KATARINA II AF RYSSLAND,

EN KEJSARINNAS ROMAN AF Prof. K. WALISZEWSKI.

EFTER KATARINAS MEMOARER, HENNES BREF OCH OUTGIFNA AKTSTYCKEN I STATSARKIVEN

AF FRANSKA AKADEMIEN PRISBELÖNT ARBETE

Från franska originalets 11:e upplaga af ERNST LUNDQUIST

Stockholm. Albert Bonniers förlag.

STOCKHOLM. ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1897.

Förord till den elektroniska utgåvan

Katarina II (född 1729) var 1762-1796 kejsarinna av Ryssland. Den polske historikern Waliszewski skrev *Le Roman d'une impératrice, Catherine II de Russie* (1893) några år före hundraårsminnet av hennes bortgång och denna svenska översättning, som enligt titelsidan utgår från 11:e franska upplagan, kom fyra år senare. Boken digitaliserades i oktober 2016.

Företal.

Detta är en roman, hvari dikten ej har någon del. Äfven legenden intar där endast det noga afmätta rum, som man ej kan neka den vid en trogen framställning af det förflutna. Men läsarens nyfikenhet och till och med hans smak för äfventyr, om han har någon, skola, som vi tro, ingenting förlora.

Den senare hälften af det adertonde århundradet, dyster och orolig som en oväderskväll, upplystes af en bländande syn. I fjärran, bakom den hemlighetsfulla Nordens isiga dimmor, visade sig ett skimmer som af en uppgående stjärna. Då de gamla monarkierna i Europa störtade samman, reste sig en byzantinskt formad tron af hittills okänd storhet och majestät, och en kvinna steg uppför dess trappsteg, omgifven af ett flammande sken, rödt af blod eller purpur. Hon härskade, omgifven af glans, lycka och triumfer, och från Europas ena ända till den andra höjde sig ett sorl af beundran och förvåning, som blandade sig med den snart lössläppta stormens muller. Skalderna lofsjöngo »Nordens Semiramis», filosoferna förklarade, att »solen nu gick upp i norr», och de förtjusta massorna jublade. Segerrik gentemot sina fiender, ingaf Katarina i sitt rike först beundran, sedan kärlek. Den ännu omedvetna kraften och karakteren hos ett otaligt folk togo i henne gestalt; den slaviska rasen uppblomstrade i henne på ett oväntadt sätt och gick plötsligt med jättesteg en ärofull framtid till mötes.

Historiens vittnesbörd säger oss emellertid, att denna bländande härskarinna, denna kvinna, firad och smickrad afalla den civiliserade världens makter, denna ryska *matuschka*, hvilken likt en gudabild dyrkades på knä af millioner *muschiker*, var en obetydlig tysk prinsessa, som en slump fört till Ryssland och som några djärfva unga män satt på den plats, hvarifrån hon tycktes diktera lagar för världen.

Denna underbara historia har redan ofta blifvit berättad, och mer än en hand har försökt att teckna bilden af den ovanliga kvinna, som varit dess hjältinna. Dessa försök ha blott saknat en betingelse för framgång, som ingen talang kunnat ersätta: ett tillräckligt underlag af historiska aktstycken. I brist på denna stödjepunkt gled det väl tjugu gånger återupptagna rekonstruktionsarbetet lika många gånger ut i tomma rymden och möttes där af fabeln.

Historiens stund var ännu icke kommen, nu först har dess timme slagit. I Ryssland och delvis i Tyskland har det stora slaviska rikets historiska förflutna varit föremål för forskning, hvarvid det under en liberalare styrelses auspicier för första gången varit forskarne tillåtet att framtränga ända till källan. Statens arkiv ha öppnat sina portar, och till och med enskilda personer ha följt föredömet uppifrån och underlättat vetenskapens arbete genom att dela med sig af sina urkundsamlingars hemligheter. Sålunda ha de utomordentligt värdefulla Worontsofska arkiven blifvit tillgängliga, och helt naturligt är det Katarina och den lysande tid, med hvilken hennes namn är förknippadt, som hufvudsakligen utgjort ämne för dessa forskningar, hvilkas resultat numera ej lämna mycket öfrigt att önska. Bland de sjuttiotvå volymer, som af det kejserliga historiska ryska sällskapet blifvit utgifna, är det endast ett tjugutal som ej direkt afhandlar denna tidpunkt. Äfven i åtskilliga andra kollektiv publikationer, är det Katarina, som intager det främsta rummet.

Dessa numera så rikhaltiga element af vetenskaplig analys påkalla ett syntetiseringsarbete. Detta har redan blifvit utfördt i Ryssland. En skarpsinnig skriftställare, herr Bilbassof, utgaf nyligen den första delen af ett sammanfattningsverk, som beklagligtvis blifvit afbrutet. Katarina skall måhända länge få vänta på en historieskrifvare ifrån det land, som har henne att tacka för de skönaste bladen i sin historia. Då vi grepo oss an med detta arbete, som i synnerhet ärafsedt för franska läsare, är det på intet vis vår afsikt att taga försteget för ett verk, som, det hoppas vi, en dag skall blifva fullbordadt i detta land. Men vi ha ej trott oss öfverskatta det intresse man i Frankrike hyser för det förgångna, då vi försökt att på dessa sidor teckna några allmänna drag, som hos en personlighet sådan som Katarina äro ägnade att intressera den bildade publiken i alla länder. En kvinna, som varit inblandad i alla sitt tidehvarfs stora händelser, som stått i förbindelse med sin tids märkligaste män, som haft en långvarig brefväxling med Voltaire, förtroligt umgåtts med Diderot och som slutligen ur intellektuel, moralisk och äfven passionel synpunkt har lefvat ett det fullaste, mest omväxlande och på känslor rika lif, som historien har att uppvisa, en sådan kvinna kan ingenstädes möta likgiltighet.

Hvad mera är, denna kvinna är en *rysk* härskarinna, från hvilken man kan säga att våra dagars Ryssland, så ifrigt studeradt och dock så föga kändt, direkt nedstammar. Om det å ena sidan är sant, att Katarina efter sin ankomst till sitt nya fädernesland förstått att med en beundransvärd smidighet anpassa sig efter den omgifning, hvari hon nu skulle lefva, så är det icke mindre sant, att hon i sin tur återverkat på densamma och i många afseenden format den efter sin afbild, tryckt sin energiska personlighets outplånliga stämpel därpå. Vill man genomtränga hemligheten af denna politiska och sociala organism, hvars fruktansvärda tryck Europa allt mer och mer börjar känna, så måste man först lära känna Katarina. Det nuvarande Ryssland är till stor del endast ett arf af henne, och det är äfven till henne man måste vända sig för att lösa vissa ryska karakterers gåta: det finnes ej en enda, som ej har något af Katarina den Stora hos sig.

De material, hvaraf vi betjänat oss, äro till största delen nästan oåtkomliga för den stora europeiska allmänheten. Icke allenast det hinder, som utgöres af ett föga utbredt språk, utan äfven det förhållandet, att dessa material äro kringspridda i samlingar, hvilkas namn man ej ens känner, göra dem vanligen otillgängliga. Vi ha tillökat dem med utbytet af våra egna forskningar i åtskilliga arkiv, i synnerhet i Franska utrikesministeriets särdeles rikhaltiga samlingar.Beträffande den tendens, som ledt oss i vårt arbete, har den, som vi hoppas att man skall märka, varit en föresats att låta all subjektivism träda i bakgrunden inför de vittnesbörd vi samlat och godkänt utan annan tanke än att kontrollera deras autenticitet och väga deras betydenhet. Och vi tro, att den stund är inne, då deras röst kan bli hörd och bör kunna tålas öfverallt. Ett århundrade har gått fram öfver Katarinas graf. På detta afstånd och på den höjd eftervärlden ställt hennes minne, kan historien fullborda sitt verk utan förfång för någon. Hvad hon än må ha att förmäla, skall hon endast därigenom tillägga ännu en basrelief på det monument, som ett stort folks beundran och tacksamhet rest åt en af sina berömdaste storheter. När Voltaire sagt, att eftervärlden aldrig skulle få något att förebrå *hans* kejsarinna, har han gått för långt; men med full rätt har han kunnat förutsätta, att det alltid skall vara med en känsla af vördnad som den historiska kritiken skall anse sig befogad uttala ett berättigadt klander af en längesedan förfluten tids illusioner, villfarelser eller förlöpningar.

K. Waliszewski. FÖRSTA BOKEN.

Från Stettin till Moskwa,

FÖRSTA KAPITLET.

Den tyska vaggan. Barndomen.

i.

Det är nu omkring femtio år sedan invånarne i en liten tysk småstad voro mäkta bedröfvade öfver att en järnväg skulle dragas fram därigenom och på sitt vanliga sätt rubba gamla vanor, rasera gamla boningar och förstöra gamla promenader, där flera generationer hämtat frisk luft.

Bland de föremål, som till stadsbornas stora förtviflan hotades af ingeniörernas brist på pietet, befann sig ett träd af vördnadsvärdt utseende, en gammal lind, som tycktes vara föremål för deras särskilda ömhet och bittra saknad. Men banan gick sin utstakade väg, linden höggs visserligen ej ner, men rycktes upp med rötterna från den jord, där de tagit fäste, och flyttades till ett annat ställe, för att vara artig mot den, planterade man den midtför det nya stationshuset. Men den visade sig ej tacksam för denna ära, utan torkade bort, och man förfärdigade två bord af densamma, hvaraf det ena sändes som gåfva till drottningen af Preussen, Elisabeth, och det andra till kejsarinnan af Ryssland, Alexandra Feodorowna. Stettins invånare kallade trädet8

»kejsrcrelinden», och så vidt man får tro deras utsago, liade det planterats af en tjsk furstinna, som kallade sig Sofia af Anhalt-Zerbst, men i dagligt tal endast »Figchen». Hon brukade leka på stadens torg tillsammans med de öfriga barnen och blef en dag, på hvad sätt kunde man ej rätt förklara, kejsarinna af Ryssland under namn af Katarina den Stora.

Katarina har verkligen tillbragt en del af sin barndom i den gamla pommerska staden. Men har hon också sett dagen där? Det är sällsynt att någon af den nyare historiens stora personligheter gifvit anledning till en strid liknande den, som utkämpades vid Homeri vagga. Hvad som i det afseendet händt Katarina är alltså en af egendomligheterna i hennes öde. I ingen af Stettins församlingar finnes hennes namn bevaradt i kyrkböckerna. Samma förhållande har äfven ägt rum med prinsessan af Wurtemberg, Paul den förstes gemål, och förklaras därigenom att barnet blifvit döpt af någon tjänsteman vid protestantiska kyrkan, som icke varit anställd i någon församling som själasörjare. Man har dock påträffat en not af till utseendet fullt trovärdigt innehåll, hvilken uppger Dornburg såsom det ställe, där Katarina skulle blifvit född och döpt, och ganska allvarliga historieskrifvare ha på denna omständighet byggt de sällsammaste antaganden. Dornburg var nämligen stamgods för familjen af Anhalt-Zerbst zu Dornburg — just Katarinas familj. Skulle ej hennes mor omkring 1729 ha uppehållit sig där och då varit i tillfälle att upprepade gånger sammanträffa med en ung furste, knappast sexton år gammal och som ej långt därifrån, hos en sträng och obehaglig fader, förde en enslig och sorglig tillvaro? Denne unge prins, som senare kallades Fredrik den store, har en tysk historieskrifvare Sugenheim ej dragit i betänkande att utpeka som »Katarinas incognito-far».

Ett bref från prins Kristian-August af Anhalt-Zerbst, den blifvande kejsarinnans officielle far, synes dock beröfva detta vågade påstående hvarje spår af tillförlitlighet. Det är dateradt Stettin den 2 maj 1729 och tillkännager en dotters födelse samma dag på morgonen i denna stad. Denna dotter kan ej vara någon annan än den vi nu sysselsättaDEN TYSKA VAGGAN.

oss med. Kristian-August borde väl åtminstone veta, hvar hans barn blifvit födda, om han än ej varit så alldeles säker på, huru de kommit till. För öfrigt, om också Dornburg hyst Katarinas mor inom sina murar kort före barnets födelse, är saken ändå icke bevisad på minsta sätt, snarare tvärtom. Det är mycket långt ifrån både Dornburg och Stettin, nämligen i Paris, som furstinnan af Anhalt-Zerbst tycks ha tillbragt åtminstone en del af året 1728. I Paris har Fredrik aldrig varit, det vet man. Han var till och med nära att mista hufvudet för sin en

gång uttalade önskan att besöka denna stad. Men historieskrifvarnes fantasi, till och med de tyskes, är outtömlig. T brist på Fredrik fanns det år 1728 i Paris vid ryska ambassaden en ung kavaljer, oäkta afkomling af en lysande släkt, och han besökte utan tvifvel furstinnan af Zerbst. Nu äro vi alltså på spår efter en ny roman och en annan anonym far. Denne unge man hette Betzki och blef med tiden en känd personlighet. Han dog i Petersburg vid hög ålder, och det berättas, att Katarina, när hon besökte honom, omgaf honom med de ömmaste omsorger, lutade sig mot hans stol och kysste hans hand. Detta var nog för att den tyske öfversättaren af Massons memoarer skulle bilda sig en öfvertygelse, den vi dock ha svårt att dela. På det sättet skulle det i hela adertonde århundradet ej finnas en enda illuster barnsäng, som ej gåfve anledning till liknande antaganden.

Yi vilja ej längre uppehålla oss med att diskutera dem. Den, som sedan skulle få namnet den stora Katarina är verkligen född i Stettin, enligt allt utseende, och hennes både officiella och verkliga föräldrar, så vidt vi veta, voro furst Kristian-August af Zerbst-Dornburg och furstinnan Johanna Elisabeth af Holstein, hans lagliga hustru. Det kom en tid, då detta barn, hvars inträde i lifvet är höljdt i sådant dunkel, skulle för sina obetydligaste handlingar påkalla en autentisk inregistrering dag för dag, ja, nästan timme för timme. Det blef hennes revanche. Det är också måttstocken för den bana denna bländande uppenbarelse tillryggalagt. '

Men hvad betydelse hade 1729 en liten prinsessas af Zerbst födelse? Tyskland myllrade vid denna tid af en

mängd småfurstefamiljer. Familjen Zerbst var en af det Anhaltska husets åtta grenar, och ända till det ögonblick, då en oväntad lycka spred en så exempellös glans öfver dem, hade ingen af dessa grenar gifvit ryktets ekon någon sysselsättning. Snart skulle äfven hela liniens fullständiga utslocknande göra ett slut på denna korta glansperiod. Utan historia före 1729, har huset Anhalt-Zerbst redan 1793 upphört att finnas till.

2.

Katarinas föräldrar bodde ej i Dornburg, emedan fadern var nödsakad att förtjäna deras dagliga bröd. Född 1690 hade han tagit tjänst i den preussiska armén och gjort fälttåg i Nederländerna, Italien och Pommern. Han stred mot fransmännen och mot svenskarne. Vid trettioett år hade han redan förvärfvat generalmajors grad, och vid trettiosju gifte han sig med prinsessan Johanna-Elisabeth af Holstein Gottorp, yngre syster till denne prins Karl August, som varit nära att intaga Bysslands tron vid Elisabeths sida och hvilken hon fortfarande begrät som en tillbedd brudgum. Det var liksom ett omen. Utnämnd till befälhafvare för infanteriregementet Anhalt-Zerbst, nödgades Kristian-August begifva sig till detsamma i Stettin och lefva garnisonslif.

Som make och far var Kristian-August ett verkligt mönster. Han älskade högt sina barn, men när Katarina föddes, hade han gjort sig förhoppning om en son och blef därför mycket besviken. Detta kastade en skugga öfver Katarinas första barndomsår. En tid sysselsatte man sig mycket ifrigt med forskningar rörande denna period, men de, som lefvat med då, hade endast mycket dunkla hågkomster, och Katarina själf hade ingen håg att tala därom, utan svarade med en förbehållsamhet, som hos henne var föga vanlig. »Jag finner ej någonting intressant häruti,» skref hon till Grimm, den enträgnaste af de-frågvisa. Hennes egna minnen voro för öfrigt ej särdeles noggranna. »Jag är född,» sade hon, »i huset Greifenheim vid Maria

kyrkogård.» Ett hus med detta namn tinnes ej och har aldrig funnits i Stettin. Kommendanten för åttonde infanteriregementet bodde vid Dom-Strasse n:o 791, ett hus, som tillhörde presidenten för handelskammaren i Stettin, von Ascherleben. Det kvarter, där detta hus låg, hette Greifen-hagen. Huset har växlat ägare och nummer, tillhör nu statsrådet Dewitz och är n:o 1. Man ser där på en hvit-rappad vägg en svart fläck: det enda spår som en stor kejsarinnas närvaro har lämnat i detta hus, litet rök från ett fyrfat, som den 2 maj 1729 brann vid Katarinas vagga. Yaggan finnes i Weimar.

I dopet uppkallad med namnen Sophia Augusta Fredrika, till minne af tre sina tanter, kallades Katarina vanligen Figchen eller Fichchen, som hennes mor stafvar det, — tydligen ett diminutivum af Sofia. Kort efter hennes

födelse inflyttade hennes föräldrar i vänstra flygeln af slottet i Stettin, bredvid kyrkan. Figchen fick för sin del tre rum, hvaraf det ena, sofrummet, tätt invid klockstapeln. Hon var således i tillfälle att vänja sitt öra vid det bedöfvande larm hon en dag skulle höra från de ortodoxa templens klockor. Måhända var det en försynens skickelse. Huru blef hon uppfostrad? Mycket enkelt. Man har ofta sett henne ute på Stettins gator leka med borgarbarnen, hvilka troligen aldrig kallade henne ers höghet. Då dessa barns mödrar kommo på besök på slottet, gick Figchen dem till mötes och kysste vördnadsfullt deras klädningsfåll. Så ville hennes mor, som någon gång hade sina kloka idéer, fastän icke ofta.

Figchen hade emellertid för sin uppfostran ganska många lärare och dessutom en guvernant. Denna var naturligtvis fransyska. Franska lärare och lärarinnor funnos i hvarje mera ansedt hus i Tyskland. Det var en af de indirekta följderna af Nantesiska ediktets återkallande. De undervisade i franskt språk, franskt lefnadsvett och franskt galanteri, alltså i hvad de kunde, och de flesta kunde ingenting annat. Figchen fick alltså mademoiselle Cardel till lärarinna. Hon hade äfven en fransk kristendomslärare, Péraud, och en lärare i skönskrifning, likaledes fransman, som hette Laurent. Några infödda lärare fulländade denna

ganska talrika pedagogiska samling. En viss Wagner undervisade Figchen i modersmålet. För musik hade hon också en tysk vid namn Roellig. Vid en senare tidpunkt roade Katarina sig ofta att i minnet återkalla bilden af dessa hennes första ungdoms lärare, med en blandning af skälmaktigt gyckel och innerlig tacksamhet. Hon satte särskildt värde på mademoiselle Cardel, »som visste nästan allt utan att ha lärt någonting, ungefär som hennes lärjunge», och som sade till denna, »att hon hade ett vänstervridet förstånd» och dagligen påminde henne att dra in hakan. »Hon tyckte att den var förfärligt spetsig,» berättar Katarina, »och att jag, om jag sköt fram, den skulle stöta emot alla jag mötte.» Men Mademoiselle gjorde något vida nyttigare än att räta ut sin elevs förstånd och att lära henne dra in hakan, hon lät henne läsa Racine, Corneille och Moliére. Hon sökte rädda henne undan Wagners tyska pedanteri, hans pommerska klumpighet och hans odrägliga Priifungen, för Katarina rysansvärda i åminnelse. Helt säkert hade hon äfven meddelat sin elev något af sin egen gladlynthet, sin parisiska esprit, som vi nu skulle kalla det, en liflig, pigg, impulsiv fyndighet. En vida större tjänst gjorde hon genom att rädda Katarina undan hennes mor, ej blott från de örfilar hon »af kapris, knappast af goda skäl» vid obetydligaste anledning tilldelade den blifvande kejsarinnan, utan framför allt från de tendenser Kristian-Augusts gemål bar inom sig och hvarmed hon smittade sin omgifning: en smak för intriger och lögner, låga instinkter och lumpen äregirighet, en reflex af bela sinnesarten hos flera generationer tyska duodesfurstar. Nog af, mademoiselle Cardel hade gjort sig väl förtjänt af de pälsverk hennes elev vid sin ankomst till Petersburg skyndade sig att sända henne.

Ett viktigt element i denna sålunda organiserade uppfostran utgjordes af de ofta upprepade resor Figchen företog i sina föräldrars sällskap. Vistelsen i Stettin hade ingenting lockande för en ung nöjeslysten kvinna eller en ung regementsofficer, som hade sett halfva Europa. Hvarje anledning till en resa var därför välkommen, och som man hade en talrik släkt, förekommo sådana ganska ofta. Man reste till Zerbst, till Hamburg, till Braunschweig, till Eutin; öfverallt

påträffades släktingar, af hvilka man rönte ett i allmänhet ej luxuöst, men vänligt mottagande. Man utsträckte till och ined resorna ända till Berlin. Det var i Eutin 1793 som prinsessan Sofia för första gången sammanträffade med den furste, hvilken hon en dag skulle komma att beröfva den tron hon af honom själf emottagit. Karl Peter Ulrik af Holstein, son till hennes mors kusin, var då elfva år gammal, själf var hon endast tio. Detta första möte gjorde på Figchen intet angenämt intryck, som hon själf senare skrifver i sina memoarer; hon tyckte, att gossen såg sjuklig ut, och man berättade, att han hade en dålig karakter och, hvad som förefaller tämligen otroligt, redan smak för att dricka. Eti annan resa gjorde säkerligen på Figchens unga sinne ett vida djupare intryck. År 1742 eller 1743 råkade hon nämligen i Braunschweig hos änkehärtiginnan, som uppfostrat hennes mor, en katolsk kanik, som sysslade med konsten att spå i händer. Han sade sig i hennes hand varsna tre kronor, under det han ej kunde upptäcka en enda i den vackra prinsessans af Bevern hand, ehuru man just nu arbetade på att finna ett

förmånligt parti för henne. Att på samma gång finna en make och en krona, det var alla dessa tyska prinsessors dröm.

I Berlin såg Figchen Fredrik, som naturligtvis ägnade henne föga uppmärksamhet, och hon å sin sida intresserade sig ej mycket för hvad han tänkte om henne. Han var en stor konung på tröskeln till en ärofull framtid, hon endast en liten obetydlig flicka, efter allt utseende bestämd att försköna något litet furstehof i någon af rikets mest undangömda vrår.

Detta var i allmänhet ändamålet med de tyska furstinnornas uppfostran på denna tid. Det var med ett visst själfbehag Katarina längre fram i tiden påpekade bristfälligheten i detta slags uppfostran. »Ja,» sade hon, »jag har också blifvit uppfostrad för att giftas bort med någon liten grannfurste, och man har lärt mig allt hvad som för detta ändamål behöfdes; hvarken jag eller mademoiselle Cardel voro beredda på hvad som nu inträffat.» Baronessan von Printzen, hofdam hos prinsessan af Zerbst, som varit i tillfälle att på nära håll följa den blifvande kejsarinnans upp-14

fostran, förklarade också utan tvekan, att hon aldrig hos barnet kunnat spåra någon utomordentlig begåfning eller några anmärkningsvärda egenskaper, hvarför hon antagit att Figchen skulle bli en belt vanlig kvinna. Mademoiselle Cardel hade troligen ej heller någon aning om, att hon. när hon rättade sin elevs skrifböcker, var — såsom den entusiastiske Diderot en dag uttryckte sig — »den ljusstake, som uppbar sitt århundrades ljus».

3.

Midt upp i denna enkla omgifning var det dock en omständighet, som förde prinsessan Sofia närmare hennes kommande öde. Hon var ju blott en liten tysk furstinna, uppfostrad i en liten tysk stad med en dyster sandslätt till horisont, men öfver detta land kastade, så att säga, ett nära grannskap en gigantisk skugga med spöklika luftgestalter eller tjusande hägringar. Man hade där ännu helt nyligen sett garnisonstrupper tåga genom städerna iklädda främmande uniformer och ingjutande en viss vördnad för den nya makt, som i Europa spred undran eller fasa, väckte fruktan eller förhoppningar utan gräns. I Stettin voro de närmare omständigheterna vid den belägring man haft att utstå af den hvite tsarens trupper ännu i friskt minne. I Figchens familj var Ryssland, det stora och hemlighetsfulla Ryssland, dess otaliga soldater, dess omätliga skatter, dess själfhärskare, ett omtyckt ämne för förtroliga samtal eller obestämda önskningar. Måhända dolde sig äfven härunder några dunkla aningar; hvarför ej? Genom giftermål mellan en dotter af Peter I och en härtig af Holstein samt mellan en dotterdotter till Iwan, Peter I:s bror, och en härtig af Braunschweig hade ett helt nät af släktskap och ömsesidig attraktion bildat sig mellan den stora monarkien i Norden och den talrika stammen af magra tyska furstendömet som gränsade intill det omätliga ryska väldet. Figchens familj kände sig i synnerhet indragen häri. När Figchen 1739 råkade sin kusin Karl Peter Ulrik i Eutin, visste hon, att

dennes. mor hade varit en rysk tsarewna, en dotter till Peter den store. Hon fick också höra talas om Peter den stores andra dotter Elisabeth, hvilken hennes mor varit nära att få till svägerska.

Och nu spred sig på en gång den oväntade nyheten om denna samma furstinnas, prins Karl Augusts af Holstein förgråtna fästmös uppstigande på Rysslands kejsartron. Den (J december 1741 hade genom en teaterkupp, ej ovanlig i det nordiska hofvets historia, Elisabeth gjort ett hastigt slut på den lille Iwans af Braunschweig och hans mors regering. Hvilken uppståndelse skulle ej denna händelse väcka i det hem, där Katarina växte upp! Den nya kejsarinnan, som genom ödets grymhet blifvit skild från den make hon valt, bevarade ej blott den unge prinsen själf, utan äfven hans släkt i kärt minne och hade för ej länge sedan samlat alla dennes bröders porträtt; troligen skulle hon då ej heller glömma hans syster. Kanikens förutsägelser runnö väl nu Figchens mor i hågen, och hon försummade ej att ofördröj-ligen skrifva till sin kusin för att lyckönska henne och erhöll ej allenast ett älskvärdt utan äfven ett vänligt svar, ägnadt att uppmuntra spirande förhoppningar. Elisabeth begärde ännu ett porträtt, sin systers, prins Karl Peter Ulriks moders. Detta hennes sätt att samla släktens porträtt tyckte Figchens mor vara ett

hemlighetsfullt tecken. Hemligheten afslöjades plötsligt. Prins Karl Peter Ulrik, »den lille satungen», som kejsarinnan Anna Iwanowna, orolig öfver hans nära släktskap med det regerande kejsarhuset, plägade kalla honom, försvann plötsligt i januari 1742 från Kiel, hans vanliga residens, och uppenbarade sig några veckor därefter i Petersburg, där Elisabeth lät högtidligen utropa honom till tronarfvinge.

Alltså ej mera något tvifvel, nu var det verkligen det holsteinska, Figchens mors eget blod, som triumferade i Ryssland öfver det braunschweigska. Alltsedan 1725 pågick en strid mellan Peter den stores och hans broder Iwans efterkommande; båda dogo utan direkta manliga arfvingar, men nu segrade Holstein afgjordt, och den nye kejserlige prinsens nyss uppgångna stjärna började kasta ett återsken äfven på hans enkla släkt i Tyskland. I juli månad 174216

hade Figchens far af Fredrik blifvit upphöjd till värdighet af fältmarskalk, troligen af artighet mot Elisabeth och hennes systerson; i september öfverlämnade en sekreterare vid ryska ambassaden i Berlin åt furstinnan af Zerbst kejsarinnans porträtt infattadt i en ram af praktfulla diamanter. Mot slutet af året följde Figchen sin mor till Berlin, där den ryktbare franske målaren Pesne fått i uppdrag att måla hennes porträtt. Figchen visste, att hennes porträtt skulle sändas till Petersburg, där troligen Elisabeth ej skulle vara ensam om att beundra det.

Ett helt år förflöt emellertid utan att medföra några afgörande händelser. Vid slutet af året 1743 befann sig hela släkten församlad i Zerbst. Genom den äldre grenens utslocknande hade furstendömet Zerbst nyligen tillfallit Kristian-Augusts egen bror, hvarför man i trefnad och glädje under förbättrade lefnadsvilkor firade julen under glada framtidsutsikter och måhända äfven djärfva drömmar. Gladt hade man också börjat det nya året, då plötsligt en stafett med lösa tyglar från Berlin kom den lifliga Johanna Elisabeth och till och med hennes mera allvarlige make att springa upp från sina stolar. Denna gång talade oraklet ett begripligt språk, och kiromantien firade en lysande triumf: stafetten medförde ett bref från Briimmer, hofmästare hos storfurst Peter, för detta Karl Peter Ulrik af Holstein, och detta bref, adresseradt till prinsessan Johanna Elisabeth, uppfordrade henne att ofördröjligen begifva sig på väg med sin dotter, för att inträffa vid ryska kejserliga hofvet vare sig i Petersburg eller Moskwa. ANDRA KAPITLET.

Ankomsten till Ryssland. Giftermålet.

i.

Brümmer var en gammal bekant till furstinnan Johanna Elisabeth. Han hade förut hos den nuvarande storfursten innehaft en informators befattning, i hvilken egenskap han troligen för ej länge sedan åtföljt sin lärjunge till Eutin.

Hans bref ^ar långt och fullt af de mest detaljerade föreskrifter. Furstinnan skulle ej förspilla någon tid med förberedelser till resan samt inskränka sitt följe till det minsta möjliga: en hofdam, två kammarjungfrur, en officer, en kock och tre eller fyra lakejer. I Riga skulle en passande eskort möta för att ledsaga damerna till hofvets residens. Det var henne uttryckligen förbjudet att medföra sin man. Börande ändamålet med resan anbefalldes henne den största tystlåtenhet. Om någon frågade henne därom, skulle hon svara, att hon var på väg till kejsarinnan för att frambära sin tacksägelse för all godhet, som blifvit henne bevisad. Endast med Fredrik II, som var invigd i förhållandet, kunde hon tala öppet. En växel ställd på en bankir i Berlin och afsedd att betäcka resekostnaderna var innesluten i brefvet. Samman var visserligen anspråkslös, 10,000 rubel, men det vore, såsom Brümmer uttryckte sig, nödvändigt att ej väcka uppmärksamhet genom afsändande af alltför stora summor. En gång väl i Byssland skulle ingenting komma att fattas furstinnan.

Det var naturligtvis i kejsarinnans eget namn Brümmer sände denna inbjudning, som så mycket liknade en

befallning, och dessa peremptoriska föreskrifter. Han ingick för öfrigt ej i några förklaringar rörande kejsarinnans

afsikter. En annan person hade åtagit sig detta i hans ställe. Två timmar efter den första kuriren anlände nämligen en andra medförande ett bref från konungen af Preussen, som här satte pricken öfver i. Han underlät för öfrigt ej att tillskrifva sig själf förtjänsten af att ha deciderat Elisabeth för prinsessan af Zerbst såsom blifvande gemål till hennes systerson och efterträdare. Han hade verkligen haft del i saken, och det på följande sätt. En mängd förmälningsplaner hade naturligtvis blifvit uppgjorda för »le petit diable», numera arfvinge till Rysslands kejsartron. Ända ifrån tysken Brümmer till kejsarinnans lifmedikus, fransmannen Lestocq, fanns ej någon mera framstående person vid detta hof, rikare på intriger än något annat i Europa, som ej hade sin egen kandidat och ett eget parti för att understödja hans sak. Växelvis hade fråga varit om en fransk prinsessa, en sachsisk prinsessa, dotter till kungen af Polen, samt en syster till kungen af Preussen. Understödt af Bestuschef, rikets allsmäktige kansler, hade det sachsiska förslaget en tid de största utsikterna till framgång.

Fredrik skref härom sedermera: »Det sachsiska hofvet, Rysslands krypande slaf, hade för afsikt att, för att stärka sitt eget anseende, uppsätta på Rysslands tron prinsessan

Marianne, kungens af Polen andra dotter.--De ryska

ministrarne, hvilkas falhet skulle varit i stånd att bjuda ut självfva kejsarinnan på auktion, ha sålt ett förtidigt äktenskapskontrakt och därför erhållit frikostig vedergällning, liksom kungen af Polen mottagit frikostiga löften.---»

Sexton år gammal, vacker, väl uppfostrad, skulle prinsessan af Sachsen varit ett ganska lämpligt parti; denna förening skulle dessutom tjänat till basis för en vidtomfattande, af Bestuschef uppgjord plan, att emot Frankrike och Preussen alliera tredjedelen af Europa, nämligen Ryssland, Sachsen, Österrike, Holland och England. Planen misslyckades, och Fredrik var behjälplig därtill, men han nekade dock att såsom motkandidat uppställa sin syster prinsessan (Jlrika, hvilken skulle ha behagat Elisabeth.

»Ingenting skulle vara onaturligare,» sade han, »än att sålunda uppoffra denna furstinna.»

Emellertid öfvervakade Fredrik sakernas ställning, och det var han, som haft det infallet att till Petersburg sända det af Pesne målade porträttet, hvilket han gifvit i uppdrag åt Figchens morbror, prins August af Holstein, att öfverföra till kejsarinnan. Pesne började bli gammal, och porträttet var af föga värde, men hade dock lyckan att behaga kejsarinnan och hennes nevö. Just i det afgörande ögonblicket i november 1743 fick Mardefeldt, Preussens envoyé, order att energiskt framhålla prinsessan af Zerbst eller, i fall hon ej föll i smaken, en af prinsessorna af Hessen-Darmstadt. I brist på personligt inflytande sågo sig nu den preussiske ministern och hans franske kollega La Chétardie tvungna att försäkra sig om Briimmers och Lestocqs medverkan, hvilken äfven, enligt hvad La Chétardie berättar, hade den slutliga segern till följd.

»De ha intalat kejsarinnan, att en furstinna af ett an-

sedt hus skulle blifva mindre foglig.--- De ha dessutom

fintligt betjänat sig af åtskilliga präster för att öfvertyga hennes majestät, att i betraktande af den ringa olikheten mellan de båda religionerna, torde måhända en katolsk prinsessa blifva farligare.» Kanske påpekades äfven furstens af Zerbst obetydlighet, »en beskedlig karl för öfrigt, men sällsynt dum», säger La Chétardie. Nog af, i början af december fick Brümmer af Elisabeth i uppdrag att skrifva det bref, som några veckor senare förorsakade en sådan uppståndelse i det lilla hof, där Katarina fostrades under mademoiselle Cardels föga stränga uppsikt.

2,

Furstinnan Johanna Elisabeths och hennes dotters förberedelser blefvo så skyndsamma som Brümmer någonsin kunnat önska. Det sattes ej en gång i fråga att förse Figchen med någon utstyrsel. »Två eller tre klädningar, ett dussin linnen och lika många strumpor och näsdukar»,

var allt hvad hon medförde från fädernehemmet. Då allt skulle finnas färdigt där borta, vore det ju öfverflödigt att göra utgifter, så mycket mera som tiden ej medgaf några förberedelser och bref på bref anlände från Fredrik eller Brümmer för att påskynda afresan. Furstinnan Johanna Elisabeth behöfde ej påskyndas, ty »hon skulle velat äga vingar för att komma fortare», skref Brümmer till Elisabeth. Furstinnan tycktes för öfrigt ej mycket tänka på att ge något slags glans åt sin dotters första uppträdande i Ryssland, och följer man med hennes korrespondens med Fredrik från denna tid, så förvånas man öfver den ringa plats som den blifvande storfurstinnan upptar i hennes tankar. Är här verkligen fråga om Figchens förmälning, och är det därför denna resa till Ryssland företages? Man vore verkligen frestad att tvifla därpå, ty knappast ett ord häntyder på detta förhållande. Det är med sig själf hon i främsta rummet sysselsätter sig, med de stora planer, som spira i hennes hjärna, dem hon tänker utveckla på en henne värdig skådeplats, på de tjänster hon säger sig vilja göra sin kunglige beskyddare och hvarför hon på förhand synes vilja betinga sig en hederlig belöning. På samma sätt går hon tillväga i Petersburg, ja, äfven i Moskwa.

Huruvida Figchen själf visste, hvarom fråga var och af hvad orsak hon fick befallning att packa sina koffertar, torde vara osäkert, och härom råda olika meningar. Säkerligen anade hon dock att resan ej var en vanlig utflykt sådan som förut till Hamburg eller Eutin. Därpå häntydde såväl de långa diskussionerna mellan föräldrarna vid afresan som ock det ovanligt högtidliga afskedet från hennes onkel, den regerande fursten Johan Ludvig, och den sällsynt praktfulla gåfva, ett vackert blått tyg inväfdt med silfver, som han därvid förärade henne.

Afresan ägde rum den 10 eller 12 januari 1744 utan inellankommande hinder. Man visar ännu på Rathhaus i Zerbst den bägare, hvarur furstinnan Elisabeth skall ha druckit stadens honoratiores till den dag de samlats för att önska henne en lycklig resa, men det är troligen endast en dikt. Men någonting inträffade dock vid afresan. Sedan Kristian-August ömt omfamnat sin dotter, lade han i hennes

hand en tjock bok, som han bad henne taga väl vara på, och tillade med hemlighetsfull min, att hon troligen snart skulle komma att behöfva den. Det var en afhandling af Heineccius öfver den grekiska religionen. At sin hustru gaf han ett manuskript, frukten af hans reflexioner och tankar under den senaste tidens genomvakade nätter. Han bad henne lämna äfven det åt deras dotter, sedan hon själf först genomläst och begrundat innehållet. Det hade öfver-skriften »Promemoria» och behandlade förnämligast frågan, huruvida det ej vore möjligt för Figchen att »genom något slags öfverenskommelse» kunna bli storfurstinna utan att ändra religion. Det var denna fråga, som uteslutande sysselsatt Kristian-Augusts tankar och som gifvit anledning till det äktenskapliga meningsutbyte, som hela tiden, under förberedelserna för afresan ägt rum mellan föräldrarna och som ådragit sig Figchens uppmärksamhet. Kristian-August var i denna punkt omedgörlig, då Johanna Elisabeth däremot var mera böjd för att foga sig i den nödvändighet, som hennes dotters nya ställning oundvikligen komme att medföra — Figchens far ville därför genom Heineccius' afhandling väpna sin dotter mot frestelsen. I sin »Promemoria» gaf han henne råd af annat slag, hvari det tyska praktiska sinnet och vanorna från ett litet obetydligt hof afspeglade sig. Den blifvande storfurstinnan uppmanades att visa den största vördnad och den fullkomligaste underdånighet för dem, af hvilka hennes framtid berodde, och hennes makes, storfurstens välbehag borde vara henne dyrbarare än allt i världen. Hon skulle undvika förtroligt umgänge med sin omgifning och borde ej tala afsides med någon i audienssalarna. Hon skulle själf förvara sina fick-penningar, för att ej ställa sig i beroende af någon hof-mästarinna, och aldrig blanda sig i det, som angick regeringen. --- Allt detta uttryckt med fraser, som utgjorde

ett egendomligt prof på den tidens vanliga språk, den tyska, för hvilken Fredrik öppet uttalade sitt förakt. Man kan tycka, att han hade sina giltiga skäl till det: Nicht in familiarité oder badinage zu entriren, zondern allezeit einigen égard sich möglichst conserviren. In keine Eegierungssachen zu entriren urn den Senat nicht aigriren, o. s. v.

Två månader senare tackade Figchen sin far med värme för dessa »gunstiga råd». Yi skola få se, huru hon begagnade sig däraf.

I Berlin, där de bägge damerna uppehöllo sig i liera dagar, såg den blifvande kejsarinnan för sista gången i sin lefnad den store Fredrik. I Schwedt an der Oder sade hon för alltid farväl till sin far, som ledsagat de resande ända dit. Han återvände till Stettin, och Johanna Elisabeth begaf sig öfver Stargard och Memel på väg till Eiga. Det var, i synnerhet under denna årstid, ingen angenäm resa, intet slädföre, men så bitande kallt, att de båda damerna nödgades täcka sina ansikten med masker. Knappt något hyggligt härberge fanns, där de kunde hvila ut. Fredrik hade visserligen rekommenderat grefvinnan af Eeinbeck —• furstinnan reste under detta antagna namn — hos de preussiska gästgifvare och borgmästarne, men denna rekommendation var af föga gagn, »emedan,» som furstinnan skrifver, »posthusen voro oeldade och man var tvungen att logera i gästgifvarens eget rum, som var föga olikt en svinstia: mannen, hustrun, gårdshunden, hönsen och barnen sofvo om hvarandra i vaggor, i sängar, bakpå ugnen och på madrasser.»

När de lämnat Memel, blef det ännu värre. Som inga gästgifvaregårdar funnos, var man tvungen att anlita bönderna för att erhålla hästar, och sådana behöfdes minst tjugufyra för de fyra tunga täckvagnar, hvari furstinnan och hennes svit färdades. Bakom vagnarna voro slädar bundna, för den händelse man skulle finna slädföre längre norr ut. Färden gick därför mycket långsamt, och Figchen var illamående, emedan hon druckit för mycket af det svagdricka, som bryggdes i de orter de foro igenom.

Uppgifna af trötthet anlände de till Mitau den 5 februari och rönte där ett vida bättre emottagande, så att furstinnan Johanna Elisabeths stolthet, som sårats af den förtrolighet grefvinnan af Eeinbeck måst visa de preussiska gästgifvarne, här fick en viss satisfaction. Det fanns nämligen i Mitau en rysk garnison, hvars befälhafvare, öfverste Woieikof, satte en ära i att å stadens vägnar hedra en så nära anförvant till hans suverän. Följande dag uppnåddes Eiga.

Fullständig scenförändring sora i fesagorna. Furstinnans bref till hennes gemål skildra med hänförelse denna oväntade teaterkupp: civila och militära myndigheter möta dem utanför staden under anförande af vice guvernören furst Dolgorucki och en annan högställd ämbetsman Sirnjon Kirillo-witsch Narischkin, ambassadör i London; de medföra en galavagn, och kanonerna dåna under hela vägen till slottet. Och slottet själft, som skall mottaga de långväga gästerna, liknar •ett sagoslott! Praktfullt dekoreradt, skiltvakter vid alla portar, löpare vid alla trappor och trumslagare på borggården, salongerna upplysta af tusentals ljus och fyllda med gäster, hofetikett, handkyssningar och bugningar ända till golfvet, ett vimmel af lysande uniformer, dyrbara toaletter, gnistrande diamanter, sammet, siden och guld; en oerhörd, förut ej anad lyx utvecklas öfver allt. Johanna Elisabeth känner sitt hufvud svindla, hon tror sig drömma. »När jag går till bords,» skrifver hon, »blandas ljudet af trumpeter, trummor, flöjter och gardets oboer till en bedöfvande samklang. Det är som vore jag i det kejserliga majestätets eller någon annan hög furstinnas följe, och jag kan ej fatta att det är för mitt obetydliga jag, som all denna prakt utvecklas.» Hon låter sig emellertid väl behaga och njuter i fulla drag.

Hvad Figchen beträffar, känna vi ej hvilket intryck all denna ståt, uttrycket för makt och rikedom, gjorde på hennes unga sinne, men förmodligen var det mycket djupt. Det var Ryssland, det stora, hemlighetsfulla Ryssland, som uppenbarade sig för henne och gaf henne en försmak af den glans, som väntade henne i framtiden.

Den 'J februari fortsattes resan till Petersburg, där man «nligt kejsarinnans befallning skulle rasta några dagar, innan resan fortsattes till Moskwa. Furstinnorna drogo fördel af uppehållet i hufvudstaden till att ordna sina toaletter i enlighet med landets bruk, Detta var å Elisabeths sida ett finkänsligt sätt att reparera den anade eller öppet erkända ofullkomligheten i Figchens garderob. Med sina tre klädningar och sina tolf linnen skulle den blifvande storfurstinnan sannerligen ha gjort en slät figur vid ett hof, där hela världens lyx och rikedom stämt möte. Kejsarinnan

själf ägde femton tusen sidenklädningar och fem tusen par skor. Katarina blygdes sedermera ej att påminna sig och andra om sin fattigdom vid ankomsten till sitt nya fädernesland, ty den skulden ansåg hon sig nu ha betalat.

I Mitau kvarlämnades de tunga karosserna med sin löjliga utstyrsel, ty på ett långt värdigare sätt skulle de båda

resenärerna hädanefter färdas sin nya lycka till mötes. Furstinnan af Zerbst gör häröfver följande skildring: »l:o Ett detachement af hennes kejserliga majestäts kyrassierkår, kalladt det holsteinska regementet, under anförande af en löjtnant, 2:o kammarherren, furst Narischkin, 3:o en stallmästare, 4:o en officer från Ismailowska regimentet, hvilken gör tjänst som kammarherre, 5:o en hofmästare, 6:0 en konditor, 7:o jag vet ej huru många kockar och kökspojkarT 8:0 en taffeltäckare med biträde, 9:o en kaffekock, 10:o åtta lakejer, ll:o två grenadierer af Ismailowska gardet, 12:o två hoffurirer, 13:o jag kan ej säga huru många slädar och stallknektar. Bland slädarna finnes en kallad tes Unges (sic), för hennes majestäts räkning. Den är skarlakansröd med silfver-beslag, invändigt beklädd med mårdskinn, har madrasser af siden och täcken af samma slags tyg. Jag och min dotter kunna ligga raklånga i denna släde. Fru Kayn (furstinnans hofdam) har en mindre vacker, hvari hon färdas ensam». Furstinnan Elisabeth utgjuter sig längre fram i sitt bref ännu en gång öfver den märkvärdiga kejserliga slädens fullkomligheter. »Den är ovanligt lång, korgen liknar våra tyska stolar, är inuti beklädd med rödt, silfvergaloneradt kläde och på bottnen med pälsverk. Där ofvanpå läggas madrasser, bolstrar och dynor af damast och ofvanpå alltsammans ett mycket fint sidentäcke, på hvilket man skall ligga. Under hufvudet läggas ännu flera dynor, och slutligen breder man öfver sig det pälsfodrade sidentäcket, så att man ligger lika mjukt och varmt som i sin egen säng. Det stora afståndet emellan korgen och kuskbocken har tvenne ändamål, det ena att förhindra skakning vid passerandet af gropar och det andra att bereda utrymme för resgods, ty hela denna afdelning af åkdonet består af lådor, där man kan lägga ner hvad man vill. Om dagen användes den dessutom till sittplatser för herrarne af sviten och omANKOMSTEN TILL RYSSLAND. GIFTERMÅLET.

natten till liggplats för tjänarne. Hela denna ofantliga maskin drages af sex parvis spända hästar och kan ej stjälpa. Den är en uppfinning af Peter den store.»

Elisabeth hade afrest från Petersburg den 21 januari, men en stor del personer tillhörande hofvet samt corps diplomatique hade stannat kvar. Resan till Moskwa var vid denna tid en vidlyftig historia. Man behöfde ha med sig icke allenast sina tjänare, utan äfven en del af sina möbler. Kejsarinnans afresa satte på detta sätt hundra tusen människor i rörelse och gjorde ett helt kvarter i staden folktomt. Frankrikes och Preussens ministrar hade dragit försorg om att ingen fått förekomma dem vid uppvaktningen hos de båda furstinnorna. La Chétardie berömde sig i sina depescher till Amelot af att intimt känna både mor och dotter. Han hade förut träffat dem i Hamburg på sin återresa till Ryssland. Furstinnan af Zerbst såg sig sålunda omgifven af en atmosfär af artig uppmärksamhet och öfver-drifvet smicker, hvari redan intriger och hetsig rivalitet glimmade fratn. Det var hennes rätta element, hon njöt i fulla drag, höll cirklar, gaf audiens från morgon till kväll, inbjöd till spelparti de mera märkliga personligheterna och försökte sig äfven i den högre politikens mera invecklade spel.

Efter en veckas förlopp var hon belt andfådd, men hennes dotter visade långt större motståndskraft. »Figchen southenirt die fatige besser als ich», skref furstinnan till sin man, och hon tillägger här en anmärkning ganska betecknande för den blifvande Semiramis' karakter: »det är hela omgifningens prägel af storhet och härskaremakt, som tyckes uppehålla hennes mod».

Storhet och makt! Det är hvad som i själfva verket mest tyckes göra intryck på denna lilla femtonåriga flickas sinne i det ögonblick hon går sitt kommande öde till mötes, och ännu på maktens höjder skall hon känna något af den yrsel och förbländning, som öfverväldigat henne första gången, då dessa utsikter skymtade fram. Hon får äfven lära, huru denna makt uppstått, då man visar henne den kasern, hvarifrån Elisabeth för några år sedan begaf sig ut för att eröfra sin tron, och de vilda grenadiererna vid det Preobra-26

schenska regementet, som följde kejsarinnan natten till den 5 december 1741. Och den bästa af alla lärare, den lefvande verkligheten, inpräglade djupt sina lärdomar i hennes vakna sinne.

Hos modern är dock stundens lycka uppblandad med åtskilliga tvifvel. Genom de artigheter, som slösats på henne, ha några försiktiga varningar och beslöjade hotelser smugit sig in i hennes öra. Den allsmäktige

Bestuschef är fortfarande fientligt stämd mot den tillärnade förbindelsen och har ännu ej afstått från att motarbeta den. Han räknar på biskopen af Nowgorod, Ambrosius Juschkiewitsch, som tagit anstöt af den nära släktskapen mellan storfursten och prinsessan Sofia och dessutom påstods ha fått tusen rubler i mutor från det sachsiska hofvet. Denne prelats inflytande är stort, men Johanna Elisabeth förlorar dock ej modet. Två omständigheter stärka hennes tro på framgången, bägge lika mycket värda som alla motståndarnes argument, först och främst hennes ovanligt lätta lynne, som gör att hon kallar sig själf »esprit follet», och vidare den höga tanke hon hyser om sin stora förmåga att intrigera och öfvervinna de största svårigheter. Hvad är det egentligen det gäller? Att besegra en illvillig ministers motstånd. Därför finnes ett säkert medel, som hon i Berlin diskuterat med Fredrik: man undanröjer motståndet genom att undanröja ministern; man störtar Bestuschef. Fredrik har redan länge tänkt därpå. Brümmer och Lestocq skola vara henne behjälpliga.

Det är med denna vackra föresats hon beger sig till Moskwa.

3,

Denna färd är väsentligt olik resan emellan Berlin och Riga. Poststationerna likna nu palats, och slädarna flyga fram på den frusna snön. Man färdas både dag och natt för att hinna till Moskwa till den 9 februari, storfurstens födelsedag. Vid det sista uppehållet, sjuttio werst därifrån,

spännas sexton hästar för den beryktade af tsar Peter uppfunna släden, och man tillryggalägger med pilens fart nära åttio kilometer på tre timmar. Denna yrande färd hade nära nog blifvit afbruten genom en olyckshändelse, ty när de resande flögo genom en by, stötte den tunga släden, som ännu en gång bar Rysslands öde, emot hörnet af en stuga. Genom stöten lösrycktes två stora järnstänger från det hala taket och voro nära att krossa de sofvande furstinnorna. Den ena stötte emot halsen på Johanna Elisabeth, men stöten förmildrades genom pälstäcket, hvari hon var insvept. Hennes dotter vaknade ej ens. Två grenad ierer af Preobra. schenska gardet, som hade sin plats frampå släden, föllo till marken med blodiga hufvud och krossade lemmar. Man lämnade åt byns invånare att bära bort dem, piskade på hästarna, och klockan åtta på kvällen stannade släden utanför Galawinski Dwarets, där kejsarinnan bodde.

Elisabeth, som blifvit otålig, hade, dold bakom ett dubbelt led af hofmän, ställt sig i de ankommandes väg. Hennes nevö, om möjligt ännu mera otålig, sätter sig öfver etiketten, rusar in i furstinnornas rum, innan de ännu hunnit aflägga sina pälsar, och hälsar dessa på det ömmaste (auf tenäreste) välkomna. Strax därpå föras de till kejsarinnan. Hon betraktar uppmärksamt den blifvande storfurstinnans mor, hvarpå hon hastigt vänder sig bort och lämnar rummet. Man berättade, att hon gjorde det för att dölja sina tårar, ty hon hade i furstinnans ansikte spårat drag, som påminde om hennes oersättliga förlust. Furstinnan, som fått sina instruktioner af Brümmer, har ej heller underlåtit att kyssa den kejserliga handen, och tsarinnan är mycket känslig för sådana öfverdrifna vördnadsbetygelser.

Följande dag bli Figchen och hennes mor på storfurstens förbön upphöjda till damer af Katarinaorden.

»Vi lefva som drottningar, min dotter och jag», skrifver furstinnan af Zerbst till sin gemål.

Hvad den allsmiiktige Bestuschef beträffar, är hans räkning snart uppgjord, furstinnan behöfver ej anstränga sin hjärna med att uppgöra intriger för hans störtande, det har det franska och det preussiska partiet åtagit sig med bistånd af de holsteinare, som Karl Peter Ulriks upphöjelse

lockat till Ryssland. Lestocq är eller tyckes åtminstone vara alla dessa människors ledare och skjuter framför sig såsom motståndare till Bestuschef grefve Michael Worontsof, som varit Elisabeth behjälplig vid hennes tronbestigning. Här är ej rätta platsen för en karaktersskildring af den statsman, hvars öde furstinnan Elisabeth tror sig ha i sin hand, en af tidehvarfvets märkligaste diplomatiska condottieri, ty ban har tjänat många länder, innan han definitivt erbjöd sina tjänster åt Ryssland. Gör Pigchens mor sig verkligen reda för vikten af det spel hon här spelar eller för sin motståndares betydelse? Det är icke troligt. Hon kommer ihåg, att Fredrik lofvat

Quedlinburgs abbotstift åt hennes yngsta syster, om hon lyckas i sin plan, och hon vill vinna Quedlinburg. Bestuschefs fall skall enligt Fredriks tanke bli signalen till en storartad omstörtning på det politiska schackbrädet och åvägabringa ett närmande mellan Ryssland, Preussen och Sverige. Hvilken ära för furstinnan af Zerbst, att kunna fästa sitt namn vid lösningen af en dylik uppgift! Hon ansåg sig vara denna uppgift vuxen. Hon är kvinna och kommer från Zerbst, det är hennes ursäkt. Hon tror sig fortfarande ha att göra med de små intriger och lösa kombinationer hon där varit van vid, och i denna villfarelse kommer hon att framhärda ända till det ögonblick, då hon får ögonen öppna för det omätliga djupet af den afgrund, vid hvars rand hon omedvetet stått. Sin dotters giftermål tänker hon ej vidare på, »det är redan en afgjord sak», skrifver hon till sin man. Figchen har vunnit allas hjärtan, »kejsarinnan kelar med henne, storfursten älskar henne». Men hvad säger då Figchens eget hjärta? Har minnet af det första mötet i Eutin med det klena »barnet från Kiel» lämnat rum för ett fördelaktigare intryck? Härom bekymrar sig modern ej det ringaste. Peter är storfurste, han skall en dag bli kejsare. Hennes dotters hjärta skulle då vara gjordt af ett helt annat ämne än alla föregående och nuvarande tyska furstinnors, om det ej vore tillfreds med en lycka byggd på en så säker grund.

Låt oss nu se till, hvad som blifvit af det klena barnet efter den oväntade förändringen af hans öde.

4.

Peter var född i Kiel den 21 februari 1728. Den hol-steinske ministern Bassewitz skref samma dag till Petersburg, att tsarewna Anna Petrowna nedkommit med en frisk och stark gosse. Hans penna smickrade på hofmannavis, barnet-var ej starkt och skulle aldrig bli det. Modern dog tre månader därefter af lungsot eller tvinsot, som läkarnè sade. Den blifvande kejsarens svaga hälsa var orsaken, hvarför hans uppfostran blef försummad. Ända till sju års ålder lämnades han i bonners händer, fransyskor i Kiel liksom i Stettin. Han hade äfven en fransk språklärare, Millet. Redan tidigt ställdes han under den militära disciplinen vid det holsteinska gardet, och han blef soldat långt innan han blef man, soldat i kasernen, i tältlaget, i högvakten och på paradfältet. Det var på det sättet han fattade smak för sitt yrke i dess lägsta, vulgäraste, råaste och mest pedantiska former. Han exercerar och rider. Ar 1737 vid nio års ålder är ban redan sergeant och gör i denna egenskap vakt utanför dörren till den sal, där hans far ger en stor bankett för sina officerare. Tårarna rinna utför barnets kinder, när ban ser de läckra rätterna bäras förbi. Men vid desserten låter hans far aflösa honom, utnämner honom till löjtnant och låter honom ta plats vid bordet. Sedan Peter blef kejsare, erinrar han sig denna händelse som det skönaste minnet i sitt lif.

Vid faderns död 1739 inträffar en fullständig förändring af régime: han får en guvernör, som har öfverinseende öfver flera andra lärare, och denne guvernör är oss redan bekant, det är holsteinaren Brümmer. Rulhière har gjort sig till försvarare af denne »sällsynt förtjänstfulle man», hvars enda fel enligt hans åsikt var att vilja uppfostra prinsen efter de högsta föredömen och mera göra afseende på hans ställning än på hans begåfning. Andra vittnesbörd, dem vi lyckats förskaffa oss rörande samma person, äro mindre fördelaktiga. Fransmannen Millet sade om honom, att han var »lämpligare att uppföda hästar än att uppfostra furstar». Han lär ha behandlat sin elev brutalt och ådömt honom

orimliga bestraffningar, föga lämpliga för hans svaga kroppskonstitution; han lät honom till exempel svälta eller tvingade honom att ligga länge på knä på ärter utströdda på golfvet. Den lille prinsen, »le diablotin», som envisades att lefva tvärt emot kejsarinnan Annas önskan och som på en gång befanns vara pretendent både till Rysslands och Sveriges troner, undervisades växelvis i ryska och svenska allt efter utsikterna för ögonblicket. Följden blef, att han kunde hvarken det ena eller det andra språket. När han 1742 kom till Petersburg, blef Elisabeth förvånad öfver att finna honom så föga utvecklad. Hon anförtrodde honom då åt Stählin, sachsare till börden, som kommit till Ryssland 1735; han var lärare i vältalighet, i poesi, i Gottscheds filosofi,. Wolffs logik och ännu mycket mera. Han hade dessutom många små talanger, skref tillfällighetsverser vid hoffesterna,

öfversatte italienska operor för hennes majestäts teater, ritade medaljer till åminnelse af segrar öfver tartarerna,. anförde kören vid det kejserliga kapellet och komponerade emblem till fyrverkerier och så vidare.

Hurudan Peters uppfostran skulle bli under sådana omständigheter, kan man lätt förstå. Brümmer förblef dock fortfarande anställd hos honom, men numera i egenskap af hofmästare, lika grof och brutal som alltid. En dag såg Stählin sig tvungen att träda emellan för att hindra ett våldsamt uppträde, då holsteinaren rusade på den unge fursten med höjda knytnäfvar och den stackars Peter, half-död af förskräckelse, ropade vakten till hjälp. Peters karakter måste naturligtvis lida af en dylik uppfostringsmetod och fick, om man så får uttrycka sig, verkliga missbildningar. Han var på en gång häftig och inbunden, rädd och skrytsam. Han förvånade redan den oerfarna Figchen genom sina lögner, innan han hunnit förvåna världen med sina lågheter. En gång, när han roade sig att väcka hennes beundran med berättelser om sina hjältedater mot danskarne, frågade hon helt naivt, när han utfört dessa bedrifter? — »Tre eller fyra år före min fars död,» svarade prinsen. — »Hur är det möjligt, då var ni ju ännu inte sju år gammal!» — Han blef eldröd af förargelse. Han var kroppsligt och andligt misslyckad, en skef, underlig, orolig själ i en

spinkig, blodfattig och i förtid härjad kropp. Figchen skulle sannerligen ha begått ett misstag, om hon räknat på, att hans kärlek, huru uppriktig den än föreföll Johanna Elisabeth, skulle kunna betrygga hennes ställning i Ryssland. Yar han ens i stånd att älska, denne riddare af den sorgliga skepnaden!

Lyckligtvis kunde Katarina redan nu lita på sin egen förmåga. Hvad hon själf berättar om denna tidpunkt af sitt lif, skulle förefalla otroligt, om vi ej hade medel att kontrollera hennes uppgifter. Hon är knappt femton år gammal, men har dock redan denna klara och genomträngande blick, denna säkerhet i omdömet, denna förträffliga uppfattning af situationen, denna beundransvärda bon sens, som i en senare tid visar sig utgöra en del af hennes snille, ja, kanske hela hennes snille.

Från första början uppfattar hon, att för att vara i Ryssland, för att lyckas där och måhända en dag spela en betydande roll, måste man framför allt vara ryska. Hennes kusin Peter hade troligen aldrig kommit på denna tanke. Men hon däremot märker snart det missnöje och den dolda harm ban genom sin holsteinska dialekt och sitt tyska sätt framkallar hos sin omgifning. Hon stiger upp om natten för att lära sina läxor, som den ryske språkläraren Adadurof gifvit henne. Emedan hon ej gör sig mödan att kläda sig, utan går barfota i sitt rum, för att hålla sig vaken, ådrar hon sig en förkylning, som är nära att kosta henne lifvet. »Den unga furstinnan af Zerbst,» skrifver La Chétardie, »har utbildad lunginflammation.» Det sachsiska partiet höjer åter sitt hufvud, men den franske diplomaten bör ej invagga sig i några förhoppningar, ty Elisabeth är fullt och fast besluten att, hvad som än må hända, ej gå in på hans förslag. »De skola i hvarje fall ingenting vinna,» sade hon till Brümmer och Lestocq, »ty om jag äfven hade den olyckan att förlora detta kära barn, så fan ta mig om jag någonsin väljer en sachsisk prinsessa.»

Emellertid kämpar furstinnan Sofia med döden. Läkarne föreskrifva nu åderlåtning, men hennes mor sätter sig däremot; man vädjar till kejsarinnan, men hon är i klostret Troitza sysselsatt med andaktsöfningar, hvaråt hon tidtals

passioneradt hänger sig, ty allt hvad hon gör, gör hon med passion. Fem dagar förflyta på detta sätt, den sjuka väntar. Ändtligen kommer Elisabeth med Lestocq och befaller åderlåtning; den stackars Figchen svimmar. Då hon vaknar upp, befinner hon sig i kejsarinnans armar, och som belöning för att bon låtit sticka sig med lancetten får hon ett diamant-halsband och ett par örhängen värda tjugu tusen rubel; det är Johanna Elisabeth som antecknat värdet. Äfven Peter visar sig frikostig och skänker henne ett ur besatt med

o o

diamanter och rubiner. Men diamanter och rubiner ha ingen makt öfver febern, på tjugusju dagar åderlåtes den sjuka sexton gånger,i ibland fyra gånger på tjugufyra timmar. Figchens ungdom och starka kroppskonstitution segra dock till slut både öfver sjukdomen och behandlingen. Denna långa och smärtsamma kris tyckes ha utöfvat

ett afgörande och lyckligt inflytande på hennes öde. Då hennes mor gjort sig besvärlig och förhatlig genom ett beständigt käbbel med läkarne, dispyter med omgifningen samt genom att plåga sin dotter, utan att ta den ringaste hänsyn till hennes lidanden, så hade däremot Figchen under denna tid förstått att vinna allas hjärtan och att trots sin sjukdom göra sig angenäm och behaglig för en och hvar. Bland annat var det en historia om ett stycke tyg, den blå silfverbrokaden, som hon fått af sin farbror Ludvig vid afskedet och hvilket modern nu, man vet ej af hvad skäl, ville ta ifrån henne. Man kan tänka sig det oväsen, som för en sådan småsaks skull uppstod i sjukrummet: en storm af ovilja mot den onaturliga modern, en kör af deltagande ord för dottern, som var offer för en så ovärdig behandling. Figchen afstod från tyget, men förlorade ingenting därpå. Hennes sjukdom gjorde henne kär för hvarje ryskt hjärta, ty man visste, huru hon ådragit sig den. Bilden af den unga flickan, som barfota under den kalla vinternatten kämpade med det slaviska språkets svårigheter, verkade på den ryska fantasien och blef en legend. Man berättade, att när hon var som sjukast, ville hennes mor tillkalla en protestantisk präst. »Nej,» skulle hon då ha svarat, »låt hellre kalla hit Simjon Todorski.» Simjon Todorski var den ortodoxe präst, som fått i uppdrag att leda hennes och storfurstens religiösa uppfostran.

Hvilka voro nu egentligen prinsessan Sofias känslor rörande detta ömtåliga ämne? Det är svårt att säga med bestämdhet. Men vissa tecken gifva dock vid handen, att Henneccius' traktat och Kristian-Augusts promemoria hade gjort ett ganska djupt intryck på hennes sinne. »Jag ber till Gud,» skref hon redan från Königsberg till sin far, »att han måtte gifva min själ nödig styrka att motstå de frestelser, som förestå. Han skall väl bevilja mig denna nåd för ers höghets och chère mamans böners skull.» Mardefeldt synes däremot orolig. »Det är blott en punkt, som på det högsta oroar mig,» skrifver han, »och det är att modern tror eller låtsar sig tro, att den unga skönheten ej kan omfatta den grekiska läran.» Han berättar, att man en dag fått tillkalla pastorn för att lugna prinsessan, hvars själ blifvit oroad af popens läror. Annorlunda äro de tankar, som Katarina själf i en senare tid hyste rörande de svårigheter, som möta vid en luthersk furstinnas öfvergång till den ortodoxa läran, och dessa tankar stödde sig utan tvifvel på personlig erfarenhet. Hon skrifver till Grimm den 18 augusti 1776 rörande prinsessan af "Wurtemberg, som hon utsett till gemål åt sin son Paul, i följande ordalag: »Så snart vi fått henne i våra händer, skola vi taga i tu ined hennes omvändelse, därtill behöfves åtminstone fjorton dagar. För att påskynda saken har jag sändt Pastukof till Memel för att lära henne abc och den ryska trosbekännelsen. Öfvertygelsen får komma efteråt.»

Huru det verkliga sammanhanget än må ha varit, så mottogs dock berättelsen om allt detta — den döende prinsessans vägran att mottaga den lutherske prästen, förkastandet af hennes barndomstro, Todorskis tillkallande och den därigenom uttalade bekännelsen af den ryska läran — af det lättrogna folket som ett faktum, och från det ögonblicket var Figchens ställning i Ryssland betryggad. Hvad som än måtte hända, kunde hon hädanefter vara säker på detta naiva och djupt religiösa folk. Hon hade omfattat deras tro och de bevisade henne sin tacksamhet genom att omfatta hennes intressen. Det band, som en dag skulle förena denna lilla tyska furstinna med den stora slaviska nationen, hvars språk hon endast börjat att stamma, det

förbund, som under nära ett halft sekel skulle sammanlänka deras öden och som endast döden skulle upplösa, det var från detta ögonblick slutet.

Den 20 april 1744 visar sig furstinnan Sofia första gången offentligt efter sin sjukdom. Hon är ännu så blek, att kejsarinnan skickar henne en burk med rödt smink. Allas blickar äro fästa på henne, och hon känner, att dessa blickar uttrycka välvilja. Hon slår redan an och förstår att värma upp den iskalla luften i det hof, som en dag skall erhålla sin glans genom henne. Självfve Peter visar sig mera uppmärksam och förtroendefull, men tyvärr är hans galanteri och förtroende af ett eget slag, ty han berättar för sin trolofvade om sina kärleksäfventyr med en af kejsarinnans hoffröknar, en furstinna Lapukhin, hvars mor nyligen blifvit förvisad till Sibirien. Freulein

nödgades samtidigt lämna hofvet. Peter skulle ha velat gifta sig med henne, men gaf dock vika för kejsarinnans önskningar. Figchen rodnar, men förlorar ej sin själfbehärskning, utan tackar fursten för den ära han bevisar henne genom att inviga henne i sina hemligheter. -— Man får redan en aning om, hurudan framtiden skall bli för dessa två varelser, som äro så föga skapade för hvarandra.

5.

Under tiden hängifver sig furstinnan Johanna Elisabeth helt och hållet åt den högre politiken. Hon har knutit förbindelser med familjen Trubetzkoi och äfven med bastarden Betzki, hvars oroliga personlighet börjar att träda i dagen. Hon har en salong, där alla motståndarne till det då rådande politiska »systemet», det vill säga alla Bestuschefs fiender, mötas: Lestocq, La Chétardie, Mardefeldt, Briimmer. Hon smider ränker, intriger, komplotter och rusar framåt med en nervös kvinnas hela ifver och med en förflugen tokas hela obetänksamhet. Hon anser sig säker både om framgång och om abbotstiftet Quedlinburg. Hon tycker sig redan höra sig lofprisas af Fredrik och betraktar sig som

hans ambassadör vid det stora nordiska hofvet och hans bästa, dyrbaraste bundsförvant. Afgrunden vid sina fötter märker hon ej.

Den första juni 1744 har Elisabeth åter företagit en färd till klostret Troitza, denna gång med pomp och ståt och i form af ett högtidligt pilgrimståg, till fots med halfva sitt hof. Vid sin tronbestigning hade hon afgifvit ett löfte att upprepa denna ceremoni hvarje gång hon besökte Moskwa, till minne af det skydd Peter den store under strelitzernas uppror åtnjutit i det gamla klostret. Prinsessan Sofia, som ännu var alltför klen, stannade hemma jämte sin mor. Efter tre dagar anlände dock en kurir från kejsarinnan Elisabeth med ett bref innehållande order till de båda furstinnorna att ofördröjligen förena sig med det kejserliga tåget för att medfölja vid dess högtidliga intåg i Troitza. Knappast ha de hunnit bli installerade i en klostercell, där äfven storfursten infunnit sig för att hålla dem sällskap, innan kejsarinnan inträder åtföljd af Lestocq. Hon tyckes mycket upprörd och befaller furstinnan Johanna Elisabeth och Lestocq att följa sig till ett angränsande rum. Samtalet räcker länge, men Figchen gör sig ingen oro, utan lyssnar sorglöst till sin kusins som vanligt tanklösa pladder. Småningom tar hennes ungdom och lifliga sinne ut sin rätt, och glömmande det obehag hon i allmänhet känner i hans närvaro ingår hon på hans barnsligheter och skämtar och skrattar med honom. Då återkommer Lestocq plötsligt: »Denna munterhet får nog snart ett slut,» säger han buttert; sedan vänder han sig till prinsessan Sofia: »Er återstår blott att packa edra kappsäckar.» Figchen blir stum af förvåning, och storfursten frågar hvad allt detta skall betyda. »Det skall ni snart få veta.»

»I detta ögonblick blef det mig klart,» skrifver Katarina i sina memoarer, »att storfursten skulle afstått från mig utan saknad. För mig, som kände honom så väl, var det tämligen likgiltigt, men Bysslands kejsarkrona var mig icke likgiltig.» Kunde verkligen denna lilla flicka på femton år redan tänka på en krona? Hvarför icke! Hon skref sina Memoarer efter fyrtio års förlopp — ifall hon verkligen skrifvit dem i den form som de kommit för våra

ögon — och hon har säkerligen mer än en gång färglagt sina barndomsintryck för starkt. »Mitt hjärta,» säger hon på tal om denna tid, »var fullt af onda aningar, endast äregirigheten höll mig uppe. Det fanns i mitt inre något, jag vet icke hvad, som aldrig ett ögonblick låtit mig tvifla på, att jag genom egen tillskyndelse skulle blifva kejsarinna af Ryssland.» Här är öfverdriften tydlig och omredigeringen a posteriori i ögonen fallande.

Efter Lestocq kom slutligen kejsarinnan, mycket röd, åtföljd af furstinnan Johanna Elisabeth, häftigt upprörd och med förgråtna ögon. Vid kejsarinnans åsyn hoppade de bägge unga, som vid Lestocqs tilltal förblifvit sittande på fönsterkarmen med hängande ben, med ett skutt ned på golfvet. Man föreställe sig situationen. Det löjliga däri tycktes afväpna kejsarinnan, hon smålog och omfamnade dem samt gick utan att yttra ett ord. Nu får man ändtligen klarhet. Furstinnan af Zerbst hade utan att ana det under mer än en månads tid haft en mina under sina fötter, utlagd af den fiende hon hoppats så lätt kunna besegra, och nu hade denna mina exploderat.

Markis de La Chétardie hade återkommit till Ryssland med rykte att vara sin tids mest lysande diplomat med

anledning af den roll han förut spelat i detta land. Han var trettiosex år, lång, välväxt, elegant och tycktes självskrifven att intaga en betydande plats vid detta hof, där gunsten bestämde allt och kunde gifva allt och där man i första rummet måste förstå att behaga, en sak hvari han redan lyckats, efter hvad som påstods. Han hade uppgjort en mycket slug plan, kanske allt för slug, hvilken ban ej utan möda lyckats förmå hofvet i Versailles att antaga. Den bestod i att låta Bestuschefs fall eller med andra ord öfvergifvandet af den österrikiska politiken, som förfäktades af denne minister, bli priset för ett af Elisabeth länge efterlängtadt och af Frankrike enträget nekadt tillmötesgående att offentligen tillerkänna titeln af kejserligt majestät åt ryska rikets härskare. Denna titel hade visserligen allt sedan Peter den stores tid genom tyst öfverenskommelse tilldelats Rysslands tsarer, men hade dock ej användts i de offentliga handlingar, som utgingo från hans allra kristligaste majestäts

kansli. La Chétardie hade därför försett sig med kreditiv innehållande den efterlängtade titeln, men behöll dem i sitt förvar för att egenhändigt öfverlämna dem åt Bestuschefs efterträdare, sedan denne fallit. Elisabeth fick veta detta, och snart var det ej längre någon hemlighet för hela hofvet. Säker på sitt personliga inflytande gjorde den franske diplomaten anspråk på att afhandla saken med kejsarinnan direkt med förbigående af hennes kansler. Detta var att öfver-skatta sina krafter och att alltför groft misstaga sig på Elisabeths karakter. Bilden af Peter den stores dotter har ofta nog blifvit tecknad, så att man med ledning häraf kunnat göra sig en tämligen riktig föreställning om denna märkliga furstinnas sätt att vara och att regera. Hon var på en gång orolig och indolent, lidelsefullt begifven på nöjen, men det oaktadt intresserad af arbete, användande timmar vid toaletten, men i stånd att uppskjuta med en underskrift eller en order i veckor, ja i månader. Hon var vällustig och gudlig, skeptisk och vidskeplig, alltid färdig att kasta sig ifrån en hejdlös utväfning, som ruinerade hennes hälsa, in i en lika hejdlös religiös exaltation, som förvirrade hennes förstånd. En hysterisk kvinna skulle vi i våra dagar kalla henne. Baron de Breteuil omtalar i en af sina depescher, att då Elisabeth 1760 skulle underteckna ett förnyande af fördraget med hofvet i Wien af 1746, hade hon redan skrifvit Eli... då en geting kom flygande och satte sig på hennes penna. Hon afbröt tvärt, och nu för gingo sex månader, innan hon kunde besluta sig att skrifva sitt namn färdigt. Af hennes yttre människa ger furstinnan af Zerbst en mycket smickrande skildring. Men af hennes karakter ger däremot chevalier d'Eons penna en afskräckande bild. »Trots sin skenbart godmodiga min är Elisabeth listig och skarp. Har ni ej på förhand stålsatt er mot hennes blick, så glider den in under edra kläder och borrar sig in i ert bröst, och när ni märker det, är det redan för sent, ty ni är fullkomligt afklädd, och hon har läst allt hvad som finnes i er själ. Hennes hjärtas renhet och godhet äro endast en mask, ehuru hon i Frankrike och hela Europa är känd under namnet »den milda». Vid sin tronbestigning svor hon vid den helige Nikolaus, att ingen

under hennes regering skulle bli lifdömd, och har till bokstafven hållit ord. Intet hufvud har fallit, det är sant, men tio tusen tungor och två tusen par öron ha strukit med. Ni känner troligen historien om den arma intressanta Eudoxia Lapukhin? Måhända hade hon på något sätt försyndat sig mot kejsarinnan, men hennes största fel var utan tvifvel, att hon varit Elisabeths rival och skönare än hon. Kejsarinnan lät genomstinga hennes tunga med ett glödande järn och befallde bödeln att gifva henne tjugu slag med knutpiskan, ehuru den olyckliga var nära sin nedkomst. I hennes enskilda lif återfinnas samma motsägelser, ömsom gudlös, ömsom from, otrogen ända till ateism, bigott ända till vidskepelse, ligger hon i timtal på knä framför madonnan med bön om ett råd, från hvilket gardeskompani hon för den dagen skall välja sin älskare. En sak var jag nära att glömma. Hennes majestät har en utpräglad smak för starka drycker. Det händer henne till och med ibland att förtära så mycket däraf, att hon svimmar, och då måste man sprätta upp både klädning och korsett. Hon slår sina lakejer och kammarfruar.»

Man kan föreställa sig de svårigheter La Chétardie hade att bekämpa hos en furstinna af ett dylikt skaplynne och på hvilken slipprig mark furstinnan af Zerbst i hans sällskap befann sig, ty hon hade gjort hans sak till sin egen och satte allt sitt hopp till honom. Mardefeldt syntes ej mera till, Briimmer hade småningom dragit sig ur spelet, och Lestocq loverade, varnad af sin säkra instinkt. Eran Versailles varnades markisen att vara försiktig och fick slutligen bestämda order att ej göra erkännandet af kejsarvär-digheten till föremål för en alltför osäker handel.

IJnder allt detta var Bestuschef ej overksam. Med tillhjälp af en tjänsteman i ministeriet, Goldbaeh, återigen en tysk, kanske äfven jude, och specialist i konsten att tyda chiffer, som vid denna tid så mycket användes, uppsnappade han hela den franske envoyéns korrespondens och framlade den för kejsarinnan, särskildt påpekande de ställen, som rörde henne personligen. La Chétardie beskärmade sig öfver hennes lättja och lättsinne, hennes hejdlösa törst efter nöjen samt till och med hennes behagsjuka, som kom henne att

byta dräkt fyra eller fem gånger om dagen. Man kan tänka sig Elisabeths raseri. Följderna däraf fick man snart röna. La Chétardie, som ej ville göra bruk af sina kreditiv, hade följaktligen ingen officiel karakter, hvarför en not från ministeriet meddelade honom en befallning att lämna Moskwa och Ryssland inom tjugufyra timmar. Kejsarinnans hämnd gick ända därhän, att hon återfordrade ett porträtt, som hon gifvit honom, infattadt i locket på en snusdosa och omgifvet af diamanter. Snusdosan fick han behålla.

Men han var ej den enda komprometterade, ty depescherna hade för kejsarinnan röjt den del, som furstinnan af Zerbst tagit i intrigerna, och visade henne vara Preussens och Frankrikes spion, La Chétardies och Mardefelts rådgifvare samt Fredriks korrespondent. Detta var förklaringen på det gåtlika uppträdet i klostret Troitza.

Furstinnan af Zerbst slapp undan med blotta förskräckelsen och de sanningar hon nödgades höra från Elisabeths mun äfvensom förlusten af den prestige hon så ifrigt eftertraktat vid det hof, hvars hemliga driffjädrar hon först nu lärde känna. Sedan den stunden hade kejsarinnan en verklig motvilja för henne. Det bästa hon numera hade att göra var att så fort som möjligt återvända hem till Tyskland, hvilket hon äfven gjorde efter att ha vunnit den enda seger hon bort eftertrakta och som hon tycktes ha förlorat ur sikte till den grad, att hon varit nära att omöjliggöra den för alltid.

6.

Figchen själf hade oskadad genomgått denna kris, och från det ögonblick man blifvit öfvertygad om hennes oskuld triumferade hon fullkomligt öfver sina fiender och motståndare, och hennes förmälning blef definitivt bestämd. Blott en förberedande åtgärd återstod ännu, nämligen prinsessan Sofias högtidliga upptagande i den grekiska kyrkan. Furstinnan af Zerbst, som efter bästa förmåga följt sin mans instruktioner, hade äfven rådfrågat sig om ej tsarewitsch

Alexis' gemål, hvilken fått kvarstanna i den protestantiska kyrkan, kunde få tjäna som prejudikat, men härpå hade hon fått ett nekande svar. När hon meddelade denna underrättelse till den gudfruktigt och samvetsömme Kristian-August, sökte hon lugna honom därmed, att hon tillsammans med Simjon Todorski genomgått hela den grekiska trosbekännelsen, omsorgsfullt jämfört den med Luthers katekes och därvid kommit till den öfvertygelsen, att mellan de båda bekännelserna ej någon egentlig grundskillnad förefanns. Figchen för sin del var redan långt förut viss om att kunna finna sin själs frälsning i den ryska läran. Hen-neccius visste tydligen ej hvad han sade, och Methodius harmonierade förträffligt med Luther. Simjon Todorskis argument visade sig oemotståndliga. Han var en skicklig diplomat, denne arkimandrit, han hade varit med i världen och studerat vid universitetet i Halle. Kristian-Augusts åsikter kunde ej lika hastigt rubbas. »Den gode fursten af Zerbst,» skref Fredrik senare härom, »var mera motsträf-vig i denna punkt, och besvarade alla mina föreställningar sålunda: 'Min dotter skall ej blifva en grek'.» Lyckligtvis fanns det äfven i Berlin en Simjon Todorski. »En präst, som jag lyckats vinna på min sida,» fortsätter Fredrik, »var nog välvillig att öfvertyga honom att den grekiska gudstjänsten var lik den lutherska. Sedan dess upprepade han ständigt: luthersk-grekisk eller grekisk-luthersk är ju egentligen samma sak. I juni månad medförde en kurir furstens officiella tillåtelse till furstinnan Sofias förmälning och religionsombyte. Den beskedlige Kristian påstår sig ha spårat Guds finger i de omständigheter, som förestafvade honom detta beslut.

Den 28 juni utsattes till den unga katekumenens offentliga afsvärjelse och följande dag, Pauli och Petri dag, till förlofningen.

Iklädd en »adrienne» af röd silkesbrokad garnerad med silfver och med det pudrade håret sammanhållet af ett enkelt hvitt band, framträdde Figchen strålande af ungdom, skönhet och lugn blygsamhet. Hennes röst darrade ej, hennes minne svek ej ett ögonblick, då hon på ryska bekände sin nya tro inför den upprörda menigheten. ÄrkebiskopenANKOMSTEN TILL RYSSLAND. GIFTERMÅLET. 41

af Nowgorod, den samme, som först förklarat sig emot hennes giftermål, fällde fromma tårar, när han mottog hennes bekännelse, och alla närvarande ansågo som sin plikt att göra likaledes. Det är visserligen sant, att de gräto på samma sätt vid Peters trosafsägelse, fastän han gjort grimaser under ceremonien och skrattat åt officianten. Rörelsen tycktes böra till ceremonielet. Kejsarinnan uttryckte sitt välbehag genom att förära den nyomvända ett spänne och ett halsband af diamanter till ett värde af 100,000 rubler, enligt den sakförståndiga Johanna Elisabeths utsago.

Hvad skulle väl den gode Kristian-August sagt, om han hört sin dotter inför Gud och människor förklara: »Jag tror och bekänner, att blotta tron ej är tillfyllestgörande för min rättfärdiggörelse»? Kostade det ej Figchen själf en ansträngning att uttala dessa ord, som för alltid skilde henne från det förflutna? När hon lämnade kapellet, voro hennes krafter så medtagna, att hon ej kunde visa sig vid middagen. Samma dag infördes i den officiella kyrkohandboken en bön för den ortodoxa (blagoviernaia) Katarina Alexiewna, och furstinnan af Zerbst förklarade för sin man, att man till Sofia lagt namnet Katarina, »såsom det är för sed vid konfirmationen», och det enligt landets sed bifogade Alexiewna betydde intet annat än »Augusts dotter», emedan August ej på annat sätt kunde öfversättas till ryskan. Och den gode Kristian-August var nöjd med förklaringen. Han hade under den sista tiden måst samla godtrogenhet på lager, och det finnes nog förmildrande omständigheter för tyska furstar med döttrar, som göra utländska partier.

Förlofningen ägde följande dag rum i TJspienski Sobor. Furstinnan af Zerbst satte själf ringarna på Katarinas och hennes blifvande makes hand, två små praktstycken värda 50,000 écus, skrifver hon. Några författare, bland dem Rulhière, försäkra, att Katarina vid detta tillfälle erhöll titeln af tronarfvinge med verklig arfsrätt för det fall att storfursten skulle dö, hvilket påstående bestrides af de nyaste ryska historieskrifvarne. Af något officielt dokument i sådant syfte finnes intet spår. Den blifvande storfurstinnan vann fortfarande allas bifall genom sitt behag och den blygsamma hållning hon iakttog, och furstinnan af Zerbst an-42

märkte med tillfredsställelse, att hennes dotter skiftade färg hvarje gång hennes nya rang tvingade henne att taga försteget framför sin egen mor. Länge dröjde det dock ej. innan hon kom underfund med, att hennes dotter begagnade sig af detta försteg för att undandraga sig ett förmynderskap, som sedan länge förefallit henne besvärligt, i synnerhet som hon ej var ensam om att finna det olämpligt under nuvarande förhållanden. Furstinnan af Zerbst kallades allmänt »titländskan» och åtnjöt ingen sympati. Katarina fick nu för första gången i sitt lif några egna penningar: 30,000 rubler, som Elisabeth förärade henne, »till spelpenningar», enligt det sedvanliga uttrycket vid ryska hofvet; och denna skatt syntes henne outtömlig. Hon öste snart därur med fulla händer och använde den i början på ett ädelt sätt. När hennes bror blifvit sänd till Hamburg för att fullända sina studier, erbjöd hon sig att betala hans underhåll. Hon fick sin egen hofstat, hvars medlemmar omsorgsfullt blifvit valda utom det kotteri furstinnan af Zerbst velat värfva för sina och Fredriks intressen. Kansleren Bestuschefs egen son Peter var där anställd till stor missräkning för furstinnan Zerbst, hvilket hon var nog oskicklig att visa. Hennes dåliga lynne tog sig utbrott vid alla tillfällen, hon sökte gräl med alla människor, och detta stegrade ytterligare hennes impopularitet. Stormiga uppträden förekommo, hvarvid storfursten själf grep in och tog parti emot sin svärmor med det manér och det språk han lärt sig under sin kaserntid.

Men Katarina satte sig snart in i de nya förhållandena. Hon fick genom en resa till Kiew i sällskap med storfursten och sin moder tillfälle att lära känna en del af det stora rike, som en dag skulle bli hennes, och mottog därvid intryck, som aldrig utplånades ur hennes minne och som gåfvo en bestämd riktning såväl åt hennes sinne som åt hennes blifvande styrelse. Vid åsynen af dessa människoskaror, som lågo på sina knän inför den kejserliga allmakten, grundlades hos henne den idé om storhet och obegränsad makt, som sedermera utgjorde driffjädern till

alla hennes handlingar och hvaraf hon sedan som kejsarinna trodde sig vara en inkarnation, bestämd att behärska världen. På samma gång

uppfattade hennes unga skarpsinnighet och hennes redan säkra blick frånsidan af denna storhet och bristerna hos det välde, som en dag skulle bli hennes. I Petersburg och Moskwa hade hennes bländade blickar endast sett en tron, som skimrade af guld, och ett hof, som strålade af diamanter, majestätets yttre kännetecken, en barbarisk ståt, till hälften asiatisk, men just därför så mycket mera underbart sällsam. Nu befann hon sig däremot ansikte mot ansikte med själfva urkällan till denna oförlikneliga glans, det ryska folket, som för hennes förvånade, nästan skrämda ögon tedde sig vildt och halfnaket, darrande af hunger och köld i sina rökiga porten, bärande slafveriets och eländets dubbla ok som ett kors. Hon anar högst beklagliga sociala och politiska missförhållanden och förfärliga maktmissbruk. Alla reformförsök, alla ädla syften, alla ansatser till liberala idéer, som utmärkte den första tiden af hennes regering, hade sin upprinnelse i dessa första, flyktiga syner.

Efter återkomsten till Moskwa lärde hon äfven känna en annan frånsida af medaljen, nämligen de små obehag, som hennes höga rang medförde. En afton på teatern i storfurstens loge midt emot kejsarinnans, träffades hon af en vredesblixt ur kejsarinnans ögon. En stund därefter inträdde den eljes krypande Lestocq på ett brutalt sätt och omtalade med en afsiktligt ohöflig ton för storfurstinnan anledningen till kejsarinnans vrede. Katarina hade gjort skulder, 17,000 rubler, öfver 75,000 francs på några månader! Skatten hade smält bort mellan de tingrar, från hvilka en guldflod en dag skulle komma att flyta öfver hela riket, ja, öfver Europa. Än sedan? Skulle hon nöja sig med de tre klädningar, som lågo på bottnen af hennes kappsäck vid ankomsten till Ryssland? I början hade hon måst låna lakan af sin mor! På det sättet kunde det ju ej fortfara. Hon hade märkt, att vid detta hof måhända ännu mera än vid det furstliga hofvet i Zerbst var det presenter, som uppehöllo vänskapen; en person i hennes ställning ägde ej något annat medel att underhålla de nödiga vänskapsförbindelserna. Storfursten själf hade dessutom en tydlig förkärlek för att på detta sätt hålla det goda förhållandet mellan de förlofvade vid makt. Grefvinnan Rumiantsof hade också

ett eget sätt att uppfatta sina skyldigheter soin hofmästarinna vid den blifvande storfurstinnans hof. Hon var hvad man kallar en korg utan botten, eller en person, som förstår att sko sig.

I sina memoarer, ur hvilka vi låna dessa detaljer, är Katarina mycket sträng mot de personer, som då utgjorde hennes omgifning. Hon skonar till och med ej storfursten. Hennes förhållande till honom tyckes ej varit särdeles hjärtligt. Kanske har hon dock gifvit efter för frestelsen att hålla denna del af taflan i alltför mörka färger. En liten biljett af hennes hand tyckes bestyrka denna förmodan. Storfursten hade i oktober månad fått ett anfall af lungsäcksinflammation, som tvingade honom att hålla sig på sina rum. Då han blef otålig öfver denna tvungna arrest, skref Katarina till honom:

»Monseigneur! Jag har rådfrågat min mor, som jag vet hafva stort inflytande öfver stormarskalken (Brümmer),. och hon har gifvit mig lof att bedja honom tillåta eder att musicera. Hon har äfven bedt mig fråga eder, monseigneur, om ni önskar att man sänder eder några italienare i eftermiddag. Jag försäkrar, att i edert ställe skulle jag blifva tokig, om man beröfvade inig allt. Jag ber er för Guds skull ej visa mina bref.

Katarina.»

Ofvanstående bref är verkligen ägnadt att rättfärdiga furstinnan af Zerbst för de anklagelser för grälsjuka och trakasseri begär, hvarmed hennes dotter behagat belasta hennes minne. Två månader senare se vi Katarina under tårar bönfalla om att få besöka sin fästman, som, återställd från sin lungsäcksinflammation, träffats af en ny och vida farligare sjukdom. På resan mellan Moskwa och Petersburg har Peter nödgats kvarstanna i Hatilof, emedan han fått smittkoppor. Det var i denna sjukdom som Elisabeths trolofvade dött. Kejsarinnan skilde beslutsamt Katarina och hennes mor ifrån honom, sände dem förut till Petersburg och vårdade själf den sjuke. Katarina skref till sin fästman de ömmaste bref och betjänade sig därvid för första

gången af det ryska språket. Men det var blott ett fagert sken, ty Adadurof, hennes lärare, hade skrifvit konceptet.

Denna andra vistelse i Petersburg blef minnesvärd för Katarina genom grefve Gyllenborgs ankomst. Han kom i beskickning från det svenska hofvet för att meddela nyheten om Katarinas onkels kronprinsen Adolf Fredriks förlofning med prinsessan Lovisa Ulrika af Preussen. Katarina hade en gång förr sett denne svensken i Hamburg 1740. Han hade då funnit henne vara »en filosofisk ande». Han frågade henne nu, huru det gick med hennes filosofiska studier samt gaf henne det rådet att läsa Plutark, »Ciceros lif» och »Orsakerna till romerska rikets storhet och förfall». I gengäld gaf Katarina denne allvarlige rådgifvare sitt porträtt, »en femtonårig filosofs porträtt», en liten skrift till hans ära författad af henne själf enligt tidens sed. Originalet till denna skrift, som hon sedermera återfordrade, har olyckligtvis blifvit uppbrändt af henne själf, och ingen kopia har hittills blifvit funnen bland grefve Gyllenborgs papper, som förvaras vid Upsala universitet. I sina memoarer försäkrar Katarina, att då hon 1758 återsåg detta sitt ungdomsarbete, var hon förvånad öfver riktigheten och djupet af de iakttagelser hon gjort. Yi beklaga att hon ej satt oss i tillfälle att bestyrka dessa uppgifter.

Peter återvände först i slutet af januari till Petersburg. Castéra berättar, att Katarina nedföll afsvimmad, när hon skulle återvända till sitt rum efter att med alla tecken till glädje ha omfamnat sin fästman, och låg sanslös i tre timmar. Smittkopporna hade ej förskönat storfursten, ärren och en stor peruk, som han bar för att dölja hårets förlust, gjorde honom nästan oigenkännlig. Furstinnan af Zerbst var den enda, som tyckte, att han embellerat, hvilket hon genast meddelade sin gemål. Castéra har måhända enligt sin vana öfverdrifvit, och furstinnan af Zerbst glömde ej, att posten i Petersburg gärna kopierade bref, som anförtroddes den. Emellertid började förberedelserna till förmätningen strax efter denna så olika kommenterade återkomst.46

STO.RFURSTINNAN.

7.

I Ryssland hade man ännu aldrig skådat en ceremoni af detta slag. Tsarewitsch Alexis', Peter den stores sons, förmälning hade ägt rum i Torgau i Sachsen, och före honom voro ej arfvingarne till Moskwas tron blifvande kejsare. Skrifvelse afgick till Frankrike, där dauphins förmälning nyligen firats, förfrågningar gjordes äfven vid det sachsiska hofvet. Från Versailles och Dresden anlände vidlyftiga beskrifningar öfver de minsta detaljer, till och med teckningar öfver den ståt, som det nu gällde att efterhärma, ja, om möjligt öfverträffa. Så snart Newans isar brustit, anlände tyska och engelska fartyg med ekipage, möbler, tyger och livréer, beställda från Europas alla fyra hörn. Kristian-August utmärkte sig genom en sändning tyger ifrån Zerbst af tjockt siden brode-radt i silfver och guld, hvilket på denna tid väckte mycket uppseende. Modernast voro fasonerade sidentyger med inväfda blommor af silfver eller guld på ljus botten. England stod i denna bransch i första och Zerbst i andra rummet enligt kännares mening.

Efter många uppskof blef dagen för ceremonien slutligen bestämd till den 21 augusti. Festligheterna skulle fortsättas ända till den 30. Storfurstens läkare hade önskat ett längre uppskof, emedan Peter i mars månad ännu en gång varit sängliggande. Ett år tycktes knappast vara tillräckligt för hans återställande. Men Elisabeth ville ej vänta längre, man påstod, att hon önskade bli befriad ifrån Katarinas mor, men troligt är, att hon hade mera talande skäl för sin otålighet. Peters hälsa var vacklande, tronföljden således allt utom betryggad, och minnet af den unge Iwan i sitt fängelse oroade henne. I juni 1745 påträffades en okänd man med dolk i handen i Elisabeths sängkammare. Ej ens tortyren kunde förmå honom att yppa någonting. Om man får sätta tro till ganska pålitliga vittnens utsago, fortfor Johanna Elisabeth att göra sig än mer obehaglig.

Det finns knappast någon dålig handling, hvari hon ej synes ha varit inblandad under de sista veckorna af sin vistelse i Ryssland. Hon intrigerar, stämplar och skvallrar påANKOMSTEN TILL RYSSLAND. GIFTERMÅLET. 47

allt upptänkligt sätt, ja, anklagar till och med sin dotter att ha nattliga möten med sin trolofvade. Kejsarinnan låter öfvervaka och noggrant undersöka hennes korrespondens. Hon ämnar ej inbjuda hennes man till de stora

ceremonier, som förberedas, ehuru furstinnan af Zerbst länge låtit Kristian-August hoppas på denna inbjudan och bedt honom förbereda sig därpå. Fredrik själf hade, vilseledd af Mardefeldt, ingifvit sin fältmarskalk denna förhoppning. Slutligen måste furstinnan af Zerbst erkänna, att man snarare umgicks med den tanken att låta henne själf resa före förmälningen.

Furstinnans bror var den ende af hennes släkt, som infann sig. Det lär varit på Bestuschefs lömska tillskyndan, ty August af Holstein var obehaglig, klumpig och enfaldig och ganska olämplig att presenteras offentligt som släkting; han var en af dem, som man ej gärna visar. Den engelske envoyén Hindford säger i sina depescher, att han aldrig förr sett ett så lysande tåg som det, hvilket på utsatt dag åtföljde Katarina till den Kasanska madonnans kyrka. Ceremonien började klockan 10 på morgonen och slutade först klockan 4 på eftermiddagen. Den ortodoxa kyrkan tog saken grundligt. Under de tio därpå följande dagarna af-löste den ena festligheten den andra, baler, maskerader, galamiddagar, supéer, italiensk opera, fransk komedi, illuminationer, fyrverkeri, intet fattades i programmet. Furstinnan af Zerbst har lämnat oss en utförlig beskrifning öfver den intressantaste af dessa dagar, förmälningsdagen:

»Balen räckte blott en och en half timme, hvarefter hennes majestät, företrädd af ceremonimästarne, öfverhof-mästaren, hofmarskalken, förste kammarherren vid storfurstens hof, och åtföljd endast af de unga nygifta, som höllo hvarandra i handen, mig, min bror, furstinnan af Hessen, öfverhofmästarinnan, hofdamerna, kammarfruarna och hof-fröknarna, begaf sig till de nygiftas rum, som herrarne lämnade, så snart alla damerna inträdt, och dörrarna stängdes, medan brudgummen begaf sig in i det rum, där han skulle byta dräkt. Nu började brudens afklädande, hennes kejserliga majestät aflyfte kronan, jag afstod åt prinsessan af Hessen äran att sätta på hennes linne, och hofmästarinnan öfverräckte hennes nattrock. De öfriga damerna ikläddе48

henne den praktfullaste nattdräkt som någonsin blifvit skådad.

»Undantagandes denna enda ceremoni,» anmärker furstinnan af Zerbst, »gör man långt mindre affär af de ungas af-klädande än hos oss. Ingen man får komma in, sedan brudgummen gått in till sig, för att göra sin natt-toalett, man dansar ej heller kronan af bruden och delar ej ut hennes strumpeband.

»När storfurstinnan var färdig, gick kejsarinnan för att hämta storfursten, hvilken af grefve Rasumowski och min bror blifvit afklädd. Hans nattdräkt liknade furstinnans, men var ej fullt så vacker. Nu gaf kejsarinnan dem sin välsignelse, hvilken de knäböjande mottogo. Hon kysste dem med ömhet samt öfverlämnade åt furstinnan af Hessen, grefvinnan Eumiantsof och mig att föra dem till sängs. När jag ville tala om den stora tacksamhetsskuld, hvari jag stod till henne, gjorde den höga frun endast narr af mig.»

Vi ha äfven Johanna Elisabeths penna att tacka för en beskrifning öfver de nygiftas våning.

»Den består af fyra stora rum, det ena vackrare än det andra. Det stora kabinettet är praktfullast utstyrdt. Tapeten af silfverfärgadt kläde är broderad i schattersörn med silke, utomordentligt smakfullt. Hela möblemanget i samma stil, stolar, gardiner, portièrer. Sängkammaren är i purpur-färgadt sammet med upphöjdt silfverbroderi i form af kolonner och guirlander. Sängen är helt och hållet i silfver. Hela möblemanget är i samma stil. Det hela är så vackert, egendomligt och majestätiskt, att man ej kan se det utan att bli slagen af beundran.»

Pesternas rad afslutades med en högst egendomlig ceremoni, som efter denna tid aldrig mera kom till användande. För sista gången sköts Dieduschlca (stamfadern), för den ryska flottan, ut i vattnet. Dieduschka var ett fartyg, enligt sägnen timradt af Peter den store själf. Genom en ukas af den 2 september 1724 hade han förordnat, att fartyget hvarje år den 30 augusti skulle sättas ut i vattnet, men hela den öfriga delen af året förvaras i klostret Alexander Newski. Efter Peters död glömde man både hans ukas och hans fartyg, till dess Elisabeth 1744 erinrade sig densamma ochANKOMSTEN TILL RYSSLAND. GIFTERMÅLET.

upplifvade ceremonien följande år vid sin systersons förmälning, och därefter var den för alltid öfverlämnad åt

glömskan. Man hade nödgats bygga en flotte för att bära upp båten, som ej mera själf kunde hålla sig öfver vattnet. Elisabeth gick med pomp och ståt ombord, för att kyssa sin fars porträtt, som var upphängdt på en mast.

En månad härefter skildes furstinnan af Zerbst för alltid från sin dotter och det ryska hofvet. Vid afskedet från kejsarinnan lär hon ha kastat sig till dennas fötter och bedt henne förlåta alla de obehag hon förorsakat. Elisabeth påstås ha svarat, »att nu vore det för sent att vidare tala härom, men om furstinnan alltid varit lika ödmjuk, skulle det varit bättre för alla parter.» I sin egen skildring af denna afskeds-scen talar Johanna Elisabeth blott om kejsarinnans nåd, de ömsesidiga ömhetsbetygelserna och de tårar af saknad, som å båda sidor götos.

Ett förfärligt slag väntade henne i Riga. Ett bref från Elisabeth, som träffade henne där, gaf henne i uppdrag att hos hofvet i Berlin anhålla om Mardefeldts omedelbara återkallande. Detta var sista stöten åt de förhoppningar, som Fredrik, i vanliga fall klokare, hade grundat på furstinnans inflytande hos kejsarinnan och dem furstinnan ända hittills bemödat sig att underhålla. Hvad som händt var följande: Samma dag Johanna Elisabeth afreste från Petersburg, den 10 oktober 1745, hade man fått underrättelse om de mått och steg, som Fredrik vidtagit hos prinsessan Lovisa Ulrikas make, furstinnans af Zerbst bror Adolf Fredrik af Sverige, för att förmå denne att göra sina anspråk på storhertigdömet Holstein gällande. Fredrik ansåg, att detta hertig-döme omöjligen kunde innehafvas af den, som bar ryska kronan. Samtidigt anlände underrättelsen om de preussiska vapnens första seger vid den sachsiska gränsen (vid Sahr den 30 september), och rikets råd, som genast sammankallades, beslöt att sända en armékår för att understödja kungen af Polen, som hotades i sina egna arfländer. Från den stunden blef Mardefeldt, furstinnans af Zerbst och hennes brors politiske vän och bundsförvant, omöjlig i Petersburg.

Sålunda hade Johanna Elisabeth utan mycket besvär lyckats göra sin dotter till storfurstinna af Ryssland. Men

på alla andra punkter, just där hon användt alla sin själs krafter och sin outtröttliga energi, hade hon blifvit fullständigt slagen. Hon hade äfven i en hastig vändning tänkt göra sin make till hertig af Kurland, men äfven häri hade hon misslyckats.

Emellertid begrät Katarina, och det var ej med hof-tårar, det erkänner hon själf, denna besvärliga mors afresa. Hon var dock hennes mor och den enda person, på hvars tillgifvenhet hon under sin nya storhet kunde vara säker, fastän hon kunde ha skäl att misstro hennes råd. Hon kände en stor tomhet efter henne. Ifrån den stunden, i ensamheten, de starka naturernas rätta element, skulle den blifvande kejsarinnans verkliga uppfostran börja, en uppfostran, som mademoiselle Cardel aldrig hade haft en tanke på. TREDJE KAPITLET.

Katarinas andra uppfostran, i.

Trots sin bråclmogenhet var Katarina ännu blott ett barn. Trots sitt ortodoxa namn och sin officiella titel var hon endast en främling, som slumpen kallat till Ryssland för att där intaga en upphöjd plats och som måste uppbjuda hela sin förmåga för att hålla sig i nivå med denna höga ställning. Om hon glömt den ett ögonblick, och det tycks verkligen vara fallet till en viss grad, skulle någon åtaga sig att påminna henne därom och det ganska strängt ändå. Det ser ut, som om mademoiselle Cardels lärjunge, en gång framkommen till målet, med andra ord, sedan hon väl blifvit gift, släppt efter litet af den korrekta hållning, som hittills inbragt henne allmänt gillande.. Hon tycktes till och med ha glömt Kristian-Augusts »gunstiga föreskrifter». Men snart skulle hon få andra, mindre faderliga.

Den 10 och 11 mars 1746, alltså icke nio månader efter bröllopsceremonien, förelade man kejsarinnan två aktstycken rörande storfursten och storfurstinnan till undertecknande. Deras angifna syfte var att bestämma valet af och utgöra förhållningsorder för två »distinguerade personer», som man ämnade anställa hos deras kejserliga högheter i egenskap af hofmästare och hofmästarinna. Men det verkliga syftet var ett helt annat. Under förevändning att de skulle sköta tjänster, som räknades till de ordinarie mandarinämbetena, påtvingade man Katarina och hennes gemål ett par verkliga52

lärare ocli vaktare. Man satte dem så att säga i skola på n.ytt. Och under sken af ett program för denna kompletterande uppfostran var det en formlig anklagelseakt man uppsatte mot det unga paret, hvars uppförande hade gjort denna åtgärd nödvändig. Upphofsmannen till anklagelseakten, författaren till de bägge dokumenten var ingen annan än Bestuschef.

Yi ha ännu i behåll kanslerens skrift. Den är full af verkligen högst märkvärdiga afslöjanden, så märkvärdiga, att de skulle väcka vår misstro, om vi ej hade tillgång till ett värdefullt kontrolleringsmateriel, nämligen Katarinas memoarer. Hvad Bestuschef meddelar om Katarinas och hennes gemåls görande och låtande vid denna tidpunkt af deras samlif, upprepas af memoarernas författarinna i nästan liknande ordalag. I vissa fall är Katarinas penna till och med skarpare än kanslerens, och det är genom henne som vi få veta de mest graverande detaljerna, till och med beträffande henne själf.

Den »distinguerade person», som är utsedd att hålla storfursten sällskap, skall, enligt hvad vi få läsa i det på kansliet utarbetade reglementet, vinnlägga sig om att rätta vissa för hans kejserliga höghet opassande vanor, som t. ex. att vid bordet tömma ut innehållet af sitt glas öfver hufvudet på betjäningen, att tilltala dem, som ha den äran att vistas i hans närhet, ja, till och med vid hofvet närvarande utländingar, med grofva uttryck och oanständigt skämt, att offentligt vanställa sitt ansikte med grimaser och oupphörligt förvrida alla sina lemmar .. .

»Storfursten,» läsa vi i memoarerna, »tillbragte sin tid med barnsligheter, som äro exempellösa vid hans ålder. Han inrättade en marionett-teater i sitt rum, någonting i allra högsta grad enfaldigt. —• Storfursten lefde bokstafligen i sällskap med lakejerna. — Storfursten upprättade ett regemente af hela sin svit: hoüakejerna, jägarne, trädgårdsdrängar ne, alla fingo musköten på axeln ... korridoren användes till deras corps-de-garde. — Storfursten grälade mycket på mig för den, enligt hans påstående, öfverdrifna gudlighet, hvaråt jag hängaf mig; men som han under mässan ej hade någon annan än mig att tala med, upphörde han att visa

sig trumpen. Då storfursten fick veta, att jag fortfor med att fasta, grälade kan mycket på mig...»

Samma silhouette af ett vanartigt, illa uppfostradt barn med dåliga böjelser skymtar fram, med några ännu mer skärpta drag, i den andra upplagan af memoarerna.

Låt oss nu granska Katarinas eget konto. Tre hufvud-beskyllningar framställas mot henne af kansleren: försummande af den ortodoxa religionens andaktsöfningar; otillåten inblandning i statsaffärer, kejsardömets eller hertigdömet Holsteins; öfverdrifven förtrolighet med de unga herrar, som vistas vid hofvet, kammarherrar, till och med pager och lakejer. Den sista punkten är tydligen den mest graverande, men just rörande den har Katarina själf uttalat sig i sina memoarer på det tydligaste sätt, och dessa förklaringar lämna intet tvifvel öfrigt beträffande förtroligheten, för att ej säga något mera, i det umgänge, som vid denna tid uppstått mellan henne och åtminstone tre af de unga herrar, som umgingos på hofvet, nämligen de tre bröderna Tschernischof, resliga och välväxta unga män, som åtnjöto storfurstens synnerliga ynnest. Den äldste, Andrej, den mest lysande af de tre, var Peters favorit och blef snart Katarinas. Hon gaf honom smeknamnet »min lille son», han kallade henne »lilla mor», en benämning, som är mycket vanlig i Ryssland och ej i och för sig innebär något tvetydigt. Resultatet blef emellertid en förtrolighet, som kunde förefalla så mycket mera tvetydig. Peter icke allenast tolererade den, han uppmuntrade den och dref upp den ända till åsidosättande af de enklaste regler för det passande. Han tyckte om öfverdrift i allting och frågade föga efter, om han själf var oanständig eller om hans omgifning tillät sig detsamma. Medan Katarina ännu endast var hans trolofvade, hade Andrej redan måst påminna henne, att furstinnans af Zerbst dotter var bestämd att kallas storfurstinna af Ryssland och icke fru Tschernischof. Peter gapskrattade, då han hörde denna tillrättavisning, som föreföll honom ytterst komisk, och den hade ingen annan påföljd, än att han hädanefter kallade sin vän »Katarinas fästman». »Er fästman», sade han till henne, då han talade om den unge mannen. Katarina å sin sida erkänner, att hon genom sitt

uppförande ådragit sig förebråelser i detta afseende af en simpel domestik, bennes kammartjänare Timofej Jewreinof, som ansåg sig böra varna henne för de faror hon utsatte sig för. Timofej varnade äfven Tschernischof, som på hans inrådan gjorde sig sjuk någon tid. Detta tilldrog sig under karnevalen 1746. Första april, då hofvet som vanligt flyttade, utbytte vinterpalatset mot sommarpalatset, visar sig Tscberni-schof åter, och snart försöker han till och med intränga i Katarinas sängkammare. Hon spärrar vägen för honom, men tänker icke på att stänga dörren, hvilket säkerligen skulle ha varit klokare. Hon håller dörren på glänt och fortsätter ett samtal, som hon förmodligen finner intressant. Plötsligt visar sig grefve Devierre, en af hjältarne från sjuåriga kriget, som nu vid hofvet tjänstgör som kammarherre och, efter hvad det tycks, äfven som spion. Han underrättar storfurstinnan att storfursten vill tala med henne. Dagen därpå förvisas herrarne Tschernischof från hofvet, och samma dag uppträder »den distinguerade damen», som fått i uppdrag att vaka öfver Katarinas uppförande. Denna omständighet är betecknande. Elisabeth nöjer sig för öfrigt icke med detta. Hon ålägarer Katarina och till och med Peter

r> o

ett slags kammararrest, hvarunder Simjon Todorski, den nitiske arkimandriten, som nu blifvit biskop i Pskof, får i uppdrag att förhöra dem angående deras förhållande till bröderna Tschernischof. Dessa, som häktats, få säkerligen äfven undergå ett förhör, ännu mera eftertryckligt och antagligen mera strängt. A ingendera sidan erkännes någonting. Katarina talar emellertid om en brefväxling, som hon kommit åt att underhålla med Andrej Tschernischof, till och med under den tid han suttit fängslad. Hon skref till honom, och han svarade; hon gaf honom kommissioner, som han uträttade. Låt oss antaga, att hon ännu handlat i all oskuld. Yi skola nog få anledning att vara mindre öfverseende.

De förebråelser, som riktades mot Katarina rörande detta ömtåliga ämne, stodo för öfrigt, i den förskräcklige kanslerens tankar, i samband med ett annat pliktområde, där han framför allt ville framhålla hennes felaktighet. Nio månader hade, som man erinrar sig, förflutit, sedan stor-

furstinnan tagit i besittning den praktfulla äkta säng, som hennes mor med så stort välbehag beskrifvit — och tronföljden var ännu icke betryggad. I det afseendet hade de. som voro bekymrade för kejsardömets framtid, ej ens några förhoppningar att trösta sig med. Hvems var felet? De af Bestuschef uppsatta instruktionerna för Katarinas blifvande guvernant antyda blott ett svar, för hvilket han för sin del var mest böjd. I syfte att betrygga arfsföljden, skall storfurstinnan, enligt hvad där föreskrifves, uppmanas »att villigare än hittills foga sig efter sin gemåls tycken, visa sig tillmötesgående, behaglig, förälskad, till och med eldig, om så behöfs, med ett ord använda alla medel, som stå i hennes makt, för att vinna sin mans ömhet och fylla sin uppgift...»

Katarina har, medan hon skrifvit sina memoarer, varit angelägen att bemöta denna anklagelsepunkt:

»Om storfursten velat bli älskad, skulle det ej ha vållat några svårigheter från min sida. Jag var af naturen böjd för och van vid att uppfylla mina plikter.. .»

Hennes naturliga böjelser tyckas verkligen i denna punkt ej kunna bestridas. Men trots sitt besynnerliga lynne och temperament tycks Peter å sin sida ingalunda ha i detta afseende visat någon motvilja för hvad som här bort vara det naturliga förhållandet. Knappast hade han vid fjorton års ålder anländt till Ryssland, förr än han, som vi sett, förälskade sig i »freilein» Lapukin. Längre fram hänger ban efter en annan freilein, mademoiselle Carr, och detta inbringar Katarina nya förtroenden om en »likaså glödande» kärlek. År 1 756 har han brutit med mademoiselle Schafirof, med den i hög grad beryktade fru Worontsof, med hvilken han för öfrigt sedan försonade sig, och är kär i fru Tieplof. Dessutom superar han med en liten tysk sångerska. Under tiden har han kurtiserat en fru Cédraparre, en prinsessa af Kurland och åtskilliga andra skönheter. Problemet är således olöst. Har man att söka lösningen i följande passus i ett mycket intressant aktstycke, som helt nyligen offentliggjorts och som för öfrigt befinnes bekräfta äldre påståenden, hvilka dock återtagits som tvifvelaktiga?

»Storfursten,» skrifver de Champeaux i en not ställd till kabinettet i Wien 1758, »befans oförmodadt ur stånd att aüa barn på grund af ett hinder, som hos de orientaliska folken afhjälpes medels omskärningen, men som han ansåg obotligt. Storfurstinnan, som ej längre hade något tycke för honom och ännu ej insett den trängande nödvändigheten att få arfvingar, tog saken kallt.»

Castéra för sin del skrifver:

»Han (storfursten) greps af en sådan blygsel öfver sin olycka, att han ej ens hade mod att yppa den, och furstinnan, som numera endast mottog hans smekningar med motvilja och då ej var mera erfaren än han, tänkte hvarken på att trösta honom eller att förmå honom till att söka några utvägar, som kunde ha fört honom tillbaka i hennes armar.»

Framtiden har emellertid åtagit sig att ge Katarina och hennes försvarare rätt. Hon födde barn, ja, hon fick till och med barn med sin man, åtminstone hette det så officielt. Och det måste också erkännas, att de medel kansleren hittat på, för att framkalla detta resultat, hade ingen andel däri. Huru högt man än i andra afseenden måste sätta denne statsmans förtjänster och begåfning, är det säkert, att han den gången ej haft någon särdeles god idé. Kanske förstod han sig bättre på att styra ett stort rike än att leda ett par unga makar. Själfva valet af den guvernant, som kallades att hos Katarina efterträda den medgörliga mademoiselle Oardel, var ej lyckligt. Marja Simonowna Tschoglokof, född Wendrikof, som hedrades med detta uppdrag, var knappast mer än tjugufyra år. Hon var vacker och ännu ärbar, hon älskade sin man och hade barn; det var troligen detta, som var grunden till det förtroende kejsarinnan och henneskansler visade henne. Det gällde att ställa inför de storfurstliga makarnas ögon den dagliga åsynen och det uppbyggliga exemplet af ett dygdigt och endräktigt par. Exemplet artade sig tyvärr illa. Fru Tschoglokof var dygdig, men saknade erfarenhet. Hon lyckades mycket snart att göra sig illa tåld; hon förstod hvarken att göra sin myndighet respekterad eller att utöfva en verksam bevakning. Det blef snart en sport att föra henne på villospår och en

eggelse till att eftersträfva förbjudna nöjen. Men icke nog med det. Marja Simonownas man var i Wien på en beskickning, då hans hustru kallades att tillträda sin nya befattning. Så snart han kom tillbaka, förälskade han sig häftigt i en af storfurstinnans hoffröknar, mademoiselle Koschelef. Som förälskad var ban blind på bägge ögonen och gjorde hvad han kunde, för att äfven hans hustru skulle bli det. Midt för hennes ögon kunde alltså grefve Cyrill Rasumow-ski, en bror till kejsarinnans favorit, ogeneradt göra storfurstinnan sin kur på ett sätt, som var om icke tilltagset, så åtminstone ytterst enträget. Några månader därefter blef det ännu värre. Guvernantens man öfvergaf sin vackra »freilein» och lågade själf för den, som hans hustru var satt att bevaka. Och som storfursten för sin del sprang efter alla mademoiselle Koschelefs medsystrar, blef det mindre än någonsin fråga om det närmande, hvarpå fru Tschoglokof skulle arbeta.

Det var för öfrigt, som utgången bevisade, en besynnerlig och i och för sig olycklig idé att vilja behandla en gift dam och en rysk storfurstinna som en liten flicka. Katarina blef uttryckligen förbjuden att skrifva direkt och personligen till någon, eho det vara månde, till och med till sina föräldrar. Hon fick inskränka sig till att underteckna de bref, som å hennes vägnar uppsattes i utrikesministeriets kollegium, det vill säga i Bestuschefs sekretariat. Det var, så att säga, att egga Katarina till att föra hemlig korrespondens, som var så modernt på den tiden. Och det begagnade hon sig naturligtvis af. Samtidigt anlände till hofvet i Petersburg en italiensk herre vid namn Sacroinoso, en malteserriddare. Man hade ej på ganska länge sett någon malteserriddare i Ryssland. Han var med på alla fester och alla officiella eller privata mottagningar. En dag, då han kysste storfurstinnans hand, smög han till henne en biljett. »Från er mor», hviskade ban så tyst, att ingen hörde det. På samma gång gaf ban henne anvisning på en musikant vid storfurstens orkester, en landsman vid namn Ololio, såsom en man, hvilken skulle kunna åtaga sig att föra fram svaret. Katarina gömde behändigt brefvet i sin handske. Det var sannolikt icke hennes första försök. Sacro-

moso hade för öfrigt ej bedragit henne: det var verkligen hennes mor, som skref till henne. Sedan hon skrifvit sitt svar, blef hon för första gången en intresserad åhörarinna af storfurstens konserter. Hon hade intet sinne för musik. Då den man, som hon fått anvisning på, såg henne nalkas, tog han oförmärkt upp sin näsduk, så att fickan i hans röck stod vidöppen. Katarina smög sin biljett i denna improviserade breflåda, och korrespondensen var i gång. Så bli statsmäns vishet och kejsarinnors makt bragt på skam, då de ej ta hänsyn till en annan makt, ungdomens, och en annan vishet, som råder dem att ej missbruka sin makt.

2.

På samma gång som man gaf Katarina en ny guvernant, sökte man också att aflägsna från henne alla de personer, som hittills hade tillhört hennes vanliga umgänge eller hennes förtroliga omgifning. Utan saknad såg hon holsteinaren Brümmer försvinna, så mycket mera, som han i egenskap af marskalk vid storfurstens hof efterträddes af furst Eepnin, »en af de älskvärdaste ryssar jag känner och ett af de bästa hufvudena i detta land», skref d'Allion. Katarina själf satte stort värde på honom. Han åtnjöt hennes stora förtroende. Olyckligtvis innehade han endast helt kort tid denna befattning och efterträddes af guvernantens egen man, den lättantändlige, men föga älskvärde Tschoglokof. Katarina afskydde honom och lät ej muta sig af hans efterhängsna kärlek. Snart försvunno alla storfurstinnans tjänare, den ena efter den andra. Man tog till och med ifrån henne en finsk kammarjungfru, som hon höll af. Sedan kom turen till den trogne Timofej Jewreinof, som ändå gaf henne så kloka råd. Han gjorde henne visserligen också tjänster, som kunde anses mindre kloka, som till exempel att lämna henne ett bref från Andrej Tschernischof, då han passerade Moskwa på väg till Sibirien. Timofej själf förvisades till Kasan. Han blef där polismästare och öfverste. Så gick det till i Ryssland på den tiden. Han förblef en rättskaffens

man och riktade sig ej på sitt ämbete, ty sexton år därefter, kort efter sin tronbestigning, skref Katarina till sin revisionssekreterare Alssufiof: »Jag anförtror åt er omsorgen att skaffa en syssla eller, för att säga allt i ett ord, ett brödstycke åt Andrej Tschernischof, generaladjutant hos den framlidne kejsaren, samt åt f. d. öfversten Timofej Jewrei-nof. För Guds skull, bjälp mig att uppfylla deras bön; de ha lidit för min skull, och jag lämnar dem på bar backe, emedan jag ej vet, hvar jag skall göra af dem.»

Men dem Bestuschef hufvudsakligast ville åt, det var de utländingar, som voro anställda hos storfursten och storfurstinnan eller åtnjöto deras förtroende. Den 29 april 1747, omtalar d'Allion, afreste följande personer till Tyskland: herr von Bredal, »öfverhofjägmästare hos hans höghet såsom hertig af Holstein», herr Duleschinker, hans kammar, herre, nevö till herr von Brümmer, hans kammartjänare Grames, »som varit med hans höghet alltsedan dennes spädaste ungdom», Schtälin, »hans lärare i historia», Schariber, »hans uppköpare», och jägaren Bastien. Det fanns ingen annan utländing kvar vid hofvet, anmärkte han, än fältmarskalken Münnich, som ej har något inflytande, och Lestocq, »som hans lansett, vissa lätt gissade farhågor och hans otaliga anekdoter ännu hålla någorlunda uppe».

Tomrummet växte omkring Katarina. I juni 1746 nödgades Fredriks sändebud, hennes mors vän och förtrogne, Mardefeldt, definitivt afgå från sin post. Två år därefter, då hon på en hof bal närmade sig »lansettmannen», den siste representanten för det franska inflytandet, gjorde Lestocq min af att vilja undandraga sig samtalet. »Kom mig inte nära,» hviskade han, »jag är misstänkt!» Han upprepade ännu en gång: »Kom mig inte nära!» Hans ansikte var upphettadt och hans ögon rullade. Katarina trodde, att han var drucken. Detta tilldrog sig den 11 november, en fredag. Föregående onsdag hade man häktat en fransman vid namn Chapuzeaux, släkting till Lestocq och kapten vid Ingermanlands regemente. Två dagar därefter drabbades Lestocq af samma öde. Han var anklagad för att underhålla hemliga och för Ryssland skadliga förbindelser med hofven i Frankrike, Preussen och Sverige. Förhör höllos

med honom, och han uthärdade modigt en förfärlig tortyr utan att bekänna något eller ånge någon. Han satt i fängelse ett år och deporterades sedan till TJglitsch vid Wolga.

Denna katastrof upplyste förmodligen Katarina om värdet af de politiska idéer, som hennes mor velat lämna henne i arf, och om bräckligheten af deras grundval. Den påskyndade alltså den förvandlings- och assimileringsprocess, som Peters trolofvade instinktlikt hade påbörjat, i det hon lärde sig sitt nya fäderneslands språk och påkallade arkimandriten Todorskis religiösa ledning. En rysk skriftställare har upptäckt ett karakteristiskt bevis på de snabba framsteg storfurstinnan gjort på denna väg, i det han på sitt sätt kommenterar ett ställe i memoarerna, som handlar om denna tid. Timofej Jewreinofs efterträdare, en viss Schkurin, hade tagit sig för att spela skvallerbytta till Katarinas nackdel. Hon gick då ut till honom i antichambern, där han vanligen uppehöll sig, gaf honom en väldig örfil och förklarade, att hon ämnade låta piska upp honom till på köpet. Det var redan, tycks det, att handla som äkta ryska; en tysk furstinna skulle aldrig ha hittat på en dylik utväg. Vi låta naturligtvis författaren, herr Bilbassof, själf ansvara för denna sin tolkning.

Det är å andra sidan säkert, att detta ständiga personalombyte omkring Katarina hade till följd, att hon gjorde bekantskap med många slags människor, kom i tillfälle att studera ett stort antal typer och tvingades att variera sina egna behandlingsmedel gent emot så olika skaplynnen, situationer och sammanställningar. Om denna lärotid ej gaf henne en människokännedom, som hon aldrig lyckades förvärfva, hade hon den åtminstone till en del att tacka för den underbara smidighet och lynnets jämna motståndskraft, som hon senare lade i dagen, samt den ej mindre häpnadsväckande förmågan att dra nytta af de goda eller dåliga människor, som slumpen förde i hennes väg (ty hon förstod aldrig att välja dem själf) och låta dem prestera allt hvad de voro i stånd till.

De förändringar man påtvingade henne voro henne för öfrigt ej alla misshagliga eller plågade henne åtminstone icke länge. Schkurin visade sig sedan som en trogen och

tystlåten tjänare, och i det hon utbytte tyskan Kruse, hennes första kammarjungfru, mot ryskan Praskowja Nikitischna Wladislaowna, gjorde Katarina ett ypperligt byte och en högeligen dyrbar ackvisition. Praskowja var icke allenast en tillgifven tjänarinna; hon gjorde mera än någon annan för att inviga den blifvande tsarinnan i det lif, som hädanefter skulle bli hennes, och låta henne göra förtrolig bekantskap med det stora folk hon var kallad att regera. Hon kände till allting i detta lif, som är dunkelt i så många afseenden och otillgängligt som en sluten bok: det förflutna med en massa små anekdoter, det närvarande inberäknadt hvarenda skvallerhistoria från staden och hofvet. Inom hvarje familj erinrade hon sig fyra eller fem generationer och rabblade, utan att staka sig, upp hela raden af släktingar, föräldrar, farföräldrar, kusiner, anförvanter på fädernet och mödernet, förfäder och afkomlingar. Därtill var hon slipad som en räf och aldrig rådlös. Yi skola få se henne i verksamhet. Näst mademoiselle Cardel är det hon, som har gjort mest för Katarinas uppfostran; den förra har utbildat filosofernas blifvande väninna, den senare matusckka gassndarinja, den »lilla mor», som är så kär för ryska hjärtan. Men vare det sagdt ännu en gång, den stora suveränens verkliga uppfostrarinna var vid denna tid ensamheten, hvari hennes mans likgiltighet och det successiva aflägsnan-det af hennes andra naturliga stöd isolerade henne, trots allt, midt upp i detta hof, som till en början just ej beredde henne något angenämt lif och som, under all yttre glans, snart lät henne göra bekantskap med alla slags svårigheter. Stunden är nu inne för oss att kasta en snabb blick på den omgifning, hvari hon skulle framlefva långa år af pröfningar, väntan och modigt utkämpade strider.

3.

Sjuttonhundratalets Ryssland är en tarflig byggnad, med en grann fasad. Det är endast en teaterdekoration. Peter I har beflitat sig om att försätta hofvet på europeisk

fot, och hans efterträdare ha, åtminstone i denna punkt, upprätthållit och utvecklat hans verk. I Petersburg liksom i Moskwa är Elisabeth, som vi redan ha sett, omgifven af all den pomp och all den prakt, som är bruklig i andra civiliserade länder. I hennes palats är en ändlös fil af salonger med spegelväggar, inlagda parkettgolf och

takmålningar af stora mästare. På hennes fester tränges en skara hofmän klädda i sammet och siden, blixtrande af guld och diamanter, hennes uppvaktande damer äro klädda efter sista modet, puder i håret, sminkade kinder och en mouche i mungipan. Hon har en svit, ett vidlyftigt hushåll, en stab af kammarherrar, hofdamer, hoftjänstemän och domestiker, som i fråga om antal och luxuösa uniformer kanske ej har sin like i Europa. Enligt vissa samtida vittnesbörd, som, enligt vår tanke, några moderna ryska skriftställare ej ha misstrott tillräckligt, öfverträffar det kejserliga residenset i Peterhof Versailles i prakt. För att kunna bedöma den saken, måste man betrakta all denna prakt litet närmare.

Först och främst har den för det mesta en karakter af någonting osäkert och efemert, som betar den en stor del af dess värde. Hennes majestäts palats, liksom hennes rikaste undersåtars, äro nästan, alla af trä. Då de brinna, och det händer dem ofta, sluka lågorna också alla rikedomar, som äro hopade där, dyrbara möbler och konstsaker. Då man bygger upp dem igen, är det alltid med brådska, utan tanke på att åstadkomma något varaktigt och utan omsorg. Palatset i Moskwa, som är tre och en half kilometer i omkrets, brinner ner på tre timmar inför Katarinas ögon. Elisabeth befaller, att det skall byggas upp igen på sex veckor, och lion blir åtlydd. Man kan tänka sig huru väl det skall vara byggdt. Dörrarna kunna ej läsas, det drar genom fönstren, kakelugnarna ryka in. Domprostens hus i Moskwa, där Katarina finner en tillflykt efter eldsvådan i palatset, fattar eld tre gånger under den tid hon bor där.

Därtill icke en tanke på någon komfort eller trefnad i dessa helt och hållet på yttre prakt inrättade bostäder. Öfverallt pompösa mottagningssalar, präktiga gallerier för baler och galamiddagar, men knappast en vrå att bo i: några trånga små skrubbar utan luft och ljus. Den flygel

af sommarpalatset i Petersburg, där Katarina bor, har till ena sidan utsikt åt Fontanka, som då är en illaluktande dy pöl; till den andra åt en gård på några kvadratfot. I Moskwa är det ännu värre: »Man hade logerat in oss,» skrifver Katarina, »i en flygel af trä, så nyligen byggd under denna höst, att vattnet rann utför väggarna och alla rum voro i hög grad fuktiga. Denna flygel innehöll två filer på fem, sex stora rum hvardera, den åt gatan för min räkning och den andra för storfurstens. I det af dessa rum, som jag skulle använda vid min toalett, inhyste man mina kammarfruar och hoffröknar med deras pigor, så att sjutton kvinnor voro inlogerade i ett rum, som visserligen hade tre stora fönster, men ingen annan utgång än min sängkammare, hvarigenom de måste gå vid alla slags behof. Och deras matsal var ett af mina väntrum.» Slutligen inrättade man för denna kvinnliga personal en annan förbindelse med den yttre världen medels en planka, som anbragtes vid ett af fönstren och tjänade till trappa. Yi äro, som man ser, ganska långt ifrån Versailles.

Katarina saknade till och med ibland sin anspråkslösa bostad bredvid klockstapeln i Stettin eller tänkte med beundran på hennes onkel Johans slott i Zerbst och hennes mormors i Hamburg, klumpiga, men solida och rymliga byggnader af kvadersten från sextonde århundradet.

Elisabeths palats voro icke allenast byggda på slarf, utan också illa möblerade, och det hade sina goda skäl. Möblemang, som specielt tillhörde ett visst gifvet palats, var då någonting okändt i Ryssland. Möblerna följde med ägaren, hvart han tog vägen. Det var liksom en kvarlefva från de österländska folkens nomadlif. Väggbeklädnader, mattor och speglar, sängar, bord och stolar, lyx- och nödvändighetsartiklar följde hofvet från vinterpalatset till sommarpalatset, därifrån till Peterhof och ibland till Moskwa. Det faller af sig självt, att en del af dessa saker tog skada eller tappades bort på vägen. Resultatet blef en besynnerlig blandning af prakt och fattigdom. Man åt på guldtallrikar, som ställdes på haltande bord, på hvilka ett ben fattades. Midt ibland det franska eller engelska konstsnickeriets mästerverk hade man ingenting att sitta på.

Tschoglokofs hus i Moskwa, där Katarina bodde någon tid, funnos inga möbler alls. Elisabeth själf hade det stundom ej bättre. Men hon drack dagligen ur en kopp, som Rurni-antsof på hennes befallning fört hem från Konstantinopel och som hade kostat 8,000 dukater.

Denna materiella oreda och den kejserliga yttre glansens därmed följande förfall motsvarades af ett slags moralisk upplösningsprocess, som, trots den raffinerade etiketten, oupphörligt bragte själfva tronens värdighet i fara. Man kan göra sig en föreställning därom genom följande anekdot, som Katarina berättar i sina memoarer. Strax innan Be-stuschef genom sitt ingripande åstadkommit de förändringar i det unga storfurstliga parets omgifning, som vi ofvanför omtalat, hade Peter gjort sig skyldig till en förseelse, som kan ha bidragit till att rättfärdiga, om icke framkalla, kanslerens stränga åtgärder och förmått kejsarinnan att gilla dem. Det rum i storfurstens våning, där han ställde upp sin marionett teater, stod genom en dorr, som vid det unga hofvets inflyttning bommats igen, i förbindelse med en af kejsarinnans salonger. Elisabeth hade låtit ställa in ett bord i denna salong och åt där middag tillsammans med några personer. Det var förtroliga middagar. Bordet var så inrättadt, att man kunde undvara domestiker. En dag, då Peter hörde buller i denna salong, muntra, högljudda röster och klingande glas, kom han på den idén att med en borr anbringa flera hål i dörren. Då ban satte sitt öga till dessa öppningar, såg han kejsarinnan sitta till bords med öfverhofjägmästaren Rasumowski, hennes favorit för tillfället, som var klädd i nattrock. Ett dussin hofmän höllo detta älskande par sällskap. Peter hade kolossalt roligt åt detta skådespel, och icke nöjd med att själf njuta däraf, skyndade han sig att ge Katarina en vink. Storfurstinnan, som var klokare, afböjde anbudet. Hon förehöll till och med sin gemål det opassande och farliga i ett dylikt nöje. Det frågade han ej efter, och då hon ej ville hörsamma kallelsen, tog han hennes hofdamer med sig, lät dem stiga upp på stolar och pallar, för att de skulle se bättre, samlade en hel teaterpublik utanför denna dörr, bakom hvilken hans välgörarinnas vanära förevisades. Historien

blef snart upptäckt; Elisabeth blef utom sig af vrede. Hon gick ända därhän, att hon påminde sin systerson, det äfven Peter I hade haft en otacksam son. Det var en antydning, att hans hufvud ej satt säkrare än den olycklige Alexejs'. Men alla vid hofvet fingo kännedom om händelsen och hade i sin tur roligt åt den.

Katarina för sin del hade alldeles säkert fått sig en lektion, om icke i moral, ty därpå ser man inga bevis, så åtminstone i praktisk klokhet. Om äfven hon längre fram haft hos sig favoriter i nattrock, har hon ställt så till, att ingen kunnat se dem genom hålen i en dörr. Hon har gömt dem eller tilltvingat dem massans respekt genom det imponerande i en ojämförlig mise-en-scène. Men vid denna tid fick hon af Elisabeth andra dyrbara lärdomar. Om hon vägrade att kränka hemligheten af de banketter inom stängda dörrar, hvarunder kejsarinnan lät förleda sig att glömma sitt majestät, åsåg hon däremot alldeles säkert, kort efter furstinnan af Zerbsts afresa, den 25 november, den galamåltid, hvarmed man årligen firade minnet af den dag, då Peter den stores dotter uppstigit på tronen. I vinterpalatsets stora sal var det dukadt för tre hundra trettio underofficerare och soldater vid det regemente, som den dagen hjälpt Elisabeth att eröfra sin krona. Klädd i kaptensuniform, med högstöflar, värja vid sidan och hvit plym i hatten, slog kejsarinnan sig ner bland sina »kamrater». Hofvets dignitärer, de högre officerarne och de utländska ministrarne sutto till bords i nästa rum. Det är förmodligen emedan hon tidigt sett och reflekterat öfver sådana skådespel som Katarina, då stunden var inne, förstod att med så obesvä-radt behag ikläda sig krigisk dräkt och i sin tur vinna entusiastisk hyllning och bistånd af dessa samma grenadierer, hvilka, äfven de, genom det förflutnas lärdomar voro förberedda till djärfva öfverrumplingar.

Vanligen upptagen utomhus af sina nöjen eller sina kärleksäfventyr, fick storfursten ryckvis den idén att träget uppvakta sin gemål. Dessa tider voro ej de behagligaste. En hel vinter talade han ej med Katarina om annat än sin plan att bredvid sitt sommarpalats bygga ett hvilo- och förlustelseställe, som skulle likna ett kapucinerkloster. För att

göra honom till viljes måste hon hundra gånger rita den oupphörligt ändrade planen till denna byggnad. Men det var ej hennes största pröfning. Storfurstens närvaro förde med sig andra obehag, till exempel det ständiga sällskapan-det med ett koppel hundar, som han inkvarterat i sängkammaren och som förpestade den med en outhärdlig lukt. Sedan en befallning från kejsarinnan förbjudit detta slags nöje, hittade Peter på att gömma sina

hundar i den gemensamma alkoven, där Katarinas nätter snai-t blefvo en plåga. Om dagen fick hon ej ett ögonblicks ro för hundarnas skällande eller tjut, ty de fingo ofta käpprapp. Om hundarna tego, tog Peter sin fiol och gick med den ur rum i rum, utan annat syfte än att låta instrumentet åstadkomma värsta möjliga oljud. Han var förtjust i oväsen. Han fick också tidigt och i tilltagande grad smak för att dricka. Från år 1753 berusade han sig »nästan dagligen». Och i detta afseende var Elisabeth, af vissa skäl, ej den rätta personen, till att ge honom några kraftfullare tillrättavisningar. Då och då tog storfursten äfven till sina marionetter. En gång träffade Katarina på honom i full uniform, med högstöüar och sporrar och dragen värja, stående framför en råtta, som hängde midt i sängkammaren. Det var en militärisk afrättning: den olyckliga råttan, som tagit sig för att äta upp en vaktpost af krita utanför en fästning af papp, hade af ett efter alla regler sammansatt krigsråd dömts till döden.

Med sitt ungdomskraftiga och eldiga temperament skulle Katarina säkerligen ej ha stått ut med ett sådant lif, om hon ej skaffat sig förevändning att antaga vissa vanor, som utgjorde en förströelse på samma gång som de tilläto henne att vända detta ömkliga hemlif ryggen. Om sommaren, då de bodde i Oranienbaum, steg hon upp i daggryningen, klädde sig i en handvändning i karlkläder och begaf sig ut på jakt med en gammal tjänare. »Det fanns,» berättar hon, »en fiskarbåt ett stycke därifrån vid hafsstranden; vi gingo genom trädgården med bössan på axeln, vi togo plats — ban och jag, en jakthund och fiskaren, som rodde oss — i denna båt, och jag sköt änder i vassarna, som kanta hafsstranden på bägge sidor om Oranienbaum-kanalen.» Förutom jakt var ridt en anledning till täta utflykter. Elisabeth

själf var passionerad ryttarinna. Men en dag ansåg hon sig dock böra tygla Katarinas växande lust för detta slags kroppsöfning. Med den böjelse för karlaktighet, som hon alltid lade i dagen, var storfurstinnan särskildt road af att rida en cavalier, i herrsadel med två stigbyglar. Tsarinnan ansåg sig nu ha upptäckt en af de anledningar, som hindrade henne att få barn. Katarina uppfann nu en sadel försedd med en särskild mekanism, tack vare hvilken hon kunde sitta upp som dam inför Elisabeths ögon, men sedan intaga sin favoritställning, sedan hästens galopp fört henne ur synhåll. En uppifrån och ner itudelad kjol underlättade denna förklädnad. Hon tog undervisning af en tysk stallmästare, som var lärare vid kadettkåren, och hennes snabba framsteg inbragte honom ett par hederssporrar af silfver. — Hon tyckte också om dans. På en af de talrika baler, hvarmed Elisabeth, som tyckte om rörelse och buller, roade sig att sätta lif i sitt hof, slog storfurstinnan vad med fru Arnheim, sachsiske ministerns fru, hvem som först skulle bli andfådd. Hon vann. — Men alla dessa förströelser skulle ej ha räckt till att utfylla de långa, tomma vinterdagarna.

4.

Grefve Gyllenborg hade, som vi sett, uppmanat henne att läsa Plutark och Montesquieu. I sina outgifna memoarer vill grefvinnan Galawin ge Lestocq hedern af att ha fört in den blifvande kejsarinnan på denna väg genom att sätta Bayles Dictionnaire i hennes händer. Det är föga sannolikt att Katarina har börjat med så allvarliga böcker. Hon har för öfrigt själf gifvit oss besked härom: »Den första bok jag läste var Tirant le Blanc» — en spansk riddareroman, som Cervantes kallar »en skattkammare af förlustelse och en grufva af tidsfördrif». Hon begynte med romaner, som säkerligen utgjorde hennes omgifnings vanliga lektyr. Hon tycks ha läst en hel mängd sådana. Hon uppger ej flera titlar, men hon säger sig snart ha blifvit uttråkad genom

somligas längd. Man kan, som herr Bilbassof verkligen gjort, dra den slutsatsen, att hon läst Lacalprenèdes och mademoiselle Scudéris romaner, kanske Astrée och förmodligen Les amours pastorales de Daphnis et Chloe. Ha de sinnliga skildringar hon där funnit och hvilkas själfsvåld knappast öfverträffats i våra dagar, hos henne bidragit till utvecklandet af vissa böjelser, af hvilka hon längre fram tycktes vara tyranniskt behärskad? Det är sannolikt.

Om också Katarina ej haft anledning att prisa de lärdomar hon öst ur denna grumliga källa, har den dock skänkt henne en stor vinst: själfva lusten för att läsa. Då hon öfvergaf romanerna, af trötthet eller vämjelse, hade hon lärt

sig läsa, och nu läste hon annat. Hon läste mycket, i början utan urval eller ledning, endast på lediga stunder och inga andra böcker än dem slumpen satte i hennes händer. Sålunda kom hon att göra bekantskap med fru de Sévignés Bref. Hon blef förtjust i dem, hon »slukade» dem enligt sin egen \ippgift, och det är intet tvifvel om, att hennes smak för brefgenren till en del härleder sig därifrån, liksom äfven den familjära ton, den kapriciösa stil hon lägger an på i de flesta af sina bref, utan att hon på långt när lyckats efterhärma förebildens utsökta behag. Hon blef aldrig annat än en tysk Sévigné och inlade i sin pennas lättaste luftsprång något af den germaniska klumpighet, hvarifrån en Heine, en Börne sannolikt endast tack vare en särskild rasblandning lyckats befria sig.

Efter fru de Sévignés bref kom turen till en bok af Voltaire. Sjutton år därefter skref Katarina till patriarken pä Ferney: »Jag kan försäkra er, min herre, att alltsedan jag 1746 blef herre öfver min tid, står jag i den största förbindelse till er. Eöre denna tid läste jag endast romaner, men edra arbeten råkade tillfälligtvis i mina händer; sedan dess har jag oupphörligt läst dem, och jag har ej velat veta af andra böcker än dem, som voro lika väl skrifna.» Kejsarinnan missmmde sig litet, då hon skref dessa ord, ty hennes memoarer omnämna endast ett arbete af Voltaire, som hon läst vid denna tid, och hon erinrade sig ej ens dess namn. Det var för öfrigt ej alltför smickrande för den store filosofen, då hon talade om, att de andra böckerna,

som täflat med hans, voro lika väl skrifna. Hvilka voro dessa böcker? Henrik den stores historia af Péréfixe. Det tyska kejsardömets historia af pater Barre och framför allt — ty Katarina är ej förlägen för att erkänna, att hon funnit ett synnerligt nöje däri — Brantömes verk. Voltaire hade just ingen anledning att vara nöjd med jämförelsen. Så mycket mera som Péréfixes inflytande på den kejserliga läsarinnan i vissa afseenden kunde tyckas motarbeta hans eget. Henri IV har för Katarina alltid framstått som en heros utan like, den store kungen par excellence, idealet för en suverän. Hon beställde hans byst af Falconet. Hon uttalade flera gånger, till och med i bref till patriarken, sitt beklagande öfver att ej här nere på jorden ha fått göra bekantskap med en så beundransvärd monark. Hon hoppades att åtminstone i andra världen få njuta af hans sällskap. Under revolutionen är det till den store Henris politik hon vädjar för att rädda Frankrike och konungadömet. Hade hon ej också till en viss grad denna beundran att tacka för sitt öfverseende gentemot vissa svagheter, vissa snedsprång, som den sköna Grabrielles älskare ofta gjorde sig skyldig till, och hennes obesväradt säkra öfvertygelse, att de ej voro oförenliga med suveränens stånd och den allmänna ordning en stor regent bör införa? Péréfixes stränga reflexioner rörande detta ämne hade sannolikt ej förefallit henne tillräckligt öfvertygande. Hon hade läst: »Det vore önskvärdt för hans minnes ära, att ban ej haft något annat fel än spelsjukan. Men den ständiga svaghet han hade för vackra fruntimmer var ett annat fel, långt klandervärdare hos en kristen furste.» Hon nöjde sig xitan tvifvel med exemplet och lämnade sensmoralen å sido.

Läsningen af Brantome, som »intresserade henne så mycket», enligt hvad hon naivt säger, hade förmodligen en ännu mera direkt och genomgripande inverkan på utvecklingen af hennes åsikter. Hon senterade säkerligen skildringen af Johanna II af Neapel och författarens egendomliga kommentarier: »Denna drottning hade rykte för att vara en oblyg och hållningslös kvinna, ity att det påstods om henne, att hon alltid var förälskad i någon och hade på flera sätt och med många bedrifvit köttsligt umgänge. Men

det är för öfrigt det minst klandervärda felet hos en drottning, en hög och skön furstinna. De sköna och högättade damerna och prinsessorna böra likna solen, som sprider sitt ljus och sina strålar till alla människor, så att enhvar får sin andel däraf. Sammaledes böra ock dessa förnäma och sköna damer göra, i det de frikostigt dela med sig af sin skönhet och sin ynnest till dem, som brinna af begär därefter. Sådana sköna och förnäma damer, hvilka kunna bereda människorna mycken gamman vare sig genom sin huldhet eller sina ord, sina fagra anleten eller sitt umgänge, böra ingalunda inskränka sig till en kärlek, utan öfverlämna sig åt flera, och en sådan obeständighet är för dem klädelig och tillåten.» — I lefvernesbeskrifningen öfver Louis XII:s gemål, Johanna af Frankrike, har hon kunnat inhämta medicinska råd beträffande sättet att behandla »obekväma ocb impotenta äkta män».

Efter Brantöme måste Tysläands allmänna historia af pater Barre förefalla Katarina litet svårsmält. Hon säger i sina memoarer, att hon har läst en del i veckan däraf. Hon tycks erkänna, att hon ej haft mod att läsa slut den, ty hon talar endast om nio sålunda genomgångna delar, men arbetet har elfva. Det är så mycket mindre sannolikt, att denna lektyr, som man påstått, haft någon andel i hennes längre fram i tiden ådagalagda motvilja för Fredrik II och den preussiska politiken. Fredrik II och hans politik behandlas ej förr än just i de bägge sista delarna af pater Barres bok. Och dessutom, då Katarina gjort bekantskap med arbetet 1749, kort efter dess offentliggörande, skulle hennes fördomar, om hon hämtat dem ur denna källa, haft tid att mogna och ta sig uttryck. Men 1771, vid Polens första delning, ha de ännu icke visat sig. Mera sannolikt är det, att Katarina haft pater Barre att tacka för sin första inblick i tyska förhållanden, de arbetande krafterna och de .stridande intressena inom den stora germaniska statskroppen, ty hennes vistelse i Stettin eller Zerbst har antagligen endast gifvit henne ganska sväfvande och ofullständiga begrepp i det afseendet.

Hvad Bayles Dictionnaire beträffar, är det tämligen svårt att föreställa sig, hvilken påverkan och hvilken mening en

dylik läsning kunnat ha för en läsarinna på tjugutvå à tjugutre år, ty hon börjar den första delen 1751. Först och främst kunna vi ej fullt sätta tro till Katarinas uppgift, att hon belt och hållet, från A till Z, läst de fyra ofantliga folianterna af denne encyklopedisternas föregångare, som påstår sig där ge en sammanfattning af sin tids hela andliga kultur. Som hon hvarken kunde grekiska eller latin, har hon alldeles säkert måst hoppa öfver de citat, hvarmed Bayle har späckat sin text och som utgöra drygt hälften af hans arbete. Vi kunna ytterligare dra ifrån en fjärdedel: •de religiösa kontroverserna och filosofiska afhandlingarna, hvaraf hon troligen ej skulle förstått någonting. Hon har troligen genomögnat det öfriga, ty ett konversationslexikon kan ju svårligen läsas, i ordets vanliga mening. Hon har kanske här och där plockat upp några ideér, hvaraf hon, det tro vi gärna, längre fram haft nytta. Till och med läran om folkens suveränitet, som så djärft predikas af författaren, tycks till en viss grad ha utöfvat inverkan på hennes omdöme, åtminstone till en tid, och inspirerat hennes första försök till lagstiftning, utan att hon därför, liksom Bayle, ansett sig nödsakad att »erkänna, att kungarne äro stora skälmar». Men starkare intryck har säkerligen den idéen gjort på henne, att »regeringskonstens maximer strida mot sträng rättskaffenshet». Till sist har hon måst göra den reflexionen, att den religiösa etiken och den gängse moralen, Luthers katekes så väl som Simjon Todorskis lärosatser, mademoiselle Cardels visdomslära så väl som Kristian-Augusts allvarliga grundsatser, hvarken kunde uthärda den kalla granskningen af en filosof som Bayle eller den högdragna kritiken af en världserfaren man som Brantome, och att det hvarken för den ene eller den andre fanns några eviga sanningar eller absoluta principer.

Hon sysselsatte sig förmodligen 1754 med sådana meditationer, då en länge väntad händelse kom och afbröt hennes läsning, vände upp och ned på hennes vanliga, tämligen enformiga lif och åstadkom en betydande ändring däri. Hon blef mor.

5.

Huru gick det till? Frågan kan förefalla besynnerlig, men i hela Katarinas biografi är det ingen, som gifvit anledning till flera stridigheter. Man måste komma ihåg, att tio år nu hade förflutit sedan storfurstinnans giftermål, tio år, hvarunder hennes förening med Peter fortfarande varit utan frukt, på samma gång som förhållandet mellan de bägge makarna blef allt mera kyligt. Ett bref från storfursten till sin gemål, publiceradt som bihang till den ryska öfversättningen af Katarinas memorer och skrifvet år 1746, tyckes redan, och det ganska oförblommeradt, antyda en fullständig brytning. Det lyder ordagrant sålunda:

»Madame.

Jag anhåller, att ni inte besvärar er med att sofva hos mig i natt, ty nu är det för sent att narra mig, sängen har varit er för litet rymlig, efter två veckors skilsmässa från er nu i kväll.

»Er

»mycket olycklige »nian, som ni »aldrig värdes ge »det namnet.

» Peter.»

På samma gång och trots sitt tillbakadragna lif och den bevakning som omgaf henne, var Katarina utsatt för många frestelser och en efterhängsen hyllning, hvarigenom hennes dygd löpte ständig fara. Hon lefde, enligt en rysk historieskrifvares uttryck, i en atmosfer af kärlek. Efter hvad hon själf säger i sina memoarer, var hon icke någon skönhet, men hon slog an; det var »hennes styrka». Hon eggade till kärlek och spred kärlek omkring sig. Vi ha sett, huru till och med hennes guvernörskas man föll offer för denna smitta. Hon undvek dock de första farorna. Hon fråntog ej Marja Simonowna hennes mans ömhet, och det var ingenting att berömma sig af, tv hon tyckte att han var

ful och dum, lika klumpig till intelligensen som i kroppsligt afseende. Hon hade dödande tråkigt sommaren 1749, som hon delvis tillbragte på Rajowa, ett gods tillhörande Tschoglokofs. Där träffade hon nästan dagligen den unge grefve Cyril Rasumowski, som bodde på en egendom i närbeten. Han kom dit till middag eller supé och återvände till sitt slott Pokrowskoje, för hvarje gång en färd på ungefär sextio kilometer. Tjugu år därefter kom Katarina på den tanken att fråga honom, hvad som kunde ha förmått honom till att dagligen komma och ha tråkigt vid det storfurstliga hofvet, då ban i sitt eget hem kunnat samla Moskwas bästa societet, om han så velat. — »Kärleken,» svarade han utan ett ögonblicks tvekan. — »Kärleken? Men hvem kunde ni träffa på vid Rajowa att bli kär i?» — »Er.» Hon brast i skratt. Det hade hon aldrig kommit att tänka på.

Det var icke alltid så. Tschoglokof var ful, Rasumow-ski för tillbakadragen. Andra uppträdde, hvilka hvarken hade den förres fel eller den senares fel eller dygd. Först och främst en af de tre förvisade 1745, Zahar Tschernischof, som åter visade sig vid hofvet 1751. Han tycker, att Katarina har växt till sig, och underlåter ej att säga henne det. Hon hör på honom med nöje. Han passar på under en bal, då man enligt den tidens mode växlar »deviser», små papperslappar med mer eller mindre välsvarfvade karamellverser, och lämnar henne en biljett full af de mest passionerade kärleksförklaringar. Han vill besöka henne i hennes rum och föreslår att kläda ut sig till lakej, för att det skall lyckas; hon inskränker sig till att förehålla honom det farliga i detta tilltag, hvarefter de återgå till deviskorrespondensen. En del af denna biljettväxling känna vi till. Den har blifvit utgifven, utan uppgifna författarenamn, som ett prof på den stil en högtuppsatt dam i adertonde århundradet använde, då hon skref till sin älskare. Innehållet tycks ej lämna rum för några tvifvel på, att Zahar Tschernischof hade rätt till denna titel.

Efter Tschernischof kommo herrarne Soltikof. Det var två bröder med detta namn bland det storfurstliga hofvets kammarherrar. Familjen räknades bland de äldsta och mest ansedda i Ryssland. Fadern hade generaladjutants rang;

modern, född furstinna Galitzin, hade 1740 gjort Elisabeth tjänster, som furstinnan af Zerbst kände särdeles noga till: »Fru Soltikof lyckades fånga bela familjen. Hon var en Galitzin. Ja, ännu mera, hon var vacker, hon manövrerade märkvärdigt och på ett sätt, som ej bör gå till eftervärlden. Hon gick med en af sina tjänarinnor till gardeskasernerna, bon hängaf sig, hon drack sig rusig, hon spelade, förlorade, lät dem vinna. Till älskare hade hon de tre hundra grena-dierer, som utgjorde hennes majestäts eskort.» Den äldste af bröderna, Peter, var styfmoderligt behandlad af naturen, han kunde enligt Katarinas påstående täfla i kvickhet och skönhet med den olycklige Tschoglokof. Den yngre, Sergej, var »vacker som en dag». Han var tjugusex år 1752 och sedan två år gift med en af kejsarinnans hoffröknar, Matrena Pawlowna Balk. Ett giftermål af kärlek. Det var vid den tiden Katarina tyckte sig märka, att han gjorde henne sin kur. Hon gick nästan hvarje dag till fru Tschoglokof, som var i intressanta omständigheter och måste hålla sig på sitt rum. Där träffade hon regelbundet den vackre Sergej, och hon förstod, att ban ej kom för värdinnans skull. Hon hade, som man ser, förvärfvat sig erfarenhet. Den vackre Sergej drog dessutom snart försorg om att ge henne tydligare upplysningar. Fru Tschoglokofs uppmärksamhet

var vid den tiden slappare än vanligt. Han ställde så till, att han distraherade mannen, som, själf förälskad i storfurstinnan, kunde bli mera besvärlig. Hau upptäckte hos honom en ovanlig begåfning för poesi. Den beskedlige Tschoglokof satte sig, smickrad, i en vrå för att fylla i bouts-rimés eller för att skrifva vers öfver ämnen, som man ej tröttnade att ge honom. Under tiden pratade man obehindradt. Vackre Sergej var icke allenast hofvets förnämste Adonis, han var också en förslagen man, »en dämon i fråga om intriger», har Katarina sagt. Hon åhörde tyst hans första kärleksförklaringar. Det var tydligen icke det rätta sättet att afskräcka honom från att fortsätta. Hon frågade honom slutligen, hvad han väntade af henne. Han var ej sen att måla ut för henne i de vackraste färger den lycka ban drömt om. »Och er hustru?» sade hon då. Det var ungefär det samma som att ge vika och att göra det afstånd, som ännu

skilde dem, till ett bra obetydligt hinder. Han blef ej bragt ur fattningen för så litet, kastade beslutsamt den stackars Matrena Pawlowna öfver bord, talade om en ungdomsvillfarelse, sade, att han misstagit sig i sitt val och att rätt snart »detta guld till tarfligt bly förvandlats». Katarina försäkrar sig emellertid ha gjort allt för att förmå honom att afstå från denna efterhängsna hyllning, hon antydde till och med, att han kom för sent. »Mitt hjärta är kanske redan fängsladt?» Medlet var icke särdeles lyckligt valdt. Saken var den, det erkänner hon själf, att den största svårighet hon hade att göra sig af med den vackre förföraren kom från henne själf: han behagade henne ofantligt. Under en af poeten Tschoglokof anordnad jakt erbjöd sig det tillfälle, som Sergej så länge lurat på. De blefvo ensamma. Tète-à-téten spann ut sig i halfannan timme, och för att göra ett slut därpå, måste Katarina tillgripa heroiska medel. Scenen är förtjusande, sådan hon har beskrifvit den i sina memoarer. Innan Soltikof drog sig tillbaka, ville han tvinga henne att säga, att han icke var henne likgiltig. »Ja, ja,» hviskade hon slutligen, »men aflägsna er!» — »Det är bra, jag har ert ord,» sade den unge mannen och gaf sin häst sporrarna. Hon ville ta tillbaka det ödesdigra ordet. Hon ropade efter honom: »Nej, nej!» Han svarade: »Jo, jo!» och red bort. Så skildes de. Men de träffades nog igen, det kan man tänka sig.

Kort därefter måste Sergej Soltikof visserligen lämna hofvet. Men det var just på grund af de rykten, som spridt sig angående hans förhållande till storfurstinnan och som till och med framkallade ett ingripande af kejsarinnan. Elisabeth gaf Tschoglokof en skarp uppsträckning, och vackre Sergej fick en månads permission och befallning att fara och hälsa på sin familj på landet. Han insjuknade och återkom ej till hofvet förr än i februari 1733, men då tog han genast ånyo sitt inträde i den lilla förtroliga krets, som hade bildat sig omkring Katarina, hvari de unga herrarne innehade den förnämsta platsen och där en annan högförnäm och ståtlig kavaljer sedan någon tid visat sig som en af de trägnast uppvaktande: Leo Narischkin, som redan spelade den roll af hofnarr han skulle fortsätta med under den

kommande regeringens mest lysande tider, fastän hans ärelystnad troligen nu ej nöjde sig med detta. Katarina stod nu i det förtroligaste förhållande till herr och fru Tschoglo kof. Hon hade lyckats göra frun till sin väninna genom att visa henne, att hon afböjde hennes mans hyllning, och förvaudla denne till sin slaf genom att slugt underhålla hans förhoppningar. Hon kunde lita på bäggederas förtroende och tystlåtenhet. Vare sig af försiktighet eller obeständighet visade sig vackre Sergej nu mindre enträgen, så att rollerna blefvo ombytta och Katarina började beklaga sig öfver hans bristande uppmärksamhet. Men snart gaf en förnyad och alldeles oväntad inblandning, denna gång af den högsta makten, en ny vändning åt det andra kapitlet af den redan gamla romanen. Saken är svår att berätta, och det skulle vara ännu svårare att få den erkänd som sann, om man ej hade Katarinas eget vittnesbörd. Med några dagars mellanrum erhöllo både Sergej och hon, den förre efterskickad af kansleren Bestuschef, den senare inbjuden till ett förtroligt samtal af fru Tschoglokof, häpnadsväckande meddelanden rörande det ämne, som så mycket sysselsatte deras tankar. Å kejsarinnans vägnar förklarade den kvinnliga guvernör, som var officielt anställd för att bevaka storfurstinnans dygd, att det finns fall, då statsskäl nedtysta alla andra konsiderationer, nämligen en hustrus berättigade önskan att vara trogen mot sin man, om denne visade sig ur stånd att befästa rikets lugn genom att betrygga tronföljden. Resultatet blef, att Katarina bestämdt ålades

att välja mellan Sergej Soltikof och Leo Narischkin, hvarvid fru Tschoglokof sade sig vara öfvertygad om, att hon skulle föredraga den senare. Katarina gjorde invändningar. »Då blir det den andre,» förklarade guvernörskan. Katarina teg. Bestuschef å sin sida talade med vackre Sergej, i samma syfte, ehuru i försiktigare ordalag.

Efter allt detta blef Katarina hafvande icke mindre än tre gånger tätt på hvartannat, och efter två missfall gaf hon slutligen, den 20 september 1754, lifvet åt en son. Hvem var detta barns far? Man förstår nu, att den frågan kan uppställas. Se här huru den besvarats i ett aktstycke, hvars viktigaste, detta ämne behandlande passager hittills

aldrig varit tryckta. Det är Champeaux' Mémoire, som vi redan talat om:

»Medan hon i hemlighet kände sig dragen till honom (Soltikof), hörde furstinnan på honom och uppmanade honom att öfvervinna sin passion; hon förmanade honom att göra mera våld på sig. Samtalet blef en dag mycket lifligt. Herr Soltikof talade med bela den glöd, som eldade honom; hon svarade lidelsefullt hetsade upp sig, blef rörd och lämnade honom deklamerande Maximes vers till Xipharès:

'Et meritez les pleurs que vous m'allez coüter'.

Hofvet for till Peterhof; storfursten och storfurstinnan följde ined kejsarinnan. Där företogos åtskilliga jaktpartier. Storfurstinnan deltog ej i de flesta, under förevändning af illamående. Herr Soltikof erhöll på spetsfundiga grunder, storfurstens tillåtelse att icke vara honom följaktig. Han tillbragte all sin tid tillsammans med storfurstinnan, och ban förstod konsten att bringa till fullbordan den gynnsamma stämning man låtit honom ana. Herr Soltikof, som i början var helt lycklig öfver att äga det efterlängtade föremålet, insåg att det var säkrare att dela det med storfursten, hvars onda han visste ej vara obotligt. Men det var farligt att i en så viktig sak handla utan kejsarinnans särskida befallning. Slumpen gaf förhållandena den vändning man önskade. Hela hofvet var på en stor bal; då kejsarinnan gick förbi fru Narischkin, herr Soltikofs svägerska, som då var i grossess och som samtalade med herr Soltikof, sade hon till denna dam, att hon borde dela med sig litet af sina goda egenskaper till storfurstinnan. Hon svarade henne, att det kanske ej skulle vara så svårt, och om bon ville ge henne äfvensom herr Soltikof tillåtelse att arbeta därpå, vågade hon försäkra henne, att man kunde lyckas. Kejsarinnan begärde upplysningar; fru Narisckkin upplyste henne om storfurstens tillstånd och de medel, hvarmed det kunde afhjälpas. Hon tillade, att herr Soltikof hade bela hans förtroende och att han kunde öfvertala honom därtill. Kejsarinnan icke allenast samtyckte, utan hon förklarade också, att det skulle vara en stor tjänst man gjorde henne. Herr Soltikof gjorde genast allt för att

öfvertala storfursten att göra allt, som behöfdes för att få arfvingar. Han påpekade alla de politiska skäl, som borde mana honom därtill. Han gaf honom också en föreställning om en alldeles ny njutning och lyckades göra honom tveksam om hvad ban skulle göra. Samma dag anordnade han en supé för de personer, som storfursten helst såg, och i en glad stund förenade alla sig om att söka förmå fursten att samtycka till det man bad honom om. I detsamma inträdde herr Boerhave med en kirurg, och på en minut var operationen gjord och lyckades mycket väl. Herr Soltikof fick vid detta tillfälle en mycket vacker diamant af kejsarinnan. Denna händelse, hvarigenom herr Soltikof ansåg sig betrygga sina nöjen och sin ynnest, ådrog honom en storm, som bragte honom i fara att bli störtad. Det talades mycket om den förbindelse, som tycktes äga rum mellan honom och storfurstinnan. Man passade på detta tillfälle för att söka beröfva honom kejsarinnans gunst. Man insinuerade, att denna operation endast var en list, som användts för att ge annan färg åt en händelse, hvartill man ville inbilla storfursten att han var upphofvet. Dessa elakheter gjorde ett starkt intryck på kejsarinnan. Man trodde, att hon då erinrade sig, hurusom herr Soltikof ej hade lagt märke till det intresse hon behagat visa för honom. Hans ovänner gjorde nu ännu mera: de vände sig till storfursten och sökte hos honom väcka samma misstankar.»

I Champeaux' berättelse följer härefter skildringen af åtskilliga mycket invecklade intriger, hvarunder kejsarinnan och storfursten byta om åsikter och syften flera gånger, men slutligen lämna den lycklige älskaren fältet fritt. Ett ögonblick vänder man sig direkt mot Katarina:

»Under sin första harm mot Soltikof tog kejsarinnan ingen hänsyn till storfurstinnan, utan lät i flera personers närvaro undslippa sig det yttrandet, att hon ansåg sig känna till, hvad som hade tilldragit sig ända till denna stund, och att då storfursten var tillräckligt botad för att kunna bo tillsammans med sin hustru, ville hon se bevisen på det tillstånd, hvari hon måste ha förblifvit allt intill denna dag.»

Yarnad af vaksamma vänner framställer Katarina harmfulla protester, hvilka ha förmåga att öfvertyga Elisabeth,

och längre fram åtar storfursten sig att fullborda sin gemåls rättfärdigande genom påtagliga argument:

»Man hade emellertid hunnit till den tid, då storfursten kunde bo tillsammans med storfurstinnan. Som han hade blifvit stött på kejsarinnans yttranden, ville han tillfredsställa henne rörande de enskildheter, som bon hade önskat veta, och morgonen efter den natt, då äktenskapet fullbordades, skickade han till tsarinnan i ett af honom egenhändigt förségladt skrin beviset på storfurstinnans dygd, som hon hade uttryckt sin önskan att se. Förhållandet mellan storfurstinnan och Soltikof blef ej stördt genom denna händelse, och det räckte ännu i åtta år i hela sin liflighet.»

Champeaux' memorandum skickades i november 1758 från Versailles till Petersburg för att där tjäna som fyllnad i markis de 1'Höpitals instruktioner, och ambassadören bedömde detta dokument pä följande sätt:

»Jag har uppmärksamt och med nöje läst första delen af den tragikomiska historien eller romanen om storfurstinnans äktenskap och äfventyr. Det finnes i innehållet en bottensats af sanning; stilen förskönar det, men på nära håll förlora dessa äfventyr en del af den betydenhet, som hjältens och hjältinnans namn gifva dem. Herr Soltikof är en fåfäng man, en rysk sprätt, det vill säga en okunnig människa utan smak och utan förtjänst. Storfurstinnan kan icke tåla honom, och allt hvad som säges om hennes korrespondens med herr Soltikof är skryt och osanning».

Vid den tiden hade dock Katarina redan gjort bekantskap med Poniatowski och, som 1'Höpital ytterligare säger: »hon hade lärt känna skillnaden mellan dessa båda».

Den franske diplomatens berättelse motsäger för öfrigt i mer än en detalj Katarinas egen i hennes memoarer, och allt hvad vi från andra håll fått veta i detta ömtåliga ämne bidrar till att försvåra sakens fullständiga utredning. Till både kropp och själ, i synnerhet till karakteren, liknade Paul sin legitime far. Nästan ingen af hans samtida har emellertid erkänt hypotesen af detta faderskap. Andra antaganden uppkastades vid denna tid. »Detta barn,» skref en dag markis de 1'Höpital, »påstås tillhöra kejsarinnan själf (Elisabeth),

som låtit byta ut storfurstinnans son mot sin egen.» I en senare depesch säger sig markisen visserligen vara bättre underrättad och återtar denna sista version; men Elisabeth själf gjorde mycket för att få den trodd, och hennes uppförande vid storfurstinnans förlossning bidrog till att bekräfta de rykten, som voro i omlopp. Knappast hade barnet skådat dagen, förr än tsarinnan, efter att ha låtit bada och döpa det helt summariskt, befallde att det skulle bäras ut och försvann med det. Katarina återsåg ej sin son förr än efter sex veckor. JVlan lämnade henne ensam med kammarjungfrun, utan att ens bry sig om att ägna henne de oundgängligaste omsorgerna. Det såg ut, som om hon plötsligt för hela världen blifvit en likgiltig varelse, som ej längre togs med i räkningen. Sängen, hvari hon hade födt barnet, stod mellan en dörr och två ofantliga fönster, genom hvilka ett iskallt drag trängde in. Som hon svettades mycket, ville hon bli flyttad till sin vanliga säng. Praskowja vågade ej ta på sitt ansvar att uppfylla denna önskan. Katarina begärde något att dricka. Samma svar. Slutligen efter tre timmar kom grefvinnan Schuwalof och gaf henne litet hjälp. Det var allt. Hon såg ingen annan hvarken den dagen eller den följande. Storfursten kalasade med sina vänner i ett närgränsande rum. Efter barnets högtidliga döpelse lämnade man modern på en guldbricka en ukas från kejsarinnan, hvarigenom lion skänkte henne 100,000 rubler och några smycken. Man betalade henne för hennes besvär. Juvelerna voro ej af något särdeles stort värde. Katarina försäkrar, att hon skulle ha blygts för att skänka dem till någon af sina damer. Pengarna tyckte hon om, hon hade

nu stora skulder. Men hennes glädje blef kort. Några timmar därefter kom kejsarinnans skattmästare, hennes »kabinettssekreterare», som den officiella titeln lydde, baron Tscherkassof, och besvor henne att afstå från denna summa. Kejsarinnan hade gifvit befallning om utbetalandet af samma summa en gång till, och det fanns icke en kopek i kassan. Hon fick veta, att det var ett streck af hennes man. Då Peter fick veta, att hon hade fått 100,000 rubler, hade han blifvit ursinnig. Honom hade man ej gifvit någonting, och han påstod sig ha minst lika stora anspråk på den kejserliga

frikostigheten. För att lugna honom, hade Elisabeth, som det aldrig kostade någon ansträngning att skrifva under, låtit förmå sig att ån jo skrifva en anvisning på sin skattmästare, utan att fråga efter det bryderi, hvari denne befann sig. Efter sex veckor firade man med pomp och ståt storfurstinnans »rening», och vid det tillfället bevisade man henne den ynnesten att låta henne få se sitt barn. Hon tyckte, att det var vackert. Man lät henne ha det, så länge ceremonien varade, sedan bar man bort det igen. Samtidigt fick hon veta, att Sergej Soltikof hade blifvit skickad till Sverige med nyheten om den lille storfurstens födelse. För en herre, som vid det ryska hofvet intog den privilegierade ställning som vackre Sergej fortfarande gjorde, var ett uppdrag af detta slag vid den tiden sällan någon ynnest. Det var för det mesta en säkerhetsåtgärd, då det ej var en onåd och ett straff. Från denna synpunkt hade den nye kammarherrens afresa också sin betydelse.

Vi skola ej uppehålla oss längre härvid. Denna historiska fråga angående ett bestridt faderskap är i våra ögon, det erkänna vi gärna, af en högst sekundär vikt. Hvad Katarina beträffar är det enda verkligt betydelsefulla för historien om hennes personlighets intellektuella och moraliska utveckling, d. v. s. för det ämne, som här sysselsätter oss, den obestridda och obestridliga närvaron af den vackre Sergej vid hennes förstföddes vagga jämte Leo Na-rischkin, Zahar Tschernischof och kanske flera som staffagefigurer i bakgrunden. Det är vidare hennes ofullständiga moderskap, af allmänna meningen gjordt till föremål för kränkande misstankar, grymt stympadt genom ett maktmissbruk, som liknar ett barnarof och där någonting tvetydigt tycks dölja sig under täckmanteln af en etikett, som våldför sig på de naturligaste rättigheter och funktioner. Det är slutligen den öfvergifvenhet och isolering, nu djupare och smärtsammare än någonsin, hvaråt den unga makan och modern hemfaller mellan en tom vagga och en för längesedan kallnad äkta säng.

STO.RFURSTINNAN.

6.

Om Katarina hade varit en simpel eller till och med endast en vanlig kvinna, skulle den tillvaro, som sålunda bereddes henne, sannolikt blott haft till följd, att den ökat det adertonde århundradets galanta krönika med ännu ett eller flera kapitel. Sergej Soltikof skulle ha fått en efterträdare, storfursten nya anledningar att tvifla på sin gemåls dygd; till något annat skulle det ej ha ledt. Men Katarina var ingen vanlig kvinna, det har hon redan i rikt mått bevisat. Hon hörde lika litet till dem, af hvilka man gör martyrer eller hustrur, som trots allt bevara sin äktenskapliga trohet. Hon gaf vackre Sergej en efterträdare, hon kastade sig till och med hänsynslöst in på en väg, som skulle leda till det vidunderligaste och mest cyniska skyltande med kejserliga utsväfningar, som den moderna historien kan minnas; men hon uppgick ej helt och hållet däri. Då bon öfverlämnade sin kropp, liksom sin heder och sin dygd, åt ständigt nya förlustelser och nöjen eftertraktade med allt större och större lystnad, hängaf hon ej sig själf i lågsinnad glömska af sin rang, sin redan väckta ärelystnad och sin öfverlägsenhet, som en snar framtid skulle framdraga i ljuset. Hon slungade ej sin värdighet ifrån sig, tvärtom, hon rätade upp sig, drog sig tillbaka inom sig själf och begagnade sig däraf för att ännu mera drifva upp kulten af det egna jaget, förståndets och karakterens anpassning efter en lefnadsbana, som hon dunkelt anade och hvars början vi ha antydt.

Det är vid denna tid vi se henne ifrigare än någonsin ägna sig åt studiet af ryska språket ocb litteraturen. Hon

läser alla ryska böcker, som hon lyckas skaffa sig. De inge henne sannolikt föreställningen om en ännu mycket låg in-tellektuel nivå. Hon är längre fram ej i stånd att erinra sig titeln på ett enda af dessa arbeten, om vi undantaga en rysk öfversättning af två delar af Baronius' Annaler. Men resultatet af denna läsning är en öfvertygelse, som aldrig skall lämna henne, som skall trycka en tydlig prägel på hennes blifvande regering och bidraga till att göra den till en

fortsättning på Peter den stores regering, nämligen den absoluta nödvändigheten för hennes nya fädernesland att gå i skola hos Västerlandet, för att minska afståndet och komma i jämnhöjd med den nivå Europa nyligen intagit.

Samtidigt börjar hon, allvarligt denna gång och till verkligt gagD, att ägna sig åt allvarlig läsning. Trots grefve Gyllenborgs rekommendationer hade hon ej läst Betraktelser öfver romarnes storhet och fall. Hon gör nu bekantskap med Montesquieu, i det hon läser Lagarnas anda, som hon endast lägger bort för Taciti Annaler och »världshistorien», som hon säger, hvilket sannolikt skall betyda Afhandling om nationernas seder och anda af Voltaire.

Tacitus tjusar henne genom den liffulla verklighetstroheten i de taflor han upprullar för hennes blickar och genom den slående likhet hon där lätt upptäcker med förhållanden och människor i hennes omgifning. Bortom det ofantliga tidsafståndet urskiljer hon den oföränderliga identiteten i vissa typer, hvaraf den mänskliga naturen består, och i vissa lagar, som den lyder. Hon ser ett återupprepande af samma karaktersdrag, samma drifter, samma passioner, samma kombinationer af intressen och samma regeringsformer, som leda till alltjämt samma följder. Hon lär sig förstå dessa så olika sammansatta och dock oföränderliga elements rörelser, att genomtränga deras inre mekanism och uppskatta deras värde. Hennes kalla och torra förstånd — som den svenske diplomaten benämnt filosofisk begåfning — harmonierar förträffligt med det abstrakta, objektiva och opersonliga sätt att bedöma händelser och orsaker, som är egendomligt för den latinske historieskrifvaren, med hans sätt att sväfva som en örn öfver mänskligheten, hvilken han tycks iakttaga som en opartisk åskådare från en helt annan sfer af tillvaron.

Men Montesquieu lockar och tillfredsställer henne mera. Han nöjer sig ju ej med att framlägga fakta, han drar själf ut deras inneboende mening. Han ger henne färdiga formler. Hon bemäktigar sig dem ifrigt. Hon gör dem till sin »bönbok» enligt det målande uttryck hon själf begagnar. Hon förklarar längre fram, att denna bok -— »Lagarnas anda»'— borde vara »hvarje med sundt förnuft begåfvad suveräns

bönbok». Det betyder för öfrigt icke, att bon förstår den. Montesquieu har förmodligen under drygt hälften af adertonde århundradet varit den mest läste och den minst förstådde författaren i Europa. Man har visserligen hämtat idéer och teorier från honom, Katarina lika mycket och mera än andra. Man har till och med gått så långt, att man tillämpat en och annan af dem. Men att tillägna sig hans lära i sin helhet, att fatta dess andemening, det ha högst få intelligenser varit i stånd till. Och att tillämpa den »i klump», det har ingen tänkt på. Det skulle faktiskt ha ledt till något, hvaremot författaren till »Lagarnas anda» kanske ej själf har varit på sin vakt — ett fullständigt omstörtande af det förut existerande politiska och sociala systemet och till en långt mera genomgripande revolution än den, som århundradets slut fick bevittna. Hans lära angrep själfva principen och roten till de fel han analyserat i de mänskliga samhällenas byggnad, de utpekade missbruken, de förutsedda omhvälfningarna. Men att borttaga själfva principen, det var icke allenast att störta den eller den institutionen, den eller den regeringsåtgärden, den eller den regeringen, det var att undanskjuta själfva idén, den hufvud-idé, som styr världen och kanske är bestämd att styra den evigt; det var att sätta en ideel och kanske otänkbar jämvikt mellan de naturliga krafterna i stället för den hetsiga och ständiga kamp mellan intressen och lidelser, som i alla tider har utgjort det mänskliga lifvet och som kanske är lifvet!

Allt detta har Katarina icke märkt. Men hon har med välbehag trott sig ha en »republikansk själ» efter Montesquieu fason, utan att så noga göra sig reda för, hvad ett sådant sinnestillstånd motsvarade i den berömde

författarens tanke och utan att ens göra sig reda för den betydelse hon själf tillade den. Idéen slog an på henne liksom den då slog an på så många andra; hon prydde sig med den som med en plym eller en blomma på modet. Hon förknippade troligen därmed en viss ovilja mot despotismens missbruk, den erkända nödvändigheten att vid folkens och staternas ledning hellre följa det universella förnuftets råd än det individuella godtyckets ingifvelser, med ett ord, en formlös

liberalism. En dag skulle Katarina förvåna världen genom den revolutionära djärfheten i de maximer hon uttalat midt i ansiktet på sitt land och Europa, i ett officielt dokument. Hon hade skrifvit af dem ur Montesquieu och Beccaria, likväl utan att förstå dem. Då deras rätta mening afslöjas för henne genom teoriernas omsättning i praktik, ryggar hon naturligtvis tillbaka. Men hon fortfar dock att regera i förnuftig och till och med till en viss grad frisinnad anda. Montesquieu har i alla fall utöfvat inflytande på henne.

Hvad hon genast förstår med sin reflekterande natur och sitt medfödda, ofelbara sunda förnuft, det är, att det är en skriande och, som det tycks, oöfvervinnelig motsägelse mellan hatet till despotismen och despotens ställning. Denna upptäckt generar henne säkert, hon som redan bär själfbärskaredriften inom sig. Den skall en dag göra henne till ovän med filosofien, eller åtminstone med vissa filosofer. Nu är emellertid någon till hands och visar henne, att det, som skrämmer henne, endast är ett tomt sken, och denne någon är återigen en filosof: Voltaire. Införandet af godtycket i ledningen af människornas öden är utan tvifvel ett missgrepp och kan bli ett brott; förnuftet bör naturligtvis styra världen, men någon måste i alla fall åtaga sig att representera det här nere. Sedan detta ponerats, går slutledningen af sig själf: den despotiska styrelsen kan vara den bästa af alla styrelser, som kunna vara tillåtna här nere; den är till och med den bästa styrelsen på villkor att den är förnuftig. Hvad erfordras därtill? Att den är upplyst. Däri ligger bela den politiska lära, som utvecklats af författaren till Dictionnaire philosophique, och äfven hela förklaringen på hans — man säge hvad man vill — uppriktiga beundran för Nordens Semirainis. Katarina är ett förkroppsligande af denna tanke: hon har upplyst sig vid filosofiens ljus, särskildt Voltaires, hon styr förnuftigt, lion cir själfva förnuftet satt till att regera öfver fyrtio millioner själar; hon är en gudomlighet, prototypen för den, som en barockt utsväfvande fantasi längre fram satte upp på de af revolutionens orgier vanhelgade altarena.

Sålunda blir Voltaire också Katarinas älsklingsförfattare. Hon har nu funnit sin man, mästaren par excellence, den

högste ledaren af hennes samvete och hennes tankevärld. Han undervisar henne utan att skrämma henne, lämpar de idéer han ger henne efter de passioner hon har. Därtill vet han för alla mänskligbetens olyckor, som han påpekar efter Montesquieu och begråter liksom han, lika många enkla botemedel, åtkomliga för hvem som helst och lätta att använda, riktiga huskurer. Montesquieu är en stor vetenskapsman, som rör sig med allmänna teser. Enligt hans grundsatser borde man börja med alltings början och låta allting ändra plats. Voltaire är en genialisk empiriker. De sår han upptäcker på människokroppen tar han under behandling ett i sänder och åtar sig att böta dem. En salfva här, en fontanell där, och ingenting syns mera. Den sjuke mår förträffligt. Och hvilken klarhet i språket, hvilken genomskinlighet i tanken och så mycken kvickhet! Katarina är tjusad liksom de flesta af hennes samtida, bländad, förtrollad af denne store häxmästare i konsten att skrifva och liksom de fängslad lika mycket af hans företräden som af hans fel, kanske mera af hans fel, d. v. s. det ytliga i hans sätt att se på tingen, det stundom barnsliga i hans idéer, det ofta orättvisa i hans domar, och äfven af det själfsvåldiga irreligiösa och hänsynslösa i hans angrepp på de häfdvunna fördomarna, ty det var ej blott tidens filosofiska tendenser och det behof af frigörelse, hvaraf de samtida tänkarne oroades, som häri funno sin tillfredsställelse. Om Voltaire ej har hjälpt Katarina att utbyta Luthers religion mot den ortodoxa tron, har han åtminstone efteråt gjort minnet af detta kinkiga steg mindre pinsamt och besparat henne om icke ett samvetskval, så åtminstone en känsla af obehag, på samma gång som han sannolikt också lugnade henne beträffande innebörden af vissa andra kompromisser med alla religioners, den lutherskas och den ortodoxas, stränga moralbud. Huru öfvervägande intellektuelt än

självvåldet var hos författaren till La Pucelle, lånade han sig dock äfven till andra jämkningsförsök afsedda att försvara alla slags friheter, däribland äfven de samtida sedernas. Äfven därigenom blef Voltaire populär, och därigenom fann han behag för Katarina.

Det är för öfrigt otvifvelaktigt, att han äfven vunnit henne genom vissa ädlare sidor hos sitt obestridliga snille, genom de humanitära idéer, som gjort honom till toleransens apostel på religionens område, genom hans uppseendeväckande ädla uppträdande, som tvingade hela Europa att i honom hylla Galas' och Sirvens försvarare. Katarina har säkerligen honom att tacka för några af sina bästa ingifvelser.

Men honom liksom Montesquieu och Tacitus har hon vid denna tidpunkt framför allt haft att tacka för en viss andlig gymnastik, en smidighet i handterandet af de stora politiska och sociala problemen, med ett ord, en allmän förberedelse till sitt blifvande kall.

Och samtidigt, medan hennes ande hastigt mognar vid beröringen med dessa rikt begåfvade intelligenser och hennes praktiska sinne utvecklar sig i mån därefter, tillägnar hon sig nya tycken och vanor, som på annat sätt inverka välgörande på henne. Hon börjar trifvas i sällskap med allvarliga personligheter, som förr hade skrämt hennes ungdom. Hon sluter sig i synnerhet till de äldre damerna, hvilka voro föga i gunst vid ett sådant hof som Elisabeths. Hon inbjuder dem till långa samtal. Hon fullkomnar sig sålunda i ryska språket, hon kompletterar de upplysningar Praskowja har kunnat ge henne om de hemliga vrårna och skrymslena i en societet, som hon nu lär känna i grund. Hon skaffar sig slutligen dyrbara sympatier och nyttiga vänner, som hon en dag skall veta att dra fördel af.

Så fullbordas Katarina den storas andra uppfostran. ANDRA HÖKEN.

Eröfringen af makten,

FÖRSTA KAPITLET.

Det unga hofvet,

i.

Efter att ha gifvit tronarfvingen lifvet hade Katarina icke allenast att utstå den besynnerliga behandling, som vi omtalat, utan hon befann sig också, just i följd af barnets födelse, förvisad till andra planet, så att säga degraderad och afsatt. Hon var fortfarande en dam af högsta rang, men snarare en dekorationsfigur än en viktig personlighet. Hon hade upphört att vara det dynastiska programmets conditio sine qua non. den oumbärliga varelse, på hvilken alla, från kejsarinnan till rikets obetydligaste undersåte, höllo sina ögon riktade under väntan på den stora händelsen. Hon hade fullgjort sitt värf.

Det är emellertid kort efter denna afgörande händelse som hon småningom lyckades spela en roll sådan ingen storfurstinna någonsin spelat före henne eller skulle komma att spela i Ryssland. Hvad det s. k. »unga hofvet», Peters och Katarinas, var under en tid af sex år, från 1755 till 5 januari 1762, Elisabeths dödsdag, därom kan ingenting i något annat lands historia, ej heller Rysslands vid någon annan

tidpunkt, gifva någon föreställning. Ibland kunde diplomaterna, som skickades till Petersburg, vara tveksamma om, hvilken de skulle vända sig till; somliga tvekade icke, utan gingo modigt och knackade på den lilla dörren, bland andra Hanbury Williams, det engelska sändebudet.

Den detaljerade redogörelsen för de händelser, som fyllde denna tid, skulle ej rymmas inom ramen för denna skildring, vi skola inskränka oss till att antyda de mest framträdande dragen: Katarinas inträde i det politiska lifvet, hennes förbindelse med Poniatowski och slutligen den våldsamma kris, som framkallades af den allsmäktige Bestuschefs fall och hvarunder den blifvande kejsarinnan utkämpar sin första strid på sina blifvande triumfers område och vann sin första seger.

Det är kärleken, som har fört in Katarina i politiken. Det var hennes öde att ständigt sammanblanda dessa till utseendet så skiljaktiga element, det var hennes konst eller hennes tur att nästan alltid dra fördel af en blandning, som varit olycksbringande för så många andra. Hennes första utflykt ur den trånga krets, hvari Elisabeth för alltid velat inspärra henne, är en inblandning i Polens angelägenheter. Men hon skulle säkerligen aldrig ha kommit att intressera sig för dessa affärer, om hon ej fattat intresse för en vacker polack. Hon kunde för öfrigt ej göra denna upptäckt utan hjälp. Kopplare och kopplerskor ha tidigt intagit en stor plats i hennes lif.

England, som ville förnya subsidiefördraget, hvilket sedan 1742 knöt Ryssland vid dess allianssystem, och äfven var angeläget att försäkra sig om bistånd af en rysk armé i händelse af en brytning med Frankrike, som tycktes nästan oundviklig, skickade 1755 en ny ambassadör till Petersburg. Guy Dickens, som förut innehade denna post, hade själf insett sin otillräcklighet. Elisabeths hof var alldeles för bullersamt för en man af hans ålder. Politiska angelägenheter afgjordes där mellan en bal, en teaterföreställning och en maskerad. Man erkände riktigheten af hans anmärkningar och sökte en diplomat, som var i stånd att motsvara alla yrkets fordringar. Det var sir Charles Hanbury Williams, som blef den utvalde. Valet kunde anses lyckligt.90

Vän och dryckesbroder till Robert Walpole, hade den nykomne gått i en god skola. Han försummade hvarken baler eller maskerader, men märkte snart, att det ej hjälpte stort. Hans uppmärksamhet mot Elisabeth tycktes vara härskarinnan till stort behag, men ledde ej till någonting i politiskt afseende. Om ban ville inleda något slags förhandlingar, tog tsarinnan till flykten. Förgäfves sökte han kejsarinnan, han såg endast för sig en älskvärd menuett-danserska, stundom en bacchant. Efter några månader kom han till den slutsatsen, att Elisabeth ej var en kvinna, med hvilken nian kunde tala allvar, och han funderade på att återvända till England. Tillbakasatt af nuet, tänkte han på framtiden. Och framtiden var det unga hofvet.

Men där stötte han sig på den blifvande kejsarens väsen. Han förstod genast vid första blicken, att han äfven här skulle förspilla sin tid. Han hade den klarsynthet, som är utmärkande för män af hans ras. Då stannade ändtligen hans ögon på Katarina. Kanske följde ban därvidlag blott en annans exempel. Äfven den store Bestuschef hade ju börjat handla tvärtemot sina gamla fördomar. Williams upptäckte egendomliga närmanden, för hvilka storfurstinnan var föremål, underjordiska ledningar, som hade henne till slutpunkt. Han beslutade sig raskt. Instruerad af hofvets rykten om de galanta äfventyren, hvari den vackre Soltikof hade spelat en roll efter den vackre Tschernischof, och själf gärna tilltagsen, då det så passade sig, försökte han måhända ett ögonblick att slå in på denna romantiska väg. 1 alla händelser lämnade han den snart. Katarina tog mycket väl emot honom, talade med honom om allting, till och med om de allvarsamma saker, som Elisabeth ej ville höra talas om, men hennes blick var riktad åt annat håll. En af dessa blickar, som Williams uppfångade i flykten, lärde honom, huru han skulle bete sig. Han var en praktisk karl: han lämnade ordet åt en ung man i hans svit. Det var Ponia-towski.

Man känner till denne romanhjältes obskyra härkomst och huru han af en olycksbringande slump — som skulle bidraga till att fullborda Polens tragiska öde — vid denna tid infördes i sitt lands historia. Williams, som före sinDET UNGA HOFVET.

ankomst till Ryssland i några år hade tjänstgjort som ministerresident vid sachsiska hofvet, hade där träffat denne son till en uppkomling och systerson till två af de mäktigaste herrar, som då funnos i Polen, bröderna Czartorvski. Han hade fattat vänskap för honom och erbjudit sig att börja hans politiska uppfostran genom att ta honom med sig till Petersburg. Czartoryskierna å sin sida hade skyndat sig att passa på tillfället och anförtrott diplomateleven ett särskildt förtroendeuppdrag, nämligen att vid det ryska hofvet förfäkta deras och deras fäderneslands intressen, hvilka senare de uppfattade på sitt vis. De höllo just på att i Polen införa en ny politik: en kompromiss och en innerlig sämja med arffienden, d. v. s. Ryssland, och ett aflägsnande från republikens traditionella bundsförvanter, i synnerhet Frankrike. De vände ryggen åt Västern och styrde kurs mot Norden, i hopp att där finna en frälsande hamn för det olyckliga skeppet, som misshandlats af stormen och redan tog in vatten på alla håll och hvars lotsar de ville bli. Denna politik stämde förträffligt öfverens med det program, som

Williams själf fått i uppdrag att genomdrifva.

Polens blifvande konung var nu tjugutvå år. Han hade ett behagligt utseende, men kunde dock icke täfla i skönhet med Sergej Soltikof; han var emellertid en fulländad ädling i den tidens europeiska stil; med sina mångskiftande kunskaper, sina förfinade vanor, sin kosmopolitiska uppfostran och sin ytliga anstrykning af filosofi var han en fulländad typ för hela genren, och han var den förste, som Katarina sett. Han var i hennes ögon en personifikation af den själsodling och den salongsfernissa, hvarom läsningen af Voltaire och fru Sévigné hade ingifvit henne en föreställning. Han hade gjort resor, han hade i Paris hört till den lysande societet, hvars glans och behag tjusade hela Europa och redan blifvit en stormakt, den minst bestridda af alla. Han medförde liksom en fläkt därifrån. Han hade alla dess förtjänster och brister. Han kunde muntert konversera om de mest abstrakta frågor och behagfullt snudda vid de ömtåligaste ämnen. Han förstod sig på att galant svarfva till en biljett och att smyga in en komplimang i en hvardaglig

fras. Han kunde konsten att bli rörd i rätta ögonblicket. Han var känslofull. Han koketterade med romantiska idéer, som, då så erfordrades, gåfvo honom en äfventyrlig och heroisk stämpel, men under blommorna dolde han en torr och kall natur, en orubblig själfviskhet, till och med en bottensats af aldrig svikande cynism. Allt, som kunde tjusa Katarina, var hos honom förenadt, ända till en viss lätthet i lynnet, som alltid slog särskildt an på henne, kanske på grund af en hemlighetsfull lockelse för hennes fasta och stadgade naturel.

Om man får tro hans personliga förtroenden, skulle Poniatowski ytterligare ha haft att inför den unga kvinnan göra gällande ett helt annat slags företräde, ganska oväntadt och nästan osannolikt hos en ung man, som kom från Paris.

»Först och främst hade en sträng uppfostran,» förklarar han i ett memoarfragment, som finnes i behåll, »hållit mig på afstånd från allt liderligt umgänge; sedan hade min ärelystnad att intränga och hålla mig uppe i hvad man (i synnerhet i Paris) har kallat den förnäma societeten bevarat mig under mina resor, och en samverkan af egendomliga små omständigheter i de förbindelser jag påbörjat i främmande länder, i mitt eget land och i själfva Ryssland, hade tyckts enkom vilja spara mig hel och hållen för den kvinna, som sedan förfogat öfver mitt öde.»

Det var återigen Bestuschef, som åtog sig att uppmuntra den unge polacken. Poniatowski var på sin vakt. Han hade hört berättas hemska saker om hvad som händt de af Rysslands kejsarinnor och storfurstinnor gynnade unga männen, sedan de upphört att vara i smaken. Bestuschef vände sig till Leo Narischkin, hvilken ädelmodigt åtog sig att visa den nve favoriten en väg, som han själf förmodligen kände mycket väl till. Narischkin var alltid i högsta grad medgörlig. Men det var antagligen Katarina själf, som öfvervann det sista motståndet. I brist på andra lockelser skulle hennes skönhet ha varit tillräcklig. Den lycklige älskaren talar därom längre fram i följande ordalag:

»Hon var tjugufem år; hon hade alldeles nyss stigit upp från sin första barnsäng och befann sig i det stadium af skönhet, som vanligen är höjdpunkten däraf för hvarje

kvinna, som den öfver hufvud taget är förunnad. Till sitt svarta hår hade hon en bländande hvit hy, svarta och mycket långa ögonbryn, grekisk näsa, en mun, som tycktes locka till kyssar, fulländade händer och armar, en smidig växt, snarare lång än liten, ofantligt lätt och ändå i hög grad majestätisk gång, behagligt talorgan och ett skratt lika glädtigt som hennes lynne, hvilket var sådant, att hon lätt kunde gå från de ystraste och barnsligaste lekar till ett räknetal, hvarvid hon lika litet ryggade tillbaka för den fysiska ansträngningen som för själfva räkneuppgiften.»

Då han betraktade henne, glömde han, »att det fanns ett Sibirien», som ban uttrycker sig. Och snart blef storfurstinnans förtroligaste omgifning vittne till en scen, som måste bekräfta de redan gängse gissningarna. Grefve Horn, en svensk, som sedan någon tid vistades i Petersburg och var vän till Poniatowski, tillhörde storfurstinnans intima krets. En dag, då han inträdde i hennes rum, började en liten henne tillhörig

bologneserhund skälla ursinnigt. Han mottog alla de besökande på samma sätt. Plötsligt inträdde Poniatowski, och den lille förrädaren störtade mot den unge mannen med förtjusning och alla de ömhetsbevis en hund kan åstadkomma.

»Min vän,» sade svensken och tog den nykomne afsides, »det finns ingenting farligare än en bologneserhund; det första jag gör, då jag är kär i en kvinna, är att ge henne en sådan, och det är alltid genom den jag har fått veta, om det finnes någon mera gynnad än jag.»

Då Sergej Soltikof kom tillbaka från Sverige, fick han genast veta, att han hade en efterträdare. Men han brydde sig ej om att bli svartsjuk. Om Katarina längre fram just ej utmärkte sig för någon ståndaktighet, kan man säga, att hennes första älskare ha föregått med dåligt exempel. Till och med innan Poniatowski kommit i gunsten, dref Soltikof oförsyntheten ända därhän att med sin älskarinna stämma möten, från hvilka han uteblef. En natt väntade Katarina honom förgäfves ända till klockan tre på morgonen.

Williams hade sålunda till sin disposition ett mäktigt inflytande öfver storfurstinnan. Han försummade därför ej andra medel att inverka på henne. Han hade snart upptäckt94

de ekonomiska svårigheter, hvarmed Katarina kämpade allt mer och mer förtvifladt. I det afseendet hade Elisabeths föreställningar varit utan verkan. Trots sitt ordningssinne och till och med åtskilliga borgerliga sparsamhetsvanor, var Katarina i hela sitt lif en storslöserska. Hennes böjelse för skrytsam prakt segrade, och äfven hennes åsikter om nyttan af vissa utgifter, som inplantats hos henne tack vare hennes hemlands sätt att behandla domestiker och som den erfarenhet hon förvärfvat i den nya omgifningen endast hade ytterligare utvecklat. Tron på drickspengarnas allmakt var en af de grundsatser, som hon var och förblef obrottsligt trogen. Williams erbjöd sina tjänster, och de antogos. Vi känna ej totalsumman af de lån, för hvilka Katarina anlitade denna källa, men den måste ha varit betydlig. Williams hade oinskränkt fullmakt från sin regering. Två af storfurstinnan undertecknade kvitton å en totalsumma af omkring 50,000 rubler äro daterade den 21 juli och den 11 november 1756, och lånet af den 21 juli var ej det första, ty då Katarina begärde det, skref hon till Williams' bankir: »Det är med tvekan jag ånyo vänder mig till er».

För den engelske envoyén återstod blott att väl an vända det sålunda förvärfvade inflytandet, och därvidlag tycktes den samtidigt mellan storfurstinnan och Bestuschef ingångna försoningen vara ett godt omen.

2.

Bestuschef hade efterhand öfvervunnit alla sina ovänner; men dessa segrar, för hvilka ban måst anlita alla sina resurser, hade utmattat honom. Han åldrades och kände sig allt mindre i stånd att tillbakaslå angreppen af ärelystna medtäflare, otillfredsställdt hat och alltid vakande hämndlystnad. Elisabeth själf kunde ej förlåta honom, att han på sätt och vis tvingat sig på henne. Hon började bemöta honom kyligt. Hon började också få slaganfall, och det gjorde kansleren tankfull. Storfursten, morgondagens kejsare, gjorde samma afskräckande intryck på honom som på Williams. Natur-DET UNGA HOFVET.

ligtvis ansåg han det icke vara någon besvärlig uppgift att betrygga sin ynnest på detta håll. Det var ett lätt arbete. Men det ledde icke till någonting eller, rättare sagdt, det kunde endast leda dit Bestuschef på inga villkor ville komma. Om Peter hade någon politisk idé i sin trånga hjärna, så var det hans beundran för Fredrik. Han var preussare från topp till tå. Bestuschef var, hade alltid varit och ville dö som god österrikare. Återstod storfurstinnan. Från år 1754 tycks tanken på en direkt vänskaplig öfverenskommelse med henne ha spirat tipp i kanslerens hufvud.

Händelserna utvecklade sig snabbt. Katarina kunde snart märka en betydande och alltigenom fördelaktig förändring i sammansättningen af den personal, som skulle bestrida hennes uppassning och bevakningen af hennes person. Hennes första kammarjungfru, Praskowja Wladis-laowna, ett slags kvinnlig Cerberus, som man

gifvit henne, blef plötsligt »mild som ett lamm» efter ett förtroligt samtal med kansleren. Kort därefter slöt Bestuschef fred med furstinnan af Zerbst och erbjöd sig oförmodadt som mellanhand i den brefväxling hon fortfarande underhöll med sin dotter, men som han själf bidragit till att få strängt förbjuden. Slutligen vågade han en hjältemodig ansträngning: genom Poniatowski öfverlämnades till Katarina från kansleren ett dokument af den allra största vikt. Nu brände Bestuschef sina skepp och satte sitt hufvud på spel, men han öppnade för Peters beklagansvärda maka en ny horisont, han visade henne den väg, på hvilken hon en dag skulle draga ut till eröfring af makten: det var ett förslag afsedt att reglera tronföljden. Det förordnade, att Peter omedelbart efter Elisabeths död skulle utropas till kejsare, men i förening med Katarina, som skulle dela alla hans rättigheter och hela hans myndighet. Bestuschef glömde naturligtvis icke sig själf. Han förbehöll sig nästan hela makten och lämnade åt Katarina och hennes gemål endast det han i sin egenskap af undersåte ej kunde slå under sig. Katarina lade vid detta tillfälle i dagen en redan mycket uppöfvad takt. Hon aktade sig för att nedslå förslagförfattarens mod, men hon gjorde sina förbehåll. Hon trodde icke, lät hon96

svara honom, på planens utförbarhet. Kanske trodde den gamle räfven lika litet därpå* Han tog tillbaka sin skrifvelse, stufvade om den, gjorde några tillägg och retuscheringar, framlade den till förnyad granskning af den mest intresserade parten, lät den därefter undergå nya ändringar och tycktes ej tänka på annat. A ömse sidor spelade man en listig komedi, men isen var bruten, och man kom snart öfverens i andra punkter.

Katarina uppmanades alltså från två olika håll på en gång att öfvergifva den, för öfrigt nödtvungna, tillbakadragenhet, hvari hon hittills hade lefvat. Alla hennes böjelser och naturliga instinkter drefvo henne i den riktningen. Någon tid hejdad af en försiktighet, som blott var alltför berättigad, det såg man snart, vågade hon sig fram, i början skyggt, sedan allt djärfvare och djärfvare, tills hon slutligen kastade sig in i äfventyr, som förde henne till fördärfvets brant. Det måste erkännas, att Bestuschef och Williams, stallbröder den ena dagen och fiender den andra, just icke gingo till väga med någon synnerlig varsamhet, då de först voro ense om att tillgodogöra sig storfurstinnans spirande inflytande — deras gemensamma verk — och sedan kifvades om det, då händelserna hade gjort dem till ovänner. Bestuschef spelade sitt sista parti och ansträngde sig att öka sin insats med hvad ban kunde komma öfver. Williams för sin del visade sig oförmodadt vara en riktig våghals. Med ett nyktert sätt att se på tingen och en viss fintlighet förenade hau en utsväfvande inbillningskraft och en stor dosis obetänksamhet. Han var fantastiskt anlagd. Han skapade om händelserna på sitt sätt, hvilket ej alltid var det, som slumpen eller Försynen hade valt. Då

* JJet framgår emellertid af en brefväxling mellan Brühl och Funcke, den sachsiske ministerresidenten, att Bestuschef 1754 tänkte på att skaffa Katarina medregentskap i hertigdömet Holstein och alt han betraktade denna åtgärd som ett trappsteg till delning af den kejserliga makten. Enligt Mikail Worontsof skulle Kansleren ha försökt att låta Elisabeth omedvetet bekräfta förslaget rörande tronföljdens ordnande till Katarinas förmån. Han hade lämnat henne det till underskrift bland andra betydelselösa papper. Men Elisabeth skulle ha upptäckt det puts han velat spela henne.

utgången gaf honom orätt, vägrade han att erkänna det. Han var en engelsk gascognare. Då han i augusti 1755 genorndrifvit förnyandet af subsidiefördraget mellan Ryssland och England, ropade han victoria. Han hade vunnit Bestuschef, eröfrat Elisabeth och förledt Katarina med Po-niatowskis tillhjälp. Han tyckte sig redan se hundra tusen ryssar draga i fält för att göra hans brittiska majestäts fiender lifvet surt. Dessa fiender, det var naturligtvis Preussen och Frankrike. Plötsligt fick han underrättelse om afslutandet af Westminsterfördraget (den 5 januari 1756), som inrangerade Preussen bland Englands bundsförvanter. Fredrik hade plötsligt gjort en frontförändring. Men det bekom ej Williams det ringaste. De hundra tusen ryssarne skulle således endast få en fiende att bekämpa i stället för två. De skulle segra vid Rhens stränder i stället för vid Sprees. Det var bara att låta dem marschera litet längre bort. Den äfventyrlige diplomaten ställde sig emellertid personligen till Fredriks disposition. Denne hade ej haft någon envoyé i Petersburg sedan 1750; Williams åtog sig att sköta hans åligganden. Genom bemedling af sin ämbetsbroder i Berlin åstadkom han en liflig brefväxling, bestämd att hålla

hans preussiska majestät underkunnig om hvad som försiggick i Ryssland. Men på underrättelsen om det anglo-preussiska fördraget svarade Elisabeth först genom att vägra bekräfta sitt eget subsidiefördrag med England och sedan genom att till ratifikationen, som hon ändtligen undertecknade den 26 februari 1756, foga en klausul afsedd att inskränka dess giltighet till det enda fallet, att England skulle bli angripet af Preussen! Det var egentligen det samma som att omintetgöra fördraget och på samma gång göra narr af både Preussen och England. Williams förlorade ännu icke modet. Midt under denna växling af bundsförvanter och den allmänna omkastning i den europeiska politiken, som måste bli en följd däraf, förblef han trogen sitt program, som gick ut på att vinna de ryska härarnas bistånd mot Englands fiender. Hans hat till Frankrike ledde och förblindade honom. Ej ens fördraget i Versailles (1 maj 1756) öppnade hans ögon. Han såg ej eller ville ej se, att Frankrike, hädanefter i förbund med Österrike, för Ryssland

nu ej var en fiende att bekämpa, utan en naturlig bundsförvant i den nya grupperingen af rivaliserande makter och intressen och en vapenbroder i de förestående striderna. Det var i synnerhet vid denna tid han tänkte på att begagna sig af de förbindelser han knutit med det unga hofvet och det inflytande han påstod sig utöfva på storfurstinnans tänkesätt och handlingar. Medan han envisades att fortsätta på denna väg, lyckades han slutligen inbilla Fredrik, att Katarina hade förmåga och vilja att hejda den ryska arméen, till och med då den på Elisabeths befallning dragit i fält, och att åtminstone förmå den till overksamhet. Då Fredrik fick sina ögon öppna, var det för sent: Apraxin hade tagit Memel och tillfogat den preussiska arméen ett blodigt nederlag (vid Gross-Jägerndorf, i augusti 1757). Men illusionen räckte i två år, hvarunder Williams, som fortfarande kallade Katarina sin »chère amie», efter sitt godtfinnande lät henne byta om sinnesstämning för eller emot kungen af Preussen, skröt af att af henne erhålla råd, liktydiga med ett förrådande af statshemligheter, och slutligen skenbart påtvingade den ryska furstinnan rollen af ett lumpet spioneri till försvar för en makt, med hvilken Ryssland låg i krig!

Det är svårt att med fullkomlig visshet bestämma, hvilken roll Katarina verkligen spelade vid denna tidpunkt, en af de oroligaste i hennes lif. Så mycket är säkert, att Williams bedrog Fredrik och förde sig själf bakom ljuset. De tyska historieskrifvarne äro ense om att beskylla det engelska kabinettet för att ha gjort sitt till genom att retuschera den självkloke ambassadörens depescher, hvaraf kabinettet i Berlin fick del. Vid ett särskildt tillfälle tycks Williams ha drifvit sina konster som diplomatisk taskspelare ända därhän att helt och hållet uppdikta en åtgärd och ett bref af Katarina, som hon hvarken företagit sig eller skrifvit. Visst är i alla fall, att Williams' tjänster och Poniatowskis hyllning knappast tillåtit stor furstinnan att vara fullständigt passiv i denna fruktansvärda kris eller ens likgiltig för de ryska intressena. De kvitton, som bankiren Wolff fortfor att ta emot på den brittanniske envoyéns befallning, voro ej utan sin vältalighet. Men å andra sidan voro Bestuschefs

närmanden till Katarina ej heller att förakta, och kansleren, som Fredrik ej lyckats muta, ville, att man skulle lojalt fastålla vid det förbund man slutit med Österrike. Allt detta måste förleda Montesquieus och Brantömes politiska lärjunge till många äfventyrliga och kanske motsägande mått och steg.

För öfrigt, hvad hon ej gjorde, det gjorde Poniatowski eller låtsade göra det å hennes vägnar, och polacken började bli förskräckligt bråkig. Han blef det snart till den grad, att han af de allierade bofven i Wien och Versailles ansågs som den värste fienden de hade i Petersburg och som en man, hvilken man till hvad pris som helst måste göra sig af med. Mannens icke-officiella ställning tycktes göra detta till en lätt sak. Man grep sig ifrigt an, men man stötte på ett oväntadt motstånd: man hade ej tagit kärleken med i räkningen. Williams själf var lättare bortknuffad från en plats, där han tycktes minst lika mycket tjäna Preussen som England. Han måste resa i oktober 1757. Poniatowski stannade. Men Katarina måste nu helt och hållet fälla masken och odeladt ägna sig åt politikens torneringar, som hittills varit henne uttryckligen förbjudna.

Hennes debut där var ej särdeles lofvande. Vid sitt första försök missbrukade hon öppet sitt nyligen förvärfvade

inflytande och använde det i personligt, olofligt intresse, som i vissa afseenden stod i strid med hennes nya fäderneslands fördelar, så som dess ledare uppfattade dem. Hon hade förts in i politiken af kärleken; kärleken följde henne också dit och höll henne kvar där. Denna episod i hennes lif är för viktig, för att vi ej skulle skildra den litet utförligare.

3.

Poniatowski hade slagit an på Katarina, emedan han talade Voltaires språk och äfven mademoiselle de Scudéris hjältars. Han vann stoffurstens ynnest genom att göra narr af polske kungen och hans minister, hvilket var detsamma som att indirekt hylla Fredrik. Han gjorde knappast några

andra eröfringar i Petersburg. Elisabeth såg honom med oblida ögon och tycktes böjd för att bönhöra det sachsiska hofvet, som yrkade på hans utvisning. Med hvad rätt tillhörde han den engelske ambassadörens personal, då han hvarken var engelsman eller diplomat? Detta argument var föga kraftigt. Ännu mera gåtfulla personligheter och ännu mindre auktoriserade diplomatiska ombud vimlade den tiden vid alla Europas hof. Petersburgs var intet undantag. D'Eon hade nyss anländt dit. Poniatowski måste emellertid göra sig osynlig för en kort tid. Katarina lät honom resa, ty hon var säker på, att han skulle komma tillbaka. Det gjorde han verkligen tre månader därefter, och då kom han med officiel titel af polske kungens minister. Det var ett puts af Bestuschef, som fortfor att vilja ställa sig in.

Då polacken nu kände fastare mark under sina fötter, tvekade han ej att begagna sig däraf för att intrigera ännu värre än förut: för sina onklar, Czartoryskierna, till nackdel för sin herre, kungen af Polen, och för sin vän Williams till fördel för kungen af Preussen. Katarina understödde ofta hans åtgärder och tillade anmärkningar i marginalen på de bref han skref till Bestuschef. Då hennes samverkan ej var öppen, var den underförstådd, och det kom på ett ut. Det blef snart en ny kör af klagomål från Frankrikes och Österrikes sändebud. En kort tid trodde Douglas, markis de 1'Hopitals diplomatiske ställföreträdare, på möjligheten af en öfverenskommelse med det unga hofvet och följaktligen äfven med Poniatowski. Efter någon tvekan och litet motstånd slöt sig äfven markis de 1'Höpital till denna åsikt och afstod från att motarbeta den polske diplomatens vistelse i den ryska hufvudstaden. Men just i detta ögonblick utbröt en häftig oenighet mellan den franska politikens förfäktare i Petersburg och dess representant i Warschau, grefve de Broglie. Denne fortfor att ifrigt pocka på Poniatowskis aflägsnande. Det var själfva den franska politiken och dess inflytande i östern, som sålunda led skeppsbrott i en oförsonlig strid mellan motsatta idéer och principer.

I september 1757 hade Douglas begifvit sig till Warschau och i en följd af konferenser med grefve de Broglie

bemödat sig att öfvertyga honom om nödvändigheten af en fullständig frontförändring beträffande de franska intressenas förfäktande i östra Europa. Enligt hans åsikt skulle Ver-saillesfördraget, hvarigenom Frankrike inträdde i det allianssystem, hvaraf Ryssland och Österrike voro medlemmar, ha till följd en upplösning af franske kungens gamla förbund med så väl Porten som Polen. Vinsten af en mäktig vän i Petersburg skulle uppväga det förlorade inflytandet i Warschau och Konstantinopel. Det var en tydlig formulering af problemet, och endast detta sätt att se saken hade hos Douglas och markis de 1'Höpital väckt tanken på möjligheten af att afväpna det unga hofvets fientlighet och skaffa sig Poniatowskis biträde. I detsamma som de uttalade sig för en öppen och oinskränkt vänskap med Ryssland, blef Czartoryski'ernås systerson, som i Petersburg arbetade för sina onklars ryssvänliga program, deras naturliga bundsförvant.

Men grefve de Broglie var ingalunda böjd för att sluta sig till dessa åsikter. Hvad beträffar de personer, hvilka det tillkom att bestämma öfver hans förfarande i detta afseende, voro de helt enkelt ej i stånd att hysa någon tillräckligt klar och bestämd mening om denna fråga liksom så många andra. De, som då afgjorde Frankrikes förhållande till yttre makter, och vi mena därmed icke allenast de anonyma ledarne af Louis XV:s hemliga

politik, utan också de officiella ministrarne, sökte tvärtom förena de oförenligaste saker, bistånd af de ryska arméerna mot en gemensam fiende och bibehållandet af det gamla turkiska, polska eller svenska klientskapet. Om det i detta afseende fanns någon meningsskiljaktighet mellan de bägge makterna, det ministeriella kabinettet och den hemlighetsfulla verkstad, där de ofta motsägande depescherna utarbetades, var det endast en gradskillnad. Då man å ena sidan envisades att i Ryssland endast se ett barbariskt element, med hvilket intet förbund var på sin plats och som man endast borde tänka på att drifva tillbaka till Asien, var man å andra sidan böjd för att i det af Peter den store skapade fruktansvärda väldet se en om icke önsklig, så åtminstone möjlig och kanske nödvändig bundsförvant, i alla händelser en makt,

som man måste ta med i räkningen och för hvilken det var lämpligt att göra eftergifter, till och med på Weichselns strand. Men bägge parterna voro ense om att inskränka dessa medgifvanden så mycket som möjligt. Mer än ett århundrade skulle förgå, innan en följd af bittra missräk ningar, fruktlösa ansträngningar och nederlag, hvilka tyvärr delades af de olyckliga klienter man ej ville offra och som man likväl offrade för en gemensam illusion, ändtligen spred ljus öfver det grundfelaktiga i en dylik uppfattning och ett sådant program. Man vidhöll nu emellertid det märkvärdiga beslutet att beskydda polackar, turkar eller svenskar mot Ryssland. Hvad grefve de Broglie beträffar, hade han efter en lång vistelse i Polen kommit därhän, att han gjorde Frankrikes intressen solidariska, för att ej säga sammanblandade dem med — icke Polens, utan ett polskt partis och det just ett, som förde krig mot det ryska inflytandet och den mäktiga »familjen» Czartoryski, som ville föra detta inflytande till seger och själf segra med det.

Följden blef. att den franske ambassadören i Warschau i oktober erhöll på samma gång officiel och hemlig order att med allt gevalt påskynda grefve Poniatowskis återkallande, och att han nitiskt beflitade sig om att fullgöra den. I november var det gjordt. Brühl hade gifvit efter.

Men Poniatowski reste icke. I början spelade han sjuk och uppsköt sålunda vecka för vecka, månad för månad sin afskedsuppvaktning. Under tiden inträffade en händelse, som helt och hållet förändrade sakernas läge och motståndarnes ställning på det europeiska slagfältet. Frankrike, som förut kunde tala om icke som härskare, så åtminstone med utsikt att man vördnadsfullt lyssnade till dess ord så väl i Petersburg som i Warschau, måste genast sänka tonen.

Denna händelse var slaget vid Rossbach (5 november 1757).

Det var nu ej längre fråga om, att kabinettet i Versailles kunde genomdrifva sin vilja. Storfurstinnan lät så mycket eftertryckligare kansleren Bestuschef förstå, hvad hon ville. Då denne åberopade orderna från polske kungens premierminister, hvilka ovillkorligt återkallade Poniatowski, svarade hon helt frankt: »Polske kungens premier minister får väl svälta litet för att göra er till nöjes». Om Bestuschef

framhöll nödvändigheten att ta hänsyn till hans egen ställning, svarade hon utan tvekan: »Ingen skall angripa er, om ni gör som jag vill». Som man ser, hade den blifvande kejsarinnan, förutom en hög tanke om Rysslands öfvermakt, som det förvärfvat sig tack vare Frankrikes nuvarande förödmjukelse, en icke mindre hög tanke om sin egen betydenhet. Det var också en följd af slaget vid Bossback.

Och händelserna åtogo sig att bekräfta dessa höga tankar. Den sachsiske ministern Brühl »svälte» verkligen för att göra Bysslands kansler till nöjes: Poniatowski fick order att stanna kvar på sin post, och allt blef sig likt som förut. Men markis de 1'Höpital afstod en gång för alla från sina idéer att lämpa sig efter förhållanden, på hvilka han nu ej hade det ringaste inflytande. Han försökte ej längre att simma mot strömmen, han »såg på, hur vattnet rann . Han sökte ej ens att underhålla något slags förbindelser med det unga hofvet, hvilket han betraktade som »ett litet haf, mycket stormigt och fullt af blindskär».

Det var Poniatowski själf, som ett halft år därefter åtog sig att ge grefve Broglie en upprättelse, som denne sannolikt redan misströstade om att erhålla. Att göra sig omöjlig i Petersburg efter allt hvad han hade uträttat där,

tycktes ej böra vara så lätt för honom. Men han lyckades däri. Historien har omtalats på olika sätt; vi skola hålla oss till hufvudpersonens berättelse, som för öfrigt, på några detaljer när, bekräftas af markis de 1'Höpitals vittnesbörd.

Storfursten hade ännu icke uttalat sin åsikt beträffande den polske diplomatens vistelse i Byssland och de förbindelser han där underhöll. Det påstås, att han var helt och hållet upptagen af en ny passion: Elisabeth Worontsof, den sista af hans älskarinnor, hade nyss uppträdt på skådeplatsen. En inblandning af honom var emellertid en möjlig, om icke sannolik eventualitet. Den ägde rum i juli månad 1758. Då Poniatowski i daggryningen lämnade Oranienbaums slott, blef han arresterad af en af de rytteripatruller, hvarmed Peter omgaf sitt residens liksom under krigstid. Han var förklädd. Man tog honom helt ogeneradt i kragen och förde honom inför storfursten. Peter envisades att få veta sanningen, fastän denna i och för sig ej tycktes oroa honom.

Han försäkrade, att »allt kunde arrangeras» på villkor att han fick veta allt. Den tystnad fången ansåg sig skyldig att iakttaga gjorde honom ursinnig. Han drog därefter den slutsatsen, att det var honom personligen, som den nattlige besökaren velat åt. Han trodde eller låtsade tro sitt lif hotadt. Utan sinnesnärvaron hos en landsman, som nyligen anländt till Petersburg i hertig Karls af Sachsen svit, hade Poniatowski kanske dyrt fått plikta för sin oförsiktighet. Men storfursten talade dock i flera dagar om att tukta denne utländing, som understått sig att vilja föra hans utposters vaksamhet bakom ljuset. Han skötte sina kort så väl, att den förskräckta Katarina underkastade sig en stor uppoffring: Elisabeth Worontsof mottog från hennes sida närmanden och artigheter, som hon aldrig vågat hoppas på. Poniatowski å sin sida försökte också ställa sig in hos favoriten.

»Det skulle vara så lätt för er att göra oss alla lyckliga,» hviskade han i hennes öra under en mottagning på hofvet. Elisabeth Worontsof önskade ingenting högre. Samma dag talade hon med storfursten om saken och släppte plötsligt in Poniatowski i hans höghets sofrum.

»Är du inte en tok,» utbrast Peter, då han fick se honom, »som dröjt så länge med att ge mig ditt förtroende!»

Sedan förklarade ban skrattande, att han alls inte brydde sig om att vara svartsjuk; de försiktighetsmått han vidtagit omkring Oranienbaum gällde endast hans personliga säkerhet. I detta ögonblick erinrade Poniatowski sig, att han var diplomat: han utbredde sig i loford öfver hans höghets militära begåfning, hvaraf han minsann hade en bitter erfarenhet. Storfurstens goda lynne tilltog.

»Efter vi nu äro goda vänner,» sade ban, »fattas det ännu någon här.»

»Därpå,» berättar Poniatowski (jag citerar här ordagrant hans memoarer), »går han in i sin gemåls rum, drar henne ur sängen, ger henne icke ens tid att ta på sig sina strumpor eller skor och kasta öfver sig en nattrock, utan kjol, och i detta tillstånd förde han henne ut till oss och sade till henne, i det han pekade på, mig: »Nåväl, där är han; jag hoppas ni ska bli nöjda med mig.»

Man superade muntert och skildes ej förr än klockan fyra på morgonen. Elisabeth Worontsof dref tjänstvilligheten ända därhän att personligen vända sig till Betstuschef för att öfvertyga denne, att Poniatowskis närvaro i Petersburg ej längre misshagade storfursten. Festen fortsattes de följande dagarna, och i några veckor hade denna märkvärdiga kvartett de gladaste dagar.

»Jag for ofta till Oranienbaum,» skrifver Poniatowski ytterligare, »jag kom om kvällen och gick en hemlig trappa upp till storfurstinnans våning; där träffade jag storfursten och hans mätress; vi superade tillsammans, hvarpå storfursten bortförde sin älskarinna, i det han sade till oss: 'Seså, mina barn, nu behöfva ni oss inte längre.' — Och jag stannade så länge jag ville.»

Men historien spreds vid hofvet, och huru föga man än var böjd för att visa någon stränghet i sådana fall, väckte den likväl skandal. Markis de 1'Hopital ansåg sig genast skyldig att passa på och upprepa sina yrkanden på den besvärlige polackens aflägsnande. Den gången segrade han. Poniatowski måste resa. Elisabeth hade förstått, att

hennes systersons och arfvinges anseende stod på spel. Två år därefter fick baron de Breteuil i uppdrag att utplåna det intryck denna sorgliga upplösning gjort på Katarinas sinne. Han lyckades dock endast till hälften. Men som han både var officiel representant för den franska politiken och hemlig agent för den osynliga dito, hade han en dubbel roll att spela, och medan han försäkrade stor furstinnan, »att hans allra kristligaste majestät icke allenast icke skulle motsätta sig Poniatowskis återkomst till Petersburg, utan att han till och med skulle vara böjd för att bidraga till framgången af de åtgärder han kunde anse sig böra vidtaga för att förmå konungen af Polen att ånyo utnämna honom till sin minister,» skulle han också, »utan att öppet såra storfurstinnans känslor undvika att låna sig till hvad hon önskar.»

Men Katarina lät ej narra sig af denna komedi. Sedan Breteuil ej utan svårighet utverkat ett enskildt samtal med storfurstinnan, bevärdigade hon honom visserligen med några smickrande ord: »Jag har blifvit uppfostrad till att hålla

af fransmännen, jag har länge haft en förkärlek för dem; det är en känsla, som edra tjänster skola väcka till nytt lif.» •— »Jag önskar,» skref baronen efter detta samtal »att jag kunda återge den eld, den smidighet och den fräckhet storfurstinnan inlade i denna konversation.» Men han tillade melankoliskt: »Allt detta betyder och skall kanske aldrig betyda annat än sjudande harm öfver hennes motarbetade passion».

Han såg rätt. Poniatowski skulle aldrig mera återkomma till Petersburg — om icke trettiofem år därefter som afsatt kung. — Upptagen af andra tankar och äfven distraherad af andra kärleksförbindelser, skulle Katarina snart själf bli likgiltig för framgången af de åtgärder, som af honom själf och andra vidtogos i detta syfte. Men ett jäsande agg till Frankrike lefde kvar i hennes hjärta. Så mycket mera som hon ej upphörde att tänka på sin polack, fastän hon afstod från att återse honom. Trohet, eller åtminstone en viss trohet, ibland tämligen bisarr, det måste erkännas, låg i hennes karakter. Stundom — icke alltid — var hon i stånd att visa ihärdighet och ståndaktighet i sina erotiska så väl som i sina politiska affärer. Fastän hon ofta bytte om älskare, hade hon dock förmåga att verkligen älska några af dem, till och med sedan hjärtats eller sinnenas rus förflyktigats. Hon älskade dem då på ett annat sätt, lugnare, men lika energiskt, om icke ännu mera, orubbligt, som fursten af Ligne sade längre fram i tiden. Det ligger säkerligen ännu en viss fräckhet och till och med litet cynism i det reskript hon 1763 skickar till sitt sändebud i Warschau för att lägga honom på hjärtat den blifvande polske kungens kandidatur, i det hon säger, att denne »under sin vistelse i Petersburg hade gjort sitt fädernesland flera tjänster än någon annan af Republikens ministrar». Men det ligger ömhet parad med en klok förtänksamhet i de åtgärder hon samtidigt vidtager för att betala alla denne besynnerlige tronkandidats skulder. Antagandet, att ett giftermål mellan henne och den polska nationens^ utvalde härskare var å bane och som sålunda skulle förena de bägge rikena till ett, fann 1764 en så allmän tilltro, att Katarina måste tillgripa sinnrika medel för att lugna grannar, som hade lätt för att

bli oroliga. Hon skrifver till Obreskof, sin ambassadör i Konstantinopel, och ber honom meddela Porten nyheter om imaginära underhandlingar, som Poniatowski inledt i syfte att gifta sig in i en af Polens förnämsta familjer. Hennes hjärta svalnar allt mer och mer för denna roman, som hon sålunda fullföljer trots tid och rum, men utan att hennes tankar eller ärelystnad upphöra att kretsa däromkring, och hon befaller samtidigt grefve Kaiserling och furst Repnin, hennes representanter i Polen, att laga så att Poniatowski genast efter sitt val verkligen gifter sig med en polska eller åtminstone lägger i dagen en afsikt i den riktningen. Alltjämt för att lugna Portens oro, kanske också för att uppresa en oöfverstiglig skranka mellan det förflutna och det nuvarande. Tyvärr, en snar framtid skall befria henne från detta bekymmer och gräfva en bottenlös afgrund i det önskade hindrets ställe. Se här hvad Poniatowski, kung af Polen, skrifver två år därefter till sitt eget ombud hos hofvet i Petersburg grefve Rzewuski:

»De sista order Repnin fått, att införa dissidenter* till och med på lagstiftningens område, äro ett verkligt åskslag för landet och för mig personligen. Om det ännu är möjligt, så bed kejsarinnan betänka, att den krona hon skaffat

mig blir en nessusklädnad för mig. Den skall bränna mig, och mitt slut skall bi förfärligt...»

Den forne älskaren är nu för Katarina ingenting annat än den, som utför hennes högsta vilja i ett halft eröfradt land. Hon svarar med en egenhändig biljett, hvari hon uppmanar denne improviserade kung, hennes händers bräckliga verk, att låta Repnin hållas, annars »återstår för kejsarinnan endast en ständig ledsnad öfver att ha kunnat misstaga sig på kungens vänskap, hans tänkesätt och känslor». Och då Poniatowski ännu envisas, skickar hon honom den sista, hemska varningen, hvari man redan tycker sig känna en brutal kramning af Salderns, Drewitschs och Suworofs händer, som skulle komma att strypa det sista nationella motståndet:

* De, som icke tillhörde romersk-katolska trosbekännelsen, utgjorde ett af polackarne hatadt och fruktadt parti.

Öfvers, anm.108

»Det enda jag har att göra är att öfverlämna denna affär åt sitt öde. Jag sinter ögonen för följderna, ehuru smickrad öfver att hans majestät kunnat se tillräcklig oegennytta i allt hvad jag gjort för honom och hans nation, för att ej förebrå mig att ha sökt göra Polen till ett mål för mina vapen. De skola aldrig riktas mot dem ...» Här hejdar sig kejsarinnans penna; hon hade skrifvit: »dem jag älskar»; hon stryker öfver dessa ord och skrifver i stället: »dem jag vill väl»; sedan slutar hon med följande fras, som, afslöjande hela hennes tanke, i den olycklige Poniatowskis öron måste klinga som trumhvirfveln före plutonsalvan vid en arke-busering: »Liksom jag ej skall hejda dem, då jag tror att deras användning kan vara dem till gagn.»

Yi skola hädanefter endast i förbigående komma att frammana minnet af denna förbindelse, som skulle få ett så sällsamt och tragiskt bakslag. Den har i själfva verket intagit mindre utrymme i Katarinas lif än i det olyckliga folks, som var bestämdt att en dag spela försoningsoffrets roll. Efter att därpå ha riskerat sitt anseende, som dock numera knappast behöfde frukta för att bli komprometteradt, och sitt inflytande, som hon emellertid förstod att draga oskadt ur spelet, skördade Katarina slutligen en ofantlig vinst därpå. Man skulle kunna säga, att den blef Polens död, om ej folken hade djupare skäl till att lefva och dö. Vi måste nu återvända till den tid, då denna kärlekshistorias sköna dagar förrunno och afslutades, och till det besynnerliga hem — det liknade ett fängelse, en högvakt och ett petite maison —, som — föga diskret — gömde hemligheten.

4.

Politiskt förbunden med Williams och Bestuschef, erotiskt och politiskt med Poniatowski, är Katarina ej längre den fånge, som vi ha lärt känna, bevakad af hofofficerare förklädda till polismän, illa behandlad af sin man, förtryckt af Elisabeth. Kanslerens medhjälpare ha blifvit kufvade en i sänder, och han har slutligen drabbats af samma öde.

Peter är fortfarande den simpla, besynnerliga och odrägliga varelse ban alltid varit, »ett underligt djur, randadt med galenskap», enligt Sainte-Beuves yttrande. Det händer ännu ibland, att han gör sig förhatlig. Ofta går han till sängs dödfull och mellan hickningarna talar han med sin gemål om sitt favoritämne, d. v. s. hans kärleksäfventyr med hertiginnan af Kurland, som är puckelrvggig, och med »freilein» Worontsof, som är koppärrig. Då Katarina låtsas sofva, ger han benige knytnäfslag och sparkar för att hålla henne vaken, tills sömnen slutligen öfverväldigar honom. Han är nästan alltid drucken och allt mer och mer galen. År 1758 födde Katarina en dotter, tsarewna Anna, till hvilken Poniatowski påstods vara far. I det ögonblick bon börjar känna födslosmärtorna, klockan half tre på morgonen, inträder Peter, som man underrättat, »klädd i sin holsteinska uniform, hög-stöflar och sporrar, skärp om lifvet och en ofantlig värja vid sidan». Då Katarina frågar honom, hvad denna utstyrsel skall betyda, svarar han, att »det är blott i nödens stund man känner igen sina verkliga vänner, att han i denna dräkt är beredd att handla som plikten bjuder, att en hol-steinsk officers plikt är att, enligt sin ed, försvara sin hertigs familj mot alla dess fiender, och att han, som trott sin hustru ensam, nu kom till hennes hjälp». Han kan knappast hålla sig uppe på benen. Han har emellertid, som vi ha sett, sina anfall af vänskapligare stämning mot Katarina, och då blir ban öfverdrifven åt det hållet, men hans gemål drar i alla fall nytta däraf. Han liksom andra

ha småningom påverkats om icke af hennes tjusningsmakt, så åtminstone af hennes andliga begåfning. Han kom blott alltför ofta i tillfälle att inse det kloka i hennes råd och riktigheten i hennes uppfattning. Han vande sig att vädja till henne i alla sina svårigheter, och småningom utvecklade sig i hans förmörkade hjärna föreställningen om en öfverlägsenhet, som han en dag skulle så bittert få erfara. I det ödesdigra ögonblicket är det denna idé, som gör honom modlös och förlamar hans motstånd.

»Storfursten,» skrifver Katarina i sina memoarer, »hade länge kallat mig Madame la Ressource, och huru ond eller stött han var på mig, kom han alltid, om han befann sig i

något slags bryderi, störtande till mig för att begära mitt råd, och så snart han hade fått det, tog han hals öfver hufvud till benen igen.»

Hvad Elisabeth beträffar, var hon numera blott en skugga af sig själf. Utsliten genom ett regellöst lif, förföljd af en rädsla, som gör, att hon aldrig vågar sofva två nätter å rad i samma rum, söker hon öfver hela sitt rike en man, som är så herre öfver sitt sömnbegär, att han kan vaka vid hennes säng utan att någonsin somna. Denne man, en simpel bonde, klumpig och vanskaplig, ett slags vidunder, hette Tschulkof. Han blef sedan utnämnd till kammarherre.

»Denna furstinna,» skrifver markis de l'Hopital den 6 januari 1759, »har hemfallit åt en sällsam vidskepelse. Hon ligger i timtal framför en madonnabild, för hvilken hon har stor vördnad; hon talar till den och anropar den om råd; hon kommer till operan klockan elfva, superar klockan ett och lägger sig klockan fem. G-refve I. Schuwalof är mannen för dagen. Hans familj anfäktar kejsarinnan, och alla affärer gå på Guds försyn...»

Den nye favoriten, Iwan Schuwalof, är ej rädd för att trotsa kejsarinnans svartsjuka och vrede genom att midtför hennes ögon träget göra sin kur för storfurstinnan, som börjar tilldraga sig allas blickar. Han fikar efter »dubbla befattningen,» försäkrar baron de Breteuil, »huru farlig den än var.» Markis de l'H6pital blir förskräckt och skandaliserad 1757 öfver att se det unga hofvet (och det unga hofvet, politiskt taget, är Katarina) »öppet trotsa kejsarinnan, stifta en sammansvärjning och ett parti.» — »Man påstår,» säger han, »att kejsarinnan helt och hållet af stått från att taga anstöt däraf, och att hon lämnar dem fria tyglar.» Det är vid denna tid som storfurstinnan under ett samtal, hvari alla de utländska ministrarne deltaga, säger till den franske ambassadören på tal om sin smak för ridt: »Det finns ingen djärfvare kvinna än jag; jag har en tygellös oförvägenhet». D'Éon, som ser henne vid detta tillfälle, skildrar henne sålunda:

»Storfurstinnan är romanesk, eldig, passionerad; hon har blixtrande ögon, magnetiskt tjusande blick, en rofdjurs-blick. Hennes panna är hög, och om jag ej bedrar mig, är

en lång och skräckinjagande framtid skrifven på denna panna. Hon är förekommande, älskvärd, men då hon nalkas mig, ryggar jag tillbaka af en instinktlik ångest, som jag ej kan behärska. Hon skrämmer mig.»

Hon gör sig i själfva verket fruktad, och hon fängslar en allt större krets af personer, hvilka bli slafvar under hennes vilja, hennes ärelystnad, hennes passioner, som bli mera glödande dag från dag. Det är icke allenast på politikens område som hon nu skaffar sig fritt armbågsrum, och om det unga hofvet i vissa fall liknar ett stormigt haf, som markis de 1'Höpital påstår, upptäcker baron de Breteuil också en likhet med Hjortparkens omgifningar. Själfsvåldet är dessutom öfverallt dagens lösen under dessa sista år af Elisabeths regering. I mars 1755 redogör den sachsiske ministerresidenten Euncke för uppförandet å den kejserliga teatern af en rysk opera, Cephalus och Procris. Elisabeth är på spektaklet, storfursten likaså och hela hofvet — och det är just hofvet med sina fördärfvande seder, som framställes på scenen i en rad taflor af så motbjudande realism, att den hederlige Euncke säger sig nödsakad att dra en slöja för dessa nesligheter. Till samma år hör i Katarinas memoarer följande episod, som öppnar ett nytt kapitel i historien om hennes hvardagslif: kapitlet om de nattliga utflykterna, hvilka hädanefter gjorde den smula bevakning, som ännu utöfvades omkring hennes person, till något fullständigt illusoriskt. Leo Narischkin, som med ett af sina narraktiga påhitt har tagit för vana att jama som en katt utanför

storfurstinnans dörr, för att tillkännage sin närvaro och be att bli insläppt, uppstämmer en kväll den välbekanta signalen just då Katarina står i begrepp att gå och lägga sig. Då hon släpper in honom, föreslår han henne att gå och hälsa på hans äldre brors hustru, Anna Nikitischna, som är sjuk. — »När?» — »I natt.» — »Ni är tokig!» — »Jag är alldeles klok, och ingenting är lättare.» Därpå utvecklar han sin plan och de försiktighetsmått han har hittat på: man skall gå genom storfurstens rum; han skall ingenting märka, ty han sitter till bords med några älskvärda manliga och kvinnliga supégäster, så vida han inte redan är under bordet. Ingen risk. Han talar så väl för saken, att-112

Katarina ej tvekar längre. Hon klär af sig med Wladisla-ownas tillhjälp och går till sängs och ger samtidigt en kalmuck, som hon har hos sig och som hon dresserat till blind lydnad, uppdrag att göra i ordning en manlig dräkt åt henne. Sedan Wladislaowna aff är dat s, stiger hon upp, och så ger hon sig af vid Leo Narischkins arm. Man kommer obehindradt till Anna Nikitisclina, som man påträffar vid god hälsa och i gladt sällskap. Man har gudomligt roligt och föresätter sig att göra om det. Man gör verkligen om det. Poniatowski är naturligtvis med på dessa fester. Ibland återvänder man hem till fots genom Petersburgs osäkra gator. Men då vinterkölden blir skarpare, funderar man på något sätt att upprepa dessa nöjen utan att utsätta storfurstiunan för nattkylan, och det glada sällskapet förflyttar sig slutligen till hennes sängkammare, alltjämt genom storfurstens rum, och denne är lika blind som förut.

Efter den andra barnsängen äro nätterna ej tillräckligt långa för Katarina, hon ställer så till, att hon kan ta emot om dagen, när, hvem och huru hon behagar. Hon hade, som man minnes, haft obehag af det kalla draget under sin första barnsäng; hon tar det till förevändning för att bredvid sin säng med tillhjälp af flera skärmar inrätta ett slags afstängdt kabinett, där hon säger sig vara skyddad för draget. Då de, som komma in i hennes rum och ej äro invigda i denna hemlighet, fråga, hvad hon gömmer bakom skärmarna, svarar hon: »Det är nattstolen». Katarina mottar där emellertid ofta utvalda gäster som t. ex. Leo Narischkin eller grefve Poniatowski. Denne kommer och går utstyrd i blond peruk, som gör honom oigenkännlig, och om man hejdar honom i förbifarten och frågar: »Hvem där?» svarar han: »Storfurstens musikant». »Kabinettet», detta alster af Katarinas uppfinningsförmåg ä, är s£i sinnrikt inrättadt, att Katarina kan, utan att lämna sin säng. sätta sig i förbindelse med dem, som befinna sig där, eller dölja dem för allas blickar genom att dra för en af sänggardinerna. En gång, då hon bakom detta skyddande förhänge har hos sig bägge herrarne Narischkin, Poniatowski och några andra af deras stallbröder, Sieniawin och Ismailof, tar hon emot grefve Peter Schuwalof, som kommer till henne i ett ärende frånDET UNGA HOFVET.

kejsarinnan och som går därifrån i den öfvertygelsen, att han träffat storfurstinnan ensam. Sedan Schmvalof gått, säger Katarina sig vara förskräckligt hungrig, låter hämta sex rätter mat, och sedan domestikerna skickats ut, bjuder hon sina vänner på supé. Sedan drar hon åter för gardinen, kallar in domestikerna för att låta dem ta bort de tomma faten, och har roligt åt deras häpnad öfver denna oerhörda glupskhet.

Hennes hoffröknar äro utan tvifvel medvetna om dessa mandater. De sakna ej heller besökande dag och natt. För att komma in till dem måste man visserligen gå genom första kammarfruns, fru Schmidts, rum eller hofmästar-innans, furstinnan af Kurlands. Men fru Schmidt, som nästan alltid är sjuk om nätterna, därför att hon förätit sig om dagarna, lämnar vanligen fri passage. Och hvad furstinnan af Kurland beträffar, behöfver man bara vara en vacker karl och betala tull i förbifarten. Yi ha sett huru storfursten upptar allt detta. Men vid underrättelsen om sin gemåls andra grossess fattar dock Peter humör. Han kan icke påminna sig att ha någon andel däri. »Gud vet hvar hon skaffar sig dem,» mumlar han vid taffeln. »Jag vet knappast, om det där barnet är mitt och om jag skall ta det på mitt konto.» Leo Narischkin, som är närvarande, skyndar sig att rapportera detta till Katarina. Hon tycks inte alls bli förskräckt. »Hvad ni ä' barnsliga,» säger hon med en axelryckning. »Gå till honom, tala i hög ton och affordra honom genast en ed, att han inte på fyra månader har legat hos sin gemål. Sedan ska ni förklara er beredda att anmäla denna omständighet för grefve Alexander Schu-walof, Rysslands storinkvisitor.» Så kallade

hon chefen för det fruktansvärda »hemliga kansliet», som i våra dagar ersatts af den beryktade tredje sektionen. Leo Narischkin utför samvetsgrant uppdraget. »Dra åt fanders!» svarar storfursten, som icke har rent samvete.

Trots den kallblodiga säkerhet Katarina visade vid detta tillfälle, väcker händelsen dock en viss oro hos henne. Hon ser däri en varning och liksom en början till fientligheterna i den afgörande strid, hvarpå hon redan under någon tid förberedt sig, drifven af den stigande flod af njutnings- och

maktlystnad, som hon känner sjuda inom sig. Men hon antar utmaningen. Det är i detta ögonblick, om man får tro hennes egen utsago, som hon fattar beslutet att »gå en själfständig väg», och man anar, hvilken betydelse hon i sina tankar ger dessa enkla ord. Peter III:s förnedring och dödskamp i det hemska slottet Eopscha äro ändpunkten på den väg hon har valt. Men det är också i detta ögonblick som den kris utbryter, hvilken inom några timmar och för flera månader ställer henne ansikte mot ansikte med förintelsen, krossandet af alla hennes förhoppningar, hela hennes ärelystnad.

5.

Den 26 februari (14 efter den ryska stilen) 1758 hade kansleren Bestuschef blifvit arresterad. På samma gång blef fältmarskalken Apraxin, befälhafvare öfver den här, som skickats till Preussen emot Fredrik, afsatt och stämd inför domstol. Dessa bägge händelser, hvilka i grunden ej hade samma orsak, tycktes dock i den stora allmänhetens ögon stå i det närmaste sammanhang. Man känner till, hvad som hade tilldragit sig under det sista fälttåget. Me-mels intagande och segern vid Gross-Jägerndorf, som Apraxin vunnit i augusti 1757, hade gjort Rysslands bundsförvanter utom sig af glädje och väckt hos dem de största förhoppningar. Man tyckte sig redan se Fredrik störtad, i dödsryckningarna, tiggande om nåd. Men i stället för att rycka framåt och begagna sig af sina fördelar hade den segrande arméen plötsligt öfvergifvit sina positioner och retirerat med en sådan skyndsamhet, att det såg ut, som om rollerna voro ombytta och hans preussiska majestäts trupper segrat ännu en gång i stället för att ha lidit ett blodigt nederlag. Ett högt anskri af harm höjdes bland Fredriks motståndare. Apraxin hade tydligen begått förräderi. Men hvarför? Man visste att han var förtrolig vän till Bestuschef. Vidare fick man snart veta, att storfurstinnan upprepade gånger hade skrifvit till honom med kansleren som mellanhand och

tillskyndare. Det behöfdes icke mera. Fältmarskalken hade tydligen följt en plan uppgjord mellan Preussens och Englands gamla eller nya vänner. Bestuschef, som var köpt af Fredrik, hade förledt storfur3tinnan, som genom sina förbindelser med Williams och Poniatowski blott var alltför villig att slå in på denna väg, och dessa två i samråd hade förmått den segrande generalen att offra sin ära, det allmänna bästa och sin fanas heder. I synnerhet i Frankrike var man alldeles säker på, att det förhöll sig så. Grefve de Stainville, fransk ambassadör i Wien, fick i uppdrag att föreslå en gemensam skrifvelse till Elisabeth, hvari man skulle begära Bestuschefs afsättning. Men Kaunitz ville tänka på saken och afböjde slutligen förslaget. Han hade under tiden från Petersburg erhållit underrättelser, som betygade Bestuchefs och Katarinas oskuld. Wienerhofvets representant i Petersburg, Esterhazy, ansåg dem icke skyldiga. Markis de 1'Höpital var den ende, som vidhöll anklagelsen, och det gjorde han till det sista. Under processen mot f. d. kansleren skref han:

»Denne premierminister hade lyckats förleda storfursten och storfurstinnan till att muta general Apraxin, för att hindra denne general från att handla så raskt och skyndsamt som kejsarinnan befallt. Dessa stämplingar bedrefvos inför hennes majestäts ögon, men som henne hälsa då var mycket vacklande, tänkte hon endast på denna, medan hela hofvet kröp för storfursten och i synnerhet storfurstinnan, hvilken var vunnen och lockad af chevalier Williams' slughet och Englands pengar, som denne ambassadör lät tillställa henne genom Bernardi, hennes juvelerare, som har erkänt allt. Storfurstinnan har varit nog oförsiktig, för att icke säga oförvägen, att skrifva ett bref till general Apraxin, hvari hon fritog honom från den ed han svurit henne att hålla arméen i

overksamhet och gaf honom tillåtelse att försätta den i aktionstillstånd. Då herr Bestuschef en dag visat detta bref i original för herr Bukow, kejsarinnans generallöjtnant, som har kommit till Petersburg för att påskynda den ryska arméens operationer, ansåg denne officer det för sin plikt att genast gå och tala om det för herr

Worontsof, kammarherre Schuwalof och grefve Esterhazj. Det var första anledningen till herr Bestuschefs fall.»

Det är numera nästan bevisadt, att om också kanslerns och Katarinas beteende var tämligen tvetydigt vid detta tillfälle, hade ingendera af dem någon andel i den af fältmarskalk Apraxin kommenderade härens reträtt. Katarina har själf låtit sig angeläget vara att rentvå sig själf och sin förmente medbrottsling från alla misstankar i det afseendet, och det har hon gjort vid en tidpunkt, då en bekännelse ej skulle ha varit särdeles påkostande för henne. De rörelser, som den ryska arméen fick order att utföra efter segern vid Gross-Jägerndorf, tillråddes af tre krigsråd, hvilka höllos den 27 augusti samt den 13 och 28 september. General Fermor, som efterträdde Apraxin i befälet, hade deltagit i dessa krigsråd och röstat för reträtt. Hären svalt, och Apraxin hade förutsett det. Anhängarne af det österrikiska förbundet hade eggat till uppbrott utan att tänka på provianteringen. Elisabeths omgifning hade också tanklöst ropat: »Till Berlin! Till Berlin!» Men man ansåg nyttigt att tillfredsställa det österrikisk-franska partiet genom att uppoffra marskalken. Hvad Bestuschef beträffar, var hans fall beslutadt sedan lång tid tillbaka, och Apraxins onåd var endast en förevändning att påskynda hans. Kanslerens fiender hade slutligen fått nys om den plan han uppgjort att eventuelt gifva Katarina del i riksstyrelsen. De antydde för Elisabeth, att man bland ministerns papper skulle finna dokument, hvilka hotade hennes krona. Det blef afgörande för henne.

Man kan tänka sig Katarinas förskräckelse, då hon fick veta den fruktansvärda händelsen. Skulle hon ej utpekas som medbrottsling till den fallne ministern i en obestridlig statsförbrytelse? Hennes bref till Apraxin voro ingenting. Men det famösa förslaget, som meddelats henne? Hvilken hotelse riktades ej därigenom mot henne? Fängelse, kanske tortyr, och sedan, hvilken jämmerlig onåd? Klostret? Hem-skickande till Tyskland? Hvem vet, kanske Sibirien? Det gick en rysning igenom henne. Det skulle således bli slutet på alla hennes drömmar!

Men hon lick snart igen sin fattning. 1 detta tragiska ögonblick se vi henne redan stolt räta upp sig och se sitt öde i ansiktet, modig och beslutsam, lugn och rådig, med ett ord sådan som hon skall visa sig för oss i en snar framtid, då hon, efter att ha eröfrat lyckan med våld och ryckt till sig högsta makten, af Peter III:s blodiga klädnad sömmar sig den praktfullaste kejsaremantel, som en kvinna någonsin burit. Hennes uppfostran är slut; hon är i full besittning af sina naturliga eller förvärfvade gåfvor, en af de märkvärdigaste intellektuela och fysiska begåfningar, som någonsin förberedt sig till strid, till ledning af offentliga angelägenheter och till att regera öfver människor. Hon tvekar ej en minut. Hon trotsar tappert faran. Dagen efter kanslerens fängslande är det bal på hofvet. Man firar Leo Narischkins förlofning. Katarina infinner sig på balen. Hon är småleende och naturligt glad. Den förfärliga process, som förberedes, har anförtrotts åt tre af rikets höga dignitärer: grefve Schuwalof, grefve Buturlin och furst Trubetskoj. Katarina vänder sig till den senare:

»Hvad är det för vackra historier jag hör talas om?» frågar hon muntert. »Har ni träffat på flera brott än brottslingar eller flera brottslingar än brott?»

Öfverraskad af så mycken kallblodighet blir Trubetzkoj förlägen och stammar en hop ursäkter. Han och hans kolleger ha gjort hvad man befallt dem att göra. De ha förhört de så kallade brottslingarne. Hvad brotten beträffade, hade de ännu ej träffat på dem. Litet lugnad går Katarina för att hos en annan söka ytterligare upplysningar.

»Bestuschef är arresterad,» svarar Buturlin helt enkelt, »och vi spana nu efter skälet.»

Man har således ännu ingenting upptäckt; det är Katarina, som, i det hon frågat de bägge af Elisabeth valda inkvisitorerna och lyssnat till deras svar, har gjort en upptäckt: i deras förlägna sätt, i deras undanglidande blickar

har hon sett — rädsla! Ja, den rädsla hon redan inger, rädslan för den framtid, som man troligen redan läser i hennes blick. Några timmar därefter andas hon ännu lättare: den holstein ske ministern Stampke lyckas skaffa fram till henne en biljett från Bestuschef själf innehållande dessa ord:118

Oroa er inte för det där ni vet; jag har haft tid att bränna allt.»

Den gamle räfven hade ej låtit fånga sig i snaran. Katarina kan således djärft gå på. Den tiden är förbi, då hon på inrådan af fru Kruse, en af sina hofdamer, hade tagit för vana att vid minsta förebråelse från kejsarinnan alltid svara: »Jag har felat, mor lilla», hvilket tycks ha haft en utmärkt verkan. Markis de 1'Höpital, hvars råd bon inhämtar, sannolikt för att vilseleda honom rörande sina afsikter, uppmanar henne fåfängt att göra afbön hos kejsarinnan. Det tänker hon minsann inte på! Att börja med inleder och underhåller hon — med tillhjälp af Stampke, Poniatowski, sin kammartjänare Schkurin •— en liflig korrespondens med Betuschef och de andra fångarne, som inbegripits i den mot honom riktade anklagelsen: juveleraren Bernardi, den ryske språkläraren Adadurof och Jelaghin, en vän till Poniatowski. En betjäntgosse, som man låtit f. d. kansleren behålla hos sig, nedlägger och hämtar biljetterna i en tegelhög, som förvandlats till breflåda och som för öfrigt tjänar två ändamål, ty kärleksbrefven till och från Poniatowski gå också den vägen. Polacken stämmer möte med henne på operan om kvällen, och Katarina lofvar att komma dit, kosta hvad det vill. Hon har mycket svårt för att kunna hålla sitt ord, ty storfursten, som planerat för sin kväll och icke vill, att hans gemål skall korsa hans planer genom att föra bort sina hoffröknar och i synnerhet en af dem, »freilein» Worontsof, opponerar sig i sista stunden mot denna utflykt. Han till och med kontramanderar de befallningar, som storfurstinnan gifvit, och förbjuder, att man spänner för hennes vagn. Katarina griper tillfället i flykten: hon skall på teatern, hon skall gå till fots, om så behöfs, men innan dess skrifver hon till kejsarinnan och beklagar sig öfver den dåliga behandling, hvarför hon är föremål å storfurstens sida, och ber henne om tillåtelse att få återvända till sina släktingar i Tyskland. Detta, att nödgas skamset bege sig tillbaka till sitt hemland, till fädernehärdens inskränkta horisont och tarflighet för att ej säga armod, är, det kan man väl tänka sig, hvad hon mest fruktar af allt i världen. Hvart skulle hon för öfrigt bege

sig? Hennes far är ej längre till. Hon har begråtit hans död 1747. Man hade till och med hindrat henne att begråta den för länge. Efter åtta dagar hade hon fått en vink om att det var nog och att etiketten ej tillät en långvarigare sorg, efter den aflidne ej varit regerande. Hvad hennes mor beträffade, hade hon måst lämna Tyskland efter -en händelse, som ledde till hertigdömet Zerbsts ockuperande af Fredrik. I augusti 1757 hade abbé de Bernis kommit på den idén att skicka till Zerbst ett särskildt ombud, markis de Fraignes, »i syfte att ingifva storfurstinnan af Ryssland, genom hennes mor furstinnan af Zerbst, lämpliga tänkesätt». Då Fredrik fick veta, att en fransk officer fanns i hans närhet, gaf han en afdelning af sina husarer befallning att arrestera honom. Öfverraskad under sömnen försvarade de Fraignes sig tappert. Han barrikaderade sig i sitt rum, nedsköt med sin pistol den förste preussare, som steg öfver dess tröskel, satte hela staden i rörelse, blef befriad och förd till slottet. Fredrik, som ej ville stå där med skammen, skickade en hel truppafdelning med kanoner för att belägra denne hårdnackade fransman. De Fraignes kapitulerade slutligen. Hertigdömet och staden Zerbst ßngo betala krigsomkostnaderna. Den regerande hertigen, som nu var Katarinas bror, flydde till Hamburg. Hennes mor sökte tillflykt i Paris, där hon blef ganska illa mottagen, fastän hon ju hade lidit för och litet också genom Frankrike. Man fruktade hennes intriglystnad och oroliga lynne. Man var emellertid ganska belåten med att ha ett slags »gisslan» i sin hand och ett kraftigt medel att inverka på storfurstinnan. Men det var just det, som gjorde, att man i Petersburg tog illa vid sig öfver denna oväntade händelse. På begäran af vice kansleren Worontsof måste de 1'Höpital yrka på furstinnans återsändande. Man svarade henne, som naturligt var, att man ej bedt henne komma, att man till och med, om man vetat om det i tid, skulle ha låtit hejda henne i Brüssel, men att man ej kunde visa bort henne nu, då hon var där, utan att groft förolämpa storfurstinnan och till och med göra sig själf orätt: »Frankrike,» skref de Bernis nobelt, »har alltid varit en asyl för olyckliga furstar. Furstinnan af Zerbst, som • till en viss grad har lidit

genom sin till-

gifvenhet för franske kungen, har större rätt därtill än andra.»

Hvart skulle då Katarina ta vägen, om hon lämnade Ryssland? Elisabeth skulle säkerligen aldrig gå in på att öka samlingen af olyckliga furstliga personer, som härbergerades i Frankrike, med en storfurstinna af Ryssland! Det var alldeles tillräckligt, att storfurstinnans mor var en af dem. Men ju omöjligare saken förefaller Katarina, desto djärfvare påyrkar hon den. Elisabeth å sin sida har ingen brådska att besvara denna genanta uppfordran. Hon låter hälsa storfurstinnan, att hon skall ge henne ett muntligt svar. Dagar och veckor förgå. Man fullföljer ransakningen med Bestuschef och hans förmenta medbrottslingar, och om man får tro markis de 1'Höpital, som med feberaktig ifver följer målets utveckling, upptäcker man dagligen nya bevis på hans brottslighet, utan att ändå lyckas få material till en verklig anklagelseakt, som kan motivera sakens hänskjutande till domstolen.

Slutligen slår Katarina sig igenom med våld. En natt kommer man och väcker kejsarinnans hofpredikant med underrättelsen, att storfurstinnan är illa sjuk och önskar bikta sig. Man går dit och blir öfvertygad om nödvändigheten af att tsarinnan underrättas. Elisabeth blir förskräckt och samtycker till hvad man ber henne om. För att ge Katarina hälsan tillbaka, måste hon skänka henne ett samtal, och hon beviljar henne det.

Om detta samtal veta vi ingenting annat än hvad Katarina själf berättat oss. Efter fyrtio års förlopp är henne» berättelse kanske icke så ordagrant trogen, och det är en iakttagelse som kan tillämpas på hela det självbiografiska verk ur hvilket vi hittills gjort talrika lån, men hvartill vi nu, tyvärr, ej vidare kunna vädja, ty Memoarerna upphöra just vid denna punkt. De ifrågavarande sidorna bära emellertid inga spår af något arrangeradt eller på effekt beräknadt^ berättelsen höjer sig utan tillrustningar eller ansträngningar till det intensivaste dramatiska uttryck. Man ser för sig stället, där samtalet försiggick: kejsarinnans toalettrum, ett stort rum försänkt i halfmörker, ty samtalet försiggick om kvällen. I bakgrunden, liksom ett altare, det hvita marmor-

bord, vid hvilket Elisabeth sitter i timtal och söker efter spåren af sin försvunna skönhet; det lyser genom mörkret med sina tunga kannor och fat af guld. I ett af dessa fat varseblir Katarina en pappersrulle, som troligen nyss har kastats dit af tsarinnans hand. Hon anar, att det är bevisningsdokumenten : hennes korrespondens med Apraxin och Bestuschef. Bakom en skärm höras hviskande röster; hon känner igen dem! Det är hennes man och äfven Alexander Schuwalof, kärandepartens vittnen. Slutligen visar sig Elisabeth, stolt, kärf, med hård min. Katarina kastar sig för hennes fötter. Utan att ge suveränen tid att börja sitt förhör, går hon henne i förväg och upprepar den bön, hon redan har tillställt henne skriftligen: hon vill bli återsänd till sin mor. Hennes röst är tårfylld, det är en sorgsen klagan från ett barn, som blifvit illa behandladt af främlingar och som ber att få återvända till de sina. Elisabeth är öfverraskad och litet förvirrad.

»Huru skall jag förklara ert återsändande?» säger hon.

»Genom att säga, att jag varit nog olycklig att misshaga ers majestät.»

»Men huru skall ni kunna försörja er?»

»På samma sätt som innan ers majestät behagade kalla mig hit.»

»Men er mor har måst lämna sitt hem. Hon är i Paris, som ni vet.»

»Ja, hon har ådragit sig preussiske kungens hat genom sin kärlek till Byssland.»

Detta svar är segerrikt. Hvarje ord träffar målet. Kejsarinnans förvirring ökas synbart. Hon försöker emellertid åter taga offensiven; hon förebrår den unga kvinnan hennes öfverdrifna stolthet. En gång i sommarpalatset fick hon anledning att fråga henne, om hon hade ondt i nacken, så svårt tycktes hon ha att böja på hufvudet för tsarinnan. Samtalet öfvergår sålunda till en vanlig träta på grund af sårad egenkärlek. Katarina gör sig liten och

ödmjuk som ett grässtrå. Hon har intet minne af den händelse, som hennes majestät behagat påminna henne om. Hon är säkerligen för dum för att ha förstått de ord, som kejsarinnan då värdigats rikta till henne. Men hennes ögon — de122

rof djursögon, hvarom d'Éon talat — lysa, då hon fixerar tsarinnan. För att undvika denna blick, inför hvilken Tru-betzkoj och Buturlin ha darrat, går Elisabeth till andra ändan af rummet och tilltalar storfursten. Katarina lyssnar. Peter passar på tillfället att tala illa om hustrun, som han anser dömd på förhand. I häftiga ordalag far han ut mot hennes elakhet och hårdnackenhet. Katarina rycker till.

»Ja, jag är elak,» utbrister hon med darrande röst, »jag är det och skall alltid bli det mot dem, som uppföra sig orättvist mot mig. Ja, jag är hårdnackad mot er, alltsedan jag kom under fund med, att man inte vinner något på att ge efter för edra nycker!»

»Ni hör!» säger storfursten, vändande sig till kejsarinnan och säker på att segra. Men kejsarinnan tiger. Hon har ännu en gång mött Katarinas blick, hon har hört klangen i hennes röst, och äfven hon är rädd. Hon försöker ännu en gång att skrämma den unga kvinnan. Hon uppmanar henne att tillstå de brottsliga förbindelser hon haft med Bestuschef och Apraxin och erkänna, att hon till den senare skrifvit andra bref än dem, som öfverlämnats till ran-sakningsdomarne. Vid hennes vägrande svar hotar hon att låta ex-kansleren undergå pinligt förhör. »Som det behagar ers majestät», svarar Katarina kallt. Elisabeth är besegrad. Hon byter genast om ton, antar en förtrolig min, ger Katarina med en åtbörd en antydning, att hon inte kan tala öppenhjärtigt i storfurstens och Schuwalofs närvaro. Katarina uppfattar snabbt denna vink. Hon säger med dämpad röst i en förlägen hviskning, att hon också skulle vilja öppna sina tankar och sitt hjärta för kejsarinnan. Elisabeth blir rörd och fäller några tårar. Katarina följer hennes exempel. Peter och Schuwalof äro förfärade. För att göra slut på uppträdet hittar kejsarinnan på att komma under fund med, att det är sent. Klockan är verkligen tre på morgonen. Katarina drar sig tillbaka, men innan hon hunnit gå till sängs, kommer Alexander Schuwalof med en hälsning från kejsarinnan, ber henne lugna sig och förbereder henne på ett nytt och snart sammanträffande med hennes majestät. Några dagar därefter är det vice-kansleren i egen person, som skickas till henne från Elisabeth med begäran, att hon

ej vidare skall tänka på att återvända till Tyskland. Ändtligen den 23 maj 1758 mötas de bägge furstliga damerna ånyo och åtskiljas, som det tycks, förtjusta i hvarandra. Katarina gråter ånyo, men det är glädjetårar, som rinna från hennes ögon »vid minnet af den godhet, som kejsarinnan har bevisat henne». Hennes seger är fullständig och afgörande.

Bestuchefs process spinn es ut i nära ett år, men det är tydligt, att den förnämsta driffjädern i den intrig, som riktats mot ex-kansleren, nu är overksam. Det går så långt, att markis de 1'Höpital i oktober 1758 befarar, att den fruktansvärde motståndaren åter skall tas till nåder. I följande april månad besluter Elisabeth sig för att afsluta affären helt summariskt. Ett manifest underrättar allmänheten om det oredliga beteendet af den trolöse ministern, »som af blind ärelystnad att göra sig viktig har försökt väcka kejsarinnans misstro mot hennes högt älskade nevö och arfvinge storfursten och hennes kära nièce storfurstinnan». Men denne store och ende brottsling, »hvars intriger ej ha lyckats,» undslipper dödsstraff, »som hans brott helt naturligt innebära». Hans egendom blir ej ens konfiskerad. Han förvisas helt enkelt till sitt gods Goretowo. De öfriga anklagade (fältmarskalken Apraxin hade dött af slag under processen) åtnjuta samma öfverseende.

»Den fruktan, som dominerar hos alla sinnen i denna despotiskt styrda nation,» skrifver vid denna tid markis de 1'Höpital, »gaf storfurstinnan till stöd alla kejsarinnans förnämna herrar och förtroligaste damer, hvilka drefvo kabaler till hennes förmån. Favoriten, kammarherre Schuwalof, satte sig i spetsen för detta parti jämte sin kusin Peter Schuwalof. Det var endast grefve Worontsof och herr Alsufiof, som voro sin suverän trogna. Alla de öfriga, förskrämda, fega och trolösa, maskerade sitt uppförande med den vördnad de voro skyldiga storfurstinnan, lånade sig till hennes önskningar och underrättade henne om allt hvad de kunde upptäcka af hennes kejserliga majestäts

känslor och stämningar.»

Hvad Peter beträffade, firade han snart ner sin flagga, efter att ha morskat upp sig, som vi nyss berättat. I juni124

1758 vågade Katarina till och med bestämdt påyrka af-skedandet af hans gunstling Brockdorf, som några månader förut gick omkring och sade till hvem som ville höra på, att »man måste krossa huggormen». Det var Katarina som var »huggormen». Vid slutet af följande år var det ej längre storfurstinnan, det var hennes gemål, som begärde att få återvända till Tyskland:

»Storfursten har varit indisponerad i några dagar,» skref markis de 1'Höpital. »Jag bar fått veta, att han till och med genom öfverkammarherren, som ban enkom skickat efter, låtit bedja hennes kejserliga majestät om tillåtelse att få återvända till Holstein. Denna ogrannlaga begäran har af hennes kejserliga majestät endast betraktats såsom härrörande från en sjuk hjärna, och detta anfall af dåligt lynne beror på, att kejsarinnan beröfvat honom musici och sångare, som fursten haft i sin tjänst. Storfurstinnan visade sig i tisdags vid hofvet; kejsarinnan tog emot henne mycket väl och var mera förekommande mot henne än vanligt.»

Huru ytlig än Peter var, är det sannolikt, att hans dåliga lynne hade en allvarligare orsak. Han stannade emellertid kvar i Ryssland för att där gå sitt hemska öde till mötes, och i detta ögonblick var detta öde redan besegladt. Om Peter varit mera klarsynt, skulle han äfven ha kunnat läsa det i Katarinas ögon. ANDKA KAPITLET.

Kampen om tronen,

i.

Efter Williams' och Poniatowskis afresa och Bestuschefs fall var Katarina skild från alla dem, med hvilka omständigheterna inledt henne i närmare förbindelse, allt sedan hon anlände till Ryssland. Zahar Tschernischof uppehöll sig ständigt vid arméen. Sergej Soltikof vistades i Hamburg i ett slags landsflykt. I april 1759 förlorade hon sin dotter. Följande år dog hennes mor i Paris. Man kan säga,, att detta senare dödsfall inträffade i rattan tid. Furstinnan af Zerbst hade sedan två år i Paris fört ett lif, som just ej gjorde hennes dotter synnerlig heder och som vållade henne stort bryderi. På Seinestranden och till och med annorstädes började man tala om grefvinnan af Oldenburg på ett föga uppbyggligt sätt. Det var under detta lånade namn som furstinnan hade kommit till Frankrike i sällskap med en fransk adelsman, herr de Pouilly, hvars bekantskap hon gjort i Hamburg hos hans släkting, herr de Champeaux, franske ministerresidenten i denna stad, och tillsammans med hvilken hon rest i Tyskland och Holland, utan att därför försumma Cythere. I Paris skildes de; herr de Pouilly for till släktingar på landet. Grefvinnan af Oldenburg tröstade sig genom att skrifva nästan hvarje dag till denne man, som varit hennes reskamrat i några månader. Hon sökte äfven annan tröst. Hennes bref, af hvilka en del nyligen blifvit utgifna, äro verkligen charmanta. Deras ut-126

gifvare, herr Bilbassof, tror, att Katarina vida mera hämtat sin inspiration nr dem än ur fru de Sévigné's. Han har kanske rätt.

I sina hufvuddrag påminner denna korrespondens om Katarinas bref till Grimm. Det är samma besynnerliga blandning af heterogena ämnen. Grefvinnan af Oldenburg berättar där för sin vän Rysslands historia omväxlande med historien om sina egna vedermödor. Dessa äro ansenliga. Det inkognito hon antagit hindrar henne icke från att vilja föra ett furstligt hus. Hon har en hofmarskalk, som heter markis de Saint-Simon, en stallmästare, markis de Folin, en kammarherre, hoffröknar o. s. v. Hon valde till bostad ett präktigt hus, hotel de Chaulnes. Hon måste ha en loge på operan. Allt detta kostar mycket pengar. Men inkomsterna från hertigdömet Zerbst ha blifvit konfiskerade af Fredrik. Återstår Ryssland, hvarpå furstinnan också snart drar växlar, på hvilka Katarina måste försöka skaffa pengar. De komma tillbaka till Paris protesterade. Elisabeth vill ej höra talas därom. Hon värdigas ej ens besvara sin släktings jämmerliga bref. Katarina svarar på brefven, men är föga i stånd att afhjälpa hennes penningebehof. Furstinnan beklagar sig också öfver förföljelser, om hvilka hon ej förklarar sig tydligt i sina bref

till herr de Pouilly, men som plåga henne till den grad, säger hon, att de till och med tinder-gräfva hennes hälsa. Hon försäkrar, att »den onde förlorar ingenting därpå, och för mänskligheten är det en vinst». Man får väl tro henne på hennes ord. I slutet af 1759 är hon förskräckligt skuldsatt. Det enda bidrag Katarina kan sända henne är några skålpund te och rabarber. Hon får aldrig mottaga dessa presenter, ty hon dör den 16 maj 1760. Man lägger beslag på hennes korrespondens. Det är ett nytt stort bekymmer för Katarina: hon är orolig för sin mors anseende, hon har också all anledning att vara rädd för den effekt vissa af hennes egna bref skulle göra, om de skickades tillbaka till Ryssland och fölle i andra händer än hennes egna. En ridderlig bemedling af hertig de Choiseul ordnar saken på bästa sätt. Furstinnans papper underkastades en grannlaga granskning, kärleksbref eller andra komprometterande papper, som man påträffade, öfverläm-

nådes åt lågorna. De skulder den aflidna efterlämnat vålla större bryderi. Ett ögonblick befarar Katarina, att man skall sälja på auktion furstinnans möbler och juveler, som hennes fordringsägare tagit i mät. Efter att ha låtit be sig litet går emellertid Elisabeth in på att betala de 4 à 500,000 francs, som vistelsen i hotel de Chaulnes, operalogen och grefvinnan af Oldenburgs öfriga parisernöjen hade slukat.

Sålunda brusto de sista banden, som ännu förenade furstinnan af Zerbsts dotter med hennes hemland. Men i Ryssland behöfde hon ej längre vara rädd för att bli isolerad. Williams efterträddes af Keith. Denne bemödade sig emellertid företrädesvis att vinna storfurstens ynnest. I motsats till sin företrädare ansåg han Peter fullt tillräcklig för den roll han ämnade låta honom spela: en tarflig roll af skvallerbytta och spion. Peter skötte den i själfva verket ypperligt. JEan med sin fördärfvade natur fann ett elakt nöje i dessa låga sysslor. Snart blefvo de tjänster han sålunda gjorde England och Preussen och hvaråt Fredrik ägnar en tacksam bågkomst i sin Historia om sjuåriga kriget, allmänt kända i Petersburg. Det hindrade för öfrigt icke Keith att vid tillfälle ställa sig väl hos storfurstinnan och att låna henne pengar, liksom Williams hade gjort.

Äfven Poniatowski fick en efterträdare. Våren 1759 anlände till Petersburg en grefve Schwerin, adjutant hos den preussiske kungen och tillfångatagen i slaget vid Zorn-dorf (25 augusti 1758). Man behandlade honom som en framstående främling, den där kommit för att bese hufvudstaden. Endast för formens skull anställde man hos honom två officerare, som fått i uppdrag att bevaka honom. Den ene af dessa officerare hade särskildt utmärkt sig vid Zorn-dorf. Han hade fått tre blessyrer utan att lämna sin post. Han hade österländingens fatalistiska mod. Han trodde på sitt öde, och han gjorde rätt däri: hans namn var Gregor Orlof. De voro fem bröder vid gardesregementena. Reslig som sin bror Alexej och liksom han begåfvad med en herkulisk styrka, öfverglänste Gregor Orlof alla genom sitt vackra ansikte med den regelbundna och milda profilen. Han var vackrare än Poniatowski, till och med vackrare än Sergej Soltikof: en koloss med ett förtjusande

änglahufvud. Det var för öfrigt det enda änglalika hos honom. Föga begåfvad och utan kunskaper, förde han samma lif som sina vapenkamrater, endast ännu tygellösare; han tillbragte sin tid med att spela, dricka och kurtisera brunetter och blondiner. Ständigt redo till gräl och att slå ihjäl den, som motsade honom; alltid beredd att betala med sin person i brist på annat mynt; när som helst benägen att sätta allt hvad han ägde på ett tärningskast, så mycket mera som han ej hade någonting att förlora; med fasoner som en halffull, äfven då han händelsevis ej hade smakat en droppe; omåttligt lysten efter alla slags nöjen och ständigt i ett tillstånd af yster uppsluppenhet; sådan var den man, som nu skulle spela en viktig roll i den blifvande kejsarinnans lif och, återigen med en sammanblandning af politik och kärlek, länge inneha det andra, om icke det första rummet i hennes hjärta. Det första tillhörde ärelystnaden. I den skildring vi nu gjort finnes ej mycket af romanhjälten, men heller ingenting, som kunde afskräcka Katarina. Äfven hon hade i hela sitt lif älskat äfventyr och hade följaktligen ingenting emot äfventyrare. Den »tygellösa oförvägenhet», som hon en dag upptäckt hos sig själf under ett samtal med markis de 1'Höpital, passade förträffligt ihop med samma egenskap hos Gregor Orlof. Det fanns hos honom något mera än skönhet och bättre än kvickhet, han hade en tjusningsmakt, som i Katarinas ögon länge var kanske den yppersta af alla, som utöfvade ett slags magisk inverkan på henne, som en dag skulle

förhäxa henne hos Patjomkin och i åratal fjättra henne vid denne enögde och skelande cyklops obehagliga person: han hade den onde i kroppen.

Königsberg, där han legat i garnison, bibehöll länge minnet af hans vistelse där och af hans vilda mandater i alla riktningar. Han fortsatte detta lif i Petersburg. Ar 1760 fick han den afundade posten som adjutant hos general-befälbafvaren för artilleriet, hvilken syssla innehades af grefve P. I. Schuwalof, kusin till Elisabeths allsmäktige favorit. Detta gjorde Orlof bemärkt. Schuwalof hade en älskarinna, furstinnan Hélène Kurakin, hvars skönhet allmänt beundrades i Petersburg. Orlof blef sin nye chefs rival och slog honom ur brädet. Detta drog allas blickar till honom,

däribland Katarinas. Men han var nära att dyrt få plikta för sin triumf. Schuwalof var ej den, som förlät en dylik oförrätt. Men den tillit Orlof hade till sin lyckliga stjärna svek honom ej heller den gången: Sehuwalof dog, innan han fått tid att hämnas, och Katarina fortfor att intressera sig för denne unge man, som riskerade sitt lif på att förvrida en skön furstinnas hufvud. Slumpen gjorde, att han bodde i ett hus midtemot vinterpalatset. Det bidrog också till ett närmande, som ej skulle låta länge vänta på sig.

Denne dristige och förföriske officer var också, borde vara en inflytelserik man i den krets, hvari han lefde. Och denna krets hade, borde ha en ofantlig betydenhet för en storfurstinna af Ryssland, som bestämt sig för att »gå sin egen väg». I sina memoarer talar Katarina upprepade gånger om det lifliga intresse hon tidigt haft och alltid bibehållit för att förvärfva sig bevågenhet hos ett element, som, enligt hvad hon erkände, skulle bli det verkliga och enda stödet för hennes ställning i Ryssland. Detta element kallar hon: den ryska »publiken». Hon oroar sig vid alla tillfällen för, hvad denna »publik» skall säga eller tänka om henne. Hon tänker på att stämma den gynnsamt för hennes intressen. Hon skulle vilja bringa det därhän, att den vande sig att räkna på henne i händelse af behof, för att hon å sin sida skulle kunna räkna på den. Det är ett talesätt, som skulle kunna väcka tvifvel rörande äktheten af det aktstycke, hvari vi finna det nedskrifvet. Vid den tidpunkt, då Katarina anses ha gifvit oss dessa förtroenden, frågade hon icke allenast icke det ringaste efter detta element, som hon skulle ha värderat så högt trettio år tidigare, utan hon hade också haft tid att komma under fund med, att det ej existerade i Ryssland, åtminstone icke i denna mening och med en sålunda bestämd roll. En »publik» af detta slag, d. v. s. en social kollektivitet, begåfvad med förstånd och vilja, i stånd att tänka och handla samfäldt, hvar skulle hon ha funnit den i dåvarande Ryssland? Ingenting dylikt visade sig för blicken. Öfverst en grupp af krypande ämbets- och hofmän, som darrade för en blick, som på en vink voro beredda att krypa ner i jorden; nedtill: folket, d. v. s. en viss kvantitet muskelkraft att använda

till grofgörouiål, eftersom, »själar» där endast existerade som enheter vid inventarieuppgörelser; i midten: ingenting, om icke möjligen prästerskapet, en betydande, men föga tillgänglig och föga användbar kraft, snarare i stånd att verka uppifrån och ner än nedifrån och upp, alls icke möjlig att använda för ett politiskt mål, som man vill nå. Det var icke allt detta, som hade understödt Elisabeth och satt henne på tronen. Men något var det, som haft henne dit upp. Det fanns någonting, starkt och vid vissa tillfällen ingripande, utom alla dessa nollor: och detta något var arméen.

Katarina älskade Gregor Orlof för hans skönhet, för hans mod, för hans jättegestalt, för hans djärfhet och för hans dårskaper. Hon älskade honom också för de fyra gardesregementen, som han och hans bröder tycktes hålla i sina händer med senor och stål. Han å sin sida förspillde ej lång tid vid furstinnan Kurakins fötter. Han var ej den, som icke lyfte sina ögon högre, i synnerhet då han möttes med uppmuntrande leenden. Han var ej heller den, som gjorde någon hemlighet af sin nya kärlek. Han hade skrutit med furstinnan utan att fråga efter hvad artillerigeneralen skulle säga; han skröt med storfurstinnan på samma obesvärade sätt. Peter sade ingenting, han var för upptagen på annat håll; Elisabeth sade ingenting, ty hon var döende. Katarina lät honom hållas; hon hade ingenting emot, att man under de nattliga gillena i den och den kasernen nämnde hennes namn i förbindelse med den vackre Orlof, som officerarne voro så förtjusta i och för hvilken manskapet skulle ha gått i elden. Längre

fram, i augusti 1762, skref hon till Poniatowski:

»Osten erinrar sig ha sett Orlof följa mig öfverallt och begå tusen galenskaper; hans passion för mig var allmänt känd.»

Hon vill gärna bli följd. Efter Poniatowski måste väl denne brutale och larmande krigsbuss förefalla henne litet rå. Men det var icke för intet som hon russificerat sig Smaken för, ja, behofvet af sådana kontraster låg i blodet hos detta folk, som i går vaknat upp till en brådstörtad civilisation, som blifvit hennes folk och hvars hela naturel,KAMPEN OM TRONEN.

ända in i dess innersta skrymslen, hon tillägnat sig och gjort till sin. Efter att ha tillbragt några månader i den mest utsökta och raffinerade lyx, kastade Patjomkin sig i en kibitka och for tre tusen kilometer i ett sträck, allt under det han åt rå lök. Katarina åkte icke i kibitka, men i fråga om kärlek gick hon gärna från den ena ytterligheten till den andra. Efter Patjomkin, som var en vilde, fann hon behag i Mamonof, som till och med fursten af Ligne ansåg för en fin kavaljer. Den ryske löjtnantens hvardagliga och brutala passion var 1762 en hvila för henne efter den polske diplomatens superfina och förkonstlade hyllning.

Voltaire, Montesquieu och parisersocieteten förlorade för öfrigt ingenting därpå. Det var vid denna tid hon gjorde bekantskap med den sedan så ryktbara och besvärliga furstinnan Daschkof. Af de tre döttrarna till grefve Roman Worontsof, vicekanslerens bror, var hon den yngsta. Den andra, Elisabeth, funderade ibland på att gifta sig med storfursten. Det var favoriten. Kejsarinnan hade ironiskt gifvit henne namnet madame de Pompadour, och alla människor vid hofvet kallade henne så. Den tredje, Katarina, var 15 år, då storfurstinnan 1758 träffade henne hos hennes onkel grefve Mikail Worontsof. Hon kunde icke ett ord ryska, talade endast franska och hade läst alla på detta språk skrifna böcker, som hon kunnat skaffa sig i Petersburg. Hon slog ofantligt an på Katarina. Strax därpå blef hon gift med furst Daschkof, som hon följde till Moskwa, och Katarina förlorade henne ur sikte i två år. Hon återkom till Petersburg 1761 och tillbragte sommaren det året i en datscha, som tillhörde hennes onkel Worontsof och var belägen halfvägs mellan Peterhof, där kejsarinnan residerade, och Oranienbaum, storfurstens och storfurstinnans vanliga vistelseort under den varma årstiden. Hvarje söndag begaf Katarina sig till Peterhof för att träffa sin son, som Elisabeth ej lämnade ifrån sig. På hemvägen stannade hon vid datscha Worontsof, tog sin unga väninna med sig och behöll henne hos sig den återstående delen af dagen. Man talade filosofi, historia och litteratur. Man afhandlade de allvarligaste vetenskapliga och sociala problem. Kanske132

diskuterade man ibland gladare ämnen, men för dessa bägge unga kvinnor, af hvilka den ena knappt var trettio år och den andra ännu icke tjugu, var glädjen en sällsynt sällskapsbroder. Storfurstinnan hade vid denna tid alltför allvarsamma saker att tänka på, och furstinnan Daschkof var i hela sitt lif en trumpen natur. Längre fram föreföll hennes sällskap Katarina mindre angenämt och blef henne slutligen rent af förhatligt. Men för närvarande var den blifvande Semiramis mycket glad att få någon att tala med om alla de ämnen, hvaraf den vackre Orlof ingenting begrep. Det behagade henne också att i en infödd hjärna, en rysk intelligens, finna en om än aldrig så matt reflex af denna västerländska kultur, hvars brännpunkt hon hade en obestämd tanke på att bli i skötet af detta ofantliga och barbariska rike. Denna lilla varelse på sjutton år, som äfven hon hade läst Voltaire, var en dyrbar undersåte, en första eröfring för den propaganda hon hade att utföra. Och så var hon en förnäm rysk dam, som genom sin börd och sitt giftermål var förbunden med två inflytelserika familjer. Det hade också sitt värde. Och under fernissan af en uppfostran likadan som hennes egen, lika heterogen och ofullständig, bakom denna röra af idéer och kunskaper, hoprafsade här och där under en planlös och hafsig läsning, upptäckte Katarina hos sin väninna en eldig själ, redo att lyda slumpens vink. Dårskapens dämon, hvaraf hennes nye älskares atletiska kropp var besatt, bodde också i dessa späda lemmar. De gingo hand i hand ända till den dag som afgjorde den enas öde.

Hvarken Orlof eller denna nya väninna kunde emellertid uppväga förlusten af Bestuschef. Den ojämförligt skicklige politikern, den erfarne och rådvise mannen kräfde också en efterträdare, och det blef Panin. Denne var

en politisk lärjunge till ex-kanslern. Tio år förut hade Bestuschef tänkt på honom såsom lämplig att bekläda sysslan som favorit hos Elisabeth. Panin var då en vacker ung man på tjugunio år, och tsarinnan betraktade honom någon tid med allt utom likgiltiga blickar. Men Schuwalofs, hvilka betraktade den ifrågavarande platsen såsom ett slags ärftligt privilegium för sin släkt och ingått förbund med Worontsofs mot Bestuschefs

öfvervälde, segrade den gången. Enligt uppgift af ett vittne, som borde kunnat vara väl underrättadt (Poniatowski i sina memoarer), hade Panin gjort sig skyldig till en oerhörd klumpighet: han skulle ha somnat utanför dörren till kejsarinnans badrum i stället för att stiga in där i ett lämpligt ögonblick. Han skickades till Köpenhamn och sedan till Stockholm, där han spelade en ganska viktig roll och arbetade på att bekämpa det franska inflytandet. Systemförändringen, som ställde Ryssland och Frankrike vid hvarandras sida i samma läger, nödvändiggjorde hans återkallande 1760. Elisabeth tillämnade honom platsen som guvernör för storfursten Paul, hvilken syssla blifvit ledig genom Betjejefs afskedstagande. Herrarne Schuwalof motsatte sig ej längre detta val. Efter Alexander Schuwalof, efter hans bror Peter Schuwalof var det nu en kusin Iwan Schuwalof, som innehade den andra posten, den enda som var viktig. Han var trettio år och var ej rädd för konkurrensen med Panin, som hade åldrats.

Begåfvad med en kall och metodisk natur och en liknöjdhet i lynnet, som tilltog längre fram, var Panin som skapad till att utgöra motvikten i den samling af eldiga temperament, för hvilka Katarina utgjorde medelpunkten. Hans politiska åsikter närmade honom helt naturligt till storfurstinnan, äfven af det skälet att de aflägsnade honom från storfurstens preussiska tendenser. Han var österrikiskt sinnad liksom Bestuschef. Äfven skrämde Peters besynnerliga lynne honom, så mycket mera som han snart själf fick obehag däraf. Man pratade; men om hvad kunde man prata om inte, först och främst, om den stora händelse, som nu tycktes så nära förestående och som började sysselsätta alla sinnen ända till andra ändan af Europa? Elisabeth var döende, och hennes död skulle icke allenast i Petersburg bli signalen till en politisk omhvälfning af oberäknelig betydelse. Alla de intressen, som för närvarande stodo på spel i den pågående kampen mellan kontinentens stormakter, berodde på denna snart väntade eventualitet. Efter intagandet af Colberg (december 1761) var Fredrik oundvikligen förlorad, om de ryska och österrikiska trupperna finge samverka ännu några månader till. Den vid Gross-Jägerndorf

och Kunersdorf öfvervunne gjorde sig inga illusioner i detta afseende. Men man kunde också förutse, att Peter III:s uppstigande på tronen skulle göra slut på detta gemensamma fälttåg mot kungen af Preussen.

Panin upptog problemet till granskning och visade sig benägen att lösa det om icke helt och hållet i enlighet med Katarinas hemliga ärelystnad, så åtminötone på ett sätt, som tillgodosåg hennes intressen gentemot de fientliga kabaler, som i tysthet spunnos omkring den döende tsarinnans säng. Enligt ett vittnesbörd, som förefaller pålitligt, skulle Worontsofs till och med ha tänkt på att påyrka skilsmässa mellan Katarina och Peter och proklamerandet af den lille Pauls oäkta börd. Därpå skulle Elisabeths arfving ha gift sig med hoffröken Worontsof. Lyckligtvis för Katarina väckte detta alltför ärelystna sätt att arrangera saken oro hos den rivaliserande släkten Schuwalof, som ifrigt motarbetade planen och gick ända därhän att fundera på Peters hemsändande till Tyskland och den lille Pauls omedelbara uppsättande på tronen med Katarina som regentinna. Mellan dessa bägge motsatta läger gick Panin en medelväg; ban uttalade sig till förmån för en regelbunden utveckling af förhållandena, med det tysta förbehållet att tillförsäkra Katarina och sig själf genom henne ett hälsosamt inflytande på Elisabeths nevös blifvande regering. Katarina hörde på och sade ingenting. Hon hade sina tankar för sig. Hon talade också med bröderna Orlof.

2,

Elisabeth dog den 5 januari 1762, utan att ha ändrat något i de bestämmelser, som gjorde Peter till hennes efterträdare. Hade hon tänkt på att ändra dem i en annan riktning? Det är höljdt i dunkel.

»Allmänhetens önskan och åsikt är,» skref baron de Breteuil i oktober 1760, »att hon skall uppsätta på tronen den lille storfursten, som hon tycks älska lidelsefullt.»

En månad därefter berättade ban följande:

»Då storfursten farit för att tillbringa ett dygn på landet i och för ett jaktparti, begärde kejsarinnan samma dag, att man på hennes teater skulle uppföra en rysk pjes, och ville, mot bruket, ej att man skulle inbjuda de utländska ministrarne och andra personer vid hennes hof, som vanligen befinna sig där; så att hon begaf sig till detta spektakel med få uppvaktande. Den unge storfursten åtföljde henne, och storfurstinnan, den enda, som blifvit inbjuden, infann sig äfven. Knappast hade spektaklet börjat, förr än kejsarinnan beklagade sig öfver det ringa antalet åskådare, och för att fylla salongen, befallde hon, "ktt man skulle öppna dörrarna för hela hennes garde. Salongen blef genast full af soldater. Enligt allas vittnesbörd tog kejsarinnan nu den unge storfursten i sitt knä, smekte honom passioneradt, och i det hon ställde talet till några af sina gamla grena-dierer, hvilka hon hade att tacka för hela sin makt, presenterade hon, så att säga, barnet för dem, talade om hans hjärtas spirande goda egenskaper, om hans älskvärdhet och tog med välbehag emot deras militäriska hälsningar. Detta koketteri räckte nästan under hela spektaklet, och storfurstinnan såg bela tiden mycket belåten ut.»

Om man får tro det vittnesbörd, som vi ofvan ha åberopat, skulle Panin, allt under det han gjorde min af att hålla med Schuwalofs, ha narrat dem i sista stunden: en munk, som af honom släppts in till tsarinnan, skulle ha uppmanat henne att sluta fred med Peter. Det sannolikaste är, att Elisabeth ej kunde bestämma sig eller ej hann göra det i tid. Hon hade till sist fått afsky för sin nevö, men hon älskade ännu mera sitt lugn. Hennes död, som redan i flera år varit föremål för en mängd olika beräkningar, innebar också möjligheten af en revolution, som skulle utföra hvad hennes tveksamma och genom utsväfningar försvagade vilja ej förmått. Baron de Breteuil skref rörande detta ämne:

»Då jag tar i betraktande nationens hat till storfursten och denne furstes förseelser, är jag böjd för att tro på en genomgripande revolution (vid kejsarinnans död); men då jag iakttar den klenmodiga och lågsinnade hållningen hos

dem, som skulle vara i stånd att afkasta masken, ser jag-rädslan och den slafviska lydnaden taga öfverhand med samma lugn som vid kejsarinnans usurpation.»

Det var just hvad som hände. Om man får tro Williams, skulle Katarina fem år förut ha bestämt, hvilken roll hon skulle spela vid Elisabeths dödsbädd:

»Jag skall gå direkt,» skulle hon ha sagt, »till min sons rum; om jag där träffar Alexej Rasumowski, skall jag lämna honom hos min lille Paul, annars tar jag denne med mig in i mitt rum. I samma ögonblick skall jag skicka en pålitlig person för att underrätta fem män af gardet, af hvilka hvar och en skall föra till mig femtio soldater, och jag skall låta kalla Bestuschef, Apraxin och Lieven. Själf skall jag inträda i den döendes rum, där jag skall ta emot gardesanförarens ed, och sedan skall jag ta denne med mig. Om jag märker den minsta tvekan, skall jag försäkra mig om herrarne Schuwalof.» Hon tillade, att hon redan haft ett samtal med hetmanen Cyrill Easumowski, att denne ansvarade för sitt regemente, att han lofvade att föra till henne senator Buturlin, Trubetskoj och till och ined vicekansleren Worontsof. Ja, hon vågade skrifva till Williams: »Tsar Iwan den förskräcklige ämnade fly till England; jag för min del skall inte söka tillflykt hos er kung, ty jag är besluten att regera eller dö».

Men får man sätta tro till Williams? Helt annorlunda var, enligt abbé Chappe d'Auteroche, i verkligheten den nya kejsarinnans uppträdande i det sista ögonblicket. Den franske historieskrifvaren berättar, att hon kastade sig för sin makes fötter och uttalade sin önskan att tjäna honom »som hans rikes första trälinna». Längre fram visade Katarina sig mycket förolämpad öfver denna berättelse och opponerade sig med synnerlig häftighet mot dess vittnesbörd. Läsaren ursäktar väl, att vi ej kunna uttala vår åsikt.

Huru det var, tog Peter helt fredligt sitt rike i besittning. Hans regering höll för öfrigt snart hvad den lofvat. Fredrik andades lättare och kunde med full rätt anse sig räddad genom Elisabeths död. Peter skickade kurirer till sin armés olika kårer med befallning, att fientligheterna skulle inställas. De trupper, som höllo på att ockupera detKAMPEN OM TRONEN.

137"

östra Preussen, skulle afbryta sitt framryckande. De, som opererade i samråd med österrikarne, skulle skilja sig från dem. Bägge parterna skulle skyndsamt sluta en vapenhvila, om ett förslag väcktes därom af de preussiska generalerna. Samtidigt afsände Peter själf kammarherre Gudowitsch till Fredrik med ett egenhändigt skrifvet bref, hvari han meddelade honom sina vänskapliga afsikter. Sedan kommo i hastig följd beslut och offentliga tillkännagifvanden, som utvisade en genomgripande ändring i tendenser och sympatier. Till och med hofvets franska skådespelare skickades bort, utan att man vidare bekymrade sig om deras öde. Slutligen tillställdes i februari Frankrikes, Spaniens och Österrikes representanter en förklaring, som upplyste dem om, hvad de hade att vänta af den nya regeringen: Peter vände helt ogeneradt sina bundsförvanter ryggen; han förklarade sin afsikt att sluta fred ocb rådde dem att göra det samma. En scen, hvaraf baron de Breteuil har gifvit oss en målande skildring, gaf två dagar senare eftertryck åt denna varning. Det var den 25 februari 1762 på en souper hos kansler Worontsof. Man satt till bords från klockan tio på kvällen till tu på morgonen. Tsaren, berättar de Breteuil, »gjorde inte annat än skrålade, drack och pratade dumheter». Mot slutet reste sig Peter vacklande, vände sig till general Werner och grefve Hård och föreslog en skål för kungen af Preussen. »Förhållandena äro nu ej längre som under de sista åren,» tillade han, »och snart skola vi få se -—1» Samtidigt skickade han »småleenden och ord af hemligt förstånd» till Keith, den engelske ambassadören, som han hallade »sin käre vän». Klockan tu på morgonen gick man ut i salongen. I stället för det vanliga faraobordet stod där ett stort bord med pipor och tobak. För att vara artig mot kejsaren måste man tända en pipa och röka i flera timmar, allt under det man drack engelskt öl och punsch. Men efter en ganska lång konferens med Keith föreslog hans majestät ett parti campi. »Det är,» förklarar de Breteuil, »ett slags chat qui dort eller as qui court.» Under spelets gång kallar kejsaren till sig baron Posse, den svenske ministern, och bemödar sig att öfvertyga honom om, att Sveriges nyligen offentliggjorda deklaration är den samma138

STO.RFURSTINNAN.

som hans. — »Den har endast till ändamål,» svarar Posse, »att rikta de allierades uppmärksamhet på de svårigheter, som hindra krigets fortsättande.» — »Man måste sluta fred,» förklarar kejsaren. »Jag för min del vill det.» Spelet fortgår. Baron de Breteuil förlorar några dukater till prins Georg af Holstein, tsarens onkel, med hvilken han under sin militära bana haft en skärmytsling på ett af Tysklands slagfält. — »Er gamle motståndare besegrar er!» utropar Peter skrattande. Han fortfar att skratta och att upprepa sitt uttryck, som druckna bruka. Baron de Breteuil uttalar, litet förbryllad, sin tillförsikt, att hvarken han eller Frankrike någonsin mera skola få prinsen till motståndare. Tsaren svarar icke, men om en liten stund, då han ser grefve Almodovar, Spaniens minister, förlora, lutar han sig fram till den franske ambassadören och säger: »Spanien kommer att förlora.» Och så skrattar han igen. Baron de Breteuil är nära att kväfvas. Han uppbjuder emellertid hela sin kallblodighet och svarar med sin värdigaste min: »Det tror jag inte, Sire.» Därpå inlåter han sig i resone-manger afsedda att bevisa, huru imponerande Spaniens krafter äro i förening med Frankrikes. Kejsaren svarar endast med ett hånfullt: Ha, ha! Till sist kommer den franske diplomaten till sin slutledning: »Om ers majestät står fast vid principerna för sin allians, som ers majestät har lofvat och är skyldig sina förbindelser, äro vi och Spanien fullkomligt lugna.»

Nu kan Peter ej behärska sig längre. Han är ursinnig och ryter med sin gröfsta basröst:

»Jag har meddelat er min vilja för två dagar sedan: jag vill ha fred.»

»Vi också, Sire; men vi vilja ha den liksom ers majestät, en hederlig fred och i samråd med våra bundsförvanter.»

»Alldeles som ni behagar. Hvad mig beträffar, vill jag ha fred. Sedan må ni göra hvad ni vill. Finis coronat opus.

Jag är soldat och ingen pratmakare.»

Därpå gör han helt om.

»Sire,» säger baron de Breteuil allvarligt, »jag skall redogöra för min konung för den förklaring det behagat ers majestät att göra mig.»

Det var brytningen. Kansleren Worontsof, som genast underrättas om tilldragelsen, skyller på sin herres berusade tillstånd och besynnerliga lynne. Han gör ursäkter. Men hvarken i Petersburg eller Paris gör man sig några illusioner rörande betydelsen af kejsarens ord.

»Ni har troligen anat hela min harm,» skrifver hertig de Choiseul, »vid underrättelsen om hvad som tilldrog sig den 25 februari. Jag erkänner, att jag ej väntade mig ett sådant uttryckssätt och att Frankrike ännu ej är vändt att mottaga lagar från Ryssland. Jag tror icke, att herr Worontsof ger er andra upplysningar. Det är till och med onödigt att begära sådana. Yi veta allt hvad vi kunna veta, och den ytterliga förklaring vi skola erhålla är underrättelsen om ett fördrag afslutadt mellan Ryssland och våra fiender.»

Två månader därefter är det i själfva verket ett fullbordadt faktum. Den 24 april undertecknar Peter sitt fredsfördrag med Preussen och låter däri inskjuta en paragraf, som tillkännager det snara afslutandet af ett försvars- och anfallsförbund mellan de bägge makterna. Han uttalar högt sin afsikt att med en armékår ställa sig till Fredriks disposition och under hans anförande. Det var någonting, som han länge drömt om. I maj 1759 skref markis de 1'Hopital till sitt kabinett:

»Storfursten, som var ensam med grefve Schwerin och furst Czartoryski, började ett loftal öfver kungen af Preussen och sade uttryckligen till grefve Schwerin, att han satte en ära i att få göra ett fälttåg under preussiske kungens order.»

Samtidigt tycktes Peter vilja söka gräl med Danmark med anledning af sina tyska besittningar. Kejsaren af Ryssland försmådde icke att hämnas hertigens af Holstein verkliga eller inbillade oförrätter. En rysk historiker har skrifvit en hel bok för att förklara innebörden af hvad han kallar Elisabeths efterträdares »politiska system». Enligt hans utsago hade Rysslands hela framtid stått på spel, om detta »system» kunnat genomföras. Det är emellertid, enligt vår åsikt, att göra Peter III och hans politik för stor ära. Tänkte han verkligen att »uppoffra Dwinamynningen och skilja sig från några millioner landsmän för att med Preussens

tillhjälp eröfra en annan strand, flera hundra werst aflägsen, bemäktiga sig Elbes mynning och utbreda sitt välde öfver några tusen dansk-tyskar?» Vi äro böjda för att tro, att ban endast ville ge ett uttryck åt sin beundran för Fredrik II och förvåna Tyskland med sin holsteinska generalsuniform. Han fortfor att leka soldat, men nu, då han kunde välja, nöjde han sig ej med soldater gjorda af krita.

I den inre styrelsen visade han sig som en beslutsam reformator. Den ena ukasen aflöste den andra; en dekreterade indragandet af prästerskapets egendom, en annan adelns emancipation, en tredje upphäfvandet af det »hemliga kansliet» eller den politiska polisens byrå. Hvad betydde denna brådstörtade lagstiftning? Yar Peter frisinnad? En samtida, furst Mikail Schtscherbatof, förklarade på sitt sätt framkomsten af ukasen om adeln. En kväll, då Peter hade lust att begå en otrohet mot sin älskarinna, kallade han till sig sin sekreterare, Dmitri Wolkof, och höll til] honom följande tal: »Jag har sagt till mademoiselle Worontsof, att jag ämnar tillbringa en del af natten med att tillsammans med dig utarbeta ett förslag af största vikt. ' Jag behöfver alltså till i morgon en ukas, som blir omtalad på hofvet och i staden.» Wolkof bugade sig; dagen därpå var Peter belåten och adeln likaså. Det är sannolikt, att den nye kejsaren, på samma gång han påverkades af sin omgifning och utan eftertanke tillämpade de idéer han erhöll af den, framför allt leddes af det begär att fingra på allt, som man ser hos nästan alla barn och som hos honom stegrades tack vare hans af naturen oroliga lynne. Han tyckte om att med ett penndrag vända upp och ner på sitt rikes författning och att se rundt omkring sig de häpna minerna hos dem,

som blefvo förskräckta öfver dessa hastiga förändringar. Det var nu hans tjufpojkstreck. Kanske inbillade han sig också, att han härmade Fredrik II. Han hade mycket roligt och trodde sig stå i begrepp att, äfven han, bli en stor regent.

Riskerade han verkligen att genom dessa yttre och inre regeringsåtgärder aflägsna ifrån sig sina undersåtars kärlek eller att göra sin tron vacklande? Det kunna vi icke tro. Prästerskapet blef visserligen djupt kränkt, men det sade

ingenting. Adeln hade anledning att vara belåten, men ej heller den sade något. Senaten erbjöd kejsaren en staty i guld, som han afslog. Längre fram talades det mycket om de upplösningssymptom, som skulle ha yppat sig inom hela regeringsmaskineriet före den tilldragelse, som gjorde slut på den nya regeringen. Detta är anmärkningar, som man aldrig uraktlåter att göra efteråt. Emellertid regerade Peter i lugn och ro, trots sina fantasier. Före honom hade Biron tillåtit sig ännu vildare sådana. Regeringsmaskineriet i Ryssland liknade den massiva släde, hvarpå Katarina färdats till Moskwa: den var skyddad för stötar.

Peter begick två ohjälpliga fel, då han gjorde en missnöjd och dref en annan till det yttersta. Den missnöjda var arméen. Icke som om det skulle ha varit den motbjudande, som det har påståtts, att byta om slagfält och strida jämte preussarne mot Österrike, sedan den stridt jämte österrikarne mot Preussen. Det hat till pickelhufvan, som tillskrifves de 1762 af en Tschernischof eller en Rumiantsof kommenderade soldaterna, tycks oss vara ett bra modernt påhitt. Först och främst existerade ej pickelhufvan, och — tyskar som tyskar — Maria The-resias krigare voro det ju lika mycket som Fredriks. Men Peter ville i sin armée införa den preussiska disciplinen; det var detta, som hans armée ej förlät honom. Den hade sin egen disciplin. För en obetydlig förseelse blef en af de grenadierer, på hvilka Elisabeth, af goda skäl, satte så högt värde, dömd till tre, fyra, fem tusen käpprapp, utan att kunna opponera sig. Ibland öfverlefde han denna förfärliga bestraffning och återtog sin plats i ledet utan knot. Han fann det olidligt, att man lät honom göra om en exercis för ett sammanhållningsfel under manövern. Peter tog sig också för att ändra uniformerna. Det var en ny förbrytelse. Slutligen talade han om att draga in gardet, liksom hans morfar hade afskaffat strelitzerna. Det var att förgripa sig på, det allra heligaste. Sedan ett halft sekel var gardet det mest beståndande af allt i hela riket. Den nye kejsaren upplöste till en början lifgardet, just samma regemente, hvars underofficerare den aflidna kejsarinnan inbjudit till sin taffel. Han ersatte det med ett holsteinskt regemente. Prins Georg af Holstein blef utnämnd till öfverbefälhafvare

för de ryska arméerna och ställd i spetsen för hästgardet, som hittills ej hade haft någon annan öfverste än suveränen själf. Det var för mycket. Det förefaller mig, som 0111 de samtidas nästan enhälliga vittnesbörd rörande allmänna opinionens fientliga stämning gentemot den nye kejsarens handlingar just syfta på dessa militäriska reformer och den verkan de framkallade inom arméen. Vi veta redan, hvad ordet »le public» betydde i Ryssland.

Den missnöjda, som drifvits till det yttersta, var Katarina. I det fallet tycks en verklig yrsel ha bemäktigat sig Peter. Den 15 januari 1762 skref baron de Breteuil till hertig de Choiseul:

i Kejsarinnan är i det beklagansvärdaste tillstånd och behandlas med det öppnaste förakt. Jag har förut omtalat för er, monseigneur, att hon sökt beväpna sig med filosofi, och sagt er, huru föga denna näring passade för hennes karakter. Jag har redan fått veta, så säkert, att jag ej kan tvifla därpå, att hon redan med stor otålighet fördrager kejsarens uppförande mot henne och mademoiselle de Worontsofs högmod. Jag kan icke föreställa mig annat än att denna furstinna, hvars mod och häftighet jag känner till, förr eller senare skall tillgripa någon ytterlig åtgärd. Jag vet, att hon har vänner, som söka lugna henne, men som skulle våga allt för henne om hon fordrade det.»

I april månad, då man flyttade in i det nya palatset, som nu skulle vara färdigt, tog Peter en af flyglarna för sig och anvisade sin gemål en våning i ändan af den andra. Bredvid honom bodde Elisabeth Worontsof. Erån en viss sida sedt hade Katarina ingenting emot detta arrangemang; det gaf henne större frihet, och det behöfde hon i alla

möjliga afseenden: hon var återigen i grossess och denna gång utan någon möjlighet att, ens af en slump, kunna åberopa kejsarens faderskap. Det var i alla fall ett tydligt bevis på det förakt, hvarom baron de Breteuil talar, och så att säga en officiell bekräftelse, på ett förhållande, som var svårt att uthärda. Pierre förvärrade det i hvarje ögonblick genom ett skymfligt bemötande, råheter, lumpna och bjärtlösa trakasserier. En dag, då han superade med sin älskarinna, skickade han efter grefve Hård, som höll kejsar-KAMPEN OM TRONEN. 143"

innan sällskap. Svensken, som ej vågade säga Katarina, hvart man uppmanade honom att gå, beslöt sig för att afböja inbjudningen. Då kom Peter själf och meddelade grefven brutalt, att han var väntad hos mademoiselle Wo-rontsof och att han måste finna sig i att följa med honom dit. En annan dag, då han upptäckt, att kejsarinnan tyckte mycket om frukt, förbjöd han, att sådan fick serveras på hennes bord. Ibland fick han också anfall af svartsjuka. Katarina snusade, enligt den tidens bruk, till och med bland unga och vackra damer. Hon antog tidigt den vanan och bibehöll den i hela sitt lif. Sergej Galitzin berättar, att hon måste på kejsarens befallning skilja sig från sin snusdosa, emedan hon varit nog olycklig att be Sergejs far om en pris. Allbekant är den scen, då kejsaren offentligt apostroferade kejsarinnan och slungade henne ett groft okvädinsord i ansiktet. Det var den 21 (9) juni 1762 vid en middag för fyra hundra personer, hvartill de tre högsta rangklasserna och de utländska ministrarne inbjudits med anledning af det preussiska fredsfördragets undertecknade. Kejsarinnan satt på sin vanliga plats vid bordets midt. Kejsaren, som hade baron von Goltz till höger om sig, satt vid den ena ändan. Innan Peter föreslog Fredriks skål, drack han för den kejserliga familjen. Kejsarinnan hade knappast satt ifrån sig sitt glas, förr än han skickade sin adjutant Gudowitsch för att fråga henne, hvarför hon ej rest sig vid denna skål. Hon svarade, att den kejserliga familjen ej bestod af någon annan än kejsaren, henne själf och hennes son och att hon därför ej ansett denna hyllning nödvändig. Peter skickade genast åter Gudowitsch med befallning att säga till kejsarinnan, att hon var en gås (dura) och att hon väl borde veta, att de bägge prinsarne af Holstein, kejsarens onklar, tillhörde den kejserliga familjen. Och som ban troligen var rädd, att Gudowitsch ej troget skulle uträtta sitt ärende, ropade han själf: »Dura!» tvärs öfver bordet till den, som artigheten gällde. Alla människor hörde detta ord. Katarinas kinder fuktades af tårar.

Men det var icke nog med förolämpningar. Peter var nog vanvettig att därtill lägga hotelser. Samma dag erhöll mademoiselle Worontsof S. Katarinaorden, som vanligen144

var förbehållen prinsessor af blodet. Katarina själf hade ej fått den, förr än hennes förlofning med den blifvande kejsaren blifvit offentligt kungjord. Då Peter steg upp från bordet, drucken som vanligt, lär han till och med ha gifvit furst Bariatinski befallning att arrestera kejsarinnan. Endast prins Georg af Holsteins föreställningar hindrade honom att fullfölja sitt beslut. Men det blef snart den allmänna tron, att ban skulle tillgripa denna ytterliga åtgärd. Det ansågs, att Worontsof uppeggade honom därtill. Han skulle stänga in Katarina i ett kloster, kasta lille Paul i fängelse och gifta sig med favoriten. Denna hade verkligen tillvällat sig en oinskränkt makt öfver honom. Hon var sannerligen en lämplig älskarinna för denne kejserlige pajas, som också hade något af en tysk korpral. Hon var icke vacker. »Ful, simpel och dum», säger Masson. Tysken Scherer, som endast har loford för Peter, erkänner, att han visat en eländig smak, då han valt denna älskarinna. Det var, anser han, det enda man kan förebrå honom. Hon var elak och saknade uppfostran. »Hon svor som en soldat, skelade, luktade illa och spottade, då hon talade.» Ibland lär hon till och med ha slagit kejsaren; men hon drack sig också full tillsammans med honom, och det var en ersättning. Man berättade, att vid den revolution, som slungade Peter, hans älskarinna och hans dårskaper i afgrunden, var det manifest, som var afsedt att störta Katarina från tronen och där uppsätta mademoiselle Worontsof, redan färdigt och skulle snart ha offentliggjorts.

Katarina stod sålunda inför ett dilemma, hvars bägge alternativ inneburo en förfärlig fara för henne, med den skillnaden, att det å ena sidan var ingenting att vinna och å den andra ej mycket att förlora. Hon gjorde sitt val därefter.

3.

Historien om konspirationen 1762, som kostade Peter tronen och snart därpå hans krona, är ännu oskrifven, och

historieskrifvaren saknar ännu tillräckligt autentiska och

noggranna aktstycken, ßulhière tycks alltigenom ha misstagit sig angående den roll, som man antagit att Panin och furstinnan Daschkof spelat vid förberedelserna till denna tilldragelse. Enligt honom ha de gjort allt eller i det närmaste allt. Alltjämt efter hans uppgifter, är det furstinnan Daschkof, som tagit initiativet och offrat sin dygd för att erhålla bistånd af Panin, som visade sig föga böjd för att inlåta sig på äfventyret. Tilläggas bör, att furstinnans skrupler hufvudsakligast härledde sig från hennes tro, att en mycket nära släktskap förenade henne med den man, hvars hyllning hon i början afvisade. Hon trodde sig vara hans dotter. En obskyr medlare, piemontesaren Odard, som nyligen blifvit Katarinas sekreterare, uppmanade henne att sätta sig öfver dessa betänkligheter, och därefter blefvo de bägge älskande ense. Olyckligtvis voro de ej fullt öfverens med Katarina rörande det mål, hvartill deras bemödanden skulle sträfva. Furstinnans lektyr och Panins vistelse i Stockholm hade fyllt dem bägge med republikanska idéer. De ville endast ge Katarina makten på vissa villkor. Katarina sade nej till alla kompromisser af detta slag, och som hon hade bröderna Orlof att tillgå, visade hon sig böjd för att undanbedja sig de tjänster man erbjöd henne till detta pris. Man beslöt sig å ömse sidor för att arbeta hvar och en på sitt håll för Peters störtande och längre fram se till, huru man skulle ersätta honom. Det var ett tillämpande af den »parallel-aktion,» hvarpå man i våra dagar sett ett nytt exempel. Furstinnan Daschkof och Panin värfvade anhängare bland arméens högre officerare och sänkte sig ibland ända till soldaterna. Bröderna Orlof bearbetade soldaterna och gjorde några försök med cheferna. Man träffades i kasernerna, och som man icke kände hvarandra, betraktade man hvarandra å ömse sidor med oro. Slutligen lyckades Katarina sammanbinda bägge intrigerna och bemäktigade sig ledningen.

Så lyder Eulhières berättelse. Fastän den ännu i dag tycks verka öfvertygande på ganska begåfvade personer, kan den ej annat än framkalla starka invändningar. Den skildring, som Diderot, hvilken senare lärde känna furstinnan Daschkof i Paris, ger oss af hennes utseende, är en af dem:

»Furstinnan är ingalunda vacker; hon är liten, har hög och bred panna, tjocka, pösiga kinder, hvarken stora eller små, litet insjunkna ögon, svarta ögonbryn och dito hår, platt näsa, stor mun, tjocka läppar, illa medfarna tänder, rund och rak hals af äkta rysk form, hvälfdt bröst, kort lif, snabba rörelser, föga behag, alls ingen nobless...»

Hon tycks verkligen, kanske på grund af sitt lifliga lynne, ha utöfvat ett visst inflytande på Katarinas flegmatiske blifvande premierminister; men att hon haft förmåga att få honom att glömma icke allenast sin lättja, utan också sin vanliga försiktighet ända därhän, att han kastat sig in i ett företag, hvars hela dumdristighet han nog var i stånd att inse, det förefaller oss mer än tvifvelaktigt. Att Katarina å sin sida låtit förmå sig att öfverlämna sina intressen, sitt och sin sons öde, sin ärelystnad och till och med sitt lif i händerna på denna aderton åriga konspiratris, det kunna vi endast med den största svårighet tänka oss som möjligt. Furstinnan har för öfrigt i sina memoarer berättat oss om det sätt, hvarpå Katarina mottog hennes första närmanden. Det var kort före Elisabeths död. En vinterkväll inemot midnatt hade storfurstinnan redan gått till sängs, då hennes väninna kom instörtande, uppskakad, darrande af sinnesrörelse eller köld och bedjande att få anförtro sig till henne, innan hon kastade sig i faror. Hon ville veta, hvilka den blifvande kejsarinnans planer voro. Hon begärde instruktioner för att kunna handla i deras syfte. Katarina grep sig först an med att rädda den oförskräckta och äfventyrslystna varelsen från en förkylning. Hon lät henne lägga sig i sängen bredvid henne, svepte sina täcken om henne och uppmanade henne därefter vänligt att återvända till sitt eget rum och hålla sig lugn. Hon hade ingen plan, hon litade på Försynen.

Dessutom har furstinnan varierat betydligt i de förtroenden hon själf har lämnat angående den del hon tagit i händelserna 1762. Om man får tro hennes memoarer, skulle denna roll ha varit högviktig. Öfverbjudande Eulhière, utger hon sig för den revolutionära rörelsens förnämsta upphof och dess hufvudsakligaste ledarinna.

Bröderna Orlof och Panin själf ha endast lydt hennes order. Det är hon,

som har styrt och förberedt allt. En helt annan är innebörden af de upplysningar Diderot hört af hennes egen mun:

»Hon reducerade sin och de andras förtjänst nästan till ett intet; hon sade, att alltsamman hade satts i gång af osynliga trådar, som hade ledt dem alla utan deras vetskap».

Sanningen är förmodligen, här som annorstädes, att söka i en medelväg mellan dessa motsatta påståenden; och huru väl underrättad Fredrik än kunnat vara, tycks han oss ha aflägsnat sig från sanningen, då han längre fram sade till grefve de Ségur: »Bröderna Orlof ha gjort allt, furstinnan Daschkof har endast varit en inbilskt surrande broms.» Bröderna Orlof voro unga män utan bildning, utan myndighet, utan erfarenhet, lika föga ägnade att leda en allvarlig angelägenhet som furstinnan Daschkof själf, och furst Mikajl Worontsof, furstinnans onkel, som ej kunde tåla henne, har erkänt betydelsen af de tjänster hon, litet emot hans vilja, gjort en sak, som just ej ägde hans sympati.

Hvad Panin beträffade, kunde, enligt Katarinas eget vittnesbörd, en revolution, som åsyftade att ersätta den regerande kejsaren med en ny kejsarinna, endast föga locka denne statsman, hvars alla handlingar styrdes af en kall och beräknande ärelystnad. Han erkände, att Peter III:s regering tog en ogynnsam vändning, men han såg helst, att kejsaren fick till efterträdare ett barn, som han själf kunde få behärska. Han ville naturligtvis hellre vara guvernör för en kejsare än för en storfurste. Han kände dessutom Katarina så väl, att han förstod, att om hon blef regerande, skulle han, om han också kallades till en plats i främsta ledet, aldrig bli annat än en statist, en underordnad. Och däri misstog han sig icke. Af alla dessa skäl tycks han ända till det sista ha hållit sig helt och hållet tillbaka.

Sålunda reducerad till de enda element, hvilkas ingripande är historiskt bevisadt eller åtminstone sannolikt, är den komplott, som förberedde Katarinas uppstigande på tronen, ännu ett olöst problem. Men hvad vi veta eller hvad vi tro oss kunna gissa tenderar till att bekräfta Fredriks stränga omdöme, då han sade: »Deras sammansvärjning var dåraktig och illa spunnen».

Denna åsikt delades då för tiden af den bland de i Petersburg närvarande utländska diplomaterna, som till en viss grad var invigd i hemligheten af de förberedelser, som vi ha antydt. Baron de Breteuil hade detta privilegium, och på det hela taget tro vi icke, att hans omdöme och hans uppförande ha förtjänat det ogillande, som kom dem till del efter händelsen. Man känner till, hvilken tvetydig roll Louis XV:s diplomati hade tillämnat den unge och lysande diplomaten, då han sändes till Newas stränder. Det är icke mer än rättvist att erkänna, att han ej ens försökte spela den. Först och främst fann han den plats, som man skulle velat se honom intaga som Katarinas gunstling, upptagen. Vidare hade hertig de Choiseul glömt förbjuda honom att ta sin hustru med sig. Hon var ung och vacker och förstod att försvara sina rättigheter. Den nye ministerns förhållande till kejsarinnan inskränkte sig sålunda till ett utbyte af artigheter. Efter scenen den 25 februari 1762, som vi ha skildrat här ofvan, blef till och med hans officiella ställning svår, om icke omöjlig, och han uraktlät icke att begagna sig däraf till att begära sitt återkallande. Han tillade reflexioner, hvilka åsyftade att afvisa hvarje tanke på ett vänskapligt förhållande med Ryssland. »Min åsikt är, att man endast skall sträfva efter att förgöra det», skref han.

Huru våldsamt än detta språk var, utgjorde det dock i själfva verket endast en komplettering af hertig de Cboiseuls, hvilken å sin sida talade om »sin vrede» och »sitt förakt» för den nation, hvars öden leddes af Peter III. En etikettsfråga ökade ytterligare det spända förhållandet. I juni månad 1762 hade baron de Breteuil ännu ej lyckats utverka en första audiens hos den nye kejsaren, som nekade honom den, emedan han ej hade velat göra visit först hos prins Georg af Holstein. Samtidigt hotade Tschernischof i Paris att inställa sina funktioner som ministre plénipotentiaire, om man ej skyndade sig att tillerkänna hans härskare titeln af kejsare,» hvilken var den titel, som Peter III värdigats samtycka till att alla världens folk tillade honom, ehuru titeln af tsar säkerligen var erkänd för att vara den i alla afseenden vackraste, som någon af världens monarker någonsin burit.» Till sist fick

Breteuil befallning att lofva detta

medgifvande, om man beviljade honom audiensen utan andra villkor; hvarom icke skulle han begära sitt pass. Den 18 juni 1762 gjorde baronen, efter att ha erhållit ett nytt afslag, hvad man föreskrifvit honom att göra. Men i det han begärde sitt pass, försökte han ännu en gång sondera terrängen hos Katarina. Han lyckades endast aflocka henne obestämda försäkringar, hvilka tydligen ej voro af tillräcklig kraft, för att han däraf skulle föranledas att ej åtlyda sin förmans befallningar. Först kvällen före sin afresa, den 24 juni, erhöll han besök af herr Odard, som han höll för en obskyr äfventyrare, som han träffade ibland och bemötte artigt, emedan han kände till hans förbindelser med några personer i kejsarinnans omgifning, men i hvilken han svårligen kunde se en auktoriserad medlare. Katarina tycktes sedan blygas för denne medbrottsling och gjorde sig skyndsamt af med honom. Odard sade sig vara skickad af kejsarinnan, som, »uppmanad af de trognaste undersåtarne i sitt rike och drifven till det yttersta genom sin gemåls uppförande, hade beslutat sig för att våga allt för att få ett slut.» Hon begärde, i och för det försök hon ämnade göra, ett lån på 60,000 rubler. Breteuil blef misstrogen. Kejsarinnan hade ännu aldrig begagnat sig af piemontesaren för att meddela honom något, hvad det än månde vara. Han visste icke, att han hade blifvit hennes sekreterare. Han vägrade emellertid icke att lämna pengarna, som man har påstått. Han vidtog endast sina försiktighetsmått. Han bad Odard skaffa honom en biljett af kejsarinnans hand innehållande följande ord, som han dikterade för honom: »Jag har gifvit fram-lämnaren af denna biljett i uppdrag att framföra mina afskedshälsningår till er och bedja er uträtta några små ärenden åt mig.» Det var det samma som en fullmakt, och denna anhållan borde ej ha förefallit Katarina för anspråksfull. Baron de Breteuil kunde ha riskerat sin förmögenhet och sin carrière, om han utan vidare legitimering lämnat en så betydande summa i Odards händer. Det var för öfrigt ej piemontesarens mening, att penningarna skulle öfverlämnas till honom genast. Enligt hans utsago önskade kejsarinnan endast, att summan skulle vara disponibel, så att hon, då stunden var inne, kunde lyfta den endast mot sitt kvitto.

Breteuil gaf för hållningsorder till Béranger, som han kvarlämnade i Petersburg som chargé-d'affaires; om man tillsände honom biljetten från kejsarinnan, affattad enligt det öfverenskomna formuläret, skulle han skicka en kurir till Warschawa, för att underrätta honom därom. Då skulle Breteuil tänka ut, huru saken skulle ordnas. Han hade alls inga instruktioner, som berättigade honom att ge kejsarinnan kontanta lån eller att på nytt konto fortsätta den roll, som La Chétardie hade spelat 1740. De fördelar Frankrike dragit af denne diplomats tilltag voro ej ägnade att uppmuntra till nya försök i denna genre. Och hertig de Choiseuls depescher uppmanade ingalunda baron de Breteuil därtill De ålade honom tvärtom försiktighet och overksamhet. Invigd i Louis XV:s personliga politiks mysterier, visste han dessutom, att monarken var afgjordt fientlig mot en inblandning af detta slag. Men borde han icke ha satt sig öfver alla dessa betänkligheter? Borde han icke åtminstone ha uppskjutit sin afresa? Han gjorde det icke, kort sagdt därför att han, äfven om Odards åtgärd varit bemyndigad och de förberedelser till en statskupp, som den syntes antyda, varit verkliga, ej ansåg dessa tillräckligt allvarliga och i stånd att krönas af en åtminstone sannolik framgång. Béranger delade denna åsikt. Tio dagar efter baron de Breteuils afresa lät Odard höra af sig hos Frankrikes chargé-d'affaires och stämde möte med honom sent på natten och på en ödslig plats. I stället för den biljett baronen begärt hade han med sig en annan af följande innehåll: »Det inköp vi tillämnade kommer säkerligen att göras snart, men mycket billigare, man behöfver följaktligen ej ytterligare kapital.» Kejsarinnan begärde ej längre någonting. Béranger blef förtjust däröfver, isynnerhet som denna nya åtgärd föreföll honom ännu mera misstänkt än den förra, åtminstone mera dåraktig. Om man ej längre behöfde hans hjälp för det företag man hade i sinnet, hvarför kom man då och underrättade honom, att det snart skulle bli utfördt? Hvad tjänade detta till, om icke till att bevisa de så kallade konspiratörernas oklokhet och lättsinne? Béranger såg »så mycket töcken i munsjör Odards hjärna, så många personer invigda i hemligheten, en sådan röra i fråga om medlen och en sådan

vanmakt», att han ej tviflade på ett oundvikligt misslyckande. Sammansvärjningens »stödjepelare», hvilka man

utpekade för honom, kommo honom ej att ändra åsikt. Det var, enligt Odard, furstinnan Daschkof, »en i högsta grad oförsiktig, ehuru modig kvinna,» säger Béranger; hetmanen Rasumofski, »lat, inskränkt och utan något mera att önska,» grefve Panin, »en trög och anspråkslös natur, med ett klokt och skarpsinnigt förstånd, men intagande en underordnad ställning». Odard talade ej om bröderna Orlof. Detta namn skulle ej ha gjort något intryck på den franske envoyén. Obetydliga löjtnanter! Hvad kunde deras biträde vara af för betydelse?

Hvad beträffar de öfriga medlemmarna af diplomatiska kåren, som residerade i den ryska hufvudstaden, hade de helt enkelt ej en aning om något. Grefve de Mercis korrespondens innehåller ända till den 10 juli, d. v. s. dagen efter revolutionen, ej ett enda uttryck, som antyder, att han förutsåg händelsen. Och det är ej diplomatisk försiktighet af honom, ty han talar ofta om Peter i stränga ordalag. Han försummar ej heller att säga eller åtminstone låta förstå, att en revolution skulle vara en välgärning för Ryssland och i synnerhet för dess bundsförvanter. Men han ser ingen, som är i stånd att genomföra den. Det var också Keiths åsikt. Fredrik, som var mera klarsynt eller bättre underrättad, blef orolig, skickade varningar till sin nye vapenbroder, men tänkte ej på Katarina. Han trodde snarare på ett försök till förmån för den unge Iwan.

Ingen bland dem, som hade det största intresset af att förutse den stora händelsen, misstänkte i själfva verket, att den var så nära förestående. Och hvem kunde ge akt på några fantasters planlösa framryckande i mörkret? Enligt en af de uppgifter, för hvilka vi ha att tacka furstinnan Daschkof, hade de sammansvurna själfva ej skarpare blick: «Saken var redan långt framskriden, utan att hon eller kejsarinnan eller någon annan anade det. Tre timmar före revolutionen var det ingen, som trodde, att den ännu var att vänta på tre år.»

Åtminstone tycks det ända till sista ögonblicket ej ha på något håll funnits en fastställd plan eller en bestämd föreställning om hvilken väg man skulle gå eller hvilka mått

och steg man skulle använda för att komma till det mål man åsyftade. Huru skulle man bära sig åt för att afsätta Peter och sätta Katarina i hans ställe? Det visste man knappast. Enligt de förtroenden, hvarmed Odard ansåg sig böra uppbygga Béranger, försökte man flera gånger bemäktiga sig kejsarens person, men utan framgång. Efter allt att döma, handlade man endast på måfå. Furstinnan Daschkof talade förmodligen med några officerare. Hvad som är säkert är, att ett propaganda-, mutnings- och värfnings-system bedrefs i kasernerna af bröderna Orlof i ganska vidsträckt skala. Pengar saknades icke, ej ens före det försök man i sista hand gjorde hos baron de Breteuil. I början af mars erhöll Gregor Orlof platsen som soldutdelare vid artillerikåren. Öfvergeneralen vid artilleriet, furstinnan Kurakins olycklige älskare, hade nyss dött och fått till efterträdare en f. d. kammarherre vid det unga hofvet, som fordom aflägsnats från Katarina på grund af den i Elisabeths ögon öfverdrifna tillgifvenhet han bevisade henne: fransmannen Villebois. Han var son till en f. d. page hos Peter I, som denne sedan gjorde till vice-amiral. Det stod skrifvet i stjärnorna, att en fransman ännu en gång skulle spela en viktig roll vid den statskupp, som skulle ge Byssland en ny suverän, och att La Chétardie ändå skulle få en efterträdare. Det är i själfva verket troligt, att Gregor Orlofs utnämning berodde på den nye artillerigeneralens personliga ingripande, som förmodligen inspirerades af Katarina själf. Den unge officeren hade inga förutsättningar att bli hedrad med denna förtroendepost. Det var att sätta bocken till trädgårdsmästare. Villebois' närmaste man, generallöjtnant Purnur, gjorde anmärkning därpå. Man svarade honom, att Orlof beskyddades af kejsarinnan, och han teg. Soldutdelaren öste ur kassan med fulla händer. På det sättet skall man lyckats muta ända till nittionio soldater vid hvart och ett af de fyra gardesregementena: Ismajlofski (det första, inför hvilket Katarina presenterade sig på statskuppsdagen), Simjonofski, Preobrajenski och hästgardet, vid hvilket den ryktbare Patjomkin tjänade.

Katarina gaf stundom värfvarne en direkt och personlig handräckning. Men i det afseendet tycks hon ha ådagalagt

mycken försiktighet och tillbakadragenhet. En af de soldater, som Alexej Orlof vunnit på sin sida, grenadieren Stwolof, fordrade ett tecken af kejsarinnan. Man lofvade honom, att om han ställde sig i vägen för kejsarinnan,

då hon promenerade i det kejserliga palatsets park, skulle han erhålla detta tecken: hennes majestät skulle räcka honom sin hand att kyssa. Katarina lånade sig gärna härtill, ty hon utsatte sig ju ej för någon risk. »De kysste min hand allesammans,» sade hon senare till Schrapowicki. Men den hederlige soldaten blef djupt rörd. Han grät, då han böjde sig ned öfver den kejserliga handen, och begärde ej mera för att bli öfvertygad.

Den sista, som lät öfvertyga sig i denna sammansvärjning, tycks ha varit Katarina själf. 1 den skildring (i ett bref till Poniatowski), som hon anses ha gjort af denna tidpunkt i hennes lif, säger hon sig ej ha lyssnat till de förslag man allt sedan Elisabeths död gjort henne, förr än efter den dag, då Peter, efter att ha offentligt förolämpat henne, dref dårskapen och elakheten ända därhän, att vilja låta arrestera henne. Denna händelse tilldrog sig, som vi redan veta, den 21 juni, d. v. s. några veckor före statskuppen. Men till och med då och ända till själfva statskuppen har man inga bevis på, att den blifvande själf härskarinnan tagit någon verksam del i sina vänners anslag. Hennes roll före det afgörande ögonblicket tycks framför allt ha bestått i att vänta och iakttaga en värdig hållning. 1 det afseendet var hon beundransvärd. Den konstfärdighet, hvarmed hon förstod att iakttaga ett alldeles motsatt uppförande till gemålens och att framhålla det stötande i hans sätt genom att öfverdrifva sitt eget sätt i motsatt riktning, gör henne till en af alla tiders förnämsta politiska skådespelerskor. Elisabeths död och den grekiska kultens invecklade ceremonier, hvilka i förening med den kejserliga etiketten nu togo hand om kejsarinnans döda kropp, gåfvo den nye kejsaren ett tillfälle att lägga sin besynnerliga och simpla karakter i dagen. Det försummade han icke. Han visade sig taktlös i högsta grad. Katarina protesterade och tillvann sig alla människors beundran och sympati genom de bevis på vördnad och dotterlig pietet hon slösade på den aflidna.

»Ingen,» skref baron de Breteuil, »är mera trägen att bevisa salig kejsarinnan de sista plikterna, hvilka enligt den grekiska religionen äro mycket invecklade och fulla af vidskepelse, hvaråt hon säkerligen skrattar, men prästerna och folket tro henne vara djupt gripen och hålla henne räkning därför.» Det finns ännu ett porträtt af henne i sorgdräkten, som hon vid denna tid ständigt bar. Hon visade sig lika sträng i att iakttaga de religiösa bruken, fastor, köttförbud, helgdagar, för hvilket allt Peter visade det oinskränktaste förakt. TJnder en högtidlig mässa, som sjöngs i slottskapellet vid Trinitetsfesten, såg den österikiske ambassadören med förvåning kejsaren promenera helt ogeneradt i kyrkan och prata med hög röst under gudstjänsten med hofvets herrar och damer, då däremot kejsarinnan satt orörlig på sin plats och tycktes försjunken i bön.

Peter, som alltid var häftig och blef det allt mer och mer, förifrade sig oupphörligt, ja, utdelade till och med handgripliga tillrättavisningar till sin omgifning, stordignitärerna och hans trognaste tjänare, offentligt inför det församlade hofvet. Narischkin, Mjelgunof och Wolkof fingo hvar och en i sin tur undergå en sådan behandling. Katarina var själfva mildheten. Alla, som kommo i hennes närhet, måste prisa hennes nedlåtenhet, jämna lynne och älskvärdhet. Gentemot kejsarens brutaliteter, för hvilka hon själf var offer, iakttog hon den värdigaste och mest sympativäckande hållning, utan att tillåta, att man visade henne medlidande eller öppet konstaterade hennes förnedring. Under den mycket omtalade banketten, hvarvid hon blef kallad »gås», fällde hon några tårar, just lagom för att röra dem, som bevittnade detta pinsamma uppträde; sedan vände hon sig genast till grefve Strogonof, som stod bakom hennes länstol, och bad honom berätta henne någonting roligt, så att hon fick skratta, och som kunde afleda de närvarandes uppmärksamhet.

En kort tid dref hon sin förställningskonst ända därhän att visa sig älskvärd och tillgänglig mot Peter själf. De diplomatiska brefskrifvarne antecknade ett oväntadt närmande mellan de bägge makarna. Kejsarinnan visade sig, leende och älskvärd, på kejsarens supéer, midt upp i öl- och

tobaksorgierna. Hon uthärdade stoiskt piplukten, det klumpiga germaniska rusets råhet och de drickandes plumpa tal. Det är den kritiska tidpunkten. Katarina var, som vi redan ha omtalat, i grossess. Hon måste dölja sitt tillstånd för alla, i synnerhet för kejsaren. Det berättas, att den dag, då hon anfölls af födslosmärtorna, tände hennes trogne kammartjänare Schkurin eld på ett hus, som han rådde om i en af förstäderna, för att locka de nyfikna åt detta håll. Peter rusade naturligtvis dit för att njuta af skådespelet och dela ut okvädinsord och käppslängar. Hans

favoriter följde med honom. Katarina födde den 23 april en son, som fick namnet Bobrinski och blef stamfar för en af Rysslands mest ansedda familjer. Vi skola återse honom längre fram. Det var vid denna tidpunkt som en hofman komplimenterade kejsarinnan för hennes friska utseende och hennes skönhet, som spred glans öfver alla de fester, där hon behagade visa sig, och hon lät undslippa sig det yttrandet:

»Ni kan inte föreställa er, huru påkostande det ibland är att vara vacker.»

Men hvart kunde allt detta föra henne ? Det visste hon förmodligen icke. Det skulle sannolikt komma en dag, då hennes vänners arbete bröt fram i dagsljuset och framkallade en explosion, då hennes mans extravaganser ledde till en kris; då skulle det vara tid att handla. Hon skulle handla. Under tiden litade hon på Försynen, efter hvad hon sade till furstinnan Daschkof. Enligt Fredriks åsikt var detta det bästa hon kunde göra. »Hon kunde ännu inte gå i spetsen för någonting,» sade han längre fram, då dessa minnen döko upp hos honom, »hon kastade sig i armarna på dem, som ville rädda henne». Fyndighet i ledningen af en uppgift, konsten att kombinera, den klokhet och händighet, som äro nödvändiga för att genomdrifva ett svårt företag, voro för öfrigt aldrig hennes starka sida. Hon var i synnerhet framstående genom sin karakter. Däri låg hennes egentliga öfverlägsenhet. Detta gjorde, att hon alltid hufvudsakligast måste bygga — och det gjorde hon i själfva verket i hela sitt lif — på den höga och hemlighetsfulla makt, som hon åberopade under sitt samtal med furstinnan Daschkof och hvars inflytande Fredrik själf ej underskattade.

fastän han vanvördigt kallade den: »Sa Sacrée Majesté le Hasard». Ty att kasta sig i armarna på bröderna Orlof, som hon gjorde nu, eller på Patjomkin, som hon gjorde längre fram, var egentligen ingenting annat. Slumpen hade tur med herrarne Orlof, den hade tur och kanske till och med snille med Patjomkin; då den hvarken hade tur eller snille med Subof, blef det en katastrof. Men Katarina förblef stor. För närvarande skulle slumpen skänka henne seger. Men den var ej ensam om att arbeta för detta ända mål, den behöfde också till medbrottsling den man, som hade det största intresset af att det dumdristiga företaget skulle stranda. »Han lät afsätta sig som ett barn, hvilket man skickar till sängs,» sade Fredrik om Peter III.

TREDJE KAPITLET.

Segern.

i,

Peter lämnade Petersburg den 24 juni och begaf sig till Oranienbaum. Den 22 hade det varit supé för fem hundra personer och ett präktigt fyrverkeri, alltjämt till firande af fredslutet med Preussen. Den 23 festade man återigen, och banketterna fortsattes på Oranienbaum i en förtroligare krets. Kejsarens vistelse på sitt sommarresidens skulle för öfrigt bli af kort varaktighet. Peter ämnade snart bege sig till sin armé i Pommern och prygla upp danskarne under väntan på att få hölja sitt namn med ära på något större slagfält, dit han kallats af den nye bundsförvant han skaffat sig. Han tänkte gå ombord i slutet af juli. Flottan var ej särdeles rustad att gå under segel. Sjukdomar hade minskat besättningens antal. Men Peter fällde ej modet för det. Han undertecknade en ukas, som befallde de ryska matroserna att bli friska.

Dessa krigiska planer oroade till en viss grad hans vänner, att börja med Fredrik själf. Hans preussiska majestäts envoyéer, baron von Goltz och grefve Schwerin, hade ej sparat på föreställningar rörande detta ämne. Var det klokt, att kejsaren lämnade sin hufvudstad och sitt rike, innan han haft tid att där befästa och stärka sin regering, ja, innan han ens blifvit krönt? Fredrik för sin del lade synnerlig vikt vid denna sista punkt. Innan Peter företagit sig något annat, borde han ha rest till Moskwa och satt

tsarernas diadem på sitt hufvud. I ett land som Ryssland hade en dylik formfråga en ytterlig vikt. Peter hade ej velat höra på detta. »Den, som förstår att ta ryssarne, är säker på dem,» svarade han. Han trodde sig äga denna förmåga.

Han trodde också, att han hade de missnöjda och de eventuella konspiratörerna i sitt våld. Man hade utpekat

bröderna Orlof för honom. En af deras förtrogna vänner; löjtnant Perfilef, ställde sig till tsarens förfogande och åtog sig att bevaka de fem bröderna och drifva gäck med dem. Det var honom man dref gäck med och förledde till att bedraga Peter. Orlofarne voro på sin vakt och spelade i sista ögonblicket sin förrädiske förtrogne ett puts.

Katarina, som Peter varit nog oförsiktig att lämna kvar i Petersburg, skulle den 29 juni i sin tur bege sig till sitt sommarresidens. Hon fick order att fara till Peterhof. På Oranienbaum var det Elisabeth Worontsof som regerade, Paul stannade i Petersburg under Panins tillsyn. Peter ämnade emellertid sammanträffa med sin gemål före affärden till det projekterade fälttåget. Han hade uppskjutit detta datum för att fira den 10 juli (29 juni), hans namnsdag. Han ville fira den på Peterhof. Den 9 juli på morgonen begaf han sig på väg till detta residens, där kejsarinnan dagen därpå skulle ge en stor middag för honom. Peter färdades långsamt, han släpade med sig en talrik svit, hvaribland det fanns sjutton damer. Han kom ej till Peterhof förr än klockan två på middagen. Där väntade honom en öfverraskning: slottet var tomt. Peter såg endast några tjänare med förskrämda ansikten.

»Hvar är kejsarinnan?»

»Hon har rest.»

»Hvart?»

Ingen kunde eller ville svara. En bonde steg fram och lämnade kejsaren ett papper. Det var en biljett från Pressan, Peters franske kammartjänare f. d. Denne hade utnämnt honom till direktör för Gobelinfabriken. Så gjorde man karrière i Ryssland på den tiden! Bressan skref, att kejsarinnan var i Petersburg sedan i morse och hade där låtit utropa sig till oinskränkt och ensam suverän. Peter villeSEGERN.

1 Tö-

ej tro sina ögon. Han rusade som en galning genom de tomma rummen, letade i alla vrår, genomsökte trädgårdarna, återfordrade kejsarinnan af alla ekon. En svärm af förskräckt hoffolk följde efter honom under dessa fruktlösa spaningar. Man måste väl slutligen erkänna det, som låg i öppen dag.

Hvad hade händt? Det veta vi icke på pricken. Den osäkerhet, de motsägelser, som redan förbryllat oss under gången af denna skildring, dyka åter upp på den punkt, dit vi nu ha kommit. Furstinnan Daschkofs berättelse tycks misstänkt i många afseenden, och Katarinas tål ingen granskning. Natten mellan den 8 och 9 juli skulle Katarinas väninna ha blifvit väckt af en Orlof, som meddelade henne underrättelsen om, att en af de sammansvurne, kapten Passek, blifvit arresterad. Det var det samma som att komplotten var upptäckt och att de, som deltagit däri, voro förlorade. Furstinnan Daschkof tvekade icke, Hon gaf befallning, att man genast skulle allarmera regementet Ismajlofski, det man var mest säker på, bereda det på att ta emot kejsarinnan och på samma gång hämta henne från Peterhof. Så skedde. Men Orlofarne kände sig till en viss grad tveksamma. Den yngste, Teodor, kom tillbaka efter några timmar och framlade deras invändningar för furstinnan. Var det icke för tidigt att våga denna djärfva kupp? Hon gaf fritt lopp åt sin vrede. Man hade redan förspillt alldeles för mycket tid! Han gaf efter och alla lydde. Sådan är den trogna väninnans redogörelse. Katarinas lyder helt annorlunda. I hennes bref till Poniatowski se vi henne harmas på Iwan Schuwalof, »den uslaste, mest lågsinnade människa i världen», som har vågat skrifva till Voltaire, »att en nittonårig kvinna hade gifvit Ryssland en ny regering». Det kunde naturligtvis inte falla Orlofarne in, försäkrar hon, att låta kommendera sig af en sådan liten toka. Tvärtom, ända till sista ögonblicket undanhöll man henne (furstinnan Daschkof) vetskapen om de viktigaste saker.» Allt hade skett under Katarinas »alldeles särskilda» ledning, på grund af en plan, som uttänkts och uppgjorts »sex månader förut» mellan henne och sammansvärjningens ledare. Sex månader förut! Är det riktigt säkert? Katarina hade ju förut sagt, att hon ej lyssnat till de förslag man gjorde henne att afsätta gemålen,160

förr än han hade förolämpat henne offentligt, d. v. s. endast tre veckor före den 9 juli.

Allt detta är mycket dunkelt. Det äro vanligen tvisterna mellan afundsjuka kvinnor. För öfrigt kunna bägge två ha trott sig tala sanning, då de frammanat gamla minnen, som sinnesskakningen gjort grumliga, och tilldelat sig en

inbillad roll i händelser, som de trodde sig ha ledt och som sannolikt ledde dem bägge. Det troliga är, att Passeks arrestering, som tycks ha berott på en oförutsedd slump, påskyndade saken och dref de sammansvurna till att våga kuppen för att rädda sitt lif, som de ansågo hotadt. Ett faktum är, att Alexej Orlof den 9 juli klockan fem på morgonen plötsligt anlände till Oranienbaum och förde kejsarinnan med sig till Petersburg.

Katarina låg försänkt i djup sömn — det uppger hon själf — då den unge officeren inträdde i hennes rum. Ingenting var sålunda öfverenskommet, och hon var icke förberedd på något. För att förstå den scen, som nu utspelades, måste man ha varit i beröring med sådana osammansatta naturer som denne Orlof måste ha varit. Man påträffar ännu i dag dylika i Ryssland. Dessa människors tankar äro icke invecklade, och uttrycket för deras tanke är alltid enkelt. Konsten att förbereda är dem alldeles okänd, likaså konsten att nyansera. De säga helt rätt och slätt hvad de ha att säga och gå rakt på målet den kortaste vägen. De säga på samma sätt och i samma ton de hvardagligaste saker liksom de mest oväntade. Deras språk påminner om ett psalmodikon. Om månen föll ner från himlen, skulle en bonde från omnejden af Moskwa berätta det i samma ton, som om det vore fråga om en kalfs födelse. Alexej Orlof sade helt enkelt till kejsarinnan, i det han väckte henne:

»Det är tid att stiga upp. Allt är förberedt till er proklamering.»

Hon ville ha förklaringar. Han sade: »Passek är arresterad. Ni måste resa härifrån.» Det var allt. Hon klädde sig i hast, »utan att göra toalett», och steg upp i vagnen, som hade fört dit Orlof. En af hennes tjänarinnor, Schar-gorodskaja, tog plats bredvid henne. Orlof klättrade uppSEGERN.

1 Tö-

på kuskbocken, den trogne Schkurin stod bakpå vagnen, och man galopperade i vild fart på väg till Petersburg. Under vägen mötte man Michel, hennes majestäts franske hårfrisör, hvilken som vanligt kom för att tjänstgöra. Man tog äfven honom med sig.

De hade ungefär trettio kilometer att färdas; hästarna, som nyss tillryggalagt samma väg, hade litet svårt för att göra om det. Men man hade ej tänkt på att skaffa hästar till ombyte. Genom denna försummelse höll allt på att gå om intet. De bägge hästarna för en bondkärra, som de mötte, räddade kanske Katarina (om man får tro ett vittne) och skaffade henne en krona. Fem werst från staden mötte man Gregor Orlof och furst Bariatinski, som redan blifvit oroliga; man steg ur den ena vagnen i den andra och kom slutligen till regementet Ismajlofskis kasern.

»Alltså,» skref Rulhière, »för att bli oinskränkt regent öfver världens största rike, anlände Katarina mellan sju och åtta på morgonen, brytande upp i följd af en soldats försäkran, skjutsad af bönder, förd af sin älskare, åtföljd af sin kammarjungfru och sin hårfrisör.»

Där fanns blott ett dussin soldater. Ej heller där var någonting förberedt på allvar, hvad Alexej Orlof än må ha sagt. Man gick fortfarande sin väg fram på måfå. Soldaterna kommo framrusande halfnakna och halfsofvande. Man sade till dem att ropa: »Lefve kejsarinnan!» De förutsågo en utdelning af wodka (brännvin) och ropade allt hvad man ville. Man skickade två af dem efter en präst, som de genast kommo med, ledande honom en vid hvardera armen. Äfven prästen gjorde allt hvad man bad honom om. Han lyfte upp krucifixet, mumlade ett edsformulär, och soldaterna bugade sig: det var gjordt, kejsarinnan var proklamerad.

»Rysslands tron är hvarken ärftlig eller elektiv,» har neapolitanaren Caraccioli sagt, »den är ockupativ.»

Paul nämndes icke i proklamationen. Den gjorde Katarina till ensam och oinskränkt suverän, själfhärskarinna (samodierjitsa). Det var icke efter Panins beräkningar. Men hvar var Panin nu, och hvem frågade efter honom?

»En svärm oligarker,» har Herzen sagt, »främlingar, pandurer, hofgunstlingar, hämtade nattetid en okänd, ett

barn, en tyska, satte upp henne på tronen, tillbådo henne och utdelade å hennes vägnar käppslängar till dem, som hade något att invända.»

Af de andra gardesregementena var det ett enda, Preobra-jenski-regementet, som visade lust att göra motstånd. Simjon Worontsof, en bror till favoriten, som kommenderade ett kompani däraf, ville ej förråda en sak, som kunde gälla för hans systers. Han var för öfrigt, det visade han sedan, en plikttrogen och hederlig man. Han höll tal för sina män; major Wojejkof gaf honom en kraftig handräckning, och det entusiasmerade regementet marscherade beslutsamt emot den upproriska trupp, som åtföljde Katarina. De bägge små arméerna möttes utanför kyrkan Vår-Fru af Kasan. Katarina hade det öfverlägsna antalet på sin sida, men det var endast en oordnad massa. Preobrajenski-regementet däremot, som hölls i tukt af sina officerare och stod ordentligt uppställdt i led, erbjöd en imponerande bataljfront; det kunde ännu afgöra dagens öde.

Men Katarinas lycka ville det annorlunda. I det ögonblick, då rebeller och trogna stannade några steg ifrån hvarandra, upphetsade och beredda att råka i handgemäng, ropade plötsligt den af Simjon Worontsofs kamrater, som gick sist: »Hurra! Lefve kejsarinnan!» Det var som att tända en krutledning. Hela regementet instämde i ropet och skingrades i ett ögonblick, soldaterna rusade emot sina kamrater, kysste dem, föllo sedan på knä, bådo kejsarinnan om ursäkt för att de dröjt med att erkänna henne, och skyllde på sina officerare. Wojejkof och Worontsof bröto afj sina^ värjor. Man arresterade dem. Katarina förlät dem sedan, men glömde aldrig. Worontsof måste lämna arméen, där hans meriter och lysande tjänster endast inbragt honom obehag. Utnämnd till ambassadör i London, lefde han där i ett slags ärofull förvisning.

Nu gällde det, hvem som fortast skulle kunna tränga in i kyrkan Vår-Fru af Kasan, dit Katarina begaf sig för att ta emot sina nya undersåtars trohetseder. Panin infann sig snart där. Det påstås, att i vagnen, som förde honom dit, satt lille Paul klädd i nattmössa. Barnet skulle sålunda ha varit närvarande vid sin egen afsättning, ty det var verk-SEGERN.

1 Tö-

ligen hans afsättning — åtminstone tills vidare — som här försiggick. Efter den vördade helgedomen kom turen till vinterpalatset, som nyligen varit vittne till Katarinas förödmjukelser och som nu såg henne omgifven af en folkmassa ifrig att få ägna henne sin hyllning. Senaten och synoden infunno sig där. Dessa bägge stora kårer hade redan tagit för vana att följa gardesregementenas exempel. Dit kom också en person, som Katarina knappast väntat: kansleren Worontsof. Han förstod ännu ingenting af hvad som tilldrog sig och frågade kejsarinnan naivt, hvarför hon hade lämnat Peterhof. Hennes enda svar var en vink, att han skulle föras bort. Man tillsade honom att gå till kyrkan och svärja trohetsed, och han gjorde det.

Andfådd, brådskande, armbågande sig fram och redan litet besviken kom nu den förmenta anordnerskan af hela denna triumf: furstinnan Daschkof. Hennes vagn hade ej kunnat komma fram till palatsets trappa, men enligt hennes påstående skulle dagens hjältar, officerarne och soldaterna, som bevakade ingångarna, ha lyft henne upp från marken och burit henne på sina armar. Hennes klädning och koaffyr blefvo illa tilltygade, men hennes egenkärlek fann däri ett vederlag för de motgångar, som nu skulle börja för henne. Ty hennes möte med suveränen blef kortare och mindre högtidligt, än hon hade tänkt sig. Stunden var ej lämplig för ömma utgjutelser, ej heller för stora ceremonier. Man måste sysselsätta sig med allvarliga saker. Eörst och främst måste man ge en allvarlig form åt hvad man nyss improviserat i ett anfall af ungdomlig energi och triumferande djärfhet. Ett manifest var nödvändigt. Det var en obetydlig tjänsteman vid kansliet, iTjeplof, som fick i uppdrag att författa det. Hvarför icke Panin? Olika rykten ha i det afseendet vunnit tilltro. Skulle lille Pauls guvernör verkligen ha ansett lämpligt, just i detta ögonblick, och haft mod att göra sin favoritidé gällande genom att ta sin skyddsling i försvar? Enligt en uppgift skulle officerarne vid regementet Ismajlofski ha opponerat sig mot undertecknandet af en förbindelse, hvari Katarina utfäste sig att endast regera till slutet af Pauls minderårighet. Enligt en annan uppgift skulle den af Panin dikterade och kejsarinnan164

STO.RFURSTINNAN.

påtvungna förbindelsen ha blifvit undertecknad och deponerad i senatens arkiv, men Orlofarne eller, enligt andras påstående, kansler Worontsof skulle sedan ha tagit dokumentet därifrån och lämnat det till Katarina. Historien är föga sannolik. Panin var ej den, som hyste något förtroende för detta slags kompromisser, ej heller

lät han narra sig af det illusoriska värdet hos en dylik garanti. Han kände till sitt lands historia. Kejsarinnan Anna hade uppstigit på tronen med borgen af en verklig konstitutionell författning. Sex veckor därefter var det ej längre fråga därom. Den blifvande premierministern kunde ha andra skäl att ej vilja vara med om manifestets uppsättande.

Hvad Tjeplof skref trycktes och lästes upp för folket, som ropade: »Lefve kejsarinnan!» som det hade hört soldaterna ropa. Katarina höll revy med trupperna, som hyllade henne med lefverop ännu en gång, och den nya regeringen var grundad; dagen hade ej kostat en droppe blod. Några enstaka oordningar hade ägt rum. Prins Georg af Holsteins hus hade blifvit stormadt och plundradt. Han själf och hans gemål fingo undergå en svår behandling. Soldaterna ryckte från prinsessan hennes ringar. De slogo äfven in några butikfönster för att komma åt dricksvaror. En köpman förlorade för 4,000 rubler vin. Den skadeersättning, som offren för dessa excesser fordrade, uppgick till inalles 24,000 rubler; det var ju oerhördt billigt. Men då kvällen kom och den första berusningen var öfver och Katarina och hennes anhängare samlades i vinterpalatset för att utbyta sina tankar om det vunna resultatet, gick dock en kylande fläkt af oro genom deras upphettade fantasi. Om från en viss synpunkt allt var gjordt till grundläggandet af den nya regimen, så var från en annan synpunkt allting ännu ogjordt. Ingenting var uträttadt, om Peter ville göra motstånd.

Yar han i stånd att besluta sig därför?

Svaret kunde ej vara tvifvelaktigt för en tänkande människa. Och kanske var Panin just sysselsatt med att tänka. Peter hade hos sig omkring femton hundra holstei-nare, en ypperlig trupp och sannolikt beredd att försvara honom till det yttersta och på samma gång försvara sig själf mot säker onåd. Till anförare för denna lilla arméSEGERN.

1 Tö-

hade han Rysslands och en af tidehvarfvets förnämsta krigare : fältmarskalk Münnich. Återkallad af den nye kejsaren från Sibirien, skulle denne ej heller öfverge sin välgörare. Katarina själf disponerade endast öfver de fyra regementen, som hade utropat henne till regentinna. Hufvudstyrkan af de ryska trupperna var i Pommern, tillhörde ännu ej någon, eller tillhörde, rättare sagdt, fortfarande kejsaren, tog ej emot befallningar af någon annan än honom. Om Peter satte sig till motvärn, om han vann tid, om han begagnade sig af sin segerrike fältmarskalks namn och popularitet, skulle då ej denna pommerska armé lyda hans kallelse och skynda till hans hjälp? Han var kejsaren och han beredde sig att öppna ett nytt fälttåg, en utsikt, som vanligen är angenäm för krigsmän, i synnerhet strax efter en rad af lysande framgångar. Han hade hittills endast stött sig med gardet, på hvars privilegierade ställning de andra regementena gärna voro afundsjuka. Orlofarne hade ej drifvit sitt förförelse verk längre.

Det var ett fruktansvärdt problem.

Men hvad tänkte och gjorde Peter i detta ögonblick?

2.

Efter att ha öfvertygat sig om, att kejsarinnan ej var där han trott sig finna henne, kunde Peter ännu ej besluta sig för att böja sig för sanningen och erkänna vidden af sin olycka. Hans förtrogne, Perfilef, hade ej underrättat honom om någonting. Den stackars Perfilef hade tillbragt natten med att spela kort med Gregor Orlof, inbillande sig sålunda ha honom i godt förvar. Peter beslöt sig för att skicka ut och inhämta upplysningar. Han hade många sändebud att välja på. Kansler Worontsof, furst Trubetzkoj, Alexander Schuwalof erbjödo sig att fara till Petersburg. Ingen kom tillbaka. Men en holsteinare, som återkom från staden, där han varit på ett dygns permission, bekräftade de dåliga nyheterna. Klockan var tu på eftermiddagen. Peter fattade nu ett nytt beslut: han kallade till sig Wolkof166

STO.RFURSTINNAN.

och befallde honom att sätta upp flera manifest. Han började en pennfäktarestrid. På Münnichs föreställningar

beslöt han sig dock för att skicka en af sina adjutanter, grefve Devierre, till Kronstadt, för att försäkra sig om denna viktiga ort. En timme därefter erinrade han sig, att han var soldat: han tog på sig sin galauniform och skickade efter sina holsteinska trupper, som stannat vid Oranienbaum. Han ämnade förskansa sig på Peterhof och där bjuda upproret spetsen. Holsteinarne kommo klockan åtta, men då hade Peter ändrat åsikt. Münnich åtog sig att sätta Peterhof i försvarstillstånd. Han skulle ha velat, att man begifvit sig till Kronstadt i stället för att skicka bud dit. Han hade sin plan. Plötsligt bestämde Peter sig för att lyda fältmarskalken. Men mörkret hade inbrutit. Man bröt emellertid upp, men det såg ut, som om det varit fråga om en lustresa. En jakt och en roddgalèr togo kejsarens hela manliga och kvinnliga svit ombord. Man anlände till Kronstadt klockan ett på natten.

»Wer da?» ropade en post uppifrån vallarna.

»Kejsaren.»

»Det finns inte längre någon kejsare! Tillbaka!»

Grefve Devierre hade blifvit förekommen af ett sändebud från Katarina, amiral Talitsin.

Münnich misströstade ej ännu. Han och Gudowitsch besvuro Peter att landstiga, trots allt. Ingen skulle våga skjuta på dem. Det ansvarade de för. Men Peter hade redan gått ned i kajutan igen. Han hade aldrig haft att göra med andra fästningar än sådana, som voro af papp. Han darrade i alla lemmer. Damerna uppgåfvo genomträngande skrik. Man vände.

Då föreslog Münnich något annat: att fara till Reval, där stiga ombord på ett krigsskepp och bege sig till Pommern, där Peter skulle ta befälet öfver sin armé.

»Gör det. Sire,» sade den gamle krigaren, »och sex veckor därefter skola Petersburg och Ryssland ligga för edra fötter. Det ansvarar jag för med mitt lif.»

Men Peter hade uttömt sitt förråd af energi. Han tänkte nu endast på att komma tillbaka till Oranienbaum och öppna underhandlingar. Man återvände till Oranien-SEGERN.

1 Tö-

foanm. Där möttes man af oväntade nyheter: kejsarinnan hade lämnat Petersburg i spetsen för sina regementen och tågade emot Peter och holsteinarne.

Det var en ståtlig syn. Till häst, klädd i en uniform, som hon lånat af en officer vid regementet Semjonofski, red Katarina i spetsen för sina trupper. En eklöfskrans omgaf hennes sobelmössa, och hennes långa hår fladdrade för vinden. Bredvid henne, klädd i samma uniform, galopperade furstinnan Daschkof. Soldaterna voro hänryckta. På eget bevåg hade de aflagt och slitit sönder eller sålt till klädstånden de uniformer, som Peter III hade klädt på dem, och tagit tillbaka sin gamla krigardräkt, som Peter I hade importerat från Tyskland, men som redan ansågs för nationell-De brunno af ifver att få mäta sig med holsteinarne.

De fingo ej den tillfredsställelsen. Efter nattmarschen, klockan fem på morgonen, visade sig en parlamentär från Peter. Det var furst Alexander Galitzin. Kejsaren erbjöd kejsarinnan att dela makten. Katarina försmådde att ge något svar. En timme därefter mottog hon sin gemåls afsägelseakt. Hon stannade på Peter hof, dit Peter också fördes. Panin, som fått i uppdrag att meddela honom tsarinnans vilja beträffande hans person, fann honom i ett ömkligt tillstånd. Peter ville kyssa hans hand och besvor honom att utverka, att han ej skulle bli skild från sin älskarina. Han grät som ett barn, som har fått stryk. Favoriten släpade sig för Katarinas ombuds fötter och bad också att slippa skiljas från sin älskare. Men man skilde dem åt i alla fall. Mademoiselle Worontsof skickades till Moskwa, Peter erhöll till provisoriskt residens ett hus beläget i Ropscha, »ett ganska aflägset, men mycket behagligt ställe,» försäkrade Katarina, trettio kilometer från Peterhof, under väntan på att en passande bostad skulle bli iordningställd åt honom på fästningen Schlüsselburg, den ryska Bastiljen.

Dagen därpå, den 14 juli, höll Katarina ett högtidligt intåg i Petersburg. Hon hade således endast tillbragt några timmar där. Någonting hade emellertid tilldragit sig där, utom att Peter blifvit störtad. Furstinnan Daschkof hade

gjort en upptäckt, hvarom hon talar i sina memoarer med bedröfvelse och som, genom den öfverraskning den168

beredde henne, visar, att hon var mycket naiv för att vara en anstifterska af komplotter. Då hon kom in i kejsarinnans-salong för att äta middag, hade hon sett en man ligga raklång utsträckt på en soffa. Det var Gregor Orlof. Han hade framför sig en hög af förseglade bref, som han helt nonchalant beredde sig att öppna.

»Hvad ämnar ni göra?» ropade furstinnan till honom, då hon på brefvens utseende, som hon lärt sig känna igen i sin onkels hus, såg att det var papper från det stora kansliet. »Ingen har rättighet att röra vid det där utom kejsarinnan och de personer hon särskildt gifvit tillåtelse därtill.»

»Alldeles,» svarade Orlof utan att förändra ställning och med samma min af föraktfull likgiltighet. »Hon har sagt till mig att gå igenom det här.» Han föreföll uttråkad af sitt arbete och besluten att göra sig af med det så lättvindigt som möjligt.

Furstinnan var häpen. Men ännu skulle hon få mera att förvåna sig öfver. Det var dukadt för tre personer på. ett bord i andra ändan af salongen. Kejsarinnan, som nu inträdde, bjöd sin väninna att ta plats där jämte henne-Den tredje platsen var bestämd för den unge löjtnanten. Men denne rörde sig icke ur fläcken. Kejsarinnan lät då bära bordet till soffan. Hon och furstinnan satte sig midt-emot den unge mannen, som fortfarande låg. Han hade skadat sitt ben, påstod han.

Sålunda visade det sig, hvilken ställning han skulle komma att intaga hos den nya suveränen. Det var invigningen af favoritsystemet.

3.

Ännu väntade några obehag Katarina i Petersburg. Natten efter hennes återkomst uppstod ett stort oväsen omkring palatset. Soldaterna vid regementet Ismajlofski hade tågat ifrån sin kasern och begärde att få se tsarinnan, för att öfvertyga sig om, att man ej hade fört bort henneSEGERN.

1 Tö-

Hon måste stiga upp och ännu en gång påkläda sig sin uniform för att lugna dem.

»Jag hvarken kan eller vill,» skref hon några månader därefter till Poniatowski, »omtala alla de omständigheter, som hindra er att komma hit. Min ställning är sådan, att jag måste ta många hänsyn, och den obetydligaste soldat vid gardet tänker, då han får se mig: Se där mina händers verk. — Jag dör af oro för de bref ni skrifver till mig.»

Hon trotsade för öfrigt på ett beundransvärdt sätt svårigheter och faror. Under förberedelserna till eller utförandet af statskuppen hade hon ej ådagalagt vissa af de egenskaper, som äro önskvärda hos en chef, hvarken stort förutseende eller stor förslagenhet, men däremot kallblodighet, mod, beslutsamhet och framför allt en öfverlägsen förmåga att sätta i scen. Det var de aktionsmedel, som hon äfven nu använde. Alla, som bevittnat de händelser, hvilkas skådeplats Petersburg nu var, prisa enstämmigt hennes lugn, hennes på samma gång vänliga och imponerande min, det leende majestätet i hennes sätt och hållning. Hon visade sig redan orubblig.

Hon åsidosatte ej heller den hjälpkälla hon för längesedan valt och som hon gärna använde, då det gällde att kufva viljor och vinna tillgifvenhet: hon visade sig från första stunden som en slösaktigt frikostig härskarinna, den där vet att belöna den, som tjänar henne. Under de första månaderna af hennes regering är det en riktig guldflod, som utgjuter sig öfver dem, som bidragit att skapa hennes lycka. Den 16 november 1762 uppgår siffran på de utbetalade belöningarna — utom gåfvor in natura, bortskänkta jordområden och trälar — till 795,622 rubler, d. v. s. nära fyra millioner francs efter den dåvarande kursen. Och de summor, som utlämnats till vederbörande, voro till största delen endast afbetalningar. Så t. ex. erhöll Gregor Orlof nu endast 3,000 rubler af de 50,000, som voro honom tillämnade. Skattkammarens disponibla tillgångar medgåfvo ej, att man för tillfället gjorde mera. Furstinnan Daschkof figurerar på betalningslistorna med 25,000 rubler. En summa af 225,890 rubler gick åt till utbetalningen af ett halft års sold till officerskårerna vid de regementen, som deltagit i170

statskuppen. Soldaternas andel är mindre riklig. Man har bestått dem frikostigt med dricksvaror den 12 juli. Den utgiften uppgick till öfver 41,000 rubler, d. v. s. mer än 200,000 francs. Men kort efter den stora händelsen befann ett ganska stort antal af dessa pretorianer sig i utblottadt tillstånd, och Katarina gör ingenting att förhjälpa dem därur. Men så har hon ej heller behof af dem längre.

Hon glömmer ej heller de frånvarande. En af hennes första omsorger var att skicka ett ilbud till ex-kansleren Bestuschef för att underrätta honom om hennes uppstigande på tronen och uppmana honom att infinna sig i hufvudstaden. Den af Katarina valde öfver bringar en af denna glada nyhet var en viss Nikolai Ilitsch Kalischkin, som i februari 1758, då han var sergeant vid ett gardesregemente, hade haft i uppdrag att bevaka den i Bestuschefs process inblandade juveleraren Bernardi, och hade hjälpt till att befordra den förut omtalade brefväxlingen mellan storfurstinnan och fångarne. Katarina hade ej glömt det. Hon hade emellertid en missräkning i beredskap för sin gamle politiske bundsförvant. Bestuschef infann sig skyndsamt och blef emottagen med öppna armar. Katarina var mycket glad åt att ha i sin närhet en man med hans erfarenhet och auktoritet. Hon hade oupphörligt hans namn och hans forna tjänster på tungan. Hon vädjade ofta till hans råd. Men han inbillade sig säkert att återfå sin plats, sin ställning som allsmäktig minister och ett ännu större inflytande än han haft hos Elisabeth. I det afseendet blef han fullständigt besviken.

Det var flera, hvilkas förhoppningar kommo på skam. Fältmarskalken Münnich, som hade brådtom att underkasta sig, erfor en bitter missräkning. Katarina tycktes ej hysa något agg till honom för det, för öfrigt gagnlösa, bistånd han gifvit Peter. Han hade endast gjort sin plikt. Det sade han mycket värdigt, och hon tycktes höra på honom på samma sätt. Men hon gjorde med honom som med Bestuschef, hon gjorde sig artigt af med honom. Hon ansåg, enligt en modern statsmans uttryck, att en ny situation kräfver nya män.

En, som missräknat sig, var också furstinnan Daschkof. Hon hade föreställt sig Katarinas regering som ett slagsSEGERN.

1 Tö-

féerie, hvarunder hon skulle fortsätta att dagligen bestämma öfver rikets öden, tumlande om på en vacker häst i spetsen för en afdelning grenadierer. Hon hade fått smak för uniformen, för intriger och parader. Hon ansåg sig hvarken belönad efter förtjänst eller använd efter sin förmåga. Yi skola återse henne längre fram med sina drömmar, sina anspråk och alla de dårskaper, som förgiftade hennes lif och vållade hennes kejserliga väninna en del obehag. Yi skola också återfinna Bestuschef och Münnich.

Katarina var också nära att skapa en missnöjd af en obetydlig vän, om hvilken vi redan talat. Furstinnan Daschkof var ej den enda, som tillskref sig en hufvudroll i händelserna den 12 juli. Fyra dagar efter statskuppen anmäldes för kejsarinnan general Betzki. Han hade använts vid några penningutdelningar bland soldater, som Orlofarne värfvat. Han hade fått en orden och några tusen rubler; Katarina trodde, att han kom för att tacka henne. Han föll på knä, och i denna ställning besvor han kejsarinnan att i vittnens närvaro erkänna, hvem hon hade att tacka för sin krona.

»Gud och mina undersåtars val,» svarade Katarina lugnt.

Då Betzki hörde dessa ord, steg han upp och tog med en tragisk åtbörd af sig sitt ordensband.

»Hvad gör ni?»

»Jag är inte längre värdig att bära dessa insignier priset för mina tjänster, eftersom mina tjänster ej uppskattas af kejsarinnan. Jag trodde mig vara den ende skaparen af hennes storhet. Är det inte jag som har uppviglat gardet? Är det inte jag, som har strött ut guld? Kejsarinnan förnekar det. Jag är den olyckligaste människa i världen!»

Kejsarinnan gaf saken en skämtsam vändning.

»Ni har gifvit mig kronan, Betzki, jag erkänner det. Också vill jag endast ta emot den af edra händer. Det är åt er

jag ger i uppdrag att göra den så vacker det är möjligt. Jag ställer alla juvelerare i mitt rike till ert förfogande.»

Betzki tog skämtet på allvar. Han öfvervakade juvele-rarnes arbete på det till kröningsdagen beställda kejserliga diademet och blef belåten.172

STO.RFURSTINNAN.

Så berättar åtminstone furstinnan Daschkof denna historia, där hon kanske låtit sin fantasi ha ett ord med i laget.

Men på det hela taget var Katarina, som sagdt, lika frikostig mot sina vänner som storsint mot sina fiender. Den nya regeringen började lofvande. Den hänförelse, hvarmed den hälsats i hufvudstaden, fann ett klingande eko långt bort i de mest aflägsna provinser.

Plötsligt drog ett mörkt moln öfver denna strålande morgonrodnad. Den 18 juli kom Katarina tillbaka från senaten, där hon låtit läsa upp ett nytt manifest, innehållande en konstmässigt affattad skildring af det sätt, hvarpå hon tillträdt regeringen, och höll just på att förbereda sig till att uppträda inför hofvet, då en man störtade in i hennes toalettrum. Han var betäckt af svett och damm, och hans kläder voro i oordning. Det var Alexej Orlof. Han kom i sporrsträck ridande från Bopscha och meddelade kejsarinnan, att Peter III var död.

4.

Hvad hade nu händt återigen? Hemlighetsfullt mörker. Mer än i något annat land i Europa har historien i Ryssland svårt för att kasta en blick bakom de stora statshändelsernas officiella drapering. De af granit byggda palatsens murar äro tjocka, munnarna äro förseglade. Peter hade funnit sig i sitt öde med förvånande lätthet. Hans klagomål och hans böner hade inskränkt sig till tre saker: hans älskarinna, hans apa och hans fiol. Han tillbragte sina dagar med att dricka och röka. Den 18 juli blef han funnen död. Det är nästan det enda vi veta säkert.

Att han ljutit en våldsam död, är så godt som visst. Då var det ingen, som tviflade därpå. I ett bref till hertig de Choiseul sade Béranger, Frankrikes chargé-d'affaires, att han hade i sin hand »allt hvad som kan bekräfta den allmänna åsikten». Han hade ej sett kejsarens lik, som exponerades offentligt med det vanliga ceremonielet, ty diplomatiska kåren hade ej blifvit inbjuden att bese det, ochSEGERN.

1 Tö-

Béranger visste, att man förde anteckningar öfver de personer, som begåfvo sig dit. Men han hade skickat dit en pålitlig person, hvars rapport bekräftade hans misstankar. Den olycklige suveränens kropp var alldeles svart, och genom huden svettades han ett ur hans ådror utträngande blod, som till och med syntes på handskarna, hvarmed hans händer voro betäckta.» De personer, hvilka enligt landets bruk ansågo sig böra kyssa liket på munnen, fingo svullna läppar.

Som man ser, tar fantasien ut sin rätt till och med i ett diplomatiskt aktstycke. Men självfva faktum träder oss dock där till mötes med stor sannolikhet. Hvad sättet för mordet beträffar, efter det tycks som om man måste antaga hypotesen, ha gissningarna varit olika. Somliga ha talat om en förgiftning i bourgogne, som var den stackars Peters favoritvin, andra om en strypning. De flesta ha utpekat Alexej Orlof som upphofsman, tillskyndare eller till och med gärningsman propria manu af dådet. Men en berättelse, som ej saknar trovärdighet — den härleder sig från Schumacher, Danmarks legationssekreterare i Ryssland — ger saken en belt annan vändning Den fritar Orlof från all delaktighet. Det är icke han, det är Tjeplof, som har gjort alltsammans eller åtminstone gifvit befallning därom. Atlydande hans tillsägelser, har en svensk officer i rysk tjänst, Svanovitz (?), strypt Peter med en gevärsrem. Brottet föröfvades icke den 18 juli, utan den 15. Det var icke Orlof, utan furst Bariatinski, som bragte underrättelsen därom till Petersburg.

Orlof eller Tjeplof, den frågan kan förefalla underordnad och af ringa betydelse. Men det är den inte. Om Tjeplof varit brottets gärningsman, måste Katarina ha varit dess anstifterska. Ty'huru skulle man kunna tänka sig, att han handlat utan hennes samtycke? Annorlunda är det med Orlof. Han och hans bror Gregor voro och skulle ännu någon tid till en viss grad förbli herrar öfver en sitution, som de hade skapat, och äfven berättigade att efter sitt

godtfinnande leda ett spel, hvari deras lif var insatsen. De hade ej inhämtat Katarinas åsikt, då de började statskuppen, och de kunna mycket väl ha underlåtit att rådfråga henne äfven denna gång.174

»Kejsarinnan var okunnig om detta dåd,» försäkrade Fredrich tjugu år därefter under ett samtal med grefve de Ségur, »och mottog underrättelsen därom med en förtviflan, som ej var spelad; hon förutsåg den dom, som hela världen nu fäller öfver henne.»

Hela världen var kanske för mycket sagdt. Men den stora allmänheten var säkerligen böjd för att sluta sig till en åsikt, för hvilken Castéra, Masson, Helbig och andra ha gjort sig till språkrör. I en tidning från den tiden, tryckt i Leipzig, jämfördes Peters död med den engelske kung Edvards, som mördades i fängelset på sin gemål Isabellas befallning 1327. Längre fram försiggick en omkastning i opinionen, hvartill utgifvandet af furstinnan Daschkofs memoarer ej litet har bidragit. Vid Katarinas död hade Paul bland kejsarinnans papper funnit ett bref från Alexej Orlof, skrifvet genast efter händelsen och tydligt angifvande honom själf såsom brottets upphofsman. Mordrusets yrsel, skräck, samvetskval, allt bär det vittne om. Kejsaren lyfte ögonen till himlen och sade: »Gud vare tack . Men furstinnan Daschkof, som skildrar denna scen, har ej varit närvarande därvid, och grefve Rostoptschin, som har en kopia af detta bref, berättar, att originalet har blifvit förstördt.

Bland de moderna författarne göra olika åsikter och gissningar sig gällande. Katarina själf ansträngde sig för öfrigt, det måste erkännas, att bibehålla det dunkel, som omger denna fruktansvärda gåta, och det med alla de medel, som stå i en själf härskares makt. Om man gjort henne orätt, kan man säga, att hon på sätt och vis framkallat förtalet genom att nedtysta sanningen. Hennes hårdnackade ifver att söka kväfva alla egentliga uttalanden om den tragiska händelsen gick så långt, att hon till och med angrep Rulhières verk, som ändå icke uttalade sig angående bennes delaktighet i mordet. Och trots hennes utomordentliga förställningskonst, var den hållning hon ansåg sig böra antaga i katastrofens ögonblick kanske ej den bästa hon kunde välja för att afväpna den allmänna oviljan, ehuru den vittnade om hennes karaktersstyrka och hennes utmärkta förmåga som skådespelerska. I ett skyndsamt sammankalladt råd beslöts det, att nyheten skulle hållas hemlig ett dygn.SEGERN.

1 Tö-

Kejsarinnan visade sig genast inför hofvet Titan att förråda den ringaste sinnesrörelse. Först dagen därpå, då ett manifest underrättat senaten om den hemska upplösningen, låtsade Katarina, som om hon nyss fått veta hvad som händt: hon grät ymniga tårar inför sin förtroligaste omgifning och visade sig ej offentligt.

En sista anmärkning till afslutning på denna olösliga fråga: hvarken Orlofarne eller Tjeplof eller någon annan blef åtalad för dramat på Eopscha. Ådrar ej tsarinnan sig därigenom ansvar, hvilka hypoteser man än antar för giltiga?' I alla händelser har det förefunnits samtycke å hennes sida, ett gillande af den fullbordade handlingen, om icke af uppsåtet. Och sålunda finnes alltid en blodfläck på hennes händer, som nyss gripit den kejserliga spiran. Och det fanns nog flera. Men på en viss höjd kan måhända den mänskliga storheten ej existera] utan dessa brännmärken, som neddraga den till den vanliga nivån. Och Katarina var stor. Huru, med hvilka medel och trots hvilka fel, det skola vi nu försöka visa. Som det aldrig varit vår afsikt att skrifva hennes lefnadshistoria, skola vi här afbryta den berättelse, hvarigenom vi velat antyda ursprunget till och begynnelsen af hennes sällsamma öden. Denna förberedande undersökning har synts oss nödvändig för att belysa och lägga till rätta hvad som utgör vår egentliga uppgift, nämligen skildringen af en kvinna och en suverän, hvilka bägge haft få rivaler i världshistorien och karakteren af en regering, som hittills varit utan like, i ett stort folks historia. Yi ha velat visa, huru Katarina blef hvad hon var, nu skola vi söka skildra, hvad hon var.

FÖRSTA BOKEN.

Kvinnan.

FÖRSTA KAPITLET.

Utseende. Karakter. — Temperament.

i.

»Sanningen att säga har jag aldrig ansett mig vara ofantligt vacker, men jag 'slog an', och det anser jag som min starka sida.»

Katarina har med ofvanstående ord själf angifvit, med hvad slags behag naturen utrustat hennes yttre människa. Ehuru hon i hela sitt lif jämförts med alla historiens Kleopatror, erkänner hon dock ej riktigheten af denna jämförelse, icke därför att hon skulle underskatta den, ty hon skref bland annat till Grimm: »Skönheten är aldrig öfverflödig, och jag har alltid satt högt pris därpå, ehuru jag aldrig själf varit någon skönhet.» Måhända har hon här frivilligt underskattat sina behag, antingen af blygsamhet eller raffineradt koketteri. Så skulle man vara frestad att tro, att döma af samtidens enstämmiga vittnesbörd. Nordens Semiramis har lefvat under det adertonde århundradets senare hälft och lämnat sitt namn åt eftervärlden vid tröskeln af det nittonde ej blott som en underbar inkarnation af makt, storhet och framgång, utan äfven såsom den mest

tillbedjansvärda och tillbedda kvinna. Hon var i sin samtids ögon ej allenast imponerande, majestätisk eller skräckinjagande, hon var äfven tjusande och skön, ja en af de allra skönaste, en härskarinna både genom sin skönhet och sitt snille. Pallas och Venus victrix i en person.

Det förefaller, som om hennes samtida ej förmått att se med öppna ögon, utan alldeles låtit förhäxa sig af den förtrollande kejsarinnan. Så t. ex. ha de flesta, som varit i tillfälle att närma sig kejsarinnan, talat om hennes höga växt, hvarigenom hon var i stånd att öfverskåda mängden, och ändå var hon i själfva verket under medellängd, snarare liten, med för tidiga anlag för embonpoint. Äfven färgen på hennes ögon har gifvit anledning till löjliga motsägelser, några ansågo dem vara bruna, andra blå. Eulhière har dragit sig ur spelet genom att låta dem vara bruna med blå reflexer. Det porträtt han har gifvit oss af Katarina är från tiden för hennes tronbestigning; hon var då trettiotre år gammal.

»Hennes växt,» skrifver Rulhière, »är behaglig och ädel, hennes gång stolt, hennes person och sätt utomordentligt behagfulla. Hon gör intryck af härskarinna, och hvarje hennes drag tyder på en stor karakter. Hennes hals är lång, och hufvudet rör sig med stor ledighet, i synnerhet i profil är föreningen mellan dessa båda partier af en utomordentlig skönhet. Hon är äfven medveten om denna fördel och söker att göra den gällande så mycket som möjligt. Pannan är bred och öppen, näsan starkt böjd, munnen frisk och prydd med de vackraste tänder, hakan är något stor med en liten dubbelhaka. Hennes hår är kastanjebrunt och särdeles praktfullt, ögonbrynen bruna, ögonen bruna med blåskimrande ljusreflexer, och hyn är bländande. Den hufvudsakliga karakteren i hennes fysionomi är stolthet. Det behag och den godhet, som jämväl uttryckas däri, synas för mera skarpsynta ögon endast vara en verkan af en allt behärskande lust att behaga.»

Något annat lika detaljeradt porträtt af äldre datum finnes ej. Det som Poniatowski lämnat går ej längre än fyra eller fem år tillbaka i tiden och härrör dessutom från en förälskad man.

Rulhière däremot är hvarken förälskad eller entusiast. Låt oss jämföra detta utkast med det, som af en rysk konstnär Tschemessof tecknats i blyerts vid samma tidpunkt. Efter hvad ryktet förmäler, skulle detta porträtt ha gjorts på^ beställning af Patjomkin, hvilken Katarina började att utmärka kort efter julirevolutionen. Och måhända till och med tidigare. Katarina förklarade sig nöjd med porträttet och fäste dess upphofsman vid sin person som kabinettssekreterare. Emellertid är det en bra märkvärdig kejsarinna, som Tschemessof där visar oss och olik allt hvad andra målare, skulptörer och minnestecknare framställt, från Benner ända till Lampi, från Rulhière ända till prinsen af Ligne. Hvad han ger oss är ett rätt klokt och behagligt ansikte, men föga ideelt, och rent ut sagdt alldagligt. Måhända bidrog äfven dräkten härtill, en egendomlig sorgdräkt med en underlig koaffyr, som täcker pannan ända till ögonbrynen och öfverst på hufvudet bildar ett par läderlappsvingar, ansiktet är leende, men det oaktadt hårdt, dragen tjocka, något manliga, med en anstrykning af brutal öppenhjärtighet. Man

vore frestad att likna henne vid en tysk marketen-terska förklädd till minna; af Kleopatra finns intet spår.

Var Tschemessof endast en klåpare, och har Katarina, då hon ansåg detta porträtt lyckadt, endast därigenom lämnat ett bevis på sin fullkomliga okunnighet i konstsaker, hvilken hon sedermera så uppriktigt erkänner för Falconet? Det kan endast till en viss grad vara möjligt. Ett slags bevis finnes dock för riktigheten af den ryske konstnärens teckning i det af Ricbardson endast några år senare skrifna porträttet. Denne engelsman tyckes ha haft en fullkomligt oförvillad och för illusioner omottaglig blick. Han har upptecknat sina iakttagelser i följande ordalag:

»Kejsarinnan af Ryssland är af en växt öfver medellängd, väl proportionerad och behaglig, men fallen för embon-point. Hon har vacker hy, men försöker likväl att förhöja den med rödt smink liksom alla kvinnor i hennes land. Munnen är väl tecknad med vackra tänder, de blåa ögonen ha ett forskande uttryck, någonting mindre skarpt än en inkvisitorisk blick och mindre elakt än en misstänksam. Hennes drag äro i allmänhet regelbundna och behagliga. Det hela

är sådant, att det vore orätt att kalla det manligt, men lika orätt att kalla det fullt kvinnligt.»

Detta är icke helt och hållet Tschemessofs bild i hela dess naiva och nästan grofva realism; ett gemensamt drag finnes dock hos dem bägge, och det förefaller, som skulle just detta drag varit det mest framträdande hos modellen, det som utgjort dess verkliga karakter och ur plastisk synpunkt om icke förstört, så åtminstone betydligt förminskat dess charme: det är just detta manhaftiga drag, som skymtar fram här och där och framträder midt under färgernas trolska lek, till och med hos mindre samvetsgranna penslar.

Det porträtt, som utgjorde Yoltaires förtjusning och hvilket ännu finnes på Ferney, förråder, äfven det, något af detsamma, ehuru Katarina själf öfvervakat dess utförande ända till det sista penseldraget. Ett veck vid näsroten på det porträtt, som Lampi målade kort före hennes död och som, i hennes tycke, gjorde ansiktet hårdt, var orsaken till att hon betraktade såväl porträttet som målaren med mindre välvilliga ögon. Lampi var dock med rätta känd för att ej säga sina modeller alltför bittra sanningar. Han tog bort vecket och gaf den nära sjuttioåriga kejsarinnan utseende af en ung nymf. Historien förmäler ej, om hon nu var nöjd.

»Huru föreställde ni er, att jag såg ut?» frågade Katarina prinsen af Ligne vid dennes första besök i Petersburg. »Stor, stel, med ögon som sjärnor och i storpanier?» Det var 1780, kejsarinnan var då femtioett år. Se här hvad prinsen af Ligne säger om henne: »Hon såg ännu bra ut, det märktes, att hon snarare varit vacker än täck. Hennes pannas majestät mildrades af ögonen och af ett behagligt leende, men pannan var det som talade det rätta språket. Utan att vara någon Lavater läste man därpå som ur en bok: snille, rättvisa, mod, djup, mildhet, lugn och fasthet; dess bredd angaf sätet för minne och inbillningskraft, man såg, att där fanns rum för allt. Hennes något spetsiga haka var ej i ordets egentliga bemärkelse framskjutande, men långt ifrån tillbakadragen och hade en ädel form. Ansiktsovalen blef härigenom mindre väl tecknad, men var ändå oändligt behaglig, emedan öppenhet och glädtighet

tagit sitt säte på hennes läppar. Hon hade troligen haft mycken fraicheur och en ståtlig byst, hvilken hon dock vnnnit på bekostnad af sin smidighet, ty hon lär fordom varit smärt som en vidja; man blir i allmänhet mycket fet i Ryssland. Hon var ordentlig, och hade hon ej burit sitt hår så slätt tillbakastruket, utan låtit det falla ledigare vid tinningarna, skulle hon sett mycket bättre ut. Man märkte ej, att hon var liten.»

En entusiast, som man ser. Grefve de Ségur, hvilken i egenskap af diplomat ansåg sig vara mindre entusiastisk, har vid samma tidpunkt tecknat ungefär liknande drag. »Hennes hys hvithet och friskhet var det behag hon längst bevarade.» Men Castéra tyder på sitt eget sätt denna seger öfver förgängelsen: »Under de senare åren af sin regering begagnade hon mycket smink». Det är just hvad Katarina ville, att ingen skulle ana. Yi läsa i ett af hennes bref till Grimm, dateradt 1783:

»Jag tackar er för det röda smink, hvarmed ni vill att jag skall måla mitt ansikte, men då jag försökte det, befanns det så mörkt, att jag liknade en furie, således torde ni ursäkta, att jag oaktadt min popularitet, där ni nu vistas

(Grimm var i Paris), icke vill imitera eller upptaga detta mode.»

Det i konstnärligt afseende mest kompetenta vittnesbördet och som man minst har skäl att betvifla, är Madame Vigée-Lebruns, hvilken beklagligtvis ej sett Katarina under hennes skönhets glansperiod och ej haft att glädja sig åt härskarinnans tillmötesgående. Hon lyckades nämligen ej förmå kejsarinnan att sitta för sig, hvarför hon endast målat ur minnet. Hennes penna ger oss följande beskrifning:

»Jag var först ytterligt förvånad öfver att finna kejsarinnan mycket liten, emedan jag tänkt mig henne ofantligt stor, lika stor som hennes rykte. Hon var mycket fet, men hade ännu ett vackert ansikte, som hennes hvita, uppkammade hår på ett förträffligt sätt inramade. Snillet tronade på hennes breda och höga panna, ögonen voro milda och kloka, näsan fullkomligt grekisk, hennes hy var särdeles klar och uttrycket ständigt växlande. Jag sade, att hon var liten, men det oaktadt tycktes hon, när hon uppträdde offent-

ligt, i allt sitt majestät, med högburet hufvud, den skarpa örnblicken och den hållning som vanan att befalla skänker, vara världens härskarinna. Hon bar vid en fest storkorset af tre ordnar på en enkel, värdig dräkt. Den bestod uti en guldbroderad muslinstunika med mycket vida ärmar, veckade på tvären på asiatiskt vis. Ofvanpå denna tunika en dolma af röd sammet med korta ärmar. Mössan, som täckte hennes hvita hår, var ej prydd med band, utan med utomordentligt vackra diamanter.»

Katarina hade tidigt vant sig att bära hufvudet högt, när hon visade sig offentligt. Tack vare denna vana, som hon under hela sitt lif bibehöll, och den stora makt, som omstrålade henne likt en gloria, lyckades hon till den grad imponera på sin omgifning, att hon föreföll högväxt t. o. m. för en sådan iakttagare som Richardson. Denna konst att sätta i scen, hvari hon ej hade sin like, har efter henne blifvit en tradition inom det ryska hofvet.

Prinsessan af Sachsen Koburg, hvilken första gången såg henne år 1795, börjar sin berättelse om detta sammanträffande på ett ganska obehagligt sätt. Hon säger nämligen, att det alltid varit i den gamla kejsarinnans skepnad som bon föreställt sig en trollpacka, men af det följande framgår, att hon ej tänkt sig det en sådan nödvändigt behöfde vara ful. Hon prisar härskarinnans särdeles väl bibehållna hy och säger sig ha funnit henne vara typen för en frisk och stark åldring, ehuru hon i utlandet alltid hört talas om hennes krämpor.

Katarina njöt emellertid aldrig af en riktigt god hälsa; hon led ofta af hufvudvärk åtföljd af magplågor. Detta hindrade henne dock ej att ända till sin sista stund göra narr af både läkekonst och läkare, och det var ingen lätt sak att förmå henne intaga medicin. En dag, då hennes läkare Eogerson lyckats förmå henne att svälja några piller, blef han till den grad förtjust däröfver, att han glömde sig ända därhän att klappa henne på axeln och utropa: »Bravo> Madame!» men kejsarinnan blef ej stött.

Prån 1772 var hon tvungen att begagna glasögon för att kunna läsa. Hennes särdeles fina hörsel var behäftad med en besynnerlighet, som bestod däri, att hennes båda

öron uppfattade ljudet på olika sätt, både i afseende på styrka och ton. och detta är utan tvifvel anledningen, hvarför hon ej tyckte om musik, oaktadt all den möda hon gjorde sig att förstå den. Harmoniens sinne felades henne fullkomligt.

Det har berättats, att när de silkesdukar, med hvilka hon plägade omvira sitt hufvud, då hon sof, tvättades, sprakade gnistor ifrån dem. Samma fenomen iakttogs äfven med hennes lakan. Denna och dylika fabler bevisa blott, hvilket välde själfva hennes fysiska person utöfvade på hennes samtida, hvilka vid denna tidpunkt voro lifligt intresserade af Franklins hemlighetsfulla upptäckter. Hennes moraliska personlighet var äfven ägnad att ge fart åt sådana fantasier.

2.

En stor regentinna och en kvinna värd all aktning, men som Katarina aldrig ville vara lik och ironiskt kallade »den heliga Theresia», skref 1780 följande:

»Kejsaren har denna vinter på skämt antydt sin önskan att åvägabringa ett möte mellan mig och kejsarinnan af Ryssland. Ni kan väl föreställa er min motvilja för ett dylikt förslag, så väl för det intryck, som ett sådant möte skulle göra på de andra makterna, som ock för den afsky en Tcaralder som kejsarinnans alltid ingifvit mig.»

Emellertid är det just genom sin karakter som Katarina blifvit stor; fel, ja till och med laster fläcka visserligen denna karakter, men gifva på samma gång åt den af dem vanprydda moraliska människan gigantiska, nästan vidunderliga proportioner. Det hela hade en prägel af någonting bländande och ovanligt upphöjdt. »Den afsky och fasa», som Maria Theresia uttalade, hindrade henne likväl ej att alliera sig med den smädade kejsarinnan och att lägga sin hand i hennes för fullbordandet af den sämsta handling, för hvilken Katarina drabbats af historiens dom, nämligen Polens mord. Marie Antoinette, som tycktes dela sin mors186

motvilja, har visat sig med samma lätthet som denna kunna vid behof lägga bort den.

»Oaktadt mina åsikter om kejsarinnan af Ryssland,» skref hon, »skulle jag vara henne mycket förbunden, om hennes politik toge en för oss fredlig vändning.»

Det vill synas, som om Katarina endast varit ett vidunder i teorien, och till och med under den förutsättningen torde domen behöfva justeras, ty det är väl tvifvel underkastadt, huruvida ett vidunder vore i stånd att väcka massornas beundran och, hvad mera är, skapa beståndande verk nyttiga för kommande släkten. Hon var utan tvifvel en förunderligt sammansatt natur, som nära nog gäckar det analyseringsarbete som vi här våga försöka. Det är, som om Katarina hade förutsett de svårigheter hennes biografer skulle få att kämpa emot och känt medlidande med dem, ty hon har gjort sig mödan att uppställa några vägvisare och att bana stigen för dem. Utom hennes memoarer, hvari själf analysen intar en ganska ringa plats, ha vi henne att tacka för grundstommen till ett slags själfbiografi äfvensom någonting liknande utkastet till ett porträtt i helfigur af hennes inre andliga jag. Den förra finnes upptecknad på ett pappersark, å hvars baksida en främmande hand skrifvit en grafskrift öfver »Sir Tom Anderson», en af kejsarinnans favoritbundar. Med denna ömt älskade varelses grafskrift till mönster har Katarina i ett anfall af den för henne egendomliga humorn författat sin egen, »emedan hon befarade,» sade hon — det var under vintern 1778 — »att dö vid slutet af karnevalen, som hade att bjuda på elfva maskerader, utom supéer och middagar.» Vi afskrifva innehållet ordagrant:

»Här hvilar Katarina II, född i Stettin den 21 april (2 maj) 1729. Hon kom till Ryssland 1774 för att förmälas med Peter III. Vid fjorton års ålder fattade hon det trefaldiga beslutet att behaga sin make, Elisabeth och sitt folk. Hon glömde ingenting, för att lyckas däri. Aderton år af ledsnad och ensamhet kommo henne att läsa många böcker. Sedan hon uppstigit på Rysslands tron, ville hon sina undersåtar väl och sökte bereda dem lycka, frihet och välstånd. Hon förlät lätt och hatade ingen. Öfverseende, lätt att lefva med, af glädtigt lynne, med republikansk själ

och godt hjärta förvärfvade hon sig vänner. Arbetet var henne lätt, hon hade smak för sällskapslif och konst.»

Och nu till porträttet. Yi finna det i ett bref adresseradt till Sénac de Meilhan i maj 1796.

»Jag har aldrig trott mig vara någon skapande förmåga. Jag har påträffat en mängd människor, hos hvilka jag, utan att afundas dem, funnit långt mera snille än hos mig själf. Det har alltid varit mycket lätt att leda mig, och för att lyckas däri behöfde man blott framställa bättre och kärnfullare tankar än mina egna; då blef jag foglig som ett lamm. Skälet härtill var min lifliga önskan att framför allt tillgodose rikets bästa. Jag har varit nog lycklig att träffa på just de goda och sanna principerna, och därför har jag haft stor framgång. Jag har äfven haft olyckor till följd af fel, hvari jag ej haft någon del och måhända, emedan man ej punktligt följt mina föreskrifter. Oaktadt min karakters naturliga böjlighet har jag dock förstått att vara envis eller fast, huru man vill kalla det, då det synts mig nödvändigt. Jag har aldrig velat utöfva något tryck på andras öfvertygelse, men har haft min egen, när så fordrats. Jag är ingen vän af dispyter, emedan jag märkt, att enhvar alltid till slut behåller sin egen mening. För öfrigt skulle jag icke kunna tala tillräckligt högt. Jag har aldrig hyst något groll, emedan Försynen ställt mig på en så hög plats, att sådant ej kunnat ifrågakomma och emedan en strid mellan mig och någon enskild skulle varit

alltför ojämn. 1 allmänhet är jag en vän af rättvisa, men är dock af den meningen, att sträng rättvisa ej är rättvisa, samt att den mänskliga svagheten endast står ut med billighet. I hvarje sådant fall har jag föredragit mänsklighet och hänsyn till den mänskliga naturen framför en, såsom det ofta tyckts mig, oklok stränghets föreskrifter. Härvidlag har jag låtit vägleda mig af mitt hjärta, som jag tror vara mildt och godt. När gubbar yrkade på stränghet, tillstod jag under tårar för dem min svaghet, och jag har sett några af dem, äfven med tårade ögon, ge mig rätt. Mitt lynne är gladt och frimodigt, men jag har lefvat för länge i världen för att ej veta, att det finnes gallsjuka sinnen, som ej tåla glädjen, och att ej alla kunna fördraga sanning och uppriktighet.»188

»Detta är ungefär mitt porträtt», skrifver Katarina som rubrik öfver ofvanstående. Ja, mycket ungefär, kan man vara frestad att säga, och det icke allenast med afseende på det icke sagda, utan kanske ännu mera beträffande det sagda. Sålunda är t. ex. detta påstående, att hon aldrig hyst groll, ganska förvånande af en härskarina, som med Fredrik den store haft de välbekanta omslagen i vänskap, framkallade genom några retsamma infäll af konungen-filosofen. Grefve Segar till och med har vid en tidpunkt, då man allra minst kunde anklaga honom för öfverdrifven stränghet mot denna furstinna, af hvilken han rönt ett så oförmodadt vänligt emottagande, tillåtit sig att i hennes karakter framhålla ett fullkomligt motsatt drag.

»Kejsarinnan,» läsa vi i en af hans depescher, »har utan tvifvel stora egenskaper, styrka i omdömet, mod i själen, ett genomträngande förstånd och mycken hjärtats godhet, men hon är flyktig, misstrogen och orolig, och hennes sårade eller smickrade egenkärlek har stort inflytande på hennes politiska åsikter. Ett obetänksamt yttrande om henne i Versailles, köld från vårt hofs sida eller från kejsarens, det minsta missgrepp af mig själf, skulle vara nog för att ändra hennes sinnesstämning, och för att nämna ett exempel, har hon blifvit konungens af Preussen fiende, emedan han förmodat henne äga kroppsliga ofullkomligheter., dem hon icke har.»

Huru stor Katarinas kärlek till sanning och uppriktighet än må ha varit, skulle hon ha utgjort ett i världshistorien allenastående exempel, ifall hon förmått fasthålla därvid, äfven när hon talade om sig själf.

Lika litet uppriktig mot sig själf var hon den dag, då hon yttrade till prinsen af Ligne: »Hade ödet gjort mig till underlöjtnant, skulle jag aldrig ha uppnått kaptens grad, ty då hade jag låtit skjuta mig i första drabbningen.» När Katarina talade på detta sätt, glömde hon sin egen historia och det mest kännetecknande draget i hennes karakter. Djärf kunde hon visserligen vara ganska ofta, men framför allt och alltid ärelysten.

Alla kännetecken för den ras af stora personligheter, hvaraf Napoleon är den ojämförligaste representanten i denUTSEENDE. — KARAKTER. — TEMPERAMENT. 189

nyare historien, återfinnas hos henne. Först och främst en härsklystnad, som, hvad hon än själf må säga, mycket illa fördrog motsägelse och alldeles icke någon inblandning i hennes handlingssätt. En dag blir hon ursinnig på en af sina favoritministrar, furst Wjasemski, emedan denne utan att rådfråga henne, vågat gifva order om en föreställning på hofteatern. »Hon vill ej vara under någons förmynderskap», förklarar hon med anledning däraf. Vidare en stundom öfverdådig, men alltid reflekterande djärfhet, som trotsade all beräkning, men beräknar själfva slumpen och är kallt beslutsam gent emot hvarje fara. Slutligen detta själf-förtroende, utan hvilket man aldrig lyckas, och denna tro på alltings möjlighet, utan hvilken ingen kan ha framgång i sina företag. Allt detta med en tillsats af någonting kvinnligt, som ger det en prägel af öfverdrift och fantasteri. Då öfverbefälhafvaren för armén 1770 under kriget med turkarne talade om den förkrossande öfverlägsen heten hos den fientliga styrkan, nedtystade hon honom genom att som exempel framdraga romarne, hvilka aldrig räknade sina fiender, och sade sig vara fullkomligt öfvertygad om, att turkarne skulle bli slagna. — Och när hennes självsäkerhet sedan rättfärdigades genom händelserna och Rumiantsof besvarade hennes förtroende med förkrossande segrar, styrkes hon ytterligare i denna sin svn på tingen, så naturlig för hennes skaplynne. Hon arbetar sig in däri och befinner sig väl däraf. Mot slutet af sin regering har hon kommit ända därhän, att ej ens kunna erkänna möjligheten af ett nederlag, en motgång, ett förräderi af lyckan.

»Om jag,» skrifver hon 1796, »vore Ludvig XVIII, skulle jag aldrig lämnat Frankrike eller också för länge sedan

återkommit trots både storm och flod, och denna afresa eller återkomst skulle uteslutande berott af mig själf i trots af hvarje mänsklig makt.»

Hon är likaledes öfvertygad om, att ifall hon varit Georg III, skulle hon ej låtit taga Amerika ifrån sig.

Hon uppehälles, i likhet med alla af hennes ras, af en fatalistisk tro, en dunkel, oreflekterad, men derför icke mindre fast tillit till någonting onämnbart och allsmäktigt, som styr sådana lefnadsbanor som hennes. Under ett

samtal med Diderot ger hon honom sitt hedersord på, att hon skall komma att regera i 36 år. År 1789 sade hon: »Jag är nu sextio år, men är säker på, att jag skall lefva i ännu några och tjugu.» Som hennes tro är stark, har hon också en lugn, orubblig optimism och är till den grad säker på sig själf, att hon emellanåt förefaller både döf och blind. Under det andra turkiska kriget, som föga liknar det första, synes hennes stjärna i nedgående, och den ena olyckan följer på den andra. Hon vägrar att erkänna det. Hon vill vara okunnig om, och hon vill, att alla andra skola, vara okunniga om de förluster, som drabba hennes armé och dess anförare, hvilken tyvärr ej mera heter Ru-miantsof, utan Patjomkin. Om turkarne däremot röna den minsta motgång, såsom i oktober 1787 under Kinburns murar, dä låter hon genast sjunga Te Deum, låter kanonerna dåna i jubel och ryktets trumpet sprida nyheten öfver hela Europa. Om man finge tro henne, är det ett upprepande af slaget vid Tschesmé, turkiska flottan är tillintetgjord, Patjomkin har höljt sig med ära. Hon säger det till honom själf och tyckes verkligen vara öfvertygad därom.

Detta ingår säkerligen äfven i hennes politik, i hennes styrelseprinciper och hennes diplomatiska konstgrepp, som vi längre fram skola studera. Det är på detta sätt hon söker imponera på Europa, på Österrike, hvars tillmötesgående hon vill påskynda, på Frankrike, hvars hjälp hon vill erhålla, och på Turkiet själft, hvars mod hon söker nedsätta. Hon ger också verkligen grefve Ségur i uppdrag att till Versailles öfverföra segerbulletiner, om hvilkas oriktighet grefve de Montmorin har all möda att öfvertyga sin minister. Samma metod använder hon för att bekämpa Patjomkins naturliga benägenhet att låta sig nedslås af motgången. Men det ligger också i hennes karakter; hon vill imponera på sig själf.

Att döma af den ständiga dityrambstämning, som utmärker hennes korrespondens och konversation, i synnerhet vid mera kritiska tidpunkter, skulle man kunna tro henne gripen af storhetsvansinne. När svenskarne stå utanför Petersburg, sjunger hon segerhymner. I juli 1788 dånade de fientliga kanonerna så nära hufvudstaden, att dess gator

fylldes af krutrök. Dagen därpå skämtar hon häröfver, helt förtjust att också en gång ha fått känna lukten af krut. Hon går i kyrkan för att sjunga ett Te Deum med anledning af den mer eller mindre trovärdiga segern öfver turkarne, hvarom en kurir från Patjomkin i ett lämpligt ögonblick underrättat henne. Hon säger med anledning häraf, att när hon såg så mycket folk vid ingången till helgedomen, tänkte hon, »att en sådan människoskara nog skulle förmå att förjaga svenskarne med stenarna från Petersburgs gator». Hon ämnar underteckna en ukas, hvari hon ger vice amiral von Desin order att förena sig med amiral G-reigh »sedan han slagit svenskarne vid Karlskrona». Amiral Greigh bör äfven möta Desin efter att i sin tur ha slagit den fientliga flottan ännu en gång. Men Mamonof, gunstlingen för ögonblicket, vågar invända: »Är det då så alldeles gifvet, att de båda amiralerna skola segra i de supponerade drabbningarna? Tills dato åtminstone ha de ej vunnit någon afgörande fördel I» Katarina blef häftig: »Jag tycker inte om små företag, endast stora. Om man resonerade så, skulle man aldrig slåss »

Hon ger dock vika och afstår ifrån att sända Desin »order att segra», men hon gråter af harm och tror, att vice amiralen på det sättet ej kommer att uträtta något. Tre veckor senare tyckes det, ehuru i själfva verket ingen förändring inträffat i de stridandes ställning, som om hela den fientliga flottan låge på Östersjöns botten, ty så litet frågar Katarina nu efter sina grannar, att hon talar om att sända sin egen flotta till Arkipelagen. »Hvad svenskarne beträffar behöfver man ej mera tänka på dem, de skola nog förstöra sig själfva. Den finska armén är

eller råkar snart i uppror och det är tillräckligt för att bringa Gustaf till förnuft.» Katarina tänker endast på att få hämnd på konungen af Sverige genom att förlöjliga hans krigiska planer i en opéra-comique kallad »Koslaf», som hon börjat författa, »utan att veta huru den skall slutas». Men den finska armén rättfärdigar ej, genom att göra uppror, det förtroende, kejsarinnan satt till den, och efter växlande framgångar och motgångar följer nederlaget vid Svensksund192

den 2 juni 1790, hvilket Katarina med knappa två rader omnämner, när hon skrifver till Patjomkin.

Och så är det alltigenom. T. ex. när hon 1796, några månader före sin död, inleder den olyckliga förmälnings-frågan mellan sin sondotter och konungen af Sverige, en egendomlig episod, hvars underliga utveckling vi en annan gång skola berätta. Man gör henne uppmärksam på svårigheterna, hindren, de alltför ovissa möjligheterna att lyckas, allt fruktlöst; utan att fråga därefter, utan förberedelser inbjuder hon konungen, och på den bestämda dagen väntar hon i galadräkt inför hela sitt församlade hof det svenska majestätet för att fira förlofningen. Men denna gång har hon uttröttat lyckan: hans svenska majestät kommer ej! Katarina dör några månader härefter, troligen i följd af denna händelse. Hela året 1796, hvars slut hon aldrig skulle se, blef olycksbringande för henne. Hennes optimism öfvergaf henne dock aldrig. I juli förstörde en eldsvåda en del af hennes flotta, alla hennes med så stor möda utrustade kanonslupar brunno ned i Wassili-Ostrofs hamn.

»Bah!» skref hon dagen därpå, »allt hvad vi verkligen behöfva blir väl åter färdigt under sommarens lopp, och hamnen blir endast så mycket prydligare.»

Katarina älskar äran, hon tror den vara kedjad vid hennes öde och paraderar gärna därmed.

»Om detta krig fortfar,» säger hon i augusti 1771, »kommer min trädgård i Tsarskoe-Selo att se ut som ett kägelspel, ty för hvarje bragd ämnar jag låta resa ett monument, och i en skog bakom min trädgård skall uppföras ett tempel till minne af det nu pågående kriget, där hvarje handling af betydenhet (och de äro ej få, vi äro redan vid n:r 64) skall afbildas på medaljonger och förses med enkla och korta inskrifter på landets språk, som angifva dato och namnen på de personer, som deltagit däri.»

Endast i förbigående vilja vi nämna, att i ett kostnadsförslag, som hon med egen hand uppsatt, finnes slaget vid Tchesmé upptaget tvenne gånger. Hennes törst efter ära är sådan, att den kommer henne att se dubbelt.

Det är detta, som gör henne så mottaglig för smicker och låt oss säga ordet rent ut, så fåfäng. Hon själf förnekarUTSEENDE. — KARAKTER. — TEMPERAMENT. 193

det naturligtvis och gör allt för att äfven öfvertyga andra om motsatsen. Clérisseau, en fransk arkitekt, ryktbar på sin tid, talangfull konstnär och hederlig karl, men af ett vresigt lynne, får i Paris mottaga besök af kejsar Josef II och tillåter sig att behandla majestätet mindre vördsamt. »Vet ni hvad en artist är?» säger han bland andra älskvärda saker till kejsaren, i det han nekade mottaga en beställning, som ej föll honom i smaken. »I ena handen håller han sin blyertspenna och i den andra vill man lägga 20,000 francs i räntor, om han vill afstå från den. Hvad gör han då? Jo, han kastar edra 20,000 francs i ansiktet på er och be håller sin penna, som gör honom vida lyckligare än alla jordens skatter.» Katarina, för hvilken Grimm omtalar detta skräfvel, låtsar sig vara förtjust däröfver och förklarar, att hon tycker om, när man talar så, som Clérisseau talat till kejsaren. »Det skall lära den sortens folk, att det gifves mera än ett sätt att tala här i världen och att ej alla tycka om smicker.» En annan gång förbjuder hon sin korrespondent att gifva henne tillnamnet den stora: »primo emedan jag ej tycker om öknamn, secundo emedan mitt namn är Katarina den andra, och tertio vill jag ej att man skall säga om mig som om Ludvig XV, att jag fått ett olämpligt namn, för det fjärde är jag hvarken stor eller liten till växten.»

Men Grimm visste, hvad han hade att rätta sig efter, och ändrade endast formen för komplimangen. — Ar 1780 begärde engelske ambassadören Harris, då han beredde sig till ett afgörande samtal med kejsarinnan, råd af gunstlingen Patjomkin. Det handlade om att förmå Ryssland att göra gemensam sak med England i dess stridigheter med Frankrike. »Jag har endast ett råd att gifva er.» svarade gunstlingen, »smickra henne, det är det enda sättet att komma någonstans med henne, och med det kan man vinna allt. Tala ej förnuft, hon skulle ej höra

på er, men vädja till hennes känslor och passioner; erbjud henne hvarken Englands flotta eller Englands skatter, dem frågar hon ej efter. Hon vill ha beröm och artigheter, gif henne hvad hon önskar och hon skall i utbyte ge er alla sina arméer.»

Sådan var äfven Josef II:s mening, när han uppmanade sin mor att öfvervinna sin motvilja för att åt kejsar-

innan erbjuda det Gyllene skinnet, som hon åstundade: »Jag tror mig känna hennes majestät; fåfängan är hennes enda fel.» Slutligen säger grefve de Ségur: »Det är ej lätt att föra denna furstinna bakom ljuset, hon äger mycken takt, slughet och skarpsinne, men när man smickrat hennes äregirighet, har det blott visat sig alltför lätt att bringa hennes politik på afvägar.» Man kunde äfven återföra henne på rätta vägen genom att begagna samma medel. Grefve de Ségur använde det i stor skala. Under den namnkunniga Krimresan utförde han, österrikaren Cobenzl, engelsmannen Fitz-Herbert och den älskvärde kosmopolit, som hette fursten af Ligne, dagliga underverk af det mest öfverdrifna smicker. Allt användes för detta ändamål, och allt tjänar till förevändning. En dag roar man sig med »bouts-rimés», och Fitz-Herbert, som är totalt omöjlig i musernas språk, lyckas dock på kejsarinnans uppmaning att frambringa följande vers:

»Je chante les auteurs qui font les bouts-rimcs .. .»

Ségur tilläger genast:

Un pvu pius fols, sans doute, ils scraient enfermés;

Mais il faut respecter et chérir lear folie,

Quand ils chantent V èsprit, la grace et le génie.»

Sex månader senare, när Katarina talar med Grimm om Yoltaires död, fäller hon följande domslut:

»Sedan Voltaire numera är död, är Frankrikes störste skald utan gensägelse grefve de Ségur; jag känner för närvarande ingen, som skulle kunna mäta sig med honom.»

Det är lönen för hans quatrain. Hon tror för öfrigt själf på hvad hon säger.

Hon tror äfven på uppriktigheten af alla de loftal, för hvilka hon själf är föremål, intet misstroende finnes hos henne i detta fall, ingen falsk blygsel heller. Om hon förbjuder Grimm att ge henne ett epitet, hvaraf hon i sitt innersta anser sig lika förtjänt som någonsin Louis XIV, så är det endast för nöjet att få säga en elakhet om Louis XV. Hon tillåter icke allenast, att man gör henne stor, hon ser till och med gärna, att man förgudar henne. Ar 1772, när Falconet sänder henne en fransk öfversättning,

ganska klumpig för resten, af en latinsk vers på fyra rader, hvari hon jämföres med både Juno, Pallas och Venus, har hon ingen anmärkning att göra mot versen, endast mot öfversättningen. Artigheten i sig själf, huru öfverdrifven den än må vara, är henne behaglig, men den skall vara väl svarfvad.

Frankrikes minister, markis de Juigné, anhåller år 1777 hos herr de Vergennes att i Gazette de France få införa en lofordande artikel om kejsarinnans nya lagstiftningsarbete, men, säger han. den bör vara spirituel ty: »vi äro öm tåliga.»

A andra sidan har hon, som man väl kan föreställa sig, en mycket lätt sårad egenkärlek, retlig och känslig för hvarje anmärkning.

»De allra lättaste sporrhugg såra hennes fåfänga,» säger grefve de Ségur. »Emedan hon är spirituel, låtsar hon skratta däråt, men man ser mycket väl, att detta skratt är tvunget.»

En fullkomligt motsatt åsikt har äfven blifvit uttalad om henne. Ar 1778 sysselsatte sig nämligen den namnkunnige Lavater med att studera den stora kejsarinnan och förklarade, sedan han undersökt hennes ansikte,

att hon vore en ganska vanlig kvinna, vida underlägsen drottning Kristina. Katarina tar saken helt likgiltigt: »Jag bedyrar, att jag ej är det ringaste afundsjuk på henne,» skrifver hon till Grrimm. Ej ett enda bittert ord om den föga artiga fysionomisten, ej en tanke på att underskatta hans vetande. Huru förklara detta förhållande? Jo, på följande sätt. Det ser ut, som skulle hos denna utomordentliga kvinna funnits ett ständigt bemödande att skilja mellan kejsarinnan och kvinnan, så att hon ur rent kvinnlig synpunkt hvarken var behagsjuk eller fordrande. Hon uttalar en gång under ett samtal med grefve de Ségur den tanken, att om hon ej vore kejsarinna, skulle damerna i Paris troligen ej vara tillräckligt roade af hennes sällskap för att vilja inbjuda henne till sina aftoncirklar. Under ingen period af sitt lif försöker hon dölja sin ålder, ehuru tanken på att bli gammal är henne obehaglig. Om hon således ej tänker på sin värdighet som kejsarinna, skulle hon gärna ge Lavater rätt, när ban förklarar henne vara en ganska vanlig kvinna, och

gärna medger hon äfven, att den härskarvärdighet, som är förknippad med hennes person, endast är en tillfällighet. Men denna tillfällighet existerar, skapar i henne en ny personlighet och skänker, ej åt furstinnan af Zerbsts dotter, men åt Katarina, alla ryssars själf härskarinna, en undantagsställning, som berättigar och rättfärdigar hvarje smicker och utesluter hvarje kritik. Ur denna synpunkt är kejsarinnan identisk med kejsardömet och har såsom sådan den allra högsta föreställning om sin personlighet, och från denna samma synpunkt är hennes fåfänga, hennes äregirighet endast ett uttryck för den oerhörda, nästan vansinnigt öfverdrifna föreställning hon gör sig om den makt, hvars representant hon är.

Men huru oberättigad denna föreställning än må vara i och för sig, är den dock icke en svaghet hos kejsarinnan, den är tvärtom hennes styrka. Den är måttlös, fantastisk, utan motsvarighet i verkligheten, men hon förstår dock att göra den gällande inför en värld. Den är ett konstgrepp, om man så vill, en inbillning, men denna inbillning varar i trettio år. Huru? På hvad sätt? Genom medel, som voro personliga för Katarina och som enligt vår åsikt, nära sammanhänga med hennes karakter.

3.

Först och främst genom en föga vanlig viljekraft.

»Jag vill säga er,» skrifver hon 1774 till Grimm, »att jag icke liar de fel, som ni tillskrifver mig, emedan jag icke kan finna hos mig de goda egenskaper, som ni tror mig äga: jag är kanske god, jag är vanligen saktmodig, men i följd af min ställning är jag tvungen att vilja skoningslöst det jag vill, och där ser ni ungefär, hvad jag är värd.»

Yi må emellertid lägga märke till, att om hon i allmänhet taget är ihärdig i utöfningen af och den oföränderliga spänningen af denna medfödda energi, hon som alltid velat »rikets bästa» och velat det med ovanlig styrka, så är hon i detaljerna själfva obeständigheten. Hon vill alltid

och alltid lika kraftigt, men hon byter om vilja med en icke mindre förvånande lätthet, ty hon varierar i sin uppfattning af det »bästa». I det afseendet är hon kvinna i hvarje tum. År 1767 är hon helt och hållet upptagen af sina instruktioner i och för de nya lagar hon vill skänka Ryssland. Detta lagstiftningsverk, hvarom vi längre fram skola få höra mera och för hvars skull hon har plundrat Montesquieu och Beccaria, är i hennes ögon bestämdt att öppna ett nytt tidehvarf i Rysslands historia. Också vill hon med ifver och öfverdrifven häftighet, att det skall sättas i verkställighet. Men så uppstå svårigheter, uppskof och oförutsedda jämkningar bli nödvändiga. Och plötsligt blir hon likgiltig för saken. År 1775 tänker hon ut reglementen för provinsförvaltningen. Hon skrifver: »Mina sista reglementen af den 7 november innehålla två hundra femtio tryckta kvartsidor, men också kan jag bedyra, att det är det bästa jag hittills gjort och att jag, i jämförelse med detta, nu endast betraktar instruktionerna för lagarna som tomt pladder.» Och nu brinner hon af begär att få visa detta nya mästerverk för sin förtrogne. Knappt ett år därefter är det slut. Grimm har ej fått läsa aktstycket, och då han enträget yrkar på att komma i åtnjutande af den ynnesten, blir hon otålig: »Hvarför envisas han att fika efter en så föga underhållande lektyr? Det där är mycket bra, kanske mycket vackert, men mycket tråkigt.» Efter en månad tänker hon ej längre därpå.

Hon har samma sätt, antingen det gäller människor eller saker, en plötslig, lidelsefull förtjusning, hejdlös i yttersta grad, åtföljd af ett afsvalnande, en lika hastig öfvergång till den fullständigaste likgiltighet. De flesta talangfulla män, som hon skickat efter till Ryssland, däribland självfve Diderot, ha hvar och en i sin tur fått erfara det. Sedan hon under tjugu år af sin regering hållit på med att försköna olika residens, hvilka det ena efter det andra haft den förmånen att falla henne mest i smaken, förälskar hon sig plötsligt 1786 i en plats nära Petersburg, som alls icke har något, som kan berättiga till denna ynnest. Hon genast till att befalla den ryske arkitekten Starof, en elev af akademien i Petersburg, att i största hast bygga upp ett

palats där och skrifva till Grimm: »Alla mina sommarslott äro endast bondstugor i jämförelse med Pella, som höjer sig likt en Fenix.»

Som hon för öfrigt hvarken saknar sundt förnuft eller fin och klar blick, kommer hon — litet sent, det medges — till insikt af det vi nu talat om.

»Jag har först för två dagar sedan upptäckt,» skrifver hon 1781, »att jag är en påbörjerska till professionen och att ingenting är fullbordadt af allt hvad jag begynt.» Och ett år därefter:

»I allt detta fattas ingenting annat än tid att göra det färdigt: alltsamman liknar mina lagar, mina reglementen; allting är påbörjadt, men ingenting fullbordadt, allt göres ryckvis.»

Hon har emellertid ännu illusioner, ty hon tillägger: »Om jag lefver i två år till, skall alltsamman vara i fullfärdigt och fullkomligt skick.»

Men sedan två år och ännu mera förgått, märker hon slutligen, att tiden ej gör någonting till saken. »Aldrig har jag bättre än nu insett, att jag är ett maskineri, som arbetar ryckvis,» förklarar hon med en viss melankoli. Därefter tillägger hon, att hon är »dum som en stock» och att hon är öfvertygad om, att furst Patjomkin hade mycket större regeringssnille än hon.

Det vilja vi också säga, att hon ej skulle ha varit kvinna, om det icke händt henne ibland, att hon icke vetat riktigt hvad hon ville eller till och med icke vetat det alls, allt under det hon ville mycket starkt. Angående en viss Vagnière, som var Yoltaires sekreterare och hvars tjänster hon kommit på den idéen att ta i anspråk för sin egen räkning, fastän hon sedan ej visste hvad hon skulle ta sig till med honom, skrifver hon till Grimm, sin souffre-douleur:

»Nu kan det vara nog med ursäkter från er... och från mig, att jag ej så noga vetat, vid detta tillfälle liksom så många andra, hvarken hvad jag ville eller icke ville och att jag följaktligen skrifvit än ja och än nej. Om ni vill, skall jag, jämte den professur ni råder mig att stifta, äfven upprätta en för obeslutsamhetens vetenskap, som passar mig bättre än någon kan tro.»

Man anmärker troligen, att med en sådan kar akter är en regentinna ej i stånd att gifva sitt rikes angelägenheter en fast och väl riktad ledning. Vi skola också längre fram söka ådagalägga, att det aldrig var fråga om något sådant i Katarinas historiska roll. Om denna roll var betydande, beror det på — och därom var hon själf medveten — att hon hade att göra med ett nytt folk, som nu började sin bana och genomgick dess första skede: växandets. I detta tillstånd har ett folk knappast behof af ledning och är för det mesta ej heller mottagligt därför. Det är en »frigifven kraft», som följer sin egen drift. Genom att lyda den riskerar det icke att råka vilse. Den enda olycka, som kan liända det, är att somna in igen. Det är således obehöfligt och till och med fåfängt att leda detta folk vid handen och visa det en väg, som det mycket väl kan finna själft. Det är tillräckligt att hålla det vaket och resa upp det då och då. Och den konsten förstod Katarina ypperligt. Hennes påverkan var ofantligt starkt stimulerande och framdrifvande.

I det afseendet uthärdar hon en jämförelse med historiens största manliga karakterer. Hennes själ är en alltid spänd, alltid vibrerande fjäder af en styrka, som uthärdar alla prof, I juli 1765 är hon illamående, sängliggande. Rykten, som cirkulera i staden, påstå, att hon är hafvande och sysslar med att framkalla ett missfall. Hon har

emellertid till slutet af månaden anbefallt stora manövrer, ett »fältläger», som man sade på den tiden, och hon har tillkännagifva, att hon ämnar deltaga däri. Det gör hon också. Den sista dagen under »bataljen», sitter hon flera timmar till häst, ty hon skall låtsas leda manövrerna och genom sin generaladjutant skicka order till marskalk Buturlin och till generalen furst Galitzin, hvilken anför hennes armés bägge flyglar. Generaladjutanten, som blänker i ett harnesk af guld besatt med ädla stenar, är naturligtvis Gregor Orlof. Några månader därefter, då oroligheter uppstått i hufvudstaden, kommer hon midt i natten från Tsarskoje-Sjelo till Petersburg med Orlof, Passek och några andra pålitliga vänner; hon stiger till häst och rider genom stadens gator för att försäkra sig om, att hennes befallningar bli ordent-

ligt utförda och hennes försiktighetsåtgärder vidtagna. Ännu har hon ej tillfrisknat efter den mer eller mindre hemlighetsfulla kur hon genomgått. Hon tål ingen mat. Hon anser emellertid lämpligt att visa sig frisk och glad. Hon ger fest på fest, hon skickar efter den franska teatertruppen till Tsarskoje.

Kroppslig eller andlig afmattning, trötthet eller modlöshet äro okända saker för henne. Impuls- och motstånds-styrkan växer hos henne i förhållande till de krafter, som riktas mot henne. År 1791, då horisonten mörknade omkring henne, då hon hade att göra på samma gång med Sverige och Turkiet och hade att befara en brytning med England, lefver hon eller låtsar hon sig lefva i det största lugn och det mest smittande goda lynne. Hon skrattar och skämtar. Hon råder sin omgifning att på förhand afstå från engelska drycker och vänja sig vid de nationella.

Och hvilket lif, hvilken ständigt ungdomlig glöd, hvilken aldrig domnande fart!

»Mod! Framåt! Med det valspråket har jag kommit igenom både de goda och de dåliga åren, och nu bar jag varit med i öfver fyrtio, och hvad är det nuvarande onda mot den förflutna tidens!»

Det är hennes vanliga språk. Den viljekraft hon förfogar öfver sätter henne både i stånd till att befalla öfver sina känslors yttre framträdande och till och med att efter sitt godtfinnande göra sig kvitt dessa känslor, då de bli henne besvärliga, huru häftiga de än kunna vara, ty hon är långt ifrån likgiltig eller omottaglig för intryck eller lugn af naturen. Kallblodighet ligger alls icke i hennes skaplynne. I maj 1790, medan hon väntade på en sjödrabbning med svenskarne, kan hon ej sofva på flera nätter, tröttar ut bela sin omgifning, får ett rödt utslag på kinden, som hon tillskrifver sina frätande sinnesrörelser, och bär sig åt så att alla människor, till och med hennes premierminister Besborodko, smälta i tårar. Sedan hon väl fått veta, att slaget ägt rum, återfår hon sitt lugn, sin glädtighet och liflighet, och det skulle bon ha fått, om underrättelserna varit aldrig så nedslående. Oupphörligt genomgår hon sådana feberaktiga anfall. Hon blir sjuk af »alteration»,

som hon säger; hon får kolik. En dag finner Schrapowieki, hennes faktotum, henne utsträckt på en chäslong, klagande öfver smärtor mellan magen och bröstet. »Det är säkert det ruskiga höstvädret, som gör ers majestät illamående,» säger han. »Nej,» svarar hon, »det är Otschakof; fästningen blir intagen i dag eller i morgon, jag har ofta sådana aningar.» Men dessa aningar vilseleda henne ofta, såsom i före varande fall, ty Otschakof föll ej förr än tre månader därefter. Då hon fick underrättelsen om Louis XVI:s död, blef hon så uppskakad, att hon måste gå till sängs. Denna gång söker hon dock hvarken att betvinga eller att dölja sin rörelse, som ej väckes hos henne uteslutande af politisk solidaritetskänsla, ty hon har ett lättrördt hjärta. Hon är icke allenast »känslofull» enligt tidens mode, hon är verkligt tillgänglig för sympati och deltagande.

»Jag glömde bort att äta, dricka och sofva», skref hon, då hon berättade om sin sonhustrus död 1776, »och jag vet icke, huru jag fick mina krafter att stå bi. Det var ögonblick, då jag tyckte, att hela mitt inre sönderslets af de lidanden jag såg.»

Det hindrar henne icke från att i sitt långa bref inskjuta en mängd detaljer angående hennes hvardagslif och det vanliga, litet klumpiga skämt, hvarmed hon gärna lifvar upp sin förtroliga korrespondens, frågar efter Grimms »spruckna tarm», hans hundars näpna små upptåg med mera sådant. Sedan hon öfverlämnat sig åt sina känslor, har hon nämligen återtagit väldet öfver sig själf, och hon uppger skälet:

»På fredagen blef jag hård som sten. Jag, som annars aldrig kan låta bli att gråta, såg utan att fälla en tår den sjuka dö. Jag sade till mig själf: om du gråter, skola de andra stortjuta, om du stortjuter, skola de andra svimma, och alla människor skola tappa både hufvud och besinning.»

Hon har aldrig tappat hufvudet och hon försäkrar i ett af sina bref, att hon aldrig varit utsatt för att svimma. Så snart det gäller ett fast personligt uppträdande, att antaga en beslutsam hållning och genom sitt exempel äfven tvinga andra att göra det, är hon redo. I augusti 1790 tänker hon allvarsamt på att följa med sin reservarmé till Finland.

»Om det hade blifvit nödvändigt,» säger hon senare, »skulle jag ha släppt till mitt hufvud i den sista fyrkant-formeringen. Jag har aldrig varit rädd.»

Med de åsikter vi nu för tiden ha är det ett ringa prof på mod hon ger 1768, då hon är den första eller en af de första i sin hufvudstad och i hela sitt rike, som låter ympa sig med koppor. Men vid den tiden var det en stor händelse och en hjältemodig handling, som prisades af alla samtida. Det är för öfrigt tillräckligt att läsa hvad som skrifvits därom af själfve vaccinatören engelsmannen Dims-dale, som enkom skickats från London, för att man skall kunna förstå, huru allvarlig till och med män af yrket ansågo denna operation. Man gör i våra dagar ej så mycket väsen af att trepanera en människa eller skära upp hennes måge. Katarina öfverlämnade sin arm åt lancetten den 26 oktober 1768. Åtta dagar därefter lät hon vaccinera sin son. Den 22 november samlades deputerade från lagstiftande kåren och alla stordignitärer i kyrkan Vår-Fru af Kasan. där ett senatsdekret lästes upp, som anbefallde offentliga böner af den anledningen, hvarefter man gick en corps för att lyckönska och tacka hennes majestät. En sju års gosse vid namn Markof, som man först låtit vaccinera för att använda lymfa af honom, blef adlad för besväret och fick tillnamnet Ospieunyi (ospa, koppor). Katarina fattade tillgifvenhet för honom och hade tillsyn öfver hans uppfostran. Familjen med detta namn, som numera intar en hög ställning i Ryssland, ha denne stamfar att tacka för sin lycka. Doktor Dimsdale fick barontitel, hederssyssla som hennes majestäts lifmedikus, rang af verkligt statsråd och en pension på 500 pund sterling. Det var naturligtvis mycket väsen för en småsak, men ännu några år därefter, 1772, tillkännagaf abbé Galiani som en viktig nyhet, att söner till prins San Angelo Imperiali blifvit vaccinerade i Napoli, den första vaccination, som ägt rum i denna stad. År 1768 finner själfve Voltaire något beundransvärdt hos denna kejsarinna, som låter vaccinera sig »med mindre tillrustningar än en nunna tar ett lavemang.» Katarina är kanske den, som gör minst väsen af sin bragd. Inför deputationerna, som komma och lyckönska henne, anser hon sig

tvungen att antaga en högtidlig min ocb att förklara, »att hon endast gjort sin plikt, emedan en herde är skyldig att ge sitt lif för sin hjord.» Men då hon några dagar därefter skrifver till general Braun, Livlands guvernör, skämtar hon öfver dem, som falla i extas öfver hennes mod: »Jag tror, att hvarenda gatpojke i London äger det modet.»

4.

Ett egendomligt drag är, att hon med den ofantliga obeständighet och lättrörlighet, som vi ha påvisat i hennes karakter, går och gäller som mycket envis. Efter att ha påpekat »flyktighet» och »brist på bestämdhet i åsikter» som »hennes svaga sida», talet om »de ständiga omsvängningar», hvilka hennes sinne är underkastadt, och till och med gått så långt, att han förnekat henne »beslutsamhet vid viktiga tillfällen», hvilket synas oss vara fullkomligt oriktigt, talar engelsmannen Harris upprepade gånger om, huru svårt det var att få henne att byta om åsikt eller förmå henne att afstå från en plan. Ordet »envishet» återkommer oupphörligt i diplomatens penna. Det beror på den eld denna sällsamma kvinna inlägger i allting. Sedan hon en gång bemäktigat sig en idé, ett förslag, en kombination, som förefaller henne god, tränger hon in i den, biter sig liksom fast i den med alla sina tänder, och liksom bulldoggen, hvarmed hon en gång jämförde sig, skulle man hellre få döda henne, än tvinga henne att släppa taget. Och denna idé, detta förslag, denna kombination är hon också böjd för att fullfölja ända i dess yttersta konsekvenser. Men hon har lätt för att frivilligt öfverge det föremål, hon gripit, för ett annat, som faller

henne i smaken. Men så länge hon håller i stycket, håller hon det ordentligt fast.

Det ligger i hennes natur att helt och hållet uppgå i det nuvarande ögonblicket. Till och med då hon spelar kort — à 10 rubler, d. v. s. 50 francs, robberten, ägnar hon204

hela tiden sin uppmärksamhet däråt. Hon spelar väl och vinner ofta utan att fuska.

Hon är en arbetsmyra.

»Ni frågar mig,» skrifver hon till Grimm, »hvarför jag ej har tråkigt. Det skall jag säga er: det är emedan jag är alldeles förtjust i att vara strängt sysselsatt och emedan jag anser, att människan endast då är lycklig.»

Genast efter tronbestigningen visar hon sina böjelser och sina anlag i denna riktning. Vi läsa i baron de Breteuils depesch af den 28 oktober 1762:

»Tsarinnan söker göra veterligt, att hon vill regera och sköta affärerna själf. Hon låter bära till sig utrikesmi-nistrarnes depescher, skrifver gärna koncept till svar och bevistar ganska regelbundet senatens sammanträden och afgör där mycket despotiskt de viktigaste frågor rörande allmän förvaltning eller enskilda intressen. Jag har länge vetat, att hon har till grundsatser, att man skall vara fast i sina beslut, att det är bättre att göra illa än att byta om åsikt och framför allt, att det endast är de dumma, som äro obeslutsamma.»

Men det slags arbete hon föredrar, det är att skrifva. Äfven däri visar sig hennes kvinnlighet. I motsats till en modern statsman tycks hon ha lättast för att tänka med pennan i handen. I april 1764, då hon skrifver till furst Eepnin, afslutar hon helt tvärt brefvet med följande fras: »Jag kan inte säga mera, ty jag är trött i handen.» Klockan är half åtta på morgonen, då hon skrifver dessa ord. Hon tröttar ut flera sekreterare, och de koncept till bref eller förordningar, som de lämna henne, ger hon sedan vanligen ifrån sig fullklottrade med tillägg och ändringar. Och hennes skriföfningar inskränka sig ej, som vi veta, till expe-ditionsgöromål. Hon underhåller en ofantligt vidsträckt och omväxlande korrespondens. Hon skrifver till alla dem, som intressera henne, och om allt hvad hon tänker på — och hvad allt tänker hon inte på! Den 14 april 1763 skrifver hon till grefve Rasumofski och underrättar honom om, att en förvaltare, som han har, är oärlig. Den 21 november 1764 skrifver hon till furst Kurakin och uppmanar honom att ta in den medicin, som hon har tillrådt honom. Om inte förUTSEENDE. — KARAKTER. — TEMPERAMENT. 205

hans egen skull, så för hennes, tillägger hon älskvärdt, ty hon har behof af hans hälsa. Den 2 december samma år skrifver hon till grefve Worontsof och talar om hans dotters, grefvinnan Stroganofs, skilsmässa; 1778 får hon i sitt hufvud, att bon skall försona general Siewers med sin hustru. Hon öppnar underhandlingar, utnämner skiljedomare, använder ömsom öfvertalning och ömsom vrede-

Hon åtar sig och utför ett öfverväldigande arbete, utan att tröttna ett ögonblick. Men hon har också i sitt temperament och sin karakter en dyrbar egenskap, som hjälper henne att icke svikta under bördan: glädtighet. En sund, stark glädtighet, som endast sällan öfverger henne och, då den går bort, kommer tillbaka lika fort som aprilsolen, en glädje, som framkallas af ett intet och narrar henne att brista ut i klingande skratt. Hon är gladlynt af naturen, enligt hvad hon säger till Zimmermann på tal om ett öfvergående anfall af »hypokondri» efter den mer än andra älskade favoriten Lanskojs död; men hon bemödar sig att underhålla och utveckla denna sinnesriktning. Hon är glad af grundsats.

»Min fru, man måste vara glad,» skrifver hon till en af sina väninnor. »Endast detta gör, att man kan öfvervinna och uthärda allt. Jag talar af erfarenhet, ty jag har öfvervunnit och uthärdat mycket i mitt lif. Jag skrattade emellertid, då jag så kunde, och jag kan försäkra, att jag i närvarande stund, då jag har att kämpa med alla min ställnings obehag, hvarje kväll, då tillfälle erbjuder sig, leker blindbock af hjärtans lust med min son och mycket ofta utan honom. Yi ha skaffat oss ett skäl, vi säga, att det är för hälsans skull, men oss emellan sagdt är det i själfva verket för att vara barnsliga.»

»Hon skrattade,» sade prinsen af Ligne, »åt en obetydlighet, ett citat, en dumhet, och hade roligt åt ingenting. Det

är kontrasten mellan enkelheten i hvad hon sade i sällskap och de stora handlingar hon utförde, som gjorde henne pikant.»

En dag uttalar hon sina tvifvelsmål, huruvida det någonsin har funnits en verkligt stor man utan ett ansenligt

förråd af godt humör. Och hon är böjd för att ge ett nekande svar. Hennes eget förråd däraf är så rikligt, att ingenting kan lyckas uttömma det, hvarken sorger och bekymmer eller de tråkiga officiella ceremonierna. Detta sistnämnda obehag, det svåraste af alla i hennes ögon, afhjälper hon på följande sätt:

»Recept för att göra någon fullkomligt glad: tag patienten och stäng in honom alldeles ensam i en vagn med plats för två, kör tjugufem werst med honom, låt honom stiga ur, förhonom i mässan, låt honom stanna där från början till slutet i stående ställning, traktera honom sedan med två audienser, låt honom därpå kläda om sig och äta middag tillsammans med ett dussin personer, och ni skall få se, att han blir glad som en lärka.»

Hon är sextiotre år, då hon skrifver detta. För öfrigt lagar hon i allmänhet så, att denna del af hennes suveränyrke inskränkes till det strängt nödvändiga eller att den uppblandas med roande element. Den resa hon gör 1785 från Petersburg till Twer i sällskap med Frankrikes, Österrikes och Englands ministrar och hvarunder man emellanåt talar om allvarliga saker, är det oaktadt blott ett enda långt klingande skratt. »Man gapskrattade från morgon till kväll,» skrifver hon till Grimm. Medan hon talar med grefve de Ségur om de tvistigheter hon fortfarande har med turkarne, hittar hon på en burlesk utväxling af diplomatiska noter mellan sin utrikesminister och den franske envoyén, hvarvid den senare beklagar sig öfver att ha blifvit enleverad på kejsarinnans befallning och utsatt för den värsta behandling under hela resan, som hon tvingat honom att göra. Ett »Utdrag ur hennes kejserliga majestäts hemliga kabinettsprotokoll» uppsättes af denna anledning, och så väl konceptet som kopian af detta vidlyftiga dokument äro af kejsarinnans egen hand!

En öfversvämning, som antar en katastrofs dimensioner, framkallar 1777 betydliga härjningar i Petersburg. Ej ens de kejserliga palatsen bli skonade. En orkan, som står i samband med vattnets stigande, krossar alla fönsterrutor i Eremitaget, Katarinas favoritslott, som hon skapat och ständigt förskönar. Hundrafyrtio fartyg sjunka på Newa

midtför hennes ögon. På följande sätt berättar hon händelsen :

»Jag är mycket glad, att jag kom tillbaka till staden från Tsarskoj e-Sjelo i går klockan tolf. Det var mycket vackert väder, men jag sade: det blir oväder, ty furst Patjomkin och jag täflade i att låta vår fantasi spela den kvällen. Och verkligen, klockan tio på kvällen börjar blåsten med att slå upp ett fönster i mitt rum med buller och bång; det regnade litet, och från den stunden regnade det alla möjliga saker: tegelpannor, järnplåtar, glasbitar, vatten, hagel, snö. Jag sof mycket tungt, men vaknade klockan fem af en vindstöt; jag ringde och man kom och sade mig, att vattnet var utanför min dörr och bad att få slippa in. Jag sade : om det är på det viset, så skicka och ta in skiltvakterna, som stå på de mindre gårdarna, så att de inte omkomma, medan de söka hindra vattnet att passera. Jag ville se saken på närmare håll och for till Eremitaget. Det och Newa liknade Jerusalems förstöring; kajen, som inte är färdig, var belamrad med tremastade skutor. Jag sade: Herre Gud, här har ju blifvit scenförändring, grefve Münnich måste inrätta tullen där Eremitagets teater låg ...»

Hon fortfar i denna ton på tre sidor, skämtar med grefve Panin, »som har fått sin ridbana förvandlad till en flskdam», och gör narr af sin omgifnings förskräckelse. Hennes vanliga optimism eller eudemonism spela visserligen en roll i detta hennes sätt att framställa saken, liksom också hennes önskan att i utlandet förringa det intryck, som katastrofen är ägnad att framkalla. Ty det är till Grimm hon skrifver så, och hennes bref till Grimm äro ofta ingenting annat än i våra dagar de officiösa meddelandena till Agence Havas. Men hennes spänstiga och goda lynne har dock den största andelen däri. Hela hennes korrespondens med sin »souffre-douleur» svallar öfver af denna ystra munterhet; ibland låter det, som om hon sjöng:

»Mot slutet af denna månad far jag till Moskwa la la, dit komme hvem som vill och kan ...»

Den dagen har hon, förstås, undertecknat föredraget i Kutschuk-Kainardji, och hon har fått slut på Pu-208

gatschefs uppror. Men en månad därefter skrifver hon åter:

»Som ni vet, finns det utom jag i min svit ett annat jag. .. Det är furst Repnin, en mycket glad ambassadör och en förträfflig reskamrat, som jag tar med mig till Moskwa utan krus och som får antaga det för hans mission nödiga allvaret hvar han vill, men inte tillsammans med mig.»

Det är genom att svara i samma ton som Grimm bibehåller sin gunst och sin ställning som förtrogen. Om han tar sig för att byta om ton vid den af kejsarinnan själf — icke alltför länge — begråtna svärdotterns frånfälle, återkallar hon honom genast till ordningen:

»Jag svarar aldrig på jeremiader; man skall inte tänka på saker, som äro ohjälpliga. Då de döda äro döda, skall man tänka på de lefvande...»

Hon är emellertid lättrörd och har, som vi ha sett, ej långt till tårarna. Hon gråter vid sin son Pauls afresa, då han skall bege sig af till armén, som i Finland skall slåss med svenskarne, fastän hennes son Paul just icke ligger henne så nära om hjärtat. Hon gråter, då hon får underrättelse om amiral Greighs död. Schrapowicki har antecknat en hel mängd dylika tillfällen, då hon lagt sin känslighet i dagen. Då hon får veta, att Patjomkin ej mera är till, är det en riktig störtsjö af tårar. Men solen är aldrig långt borta. Och liksom alla slags pröfningar glida också åren förbi detta lyckliga lynne utan att göra det någon skada. Se här ett bref från hennes sextiofemte vinter. Det har kanske en anstrykning af melankoli, men barnlekarna ha ännu ett muntert eko, och blindbocken har icke förlorat sina rättigheter:

»I förgår, torsdagen den 9 februari, var det femtio år sedan jag anlände med min mor till Moskwa. Jag tror, att det här i Petersburg ej finns tio personer, som erinra sig denna min ankomst. Det är först och främst Betzki, som är blind, orkeslös, mer än barn på nytt och som frågar de unga herrarne, om de ha känt Peter I. Det är grefvinnan Matuschkin, som med sjuttioåtta år på nacken dansade på bröllopet i går. Det är öfverste munskänken Narischkin, som var kammarherre vid hofvet, då jag kom, och hans

hustru. Det är öfverste kammarherren Schuwalof, som nästan aldrig visar sig ute på grund af sin skröplighet. Det är en gammal kammarjungfru jag har, som inte vet hvad hon gör .. . Detta är stora bevis på ålderdom, och äfven detta bref innehåller kanske sådana, men hvad skall man göra åt den saken? Och trots allt detta är jag dåraktig och som ett fem års barn förtjust i att se folk leka blindbock och alla möjliga barnlekar. De unga herrarne och mina barnbarn säga, att jag måste vara med, för att glädjen riktigt skall stå högt i tak, och att de äro dristiga och mera obesvärade, då jag är närvarande, än utan mig. Det är alltså jag, som är deras Lustigmacher.»

5.

Det finns tydligen hos henne en lycklig förmögenheter-nas jämvikt, en förträfflig andlig hälsa. Det är också det, som gör henne behaglig att lefva tillsammans med, lätt att tjäna, kanske mindre fallen för öfverseende och mildhet än bon vill ge sig sken af, men ingalunda kitslig eller öfver-drifvet fordrande eller omåttligt sträng. Mellan de officiella ceremonierna — vi ha sett, hvilket värde hon sätter på dem, på samma gång för öfrigt som hon bemödar sig att ge dem största möjliga glans — är hon ytterst älskvärd i sitt sätt. Hon har en otvungen enkelhet, som gör hennes bordsgäster •obesvärade och tillåter henne att bibehålla sin rang och hålla dem på tillbörligt afstånd, utan att hon tycks ha någon tanke därpå. Då hennes sonson Alexander kommer till världen, beklagar hon, att det ej längre finns några féer, »somkunna begåfva barnen med allt hvad man önskar dem», och hon skrifver till Grimm: »Jag skulle ha gifvit dem vackra presenter, och jag skulle ha hviskat i feernas öra: mina damer, naturlighet, en liten smula naturlighet, och sedan skall erfarenheten göra resten». Hon antar gärna familjära manér. Hon är godmodig. Hon slår sin sekreterare på magen med en pappersrulle och säger till honom: »Endera dagen tar

jag lifvet af er på det här viset.» Då hon skrifver till sin postmästare, kallar hon honom »min herr granne».

Prinsen af Ligne har berättat om resan till Krim, då hon kom på den idén att vilja bli kallad du af alla människor och tilltala dem på samma sätt. Denna fantasi kommer ofta tillbaka hos henne. »Ni kan inte tänka er,» skrifver hon till Grimm, »huru mycket jag tycker om att bli duad; jag skulle vilja, att hela Europa sade du.» Det är emellertid ett nöje, som man ej får göra henne för. ofta; men det tänker heller ingen på. Man bör höra henne berätta om sitt förhållande till madame Todi, en ryktbar primadonna, hvars talang hon ej är i stånd att uppskatta, men som hon ändå ger stor lön. Följande tilldrar sig på Tsarskoje-Sjelo: »Madame Todi är här och promenerar så mycket hon kan med sin make. Mycket ofta stöta vi på hvarandra, men utan att stöta ihop för det. Jag säger: God dag eller god afton, madam Todi, hur står det till? Hon kysser mig på handen och jag henne på kinden; våra hundar lukta på hvarandra, hon tar sin på armen, jag kallar till mig mina, och hvar och en fortsätter sin väg. Då hon sjunger, hör jag på och applåderar henne, och vi säga bägge två, att vi komma mycket väl öfverens.»

Hon drifver sin nedlåtenhet mycket långt i fråga om sitt umgänge. Om någon tar sig för att kritisera hennes val af förtrogna vänner, svarar hon:

»Innan jag blef hvad jag är, har jag i trettiotre år varit hvad de andra äro, och det är ännu inte tjugu år som jag varit hvad de icke äro. Och det lär en att lefva.»

A andra sidan blir sällskapet med jordens mäktige henne lätt till besvär:

»Vet ni, hvarför jag är rädd för besök af kungliga personer? Emedan det vanligen är tråkiga, intetsägande figurer och man måste hålla sig styf och rak tillsammans med dem. Och ryktbara personligheter lägga band på mitt naturell. Jag vill tillsammans med dem vara spirituell för fyra; ibland använder jag denna fyrdubbla esprit till att höra på dem, och som jag tycker om att prata, tråkar det ut mig att tiga.»

Hennes frikostighet, som blifvit till ett ordspråk, är icke blott anlagd på att blända. Grimm delar ofta nt å hennes vägnar stora anonyma gåfvor. Hon inlägger stundom däri mycken finkänslighet och en intagande grace.

»Ers kunglig höghet,» skrifver hon till grefven af Artois, då han står färdig att lämna Petersburg, »vill säkerligen ge några små presenter till dem, som ha omgifvit och tjänat er under er vistelse här. Men som ni vet, herr grefve, har jag förbjudit all handel och all gemenskap med det olyckliga Frankrike; ni skall fåfängt försöka att få köpa dessa bagateller i staden, de finnas icke i Ryssland annat än i mina rum; jag hoppas därför, att ers höghet håller till godo med dem från sin tillgifna väninna

Katarina.»

Hvad som fattas henne härvidlag liksom i många andra afseenden, det är måtta. Det erkänner hon själf uppriktigt: »Jag kan inte ge,» säger hon, »jag ger för mycket eller för litet.» Det ser ut, som om ödet, då det lyft henne så högt upp, beröfvat henne sinnet för proportioner. Hon är antingen slösaktig eller girig. Då hon uttömt sina resurser genom sina stora utgifter och sin öfverdrifna frikostighet, känner hon sig ha »ett stenhjärta», då det gäller att afslå böner, som äro högst berättigade och värda det största intresse. Tredjedelen af pensionen är den enda ålderdomsförsörjning hon ger åt furst Wiazemski, som har tjänat henne i trettio år och hvars tjänster hon satt värde på. Han dör af sorg däröfver; han hade upphört att vara henne till behag.

För dem, som behaga henne, och så länge de ha den lyckan att göra det, står hennes kassaskåp vidöppet. År 1781, då grefve Branicki gifter sig med en nièce till Pat-jomkin, ger hon 500,000 rubler i hemgift till den unga bruden och lika mycket till hennes man för att betala hans skulder. En dag roar hon sig med att tänka ut, hvad de förnämsta personerna vid hennes hof sannolikt skola dö af. Ivan Tschernischof skall dö af vrede, grefvinnan Rumiantsof af att ha blandat kort för mycket, fru Wsiewolodsky af för mycket suckande. Och så vidare. Hon själf skall dö — af beskedlighet.

Hon är icke allenast beskedlig, det finns också bos benne en instinktiv ädelhet, som yttrar sig på mera än ett sätt. Mot de personer, hon hedrar med sitt]förtroende, visar hon aldrig den nyckfullhet i idéer och känslor, som är så vanlig hos hennes kön. Hon förstår sig ej på att vara misstrogen. En af de utländska konstnärer, som hon gaf i uppdrag att göra ansenliga uppköp för hennes galleri på Eremitaget, Reiffenstein — den »gudomlige» Reiffenstein, som hon kallar honom — trodde en tid, att hon misstänkte hans redlighet. Grimm, som var mellanhand, blef i sin tur orolig.

»Dra åt skogen bägge två,» skref då kejsarinnan till den senare, »med edra intyg och edra redovisningar! Aldrig i lifvet har jag misstänkt någon af er. Hvarför tråka ni ut mig med onödiga småaktigheter och futtigheter?»

Hon tillade: »Ingen förtalar eller har förtalat 'den gudomlige' hos mig». Grimm kunde tro henne på hennes ord; hon kunde aldrig tåla det slags försåtligheter, som äro så på modet vid hofven. I allmänhet lyckades man endast skada sig själf, då man talade illa om andra till henne. Patjomkin själf fick erfara det, då han försökte att rubba hennes förtroende för furst Wiazemski.

Gällde det däremot att tjäna eller försvara hennes vänner, visade hon sig beredd till allt, till och med till att glömma sin rang. Man meddelade henne, att fru Ribas, hustru till en italiensk äfventyrare, som hon har gjort till amiral, skall till att föda barn. Hon springer upp i första vagn hon träffar på utanför slottets port, kommer inrusande som en stormvind i sin väninnas rum, kaflar upp ärmarna och sätter på sig ett förkläde. »Nu ska vi hjälpas åt, vi två,» säger hon till barnmorskan, »och låt oss nu försöka att göra vår sak bra.» Det händer ganska ofta att man drar nytta af denna hennes välkända böjelse. »Man vet, att det är lönande att skaka mig,» säger hon en gång. Är hon verkligen god, helt enkelt? Ja, på sitt sätt, och hennes sätt är icke hvem som helsts. Den oinskränkta härskarinnan öfver fyrtio millioner människor är icke hvem som helst. Fru Yigée-Lebrun svärmade för att få måla den stora regentinnans porträtt. »Tag,» sade någon till henne,

»kejsaredömet Rysslands karta till duk, okunnighetens mörker till bakgrund, Polens trasor till draperi, människoblod till färg, till staffage minnesmärkena från hennes regering och till skugga sex månader af hennes sons regering.» Det finns en viss sanning i denna mörka tafla. Men nyanserna fattas. Under Pugatschefs förfärliga uppror, då Katarina likväl är så ifrig att kufva en resning, som sätter hennes rike på spel, uppmanar hon general Panin att endast använda den stränghet, som är oundviklig. Efter rebellens tillfångatagande tänker hon på att hjälpa offren för detta förfärliga inbördes krig. Men i Polen är hennes generalers framfart för det mesta ohygglig, och hon låter dem hållas. Efter blodbadet, som åtföljer intagandet af Warschau, komplimen-terar hon Suworof. Hemma hos henne, i det land, »hvarifrån nu ljuset kommer», är knutpiskan i gång liksom förr, käppen bearbetar fortfarande trälens blodiga rygg. Hon låter knutpiskan och käppen hållas. Man måste söka förstå allt detta.

Eörst och främst gäller det att sätta sig in i det begrepp — ett mycket reflekteradt och förståndsmässigt begrepp — om suveränens kall och dess fordringar, som bildat sig i denna själf härskarinnas själ. Man för icke krig utan att resultatet blir sårade och döda, man kufvar ej ett frihets-älskande folk utan att kväfva dess motstånd i blod. Om man vill bemäktiga sig polska provinser — huruvida denna vilja är berättigad eller icke, är en sak för sig —, måste man underkasta sig alla följderna af detta företag. Det är just hvad Katarina gör, då hon öppet och lugnt åtar sig hela ansvaret för gärningen. Lugnt, ty i sådana saker ledes hon endast af statsskäl, som få ersätta både samvete och känsla. Öppet, ty hon är ingen hycklerska. Skådespelerska, ja, det är hon alltid och en af första rang, därtill tvingas hon af sitt kall, som icke är något annat än en roll, som hon måste spela. Det är i den meningen, som den franske envoyén Durand kunde säga om henne: »Min erfarenhet tjänar mig till ingenting; denna kvinna är mera falsk än våra äro slipade, och det vill inte säga litet.» Skrymtaktig — vare sig af smak, för nöjet att bedraga, liksom så många andra, eller af behof att bedraga sig själf

— är hon aldrig. »Hon var för stolt för att bedraga,» sade också prinsen af Ligne.

I hvad hon gör eller låter göra i Polen får hon efter-apare, först och främst Maria-Theresia själf, den gudfruktiga furstinnan. Men den senare blandar sina tårar med det blod, hon låter gjuta. »Hon gråter, men tar ändå emot», säger Fredrik; Katarina behåller sina ögon torra.

Katarina följer också en annan styrelseprincip. En suverän, om än aldrig så oinskränkt, kan icke vara öfverallt. Suworof har fått order att intaga Warschau. Han intar staden. Huru? Det är hans ensak, och det har ingen med att göra. Principen är strid underkastad, men vi ha ej tagit oss för att diskutera en politisk teori. Detta är endast en karaktersstudie.

Kort och godt, Katarina är en rysk suverän, och det adertonde århundradets Ryssland är ett land, där de europeiska åsikterna om rättvisa och äfven om känsla knappast äro på sin plats, där till och med den moraliska och fysiska känsligheten tyckas lyda andra lagar. Under kejsarinnans vistelse på Peterhof 1766 kommer ett nattligt oväsen hennes majestät och hennes omgifning att förskräckta rusa upp ur sina sängar. Stor uppståndelse och sinnesrörelse. Det befinnes, att en lakej, som tagit sig till att kurtisera en af Katarinas kammarjungfrur, åstadkommit allt detta larm. Den brottslige undergår ransakning och dömes till hundraett slag af knutpiskan, hvilket är det samma som döden, till att få näsan afskuren, brännas i pannan med ett glödgadt järn och att sluta sina dagar i Sibirien, om han öfverlefver detta. Ingen har något att anmärka på denna dom. Det är efter dylika drag och efter omgifningens sätt att tänka och känna som man måste bedöma en regentinna, hvilken politiskt taget för öfrigt ej kan göra anspråk på epitetet fromsint.

Utanför politikens gränser är Katarina en tillbedd och tillbedjansvärd suverän. Det är ett obestridligt faktum. Hennes närmaste ha endast anledning att berömma det sätt, hvarpå hon behandlar dem. Hennes tjänare äro bortklemade barn. Känd är historien om sotaren. Kejsarinnan stiger alltid tidigt upp för att arbeta mera ostörd under de tystaUTSEENDE. — KARAKTER. — TEMPERAMENT. 215

morgontimmarna, och ibland gör hon själf upp eld för att ej störa någon. En morgon, då bon tänder sin brasa, hör hon ur spiseln genomträngande skrik, åtföljda af en skur otidigheter. Hon förstår hvad som står på och skyndar sig att släcka i spiseln och att ödmjukt be den stackars lille sotaren om förlåtelse för att hon varit nära att steka honom lefvande. Legenden har bevarat dylika drag i tusental. En dag, då grefvinnan Bruce kommer in i kejsarinnans toalettrum, finner hon hennes majestät ensam, halfklädd och med korslagda armar, som om hon tåligt funnit sig i en nöd-tvungen väntan. Då hon blir förvånad, förklarar Katarina sin situation:

»Hvad skall jag göra? Alla mina kammarjungfur ha öfvergifvit mig. Jag hade nyss pröfvat en klädning, som passade mig så illa, att jag fattade humör; då läto de mig sitta där. .. och nu väntar jag på, att deras förargelse skall lägga sig.»

Hon skickar Grimm ett nästan oläsligt bref och ursäktar sig därför på följande sätt:

»Mina kammartjänare ge mig två pennor om dagen, som jag anser mig ha rätt att nöta ut, men då de äro utslitna, törs jag knappast begära flera, utan vrider och vänder på dem så godt jag kan.»

En kväll, sedan hon ringt länge och förgäfves, går hon ut i sin antichambre och finner sina kammartjänare fördjupade i kortspel. Hon föreslår saktmodigt den ene af dem att ta hans plats och spela partiet till slut åt honom, så att han skulle kunna uträtta ett angeläget ärende åt henne. — Hon öfverraskar domestiker i färd med att stjäla matvaror afsedda för hennes bord. »Låt det vara sista gången!» säger hon i sträng ton. Sedan tillägger hon: »Och nu, spring genast, så att inte hofmarskalken får tag i er.» — Hon varseblir på slottsgården en gumma, som springer efter en höna och snart i sin tur förföljes af lakejer, |hvilka äro ifriga att visa sig nitiska för kejsarinnan. Ty denna höna är en höna, »som tillhör kejsarinnans skatt» (Kazionnaja), och kvinnan är mormor till en kökspojke vid hofvet: ett dubbelt brott. Efter att ha hållit undersökning befaller Katarina, att man hädanefter skall ge denna gumma216

en höna för hvarje dag, men en höna, som är slaktad och färdig att stekas på spettet.

En gammal tysk amma behåller hon hos sig, sköter henne sorgfälligt ända till hennes död och fördrar henne i sin närhet, trots alla hennes lyten.

»Jag var rädd för henne,» skrifver hon till Grimm, då hon underrättar honom om hennes död, »som för elden och besök af kungar och märkvärdiga personer. Så snart hon fick se mig, bemäktigade hon sig mitt hufvud och kysste mig oupphörligt, så att jag var nära att kväfvas. Därtill luktade hon piptobak, som hennes herr man ymnigt konsumerade.»

Hon är emellertid långt ifrån tålig, ty hon har ett lifligt, till och med alltför lifligt lynne. Hon är fallen för att förifra sig. Det är ett af hennes uppenbaraste fel. Grimm liknar henne vid Etna, och hon tycker om jämförelsen. Hon kallar detta eldsprutande berg »min kusin» och frågar efter, huru det mår. Ty hon är medveten om sitt fel, och det är detta, som sätter henne i stånd att bekämpa det med framgång. Sedan hon gifvit vika för vredens första anlopp, återtar hon herraväldet öfver sig själf. Om det tilldrar sig i hennes arbetsrum, kaflar hon upp sina ärmar, börjar gå af och an med stora steg och dricker det ena glaset vatten efter det andra. Hon ger aldrig en befallning, underskrifver aldrig något papper i ett sådant ögonblick af öfvergående vrede. I sitt språk tillåter hon sig stundom smaklösa öfver-ilningar. Därom vittna hennes utfall mot Gustaf III under kriget med Sverige. Det franska camille eller det tyska Bestie förekomma alltför ofta i hennes ordbok. Hon ångrar sig emellertid alltid, och genom att vara på sin vakt och uppöfva sin själf behärskning lyckas hon med tiden skaffa sig ett sätt att vara, som gör denna svaghet i hennes karakter eller lynne nästan otrolig.

»Hon sade mig långsamt,» berättar prinsen af Ligne, »att hon hade varit ytterligt häftig, någonting, som man alls icke kunde tänka sig. Hon gjorde alltid sina tre karlaktiga bugningar på ryskt manér, då hon kom in i en salong, en till vänster och en till höger och en rätt fram. Allt hos henne var afmätt och metodiskt. Hon sade gärna: 'Jag

är oomkullrunklig', och använde en hel kvart för att uttala detta ord...»

Senac de Meilhan, som besökte Ryssland 1790, bekräftar dessa iakttagelser. I ett af sina bref, dateradt Petersburg, talar han om det obeskrifliga uttryck af lugn och klarhet, som alltid hvilade öfver Katarina, då hon visade sig inför hofvet. Hon sätter ingen ära i att vara stel som en staty. Hon ser sig omkring med blickar, som, det ser man, uppfatta både det hela och detaljerna. Hon talar långsamt och tycks ej söka sina ord, men däremot utan brådska välja dem, som passa henne.

Ända till sin död bibehöll Katarina vanan att, då hon satte sig till bords, sätta fast sin servett med knappnålar under hakan. Hon erkänner villigt, att hon annars ej skulle kunna äta ett ägg utan att spilla hälften på halskråset.

6.

Hon har ett ovanligt lifligt, blodfullt och häftigt temperament. Detta visar sig, som man för öfrigt vet, på mer än en punkt af hennes inre historia. Yi skola återkomma till detta. Yi vilja emellertid säga på förhand, att tygellösheten i hennes seder, som det skulle vara barnsligt att vilja förringa, ej tycks vara beroende på något fysiskt skäl. Hos henne finnes hvarken hysteri eller nymfomani. Hon är en sinnlig natur, som är kejsarinna och ger sina sinnen lösa tyglar — med kejserlig hänsynslöshet. Hvad hon gör i det afseendet gör hon som allt annat, lugnt, kallblodigt, man skulle nästan kunna säga metodiskt. Hon förledes ej af fantasiens förvillelser eller af nervös öfverspänning. Kärleken är hos henne det naturliga funktionerandet af en fysisk och psykisk organism, utrustad med en ovanlig styrka, med de andra lifsfenomenens befallande karakter och äfven deras varaktighet. Ännu vid sextiosju år är Katarina kär!

Hennes öfriga böjelser äro de normala hos en person, som befinner sig i andlig och kroppslig jämvikt. Hon älskar

konst och umgänge med intelligenta och bildade människor. Trädgårdsskötsel, »plantomanie», som hon säger, är

en af hennes favoritsysselsättningar. Hon är visserligen förtjust i blommor, men hon kan icke tåla för stark lukt, särskildt mysk. Hvarje dag på bestämd tid, som en ringklocka tillkännager för en hel bevingad värld, visar hon sig i slottets fönster och matar där tusentals fåglar, som ha tagit för vana att samlas där och begära sin föda af henne. Elisabeth uppfödde grodor, som man enkom underhöll i hennes park; man märker skillnaden, det extravaganta, sjukliga. Ingenting dylikt hos Katarina. Hon tycker om fåglar, hundar, som spela en betydande roll i hennes rum, och äfven hästar; hon tycker i allmänhet om djur, men hon väljer dem, som vanligen åtnjuta människornas gunst. Allt detta är mycket enkelt, naturligt och normalt.

Elisabeth förde ett oregelbundet lif, gjorde dagen till natt, hade ej bestämda tider för något. Katarina är, som vi skola få se, själfva regelbundenheten; hon går alltid tidigt till sängs, stiger upp i daggryningen, reglerar sitt arbete liksom sina nöjen efter ett på förhand uppgjordt program, som hon noga följer. Elisabeth drack; Katarina är nykter, äter litet, dricker endast ett halft glas vin till sin middag och superar aldrig. Offentligt och till och med i sin intima krets, utanför alkovens mysterier, är hon fullkomligt korrekt i sitt sätt att vara, tillåter sig aldrig något oanständigt tal och tål det ej heller från sin omgifning. Och det är icke hyckleri, ty hon gör ej någon hemlighet af, att hon har älskare.

För att finna något onaturligt, abnormt hos henne, har man hakat sig fast vid hennes förmodade liknöjdhet för alla familjekänslor. Det är också en tvistig punkt. Hon föraktade och afskydde sin man, om hon ej rent af dödade eller lät döda honom, och hon var icke öm mot sin son, om hon ej till och med tänkte på att göra honom arflös. Men man måste ta i betraktande, hvad denne man och denne son voro för henne och Ryssland. Hon var aldrig angelägen om att återse — efter hon aldrig tillät honom att komma till sig — sin ende bror, hvilken hon endast öfverlefde i tre år. Det var politiska skäl. Hon tyckte,

att det fanns tillräckligt med tyskar förut i Ryssland, hon själf inberäknad. Säkert är att hos henne hufvudet alltid styrde hjärtat och att hon, fastän tyska, ej var på minsta sätt sentimental. Men hon var, som vi skola få se, en förtjusande farmor och var passioneradt förtjust i barn.

Hennes sinnliga tygellöshet synes allså vara ett isoleradt drag i hennes fysionomi, utan samband med det öfriga. Men det är kanske endast ett antagande, och man bör måhända söka en förbindelse, om icke ett förhållande af orsak och verkan, mellan denna sida i hennes natur och en annan, som vi nu skola närmare granska, nämligen den intellektuella odlingen hos den kvinna, som gärna kallade sig Yoltaires lärjunge. Vi ha för öfrigt redan vågat några gissningar i det afseendet, då vi talade om hennes första lektyr. Om det finns någon metod i denna sinnesyra, som ej ens släpper henne efter den mogna ålderns inträde, finns där också en viss storslagen cynism, en viss lugn säkerhet, som ej kan förklaras genom någon fysisk egendomlighet eller, om man så vill, abnormitet. Det adertonde århundradets filosofiska anda har här verkat och Brantömes före den. Det skola vi belysa i de följande kapitlen.

ANDRA KAPITLET.

Intelligens. — Kvickhet. - Bildning.

i.

Katarina är en stor karakter, men hon har ingen stor intelligens. Hon erkänner själf, att hon icke är någon »skapande ande». Hon smickrar sig emellertid med att vara originell: »Jag har aldrig i mitt lif kunnat tåla imitation,» skrifver hon till fru Bielke, »och rent ut sagdt är jag lika stort original som den värste engelsman.» Men det är i hennes tycken, hennes vanor, hennes sätt att handla, d. v. s. alltid i hennes karakter snarare än i hennes intelligens, som man har att söka dessa personlighetsdrag. Det finns icke en enda ny idé i hennes Instruktion för lagarna, som hon emellertid skrifver vid sextiosex års ålder, på höjden af sin intellektuella utveckling. Det är ett medelmåttigt arbete af en skolelev, som fått till tema att göra en analys af Montesquieu och Beccaria och som gjort sitt bästa utan att ådagalägga någon stor talang. Detta arbete vållar henne emellertid ett ofantligt besvär. I slutet af mars 1765 har hon knogat därmed i två månader, tre timmar om dagen. Den bästa tiden på dagen, morgontimmarna, ägnar hon åt detta arbete. Inemot midten af juni har hon skrifvit sextiofyra sidor, och hon är medveten om att ha gjort en betydande ansträngning. Hon känner sig alldeles uttröttad. »Jag har tömt ut min påse,» skrifver hon, »och hädanefter skall jag inte säga ett ord i hela mitt lif.» Hvar och en af oss

känner till dessa föresatser och äfven denna trötthet

efter det första grundligare anloppet. Men i betraktande af det vunna resultatet äro Katarinas sålunda omtalade författaremödor nästan löjliga. Hon hade för öfrigt tömt eller trott sig tömma en påse, som var ganska lätt att ersätta, ty den var icke hennes egen. Hon träffade sedan på flera andra att sätta i stället.

Fanns det någonting i hennes egen påse? Ja, först och främst mycket sundt förstånd, märkvärdigt nog förenadt med en stor rikedom på fantasi. Hon har tillbragt sina trettiofyra regeringsår med att bygga luftslott, praktfulla byggnader utan grundval, som försvinna i rymden vid minsta fläkt. Men en dag befanns det, att en sten, en enda sten, liksom genom ett underverk låg där på marken i hörnet af den fantastiska byggnaden. Det var Katarina, som hade anbragt den där, och det var resultatet af hennes sunda förstånd. Det ryska folket, detta godmodiga folk, som ännu hvarken har lärt sig räkna eller köpslå eller tvista med dem, som regera det, gjorde det öfriga. Det släppte till sin svett, sitt blod, och liksom de egyptiska stenkolosserna, alstret af tusentals okända existensers ansträngningar, reste sig byggnaden, trots allt, och antog materiell form. Sålunda fullbordades eröfringen af Taurien. Det var en dröm af Katarina, omsatt i handling och förvandlad till en äfventyrs-roman af Patjomkin. Men hörnstenen uppenbarade sig plötsligt i en hamn vid Svarta hafvet, och den dagen skapades det nuvarande Krim.

Katarina har emellertid genom sina snillegåfvor vunnit och till och med bländat dem, som hon försatt i tillfälle att döma därom, och bland de öfverlägsna andarna t. ex. Diderot, för att endast nämna honom. Det är antagligen en synvilla, en konstlad effekt af ett slags trollmakt sammansatt af flera skilda element: den öfverlägsna viljekraften, den storartade konsten att sätta i scen, som vi redan känna till, och ett tredje element, öfverraskande, oväntadt, nästan osannolikt hos denna nordtyska: en ovanlig, svindlande liflighet, som man har svårt för att ej tro vara alstrad under söderns varma sol. Genom ymnigheten och färgrikedomen af de ord, som trängdes på hennes läppar, genom den svada, ty det är rätta ordet, som hon använder vid alla

tillfällen, är Katarina en sydländska. Hon har själf sagt, att hon »tycker om att festa», och Grimm missröstar om att kunna ge eftervärlden ett begrepp om hennes konversation :

'Man måste i dessa ögonblick ha sett detta sällsamma hufvud, denna sammansättning af snille och behag, för att göra sig en föreställning om den hänförelse, som ryckte henne med sig, de kvickheter, som undsluppo henne, de infall, hvilka liksom trängdes och störtade sig öfver hvarandra som de klara vattenstrålarna i en naturlig kaskad. Hvarför har det icke stått i min makt att ord för ord uppteckna dessa kåserier! Då skulle världen ha ägt ett dyrbart och kanske enastående material till den mänskliga kvickhetens historia. Fantasien och förståndet frapperades lika mycket af denna djupa och snabba örnblick, hvars omätliga tankeinnehåll flög förbi som en blixt. Och huru skall man i en sådan hast kunna fånga i flykten denna mängd af lysande, lätta, snabbt försvinnande pilar?»

Hvad Grimm ej vågat pröfva på, har Katarina själf försökt göra. Ar 1780, dagen efter ett samtal, som hade väckt grefve Iwan Tschernischofs beundran, skickade hon på hans begäran till honom en ordagrann redogörelse därför. Vi äga detta aktstycke i behåll, och det är egendomligt. Skola vi tillstå, att det också är en missräkning? Det påminner oss om ett yttrande, som en gammal vetenskapsman, hunnen till människolifvets yttersta gräns och stundom frispråkig som en illa uppfostrad pojke, fällde en gång till en politiker, hvilken hade den manien att i allt utom officiella editioner offentliggöra tal, som Deputeradekammaren ej alltid hade hört.

»Ursäkta, min herre, jag ser oupphörligt i edra utgifna tal uttrycken: 'sensation', 'långvarigt bifallande', 'larm'... Men huru mycket jag söker, kan jag ändå inte finna något märkvärdigt i hvad ni säger...»

Ett ungefär liknande intryck gör läsningen af den berömda redogörelsen på oss. Vi söka också förgäfves däri de lysande pilarna, de spirituella infallen, snilleblixtarna, hvarom Grimm talar.

Att börja med ett citat ur Racines Plaideurs: »Ma foi, sur 1'avenir bien fou qui se fi er a ...» utgörande inledning till några försök i politiskt profeterande, där man just icke kan märka »örnblicken»:

»Jag förutsäger, att Frankrike, Österrike, Preussen och Ryssland skola drabba samman någon tid, tillfoga hvarandra djupa sår, tillfriskna med hvarandras tillhjälp och uppstiga, alla fyra, till ärans högsta spets.»

Detta liknar ganska mycket ett orakelsvar af en non-plus-ultra-somnambul, så vida man ej vill tyda det som en aning om kejsaretidens krig. Men har Katarina verkligen förutsett revolutionen, såsom man påstått? Det ser icke så ut. Så vida det inte är i följande fras: »Buffon har förutsagt, att en komet en dag skulle under sitt lopp törnå ihop med jorden och dra den med sig. Jag tror, att den skall ha riktningen från väster till öster.» Men det är ju återigen den mest oförfalskade spåkäringstil, och mademoiselle Lenormand skulle ej ha talat annorlunda. De fel, som konungamakten i Frankrike hade begått, kunde ej annat än väcka den klarsynta tsarinnans uppmärksamhet. Två år förut sade bon till grefve Tschernischof: »Jag tycker inte om, att madame Marie-Antoinette skrattar så mycket och åt allting. Hon är visserligen kvinna och i hög grad kvinna; det är jag också litet, men om jag vore i hennes ställe, skulle jag vara rädd för, att man sade till mig: 'Skrattar bäst, som skrattar sist'.» Orden äro träffande och af stor innebörd. Härvidlag såg hon rätt, tack vare sitt sunda förstånd och äfven den regentinstinkt, som kanske ingen af hennes medtäflare i den moderna tiden har haft i samma grad som hon. Ehuru utrustade med begåfning af högre ordning, voro både Fredrik och Napoleon i det afseendet underlägsna sin lysande medtäflarinna; Katarina hade mera smidighet, större uppfinningsrikedom i fråga om utvägar och ett lättare handlag. Hon var en ojämförlig virtuos i konsten att regera.

Men återvändom till redogörelsen för hennes konversation eller snarare hennes monolog. Beträffande England kommer hon med en misslyckad fras: »England! Fanatismen har upplyft det, fanatismen håller det uppe, fana-

tismen skall förstöra det.» Man undrar, hvad detta vill säga och hvarifrån hon tagit det. Då man tänker nogare efter, är det endast ett tillfälligt hugskott af det slag, som våra dagars tidningsskrifvare oupphörligt göra sig skyldiga till. Det var 1780, och London har nyss varit skådeplatsen för en folkrörelse mot katolicismen, framkallad genom uppviglingar af en föga samvetsgrann lycksökare, lörd Gordon. Med det traditionella ropet: »No Popery/» har en skara af tjugu tusen fantaster skockat sig i trakten af Westminster, och till och med några parlamentsledamöter ha varit föremål för våldsamheter. I denna öfvergående kris har Katarina trott sig upptäcka en historisk lag.

Härpå följa i hennes mun eller i hennes penna några filosofiska betraktelser:

»Man kan ostraffadt äga kvickhet, talang, goda seder, dygd och förstånd, men icke ära, framgångar, rikedom och framför allt icke ynnest.»

Detta är hvarken särdeles nytt eller djupsinnigt eller ens riktigt träffande. Ty man har i alla tider sett personer med talang eller dygd vara utsatta för lidanden för sin talangs eller sin dygds skull, lika mycket och mera än rika personer på grund af sina penningpåsar. Följande tycks vara något mindre hvardagligt:

»Att vinna en seger är ingenting, att vinna ett jordområde är alltid något, men att vinna pengar, det är allt. De rika utöfva ett förvånande inflytande öfver människosläktet, eftersom till och med konungarne till sist få respekt för dem, som ha blifvit rika.»

Det låter som en reflexion, som en i den moderna materialismens skola uppfostrad person i våra dagar skulle kunna göra vid tanken på de kolossala förmögenheter, som med svindlande fart hopat sig i vårt århundrade. Och ändå hade firman Rothschild ännu icke uppstått. Men har ej redan Alexander af Macedoniens far tänkt liknande tankar?

Hvad uppsatsen i sin helhet beträffar, kunna vi sannerligen ej finna något annat märkvärdigt däri, än den stora vikt Katarina, liksom Tschernischof, tycks ha fäst därvid. Det är sant, en sida af det sålunda återgifna samtalet, och troligen den mest tilldragande, undgår oss. Orden

finnas där, men betoningen, talets obändiga flöde, den sannolikt välklingande rösten? Har icke detta och endast

detta skapat mer än en talares hela framgång?

»Gudomliga furstinna, det finnes i edra samtal hvarken mänsklig metod eller studium. Där finnes den öfverlägsna och ofattliga kvickhet, som är eder arfvedel.»

Så uttryckte sig fältmarskalken Münnich i ett bref adresseradt till kejsarinnan några månader efter hennes tronbestigning. Katarinas vältalighet hade äfven för honom sina gåtfulla sidor.

2.

Har Katarina ägt kvickhet i ordets vanliga och franska betydelse? Det har hon aldrig gjort anspråk på, och det är redan något. Pikanta drag, lyckade vändningar, träffande ord påträffas här och där i hennes korrespondens. Hennes samtida ha antecknat några infall värdiga de bästa mästarne i den genren. Grefve Cobenzel, den österrikiske ministern, som stannade evigt kvar i Petersburg och ännu var där under det revolutionära Frankrikes första framgångar, vurmade, liksom prinsen af Ligne, för teater. Yid sextio år, med det mest olämpliga ansikte och svåra lyten afstod han ej från att uppträda på scenen, och Bonapartes segrar hindrade honom ej från att oupphörligt ge fester, baler och spektakler i sitt ministerhotell.

»Ni ska få se,» sade kejsarinnan en dag, »att han gömmer sin bästa pjes åt oss till den dag, då fransmännen hålla sitt intåg i Wien.»

Men vanligen har Katarinas »kvickhet» en bismak både af hennes tyska börd och af hennes föga valda umgänge. Ibland trivial, är den sällan af någon riktigt fin kvalitet. Hon odlar ordleken och försmår ej den rena vitsen. Då hon 1793 skall ge audiens åt Spaniens minister, som heter Onis, säger hon till sin sekreterare: »I dag skall man presentera för mig Agat-Onix och hans hustru Sard-Onix.»

Hvad som frapperar hos henne är uttryckens kraft och stundom grofhet snarare än deras sinnrikhet. Efter den olycklige Iwan af Braunschweigs död — äfven han blef mördad i fängelset — utger hon ett ganska olämpligt manifest, och då fru Geoffrin är orolig däröfver, svarar hon henne: »Man kritiserar hos er detta manifest, man har där också kritiserat Vår herre, och här kritiserar man också ibland fransmännen. Det är icke desto mindre en sanning, att här ha detta manifest och den brottsliges hufvud tystat munnen på all denna kritik.»

Till markis de 1'Höpital, som vågat säga henne, att hon är en »vildhjärna», säger hon:

»Hvilket är bäst, att vara en vildhjärna eller en, som pratar smörja?»

Till sina hofmän, som tala illa om hvarandra: »Om man finge tro er, finns det ingen af er, som inte skulle vara värd att halshuggas.»

Hon ger också gärna sin tanke en originell form genom att använda uttryck eller ordstäf lånade från det ryska folkspråket. En furst Lubomirski tar sig det orådet för att eftersträfva Polens krona och äfven kejsarinnans gunst, för att tränga ut Poniatowski. Då hennes ambassadör i War-schawa, ßepnin, underrättar henne därom, skrifver hon nedanför depeschen: »En sabel passar inte för en ko».

För öfrigt har hon framför allt en kvickhet, som yttrar sig i handling och har til] förskönande bakgrund en godmodighet och en bastant glädtighet, som lätt slår öfver i det groteska. Hela hennes korrespondens med Grimm bär prägel däraf. Det är snarare engelsk humor än esprit — den esprit, som i adertonde århundradet bar Yoltaires märke.

3.

Äger hon bildning? Hon påstår ofta själf, att hon är okunnig.

»Hon begagnade sig af detta påstående,» skrifver prinsen af Ligne, »för att göra narr af läkare, halflärda och quasi-INTELLIGENS. — KVICKHET. — BILDNING. 227

konnässörer. Jag gaf henne rätt i, att hon ej hade några kunskaper i målning och musik; jag bevisade henne till och med en dag, mera än hon ville, att hennes smak i fråga om byggnader var tarflig. — 'Erkänn,' sade hon till mig och pekade på sitt nya palats i Moskwa, 'att detta är en ståtlig fasad.' — 'Det är,' svarade jag, 'vackert som sjukhus, men som residens är det jämmerligt'.»

Till akademien i Berlin, som 1768 erbjöd henne titel af hedersledamot, svarade kejsarinnan anspråkslöst:

»Hela min lärdom inskränker sig till att veta, att alla människor äro bröder».

Men en dag, då den engelske ambassadören Harris fick den äran att åtfölja hennes majestät på promenaden, blef han förvånad öfver utsträckningen af de kunskaper, som kejsarinnan oväntadt lade i dagen rörande sitt lands författning och lagar. Då hon, efter att ha pratat en stund om den engelska trädgårdsstilen, öfvergick till att tala om Blackstone, kom diplomaten snart till korta. Och han, som sedan blef lörd Malmesbury, var ändå ingen obetydlig person. Men han hade kanske icke under sin ambassadörstid haft tid att läsa om den engelske rättslärdes omfångsrika bok, och Katarina var en läserska, på hvilken mera än på någon annan det latinska ordstäfvet kunde tillämpas: Timeo hominem unius libri. Ty hennes umgänge med författarne, goda eller dåliga, liknade hennes förhållande till människor och ting: hon hängaf sig alltid helt och hållet åt den bok, hon hade i sina händer. Hennes samtal med Harris ägde rum 1779. Hon visade sig vid den tiden alldeles förälskad i Blackstone (hennes bref till Grimm vittna därom), liksom hon hade varit det i Montesquieu och en dag skulle bli det i Sénac de Meilhan eller Mercier. Hvad beträffar valet af hennes läsning, dikterades det ofta af hänsyn, hvari begäret efter vetande ej alltid spelade den förnämsta rollen. Chevalier d'Éon skref 1762 till grefve de Broglie:

»Kejsarinnan har mycken smak för läsning, och största delen af hennes tid efter giftermålet har användts till att sluka de moderna franska och engelska författare, som ha skrifvit skarpsinnigast om moralen, naturen och religionen. Det behöfs blott, att en bok är strängt förbjuden i Frank-228

rike för att hon skall ge den hela sitt gillande. Hon läser oafbrutet Yoltaires arbeten, l'JSsprit, Helvetius och Jean-Jacques Rousseaus encyklopedistiska skrifter. Hon anser sig vara en mycket modig, fritänkande och filosofisk ande; med ett ord, hon är en liten lärd dam med temperament.»

En liten lärd dam med temperament! Chevaliern antyder sålunda på sitt sätt, med ett penndrag, den gemenskap vi själfva ha anat mellan Katarinas intellektuella utveckling och de föga uppbyggliga händelserna i hennes inre lif-Mellan filosofernas väninna och favoritsystemets skaparinna har Helvetius' moral tjänat som föreningslänk.

Huru därmed än må vara, hade Katarina läst mycket under den nödtvungna ledighet hon hade under Elisabeths aderton regeringsår och Peters sex månader, och hon fortsatte sedan därmed, så mycket hennes nya sysselsättningar det medgåfvo. År 1789 gör hon med grefve de Ségur ett utbyte af litterära nyheter för dagen. Den 11 januari detta år skickar hon den franske diplomaten Mémoires pour servir à Vhistoire de Charles II (?) och begär af honom andra arbeten, som hon ännu ej haft tid att läsa, emedan politiken helt och hållet upptagit henne: Monlucs och Villerois memoarer. En vecka därefter, då det är ett stillestånd i politiken, läser hon ända till sex volymer om dagen och berömmer sig däraf.

»Man skall åtminstone säga, att jag är beläst,» säger hon till Schrapowicki.

»Det har hela världen länge vetat,» svarar denne.

Kejsarinnan skänker den väluppfostrade hofmännen ett älskvärdt småleende.

»Säger man verkligen det?»

Ibland läser hon också Clarisse och andra romaner.

Det' är en gifven sak, att hon ej är i stånd att smälta eller samordna kunskaper, som hon förvärfvat sig på detta sätt, i ransoner på sex volymer om dagen; hennes bildning fullbordas, som hon har börjat den, och liknar hennes politik: den är också »ett maskineri, som endast arbetar ryckvis». Hennes lärdom är en sammanrafsad lärdom

med ofantliga luckor. Hennes kunskaper i geografi t. ex. äro ömkligt otillfredsställande. Efter Krimresan, 1787, frågar

hon Schrapowicki, hvilka de floder äro, som utgöra Rysslands gräns mot Turkiet. Vid samma tid gör hon sig nyfiket underrättad om det antal breddgrader, som hennes rike upptar. Man nämner en siffra.

»Det är ju den samma, som ni uppgaf före eröfrandet af Krim och Hvita Ryssland!»

Hon förstår ej, att förvärfvandet af dessa provinser ej har förändrat något åt det hållet i hennes stora rikes omfång.

Historien är kanske af alla vetenskapliga områden det, som hon har mest och med den ihärdigaste flit genomforskat. Hon har emellertid endast lyckats förvärfva sig högst ytliga kunskaper däri. Hvad beträffar hennes ansatser till personligt vetande, hennes försök i historisk exeges eller hennes forskningar i jämförande etnografi och språkforskning, gränsa de till det löjliga. Hon lägger här i dagen dilettanternas vanliga naivetet och dessutom hufvudfelet i hennes intelligens: de förutfattade åsikternas, de fixa idéernas hårdnac-kenhet. Ifrig att följa spåren af en förment utgrening af den slaviska rasen öfver hela världen och vurmande för att upptäcka inbillade grenar däraf i alla världsdelar, ser hon slutligen slaver öfverallt, till och med i Amerika: Peru, Mexico och Chili tyckas henne befolkade af slaviska kolonier, fulla af orter med slavisk ändelse eller rot. Hon finner äfven sådana i Frankrike. Périgord t. ex. tycks henne obestridligen vara sammansatt af tre stafvelser med slaviskt ursprung.

Med ett ord, kärnan af hennes uppfostran, den, för hvilken hon har att tacka mademoiselle Cardel och den tråkige Wagners Priifungen, tycks ha varit och förblifvit tämligen tarflig. Hon blandar gärna upp sin inkorrekta franska med tyska fraser, men ådagalägger ej någon mera tillfredsställande kännedom om sitt modersmål. Hon begår fel på fel, ännu flera syntax- eller grammatikfel än staffel. Hon blandar vanligen ihop mir och mich. Hennes ryska är icke bättre. Det är hon medveten om, och hon ursäktar sig därför en dag till en af sina sekreterare:

»Gör inte narr af min stafning: jag skall förklara er, hur det kommer sig, att jag inte är säkrare däri. Då jag

kom hit till landet, började jag träget studera ryska. Men då min tant Elisabeth fick veta, huru strängt jag arbetade tillsammans med mina lärare, skickade hon efter min hof-mästarinna och befallde henne att göra slut på dessa studier. Hon kan nu alldeles tillräckligt', sade hon. Sedan dess har jag endast i böcker kunnat fullfölja mina ryska studier, ty jag har inte haft några lärare.»

Men hon har gjort något mera än att lära sig den ryska ortografien: hon har lyckats tillägna sig och göra till sin egendom själfva andan af språket i dess minsta och djupaste skrymslen, i dess hvardagsuttryck, dess egenheter, dess målande ordvändningar. Och med språket har folkets hela själ tagit sin boning i benne. Det är denna eröfring, som har satt henne i stånd att så segerrikt eröfra sitt rike, och vi mena därmed icke allenast den makt hon frånryckt Peters svaghet, feghet och dårskap, utan äfven den plats, som denna tyska mot slutet af sitt lif och i synnerhet efter sin död lyckades intaga i ett främmande och fientligt folks lif, historia och nationella utveckling. Ty man kan säga, att det egentligen är efter sin död, som hon blifvit sådan vi nu se henne, den stora, på samma gång jättelika och strålande, majestätiska och milda gestalt, inför hvilken den ödmjuke muschiken och vetenskapsmannen, som skakar dammet af de redan sekelgamla minnena och legenderna, böja sig med samma tacksamhet, stolthet och kärlek. Hennes död begräts just icke i Ryssland, den väckte knappast något uppseende. Man hade icke haft tid att förstå henne, och ännu voro de allt för få, af hvilka hon skulle kunnat bli förstådd. Men nationens själ, dess historiska medvetande, hade dock förkroppsligats i henne, och denna inkarnation skulle lefva upp inför eftervärlden i den rörda hågkomsten af de storverk, som utförts med henne och af henne, i en posthum förgudning af den ojämförliga regentinnan, och icke allenast af Katarina den stora, utan också och framför allt af »lilla mor», maiuschka, hvars populära bild har trädt öfver de halmtäckta hyddornas tröskel och strålar vid den husliga härden mellan de vördade helgonbilderna.

Det är också i denna förmåga att genomtränga och assimilera med sig tingens kärna snarare än deras form som

Katarinas öfverlägsenhet i allmänhet har visat sig. Om det -också händt henne, att hon citerat Corneille orätt, har hon förstått att från de franska skriftställarne hämta någonting, som är bättre än ord: tankar, och det är vanligen de bästa hon har valt. Hon har också haft tankar af egen fatabur, hvilka ej äro att förakta. Vi skola försöka att göra en hastig analys däraf. TREDJE KAPITLET.

Åsikter och grundsatser.

i.

Så som vi känna Katarina, kan man väl tänka sig, att hon ej var någon principkvinna, framför allt icke med orubbliga principer och en gång för alla fastslagna åsikter. Hennes fixa idéer — sådana har hon ofta — äro endast fixa för ett ögonblick; de äro icke ledstjärnor, som råda öfver hela hennes lif, de äro kometer. Besynnerligt nog har denna tyska en afsky för doktrinarism och doktrinärer, för systemmänniskor och allt systematiskt.

»Voltaire, min mästare,» skrifver hon, »förbjuder alla slutledningar rörande framtiden, ty de, som syssla med sådant, tycka om att sätta upp system, och den, som vill göra system, vill där ha in was sicli passt und niclit passtr und reimt und nicht reimt, och sedan blir egenkärleken en kärlek till systemet, hvilket alstrar envishet, intolerans och förföljelselust, droger, som min mästare säger att man måste akta sig för.»

Doktrinärerna äro för henne charlataner och system-makarne detsamma som uppfinnare af styrbara ballonger. Hon tror ej på styrbara ballonger, och hon skär grefve de Saint-Germain, Montgolfier och Cagliostro öfver en kam. Hon misstror till och med dem, som ha politiken till sitt yrke. Hvad vi i våra dagar kalla en yrkesdiplomat är för henne det samma som en fullkomlig idiot. Hon far oupphörligt ut mot *die perrückirte Häupter»: »allt hvad de

göra och skrifva är för det mesta uppblåst af väder, tomhet och mörker». Hon kan ej tåla en af Houdon förfärdigad byst af Voltaire, som man har skickat henne, emedan hennes »mästare» där är klädd i peruk. I fråga om diplomati, liksom i politik och allt annat, tror hon framför allt på improvisation. Själfva krigsvetenskapen tycks henne ej ha behof af något annat. Hon finner det helt naturligt, att Alexej Orlof, då han för första gången i sitt lif sätter foten på däck, är en fulländad sjöman, tar kommandot öfver amiraler, som ha förvärfvat sin grad och sitt anseende vid den engelska flottan, och^alldeles på egen band vinner den nyare tidens vackraste sjöseger.

Hon är en empirisk natur. Hennes berömda uttryck: »Hela politiken är grundad på tre ord: omständigheter,, antaganden och konjunkturer», vittnar därom. Det är därför hon föraktar och hatar medicin och läkare, men tror på huskurer och gärna använder dem för egen och andras räkning. »Alla fakulteters läkare och kirurger äro nöt, som borde äta hö.» År 1783 ha de återigen tagit lifvet af en person, som varit i hennes tjänst i trettiotre år! Ondt och läkare ha för henne blifvit synonymer. »Bestuschefs droppar», se det är ett kostbart medel, som hjälper för alltingl »Jag vet inte, hvad de bestå af, dessa droppar,» säger hon, »jag vet bara, att de innehålla något järnaktigt. Man ger dem i stället för quiquina (sic)] jag för min del ger dem för allt möjligt.» Då hon 1789 lidit af väderkolik, lyckönskar hon sig till att ha blifvit helt och hållet botad af metropoliten i Petersburg, Pietrof, som bäddat in hela hennes kropp i kuddar fyllda med kamomill.

Det är emellertid äfven hon, som har skrifvit:

»Om lycka och olycka har jag liksom om många andra saker min egen kategori (sic): bägge delarna äro endast en konflikt af ett antal riktiga eller oriktiga handlingar.»

Det bevisar, att hon ej är systematisk ens i sitt förakt för systemen.

Å andra sidan har hon under sina ströftåg på tankens och spekulationens område några nästan alltid återkommande käpphästar.

»Det säkra är,» har hon skrifvit några år före sin död, »att jag aldrig företagit något utan att vara innerligt

öfvertygad om, att hvad jag gjorde var öfverensstämmande med mitt rikes bästa; detta rike hade gjort oändligt mycket för mig, och jag ansåg, att jag knappast skulle kunna betala min tacksamhetsskuld genom att ständigt låta alla mina individuella förmögenheter tjäna detta rikes bästa, dess blomstring, dess högsta intressen.»

Med denna uppfattning af hennes plikter är förknippad ön upphöjd känsla af ansvar inför en högre domare, den ende, hvars myndighet hon erkänner gentemot sig själf. Det är för öfrigt icke en härskare, »som yfves öfver att stifta lag för kungarne». Hon har läst för mycket Voltaire och för litet Bossuet:

»Det är endast eftervärlden, som har rätt att döma mig. Det är till den jag vädjar, till den kan jag modigt säga hvad jag har tänkt ut och hvad jag lämnar efter mig.»

Under Palconets vistelse i Petersburg uppstod en dispyt i bref mellan honom och Diderot rörande den hänsyn, som en konstnär bör ta till denna posthuma domstol, hvarvid Diderot uppträder som denna högsta domstols försvarare och Falconet säger sig endast vädja till sitt konstnärssamvetes dom. »Skulle ni ha lust,» skref då Diderot till sin vän, »att hänskjuta vår tvist till min välgörarinnas omdöme? Men akta er, min vän, denna kvinna är rusig af odödlighetsbegär, och jag går i borgen för att hon ligger på knä för eftervärldens afgudabild.» Falconet antog detta förslag, men tillade, att huru skiljedomen än skulle komma att lyda, skulle hon aldrig kunna förmå honom att ändra åsikt: »Om ni på jorden kan finna en makt nog stor att ta ifrån mig mitt ansikte utan att ta mitt hufvud, då har jag orätt.» Vi känna icke lösningen af tvisten.

En punkt, där Katarina ej heller vacklar, är den nationella, företrädesvis ryska karakter hon vill ge sin styrelse och som hon försöker göra gällande i hela den politiska, intellektuella och andliga utvecklingen hos det slaviska folk, hvars öden hon, en tysk prinsessa, blifvit kallad att leda. Icke allenast de administrativa och lagstiftande handlingarna under hennes regering, utan hennes minsta göranden ochÅSIKTER OCH GRUNDSATSER.

låtanden bevisa denna ständiga sträfvan. Falconet måste anstränga sig till det yttersta för att slippa kläda Peter I i den nationelt ryska dräkt, som tsaren gjort så mycket för att förvisa från sitt rike. Katarina skulle helst sett, att man glömt detta drag i den store reformatorns historia. Hon ville också, att man icke allenast beträffande hennes nya fosterlands nutid, utan också dess forntid skulle föreställa sig en hop saker stridande mot verkligheten, men öfverensstämmande med den bild det behagat henne att göra upp för sig och andra af detta land med sina stora vidder, som locka fantasien att sväfva ut i Set blå. Hon har sålunda lyckats helt och hållet omskapa det gamla moskowitiska landets historia på sitt sätt. Då Sénac de Meilhan 1790 erbjuder sig att bli det stora rikets historiograf, tvekar hon att antaga honom därtill. Skall han veta göra sig kvitt de fördomar, »som de flesta utländingar ha tillägnat sig i fråga om Ryssland?» De gå ju t. ex. så långt, att de tro, att »före Peter den store hade detta rike hvarken lagar eller förvaltning». Men »det är visserligen sant, att de oroligheter, som följde på tsar Iwan Wassilewitschs död fört Ryssland fyrtio à femtio år tillbaka i tiden, men före denna tid gick det i jämnbredd med hela Europa, Rysslands storfurstar innehade dm mest framstående plats i ledningen af Europas angelägenheter och voro förbundna och besläktade med alla furstehus i vår hemisfer ...»

Den stackars Sénac misströstade genast om att vara sin uppgift vuxen. Men äfven i detta fall hade Katarina endast uttalat sin öfvertygelse. Hon skref till Grimm:

»Ingen historia företer bättre eller större män än vår» (hon skref verkligen vår, icke Rysslands). »Jag älskar denna historia ända till vansinne.»

Det var för öfrigt hennes mening, att man skulle framställa hennes egen regering i den vackraste dager, »ty vi lefva i en tid, då det gäller att icke förringa händelsernas och förhållandenas glans, utan tvärtom öka vårt folks tillförsikt». Skulle Sénac gå in på att låta »leda» sig i den riktningen?

Vi se här ännu ett bevis på de omåttliga proportioner, hvarmed det stora, rike som så oförmodadt blifvit hennes236

tillhörighet, efterhand framstod för tsarinnans tanke, och vi upptäcka ännu en fixstjärna på hennes himmel. Denna hyperboliska storhetsföreställning, tillämpad på Rysslands förflutna liksom på dess nutid, på dess utsträckning och befolkning, dess materiella makt och dess andliga styrka, dess öfvervikt inom den slaviska världen och dess europeiska roll, är en af de fixa idéer, som aldrig öfverge Katarina och hvaraf hon varit starkast behärskad. Hon tycks i det afseendet vara gripen af en riktig yra. Hon är hallucinerad och liksom hypnotiserad af denna kolossala fantasibild. Huru höga tankar hon har och vill att andra skola ha om henne själf, hennes regerings förtjänster och de stora tilldragelser, som ha gifvit den glans, tvekar hon ej att göra sig liten genom en jämförelse:

»Allt hvad jag kan göra för Ryssland är blott en droppe vatten i hafvet.»

Ryssland är hafvet, oceanen med outgrundliga djup och stränder, som försvinna i oändligheten. Det är därför hon har velat dränka sitt eget förflutna däri, ja, ända till minnet af det tyska fäderneslandet. Och ändå är det hon, som 1782. då hon har att beklaga sig öfver sultan Abd-ul-Hamids beteende, skrifver till Grimm: »Bas ist unmöglich dass ich mir sollte auf die Nase spielen lassen. Det har en tysk aldrig tålt, som ni vet.» Saken är den, att hon har ett ofantligt ombytligt lynne och att hon, som hon själf erkänner, ej alltid vet hvad hon vill och ej heller hvad hon säger, i synnerhet då hon talar med sin förtrogne med pennan i handen d. v. s. i sina stunder af fullkomligaste öppenhjärtighet och obesväradt afkastande af allt tvång efter sitt ansträngande kalls hårda vedermödor. Men hon har samvetsgrant tillämpat sitt ryssvänliga program på sig själf, och ryska har hon blifvit från topp till tå, icke allenast på ytan och genom ett konstgrepp af sin stora skådespelaretalang, utan uppriktigt och genomgripande, till kropp och själ, i sitt minst utstuderade språk, sina förtroligaste åtbörder, sina minsta tankar. Följande rader ha sannolikt ej varit sedda af någon före hennes död:

»Aldrig har universum alstrat en individ mera manlig, • sansad, frimodig, människoälskande, välgörande, ädelsinnad

och tjänstaktig än scythen (scythen och ryssen äro det samma i hennes ögon). Ingen man kan jämföras med honom i dragens regelbundenhet, ansiktets skönhet, hyns glans, kraftfull, smidig och reslig växt; han har vanligen antingen mycket köttiga eller också mycket seniga och muskulösa lemmar, tjockt skägg, långt och tofvigt hår; han är af naturen fjärran från all list och alla knep, hans rättframhet och redlighet afskyr otillåtna medel. Det finns ej i världen en ryttare, en infanterist, en sjöman eller en clown, som kan jämföras med honom. Ingen har större ömhet för sina barn och sina släktingar. Han hyser en medfödd vördnad för sina föräldrar och förmän. Han är påpasslig, samvetsgrann i sin lydnad och trogen.»

Det är nästan en yrande dityramb. Och vi förstå nog, att vissa personliga, alltför välbehagligt frammanade minnen spela en roll därvidlag. Men med tiden har säkerligen något mera immateriellt, rent och djupt kommit in i den kärlek, som vissa ryssar väckt hos Katarina för Ryssland.

Bland de idéer, hvilka hon varit trogen, få vi ej glömma den, som man skulle kunna kalla den stora regeringstanken: den grekiska planen. Vi skola få se, att hon redan 1762 sysselsatt sig därmed, lyssnande till Münnichs vinkar. Hon tänkte ännu därpå nyss före sin död. Det var också en vacker dröm med fantastiska konturer. Greklands återupp-ståndelse och yougo-slavernas frigörelse blandade sig med andra lika bländande, ännu mindre oegennyttiga syner: Konstantinopel öppnande sina portar för kristendomen representerad af en rysk armée; halfmånen på Sofiakyrkans kupol ersatt af det dubbla grekiska korset i förening med den dubbelhöfdade kejserliga örnen. Det var därför Pauls andre son kallades Konstantin och icke Peter eller Iwan, det var därför han fick en grekisk amma och en grekisk tjänare, som sedan blef en förnäm herre, grefve Kuruta. Det fanns också en grekisk kadettkår, en grekisk eparki i Cherson, nyinrättad och besatt med en bulgar, Eugène. Det slogs medaljer, på hvilka man såg symboliska och meningsfulla bilder: på den ena sidan kejsarinnan, på den andra Konstantinopel i lågor, en minaret, som störtar i hafvet och korset, som glänser på himlen där ofvanför. Det är icke

mindre upplysande i det afseendet att läsa i Schrapowickis dagbok. Den 17 augusti 1787 granskar man ett hemligt förslag af Patjomkin angående annekterandet af Baku och Derbent. Man skulle för det ändamålet begagna sig af oroligheterna i Persien, och genom andra annexioner skulle man skapa en provins, som skulle kallas Albanien, afsedd att tills vidare bli apanage åt storfursten Konstantin. Den 21 april 1788 är det fråga om Moldau och Wallackiet; dessa provinser skola förbli självständiga och utgöra kärna till det blifvande Dacien, d. v. s. den blifvande grekiska monarkien. Den 9 oktober 1789 sätter man pricken öfver i. Grekerna ha behof af en »uppryckning». Konstantin får åta sig det. Det är en gosse, som har en stor framtid att vänta. Om trettio år skall han nog marschera från Sevastopol till Konstantinopel ...

Detta är ungefär stommen af Katarina den storas idéer. Låt oss nu försöka att komma till rätta med de öfriga.

2.

Det är ett kaos att reda opp. Ett kaos af storartade dimensioner och lika storartad oreda. Se här emellertid något, som tycks ägnadt att visa oss vägen: ännu ett försök till självbiografi, någonting, som skulle kunna kallas en självpröfning, skrifvet af Katarina 1789:

»Om mitt århundrade har fruktat mig,» läsa vi där, >har det gjort orätt däri; jag har aldrig velat injaga skräck hos någon, jag har velat bli älskad och aktad för hvad jag är värd, och det är allt. Jag har alltid tänkt, att man förtalade mig, emedan man ej förstod mig. Jag har träffat många människor, som varit oändligt mycket mera begåfvade på hufvudets vägnar än jag. Jag har aldrig hatat eller afundats någon. Min önskan och min glädje skulle ha varit att göra folk lyckliga. Min ärelystnad har aldrig haft något elakt syfte, men jag har kanske varit med om för mycket för att tro människorna vara i stånd att bli förnuftiga, rättvisa och lyckliga. Jag har skattat filosofienÅSIKTER OCH GRUNDSATSER. 2391

högt, emedan mitt inre alltid varit uppriktigt republikanskt. Jag erkänner, att det kanske är en sällsam kontrast mellan denna sinnesförfattning och min ställnings obegränsade makt, men ingen i Ryssland skall kunna säga, att jag har missbrukat den. Jag älskar de sköna konsterna af ren böjelse. Hvad mina skrifter beträffar, betraktar jag dem som föga betydande; jag har roat mig med att göra utkast i olika ämnen, jag tycker, att allt hvad jag har gjort är tämligen medelmåttigt, också har jag aldrig fäst någon vikt därvid, oafsedt nöjet. Beträffande mina politiska handlingar har jag försökt följa de planer, som ha tyckts mig nyttigast för mitt land och drägligast för andra. Om jag känt till några bättre, skulle jag ha antagit dem. Om man visat mig otacksamhet, skall åtminstone ingen kunna säga, att jag icke varit erkännsam. Jag har ofta hämnats på mina fiender genom att göra dem godt eller förlåta dem. Mänskligheten i allmänhet har i mig haft en vän, som aldrig svikit vid något tillfälle.»

Äfven i dessa resonemanger finnes, som vanligt, mycket sundt förnuft, men de vittna också om mycken självbelåten-het. Katarina var tydligen öfvertygad om, att hon i hela sitt lif varit trogen mot de fyra regler för sitt handlingssätt, som hon uppställt för sig och som hon under loppet af samma år uppräknade för Patjomkin: att vara redlig, anspråkslös, tillgifven och tacksam till det yttersta. Hon antecknade äfven på sitt konto andra förtjänster och goda egenskaper, utom skriftställaretalangen, som hon blygsamt förnekade. Detta år, 1789, tycks för henne ha varit en tid af eftertanke, återblickar på det förflutna och forskningar i hennes inre värld. Resultatet har förefallit henne tillfredsställande. Har hon varit uppriktig mot sig själf? Det är sannolikt. Lika uppriktig som den 6 juni 1791, midt under det andra turkiska kriget, som uteslutande framkallades af hennes ärelystnad och fortsattes genom hennes energiska vilja, och då hon skref följande rader:

»Kriget har aldrig bott i mitt hjärta, jag har aldrig anfallit någon, men jag vet att försvara mig.»

Hon var i stånd att inbilla sig och vilja inbilla andra, att det var Polen, som hade börjat 1772 och att Suworof,240

-då han intog Warschawa tjugu år därefter, endast försvarade Petersburg.

Men låt oss granska de mest framträdande punkterna i hennes bekännelse. Hon har skattat filosofien högt, säger

hon. Här sammanblandar hon visst filosofien med filosoferna. Och dessa ha ej heller alltid åtnjutit samma ynnest hos henne. Grefve Gyllenborg hade sagt henne, att hon var en »filosofisk ande». Voltaire upprepade det, och till sist trodde hon det. Det var, som jag redan har sagt, ett af misstagen i hennes lif. Hennes företrädesvis praktiska sinne tycks ha varit absolut otillgängligt för ren spekulation. Hon lämpade alltid sina åsikter efter sina intressen. Har hon någonsin ens sysselsatt sig med en abstrakt idé? De anmärkningar med filosofisk anstrykning, som man, för öfrigt ganska sällan, träffar på i hennes korrespondens eller hennes samtal, ha en annan innebörd, som t. ex. följande passus, där hon tycks ha haft en klar uppfattning af den högsta lag, som den moderna sociologiska vetenskapen uppställt för mänskligheten. Då hon en dag såg kråkor och sparfvar flyga i stora svärmar efter ett ösregn, sade hon: »De glädja sig i hoppet på de maskar och grodor, som regnet lockat fram ur jorden. Alla äta upp hvarandra här i världen.» Eller följande, där hon skisserar ett vackert porträtt afhoffolket:

»Hofmännens omdömen tillhöra vanligen det slag, som minst förtjänar uppmärksamhet. Dessa människor äro kortsynta, fastän de bära sin näsa högt. De likna dem, som stå nedanför ett torn: det, som befinner sig i fågelperspektiv ofvanför tornet, undgår dem vanligen.»

Hvilka äro, i brist på egentliga filosofiska idéer, Katarinas religiösa idéer? Det är en gåta. Vi tala naturligtvis icke om hennes barndoms religion, den är glömd, utplånad ur hennes minne och hennes samvete, så fullständigt glömd och utplånad, att hon 1774 helt ogeneradt skrifver: »Martin Luther var en lurk». Men hennes nya tro och hennes nya kult? Ibland synes hon ej fästa någon synnerlig vikt vid <lem. Hon tycks rent ut sagdt göra en konst i dem. Då hon skrifver till Grimm från Kief, den heliga staden, skickar hon honom hälsningar från den helige Wladimir och talar ganska ogeneradt om helgonets reliker, som hon har besett.

Hon ger Rumiantsof tillnamnet sankt Nikolai och tillåter sig ett pladder, som just icke har någon doft af ortodoxi. Hon skämtar tämligen osmakligt om tillredelsen af de heliga oljorna i Moskwa.

Det är ett själfsvåld i Yoltaires stil. Är hon deist på mästarens fason? Hon skrifver 1770 till fru Bjelke:

»Jag lyckönskar mig till att höra till de enfaldiga narrar, som tro på Gud.» Men ibland skulle man snarare tro henne vara anhängare af den rena rationalismen. Hon skrifver:

»Euler spår, att världen skall förgås i juli månad nästa år. Han skickar enkom efter två kometer, som skola göra jag vet icke hvad med Saturnus, som i sin tur skall komma och förstöra oss. Men storfurstinnan (Marja Feodorowna, storfursten Pauls gemål) har bedt mig ej tro därpå, emedan evangelisternas och apokalypsens profetior ännu icke gått i fullbordan; framför allt är Antikrist ännu ej kommen, ej heller ha alla trosläror sammansmält. Jag för min del svarar på allt detta som barberaren i Sevilla. Jag säger till den ene: 'Gud välsigne er', och till den andre: 'Gå och lägg dig', och så lefver jag fram mitt lif som förut. Hvad tänker ni om saken?»

Men 1790 tar en biktfader sig för att misstänka renheten af hennes tro. Han får svar på tal. »Jag har,» berättar hon för Schrapowicki, »läst upp hela Symbolum, och om han vill ha bevis, skall jag ge honom sådana, som han aldrig ens har tänkt på. Jag tror på allt hvad som har blifvit fastställdt på de sju kyrkomötena, ty de heliga fäderna på den tiden voro närmare apostlarne och kunde bättre diskutera allt än vi.»

Det hon sätter föga värde på, enligt hvad som framgår af talrika reflexioner i hennes bref, är gudstjänstens yttre former, »gyckelspelet», som hon kallar det. Hon angriper särskildt den katolska kyrkans ceremonier, men det är tydligt, att hennes anmärkningar och sarkasmer ha ett vidsträcktare syfte, ty den grekiska kyrkan ger i detta afseende just icke efter för sin granne. Hon säger på tal om en religiös ceremoni i Spanien:

»Formen för detta gyckelspel, som ökar antalet af gyckelspelen i denna världen, utgör en sammansättning af religiösa ceremonier och barnlekar och vittnar otvetydigt om det land, hvarifrån det leder sitt ursprung och fått

sin nationella karakter. Det är ett land, som vimlar af kloster,, kongregationer, ordensbröder, lekmannabröder, kanoniker, abbotstift, prebenden o. s. v. Alla individer, som lefva i dessa stiftelser, aflägga de mest storartade löften man kan tänka sig. Gagnlösheten för mänskligheten af dessa inrättningar har emellertid blifvit så fullständigt bevisad i de mest upplysta länder, att man varit allvarligt betänkt på att minska deras antal. Den, som gör det goda för det godas egen skull, behöfver hvarken gyckelspel eller lika löjliga som intetsägande teaterkostymer.»

Hon vill också följa »de mest upplysta länders» exempel. A propos det missnöje, som indragningen af några tyska kyrkogods väckt hos påfven, skrifver hon:

»Det är bra mycket väsen för ett dussin eller ett tjog kloster mer eller mindre i världen 1 Som om dylika indragningar aldrig ägt rum! Då jag får lust att upphäfva ett kloster, säger jag helt enkelt till dem: 'Flytta till ett annat!' och sedan talas det ej vidare om den saken, och ingen tar vid sig för det.»

Men det hindrar icke, att hon den 4 april 1790, då hon skrifver till amiral Tschitschagof, som står i begrepp att ta ett liftag med den svenska flottan, skickar till honom en helgonbild. Amiral Spiridof bar på sig en sådan under slaget vid Tchesmé. Är icke detta ett gyckelspel? Men icke nog med det. Då hon undertecknar brefvet med sitt namn, gör hon korstecknet. Och det är en åtbörd, som icke är främmande för henne, ty hon gjorde på samma sätt två år förut, då hon skickade amiral Greigh stridsorder. Är hon ärlig härvidlag? Man skulle kunna tro det. Men nej, det är endast spel, mise-en-scène, en regeringsprocedur, ty hon ger själf följande förklaring: »Det finns personer, som förblanda vidskepelse med gudsfruktan, men man måste begagna sig af de gängse åsikterna.» De tappra amiralernas tro på helgonbildernas kraft är således endast vidskepelse, och hvad Katarina gör därvidlag, gör hon endast af hänsynÅSIKTER OCH GRUNDSATSER.

till enfaldiga människors naiva tro. Men korstecknen, för hvem eller hvad äro de beräknade?

Ibland skulle man kunna tro, att den lutherska andan ej är helt och hållet slocknad inom henne, då man ser den förbittring, hvarmed hon vid alla tillfällen far ut mot den katolska kyrkan och dess öfverhufvud, hvilket ej harmonierar med den ortodoxa anden, som är mycket mera fördragsam, indifferent eller försonlig:

»Jag afundas ej ers majestät,» skrifver hon 1782 till Joseph II, »den sällsynta fördel, hvaraf ni för närvarande njuter, att bo dörr om dörr med Pius Yl. Uppriktigt sagdt skulle jag gärna vilja veta påfven utom Wien; jag vet ej, hvarför jag icke utan ett slags oro kan tänka på hans vistelse där. En italiensk präst är för alla, som ej äro katoliker, ett föremål för ett slags fruktan.»

Josef, styresmannen i det heliga romerska riket, svarar emellertid i samma ton:

»Jag tillstår uppriktigt för ers majestät, att under de tre timmar om dagen, som jag regelbundet tillbragte med att déraisonnera i teologi med honom (påfven) och i ämnen, hvarom vi ofta å ömse sidor uttalade ord, dem vi ej förstodo, hände det ofta att vi sutto tysta och sågo på hvarandra, som om vi velat säga, att ingendera af oss begrep något däraf; men detta var tröttande och afskyvärdt.»

Då Katarina 1780 sammanträffar med kejsaren i Mohilef, skryter hon af att ha pratat och skrattat med honom under hela gudstjänsten i stadens katolska kyrka. Det hindrade henne för öfrigt ej att uppskatta och tycka mycket om den prakt, som vid detta tillfälle utvecklades af kyrkans präster, jesuiter, som hon nyligen tillåtit slå sig ner i denna provins. »Alla de andra ordnarna,» skrifver hon på tal härom, »äro svin i jämförelse med dem.»

Men hennes beteende mot just denna orden äfvensom de åsikter hon har om dess förtjänster visa sig lida af den mest oväntade ombytlighet. Ända till 1785 tycks Katarina vara förtjust i dessa andans män och i sin idé att ge dem en tillflykt hos sig efter det deras orden blifvit upphäfd i Rom (21 juli 1773). Det är ett präktigt puts hon har spelat påfven och en annan af sina grannar, det nyligen styckade244

Polen; ty hennes jesuiter, hennes »präktiga jesuitskälmar», som hon sällan underlåter att kalla dem, skola hjälpa henne att tämja och injaga respekt hos hennes nya polska undersåtar i Hvita Ryssland. De beflita sig verkligen därom, och hon bevisar dem sin tacksamhet. I några år är det ett utbyte af välvilligt bemötande och smickrande ord. De goda jesuiterna gifva suveränen ett praktfullt mottagande i sin kyrka i Mohilef; hon förbjuder försäljningen af en mot orden riktad smädeskrift, jesuiternas historia. De tända rökelse för henne, och hon ämnar försvara dem »mot storm och böljor». — »Det är,» säger hon, »en alltför dyrbar sådd för att låta den gå förlorad ... Morgue! hvad de äro fiffiga!» Men plötsligt slår allt detta om. De »präktiga skälmarne» ha blifvit rätt och slätt »skälmar». Hvad ha de gjort? De ha blandat sig i andra sysslor än dem man uppdragit åt dem. De ha vågat föra de bägge kyrkornas sammanslagning på tal. »De äro nöt, det är alltsammans, dumma och odrägliga nöt.» De ha »inte för en sou inflytande» i Ryssland.

Men då revolutionen utbryter i Frankrike och börjar bli en hotelse för grannlandens troner, erinrar Katarina sig sina forna favoriter. Hertigen af Braunschweigs soldater kunna icke ensamma rå med att återupprätta den politiska och sociala ordningen; man borde låta några tusen jesuiter sluta sig till hans armé, de skulle fullborda arbetet.

Är jesuiternas mottagande i Hvita Ryssland ett drag af religiös tolerans hos regentinnan? Kanhända. Katarina skryter 1763 af att i det afseendet tillämpa de mest frisinnade grundsatser i sitt rike. Då jesuiter — deras orden var då ej ännu upphäfd — vägrat att i Moskwa begrafva en fransman, som dött utan anammande af sakramenten, befaller hon, att de skola fördrifvas, och berömmer sig däraf inför Voltaire. Hon tar sig till och med anledning att i vältaliga ordalag fördöma intoleransen i allmänhet. »Alla världens underverk skola inte utplåna den skamfläcken att ha förhindrat Encyklopediens tryckning!» Samtidigt ha den ortodoxa kyrkans sekterister, raskolnilcs, lyfts upp ur sin sekelgamla förnedring; de tillåtas att aflägga ed och vittna inför rätten. Men det händer dem det samma, som sedan skall hända jesuiterna. År 1765 uppstår en konflikt.Åsikter och grundsatser.

245

Easkolniks, som ha repat mod, tro sig ha rättighet att bygga kyrkor... stopp! Den heliga synoden vädjar till senaten, senaten befaller byggnadernas rifning, och Katarina låter verkställa domen.

Yi veta redan, att hon ej sätter en ära i alltför orubbliga principer. Det absoluta är icke denna absoluta härskarinnas sak, och hon skulle ha uppfunnit opportunismen, om det ej varit gjordt för längesedan. Året 1772 kräfver hennes inblandning i en annan religiös fråga af egendomlig art. Den beryktade och skändliga sekten »stymparne» [shoptsy] har oförmodadt fått en hotande utbredning inom guvernementet Orel. Katarina skjuter genast fördragsam-hetsprincipen å sido och vädjar modigt till knutpiskan. Summariska bestraffningar skola återföra de förvillade sinnena till förnuft. Har hon orätt? Samma år framstår hon åter i en helt annan dager. Den heliga synoden, som har utverkat raskolnikernas tuktande, tar sig för att klaga på guvernören i Kasan, som tvärtemot gamla ukaser har gifvit tillstånd till uppbyggandet af ett antal moskéer i denna stad. Katarina svarar med följande ädla ord:

»Då Gud på jorden fördrar alla bekännelser, alla språk och alla religioner, har kejsarinnan, däri åtlydande hans heliga vilja och föreskrifter, handlat på samma sätt och begär endast, att kärlek och endräkt alltid måtte råda bland hennes undersåtar.»

Guvernören har handlat i enlighet med hennes syften.

Hvarför moskéer, men icke raskolnikkyrkor? Jo, raskol-historien, liksom skoptsysekten, innehåller också en politisk och social fråga; Kasan är en tatarisk och mohammedansk stad, liksom Hvita Ryssland är en polsk provins; och allt detta utgör helt enkelt ett problem, som sammanhänger med den inre ordningen. Då Katarina ger Wolkof i uppdrag att ta hand om skoptsyaffären, uppmanar hon honom att behandla den civilt, med de vanliga administrativa formerna.

Men kan man i allmänt borgerlig liksom i religiös mening säga om henne, att hon var frisinnad? Det är, hvad hennes åsikter och grundsatser beträffar, den stora frågan.'246 KEJSARINNAN.

3,

Yi ha hört Katarina tala om sin »republikanska själ». Uttrycket återkommer ofta i hennes förtroliga meddelanden, och hvarje gång tycks hennes ton ånge, att hon talar uppriktigt. Är det möjligt, att hon till denna grad misstagit sig på sig själf? Yi skulle snarare vara böjda för en annan förklaring. Utan att hon synnerligt gifvit akt därpå, har ett drama säkerligen utspelats i hennes sinne och hennes hjärta, en tragisk konflikt mellan de ädla öfvertygelser, böjelser och impulser, som voro frukten af en ovanlig själsodling, och de hårda nödvändigheter, som medfölja en rysk suveräns yrke. Inför den autokratiska styrelsereformens kraf har Katarina kanske instämt med Phedra:

Quurn gravatam navita adversa ratem Propellit unda, cedit in vanum Jabor .. .

Eller också har hon, då hon vid slutet af sitt lif frammanat och jämfört sin ungdoms drömmar och de verkligheter, som historien sedan skrifvit på hennes konto, sagt som skalden skulle komma att säga: »Det här har dödat det där».

Frisinnad var hon alldeles säkert en gång.

»Jag önskar och vill endast hvad som är till det bästa för det land, där Gud har satt mig, det är han mitt vittne på. Frihet, du alltings själ, utan dig är allt dödt. Jag vill, att man skall lyda lagarna, men intet slafveri. Jag sträfvar till ett allmänt mål, att lyckliggöra, men inga nycker eller bisarrerier, intet tyranni, som gör intrång däri...»

Detta är förmodligen skrifvet 1761 och finnes bland sådana anteckningar som dem vi redan ha hopsamlat, flyktigt nedskrifna med blyerts efter stundens ingifvelse, icke adresserade till någon, men gifvande form åt de ensliga tankarna och det tysta arbetet i en vaken intelligens. Det fanns litet af hvarje i dessa anteckningar — till och med föreskrifter rörande det lämpligaste sättet att inrätta en ostron-

park —; de utgöra bisarrt hoprörda minnen af en osammanhängande och alltför flyktig läsning. Där finnas enfaldiga påhitt som t. ex. planen till trälarnes successiva frigörelse genom en lag, som vid hvarje försäljning af jordegendomen ger friheten åt de bönder, som tillhöra den sålda marken. Men trots allt detta förnimmer man en fläkt, en själens skälfning, hvari man ovillkorligt igenkänner en reflexrörelse af tidens stora frigörelsearbete.

»Det finns ingenting jag afskyr så mycket som konfiskeringen af brottslingars egendom, ty hvilken jordisk varelse kan fråntaga dessa människors barn det arf, som Gud själf gifvit dem?»

Då Katarina skref dessa ord, inspirerades hon af nutidens humanitära anda i dess ädlaste, upphöjdaste och renaste form.

Tyvärr, hon upphäfde ej i sitt rike konfiskeringslagen, och vid Polens delningar stod hon i spetsen för det praktiska tillämpandet af ett system, som under en politisk nödvändighets täckmantel knappast var något annat än en konfiskering i stort fullbordad till förmån för en skara snikna hofmän. Hon försökte emellertid, i synnerhet under den förra hälften af sin regering, att sätta sin styrelse i nivå med de vackra bevekelsegrunder hon närde och låta sina handlingar vara i öfverensstämmelse med hennes idéer.

Ar 1763 försöker hon inskränka, om icke upphäfva bruket af tortyren. Innan den tillämpas, skola alla öfvertalningar användas, inberäknadt prästerskapets inblandning. Men som de långskäggiga popernas vältalighet ej inger Katarina tillräckligt förtroende, tänker hon på att för deras räkning författa en handledning innehållande de förmaningar, som äro mest ägnade att framkalla brottslingens bekännelse. I ett memorandum författadt följande år till ledning för hennes son och öfriga efterträdare och behandlande rättssaken angående en minister hos kejsarinnan Anna, anklagad och dömd, ehuru oskyldig, drar hon ej i betänkande att inrycka följande förklaring:

»Suveränen är alltid felaktig, om hans undersåtar äro missnöjda med honom.»'

År 1766 erhåller hon från grefve Peter Soltikof, Moskwa» guvernör, en rapport angående vissa bestraffningar, som han måst ådöma, men hvilka hon försökt nedbringa till det minsta möjliga. Hon skrifver i marginalen:

»Grefve Peter Simjonowitsch skall ha tack för att han begagnar piskan med den största hofsamhet. Yar god och fortfar på samma sätt.» Under loppet af samma år får hon veta, att en furst Howanski tillåter sig att häftigt kritisera hennes styrelse. Hon underrättar samme grefve Soltikof därom i ett högst egendomligt bref. Fastän fursten vistats i Frankrike, har han tydligen glömt, att man där sätter folk på Bastiljen för dylikt tal. Lyckligtvis för honom är kejsarinnan icke elak, och en furst Howanskis onda tunga kan ej förmå henne att byta om lynne. Men Soltikof skall göra klokt i att underrätta honom, »att om han inte tiger, kommer han till ett ställe, där korparna skola få svårt att finna hans ben». Därefter följer ett postskriptum på franska: »Sätt riktigt skräck i honom, så att han håller sin afskyvärda tunga, ty annars blir jag tvungen att göra honom mera ondt än denna skräck förorsakar honom.»

Och det är äfven 1766 som tsarinnans innersta tankar ta sig ett uttryck, som är nästan sublimt i all sin naiva tafatthet. En ämbetsman, hvars mening hon inhämtar beträffande sina förslag till lagstiftningsreformer, en viss Wasili Buskakof, opponerar sig mot det af kejsarinnan föreslagna fullständiga afskaffandet af tortyren. Han uppger kasus, då användningen däraf tycks honom oundviklig.

»Man kan inte höra på detta!» skrifver Katarina i marginalen på rapporten. »Det finns inga Jcasus, då mänskligheten lider!»

Yid den tiden händer det ofta, att hon förvandlar de af domstolarna ådömda kroppsliga bestraffningarna till enkel förvisning eller deportation. För vissa svårare fel minskar hon åtminstone straffet till hälften. Samtidigt sysselsätter hon sig med att införa förbättringar i fängelsesystemet oeh försöker mildra rekryteringens alltför barbariska tillvägagående. Då mademoiselle Engelhard, sedan grefvinna Bra-nicka, en dag inträder i kejsarinnans rum, ser hon hennes majestät i färd med att teckna under ett papper, men hejdat

sig, tveka ett ögonblick och sedan lägga ner handlingen ounderskrifven i en låda. Hon kan ej återhålla en åtbörd af förvåning, och Katarina, som märker det, tillfredsställer genast hennes nyfikenhet. Det gäller en dorn, som hon skall underteckna, för att den skall få laga kraft. Men som hon varit vid dåligt lynne alltsedan morgonen, har hon varit rädd för att vara för sträng, som det har händt henne i dylika fall. Hon har därför tagit sitt parti och uppskjutit saken till morgondagen.

Under Pugatschefs uppror 1774 påträffa vi följande reflexion i ett bref från kejsarinnan till Sievers:

»Enligt all sannolikhet skall detta sluta med hängningar. Hvilka utsikter för mig, som inte tycker om hängningar! Europa skall tro, att vi gå tillbaka till Iwan Wasiljewitschs tider.»

Man ser, hur hon brottas med de oundvikliga följderna af sin styrelse och det politiska system, som sammanhänger därmed, huru hon vädjar till det »upplysta» Europas dom. Ack, tyvärr, det »upplysta» Europa tänkte alls icke på att hejda henne på det sluttande plan, dit tyngden af det klumpiga autokratiska maskineriet fört henne. Voltaire var beredd att erkänna, att hängningsstraffet hade sina goda sidor, då det gällde att använda det för att befria Katarina den stora från hennes fiender. Till och med en kvinna, fru Bjelke, rådde 1767 sin kejserliga väninna att kväfva det motstånd, som biskopen af Krakau gjorde mot henne i Polen, genom att skicka prelaten till Kamtschatka. Katarina lydde slutligen rådet. Om icke i Polen, där det icke hade sig så lätt, på grund af det arbete hon där hade att utföra, så åtminstone annorstädes försökte hon länge att vara trogen mot det frisinnade programmet, som hon definierade sålunda i ett bref till Sievers:

»Ni vet bättre än någon, huru jag afskyr våld. Under alla förhållanden har jag föredragit milda och hofsamma medel.»

Men till och med i Warschawa drömde hon ibland om det omöjliga tillämpandet af dessa grundsatser. Bland anteckningar af hennes hand, skrifna i maj 1772, finnes elÄ förslag till instruktioner för guvernörerna i de polska pro-

vinser, hvilka enligt delningsfördraget skulle införlifvas med Ryssland; detta förslag skulle vara ännu en tillökning i Katarina den storas ära och nästan en ursäkt för att hon -deltagit i plundringsdådet —, om det någonsin verkställts.

»Ni måste se till,» skref kejsarinnan, »att det vid dessa provinsers läggande under vår spira blir ett slut på allt förtryck, alla förföljelser, orättvisor, rofferier, mord, på den förfärliga tortyren vid rättegångar och äfven på alla grymma straff. Med ett ord, vi önska, att dessa provinser icke allenast blifva oss underlagda, utan att ni äfven bemödar er att fästa själfva invånarnes hjärta vid vårt rike genom en god, väl ordnad, rättvis, öfverseende, mild och mänsklig styrelse.»

På samma gång antydde Katarina, hvad hon menade med en »rättvis» och »mänsklig» styrelse, i en följd af paragrafer, hvaraf en för rikets nya undersåtar stipulerade rätten att bibehålla sina nationella lagar och seder samt privilegiet af en autonom rättsskipning jämte användandet af det egna språket. Många polacker skulle ännu i dag ej begära mera.

Dessa ädelmodiga ingifvelser stodo i samband med en af de idéer, som voro fastast rotade i kejsarinnans sinne. En dag, då man i hennes närvaro öfverlade om sättet att återställa ordning och lugn bland de oroliga tscherkesser-stammarna, föreslogo somliga ett ingripande med vapenmakt, andra kraftfulla administrativa åtgärder, men Katarina uttalade sin åsikt på följande sätt: »Jag känner blott till ett verksamt medel: ett civiliseradt lif i välmåga, som skall mildra dessa folks seder. »Under det första turkiska kriget, 1770, då Rumiantsof rapporterat till henne, att en af hans kolleger, general Schtofeln, i Moldau brände otaliga städer och byar, gaf kejsarinnan fritt lopp åt sin harm: detta sätt att föra krig påminde om de ryska härarnas gamla bedrifter vid Wolga och Sura. Hon var ej angelägen om att väcka dessa minnen eller att låta Ryssland sjunka tillbaka mot urtillståndet. Hon var ganska missnöjd öfver »det om Ispahan påminnande utseende», som Moskwa till och med i fredstid bibehöll och som hon hoppades förmå det att lägga bort, »om hon också skulle bli ond». Hon ville ha ett

civiliseradt, lagbundet, bildadt Ryssland. »Aldrig skall man kunna få mig att frukta jämförelsen med de bildade folken,» sade hon.

Till och med inom statsekonomien var hon med sin instinkt snarare än med sina åsikter, ty sådana hade hon knappast därvidlag, fäst vid den liberala skolan. Hon afskydde monopol och fördömde lotterier: »Jag afskyr blotta ordet lotteri, det är alltid ett skälmstycke under hedervärda yttre former.» Men med den inkonsekvens, som var så vanlig hos henne, förklarade hon sig än som anhängare af den mest energiska protektionism, än som försvarare af konsumenternas intressen mot producenternas, hon ville till och med påbjuda utförselstull för spannmål.

Om vi få tro Grimm, utgjordes Katarinas hela politiska program, det hon förblef trogen i hela sitt lif, af en progressiv sträfvan efter att upphäfva den oinskränkta makten. Hon medgaf ej, och man ger henne gärna rätt i det afseendet, att en reform af detta slag kunde försiggå plötsligt.

Det klokaste var att småningom undergräfva despotismens grundvalar genom att hos det folk, som man ville göra självständigt, efter hand väcka dess sofvande medkänsla af och böjelse för friheten. Men tills vidare var den autokratiska styrelseformen en nödvändighet. Yi känna ingen lust att motsäga dessa påståenden. Genom sin börd, sin uppfostran och till och med, ja, framför allt, genom de exempel hon haft för ögonen sedan sin ankomst till Ryssland var Katarina kanske verkligen böjd för att i principen ogilla själfva principen för den makt, som blifvit hennes. Men förloppet blef följande: i början utöfvade hon, som sagdt, provisoriskt och af nödtvång denna makt, som bon ansåg' barbarisk och bestämd att försvinna i en närmare eller fjärmare framtid; men medan hon utöfvade den, rönte hon inflytande däraf, vande sig därvid, glömde dess skuggsidor och lärde sig allt mera värdera dess fördelar. Nog af, hon fattade smak för den. För det andra kom hon, genom att sysselsätta sig med

filosofi och filosofer, på en annan väg till den öfvertygelsen, att detta despotiska styrelsesätt var det bästa af alla, icke allenast i Ryssland, utan öfverallt.'252

Som sagdt, Yoltaires läror och i synnerhet encyklope-disternas, oberäknadt Eousseaus, hvars snille Katarina ej förstod, ledde direkt till detta resultat. Den upplysta despotismens teori utgick från denna skola, och den var just ägnad att tilltala Peter den stores arftagerska. Mellan denna teori, som filosoferna uppfattade den, och den ryska tsarautokra-tiens praktik var det emellertid en afgrund. Men ödet hade beslutat, att Katarina skulle öfverskrida den. Utom själfva den af henne utöfvade maktens fördärfliga inverkan var det ett tredje inflytande, som ledde henne därtill.

Under loppet af hennes regering hade hon att undergå två kriser, som — i synnerhet den sista — på utvecklingen af hennes åsikter utöfvade ett kraftfullt inflytande i motsatt riktning till den ursprungliga; medan hon drog ut för att söka friheten, mötte hon först Pugatschef, representanten för folkfriheten i dess förhatligaste öfvergrepp, och därpå franska revolutionen, denna ömkliga bankrutt af det filosofiska idealet, som dränktes i blod. Katarina kände sig frestad att vända om; hennes liberalism uthärdade ej bägge dessa prof. Förgäfves diskuterade hon ännu med sina vänner filosoferna om de förslafvade massornas gradvisa fri-gifvande och gjorde till och med ryckvis ett försök till lagstiftning i den riktningen; den ursprungliga ifvern, tron, öfvertygelsen att hon handlade rätt, funnos ej längre kvar hos henne, fjädern hade sprungit. År 1775, strax efter undertryckandet af Pugatschefs uppror, blir förändringen uppenbar: kejsarinnan och hennes närmast underordnades beslut äro nu det enda, som utgör lag och upphäfver allt inflytande af andra myndigheter och kårer, till och med sådana som Katarina — statsrådet t. ex. — själf har skapat. Och det blir allt mer och mer sällan tal om mildhet. Man skickar tvärtom skarpa förebråelser till grefve Zahar Tscher-nischof, vice ordförande i krigskonseljen, för att han dröjt med utförandet af en dom, hvarigenom en viss Bogomolof dömts till knutpiska, näsafskärning och förvisning till Sibirien, emedan han under rusets inflytande tillägnat sig Peter Ill:s namn och titel. Och den tiden är långt borta, då Katarina kallade VEsprit, des lois »suveränernas bönbok,ÅSIKTER OCH GRUNDSATSER.

om de ha aldrig så litet sundt förnuft», och skref till fru G-eoffrin:

»Presidenten de Montesquieus namn, som förekom i ert bref, aflockade mig en suck; om han vore i lifvet, skulle jag ej uraktlåta... men nej, han skulle vägra att komma, liksom ...»

Katarina menade, att hon ej skulle uraktlåta att bjuda den ryktbare författaren till Petersburg, men att han troligen skulle neka att komma, liksom d'Alembert hade gjort. Ty d'Alembert hade den tiden också tyckts »Yoltaires lärjunge» vara en lämplig rådgifvare för en kejsarinna af Kyssland! Vi skola längre fram tala om, huru och hvarför han afböjde denna ära.

Revolutionen skulle fullborda hvad Pugatschef hade börjat och åstadkomma en afgörande skilsmässa mellan ungdomsårens Katarina och den härsklystna och stolta suverän, som 1792 var den första, som i hela Europa ringde i larmklockan mot filosofernas teorier, hvilka plötsligt och hänsynslöst omsatts i praktik.

4.

Ännu 1769 har frihetens sak icke i hela Europa en mera entusiastisk försvarare än kejsarinnan af Ryssland:

»Till de tappra korsikanerna, försvarare af sitt fädernesland och friheten, och särskildt till general Paoli: Mina herrar! Att motsätta sig förtrycket, försvara och rädda fäderneslandet för en orättfärdig usurpation, kämpa för friheten, se där hvad hela Europa ständigt ser er göra sedan många år. Det är mänsklighetens plikt att hjälpa och understödja hvar och en, som lägger i dagen så ädla, stor-sinta och naturliga känslor.»

Brefvet är af Katarinas hand och undertecknadt: »Edra uppriktiga vänner invånarne vid nordpolen» (sic). Därmed följer ett penningunderstöd, som i de tappra korsikanernas ögon skall gälla som resultatet af en insamling. Det är sannolikt för att bespara dem förödmjukelsen att bli under-'254 KEJSARINNAN.

stödda af en oinskränkt suverän och äfven för att inbilla dem, att det i närheten af »nordpolen» finns ett betydande antal personer i stånd att eldigt omfatta den sak de försvara.

År 1781 tar Katarina parti för Necker. Hans ryktbara Redogörelse, som egentligen ej är något annat än en anklagelseskrift mot förvaltningen af de kungliga finanserna, d. v. s. mot kungligheten själf, gläder henne och gör henne förtjust. Hon tviflar ej på, att himlen har bestämt den kloke genèvaren till att bli Frankrikes räddare.

Hon har säkerligen i detta ögonblick ej mycket smak hvarken för Frankrike eller för den vändning, som händelserna där taga; men i dessa fientliga eller föraktliga känslor har hofvet lika stor om icke större andel än folket, och den styrelse, som hårdt ansattes af de sociala anspråkens stigande flod, åtnjuter på intet sätt hennes ynnest. Det är intrycket af hennes brefväxling med sin son och sonhustru under deras kejserliga högheters vistelse 1782 i Paris, dit de anländt under incognitonamnen comte och comtesse du Nord. Se här ett prof; Katarina skrifver:

»Gud välsigne Hennes Kristligaste Majestät, hennes bjäfs, hennes baler och spektakler, hennes röda smink och hennes väl eller illa placerade spetsar. Jag ser icke ogärna, att allt detta tråkar ut er och ökar er lust att fara hem. Men hvaraf kommer det sig då, att hela Paris, som är så förtjust i spektakler, ej har bättre spelade sådana än våra? Jag vet det, jag: det kommer sig däraf, att alla människor gå ifrån det goda spektaklet till det dåliga, att man i fråga om tragedi nu endast bjuder dem på ohyggligheter; att den, som hvarken kan göra komedier att skratta åt eller tragedier att gråta åt, gör dramer; att komedien narrar en att gråta i stället för att skratta; att ingenting längre är på sin plats; att själfva färgerna endast ha simpla och opassande namn. Allt detta uppmuntrar ingen talang, utan förvrider dem.»

Ett ytligt och fördärfvadt hof i ett samhälle förnedradt och bragt i förfall genom de dåliga exemplen uppifrån, det är den föreställning Katarina vid denna tid tycks ha om sin »käre mästares» fädernesland. Denne har för öfrigt

själf gifvit henne anledningar till denna stränga dom genom att oupphörligt förneka sin släktskap med de föraktliga »barbarerna». Men den känsla, som företrädesvis behärskar henne, är likgiltighet för människorna och förhållandena där borta. Länge, ända tills revolutionen står för dörren, tycker hon, att hvad som tilldrager sig där borta i fjärran ej har någon allmängiltig betydelse — hon anar ej dessa händelsers innebörd. Nej, hvad man än må ha sagt om henne: hon ser icke ovädret nalkas. Den 19 april 1788 skrifver hon ordagrant till Grimm: »Jag delar ej deras åsikt, som tro, att vi stå inför en stor revolution». Då hon under resan till Krim får veta, att Louis XVI beslutat sammankalla notablerna, ser hon däri endast en efterapning af hennes egen »lagstiftningskommission». Hon bjuder La Fayette att möta henne i Kief. För att hennes ögon skola öppnas rörande La Fayettes och hans gelikars förehafvanden, behöfs ett sådant åskslag som Bastiljens intagande. Då börjar hon förstå, hvad det är fråga om, och Petersburgs-gazetten, som tegat om ståndens sammanträdande och eden i Bollhuset, utbrister nu i harmsna protester: »Handen darrar af fasa... o. s. v.» Man anar artikelns fortsättning. Medlemmarne af nationalförsamlingen jämfördes snart af den officiella tidningen med »rusiga människor», och deras efterträdare kallas »kannibaler».

Alltifrån detta ögonblick undergå Katarinas åsikter en hastig förändring, och det är egendomligt att i hennes brefväxling och hennes förtroliga samtal följa gången af denna utveckling. Grimm, som ännu ej hunnit märka den förändring, som tsarinnans sinnesstämning håller på att undergå, begär i juni 1790 kejsarinnans porträtt åt Bailly och erbjuder henne i stället ett konterfej af denne revolutionäre hjälte för dagen. Katarina svarar:

»Hör på, jag kan inte gå in på ert förslag, och det anstår lika litet en maire, som har störtat Frankrikes monarki att äga ett porträtt af Europas mest aristokratiska kejsarinna som det anstår henne att skicka det till denne monarkstörtande maire; det skulle vara att bringa så väl den monarkstörtande mairen som den i högsta grad aristokra-

tiska kejsarinnan i motsägelse med sig själf och sina forna, nuvarande och tillkommande funktioner.»

Två dagar därefter skrifver hon:

»Jag ber er ännu en gång att icke ge den monark-störtande mairen Europas mest aristokratiska porträtt; jag vill ej ha något att göra med Jean Marcel, som man endera dagen skall hänga upp på en lyktpåle.»

Eepublikanismen är alltså slängd, öfverbord. Men så är det ej med filosofien. Kejsarinnan håller ännu på den. Hon söker fritaga den från ansvaret för hvad som nu tilldrar sig:

25 juni 1790.

»Till Grimm.

Nationalförsamlingen måste kasta på elden alla de bästa franska författarne och allt hvad som har utbredt deras språk i Europa, ty allt detta vittnar emot det afskyvärda gräl de ställa till. Hvad beträffar mängden och dess åsikter, är det ingenting att fästa sig vid.»

Det är i synnerhet denna sista fras, som antyder den hädanefter obevekliga och allt mera tilltagande antagonismen mellan Katarina och revolutionen. Det är mängdens allt mera afgörande roll i de händelser, för hvilka Paris blir skådeplats, som stöter och retar tsarinnan. Det fanns en "tid, då hon äfven i det afseendet hade andra åsikter. I början af sin regering, då hon sammankallade den »lagstiftande kommissionen», var det egentligen ingenting annat hon gjorde än att vädja till massan af sina undersåtar. Men det var också då som hon, efter att för första gången ha kommit i beröring med de folkliga elementen, efterhand kom att ändra åsikt beträffande dem. Hon gjorde kanske orätt i att ge sin förkastelsedom en så allmän utsträckning, men hon saknade tillfällen att jämföra. Hon måste grunda sin åsikt på de exempel hon hade för ögonen, och denna åsikt tog sig uttryck i ett djupt förakt. Då hennes sekreterare Schrapowifki 1787 gör henne uppmärksam på den ofantliga massa bönder, som strömma till för att se och hälsa på henne i en landsortsstad, svarar hon med en axelryckning: »På samma sätt komma de för att se en björn». Det är i samma anda hon talar två år därefter, då hon

säger med anledning af de politiska klubbarnas sammansättning i Frankrike: »Huru kunna skomakare inblanda sig i statsangelägenheter? En skomakare kan blott göra skor.»

Och snart är det filosofiens tur att bli öfvergifven. Katarina talar ännu med aktning om »de goda franska författarne», men hon gör en utgallring, och med undantag af Voltaire kastar hon alla det adertonde århundradets skriftställare på skräphögen. Diderot, d'Alembert och till och med Montesquieu uppoffras i ett tag:

»Den 12 september 1790.

»Till Grimm.

Sanningen måste sägas: den ton, som råder hos er, är packets, men det är icke den tonen, som har gjort Frankrike ärorikt. Hvad skola fransmännen göra med sina författare, hvilka nästan alla lefde under Louis XIV? Alla äro rojalister, till och med Voltaire; de predika alla ordning och lugn och allt hvad som strider emot den tolfhundra-höfdade hy dr ans system.»

Nationalförsamlingen bedömes på ett allt mer och mer bitande sätt. Den 7 augusti 1790 antecknar Schrapowicki i sin dagbok:

»Ett uttryck fälldt i hennes majestäts närvaro, på tal om Frankrike: 'Det är ett metafysiskt land; hvarje medlem af nationalförsamlingen är en kung och hvarje medborgare ett djur'. — mottogs med gillande.»

Samtidigt skrifver Katarina till Grimm:

»Den 27 september 1790.

»I min säng har jag gjort reflexioner, bland annat har jag tänkt, att en af orsakerna, hvarför herrar Mathieu de Montmorency, Noailles m. fl. äro så illa uppfostrade och tänka så föga ädelt, att de varit bland de första, som

röstat för adelns afskaffande, är den omständigheten, att man har upphäft jesuitskolorna hos er; säga hvad man vill, vakade de där skälmarne öfver sederna och de unga herrarnes tänkesätt, och allt hvad Frankrike har bäst har utgått ur deras skolor.»

»Den 13 januari 1791.

»Man vet aldrig, om ni är vid lif midt upp i de mord, blodbad och oroligheter, som anstiftas af det röfvareband, hvilket bemäktigat sig styrelsen i Frankrike och skall göra det till ett Gallien på Cæsars tid. Men Cæsar tog bukt på dem. När skall denne Cæsar komma? Å, han skall komma, akta er för att tvifla på det...»

»Den 13 maj 1791.

»Den bästa tänkbara författning är icke värd två ruttna lingon, ty den skapar flera olyckliga än lyckliga, de goda och redliga ha skada däraf, och det är endast skurkarne den gynnar, eftersom man fyller deras fickor och ingen straffar dem.»

Men följande vittnar om det hofsamma sätt, hvarpå Katarina ännu vid denna tid är i stånd att diskutera en af de revolutionära grundsatser, som äro mest kränkande för henne. I hennes bref af den 30 juni 1791 till prinsen af Ligne läses:

»Jag anser, att akademierna borde utsätta ett pris, pro primo för frågan: hvad betydelse får hedern eller tapperheten, synonymer dyrbara för heroiska öron, för en medborgare, som verkar under en till den grad misstänksam och afundsjuk styrelse, att den till och med förbjuder alla utmärkelser, medan naturen själf har gifvit den snillrike mannen företräde framför den dumme och modet är grundadt på ett medvetande af kroppslig eller andlig kraft? Ett andra pris skulle utsättas för frågan: har man behof af heder och tapperhet? Och om man har behof däraf, bör man då förbjuda täflan och ge den till hinder en odräglig motståndare: jämlikheten?»

Men snart ta de våldsamma känslorna öfverhand:

»Den 1 september 1791.

»Om franska revolutionen segrar i Europa, skall det komma en ny Tschengis eller Tamerlan och bringa den till förnuft: se där dess öde, det kan ni vara öfvertygad om;ÅSIKTER OCH GRUNDSATSER.

men det blir icke i min tid, ej heller, hoppas jag, i Alexanders ...»

Så kommer underrättelsen om Louis XYI:s död. Katarina känner sig liksom träffad i hjärtat, hon går till sängs, hon har feber och hon ropar till sin förtrogne:

»Den 1 februari 1793.

»Man måste absolut utrota ända till namnet fransmän! Jämlikheten är ett vidunder. Den vill bli kung!»

Nu är offret fullständigt, Voltaire går samma väg som de andra. Sedan hör man från kejsarinnans mun och hennes penna nästan vilda hämnderop och de besynnerligaste planer till vedergällning:

»Den 15 februari 1794.

»Jag uppmanar alla protestantiska länder att omfatta den grekiska religionen för att skydda sig mot den irreli-giösa, omoraliska, anarkiska, brottsliga och diaboliska smittan, som är fiende till Gud och tronerna. Den är den enda apostoliska och verkligt kristliga; den är en ek med djupa rötter.»

Efter att ha vädjat till Cæsar, åkallar hon alltså Ta-merlan och hans bödelssvärd, efter jesuiterna anropar hon en långskäggig pope, som skall föra de förvillade folken i den ortodoxa kyrkans räddande sköte. Är den Cæsar hon talar om den, som Frankrike och Europa sedan verkligen måste underkasta sig? Ja och nej. Denne Cæsar kände hon ej igen i början; 1791 tänkte hon på någon utifrån kommande hämnare, förste bäste hertig af Braunschweig.

Först längre fram antaga hennes framtidssyner en annan och mera bestämd form, och nu kommer hon äfven den annalkande verkligheten närmare, hon nästan snuddar vid den. Katarina ser Napoleon, innan han har uppträdt, hon pekar på honom, beskrifver hans utseende:

»Om Frankrike kommer ut ur detta» — dessa rader äro daterade den 11 februari 1794 —, »skall det bli kraftfullare än någonsin, fogligt och mildt som ett lamm, men då behöfves det en öfverlägsen, klok, modig man, förnämligare än sina samtida och kanske hela århundradet. Är'

han född eller ej? Skall han komma? På det beror allt. Om han finnes, skall han sätta foten emot det yttersta för fallet, och det skall stanna där han befinner sig, i Frankrike eller annorstädes.»

Revolutionsmännen före Napoleon få naturligtvis sin beskärda del af kejsarinnans vrede och hennes stränga domar. La Fayette kallas nu: »Tölp den Store». Mirabeau bemöttes i början bättre. De loford, som af Petersburgga-zetten slösas på hans sent vaknade lojalitet antyda, att man ej är okunnig om tribunens förbindelser med den ryska legationen i Paris och de tjänster, som denna anser sig kunna vänta af honom. Men efter hans död går Katarinas personliga åsikt om honom i motsatt riktning:

»Mirabeau,» skrifver hon till Grimm, »var vår tids koloss eller vidunder, ty i en annan tid skulle han ha blifvit skydd, afskydd, fängslad, hängd, steglad, o. s. v.» Och tre dagar därefter:

»Jag tycker icke om den heder, som bevisats Mirabeau, och jag förstår icke skälet, så vida det inte varit för att uppmuntra skurkaktigheten och alla laster. Mirabeau förtjänar Sodom och Gomorras aktning.»

Hon har också fått helt andra tankar om Necker: »Jag delar herr F:s (?) åsikter om Mallet du Pan och den vämjelige och dumme Necker; jag finner dem icke allenast förhatliga, utan äfven sladderaktiga och tråkiga i högsta grad.»

Hon är icke nådig emot hertigen af Orleans: »Jag hoppas, att ingen Bourbon mera skall vilja bära namnet Orleans, efter den afsky, som den siste bäraren af det namnet väcker.»

Abbé Sieyès affärdar hon kort: »Jag gillar abbé Sieyès' hängning.» Det måste rättvisligen erkännas, att revolutionärerna betala henne med samma mynt. Yolney skickar tillbaka den guldmedalj, hvarmed kejsarinnan fordom hedrat honom. Sylvain Maréchal låter i sin »Kungarnes yttersta dom» Rysslands härskarinna vara stadd i ett löjligt slagsmål med påfven, som kastar sin tiara i ansiktet på henne, hvarefter kejsarinnan med alla sina medbrottslingar uppslukas af en

vulkan, som öppnar sig under hennes fötter. Moniteuren är icke alltid så vänlig mot henne.

Men det är att märka, fastän Katarina strängt fördömer den revolutionära rörelsen, gör hon dock i början och ganska länge ingenting direkt, hvarken i Ryssland eller annorstädes, för att undertrycka den. Hon förblir en passiv och på sitt sätt opartisk åskådarinna af de hvarandra jagande händelserna. Hon tycks genom hela sin hållning vilja säga, att allt det där ej rör henne personligen, att hon, hvad som än händer, ej har något att befara af denna kris, hvarken för sig själf eller för sitt land. Inom sig är hon förmodligen öfvertygad därom ända till det sista. Men det faller sig återigen så, att hennes politiks beräkningar eller, rättare sagdt, ingifvelser för stunden utöfva tvång på hennes åsikter. Den tidpunkt, då hon beslutar sig för att öfverge sin overksamhet, vittnar tydligt om de skäl, som förmå henne att handla: det är det ögonblick, då hon, efter att ha gjort upp sina affärer med Turkiet och Sverige, anser tiden vara inne att vända sig mot Polen och där lägga sista handen vid sin regerings förnämsta verk. Franska revolutionen ter sig då för henne som en af dessa gynnsamma »konjunkturer», hvilka i förening med förutseende och omständigheter utgöra hela politiken, enligt hvad hon inbillar sig. Ett samtal med hennes sekreterare Schrapowicki den 14 december 1791 visar tydligt, hvad hon tänkte härvidlag:

»Jag har ett förskräckligt hufvudbry med att förmå hofven i Berlin och Wien att gripa in i de franska

angelägenheterna.»

»De äro inte särdeles tilltagsna.»

»Nej. Hofvet i Berlin skulle nog rycka ut, men Wiener-hofvet står och stampar på en fläck. De förstå mig inte! Har jag orätt? Det finns skäl, som man ej kan säga. Jag vill inveckla dem i dessa affärer, för att få fritt armbågsrum. Jag har många ofullbordade företag. Det är nödvändigt, att de bli sysselsatta och inte störa mig.»

Och genast sätter Katarina stormklockan i gång. Hon hade hittills nöjt sig med att genom sin minister Simolin (i augusti 1790) låta i Paris offentliggöra en ukas, som befallde alla hennes undersåtar att lämna Frankrike, för att'262

ej flera af dem skulle komma på den idéen att ta exempel efter den unge grefve Alexander Strogonof, hvilken jämte sin lärare gått in i en revolutionär klubb, Men hon hade ej ens tänkt på att i sitt rike förbjuda de upphetsande tryckalster, som kommo från Seinestranden. Ryssland var det enda land i Europa, där tidningar tryckta i Paris obehindradt fingo cirkulera. Ett nummer af Monitören blef konfiskeradt, emedan det talade på ett opassande sätt om storfursten Paul och åtskilliga personer vid hofvet. Från den dagen ville Katarina granska hvarje nummer, innan hon tillät dess utdelning. Hon fick snart se ett, där hon själf i sin tur var mycket illa åtgången: man kallade henne »Nordens Messalina». — »Det där angår endast mig,» sade hon stolt, och hon gaf befallning om, att numret skulle utdelas. Hon tolererade i Petersburg Marats egen bror, som visserligen ogillade dennes blodtörst, men ej gjorde någon hemlighet af sina republikanska åsikter. Han var lärare i grefve Soltikofs familj och kom ofta till hofvet med sin lärjunge. Först 1792 bytte han om namn och kallade sig Boudri. Ty då hade plötsligt allt förändrats: kejsarinnan börjar striden mot revolutionen, i början utan synnerlig entusiasm, endast af politiska skäl, men allt mer och mer uppriktigt och äfven passioneradt, ty hon lefver sig småningom in i den roll hon velat spela och antar helt naturligt dess idéer, känslor och instinkter. Hon nöjer sig ej med att bekämpa den revolutionära andan i Frankrike, hon bekämpar den hos ryssarne självfva, hvilket sannerligen är att göra den för mycken ära. För Frankrike skrifver hon 1792 ett memorial om sättet att återupprätta monarkien. Hon lägger där för öfrigt ej i dagen något godt omdöme. Hon tror, att en kår på 10,000 man, som tågade igenom landet från den ena ändan till den andra, skulle mäkta utföra detta arbete. Kostnaden skulle endast bli 500,000 francs, som man skulle låna af Genua. Sedan Frankrike väl -fått tillbaka sin konung, skulle det betala igen summan. Till de af revolutionär anda inpyrda fransmän, som möjligen befinna sig under hennes välde, riktar hon den beryktade ukasen af 3 februari 1793, som under hotelse med ögonblicklig utvisning ålägger dem att svärja en ed, hvars orda-

lydelse ej skulle kunnat formuleras bättre af en inkvisitionsdomstol. Hon behandlar ej sina egna undersåtar med större öfverseende. För att skydda dem mot jakobinismens smitta tillgriper hon vapen, för hvilka hon i början af sin regering ej skulle ha haft nog förakt. Patjomkin skrifver till sin kejserliga väninna, då han får veta, att hon valt Prozorofski till guvernör i Moskwa:

»Vi ha ur er arsenal framdragit den äldsta artilleri-pjesen, som säkerligen skall skjuta åt det håll ni anger, ty den har ingen egen inriktning, men akta er, att den ej i framtiden betäcker ers majestäts namn med blod.»

Prozorofski och hans medhjälpare i Moskwa och Petersburg, Ararof, Scheschkofski och Pestel, tyckas enligt en rysk skriftställares kraftiga uttryck »oförmodadt ha trädt ut i dagsljuset från PreobrajensJci Prikaz tortyrkamrar, hvilka redan höljts i glömskans natt». Moskwajournalisten Nowikofs dömande till femton års fästning för att ha fortsatt publikationer, hvari kejsarinnan själf fordom varit med-arbeterska, inleder en régime, som blott alltför afgjordt bekräftar Patjomkins farhågor. Katarina riktar till och med sina angrepp mot de höga franska halsdukarna, som Petersburgs sprättar med furst Boris Galitzin envisas att bära.

Vi skola få tillfälle att återkomma till dessa minnen. För tillfället söka vi endast leta oss till de tankar, som den stora politiska och sociala sammanstötningen vid det adertonde århundradets slut framkallade hos Katarina.

Dessa tankar voro tarfliga. det måste erkännas. Katarina var ej i stånd att bakom de beklagliga och brottsliga förvillelserna se det nobla, upphöjda och ädla, som den af henne motarbetade rörelsen bar inom sig. Kanske var också ej intelligensen ensam i stånd till att förstå detta. Därtill behöfdes också en viss känslans storhet, som Katarina aldrig ägde. Medan hon försökte bekämpa revolutionen, passade hon på och kväfde på Weichselns strand det sista spåret af nationell själfständighet; det var en politisk affär och får kanske icke dömas för strängt. Men sedan striden i Polen var slut, hade hon som kvinna ej en hjärterörelse och som stor regentinna ej en glimt af förståelse för hvad som utgjort den döende republikens ära och dess upprättelse'

inför eftervärlden: för de besegrades sista motstånd och för den hjälte, som personifierade den fruktlösa ansträngningen: och det tragiska ödet. Då hon låtit skicka honom till Petersburg som en brottsling, denne besegrade kämpe, hvilken Michelet kallade »Västerlandets siste riddare och östra Europas förste medborgare», hvars bistånd Napoleon sedan, då han stod på höjden af sin makt, utbad sig och som i det schweiziska värdshus, där han bodde, ej lät blända sig af Napoleon, var hon ej ens nyfiken att få se honom. Hon nöjde sig med att smäda honom. »Kostiuschko» — hon har ej ens lärt sig att stafva hans namn —, »som förts hit, har befunnits vara en dumbom i ordets hela betydelse, alls icke vuxen sin uppgift.» Så bedömer hon mannen. »Mitt stackars nöt Kostiuschka (sic.),» läsa vi i ett annat af hennes bref. Det är allt det medlidande hon hade att skänka soldaten, som nyss fallit på Macieiowices slagfält med sargadt hjärta och sidan öppnad af en blessyr, genom hvilken man kunde tro att ett stort och ädelt folks hela själ trängde ut i ett sista dödsskrik.

Då Paul I kom till makten, gick han, påstås det, för att besöka f. d. diktatorn i hans fängelse och bad honom om förlåtelse för sin mor. Det är kanske blott en sägenr och det vore så mycket sämre för Katarinas son. Han återgaf åtminstone fången friheten. Det hade Katarina aldrig tänkt på.

Jag har hört en tysk, som ännu i dag bekläder en hög post i Wien, säga, att han som kosmopolit tyckte lika mycket om alla nationer utom en, sin egen, och det därför att den, jämte många goda egenskaper, hade ett fel, som var honom motbjudande mer än alla andra: den var oförmögen att känna ädelt.

I ett afseende, och enligt denna uppfattning, om hvar» riktighet vi ej vilja uttala oss, förblef Katarina tyska. Hon gaf gärna och kunde till och med förlåta ibland, men hon var alltid otillgänglig för vissa känslor, som svagheten, lidandet och olyckan helt naturligt framkalla hos dem. som ha hjärtat på rätta stället. De åsikter, som vi veta att hon hade, gjorde henne också oförmögen att uppfatta ett visst slags enkel storhet. Hennes egen enkelhet var helt och

hållet konstgjord och konventionell. Hon spelade återigen en roll, då hon visade sig från den sidan. Hon gick in på att stiga ner från Olympen och fann till och med ett nöje däri, men Olympen och all dess ståt fick ej vara långt borta. Det var därför hon 1782 undandrog sig äran att ta emot Franklin. »Jag tycker inte om honom,» sade hon. Hon förstod honom icke. Hon förstod ej heller Kosciusko.

Är det sant, att hon gjort sig till eko af den bland hennes samtida medsuveräner, för hvilken hon länge uttalade sitt djupaste förakt, nämligen Louis XV? Det påstås, att hon på sitt sätt skall ha upprepat hans beryktade uttryck; Apres nous le déluge — »Poslie mienia hot trava nie rosti» (efter mig kan gräset upphöra att växa) lär hon ha sagt mot slutet af sitt lif. Det är möjligt. Men för att komma därhän har hon måst förneka allt hvad som utgjort hennes regerings ära och verkliga storhet och allt hvad som ännu i dag breder öfver hennes namn den odödlighet, hvarefter hon lär ha varit »rusigt begifven». ANDßA BOKEN.

Regentinnan,

FÖRSTA KAPITLET.

Regeringskonst.

i.

»Jag tycker om länder, som ligga i träde,» har Katarina skrifvit. »Jag har sagt tusen gånger, att jag endast duger i Ryssland.» Hon bevisade därigenom den underbara klarsynthet, som satte henne i stånd att, åtminstone för en gång, utföra det konststycket att riktigt uppskatta sina egna förtjänster. Prins Henrik af Preussen, som af sin bror skickats på rekognosering till Petersburg, såg där tsarinnan på nära håll och studerade henne med samvetsgrannheten hos en tysk, som vill gå till botten med allting. Han sade en dag under ett samtal med grefve de Ségur:

»Hon (Katarina) sprider en stark glans, man prisar henne, man gör henne odödlig under hennes lifstid; annorstädes skulle hon sannolikt lysa mycket mindre, men i sitt land är hon snillrikare än alla, som omge henne. Hon är stor för billigt pris på en sådan tron.»

Katarina underskattade ej ett af elementen och kanske det viktigaste, i alla hennes framgångar: turen. »Jag har bara tur,» sade hon gärna. Huru skulle hon för öfrigt haREGERINGSKONST.

burit sig åt för att ej på sin lefnadsväg varsebli denna oundvikliga faktor i all vår lycka? Ar 1770 afskref hon ined egen hand ett bref från sin improviserade general, öfverbefälhafvaren för hennes sjömakt i Levanten, Alexej Orlof, som, fastän han aldrig förr sett hvarken fartyg eller sjömän, hade lärt sig tillräckligt efter åtta dagar för att se, att de, med hvilka han fått befallning att segra, »ej dugde till ett dyft». Folket kunde eller ville ej manövrera, officerarne förstodo ej eller glömde att kommendera, skeppen satte på grund det ena efter det andra eller förlorade sin rigg. »Håret reser sig på ens hufvud, då man ser allt detta,» skref Orlof. »Om man hade att göra med andra än turkar, skalle denna eskaders dagar snart vara räknade.» Det är denna eskader med sin amiral, som vann segern vid Tchesmé och i grund förstörde en af de yppersta flottor, som Turkiet någonsin satt i sjön. Och redan 1781 skickade Katarina till Grimm följande resumé af sin regerings historia, uppsatt af hennes nye sekreterare och faktotum Besborodko i den bizarra formen af en inventarielista:

Guvernement upprättade efter den nya formen . 29

Byggda städer..144

Ingångna konventioner och fördrag 30

Vunna segrar...78

Minnesvärda edikt utgörande lagar eller stiftelser 88

Edikt för att upphjälpa folkets villkor..............123

Summa 492

Fyra hundra nittiotvå storverk på kreditkontot! Detta häpnadsväckande bokslut, hvilket på ett så naivt sätt förråder allt det romaneska, extravaganta, litet barnsliga och ytterst kvinnliga hos det ovanliga snille, som i trettiofyra år behärskade Kyssland och till en viss grad Europa, narrar utan tvifvel läsaren att dra på munnen. Men det motsvaras dock i verkligheten af en serie stora handlingar utförda under direkt påverkan af henne, som då åberopade sig därpå.

Och var allt detta verkligen endast beroende på tur? Nej, visst icke; prins Henrik af Preussen visade sig för sträng. Katarina var för anspråkslös, och det erkände vi'268

på förhand, då vi talade om den stora regentinnans karakter. Med en sådan karakter som hennes lägger man vanligen något helt annat än tur och framgång i vågskålen, som fäller utslaget för de människoöden man är satt till att leda. Katarina lade först och främst däri sin ovanliga förmåga af yttre värdighet. Den 3 juli 1764 skref Fredriks ambassadör, grefve von Solms, till sin herre:

»Hos nationen finns mycket missnöje och jäsning och hos kejsarinnan mycket mod och fasthet, åtminstone till

skenet. Hon har rest härifrån (till Livland) med den lugnaste min och den tryggaste hållning, fastän det för två dagar sedan varit myteri inom gardena.»

Vid ett annat tillfälle har prinsen af Ligne antecknat:

»Jag är den ende, som har sett, att turkarnes sista krigsförklaring ett ögonblick kom henne att helt anspråkslöst tänka, att det ej finns något varaktigt i denna världen och att äran och framgångarna äro osäkra. Hon kom ut från sina rum med samma lugna min som hon haft förr än hennes kurir lämnade henne.»

Själf imponerar Katarina på sina vänner och ovänner genom denna värdiga hållning, men låter aldrig imponera på sig af något eller någon och förlorar aldrig fattningen. År 1788, just i det ögonblick, då det svenska kriget skall bryta ut, är det i arméen liksom inom förvaltningen, men i synnerhet i arméen, en förskräcklig brist på män. Grefven af Anhalt infinner sig, föregången af ett europeiskt rykte som krigare, och erbjuder sina tjänster. Hon tar emot honom med öppna armar. Men han begär högsta kommandot som general en chef. Katarina vägrar. Den tyske condottieren blir häpen och ond och förklarar, att han ämnar fara hem och plantera kål.» »Sköt den väl,» svarar kejsarinnan lugnt.

För att öka den prestige hon utöfvar, försmår hon ibland icke att använda vissa konstgrepp och effekter, som ha en bismak af koketteri. Då grefve de Ségur afläinnar sina kreditivbref, varseblir han »någonting teatraliskt» i kejsarinnans sätt; men detta »något» imponerar så på den nykomne, att han glömmer sitt inlärda och enligt etikettens fordringar på förhand delgifna tal. Han är tvungen att improvisera ett annat. En af hans företrädare, som varitREGERINGSKONST.

ännu mera upprörd, hade aldrig kommit längre än till orden: »Konungen... min herre...» som han upprepade tre gånger å rad. Den tredje gången gjorde Katarina slut på hans pina genom att säga, att hon sedan lång tid tillbaka känt till hans herres vänliga tänkesätt mot henne. Men från den stunden höll hon honom för ett dumhufvud, fastän han i Paris var känd som en begåfvad man. Hon var endast öfverseende mot sina domestiker. Erkännas bör, att hon hade rätt att visa sig fordrande mot dem, som kommo i tillfälle att rikta sina ord till henne, ty, enligt hvad prinsen af Ligne anmärker, hon förstod »konsten att höra på». — »Hon hade,» säger han, »så mycket vana vid själf behärskning, att hon tycktes höra på, äfven då hon tänkte på andra saker». Prinsen af Ligne tillägger emellertid, att hans egen kejsarinna, Maria Theresia af Österrike, hade »mycket större trollkraft och tjusningsförmåga». Katarina ådagalägger större myndighet. Också är hon angelägen att försvara denna sida af sin öfverlägsna prestige mot alla angrepp. En dag, under en officiell middag, då hon ville visa sitt missnöje med en utländsk makts ambassadör, ställer hon till ett af dessa uppträden, hvarmed Napoleon sedan visade sig så slösaktig. Midt under sitt strafftal hör hon sin sekreterare Schrapowicki halfhögt anmärka huru beklagligt det är, att »matuschka förgår sig så där.» Hon afbryter tvärt, byter om samtalsämne och visar sig glad och älskvärd ända till slutet af måltiden; men då man rest sig från bordet, går hon direkt fram till sekreteraren: »Huru vågar du kritisera mina ord offentligt?» Hennes röst darrar af vrede, och kaffekoppen, som hon håller i handen, är i stor fara att falla till golfvet. Hon sätter ifrån sig koppen utan att tömma den och afskedar den olycklige sekreteraren. Denne anser sig förlorad. Han går upp till sig och bereder sig allra minst på en befallning att resa till Sibirien. Man kommer och hämtar ner honom till hennes majestät. Katarina är ännu mycket upprörd Ofh öfverhopar honom med förebråelser. Han faller på knä. »Se här,» säger kejsarinnan då och räcker honom en snusdosa besatt med diamanter, »behåll den här, och då ni nästa gång har något att anmärka offentligt på hvad jag säger eller gör, så håll'270

munnen och tag er en pris. Den vinken kan vara mig till nytta.»

Då man har ett sådant välde öfver sig själf, är det helt naturligt, att man utöfvar ett mycket stort öfver andra. Det Katarina förfogar öfver är ofantligt, och hennes karakter, lynne och esprit, allt bidrar till att förstärka det. Hennes hållning imponerar och tjusar, hennes kraft, hennes eld, hennes ungdomliga liflighet, hennes själftillit, djärfhet

och frimodighet, hennes sätt att framställa allt så som det ter sig för henne själf, d. v. s. i de mest lockande former, hennes förakt för faror och svårigheter, som till drygt hälften beror på okunnighet och till en dryg tredjedel på äfventyrslystnad, hennes sätt att drömma med öppna ögon, det slags sublima hallucination, hvari hon rör sig och bakom hvilken hon till sig famnar verkligheten, allt detta hjälper henne att sätta fart i de människor, goda eller dåliga, skickliga eller oskickliga, öfver hvilka hon förfogar och som hon drifver fram till målet, liksom ryttaren manövrerar hästen, ömsom med smekningar och med ridspöets och sporrarnas tillhjälp, och tiodubblar hans musklers arbete genom sin viljekraft. Man bör läsa tsarinnans korrespondens med sina generaler under det första turkiska kriget, Galitzin och Rumiantsof. Galitzin är en nolla, Rumiantsof en stor militärisk förmåga, men hon gör knappast någon skillnad. De måste rycka fram bägge två och slå turkarne. Det är omöjligt, att de ej skola lyckas däri. Turkarne, hvad är det? En fårskock och icke en armée. Och för öfrigt, »Europa håller sina ögon på dem!» Man tycker sig höra Napoleon vid pyramiderna. Hon tackar Eumiantsof för en turkisk dolk, som han har skickat henne, men det skulle ha varit bättre om han tagit två »hospodarer» till fånga. Inte nog med det: »Jag ber er vid tillfälle skicka mig veziren och, om Gud så vill, hans höghet sultanen själf.» Hon tänker för öfrigt på att underlätta deras seger, hon »tänder eld på det turkiska riket i alla fyra hörnen». Hon förbereder sin krigsminister, så att han skall kunna vidtaga sina åtgärder: Min herre, jag behöfver många kanoner. Hvad gör det, om dessa kanoner äro dyra?» Det låter som då en salongsdam rekvirerar nya dräkter frånREGERINGSKONST.

damskräddaren på modet. Hon tillägger: »Jag har en armée vid Knban, en, som opererar mot turkarne, en mot de dumma polackarne, jag är redo att ta ett kragtag med svenskarne och har ytterligare tre sumatohi (slagsmål) inpetto, som jag inte vågar tala om. Skicka mig, om du kan, utan att väcka uppmärksamhet, en karta öfver Medelhafvet och Arkipelagen, och bed sedan till Gud, Gud skall leda allt till en god utgång.»

Men i september 1771 lider en af ßumiantsofs underbefälhafvare, general Essén, ett nederlag under Giurgis murar. Det är ingenting! »Där det har funnits vatten, kommer det att finnas mera vatten,» säger ett ryskt ordspråk, och det har rätt. »Gud älskar oss, men straffar oss ibland, för att vi inte skola bli för högmodiga.» Man måste rycka framåt, så skall allt snart bli godtgjordt. Eumiantsof rycker framåt, han går öfver Donau. Victoria! ropar Katarina. Fort fram med en penna för att skicka den glada nyheten till Voltaire och sprida den öfver hela Europa. Men tyvärr, för att lyda sin härskarina har Eumiantsof varit för dristig, han måste slå till reträtt. Han ursäktar sig med sin armées dåliga skick, han inbillar sig i kejser-innans närhet ha fiender, som med flit låta honom lida brist på proviant och ammunition. »Han vet inte hvad han säger!» Katarina har aldrig hört talas om. att han haft fiender i stånd att förtala honom hos henne. Det är omöjligt. Hon »har inte omkring sig människor, som kunna hviska i hennes öron ... hon tycker inte om skvallerbyttor... hon bedömer dugliga personer efter hvad de uträtta.» ßumiantsofs armée är naturligtvis svag, så mycket mera som den väl har måst slita ondt under sina marscher fram och tillbaka omkring Donau (en snärt i förbifarten)... men kejsarinnan kan icke glömma inskriften på obelisken, som förevigar minnet af Eumiantsofs seger vid Kagul; där står, att han endast hade sjutton tusen man under sitt kommando! Med sin savoir-faire och sin energi kan han göra om denna bragd, bara han inte fäller modet. Framåt! Framåt!'272

2,

Denna korrespondens röjer ännu en annan öfverlägsen sida hos Katarina: hennes skicklighet i att leda människor. Häri är hon helt enkelt beundransvärd. Alla en fulländad diplomats, en fin psykologs och en omotståndlig kvinnas hjälpmedel använder hon, samtidigt eller ett i sänder, och sköter dem med ett mästerskap utan like. Om det är sant, att hon ibland tar sina älskare för generaler eller statsmän, är det också sant, att hon stundom behandlar sina generaler och statsmän som älskare. Där kejsarinnan ej skulle komma ur fläcken, griper Circe in. Det skulle tjäna till intet att befalla, hota eller straffa; då blir hon inställsam och lekfullt öm. Soldaterna, som hon skickar i döden, i det hon begär af dem, att de skola komma hem med seger, bevisar hon fin uppmärksamhet, smickrande artighet, förtjusande skälmaktig älskvärdhet. Då hon efter slaget vid Kinburn (oktober 1787) skall

skicka hela massor af ordnar till hjältarne för dagen, ordnar hon dem med egen band i en blomsterkorg, som hon sänder till Patjomkin. I september 1789 skickar hon till prinsen af Nassau-Siegen, den nye anföraren för flottan, två riktigt varma nattrockar, »likadana som dem jag i fjor sände till marskalken furst Patjomkin * och som han haft stor nytta af, efter hvad han själf har sagt mig». Hon smickrar grefve de Ségurs litterära fåfänga, i det hon använder ett mildt våld mot honom för att få sätta i scen hans Coriolanus, och under representationens gång bemäktigar hon sig bägge hans händer, för att tvinga honom att applådera sig själf. Hon låtsas till och med ha lärt sig pjesen utantill och läser med hög röst upp ett dussin verser, där hon, det medgifves, har uppfångat en politisk hänsyftning, som hon med välbehag betonar.

Om lyckan ler mot de ansträngningar hon sålunda framkallat och eggat, visar hon i rikaste mått sin tacksam-

* Eller Potemkin, som hon skrifver med det gamla, uttalet ej återgifvande stafningssättet. Ö.

het: äreställen, pensioner, gåfvor af penningar, lifegna och jordområden regna ner öfver dem, som varit hennes äras verktyg. Men det händer ej, att hon öfverger dem, som ha haft otur. I juni 1790 lider flottans anförare, prinsen af Nassau-Siegen ett skymfligt nederlag. Hon skrifver genast till honom:

»Jag hoppas ni känner mig tillräckligt för att vara öfvertygad om, att sladdret i staden, som förmodligen framträngt till er, ej kan ha det minsta inflytande på mig. Jag känner mycket väl ert nit och gör det rättvisa, jag har uppriktigt delat er bedröfvelse och är mycket ledsen att höra, att den till och med har inverkat ofördelaktigt på er hälsa. Ack, min Gud, hvem är det, som inte har haft stora motgångar i sitt lif? Ha icke de största härförare haft sina olyckliga dagar? Salig kungen af Preussen var endast efter en stor motgång verkligt stor. Kom ihåg, min prins, edra framgångar i norr och söder, höj er öfver händelserna och gå sedan emot fienden, i stället för att be mig utnämna en annan kommendant öfver flottan. Det kan jag icke i närvarande ögonblick utan att blottställa er för edra fiender. Jag sätter för stort värde på de tjänster ni gjort mig för att icke understödja er, i synnerhet vid ett tillfälle, då ni, enligt hvad ni säger mig, lider till kropp och själ.»

Hon understödde honom verkligen mot alla. Då han, för att utverka sitt afsked, åberopar sina affärers dåliga skick, svarar hon, att det vore grymt mot henne, att ej låta henne få upphjälpa dem. »Jag har i hela mitt lif tyckt om att blanda mig i deras affärer, som ha skött mina.» Och då hofvet och staden fortforo att ge utbrott åt sin harm mot den besegrade amiralen, skrifver hon till honom:

»Ni har handlat efter en af mig gillad plan och efter mina ordres, och såsom härrörande från den högsta myndigheten, kunna de ej bli föremål för några anmärkningar, emedan jag, så länge jag lefver, aldrig skall tillåta, att hvad jag befallt och funnit lämpligt i fråga om tjänsten underkastas kritik af hvem det vara må; också skulle ingen här hos oss våga sig på en sådan. Ni har rätt och ni måste ha rätt, emedan jag tycker, att ni har rätt. Det är visserligen

ett aristokratiskt skäl, men det måste så vara, om ej allt skall vändas upp och ner.»

Och så var det alltid. General Igelström har 1794 i Warschawa låtit öfverrumpla sig af ett folkupplopp och blifvit försatt ur tjänstgöring, men en dag, då kejsarinnans omgifning obarmhärtigt klandrar honom, höjer hon sin röst: »Yar tysta, mina herrar, och glöm inte, att han har tjänat mig i trettio år och att jag har honom att tacka för freden med Sverige.»

Ett af Gretch meddeladt fragment af ett samtal med grefve Nikolai Rumiantsof, son till hjälten i det första turkiska kriget, antyder å andra sidan den rikedom af medel hon förfogar öfver och använder för att skaffa sig tillgifna vänner,, dem hon kan ha nytta af. Hon frågar grefven, om han tror, att det är en lätt sak att leda människorna. »Jag tror, att det inte finns något svårare,» svarar Rumiantsof — »Yisst inte! Man behöfver bara

iakttaga tre regler: den första är att ställa sig så, att människorna tro, att de af sig själfva vilja göra det man befaller dem.» — »Det behöfs inte mera,» afbryter Rumiantsof med en bugning. Amiral Tschitschagof å sin sida berättar, att hans bror, som var kammarherre, en dag var nog olycklig att komma för sent till sin tjänstgöring. Kejsarinnan märkte det och uraktlät ej att göra anmärkning om denna försummelse, men det var under form af loford, som hon slösade på Tschitschagofs aflidne far, hvilken i femtio års tid ej en enda gång försummat sin post. De, som bevistade denna scen, voro öfvertygade om, att den unge ädlingen mottog utomordentliga bevis på kejserlig gunst, men han själf erkände sedan, att han aldrig varit så olycklig och förvirrad. »Jag har för princip att berömma högt och banna tyst», sade Katarina.

Också kan man ej föreställa sig, hvilket genljud ett ord af hennes mun, en vink af hennes hand, det obetydligaste bevis på tillfredsställelse eller missnöje från henne slutligen fick i de för det mesta naiva och lättledda själar hon hade att göra med. Tschitschagof erinrar sig också, att en general Woronof, kommendant i Reval, med hvilken han varit nära bekant, fick ett slaganfall, som blef hans död, vid blotta tanken på att ha ådragit sig sin härskarinnas

missnöje. En underofficer vid namn Stepan Schirai, som skickats af Suworof till kejsarinnan med underrättelser om intagandet af en fästning, kom tillbaka med Wladimirordens fjärde klass; kejsarinnan hade själf fäst korset på hans bröst. Trettio år därefter vill kejsar Nikolai på sin kröningsdag flytta upp honom i en högre klass; men han lämnade tillbaka det nya korset, han kunde ej förmå sig att afstå från det, som han fått af »matuschkas» hand!

3.

Yi ha redan talat om Katarinas arbetsamhet. Det är säkerligen också en icke oviktig faktor i hennes underbara lycka. I det afseendet har hon alltid och ända till sitt lifs slut öst omkring sig med fulla händer. Hon var verkligen den »vaktpost, som aldrig aflöses», hvarom poeten Djer-schawin sjunger 1787. Enligt fältmarskalk Münnichs intyg arbetade hon femton timmar om dagen under de första åren, och två år före sin död skref hon till Grimm:

»Ni kan besvära mig så mycket ni vill, genera er inte för det. Jag är så van att bli besvärad på allt sätt, att jag inte på länge har märkt, att jag varit det. I min ställning blir man tvingad att läsa, då man vill skrifva, och tala, då man vill läsa; man måste skratta, då man skulle vilja gråta; tjugu saker hindra tjugu andra, och man har aldrig tid att tänka ett ögonblick, och det oaktadt måste man i hvarje ögonblick handla utan att någonsin känna kroppslig eller andlig trötthet; sjuk eller frisk, det är det samma, allting på en gång fordrar, att man skall vara till hands på minuten.»

Yi ha i själfva verket redan sett, att hon har bekymmer om mångahanda. Då hon under sin vistelse i Moskwa 1767 funnit, att melonerna, som man där äter, äro dåliga, skickar hon efter frön af öfverlägsen kvalitet från Astrakan och Orenburg. Man vet, att hon några år därefter använde en sändning af den sålunda förbättrade frukten för att förskaffa sig Fredrik den stores välvilja. Hon tänker också på'

potatisen och bemödar sig att införa denna rotfrukt i den nationella odlingen. Hon skickar till grefve Soltikof botemedel mot pesten. Hon hittar på förskräckliga sådana, som t. ex. att låta den pestsjuke vistas på ett kallt och torrt ställe, ge honom vatten med vinättika att dricka och låta gnida honom med is två gånger om dagen. År 1768 vänder hon sig till samme ämbetsman och ber honom skicka från M oskwa till Petersburg unga och icke fula damer, som skola hjälpa henne att göra les honneurs för kungen af Danmark, hvars besök anmälts. Grefve Soltikofs son skall hjälpa sin far att välja bland stadens skönheter. Det finns anteckningar af hennes hand, som afhandla konsten att tillverka brännvin. Hon stiftar äktenskap, och om de partier hon ställt till bli olyckliga, träder hon emellan för att återställa sämjan och ömsesidig belåtenhet. Hon ingriper för att återge furst Lapukin hans hustru, som flytt från den husliga härden och som hon manu militari hämtar från fäderneslandet, där den trolösa sökt sin tillflykt, för att återge henne till mannen. Hon genomser Sumarokofs lustspel, innan hon ger sin tillåtelse till deras uppförande, och benämner anspråkslöst de rättelser hon gör däri »anmärkningar af en illiterär». Hon

icke allenast korrigerar, hon utöfvar också censur, men i allmänhet på ett ganska frisinnadt sätt. Den ordinarie censorn, Yelagin, har en gång uttalat sitt veto mot uppförandet af ett bland den ryktbare författarens arbeten, men då upphäfver hon domen och befaller, att intet afseende skall fästas därvid. Allt detta samtidigt med det ofta direkta och alltid mycket nitiska utförandet af den absoluta maktens ytterligt invecklade och så att säga universella göromål. Då Patjomkin, hennes alter ego, 1789 och 1790 är frånvarande, sysselsatt i södern med det turkiska kriget, är det hon, som bär hela bördan af kriget med Sverige. Från maj till juli 1789, sedan hon utnämnt amiral Tschitschagof till öfverbefälhafvare för östersjöflottan, i stället för amiral Greigh, som aflidit, skrifver hon icke mindre än trettio bref till den nye innehafvaren af denna förtroendepost, »somliga,» berättar Tschitschagofs son, »angående de stora operationerna, andra rörande detaljer, som hon själf föreslog, i det hon anvisade de punkter påREGERINGSKONST.

den svenska kusten, som man borde hålla ockuperade, och till och med utpekade, hvilka bland de utländska officerarne man kunde använda med den största fördel. Samtidigt meddelade hon allt hvad hon erfarit om fiendens ställning och rörelser; hon gick in i förvaltningsdetaljer, befallande uppförande af åtskilliga byggnader, t. ex. kaserner och sjukhus, samt reparerande och iordningställande af Revals hamn, o. s. v.»

Några år därefter talar hon i följande ordalag om minnena från denna tid:

»Det finns ett skäl, hvarför man ansåg mig ha skött inig så väl den gången: det är, att jag var ensam, nästan utan hjälp, och att jag, befarande att försumma något genom okunnighet eller glömska, utvecklade en verksamhet, hvartill jag ej trodde mig i stånd och ägnade mig åt de ovanligaste detaljer, ja, ända därhän att jag blef skafferska för arméen, och enligt hvad alla erkände, har aldrig någon armée varit bättre kosthållen i ett land, som annars ej erbjöd några resurser. En dag kom grefve Puschkin och sade mig, att han behöfde fyra hundra vagnar och åtta hundra hästar. Det var klockan tolf på dagen; jag skickade genast till Tsarskoje-Sjelo och befallde, att man skulle fråga bönderna, huru många hästar och vagnar de frivilligt ville lämna till detta ändamål. De sade genast, att de åtogo sig hela leveransen, och klockan sex på kvällen anlände till grefve Puschkin fyra hundra tvåspända vagnar, som icke lämnade den finska arméen förr än i oktober månad.»

Detta är naturligtvis historien om en öfvergående kris, och Katarinas inblandning i förvaltningens smådetaljer är icke alltid så skarpsinnig eller uthållig. Under tider af vindstilla öfverlämnar hon gärna arbetet till de underordnade, hon söker förströelser, eller också öfverflyttar hon sin verksamhetslust på andra områden. Det är för öfrigt en af hennes favoritmaximer, att man skall blanda arbete och nöje eller, som hon säger på ryska, med ett mera målande uttryck, »göra och icke göra». Men äfven då har allt en sådan prägel af den impuls hon uppifrån ger människor och förhållanden, att det är hon, som tycks göra allt och på afstånd vara närvarande öfverallt. Det är på ett af dessa ögonblick,'278

som följande skildring af hennes regering syftar; den är gjord af en iakttagare, som ej är utan skarpsinnighet, men är föga fallen för välvilja. Vi läsa i en depesch af Durand, Frankrikes charge d'affaires:

»Hvem skulle icke tro, att döma af ryktet om allt hvad som tilldrar sig i Petersburg (november 1774), att alla mini-stèrens partier äro i ständig spänning, att där hållas långa och täta konseljer, att Katarina II där låter diskutera de beslut, som skola fattas, att hon väger meningarna och afgör efter den granskning hon gjort däraf? Men så är det alls icke. Herr Romanzof bedrifver fredsunderhandlingarna och leder truppernas rörelser på det sätt han anser lämpligast. Med tillhjälp af några underordnade söker herr Panin utvägar att kringgå preussiske kungens anspråk, vinna tid och ägna så litet som möjligt däraf åt statens angelägenheter. Herr Potemkin sköter slappt sin syssla; han nöjer sig med att underteckna några papper och framkallar ett förfärligt missnöje med sin praktlystnad, sin högfärd och de godtyckliga besluten inom hans ämbetslokaler. Flottan är helt och hållet i grefve Alexej Orlofs händer. Storfursten, som är storamiral, tillbringar sin tid med att spela komedi, och kejsarinnan, som har upphört att instruera honom, uppmuntrar honom i hans förströelser och säger, att lika tråkigt som hon

har på teatern, lika stort nöje har hon af representationer, där aktörerna äro valda. Katarina är omgifven af byggnadsritningar, hyser endast afsmak för administrationsarbete och sysselsätter sig blott med byggnadsföretag, som hon ej är tvungen att förstå, men hvilkas konst hon gör beroende af sina nycker. Hennes närmaste omgifning påstår, att hon ej nekar herr Potemkin någon personlig ynnest, ehuru han har mycket svårt att utverka den allra minsta för tredje person. Hans gunst är således icke utan gränser. Katarinas härsklystnad är starkare än hennes kärlek, och allt under det hon befriar tronen från allt arbete och all flit, vill hon behålla dess makt.»

Härsklystnad och en svartsjuk kärlek till makten voro i själfva verket de mest framstående och mest grundfasta dragen i Katarinas personlighet, alltsedan hon ställdes iREGERINGSKONST.

spetsen för statsstyrelsen. Hon fyller emellertid denna plats med stor värdighet, det är obestridligt. Hon kunde där berömma sig af någonting mera än de goda egenskaper, som vi redan ha försökt att analysera.

4.

Regeringsåtgärder, delvis mycket personliga och delvis också helt nya. Den effekt Katarinas uppträdande gjorde inom den samtida politiken påminner i vissa afseenden om den, som i våra dagar framkallades af det moderna Tysklands store statsman genom hans första uppseendeväckande handlingar. Då liksom nu blef det öfverraskning och nästan skandal bland den gamla skolans politici. En af dessa, som ändå var begåfvad med en ovanligt klar intelligens, grefve de Saint Priest, har på följande sätt gifvit uttryck åt den allmänna uppfattningen:

»Man var ännu icke riktigt van vid att hos furstar träffa på denna liflighet i samtal, dessa dristiga och pikanta improvisationer, hvarpå Fredrik hade gifvit anmärkningsvärda, men färska exempel. Hittills hade kungliga personer inskränkt sig till att tala enstafvigt till åhörare, hvilka i bugande ställning vördnadsfullt väntade på ett ord. Baron de Breteuil och själf ve hertig de Choiseul blefvo brydda öfver den nya ryska kejsarinnans vältalighet. Denna nya typ gick öfver deras horisont. Ingen kunde vid första sammanträffandet förstå sig på denna blandning af kraft och slughet, dold klokhet och skenbar oförsiktighet, så mycket stränghet under så många bekymmer, så mycket behag under så häftiga sinnesrörelser. Allt detta var oväntadt och bragte den gamla diplomatiska slentrianen i förlägenhet.»

Baron de Breteuil var i själfva verket långt ifrån tjusad, utan snarare chockerad af de första förtroliga samtal, hvarmed Katarina hedrade honom efter sitt uppstigande på tronen. Som storfurstinna hade hon väckt en viss beundran hos honom, blandad med någon oro, men som kejsarinna föreföll hon honom ej mäktig sin uppgift. Han förstod sig'280

ej på denna suverän, soin allt under det hon talade med patos om sin makt och sin »sköna» ställning, naivt erkände, att hon ej var lycklig, emedan hon hade omkring sig människor »utan uppfostran» och »omöjliga att göra till lags»; än skröt hon med öfverlägsenheten i sina talanger, än utbredde hon sig i otidigheter om sina förnämsta undersåtars oredlighet och okunnighet, uttryckte sina farhågor beträffande fastheten af hennes »politiska byggnad», för att sedan glädja sig åt, att hon lyckats allmänt bli ansedd för »from och snål», samtidigt vädjande till den kännedom baronen kunde ha om hennes verkliga karakter i dessa bägge afseenden; hon tycktes fiska efter artigheter, och då hon hade fått dem, svarade hon helt vänligt: »Ungefär det samma sade man till Nero»; hon tycktes uppfatta förhållandet mellan en kejsarinna och en ministre plénipotentiaire som ett uppstyltadt galanteri med ett utbyte af spirituelt svarfvade små biljetter, skref oupphörligt sådana i den minst vårdade stil, rafsade ihop några improviserade fraser på papperslappar och ursäktade sig i post-scriptum för sitt »barnsliga klotter». Allt detta gjorde den franske diplomaten förbryllad och kom honom att skaka på hufvudet. Han förutsåg en »medelmåttig regering» och tillade snusförnuftigt:

»Tel britte au second rang qui s'éclipse au premier».

Yid samma tid sände grefve von Solms Fredrik ett ännu mera pessimistiskt horoskop. En ny revolution tycktes

honom nästan oundviklig i en snar framtid. »Det behöfs blott ett brushufvud... Personer, som känna till Ryssland sedan fyrtio år tillbaka, komma öfverens om, att de aldrig sett en så allmän nedslagenhet, ett så vida utbredt missnöje, som man gör sig så föga besvär med att dölja. Man hör så frispråkiga, djärfva och föga afvägda uttalanden mot kejsarinnan, att man skulle kunna tro sig vara midt i England, och om en åsikt kan få någon giltighet genom enhällig tillslutning, är det säkert, att Katarina II:s regering, alldeles som hennes gemål kejsarens, endast skall bli en hastigt försvinnande uppenbarelse i världshistorien.»

Några år därefter tycktes denna hastigt försvinnande uppenbarelse ha intagit en fast plats öfver den europeiskaREGERINGSKONST.

horisonten ej längre som en meteor, utan som en bländande fixstjärna. Katarina bragte sina vedersakare till tystnad genom att från den ena ändan af kontinenten till den andra framkalla en korus af loford, som man aldrig förr hört en suveräns namn vara föremål för. Äfven detta var något nvtt. Till och med Louis XIV hade blifvit smickrad mera i tysthet, Man kan säga om Katarina, att hon hade uppfunnit eller åtminstone infört i politiken ett hittills okändt verkningsmedel: reklamen. Man kan också säga, att hon varit den första som anat, hvilken betydande roll pressen skulle komma att spela inom det moderna samhällslifvet. Och icke allenast bokpressen, utan äfven och framför allt tidningspressen. Det har funnits tidningar före henne, men knappast någon politisk journalism i ordets rätta betydelse. Hon har äfven uppfunnit den, eller i det närmaste åtminstone, och genast begagnat sig däraf med en skicklighet, som sedan aldrig har blifvit öfverträffad. Herr von Bismarck har i det afseendet endast varit en efterapare. Katarina hade före honom sina »reptilier», som uppburo sin lön af de hemliga fonderna, och genom dem sina »officiösa artiklar», sina »meddelanden» med mer eller mindre officiell stämpel, sina mer eller mindre skickligt maskerade »anteckningar», sin egen annons- och notisafdelning. Hon har själf idkat journalism, ty hennes brefväxling med sina ordinarie korrespondenter, Voltaire och Grimm i Frankrike, Zimmermann och äfven fru von Bielke i Tyskland, är i grunden ingenting annat. Hennes bref till Voltaire äro, innan de ens tryckts, kända af hela den allmänhet, som ger akt på Ferneypatriarkens minsta görande och låtande, och det är hela världen. Grimm visar vanligen icke de bref han tar emot, men han kolporterar ut deras innehåll i alla de kretsar, där han umgås, och han umgås med hela Paris. Så äfven med de andra. Dessa bref äro artiklar, denna korrespondens är en tidning. Och dessutom har Grimm sin egen tidning, som han skickar ut åt alla Europas fyra hörn, till de lämpliga ställena, och dit han alltså sänder ett direkt eko af kejsarinnans tankar. Voltaire har en million läsare, hvarje gång han slungar ut en sensationell broschyr, och hans broschyrer äro ofta dikterade eller åtminstone inspi-'282

rerade af ett ord eller en vink, som kommer från — »det håll, hvarifrån nn ljuset kommer», enligt Yoltaires yttrande. Ibland skrifver han sådana enkom på beställning och för betalning. Yi skola längre fram återkomma till dessa detaljer. Man måste läsa Katarinas korrespondens, hela hennes korrespondens, under ett krisår, t. ex. 1773 —1774, för att se, huru hon uppfattar och utöfvar denna då för tiden ännu så ovanliga manöver. På samma dag skrifver hon till general Bibikof, befähafvare för den armé, som i närheten af Oren bur g kämpar med Pugatschef, och hon ger här uttryck åt sin hemliga ångest, sin förskräckelse och ovisshet i feberaktigt osammanhängande fraser, som likna snyftningar; sedan tar hon en annan penna och sänder fru von Bielke en helt olika bulletin i glädtig, lätt och triumferande ton: »Allt detta skall snart vara slut... Jag är glad att kunna säga er, att upploppet i Orenburg är i aftagande.» Yi ha redan flere gånger omtalat huru angelägen hon är att basuna ut sina framgångar, skildra dem i öfverdrifna färger, och dölja sina motgångar. I juni 1789, efter nederlaget vid Porosalmi förbjuder hon utdelandet af alla privatbref, som komma från utlandet.

Allt detta ingår i ett system, och detta system grundar sig på den intuition — förvånande hos denna kvinna, som föddes vid ett litet tyskt hof och sattes upp på Europas mest despotiska tron —, nej, ännu mer, den redan mycket noggranna kännedom hon har om den moderna världens stormakt, allmänna opinionen. Vi tveka ej att påstå, att det är emedan hon upptäckt denna makt och tänkt på att begagna sig däraf, som Katarina varit i stånd att spela sin

roll i historien. Hälften af hennes europeiska prestige beror på Voltaires beundran, som hon med oändlig konst utbad sig, förvärfvade och bibehöll, ja, som hon till och med betalade, då så behöfdes. Och denna prestige, som befordrade hennes yttre politik, gaf henne hemma i sitt eget rike en glans och en styrka, hvilka ensamma kunde göra det möjligt för henne att begära och erhålla af sina undersåtar de jättelika ansträngningar, som ha skapat hennes storhet och ära. På denna väg har honREGERINGSKONST.

varit en nydanare och föregångare, före nutidshistoriens stora idé- och människoledare.

Men för det försummade hon icke, hvarken i politiken eller i diplomatien, användandet af vissa från det förflutna ärfda förfaringssätt. De oförsiktigheter, som skrämde baron de Breteuil, den låtsade öppenheten, det sätt att sköta statsangelägenheter i öppen dag, som hon tycktes vilja införa, hindrade henne icke från att ha ett cabinet noir. Det var genom att i hemlighet öppna en depesch från grefve de Montmorin, den dåvarande utrikesministern, som hon 1789 fick kännedom om Versailleskabinettets benägenhet att ta Gustaf III:s parti mot henne. Grefve de Ségur, som ogillade dessa tendenser och endast talat därom med sin österrikiske ämbetsbroder, trodde, att det var en indiskretion af grefve Cobenzl.

Men i allmänhet satte hon föga värde på den gamla slentrianen och de gamla metoderna. Hon lydde för det mesta stundens ingifvelse. På förvaltningens område var en af hennes första åtgärder att bilda ett betydande antal specialkommittéer, hvilka skulle i hennes ställe sköta hvarje sak särskildt. Det är ett nytt påfund, och resultatet skildras på följande sätt af ett vittne, som man ej gärna kan misstänka för partiskhet, grefve von Solms, Fredriks ambassadör, som i allmänhet ej ser den nya regeringen i ljusa färger:

»Provinsernas och städernas guvernörer, prästerskapet, domarena, officerarne, hvilka alla begagnat sig af de föregående regeringarnas slapphet, hade så att säga gjort sig oberoende hvar och en inom det område, som stod under hans uppsikt. De uppträdde där som tyranner mot folket. De nya anordningarna, som tvinga dem till ett arbetsamt och oegennyttigt lif, väcka deras missnöje...»

En annan nyskapelse af Katarina är den petitionsrätt, som i rikt mått tillerkännes alla hennes undersåtar som en utväg att lära känna deras behof. Det är emellertid att märka, att tsarinnan på samma gång vidtar åtgärder för att ingen ansökan skulle kunna inlämnas direkt till henne. Det är ej längre tillåtet att stå på lur där kejsarinnan skall passera, för att sticka en böneskrift i hennes hand. Denna'284

vana, som nästan öfvergått till en laglig rättighet, förbjudes under hotelse med de strängaste straff: knutpiskan och Sibirien. Katarina inbillar sig sålunda förekomma missnöje.

»Det är aldrig jag, som säger nej», säger hon litet cyniskt.

Den franske ambassadören Durand berättar i det afseendet en ganska pikant anekdot. I januari 1774 hittas, man vet icke huru det kommit dit, ett anonymt bref till kejsarinnan på hennes bord. Allmänheten tror, att det innehåller svåra anklagelser mot generalprokuratorn furst Wja-zemski. Katarina låter genast offentliggöra ett meddelande, hvari hon uppmanar den »hederlige man», som skrifvit brefvet, att ge sig till känna, så att hon genom att göra honom till viljes skall få belöna honom för den tjänst han gjort henne. Den »hederlige mannen» gör sig emellertid ingen brådska att röja sitt inkognito, och det gör han rätt i. ty någon tid därefter får man veta, att hans bref blifvit offentligt brändt af bödeln.

Man tycker sig här se ett återfall i de traditioner, tsarinnan förefunnit i och för utöfvandet af den makt, som hon bemödade sig att ge ny gestalt, och som hon, efter Peter I:s exempel, försökte närma till den europeiska typen, allt under det hon genomsyrade den med sitt personliga inflytande. Den efter hennes diktamen 1764 uppsatta officiella instruktionen för ofvannämnde generalprokurator bär samma prägel, har så att säga en bismak af den gamla moskowi-tiska surdegen. De vanärande beskyllningar, de skällsord, de förolämpningar, som där riktas mot Wjazemskis företrädare (Hljebof), äro hållna i en stil, som var vanlig under de gamla tsarernas tid, men som är

öfverraskande i Katarinas penna. Man finner emellertid där äfven reflexioner af ett annat slag och några i en helt och hållet originel stil:

»Jag tycker mycket om sanningen,» säger kejsarinnan där, »och ni kan säga den utan fruktan och motsäga mig utan fara, blott det är till statens nytta. Jag hör, att hela världen betraktar er som en hederlig man, och jag hoppas bevisa er, att sådana män kunna föra ett ganska angenämt lif vid mitt hof.»

Det sätt. hvarpå Katarina tolkar den makt hon ger sina underordnade, är också ett testamente från det förflutna och ett minne af de seder, som infördes i Ryssland genom den tartariska eröfringen. Hennes generalguvernörer i provinserna likna nästan turkiska paschor; Kayserling, hennes ambassadör i Warschawa, håller där ett hof, som fördunklar Poniatowskis, och Patjomkin tycks ett ögonblick nära att i rikets södra provinser skapa sig ett själfständigt konungarike. Men hon försummar ej att till en viss grad afhjälpa systemets brister genom helt och hållet moderna kontroll-och bevakningsåtgärder. Hon säger: »Jag ger stor myndighet till dem, som jag använder; om man ibland begagnar sig däraf till att göra ondt, så blir det värst för den, som gör det, ty jag försöker att få veta det.» Och hon är afgjordt före sin tid, då hon uppmanar sina ämbetsmän att »känna folkets seder på pulsen». Hon förklarar sig för öfrigt ha stor vördnad för lokala sedvänjor. Då prinsen af Ligne och grefve de Ségur en dag under Krimresan roa sig att rycka den alltid brukliga slöjan från unga tartariska flickors ansikten — som de för öfrigt finna mycket fula —, tar Katarina denna lek mycket illa upp; det är ett »dåligt exempel», som man måste akta sig för.

Men där hennes personliga myndighet står på spel, äro hennes förbättringar i liberal riktning, hennes försök till konstitutionelt regeringssätt, för det mesta endast en tom form. Hon skrifver till prinsen af Ligne: »Min konselj, hvars åsikt jag alltid biträder, då den är minegen». Denna konselj är ytterligare ett påhitt af kejsarinnan, en efter-härmning af de kabinettskonseljer, som förekomma hos andra monarkiska regeringar, men med en mycket mera anspråkslös roll. År 1762 hade Panin framlagt förslag till en rådsförsamling, hvars organisation, enligt Villebois' åsikt, nästan skulle ha gjort den personliga makten om intet. Efter att länge ha öfvertänkt förslaget, antog Katarina det, utnämnde rådsherrar, envisades att man skulle ge dem en annan titel, en rysk titel, ångrade sig sedan, nedlade dokumenten i arkivet, och sedan blef det ej vidare fråga därom. Tvärtom ställde hon efterhand så till, att man nästan tog all myndighet ifrån de redan existerande rådsförsamlingarna, t. ex.'

Senaten och den Heliga synoden, på samma gång som hon bjöd femtio rubler till hvarje soldat vid gardena, som ville lämna tjänsten och uttryckte sin önskan att dra sig tillbaka åt "Moskwa till. De, som tillkännagåfvo sin afsikt att flytta ända till Kasan, fingo nittio rubler. Det var ett sätt att tillintetgöra en af de makter, som täflade med hennes egen. Det första året af sin regering bevistade hon emellertid Senatens sammanträden elfva gånger, men hon måste lägga dess ledamöter på hjärtat att ej under hennes frånvaro sysselsätta sig med saker, »som ej hade med statens angelägenheter att skaffa».

Rättvisligen måste erkännas, att hon vid utöfningen af sin sålunda isolerade och förstärkta personliga myndighet, gick till väga med den strängaste samvetsgrannhet. Furst Sergej Gralitzin berättar i sina Minnen historien om ett senatsdekret, hvarunder kejsarinnan skrifvit sitt namn. Handlingen gick från generalprokuratorn till prokuratorn, från denne till generalsekreteraren, från honom till privatsekreteraren och hamnade slutligen hos en simpel kopist, som var drucken. Då han i detta tillstånd fick syn på den kejserliga underskriften, som föregicks af den traditionella formen »ske alltså» (byt pa siemu), utbrast han: »Du ljuger, så skall det inte ske!» och började kludda ner hela papperet med dessa ord. som han skref kors och tvärs hundra gånger. Man kan tänka sig förskräckelsen på kansliet, då denna profanation upptäcktes. G-eneralprokuratorn kastade sig för kejsarinnans fötter. »Nå, än sedan?» sade hon lugnt. »Ni får låta göra en ny afskrift. Men det är kanske en vink från himlen. Yi måste granska det där dekretet en gång till.» Dekretet granskades och blef verkligen ändradt.

Yi ha förut talat om, huru hon misstrodde sina första intryck. Medveten om sina fel, kom hon genom en ständig

ansträngning af sin kraftfulla vilja att utöfva de motsatta dygderna. Hon med sitt ständigt sjudande sinne och sin alltid utsväfvande fantasi kunde sålunda säga 1782: »Jag har aldrig sett någon entusiasm utan att ha slagit vatten på den». Den gången gjorde hon för öfrigt en ganska olycklig tillämpning af principen: det gällde en subskription, som öppnats i Paris för att ersätta en del af herr de GrassesREGERINGSKONST.

flotta, som gått förlorad genom skeppsbrott. Storfursten Paul, som då var Frankrikes gäst, hade nödvändigt velat deltaga däri: »Trots entusiasmen,» skref Katarina, »är det icke en själ, som inte ångrar och till och med jämrar sig öfver den summa han tecknat sig för.»

För grefve de Ségur, som frågat henne därom, förklarade hon 1785 orsaken, hvarför hon kunnat regera så fredligt efter det hon på ett så stormigt sätt tillkämpat sig makten:

»Sättet är mycket enkelt: jag har skapat mig principer, en regerings- och handlingsplan, hvarifrån jag aldrig afviker; sedan min vilja en gång uttalats, växlar den icke. Här är allt konstant; hvarje dag liknar de föregående. Som man vet, hvad man har att rätta sig efter, är ingen orolig. Då jag gifvit någon en plats, är han säker på att få behålla den, så vida han icke begår ett brott.»

»Men,» frågade grefve de Ségur, »hvad skulle ni göra, om ni märkte, att ni misstagit er vid valet af en minister?»

»Jag skulle behålla honom. Men jag skulle arbeta tillsammans med en af hans underordnade medhjälpare; men själf skulle han få behålla sin titel och sin syssla.»

Härpå berättar hon, huruledes hon, då hon fick underrättelse om segern vid Tchesmé, ansåg lämpligt, att krigsministern, hvilken hon sedan någon tid endast anförtrodde »kontorsbagateller» att expediera, på annat sätt än genom ryktet fick veta den stora och glada tilldragelsen. Hon skickade därför efter honom klockan fyra på morgonen. I den tron, att han skall få uppsträckning för en oordning, som nyligen hade förekommit inom arméförvaltningen, hade ministern knappast blifvit införd, förr än han började stamma fram ursäkter.

»Jag bedyrar, ers majestät, att jag inte har någon andel i det här...»

»Parbleu, min herre, det måtte jag väl veta!»

Vid samma tid fick Katarina, på tal om de händelser, som brådstörtadt följde på hvarandra i Frankrike, tillfälle att framhålla sina egna maximer och sitt sätt att gå till väga. Angående halsbandshistorien skref hon:

»Jag har gud ske lof aldrig varit i den belägenheten, att jag haft att göra med en lurad kardinal. Men om han'288

•endast är lurad? Är det ett brott bos er att vara lurad? Ursäkta, om jag misstänker baron de Breteuil för att ha tillrådt denna dom; jag känner min man; men i sådana fall gör man bäst i att råda kungarne att aldrig skynda sig: Jjas liommt immer früh genug und man könnte die Zeit nehmen wenn alle Leute geschrieen hatten dass es so seyn musste und sottte. Jag har ofta i sådana fall spelat enfaldig; jag begrep ingenting och rättade mig sedan efter det bästa rådet, hvarigenom jag mest fick rättvisan och förnuftet på min sida, och bärande denna egid framför mig, gick jag genom mitt jrkes alla törnen.»

I augusti 1789 förklarade hon för Schrapowicki, att hon alltsedan sitt uppstigande på tronen hade sett, att det skulle bli en jäsning i Frankrike. Hon trodde emellertid inte, att den var så farlig. »Men man har inte försH'att begagna sig af sinnesstämningen. Jag skulle ha dragit La Fajette, såsom varande ärelysten, öfver på min sida och gjort honom till min försvarare. Hvad gjorde jag, då jag uppsteg på tronen?»

En af de triumfer hon vunnit genom si* v^händighet och en af de segrar hon helst berömde sig af, var eröfringen — den andliga eröfringen — af Moskwa. Det var ett långt och svårt arbete. Den gamla moskowitiska staden visade sig motspänstig mot den nya regeringens anda. Det besvär Katarina gjorde sig att utplåna dess likhet med Persiens hufvudstad retade befolkningen. Men 1785 kunde kejsarinnan skrifva:

»Huru mycket den pjåkhönan (Moskwa) än har gjort sig till, har hon till sist måst ta emot mig så, som hon ännu aldrig tagit emot någon, enligt hvad till och med hennes äldsta manliga och kvinnliga skvallerkäringar ha att förmäla.»

5.

Denna Katarinas öfverlägsna konst var icke utan sina brister. Somliga berodde på själfva hennes kön, hvars skröpligheter och svagheter hon var ur stånd att göra sigREGERINGSKONST.

kvitt. »Ack,» sade hon en dag, »om himlen hade gifvit mig ett par bastanta skinnbyxor i stället för kjolar, skulle jag ha åtagit mig att ansvara för allt. Det är med ögonen och armarna man regerar, och en kvinna har endast öron.» Det var icke det enda obehag kjolarna vållade henne. Vi ha redan antydt en brist, som inverkade ofördelaktigt på ledningen af statsaffärerna under hennes tid: denna stora människolederska var ingen människokännare. Hon förstod ypperligt konsten att begagna sina medhjälpare, men icke att välja dem. Hennes vanligen så riktiga och skarpa omdöme och hennes stora klarsynthet lämnade henne härvidlag i sticket. Hon lyckades ej urskilja hos andra de goda eller dåliga egenskaper, som hon upptäckte och analyserade hos sig själf med en så ovanlig skarpsynthet. Det fanns i det afseendet en lucka i hennes intelligens, och den berodde förmodligen, åtminstone till en del, på hennes temperaments inflytande. Det ser ut, som om hennes uppfattning af människorna i allmänhet varit grumlad af de lidelser, för hvilka hon i hela sitt lif varit en lekboll. De generaler eller statsmän, som hon behöfde, bedömde hon endast efter som de behagade eller misshagade henne som maskulina varelser. Hvad hon allra först sökte i sina ledande mäns ansikten, det var det romantiska, det mer eller mindre intagande yttre utseendet. Att hon tog Patjomkin för en skicklig politiker, är ett ursäktligt misstag; han var kanske endast en dåre, men hans dårskap var genialisk. Han tillhörde det slags män, som bruka kallas naturkrafter. Och denna naturkraft, lössläppt öfver de omätliga vidderna i detta »land i trade», för hvilket Katarina själf kände sig född, hade sitt värde. Men efter Patjomkin kom Subof. Denne var endast en kompars, och Katarina tog honom för ett snille.

Motsatsen inträffade också. Då Eumiantsof presenterat för henne en af sina närmaste män, general Weissmann, som han ansåg värdig att ersätta honom i händelse af behof, hade Katarina tre olika samtal med denne officer, och sedan hon vridit och vändt honom åt alla håll, drog hon till sist den slutsatsen, att han var »ett riktigt dumhufvud». Den

olycklige lät snart därpå döda sig i slaget vid Kutschuk-Kajnardje. Han var enligt alla sakförståndiges omdöme en ojämförlig krigare, en af de tappraste bland de tappre. En historieskrifvare har kallat honom »den ryska arméns Achilles».

Sådana misstag förekomma ofta. Men Katarina gick ännu längre. Med det egensinne, som var utmärkande för henne, och den egenkärlek, som var resultatet af hennes framgångar, kom hon småningom därhän att betrakta detta karaktersfel som en grundsats och sätta det i system: den ene mannen var i hennes ögon lika bra som den andre, blott han var foglig och snabb att lyda. Hon uttalade maximer, som bragte hennes beundrare ur fattningen:

»Säg mig,» skref hon till Grrimm, »om någonsin en suverän har mera valt sina ministrar och andra tjänare efter allmänna opinionens råd än Louis XYI? Och vi ha sett, huru det gick. Enligt min åsikt har intet land någon brist på män. Man behöfver inte söka, det gäller blott att använda, hvad man har till hands. Det har oupphörligt sagts om oss, att vi ha brist på män, det oaktadt har allting blifvit uträttadt. Peter I hade medhjälpare, som hvarken kunde läsa eller skrifva; nåväl, gick det inte bra ändå? Ergo är det ingen brist på män, det finns godt om dem, men man måste sätta dem i gång, och allt skall gå bra, blott det finns en, som sätter fart i dem.»

Och på ett annat ställe säger hon:

»Jag har aldrig sökt, och jag har alltid funnit män, som ha tjänat mig, och för det mesta har jag blifvit bra betjänad.»

Det hindrar henne icke från att en dag göra följande reflexioner i ett bref till prinsen af Ligne:

»Hvem vet bättre än jag, att det finns skrifkarlar, som icke veta, att en sjöstad har en hamn?»

Eller denna:

»Det är icke principer, som fattas oss; det är i utförandet, i tillämpningen som det ofta är tafatt och skeft.»

Det hindrar ej heller, att hon 1774 är i begrepp att själf fara till Moskwa för att försöka ta bukt på Pugatschef, hvilken hon efter Bibikofs död ej vet, hvem hon skall sätta upp emot. Hon håller konselj; Gregor Orlof förklarar, att han har sofvit illa och saknar idéer; Rasumofski och Galitzin tiga, Patjomkin röstar för det samma som kejsarinnan, endast Panin har mod att uttala en åsikt, och den lyder så, att kejsarinnan skall vända sig till hans bror, general Panin, hvars tjänster hon länge afsagt sig i den tanken, att en annan skulle uträtta lika mycket i hans ställe. Som faran är öfverhängande, underkastar hon sig, offrar sin fåfänga, och Panin räddar hennes krona och riket. Efter en första sammandrabbning med svenskarne 1788 låter hon ställa fyra fregattkaptener inför krigsrätt; dagen därpå skrifver hon till Patjomkin: »De förtjäna galgen, men det finns ej andra att välja på, så vida det ej faller ner några från himlen.»

Pörhållandet är det, att hon med sina otaliga företag och äfven med sina idéer, hvilka endast äro ett uttryck för hennes nycker, konsumerar medhjälpare alldeles förskräckligt. Hennes maxim, att »företagen skapa män» förleder henne att öka antalet tjänstemän ända till öfverdrift. Oafsedt de bägge hufvudstäderna och några andra folkrikare städer, finns det, enligt en samtidas vittnesbörd, i landsorten en tjänsteman på hvar tionde invånare. Och hennes åsikt, att den ene är lika god som den andre, gör, att hon oupphörligt — för en småsak, för ett ord, som stöter henne, för en min, som hon finner obehaglig, eller till och med utan skäl, endast för nöjet att byta om och få se ett nytt ansikte, som hon naivt erkänner i ett bref till Grimm — afsätter eller kasserar än den ene än den andre af sina bästa tjänare. Rumiantsof, den störste krigare, som Ryssland har frambragt före Suwarof, är 1788 ännu vid lif och i stånd att mottaga ett öfverbefäl, och Alexej Orlof, hjälten från Tchesmé, brinner af lust att upprepa sina forna mandater. Han har nu för sig en viss erfarenhet i krigareyrket, där han gjorde sin lärospån 1770, och ett namn, som Katarinas egen entusiasm har omgifvit med en sådan gloria, att hans rykte ensamt är värdt lika mycket som en flotta'

och en armé. Men bägge två, både Rumiantsof och Or-lof, ha för länge sedan blifvit offrade för Patjomkin och Katarina är bragt därhän att nödgas söka generaler och eskaderbefälhafvare i England, Holland och Tyskland. Slutligen träffar hon på Nassau-Siegen, som efter att ha imponerat på henne med sitt skräfvel och sina teaterkostymer, snart kostar henne en flotta och bereder henne skammen af ett nederlag utan like i den unga ryska marinens historia.

Den dåraktiga optimism, som ingår i Katarinas karakter och som medhjälpare sådana som Nassau och Patjomkin sorgfälligt underblåsa, måste äfven i detta kapitel uppföras på hennes debetkonto. Historien om de på lärft målade dekorationerna, som under Krimresan haft till uppgift att, där kejsarinnan passerade, föreställa byar, som icke funnos, har blifvit dementerad. Men det fattas mycket litet i att den kunnat vara sann, enligt intyg af just de personer, som ha bestridt dess sanning. Prinsen af Ligne hör till dessa senare, men han påpekar, att som Katarina aldrig gick till fots, kunde hon ej se annat än hvad man ville visa henne, och inbillade sig ofta, att en stad var byggd och bebodd, »då denna stad ej hade några gator, gatorna inga hus och husen inga tak, dörrar eller fönster.» Grefve de Langeron, som sedan blef guvernör öfver dessa provinser och hvars memoarer ej röja några fientliga förutfattade meningar, uttrycker i ännu bestämdare ordalag samma åsikt. En proklamation af guvernören i Harkof, Yassili Tschertkof, publicerad vid samma tid för att underrätta invånarne om suveränens ankomst och

antyda deras plikter vid detta högtidliga tillfälle, är också karakteristisk i samma riktning. Tschertkofs ämbetsmän åläggas att ikläda sig sina bästa dräkter, då de gå ut för att möta hennes majestät. Flickorna skola vara omsorgsfullt kammade och ha blommor i håret. Blommor skola de också strö ut på den väg, där kejsarinnan drar fram, och hela befolkningen »skall uttrycka sin förtjusning med lämpliga åtbörder och attityder». De hus, som ligga vid vägen, skola ommålas, taken repareras, dörrar och fönster prydas med festoner och så mycket som möjligt med förhängen, som äro behagliga för ögat. Det är förbjudet

att berusa sig och framlämna till hennes majestät någon böneskrift, detta vid straff af knutpiska och tvångsarbete. De lokala myndigheterna skola dessutom vaka öfver, att kejsarinnans genomfart ej ger anledning till någon prisstegring på lifsmedel. Furst Schtscherbatof berättar å sin sida, att man i Moskwa hade kört bort alla tiggare, för att tsarinnan ej skulle få se dem. »Kejsarinnan har betraktat, men hon har icke sett» (vidiela i ne vidala), tilllägger han, begagnande sig af en oöfversättlig ordlek. Hon har sett utan att förstå. Det är på det sättet hon har kommit till den öfvertygelsen, att »det ej finns några magra människor i Ryssland», enligt hvad hon en dag försäkrar Grrimm.

Men hela eröfringen och ordnandet af den tauriska halfön voro i Patjomkins hand blott ett kolossalt féeri, som sattes i scen af denne märkvärdige improvisatör och försvann med honom. Då man ser honom i verksamhet, vet man ej, hvad man skall beundra mest: hans utomordentliga driftighet och hans fruktsamma fantasi eller den oerhörda naivitet, hvarmed både Katarina och han ta på fullt allvar denna skapelse, som måste kallas en galenskap, en dröm och en barnslig mystifikation. Uppgiften är att förvandla en ödemark till ett odladt, ordnadt, befolkadt land, bebodt af industri och konst, och det gäller att göra detta på fyra år, som genom ett trolleri. Patjomkin griper verket an. Han låter skogen växa upp ur stepperna, skickar efter frön till alla slags kända grönsaker, planterar vingårdar, odlar mullbärsträd till uppfödande af silkesmaskar, bygger fabriker, teatrar, palats, kaserner och katedraler. Han betäcker halfön med präktiga städer. Dessa städers historia är häpnadsväckande. De exempel, som Amerika i våra dagar erbjuder i samma genre af ögonblicksimprovisationer, äro här öfverträffade. År 1784 söker man en plats för provinsens hufvudstad, som skall heta Jekaterinoslaf till Katarinas ära. Två månader efter det platsen är bestämd, tänker man redan på att där grundlägga ett universitet, öppet icke allenast för infödingarne, utan också för de utländingar man ämnar locka dit från alla Europas väderstreck. Snart visar sig en här af arbetare på Dnjepers högra strand, på den utvalda'

platsen, ej långt ifrån en tarflig tartarisk by, som heter Kaidak; löjtnant Sinielnikof, som för befälet öfver dem, erhåller 200,000 rubler till de första omkostnaderna, och arbetet börjar. Staden skall kanta floden till en utsträckning af 25 werst (ungefär 30 kilometer) och betäcka 300 kvadratwerst med 200 fot breda gator. Den skall förses med en park innehållande botanisk trädgård, damm för fiskodling och diverse andra agremanger. I midten skall resa sig ett palats för Tauriens furste, Patjomkin den Präktige. Rundt omkring skola gruppera sig de byggnader, som äro afsedda för de olika förvaltningsbyråerna, därefter komma bostäder för de arbetare, som användas till stadens uppbyggande, verkstäder, fabriker, slutligen den blifvande befolkningens hus. Tolf stora fabriker, däraf ett sidenväfveri, äro påtänkta och kapitalen till deras anläggande delvis samlade. Ett justitiepalats i de antika basilikornas stil, en stor basar i Propylæernas stil, en börs, en teater, ett musikkonserva-torium, slutligen en katedral efter S:t Peters modell, men större, skola resa sig på olika punkter af staden, lämpligt valda. Materialet är färdigt, enligt Patjomkins utsago. Man skickar för öfrigt redan efter professorer för universitetet och konservatoriet. Den ryktbare Sarti skall leda denna senare anstalt. Till professuren i historia vid universitetet kallar man en fransman vid namn Guyenne, som visserligen är militär till yrket, men det är inte så noga. Man funderar också på ett observatorium. Man tänker sig ett slags quartier latin för vetenskapsmännen och studenterna.

Sådana äro planerna, låt oss nu se på resultaten. Patjomkins palats bygges verkligen, med växthus, ett för ananas, ett annat för lagrar och orangeträd, andra för granatträd, dadelpalmer o. s. v. Äfven sidenväfveriet bygges. Det

kostar 240,000 rubler och är i gång i två år, hvarefter man af flera skäl, hufvudsakligast af brist på råämne, afstår från affären. Silkesodlingen, för hvars skull en direktör med betydlig lön blifvit hämtad från utlandet, producerar ett maximum af tjugu skålpund om året! Den återstående delen af den stora staden förblir i sitt tillstånd af chimère. Jekaterinoslaf måste nöja sig med att med tiden bli en liten landsortsstad. Cherson, hvartill Josef II lade den förstaREGERINGSKONST.

stenen 1787 — han påstod, att Katarina sedan hade lagt den sista — går ett jämförelsevis mera lysande öde till mötes. I andra trakter af riket var det snabba skapandet af administrativa eller industriella medelpunkter utsatt för liknande risk. Skalden Djerschawin, som 1787 åtföljde Petrosawodsks guvernör på en resa för att inviga en stad, som skulle bli hufvudort i sitt distrikt, kunde aldrig komma fram till målet, efter hvad han berättar: staden existerade endast på papperet!

Emellertid blef Krim eröfradt och lyckades bli befolkadt.

»Sådant är Kyssland,» sade grefve de Ségur, »den absoluta maktens och den passiva lydnadens dubbla trolleri; ingen knotar fastän man lider brist på allt, och allt går, fastän ingenting blifvit förutsedt eller förberedt i tid.»

Allt gick verkligen, från början af Katarinas regering till dess slut, och den passiva lydnaden har sannolikt en stor andel däri. Man känner till historien om den engelske bankiren i Petersburg, Sutherland. En dag infinner sig hos honom Katarinas polismästare Rylejef och meddelar honom på skonsammaste sätt en order från kejsarinnan beträffande hans person, en befallning, som han ej kan annat än beklaga, trots all sin vördnad för hennes majestäts vilja, men som det ej står i hans makt att låta bli att utföra. Kort och godt, han har fått i uppdrag att låta stoppa upp den olycklige finansiera. Man kan föreställa sig dennes häpnad. Lyckligtvis blir misstaget upptäckt i tid. Kejsarinnan hade talat om att låta stoppa upp en favorithund, som hon nyss förlorat, och hvars engelska namn hade föranledt Rylejefs vilsetag. — Den engelske läkaren Dimsdale berättar i de anteckningar han efterlämnat om sin vistelse i Ryssland, att då han vid kejsarinnans vaccinering ville ta lymfa från ett barn tillhörigt ett fattigt bondfolk, opponerade modern sig, ty enligt den tidens tro skulle det bli den lilla varelsens död. Men fadern blandade sig i saken: »Om kejsarinnan befallde oss att hugga bägge benen af barnet, skulle vi inte göra det?» Men Dimsdale tillägger ännu ett drag: det sjuka barnet låg i ett för starkt uppeldadt rum, i förpestad luft, ty om man öppnade ett fönster, skulle det, enligt föräldrarnas'296

påstående, bli den lilles död. Men Dimsdale visade dem en rubel, ocb fönstret blef genast öppnadt.

Denna anekdot antyder ännu ett allsmäktigt verktyg, som tack vare landets seder ställdes till Katarinas förfogande och som hon ej försummade att använda. Hon begagnade det beslutsamt och till öfverdrift, på sitt vanliga sätt- Hon gaf mycket och lät folk ta ännu mera. Slöseriet var oerhördt inom förvaltningens alla grenar. En dag, då Katarina hade en svår hufvudverk, smålog hon och sade, att hon ej kunde förvåna sig öfver de lidanden hon utstod, hon hade ju sett i sina räkenskaper, att hon använde ett poud (16 kilogram) puder om dagen till sitt hår! Efter denna detalj kan man sluta sig till det öfriga. Men de räkningar, som engelsmannen Harris skickade till sitt hof på, bland annat, tiotusental pund sterling, som hans franska kollega användt för att muta kejsarinnans ämbetsmän, voro ej mindre fantastiska. Baron de Breteuil var den ende franske minister på denna tid, som fått fullmakt att använda en betydlig summa på detta sätt — ända till en million francs. Och han begagnade den ej. Hans efterträdare hade mycket svårt för att få några tusen francs, afsedda att köpa inflytelserika personer eller några hemliga aktstycken. Och dessa försök, hvilka i "Versailles betraktades som onödiga och farliga, hade i allmänhet ingen framgång under Katarinas regering. En af kejsarinnans tjänstemän, som hade eller tycktes ha längtan efter en elegant vagn tillverkad i Paris, ändrade tanke innan han hade fått presenten, och omtalade detta för tsarinnan, som själf dikterade för honom ett ironiskt artigt afvisande bref. Efter baron de Breteuil, i den långa raden af ombud, representerande den franska politiken, som efterträdde honom i Petersburg, var det endast grefve de Ségur, som lyckade» utöfva något verkligt inflytande, och penningen, som han för öfrigt skulle haft mycket

svårt att begagna sig af, spelade härvidlag ingen roll.

Från 1762 till Katarinas död fanns det blott en enda stor mututdelare i hennes rike -— och det var hon själf. Säkert är, att hon begagnade sig af detta medel hufvudsakligast för rikets bästa, så som hon uppfattade det, och att hon därvid kom i tillfälle att utföra många storverk.

Men lika säkert är, att moralen led däraf och att de idéer och vanor, som sålunda inympades på nationen, voro bestämda att utöfva ett långvarigt och olycksdigert inflytande på dess yttre utveckling.

Yi skola nu söka företaga en hastig granskning af de resultat, som erhöllos medels alla dessa i den lysande här-skarinnans hand samlade resurser. ANDRA KAPITLET.

Inre politik.

Den politiska polismakten. — Lagstiftning. — Förvaltning.

t.

Lyckliga folk ha ingen historia; från och med 1775 räknades det ryska folket från den inre politikens synpunkt till de lyckliga folken. Efter den stora ansträngning Katarina måst göra för att kufva Pugatschefs uppror var hon till en början trött, sedan besviken och slutligen upptagen af sina yttre företag, eröfringen af Krim, det andra turkiska kriget, Polens andra och tredje delning och det antirevolu-tionära fälttåget. Ända till 1775 måste hon ge utlopp åt sin öfversvallande verksamhetslust i alla riktningar. Först hade hon att försvara sin tron mot en rad af mer eller mindre hotande angrepp, hvilka hon bemötte med en serie af polisåtgärder, mer eller mindre ägnade att öka hennes ära.

I oktober månad 1762 blef en viss Peter Hruschtschof jämte bröderna Semjon, Iwan och Peter Gurief, anklagade för att genom en sammansvärjning ha velat sätta upp Iwan af Braunschweig på tronen; denne var, som man vet, sedan 1741 inspärrad i fängelse. Jämte sina medbrottslingar dömd att deporteras till guvernementet Orenburg, deltog Hruschtschof 1772 i den resning af till Sibirien landsförviste, som leddes af den beryktade Benjowski. Han lyckades undkomma efter en rad af romantiska äfventyr, flydde till

västra Europa, öfver Amerika, och tjänade i franska armén som kapten.

Denna sammansvärjning — verklig eller diktad, ty de anklagades brottsliga afsikter tyckas aldrig ha blifvit fullt bevisade — har ofta sammanblandats med en historia af senare datum, hvari furstinnan Daschkof blef komprometterad. I maj 1763, medan Katarina vistades i Moskwa för att krönas, blefvo nya arresteringar för högförräderi anbefallda af kejsarinnan. Men om den olycklige Iwan, som fortfarande försmäktade i sitt fängelse, var det denna gång ej fråga. Det gällde något helt annat. Ett rykte hade ut-spridts, att Katarina ämnade gifta sig med Gregor Orlof. Några af dem, som tagit största delen i den nya tsarinnans upphöjelse, med Fedor Hitrowo i spetsen, ansågo rikets bästa hotadt af denna verkliga eller förmenta plan. Att hindra kejsarinnan från att fullfölja den eller, i händelse af motstånd från hennes sida, att döda favoriten, skulle ha varit ändamålet med komplotten. Hitrowo blef förrådd af en bland sina vänner, som samtidigt angaf såsom hans med-brottslingar: Panin, Tjeplof, Passek, de flesta af hjältarne från den 12 juli, och furstinnan Daschkof. Hitrowo, som arresterades, tog på sig hela ansvaret. Han hade trott sig tjäna riket och kejsarinnan. Då furstinnan Daschkof förhördes, svarade hon, att hon ej visste något, men äfven om hon vetat något, skulle hon ha tegat. För öfrigt, om kejsarinnan ville, att hennes hufvud skulle falla på schavotten, sedan hon hjälpt henne att sätta en krona på sitt eget, var hon beredd! Saken fick inga särdeles allvarliga följder. Endast Hitrowo blef förvisad till sitt gods i guvernementet Orel. Man offentliggjorde äfven på Moskwas gator en ukas, som ej var något annat än förnyande af en dylik från Elisabeths regering och hvarigenom invånarne förbjödos att sysselsätta sig med saker, som ej anginge dem. Statens angelägenheter i allmänhet voro inbegripna i de sålunda uppräknade sakerna. Förbudet upprepades 1772.

Nästan samtidigt höjde en präst, ärkebiskopen i Rostof, Arsène Matsiejewitsch, upprorsfanan med långt dristigare hand. Katarinas politik gentemot det ortodoxa prästerskapet lämnade rum för ganska välgrundade anmärkningar.'300

Då hon uppsteg på tronen, hade hon uttalat sig kraftfullt mot de åtgärder, hvarigenom Peter III hade ådragit sig kyrkans missnöje, om icke dess motstånd i handling. Hon hade låtit öppna de af tsaren stängda enskilda kapellen, förbjuda uppförandet af hedniska pjeser på teatern, skärpa bokcensuren, och slutligen hade hon hejdat indragningen af de kyrkliga godsen. Plötsligt ändrade hon tankar och återkallade alla dessa åtgärder, hvilka skyddat intressen, dem hon ej längre ansåg sig behöfva ta hänsyn till. En del af de gods, som återlämnats till sina förra innehafvare, togs ånyo igen. Prästerskapet böjde hufvudet, som det hade gjort förut. Endast Arsène reste sig som försvarare af de kränkta gemensamma rättigheterna. Han gick ända därhän, att han i ritualen införde nya formler, hvilka, under förevändning att utgöra ett anatema mot kyrkans fiender, syftade direkt på kejsarinnan. Arresterad och förd inför sin suverän, lär han ha farit ut mot henne i så våldsamma ordalag, att hennes majestät blef tvungen att hålla för öronen. Han blef dömd till degradering och inspärrad i ett kloster, där han på särskild befallning måste utföra de gröfsta sysslor, bära vatten och hugga ved. Eyra år senare, efter ett nytt upprorsförsök, utbytte han klostret mot ett bättre bevakadt fängelse. Man valde Revals fästning, för att han ej skulle kunna tala ryska med fångvaktarne, hvilka endast förstodo lettiska. Han bytte om namn och kallade sig bonden Andrej Vral, d. v. s. lögnare, eller Brodiaghin, som betyder stråtröfvare. Han dog 1772. Ett år förut hade en köpman vid namn Smolin upprepat den olycklige biskopens protest mot inskränkningarna i prästerskapets rättigheter. I ett bref adresseradt till kejsarinnan och fullt af de giftigaste skällsord anklagade han henne öppet för att endast ha lagt hand på kyrkogodsen för att dela ut dem till Orlof och andra gunstlingar. Han slutade med följande tirad: »Du har ett stenhjärta som Farao. Hvilket straff är du ej värd, du som dagligen straffar tjufvar och röfvare!» Katarina visade sig mild och ådagalade därigenom, att den vildsinta människan förtalade henne. Smolin fick endast fem års fästning, hvarefter han på egen begäran blef munk, och man hörde ej vidare talas om honom.

Men redan 1764 hade Iwan af Braunschweigs död stänkt en ny blodfläck på henne, som tack vare dramat på Rop-scha stod där omstrålad af den nya regeringens gloria. Iwan var, som man erinrar sig, den lille tvåårige kejsaren, som 1741 störtades af Elisabeth. Först inspärrades han med sin familj på Holmogory vid Hvita hafvet och sedan ensam i Schlüsselburgs fästning. Han hade växt upp i fängelsets mörker och påstods vara sinnessvag; men han hade regerat, och en liknande kupp som den, hvarigenom han blifvit störtad från tronen, kunde sätta upp honom där igen; han var fortfarande en hotelse. Han vållade till och med oro hos Voltaire, som förutsåg, att filosoferna ej skulle få någon vän i honom. 1 september 1764 försvann han. Händelsen har varit föremål för motsägande skildringar och kommentarier, hvari historien löper stor fara att råka vilse. För att göra sin kejserliga väninna en tjänst, åtog patriarken på Ferney sig att stufva om händelsen. Äfven andra arbetade därpå, Katarina först och främst. De fakta man känner till äro följande. En officer vid namn Mirowitsch, som hörde till bevakningen på Schlüsselburgs fästning, öfvertalade en del af den trupp han hade under sitt kommando att vara honom behjälplig med att befria »tsaren». Men Iwan hade hos sig två vaktare, hvilka nyligen fått en sträng order: de skulle hellre döda fången än låta honom undkomma. Och de dödade honom. Katarina blef misstänkt för att vara delaktig i detta mord; man trodde, att det var en komplott mellan henne och Mirowitsch. Denne lät visserligen döma och afrätta sig utan att säga ett ord, men hade man ej inbillat honom, att han skulle bli benådad i sista ögonblicket? Det fanns prejudikat: under Elisabeth hade flera höga dignitärer, Ostermann bland andra, sålunda blifvit benådade af kejsarinnan i det ögonblick, då deras hufvud redan låg på stupstocken.

Processen företedde några egendomliga detaljer: på kejsarinnans särskilda befallning vidtog man inga åtgärder för att upptäcka några medbrottslingar, som dock förmodligen funnos. Man oroade ej Mirowitschs släktingar. Men det skulle vara ovärdigt att grunda en anklagelse på så svaga indicier. Katarina visade vid detta tillfälle ännu en gång,'302

hvilken själstyrka hon besatt. Hon var stadd på en resa i Livland, då hon blef underrättad om tilldragelsen. Hon påskyndade ej sin återkomst och ändrade ingenting i sin resplan.

Men den stora politiska krisen i rikets inre förhållanden infaller mellan åren 1771—75. I alla tider, åtminstone ända till det nuvarande århundradet, har Ryssland varit pretendenternas klassiska land. Från första hälften af sjuttonde århundradet, efter Rurikdynastiens utslocknande, uppträda de med korta mellanrum. Under Katarina är det en nästan oafbruten serie. År 1765 antaga två deserterade soldater, Gawrilo Kremnief och Jewdokimof, den ene efter den andre, Peter IILs namn. Den mördade tsarens blodiga skugga uppträder ånyo 1769, och det är återigen en desertör, Mamykin, som anlägger den ärelystna och tragiska masken. Emelian Pugatschef är således endast en efterapare. Men denna gång har Katarina ej längre att göra med en komplott i mörkret eller ett barnsligt försök, som lätt kufvas med några slag af knutpiskan eller ett par hugg af bilan. En riktig storm reser sig bakom denne vilde samoznawiets och hotar att skaka tronen och själfva rikets grundvalar och komma hela den politiska och sociala ordningen att störta samman. Det gäller nu ej längre en simpel tvekamp mellan mer eller mindre väl beväpnade usurpatörer för att försvara eller eröfra en krona, som sedan lång tid tillbaka alltid tillhört den, som kunnat taga den. Den strid, som nu uppstår, har ett annat namn och en annan innebörd. Det är en strid mellan den moderna staten, som Katarina söker forma till ur det ofullbordade verk Peter I lämnat efter sig åt sina arfvingar, och urtillståndet, hvari massan af det ryska folket ännu envisas att lefva, mellan organisation och oorganisk oreda, som äro de vilda folkens naturliga tillvarelseform, mellan centralisation och den centrifugalkraft, som karakteriserar detta naturtillstånd. Det är också ett anskri från de i nöd försänkta djupa lagren af folket mot den privilegierade klassens parvenyprakt. Det är en national-medvetandets protest mot filosofernas och skaldernas pane-gyriker, mot Voltaire och Djerschawin, hvilka täfla att prisa den nya regeringens härlighet. Ty om Katarina på denINRE POLITIK.

höjd, där hon tronar med sin skara af dignitärer och gunstlingar, med hela pompen och majestätet af sin upphöjda rang, har gjort mycket för att hennes namn, hennes makt och egen storhet skola omgifvas af ojämförlig glans, har hon ännu ej gjort någonting för dem där nere, för de ringa, de små, som träla och lida liksom fordom, som ej ta någon del i, ej förstå dessa triumfer, dessa eröfringar uppifrån och endast harmas öfver den glans, som strålar där uppe och gör deras eget elände så mycket mera skärande. Bland dem hade Peter III:s korta regering väckt förhoppningar och kvarlämnat saknad. Indragningen af kyrkogodsen, som påbörjats af kejsaren, hade tyckts vara ett steg på väg till de lifegnas frigörelse och ledde verkligen dit. De lifegna, som voro fästade vid de sekulariserade områdena, blefvo fria. Yi ha sett, att Katarina afbröt detta arbete. Peter hade också infört en æra af fullständig tolerans gentemot sekterister. Han brydde sig ej om att spela polis till försvar för den ortodoxa kyrkan. Legenden gjorde som vanligt hans förtjänster större än de verkligen voro. »Stymparne». skoptsi, vördade särskildt i honom ett helgon och en martyr för deras sak. Hans förbindelse med denna sekt skulle ha varit den bestämmande orsaken till hans död. Yissa omständigheter i hans äktenskapliga lif gåfvo sannolikhet åt dessa fabler. Katarina deltog, som vi ha sett, ej heller i detta afseende i sin makes villfarelser, och hvad som skapat hennes seger vände sig nu emot henne. Raskol spelade en betydande roll i den upproriska rörelsen och jämte honom alla missnöjets och oredans element, ända till den sjudande oron hos de asiatiska raserna, hvilka i grannskapet af Kasan och till och med Moskwa lågo i strid med statens russifie-rande öfvermakt: allt detta uppträdde på stridsplatsen mot staten och mot det system, som den skapat och upprätthållit. Emelian Pugatschef utgjorde endast ett verktyg och en bulvan för detta ofantliga proletariat med dess agg och dess begärelser. Före hans uppträdande hade ofta yppat sig enstaka exempel på uppror bland de vid jorden bundna lifegna. Endast i guvernementet Moskwa förekommo 1768 nio fall, hvarvid jordegarne dödades af sina bönder. Följande år var det åter åtta sådana fall, och bland offren var'304

en af hjältarne i sjuåriga kriget, general Leontjef, som blef tillfångatagen i slaget vid Zorndorf och var gift med

en syster till segerherren Eumiantsof.

Emelian Pugatschef var son till en donsk kosack. Äfven han hade som simpel soldat deltagit i sjuåriga kriget och hade utmärkt sig där; sedan hade han varit med i kriget mot turkarne och deserterat. Tillfångatagen tog han till flykten och började ett lif som outloiv och röfvare, förberedelsen till det blodiga epos, hvarmed hans bana afslutades. En flyktig likhet med Peter III, som skulle ha hjälpt honom att spela sin roll, har blifvit förnekad och tycks ej grunda sig på några pålitliga vittnesbörd. På de porträtt af honom, som finnas, ser man intet spår däraf. Peter III hade ett ansikte som en grimaserande apa; Pugatschef är den vanliga typen för en rysk muschik. Han tog den aflidne kejsarens namn, liksom andra hade tagit det före honom. Men han hade den olyckliga turen att dyka upp just vid tidpunkten för de sociala oroligheter, hvilkas orsaker vi ofvan angifvit. Han framkallade ej denna rörelse, som länge varit förberedd, det var snarare denna rörelse, som bemäktigade sig honom. Han försökte ej ens att leda den. Han ställde sig i spetsen för den och rusade framåt med sänkt panna, drifven af den vilda, dånande floden. Det var en förfärlig stormlöpning, som betäckte hälften af det ofantliga riket med rykande och blodiga ruiner. Efter fyra år segrade det ordnade elementets disciplinerade styrka öfver det vilda elementet. Besegrad och tagen till fånga af en af Panins underbefälhafvare, fördes Pugatschef till Moskwa i en träbhr, dömdes till döden och afrättades. Bödeln högg af honom hufvudet, innan han lät sönderslita kroppen mellan fyra hästar. Katarina försäkrade, att det skedde på hennes befallning; hon var angelägen att synas mänskligare än Louis XY hade varit mot Damiens. Hon hade emellertid andra oförrätter och andra brott att hämna. De, som föllo offer för Pugatschef och hans skaror, kunna ej räknas, och Katarina var mycket uppskrämd. Det hjälpte icke, att hon skickade till Voltaire mer eller mindre kvicka infall om »markis de Pugatschef».

Ett bisarrt drag i denna historia, men som man ofta sett upprepas under liknande förhållanden, var att Pugat-schef och hans följeslagare, allt under det de uppreste sig mot staten, sådan de sågo den organiserad i Katarinas händer, ögonblickligen skyndade sig att kopiera denna organisation eller åtminstone apa efter den i dess smådetaljer och yttre former. Efter att ha gift sig med en flicka af folket, var den falske kejsaren angelägen att omge henne med ett slags hof. Unga bondflickor, som dresserades med käppen, spelade hoffröknar på det mest groteska sätt, försökte sig på ceremoniösa nigningar och vördnadsfulla kyssar på handen. För att öka illusionen hos sin förmenta suveränitet hittade Pugatschef på att ge sina förnämsta underbefälhafvare namn efter de mest framstående personerna i Katarinas omgifning: kosacken Tschika antog namnet Tscher-nischof och titel af fältmarskalk, andra kallade sig grefve Worontsof, grefve Panin, grefve Orlof o. s. v. *

Denna komedi blef dyr för alla parterna. Katarina förlorade återstoden af sin forna entusiasm för godtgörandet af de sociala orättvisorna; Ryssland gjorde omätliga materi ella förluster och gick därtill sannolikt miste om en regering, som visat tendenser till att vilja utmärka sig för stora reformer i human anda. Katarinas inre politik bar ända till slutet, som vi redan antydt, spår af dessa förfärliga år och liksom ett blodigt ärr efter de gifna och erhållna huggen under en strid, som gällt lif och död. Det fanns andra döda än de, som omkommo genom eld och svärd. Några af de idéer, som Katarina fört med sig upp på tronen, stannade på slagfältet — kanske hennes bästa.

Beträffande statens politiska polismyndighet var det system hon tillämpade, i synnerhet från 1775, reaktionärt i jämförelse med det Peter Eli hade infört. Peter hade

* Den tragiska historien om detta uppror har inspirerat poeter och romanförfattare, innan den lockat historieskrifvarne. Ämnet var kinkigt att behandla vetenskapligt. Skalden Puschkin, hvilken kejsar Nikolai godhetsfullt lät begagna en del af de till denna sak hörande aktstycken, som förvarades i statsarkivet, påbörjade emellertid en grundlig afhandling om dessa händelser, hvilka sedan ofta varit föremål för den historiska kritiken.

upphäft det ohyggliga hemliga kansliet, ett skamligt arf från en tid, som Byssland kunde ha hopp om att aldrig mera behöfva upplefva. Katarina ville ej återupplifva institutionen med dess förfärliga gammalmodiga former, men småningom lagade hon så, att hon, med utlämnande af namnet, fick nästan hela saken tillbaka: hon fick

Stepan Iwanowitsch Scheschkofski, från hvilken hon aldrig skilde sig. En legend har bildat sig omkring denne mans hemlighetsfulla person. Verkligheten kunde kanske icke mäta sig i rysligheter med de minnen, som Iwan Wassiljewitschs bödlar efterlämnat, men var förmodligen sådan, att den kastade en viss skugga öfver det anseende, som filosofernas väninna gjorde anspråk på att bibehålla i Europa. Scheschkofski hade hvarken någon officiell titel, som motsvarade hans sysslor, eller någon synlig organisation för sitt inkvisitionsarbete. Men han hade sina ögon och sin hand öfverallt. Han tycks ha ägt förmågan att vara allestädes närvarande. Han arresterade ingen, han inbjöd till middag, och ingen vågade säga nej till bjudningen. Efter middagen pratade man, och den komfortabla och tysta bostadens väggar förrådde aldrig dessa samtals hemlighet. En särskild fåtölj lär ha varit afsedd för gästen, som ett alltid älskvärdt men betydelsefullt ord hade förmått att öfverstiga den fruktade tröskeln. Plötsligt fjättrade denna länstol den, som artigt uppmanats att ta plats däri, och for ner under golfvet med honom, dock på det sätt, att delinkventens hufvud och axlar stannade i den öfre våningen. OfEret bibehöll sålunda sitt incognito gent emot Scheschkofskis medhjälpare. Endast nedre delen af kroppen underkastades af dessa en mer eller mindre sträng behandling. Scheschkofski själf vände sig bort i detta ögonblick och låtsades vara helt och hållet främmande för hvad som tilldrog sig. Sedan exekutionen var fullbordad och fåtöljen återtagit sin plats med sin gäst, vände han sig om med ett småleende på läpparna och återupptog samtalet där denna lilla öfverraskning hade afbrutit det. Det berättas, att en ung man, som blifvit förberedd på hvad som väntade honom, begagnade sig af sin sinnesnärvaro och sin stora muskelstyrka för att tvinga Scheschkofski själf att intaga den plats på den ödesdigra stolen, som var bestämd förINRE POLITIK.

honom. Sedan rusade han på dörren. Resten kan man gissa. — Scheschkofski dog 1794 och efterlämnade en stor förmögenhet.

Allt detta finnes icke omtaladt i de lagar, hvarmed Katarina 1767 ville begåfva Ryssland. Låt oss nu granska hennes lagstiftningsarbete.

2.

Under loppet af 1765 skref Katarina till d'Alembert och underrättade honom i följande ordalag om det snara afsändandet af en skrift, som hon författat och som hon ville underställa hans omdöme:

»Ni skall där få se, huru jag, till mitt rikes nytta, har plundrat presidenten de Montesquieu utan att namnge honom; jag hoppas, att han, om han från andra världen ser mig arbeta, skall förlåta mig detta plagiat för tjugu millioner människors lycka, som skall bli resultatet däraf. Han älskade mänskligheten för mycket för att kunna bli stött däröfver. Hans bok är min bönbok.»

Två år därefter är arbetet ännu ej färdigt, och Katarina uppger därför följande orsak till den store filosof, som hon valt till domare:

»Det, som jag flere gånger sagt er att jag arbetar på, är inte längre likt det jag har velat skicka. Jag har strukit, sönderrifvit och bränt tipp hälften, och Gud vet, hvad det blir af det öfriga.»

Men mot midten af 1767 äro Katarinas arbeten fullbordade, och frukten af hennes långa möda offentliggöres; det är den beryktade Instruktionen för Lagstiftande församlingen, som hon samtidigt beslutat inkalla. Den sista sidan innehåller följande utgjutelse:

»Gud förbjude, att det, sedan det af oss begynta verket nu förts till slut, i världen må finnas en annan nation, där rättvisan är bättre tillgodosedd och den allmänna lyckan följaktligen större. Det mål, jag åsyftar, skulle då icke vara vunnet. Jag vill icke lefva för att se denna olycka.»'308

Katarina gjorde sig, som man ser, en bög föreställning om sitt arbetes betydelse. Det är en hel revolution, som hon föresatt sig att genomdrifva med presidenten de Montesquieu tillhjälp, en ny epok, som hon trodde sig öppna icke allenast i Rysslands, utan i alla europeiska nationers historia. Lydande de nya lagar, som man ämnade

diktera för det, skulle det ryska folket gå i spetsen för den civiliserade världen. Men då Katarina uppgaf författaren till »Lagarnas anda» som sin ende medarbetare i utförandet af det stora verket, yppar hon ej sitt arbetes hela hemlighet. Hon förbigick en annan likaledes tvångsanonym medarbetare. Den af henne författade instruktionen är ingenting annat än en samling principer, affattade i en följd af paragrafer, en politisk och filosofisk antologi afsedd till handledning för de blifvande lagstiftarne vid upprättandet af den nya Lag, som det är meningen att skänka Ryssland. Men af dessa 526 paragrafer är det endast litet mer än hälften, som är lånad från Montesquieu; det öfriga är taget, afskrifvet nästan ordagrant, ur Beccarias Afhandling om brott och straff.

Yi ha förut talat om denna kompositions formella värde. Hvad innehållet beträffar, motsvara de ädla drag, som däri uppenbara sig, den allmänna karakteren hos Katarinas åsikter och tendenser vid denna tid af hennes lif. Liberalism, optimism, sentimentalitet, det är de förhärskande grundtonerna. Öfverallt möter man en vädjan till känslan, fosterlandskärleken, humaniteten, kärleken till nästan. »De rika böra ej förtrycka de fattiga.» »Kärleken till fäderneslandet är ett medel att förhindra brott.» Det finns dussintals paragrafer i den stilen. En enstaka paragraf gränsar till socialism. Olägenheterna af den vanliga kontrasten mellan rikedom och fattigdom framställas där på ett sätt, som borde tillfredsställa de hänsynslösaste anhängare af jämlikhetsprincipen. Det är för öfrigt på många ställen fråga om jämlikhet och frihet och äfven om den naturliga rätten och dess konflikter med den positiva rätten. Antiteser mellan lagarna och sederna, mellan politiska felsteg och moraliska felsteg, mellan fängsligt förvar och fängelsestraff uppdragas med hela den originalitet i uppfattning och hela den genialitet, som man kan vänta af Montesquieu och Beccaria.

Tortyr och raffineradt grymma straff brännmärkas efter förtjänst. Paragraferna 209—10 innehålla till och med en argumentation mot dödsstraffet, dock med ett förbehåll beträffande fall af politisk nödvändighet. Montesquieu och Beccaria få ej hindra kejsarinnan af Ryssland att försvara sin krona mot herrar Peter III och Iwan YI, äkta eller falska. Men i stället innehåller § 518 följande ädla förklaring, som är ett helt program af frisinnad politik: »Folken äro icke skapade för vår skull, vi existera endast för våra folk.» Men är det ett utdömande af absolutismen? Yisst icke. Ännu en gång kallande Montesquieu till sin hjälp, finner Katarina — hvad kan man icke finna hos en god författare? — att han uttalar sig för denna styrelsereform och äfven för klassprivilegier, i synnerhet för adelns. Hvad gör hon med det tredje ståndet? Därpå ger hon en tämligen dunkel definition. Hvad bönderna beträffar, nämner hon dem knappast. Är hon rädd att säga för mycket i det ämnet? Kanhända. Hon drar sig ur spelet genom att lämna detta kapitel å sido. Hon vidrör endast frågan på afstånd i några sväfvande fraser, som ej åsyfta att fastslå några principer, ännu mindre att förbereda lagparagrafer. Hon uttalar i förbigående den åsikten, att man ej bör göra människor till trälar annat än i allvarligt syfte och att de lifegna böra försvaras mot öfverdrifvet sträng behandling. Det är läran om den upplysta lifegenskapen, en pendant till läran om den upplysta despotismen. Paragraf 260, som är ordagrant afskrifven ur »Lagarnas anda», uttalar sig mot lifegenskapen omedelbara upphäfvande.

Som man ser, hade Katarinas teoretiska liberalism redan 1767 gjort eftergifter för den sociala och politiska omgifning, hvari hon blifvit försatt. Men också är hela ordalydelsen i hennes Institution, sådan den utgafs 1767 och i det skick den kommit för våra ögon, endast resultatet af en kompromiss mellan kejsarinnans ursprungliga inspiration och de yttre inflytelserna, hvilka senare röjde sig i det tvååriga redaktionsarbetet och de ständiga ändringar, som vållade dess utdragande på längden. Före d'Alembert blefvo andra domare uppmanade att bedöma hennes arbete och låta höra den lokala opinionens röst till svar på filosofiens. Vi känna'

till de anmärkningar, som två af dem afgifvit: författaren Sumarokof och byråchefen Baskakof. De voro ägnade att hejda Katarina på den väg, dit hennes västeuropeiska vänner hade fört henne in. Det var som Katarina sade till d'Alembert, hennes arbete liknade 1767 alls icke hvad det hade varit för två år sedan. Vi äga några fragment af det ursprungliga manuskriptet. De komma oss att sakna allt, som gått förloradt för alltid. Särskildt beträffande den brännande frågan om lifegenskapen läsa vi där följande maximer:

»Tillvaron af en lifegenskap, hvarvid trälen är på samma gång en person och en sak, är ett svårt missförhållande. Hvarje människa bör ha något att kläda och föda sig med i enlighet med sitt stånd, allt bestämdt i lag. Lagarna skola sörja för, att de lifegna ej bli öfverlämnade åt sig själfva under fattigdom och sjukdom. De bestraffningar, som de lifegnas herrar låta dem undergå, borde endast stödja sig på domsrätt, icke på äganderätt. Böndernas ställning skulle kunna ordnas genom lagar, hvilka skulle ge dem medel att förvärfva sig friheten...»

Dessa punkter ha ansetts farliga och försvunnit ur den officiella texten. Anmärkas bör, att Katarina, medan hon hämtat materialerna till sitt arbete ur den källa vi antydt, där snarare sökt lösryckta idéer och principer än någonting helt och färdigt. Man kan säga, att hon stämplat Montesquieu och Beccaria med Voltaires prägel och en tillsats af det gamla ryska konservativa partiets anda. Sålunda förklarades inkonsekvenserna i detta arbete, hvari för öfrigt författarinnans tankevärld tydligt afspeglar sig. På vissa punkter har det voltaireska inflytandet yttrat sig i riktning af en mera framskriden liberalism. Ett par paragrafer gå ända därhän, att de uppställa som princip nödvändigheten af att skänka dessa samma lifegna, som man beslutar att icke frigifva, äganderätten till den jord de uppodla. Resultatet blir på denna punkt liksom på så många andra skärande motsägelser. Men vi veta redan, att Katarina ej var rädd för sådant.

På det hela taget är det absolutismens lära, som med voltaireska vändningar predikas i Instruktionen. Den har äfven varit den ledande principen vid sammankallandet af

den lagstiftande församling, som skulle bringa kejsarinnans tankar i verklighet. Själfva idéen med denna Instruktion att sålunda upprätta för lagstiftarne en obligatorisk stomme för deras arbeten, utformad i några utländska tänkares hjärnor, i stället för att uppmana dem att rådfråga landets seder, bruk och traditioner, idéen att på förhand sätta ett enskildt initiativ i stället för ett samfäldt initiativ af myndigheter, hvilka konstituerats för att stifta lag och som man sålunda inskränker till den tarfliga rollen af bulvaner, denna idé är helt och hållet voltaireansk. Eerneypatriarken fäste ej heller från början den ringaste vikt vid denna församling. Han betraktade den endast som ett tillfälle att göra sina principer i fråga om religiös tolerans gällande. Katarina hade talat om, att flera religioner, den grekiska, muhammedanska eller till och med hedniska, skulle mötas i den förestående lagstiftningen, och detta perspektiv, hvarmed hans fantasi hade sysslat, lockade honom. Han skulle ha velat skicka hela Sorbonne till Moskwa. Men beträffande själfva lagstiftningsarbetet ansåg han, att Katarina bättre skulle reda sig därmed på egen hand.

Katarina tog i början sin lagstiftande församling på fullt allvar. Tanken på att sammankalla en sådan var icke ny, ej ens i Ryssland. Redan 1648 hade en lagbok, författad på tsar Alexejs befallning, blifvit läst och diskuterad på ett möte af notabler. År 1720 sammanträdde en lagstiftningskommitté, där Peter I till och med satte in utlän-dingar, men dess arbeten ledde ej till något resultat. Under de sista åren af den store tsarens regering, uppträdde en högst originell tänkare, som man, åtminstone relativt till omgifningen, skulle kunna kalla en rysk Montesquieu, en filosof, som på samma gång är donaubonde, Iwan Possoschkof, och predikade inkallandet af en församling af ombud från alla samhällsklasser. Det blef åter fråga därom under Katarina I, Peter II och Elisabeth. Men tvärtemot det vanliga förhållandet — och detta sprider ljus öfver tillståndet i det dåvarande Ryssland — utgick motståndet mot dessa försök att vädja till folket från folket själft. Det folkliga elementet vägrade att bistå staten med lagstiftningsarbetet, som den hittills skött ensam. Katarina II föresatte sig att'

öfvervinna detta motstånd. Ett kejserligt manifest af den 14 december 1766 blef hastigt åtlydt. Endast få valkollegier afhöllo sig från att skicka ombud. Blott Lillryssland passade på tillfället och lade sina separatistiska tendenser i dagen. Valförsamlingarna fingo sex dagar på sig för att diskutera de besvärshandlingar, som skulle inlämnas. Oaktadt denna korta frist blef arbetet på det hela taget ganska bra utfördt. Utöfvandet af petitionsrätten hade förberedt sinnena. Det fanns så mycket att klaga öfver! Omkring 1,500 besvärshandlingar uppsattes, hvaraf två tredjedelar inlämnades af bönder — fria bönder naturligtvis, bönder från Lillryssland och kronodomänerna; de lifegna, d. v. s. den stora majoriteten, hade ingen röst. Några af inlagorna, i synnerhet de, som utgingo från

adeln, tycktes affattade på ett sätt, som gaf Voltaire rätt. Så t. ex. förklarade adeln i Murom sig ej ha något att begära och absolut ingenting att beklaga sig öfver. Men i allmänhet saknades icke ansökningar och klagomål, och lagstiftarnes arbete blef väl förberedt.

Något, som Katarina ej hade tänkt på, var att på förhand organisera detta arbete. Det kom hon ej att tänka på förr än i april 1768, ungefär nio månader efter mötets öppnande den 31 juli 1767. Det reglemente hon då lät sätta upp gjorde ingen nytta. Kodifikationsarbetet hade öfverlämnats till nitton olika kommittéer, som delade göro-målen sins emellan. Och där stannade det. Själfva lagstiftande församlingen blef en läsecirkel. Man läste där den af Katarina författade Instruktionen och grät af rörelse öfver den åkallan, hvarmed den afslutades. Men det förstås, kejsarinnan var närvarande i sin loge. Sedan läste man besvärshandlingarna. Tvärt emot hvad man väntat blefvo-sammankomsterna mycket fredliga. Men det var ej heller några egentliga diskussioner. Anmärkningar gjordes stundom om de upplästa besvären, men de framställdes för det-mesta i form af kollektiva utlåtanden från en grupp af deputerade och kommo vanligen för sent. Man läste upp någonting annat och gick vidare.

Det fanns ett viktigt skäl, som hindrade församlingen från att uppfylla sitt ändamål: de flesta af dess medlemmar

hade ingen föreställning om det verkliga syftet med deras arbeten och lyckades ej heller bilda sig någon sådan. De sex första sammanträdena använde man till att söka ett berömmande epitet åt kejsarinnan. Gregor Orlof föreslog: »Katarina den stora, den högvisa, fäderneslandets moder». Katarina klandrade strängt det barnsliga i denna sysselsättning. »Jag har sammankallat dem för att öfverlägga omslagar,» skref hon till församlingens ordförande, »och de sysselsätta sig med att dissekera mina goda egenskaper». Hon vägrade att ta emot titeln. Men denna läxa gjorde knappast någon verkan. Församlingen råkade oupphörligt på afvägar och förspillde sin tid. Under en diskussion rörande köpmännens rättigheter begärde Leo Narisckkin ordet för att läsa upp en afhandling om hälsovård. Köpmännens rättigheter voro genast bortglömda; man talade ej vidare om dem. En annan viktig öfverläggning afbröts af en medlem, som ville rekommendera ett oöfverträffligt medel mot kylskador.

Församlingens arbeten släpade sig sålunda långsamt framåt först i Moskwa och sedan i Petersburg från februari 1768. Katarina förlorade småningom intresset därför och tröttnade slutligen alldeles. Hon insåg, att man ej kom till något resultat och att man ej hade stora utsikter att komma någon vart. Kanske tog hon också intryck af de fientliga inflytandena, som fruktlösheten i detta lagstiftningsarbete ej lyckades afväpna. ,Till sist riktade hennes ombytliga sinne sig åt annat håll. Det turkiska kriget hade brutit ut. Den 18 december 1768 underrättade presidenten ßibikof de deputerade, att som kriget kallade ett stort antal af dem till arméen, skulle församlingens sammankomster på hennes majestäts befallning upphöra. En deputerad var nog naiv att fråga, om öfverläggningarna skulle återupptagas längre fram. Bibikof svarade jakande, men i detta ögonblick, berättar en samtida, hörde man från den kejserliga logen bullret af en länstol, som häftigt slogs omkull, och fraset af en sidenklädning, som skyndsamt aflägsnade sig: det var kejsarinnans svar.

Det blef i själfva verket aldrig fråga om någon ny lagstiftande församling. Längre fram försökte Katarina slå'

blå dunster i ögonen på den allmänna opinionen. Hon skref 1787 till Grimm:

»Hvad som var orsaken till min lagstiftande församlings ärorika framgång var att jag sade: 'Här äro mina principer, läggen nu fram edra klagomål, hvar är det skon klämmer? Låt oss söka botemedel, jag har intet system, jag önskar blott det allmänna bästa, det är det samma som mitt. Låt oss arbeta, framläggen förslag, sen till, huru I hafven det ställdt för er.' Och de grepo sig an med att undersöka, samla material, tala, svärma, disputera, och er ödmjuka tjänarinna satt där och hörde på, högst Likgiltig för allting utom det allmänna bästa.»

Hvar Katarina kunde upptäcka denna lagstiftande församlings »ärorika framgång» — den hade ju ej stiftat en enda lag —, är icke lätt att säga. Fredrik II slösade visserligen loford på henne, och akademien i Berlin gjorde

lagstiftarinnan till sin ledamot. I Paris utgaf advokaten Blonde 1771, mot Maupeou, en pamflett kallad: »Parlamentet gilladt af ryska kejsarinnan», sammansatt af citater ur Instruktionen för den lagstiftande församlingen. Men i allmänhet var den samtida opinionen kylig. De utländska makternas i Petersburg residerande sändebud bedömde församlingens arbeten efter deras rätta värde. Engelsmannen Henry Shirley kallade dem helt enkelt »ett gyckel». Frankrikes charge daffaires ßossignol skref:

»Jag följer mycket uppmärksamt förhandlingarna i det ryska folkets riksdag, ehuru jag anser, liksom man i allmänhet är öfvertygad här, att denna ovanliga företeelse endast är en komedi. Det är kejsarinnans gunstlingar och förtrogna, som leda allt och läsa upp lagförslagen så brådskande eller lågmäldt, att man knappast hör dem, och innehållet ofta stympas. Sedan begära de ett gillande utlåtande af församlingen, som aktar sig för att afslå hvad den icke har hört och ännu mindre förstått.»

Enligt uppgift af en annan fransk diplomat, Sabatier de Cabre, hade vissa af de deputerade skyndat sig att sälja guldmedaljen, som de skulle bära till tecken af sin värdighet. Katarinas Instruktion vann emellertid en oväntad framgång: den blef förbjuden i Frankrike!

Det turkiska kriget, Polens delning och kampen med Pugatschef afhöllo Katarina i åtta år från alla nya försök på en bana, där »hennes tur» ej hade velat följa henne. Under denna långa tid befästades den godtyckliga envåldsmakten seger. Kanonerna, de peremptoriska ukaserna och knutpiskan förde ordet. Då polisprefekten i Petersburg, Tschitscherin, i september 1773 låtit obarmhärtigt piska dome-stiker, som tillhörde åtskilliga högt stående personer, anförde vice kansleren, furst Galitzin, klagomål å sina tjänares vägnar. »Jag gör ingen skillnad mellan mina undersåtar, hvarför skulle då Tschitscherin göra det?» svarade kejsarinnan. Det var nu hennes sätt att uppfatta jämlikheten.

Då ett visst stillestånd 1776 inträdde i den yttre politiken, vaknade ånyo Katarinas intresse för hennes forna planer, men den ifver hon fordom visat hade slocknat.

»Lagstiftningsmanien haltar på bägge benen,» skref hon "till Grrimm. »Jag återfinner emellertid då och då åtskilliga vyer, men icke öfver det hela, denna helgjutna totalbild, hvari alla särskilda delar infogade sig själf man t, somliga med spetsen uppåt, andra nedåt, men alla förunderligt väl inpassade i samma ram. Jag vet icke, hvad det beror på, om det är materialet eller mitt hufvud, men framstegen äro sällsynta; det är en långsam och oafbruten feber, utan kraftansatser ...»

Å andra sidan ertappa vi samtidigt hennes penna med en fras, som bevisar, att hon, inseende sina forna villfarelser, har gått till botten med saken och slutligen insett, hvarpå ett lands lagstiftning bör stödja sig. Voltaire hade skickat henne sin Prix de la justice et de 1'humanité, enligt hans tanke afsedd att tjäna till grundval för en rysk brottsmålslagstift-ning. Om Katarina gaf hundra louisdorer till förste bäste pennfäktare, skulle hon ha hvad hon behöfde, trodde han. Men det är icke så man skapar en lagbok, anmärker Katarina i ett bref till sin förtrogne. »För att göra det, måste man dyka ner i människornas hjärtan, i erfarenheten, i en nations lagar, seder och bruk, och icke bara i börsen.» Hon studerar 1779 de danska lagarna, »för att få veta, hvarför enligt Tristram Shandy alla människor i detta land äro jämngoda; huru mycket man än bråkar sin hjärna, kan man'

ej finna något att anmärka». De perspektiv, som dessa studier öppna för henne, locka henne icke, de »göra henne torr i hjärnan». »Allt är noga bestämdt påförhand, följaktligen är det ingen som tänker, och allt blir fåraktigt. Ett präktigt mästerverk! Hellre vill jag kasta på elden allt hvad jag, enligt ert påstående, har bragt oreda i, än skapa en fullkomlig lagstiftning, som alstrar en odräglig ras af dumma och beskedliga får.»

Ända till sin lefnads slut sysselsätter hon sig med dessa idéer och problem och lagstiftar på ett ojämnt sätt, alltjämt »ryckvis». Under sin vistelse i Kief 1787 påbjuder hon en lag mot dueller, åtföljd af ett urval moraliska föreskrifter, som tyckas hämtade ur Thomas a Kernpis. Det helgjutna verk, som hon drömt om och som hon utlofvat 1767, uteblir. Det finns en grundorsak till detta, jämte många biorsaker: arbetet borde ha påbegynts från

början — och början, det var en reform, om icke ett fullständigt upphäfvande af lifegenskapen.

Denna fråga är, det måste man erkänna till Katarinas heder, en af dem, som mest och längst sysselsatt hennes tankar. Kedan då hon var storfurstinna, gjorde hon, som vi sett, upp planer, för öfrigt föga utförbara, till de vid jorden fästade böndernas frigörelse. Hon hade i sina böcker, jag kan icke säga hvar, hittat en historia om en allmän och samtidig frigörelse af de lifegna i Tyskland, Frankrike, Spanien och andra länder, och som skulle ha varit resultatet af ett kyrkomötes beslut! Hon undrade, om en församling af arkimandriter skulle kunna åstadkomma samma välgörande verkan i Ryssland. Då hon kom till makten, påbörjade hon det stora verket genom en förbättring i de lifegnas ställning vid de till staten indragna kyrkogodsen: de bönder, som hörde dit, hade endast att erlägga en obetydlig personlig skyddsafgift; allt hvad de därutöfver förvärfvade blef deras egendom, och de kunde för en måttlig summa friköpa sig helt och hållet: det var att erbjuda friheten som belöning för vederbörandes arbete och flit, och det var en fruktbärande idé. Men tillämpningen erbjöd vissa svårigheter: de plundrade munkarne voro plötsligt försänkta i armod. Enligt markis de Baussets uppgift återstod dem ungefär

åtta rubler per man och per år att lefva af; de sågo sig nödsakade att gå omkring och tigga, och det ryska prästerskapets förnedring, en af det moderna Rysslands sjuka punkter, kan mycket väl, åtminstone delvis, härleda sig därifrån. Men ungefär en million bönder blefvo fria eller i stånd att bli det. Det var en början. Katarina räknade på, att hennes lagstiftande församling skulle fortsätta verket, men från det hoppet måste hon afstå, som vi ha sett. Hennes Instruktion måste i det afseendet underkasta sig de ändringar vi förut omtalat. Massan af de vid jorden fästade bönderna hade ej ens några representanter inom församlingen, och man diskuterade där endast frågan, hvem som skulle ha rättighet att äga dem. Det befanns, att hela världen ville ha denna rättighet: köpmännen gjorde anspråk därpå, likaså prästerna och äfven kosackerna, som voro måna om att förfäkta sina privilegier. Dessa yttringar af en anda, som var fientlig mot de humanitära idéer hon hyllade, retade Katarina. Anteckningar, som hon nedskrifvit vid denna tid, ge oss en egendomlig reflex af hennes intryck:

»Om det icke är möjligt att tillerkänna personlighet åt en lifegen, är han följaktligen ingen människa. Kalla honom ett djur, det skall förskaffa oss mycken ära och anseende för humanitet öfver hela världen. Lifegenskapens lag hvilar på en rättskaffens princip fastställd för djur af djur.»

Men församlingens medlemmar läste ej dessa anteckningar, och de skulle för öfrigt troligen ej haft makt att ändra deras uppfattning. Öfverallt stötte Katarina på ett oöfvervinneligt motstånd. Redan 1766 hade hon förelagt det af henne stiftade Statsekonomiska sällskapet en fråga att lösa, beträffande jordbrukarens rätt till den jord han vattnat med sin svett. Hundratjugu svar insändes på ryska, franska, tyska och latin. Det var Béardé de lAbbaye, medlem af akademien i Dyon, som vann priset på tusen dukater. Men med tretton röster mot tre motsatte Statsekonomiska sällskapet sig offentliggörandet af hans skrift.

Katarina blef slutligen öfvertygad om, att det var ett tills vidare olösligt problem, som var farligt att vidröra. Pugatschefs uppror styrkte henne i denna åsikt. Under ett samtal, som hon vid den tiden hade med generaltulldirek-

tören V. Dahl, uttalade hon den tanken, att man genom att rifva upp denna fråga riskerade att framkalla en revolution, liknande den i Amerika. Hon hade tydligen mycket ofullständiga begrepp om hvad som nu tilldrog sig på andra sidan oceanen. »Men hvem vet?» tillade hon. »Jag har ju lyckligt fullbordat så många andra saker!» År 1775, då hon skref till sin generalprokurator, furst Wjazemski, framhöll hon ännu nödvändigheten af att göra någonting för de stackars lifegna, annars »skola de förr eller senare själfva ta sig den frihet vi nu vägra dem». Grefve Bludof påstår sig 1784 ha sett i kejsarinnans händer ett förslag till ukas, som bestämde, att lifegnas barn födda efter 1785 skulle bli fria. Denna ukas såg aldrig dagen. I kejsarinnans papper, som funnos efter hennes död, träffade man på ett annat förslag till organisation af de fria bönderna, särskildt de 900,000 lifegne, som

blifvit fria genom indragningen af kyrkogodsen. Detta dokument har offentliggjorts i tjugonde delen af Recueil de la Société impériale dhistoire russe. De talrika rättelserna i originalet, som är helt och hållet skrifvet med Katarinas stil, visa, att hon arbetat länge därpå. Hon har för öfrigt endast kommit till den tämligen besynnerliga och förmodligen olyckliga idéen att tillämpa de mumcipala institutionerna på landtlifvets så helt olika förhållanden. Äfven denna plan blef utan resultat.

Det fanns ännu flera skäl till, att så skulle bli förhållandet. Katarinas upphöjelse på tronen 1762 hade varit ett verk af adeln eller åtminstone af en elitgrupp, som skulle ersätta den, och icke af folket. Däraf följde för den nya tsarinnan en tvingande nödvändighet att stödja sig på denna adel och ta hänsyn till den. Redan före tronbestigningen hindrade för öfrigt icke Katarinas liberalism och »filosofiska anda» henne från att visa en viss förkärlek för de gamla familjerna. Hennes memoarer intyga det. Med tiden satte hon i stället för den gamla adeln, släkterna Narischkin, Soltikof och Galitzin, hvaraf hennes första omgifning utgjorts, en nyskapad aristokrati, hvaribland namnen Orlof och Patjomkin glänste. Men det var blott ett byte. Å andra sidan är det att märka, att en så frisinnad man som Diderot, sedan han tillsammans med furstinnan Daschkof granskat

frågan om ryska lifegenskapen, lätt kom till den slutsatsen, att en radikal reform i detta afseende var för tidig. Furstinnans anmärkningar gjorde filosofen tveksam i sina åsikter, som bildats och mognat under loppet af tjugu år. Förmodligen kom något af detta fram i de samtal, som Diderot sedan hade med Katarina själf. Och grefve de Ségur, som förmodligen hade sett de ryska bönderna genom den kejserliga vagnens fönster, uttalade tio år därefter helt lugnt den öfvertygelsen, att deras ställning ej lämnade något öfrigt att önslca. Katarina delade slutligen själf denna åsikt. I sina anteckningar om en bok af ßadistschef, en intransigent liberal, som 1790 trodde, att det ännu var tid att idka filosofi och fick dyrt plikta för sin villfarelse, gick kejsarinnan ända därhän att framhålla som ett obestridligt faktum, att det ej i världen finns någon bättre behandlad bonde än den ryske eller någon mildare och mera mänsklig husbonde än ägaren af ryska lifegna! För att få veta, huru det riktigt förhåller sig därmed, behöfver man ej gå långt i granskning af de fakta, som höra till frågans historia — en historia, som liknar en hjärtskärande martyrologi. Som exempel på den humanitet, som af de förnämsta ryska herrarne bevisats mot deras lifegna, utpekar grefve de Ségur i sina memoarer en grefvinna Soltikof. Det är ett olyckligt val af exempel. Under de första åren af Katarinas regering talades det vidt och bredt om processen med och domen öfver en grefvinna Darja Soltikof, som anklagades för att med raffinerad grymhet ha låtit döda ända till 138 af sina lifegna af bägge könen, ßansakningen konstaterade med visshet 75 offer, däraf en liten flicka på tolf år. Och trots förbittringen bland folket, som ännu behåller namnet Soltytschja i förfärligt minne, vågade Katarina ej skipa fullständig rättvisa. Den ohyggliga kvinnans mer eller mindre frivilliga medbrottslingar, popen, som begrafde de olyckliga, och tjänarne, som misshandlade dem, blefvo knutade på ett af Moskwas torg; grefvinnan Soltikof slapp undan med lifstidsfängelse. Det var redan ett framsteg: under Elisabeths eller Peter III:s regering skulle samma brott, äfven om de varit allmänt kända, ha förblifvit ostraffade. Knut-'

piskan hade i stället blifvit deras lott, som angifvit sådana afskyvärda ogärningar!

Soltytschjas fall var ett undantag; men regeln var tillräckligt ohygglig. De gällande lagarna begränsade på intet vis ägarnes rättigheter beträffande de lifegnas kroppsliga afstraffning. De bemyndigade dem att skicka dem till Sibirien. Det var ett sätt att befolka detta förvisningslands vidsträckta ödemarker. Katarina lade därtill rättigheten att öka förvisningsstraffet medels tvångsarbete. Beträffande allt öfrigt var lagen stum liksom förut. Och rättsskipningen varierade. År 1762 deporterade senaten en godsägare, som hade låtit piska ihjäl en bonde. Men 1761 fick samma brott försonas med kyrklig penitens. Ett egendomligt aktstycke ha vi i behåll: en förteckning på de bestraffningar, som 1751 och därförut blifvit ådömda på grefve P. Rumiantsofs gods. Det är förfärligt att läsa det, man tror sig vara offer för en ohygglig dröm. För att hon kommit in i sitt herrskaps sängkammare, medan de sofvo, och stört deras sömn, blir en piga piskad och dömd att mista sitt namn; hon skall hädanefter endast uppkallas med ett öknamn, som är en skymf, och de, som bryta mot detta påbud, skola erhålla fem tusen

käpprapp (det står verkligen fem tusen) utan försköning Fem tusen käpprapp utgöra för öfrigt alls icke något maximum. Ett slags kriminallag, som användes på samma gods, innehåller ännu långt strängare straffbestämmelser. Där är också sörjdt för, att tillämpningen af dessa straff ej skall vålla ägaren för stor skada genom att för länge beröfva honom de sålunda tuktade tjänarnes arbete. Där säges, att en man, som erhållit sjutton tusen (sic) käpp-rapp eller hundra slag af knutpiskan — hvilka bägge straff anses lika —, ej får ligga till sängs mer än en vecka. Om han dröjer med att stiga upp och återvända till arbetet, skall lian ej erhålla någon mat.

Denna lag var gällande under Katarinas regering. Den motsvarade ungefär hvad som allmänt praktiserades. Under åtskilliga motsägande försök har Katarina faktiskt endast visat sitt initiativ i denna riktnig genom två handlingar, hvilka bägge två vållat en betydlig försämring i det förut gällande systemet. Beträffande de lifegnes behandling frånINRE POLITIK.

315>

sina husbönders sida har hon upphäft rättigheten till direkt klagan för suveränen och därigenom borttagit det enda, för öfrigt högst otillräckliga korrektiv, som till en viss grad mildrade de vidunderliga missbruken. Först skickade man de klagande till deras ägare, d. v. s till deras bödlar, sedan dömdes de att piskas. Ar 1765 ersatte en senatsukas pisk-ningsstraffet med knutning och tvångsarbete. En fransk målare vid namn Velly, som 1779 hade i uppdrag att måla kejsarinnans porträtt, var nära att få göra bekantskap med denna nya lagstiftning, då han under en sittning passat på och framlämnat en böneskrift till hennes majestät. Det behöfdes diplomatisk inblandning, för att han skulle bli räddad ur detta dilemma. Beträffande själfva lagen angående lifegenskap var storverket under Katarinas regering införandet af den ryska allmänna lagen i Lillrysslands f. d. polska provinser, d. v. s. förvandlingen af de fria bönder, som funnos där, till lifegna fjättrade vid jorden.

Under ett samtal med Diderot 1774, hvarvid denne talade med en viss afsmak om den osnygghet han iakttagit hos bönderna i trakten af Petersburg, skall kejsarinnan ha svarat honom: »Hvarför skulle de ha omsorg för en kropp, som inte är deras egen?» Detta bittra yttrande, om det någonsin uttalats, karakteriserar det sakernas tillstånd, med hvilket hon till sist låtit sina humanistiska sträfvanden ingå en kompromiss.

I en serie annonser, som 1798 inflöto i Petersburgs Gazetf utbjödos — jämte en holsteinsk hingst, som var till salu —• några exemplar af »Instruktionen för lagstiftande församlingen,» hvilka lågo kvar på akademiens tryckeri, och därunder stodo följande rader att läsa:

»Om någon vill köpa en hel familj eller en ung man och en ung flicka särskildt, kan han vända sig till sidentvätterskan midtemot Kasankyrkan. Den unge mannen, som heter Ivan, är tjuguett år; han är frisk och stark och kan frisera damer. Flickan, som är femton år, välväxt och frisk, kan sy och brodera. Man kan få undersöka dem och köpa dem för måttligt pris.»

Det var sammanfattningen af de resultat Katarina som lagstiftare lämnat i arf till sin efterträdare.

Katarina II. 21'322

KEJSARINNAN.

Huru bristfälligt, ofullständigt och osammanhängande än det verk var, som hon åstadkommit i denna riktning, har det dock bildat epok i historien om den nationella utvecklingen. Genom sporadiska, nyckfulla åtgärder, ukaser hopade på hvarandra, lagar och reglementen af alla slag, besynnerliga och osammanhängande maskinerier, hvari de mest olika element, civil och kriminial lagstiftning, administrativ och judiciär organisation voro blandade i en röra, skapade Katarina slutligen (huru blottad på »skapareande» hon än påstod sig vara) en form, hvari landets hela sociala och ekonomiska lif blef insnördt för en lång tidrymd. Ryssland har lefvat däri så godt det kunnat ända till Alexander II:s regering. Och i jämförelse med det förflutna utgjorde detta verk i sin helhet ett betydande framsteg.

3.

Beträffande den juridiska administrationen har Katarinas öfverlägsna initiativ, bland en mängd andra flyktiga,

osammanhängande och fruktlösa försök, visat sig i några varaktiga drag, hvilka bära prägeln af hennes djärfva och till-tagsna ande. Valprincipens tillämpning vid alla slags domstolars sammansättning, den rättighet, som tillerkändes de anklagade, att dömas af sina likar, dessa då för tiden mycket omtvistade och verkligen omtvistliga reformer ha i mer än ett århundrade bestämt rättegångsordningen i landet. Bland de samtida har en utländing, Mercier de la Rivière, visat sig mycket entusiastisk; en infödd, författare till memoarer, som vi redan anlitat (Winski), har ansett dem långt mindre berömvärda. Enligt hans åsikt ha de endast haft till följd att sätta 326 domare i stället för de 50, som funnos förut.

»Det tydligaste resultatet af denna välgärning för den fattige jordbrukaren är att han nu måste föra 15 får till staden i stället för 3», för att ställa sig väl med rättvisan.

Kanske berodde denna olika kritik endast på det af Katarina själf ofta antydda afståndet mellan de grundsatser,INRE POLITIK.

hvilkas riktighet intog henne, och deras tillämpning, som hon fann »tafatt och skef».

Katarina gjorde sig också mycket besvär med att vid de olika domstolarna påskynda rättskipningen, som gick förtvifladt långsamt. Då en köpman i Moskva, Popof, af juristernas outhärdliga trakasserier föranledts att midt i domsalen utropa, att det ej fanns någon rättvisa i Ryssland under Katarina II:s regering, lät kejsarinnan utplåna dessa djärfva ord ur protokollet, men gaf på samma gång befallning, att Popofs process skulle slutas med det allra första, »för att han skulle se, att det fanns rättvisa i Ryssland».

Tsarinnans nit var berömvärdt, men det gjorde i allmänhet föga verkan. Maskineriet var för tungt, för att en hand, om också så kraftfull som hennes, skulle kunna styra de klumpiga hjulen. År 1785 väntade franska skeppsredare ännu i Petersburg på utbetalningen af vissa skadestånd, som tillerkänts dem för de förluster de lidit under det första turkiska kriget. Grefve de Ségur, som lagt sig ut för dem, skref, att han endast kunnat utverka en sak, nämligen att uppskofven från vecka till vecka förvandlats till uppskof från dag till dag. Han tillade:

»Hvad de enskildas fordringar beträffar, skall jag naturligtvis aldrig vägra dem mitt förord, men jag försäkrar på förhand, att det är till ingen nytta. Engelska ministern och jag äro, tack vare en sorglig erfarenhet, öfvertygade om, att det här är omöjligt att få de heligaste skuldförbindelser inlösta, då gäldenären ej vill betala. Lagarna äro visserligen emot honom, men domarnes falhet, domstolarnes tröghet, bruket och exemplet äro alltid till hans förmån. Kejsarinnan står nu i begrepp att afgöra lyonesaren herr Prorys process, och gäldenären talar vidt och bredt om, att han möjligen kan förlora sin process, men att åtminstone ingen skall tvinga honom att betala. Denna ofattliga vårdslöshet i tillämpningen af ukaserna rörande skuldförbindelser beror på den allmänna oredan bland de framstående personerna här i landet, hvilka alla äro ruinerade och beskydda oredligheten hos de ryska köpmännen, som hålla dem uppe.»'324

Kejsarinnans initiativ och stränga rättvisa uppenbarade sig oftast och på det inest verksamma sätt, som vi redan ha antydt, i mildrandet af den öfverdrifna stränghet, hvarifrån domstolarne vanligen ej ville afstå. Katarina berömde sig af att aldrig ha undertecknat en dödsdom. Hon har emellertid låtit Pugatschef och före honom Mirowitsch bestiga schavotten. Men hon begagnade i dessa undantagsfall en undanflykt : påstående sig vara direkt inblandad i saken genom de attentat det gällde att straffa, afstod hon för tillfället från sina prerogativ som högsta domare, för att ej, som hon sade, vara på samma gång domare och part. I allmänhet bemödade hon sig att använda förvisning i stället för dödsstraff och till och med i stället för piskan. Hon lät dock stundom applicera knutpiskan, äfven som tvångsmedel för att förmå de anklagade att bekänna. Man måste göra sig reda för, hvari detta slags tortyr bestod. Knutpiskan var en piska försedd med en skinnrem, hvars läder var beredt på ett särskildt sätt, så att det var på samma gång smidigt som kautschuk och hårdt som stål. Handterad af bödeln, som tog sats för att träffa med större kraft, trängde remmen in i köttet, och hvarje slag gräfde en djup fåra ända in till benen. Hundra slag betraktades som den gräns, hvarutöfver delinkventens motstånd, d. v. s. hans lif, ej kunde utsträckas,

äfven om han var begåfvad med ovanlig styrka. I allmänhet förlorade föremålet sansen vid tionde eller femtonde slaget. Om man fortsatte, var det snart ett lik man piskade. Bödelns skicklighet bestod i att afpassa afståndet så att ban anbringade de blodiga skårorna på offrets rygg bredvid hvarandra, utan att skona en tumsbredd kött. Då bödeln skulle slå till, ropade han till delinkventen. »Bieriegis/» (»Ur vägen!») med ett slags skärande ironi. I tortyrkamrarna var knutstraffet vanligen förenadt med upphängning i vippgalje: man slog offret, efter att ha hängt upp honom vid de bakbundna armarna, för att framkalla en urledvrid-ning och en olidlig smärta.

Som vi veta, var Katarina afgjord motståndarska till tortyren. Men under en process, som spanns ut från 1765 till 1774 och som gällde en mordbrand, fingo de anklagade tre gånger undergå tortyr.INRE POLITIK.

En berättelse, hvars källa vi ej äro i stånd att uppspåra, visar oss, huru tsarinnan skötte sig som högste domare i hvad vi nu för tiden skulle kalla ett »passionelt brott». Eallet är ett af de mest invecklade. En ung bondflicka, dotter till rika föräldrar, älskar en fattig ung man. Öfverraskad af sin far, döljer hon sin älskare under familjesängens madrass. Gemensam bädd var den tiden allmän i Ryssland, till och med hos de välbärgade inom denna klass. Fadern sträcker ut sig på sängen och kväfver den olycklige. En granne kommer dit, får veta hvad som händt, bär bort liket och kastar det i hafvet. Men till lön för sin tjänstaktighet tvingar han den unga flickan att bli hans älskarinna. Hon får ett barn, äfven det dränker han. Sedan behöfver han pengar och ber den stackars flickan därom. Eör att kunna ge honom dem, stjäl hon från sin far. Slutligen tvingar han henne att följa med till krogen, där han vill skryta med sin eröfring. Hon går dit, men då hon lämnar krogen, tänder hon eld på huset, som brinner ner med alla, som äro därinne. Hon blir arresterad och öfverbevisad om stöld, barnamord och mordbrand. Domstolen fäller henne, men Katarina frikänner henne och förvandlar hennes straff till kyrklig penitens.

4.

Det är på den egentliga förvaltningens område som Katarina under hela sin regering utöfvat sin mest ihärdiga och till en viss grad mest fruktbringande verksamhet. Hon tog del i allt. Vi ha ett vidlyftigt, af henne själf författadt arbete om anläggandet af fabriker. Å andra sidan hittade hon 1783 på att reformera hofvets damers och herrars toaletter, för att göra dem mindre kostsamma, en reform, som ej var fabrikanterna till behag. Enligt hvad grefve Galow-kin berättar i sina memoarer, tvingade Elisabeth den vackra furstinnan Narischkin att använda klädningar utan panier, för att hennes vackra växt ej skulle alltför mycket fördunkla hennes egen. Af mindre personliga skäl utfärdade Katarina öfverflödsförordningar, och då storfurstinnan Paul kom hem'326

från Paris, måste hon, utan att ens packa upp dem, skicka tillbaka de härligheter, som den beryktade mademoiselle Bertin hade packat ner i hennes lårar. — Trots all energi och all god vilja, visade sig dock kejsarinnans initiativ i denna riktning, som i så många andra, i allmänhet blottad på konsekvens och djupare sakkännedom, fragmentarisk, nyckfull och så att säga arbetande på måfå.

»Man gör för många inrättningar på engång här i landet,» skref grefve de Ségur 1787; »den oordning, som brådskan medför, kväfver för det mesta snillets skapelser. Man vill på samma gång skapa ett tredje stånd, draga till sig den utländska handeln, anlägga alla slags fabriker, utvidga åkerbruket, öka sedelstocken, höja växelkursen, sänka räntan, grunda städer, befolka ödemarken, betäcka Svarta hafvet med en ny flotta, eröfra en granne, fjättra en annan och utbreda sitt inflytande öfver hela Europa. Säkert är, att detta är att ta för sig för mycket.»

Katarina hade för öfrigt att kämpa med ofantliga svårigheter. Det första året af sin regering kom hon under fund med, att medan man i senaten handlade de mest invecklade frågor rörande landets förvaltning, hade man där ingen karta, som angaf läget för de guverneinents-liufvud-städer, hvilkas öde man bestämde, utan att veta, om de lågo nära Svarta hafvet eller det Hvita. Hon skickade ett bud till Vetenskapsakademien med fem rubler för att köpa en. — Hon gjorde kraftfulla ansträngningar för att upphäfva de mångfaldiga och besynnerliga missbruk,

som fortfarande rådde inom alla grenar af förvaltningen, och Ryssland har henne i det afseendet att tacka för verkliga framsteg; men äfven därvidlag öfversteg uppgiften hennes krafter. En dag skickade hon en gardesofficer, Maltschanof, till Moskwa, för att hålla en räfst och bringa i dagen underslef, som blifvit anmälda. Maltschanof måste ha ett pass för att kunna resa. Ryssland har i alla tider varit ett passtvångets land. Han förspillde tre dagar på att springa från det ena ämbetsverket till det andra, innan han kunde skaffa sig ett sådant. Under tiden blefvo de skyldiga varnade och sopade igen alla spår. En skamlig korruption rådde inom ämbetsmannakåren, från den högste till den lägste. Under pesten i Moskwa 1770INRE POLITIK. 315>

voro polistjänstemännen i maskopi med läkarne om att pung-slå stadens rika borgare: man angaf de olyckliga såsom misstänkta att vara smittade af den farsot, som rasade bland befolkningen; under förevändning att undersöka de sålunda utpekade individerna beströk läkaren deras bänder med lapis infernalis; svarta fläckar visade sig snart, de förmenta pestsmittade försattes i karantän; om de ej köpte sig fria, begagnade man sig af deras frånvaro till att plundra deras bus. — Ett pålitligt vittne, polisinspektören Longpré, som skickats från Paris 1783 i något juridiskt uppdrag, omtalar beklagliga oordningar i själfva Petersburg: gatorna äro dåligt eller icke alls polisbevakade, eldsvådor förstöra oupphörligt hela kvarter af staden, o. s. v. Ungefär vid samma tid berättar den engelske ambassadören Harris om en af sina landsmän som blifvit rånad på en stor summa pengar -och förgäfves söker väcka underordnade polistjänstemäns intresse för sitt missöde; slutligen vänder han sig till själfve polismästaren och finner honom klockan sju på morgonen sysselsatt att lägga patience med en smutsig kortlek.

Ett af Katarinas varaktigaste, förtjänstfullaste och bäst genomtänkta verk var Hittebarnshuset, som grundlades 1763. Privilegier och förmåner, sådana som ingen välgörenhetsinrättning i något land erhållit, beviljades denna anstalt: frihet från skatter och andra onera, rätt till egen rättsskipning och polisbetjäning, personlig frihet så väl för lärjungarne som för alla tjänstemännen med rätt att själf åtnjuta afkastningen af sitt arbete, lotterimonopol, andel i teatrarnas vinst o. s. v. Ett årligt anslag af femtiotusen rubler anvisades af kejsarinnan till underhåll af stiftelsen, hvars ofantliga byggnader en filantrop, Prokop Demidof, uppförde på sin bekostnad. Betzki, som utnämndes till direktör, offrade därpå hela sin förmögenhet (omkring 2 mill. francs) och tjugu års träget arbete.

5.

En sida af Katarinas förvaltning utgör ett problem, som trotsar alla försök till lösning: det är hennes finans-'328

politik. Hurudana Rysslands finanser voro vid hennes uppstigande på tronen, omtalar hon i en dagbok, hvaraf vi olyckligtvis endast ha ett fragment kvar:

»Jag har funnit den i Preussen kantonerade arméen utan sold sedan åtta månader; i statens kassa för 17 millioner rubler obetalade invisningar; en myntcirkulation af 100 millioner rubler, däraf 40 millioner i kontanter utförda till utlandet; nästan alla handelns grenar monopoliserade af enskilda personer; tullinkomsterna förpaktade för två millioner; ett lån på två millioner sökt i Holland af kejsarinnan Elisabeth, men utan resultat; ingen kredit och intet förtroende i utlandet, inom landet bönderna i uppror öfverallt och på vissa trakter till och med godsägarne beredda att följa deras exempel ...»

Det var resultatet af den styrelsereform, som Peter I hade förefunnit i gällande kraft, som han ej hade försökt att ändra, som hvilade på ett system af idéer och traditioner, ett direkt arf efter det tartariska väldet och de asiatiska sederna, och som utmynnade —- icke ens i ett regelmässigt tillgodogörande, utan snarare i en sköfling af alla landets ekonomiska resurser. Vi ha för några år sedan, i en åt det stora kejsarrikets finanser ägnad uppsats, karakteriserat detta system på följande sätt:

»Man lade skatt på allt hvad man ansåg beskattbart, ända till muschikernas långa skägg, som måste betala införselskatt vid städernas tullportar! För att drifva in skatterna vädjade man till eld och svärd, militäriska afrättningar och en sinnrik tortyr, resultatet af seklers erfarenhet. Då skattkammaren var tom, förpaktade man dess inkomster, sålde dem eller gjorde dem till föremål för utlottning. Då ställningen ändå var förtviflad, beslöt man sig för att lägga beslag på det hela i stället för på en del, på det beskattade föremålet själft i stället för på

skatten, och man inrättade 1729 »Ämbetsverket för konfiskeradt gods.»

Hvad gör Katarina åt dessa förhållanden? Till en början söker hon palliativ. Hon ställer sin enskilda kassa till statens förfogande. Sedan försöker hon förbättra själfva organisationen af finansförvaltningen. Hufvudfelet i denna organisation är bristen på enhet: rikets finanser äro i hän-INRE POLITIK.

derna på olika, af hvarandra oberoende instutioner, som hvar och en drar åt sitt håll och hvilka endast äro ense i att sköfla så mycket de förmå. Katarina gör ett försök att sammanslå och centralisera dessa inrättningar. Enstaka reformer, borttagande af monopol och privilegier, som tilldelats ett visst antal handelsbolag, upphäfvande af tullförpakt-ningen, allt detta åstadkommer en ökning i inkomsterna. Men totalsumman af de dagligen inflytande statsmedlen är fortfarande mycket låg: den går knappast öfver 17 millioner rubler (omkring 85 millioner francs). Det gäller emellertid att bringa upp den i jämnhöjd med de nya fordringarna af den kejserliga politiken, som vill mäta sig med de stora europeiska makternas, Frankrike t. ex., som har en budget på nära en half milliard francs, och England, som har en på 12 millioner pund sterling. Ja, ännu mera, Katarina tänker på att fördunkla alla sina västerländska medtäflare Genom sina mångfaldiga utländska företag, genom sitt hofs prakt, genom de frikostiga gåfvor hon slösar på massan af sina smickrare, hvilka snart fylla hela Europa, genom det guld hon öser ut med fulla händer till sina favoriter, ämnar hon utplåna minnet af den store konungen, le Roi Soleil, hvars lysande bana sporrar hennes fantasi.

Hon lyckas nästan däri! Det första turkiska kriget kostar 47^ millioner rubler. Och efter några års uppehåll börjar åter fullföljandet af de stora planerna utåt med an-nexionen af Krim, det andra turkiska kriget, kriget med Sverige, Polens eröfring, den persiska expeditionen o. s. v. I det inre äro utgifterna ej mindre. Favoritsystemet kostar inom trettiofyra år omkring 50 millioner rubler. Hofhåll-ningen kostar oerhörda summor, tack vare slöseri och försnillningar. Mellan 1762 och 1768 är blotta underhållet af palatset Peterhof upptaget i räkenskaperna till 180,000 rubel (900,000 francs), och då kejsarinnan kommer dit i juni 1768, finner hon allt i det gränslösaste förfall. Pengarna ha hamnat på annat håll. Ar 1796 är det för en utgiftsstat af omkring 80 millioner rubler, som Katarina måste skaffa utvägar.

Och hon skaffar utvägar. Hon bestrider utgifterna för allt, från rikets ena ända till den andra. Hon betalar allt'330

och alla, Alexej Orlofs lärospån på Arkipelagflottan, Pa-tjomkins dårskaper och Voltaires entusiasm. Hon låter så att säga guldet rinna mellan fingrarna, och hon tycks aldrig lida brist därpå. Huru är det möjligt, genom hvilket underverk? Förklaringen ligger nära till hands, men för att förstå denna förklaring, måste man tränga till bottnen af en hemlighet, som Katarina med genialisk instinkt uppfattade. Under sådana finansiella svårigheter skulle det ha varit underligt, om regeringens ledare ej en dag kommit att tänka på en utväg, som, huru olycksbringande dess användning än visat sig i Västerlandet, likväl ännu där ej förlorat sin lockelse. Då Peter III kom till makten, anbefallde han genast grundandet af en bank och utgifvandet af sedlar för en summa af 5 millioner rubler. Denna kejsarens idé behagade ej kejsarinnan i början. Assignat-maskineriet, hvars arbete hon icke riktigt förstod, ingaf henne intet förtroende. Men 1769 segrade det turkiska krigets fordringar öfver hennes motvilja och betänkligheter, och nu skapades verktyget för hennes finansiella makt, den magiska kraft, som från 1769 till 1796 utgjorde grundvalen för den stora regentinnans framgångar och ära, möjliggjorde hennes regerings oerhörda och oafbrutna ansträngningar och närde allt hennes slöseri. På tjugusju år lät Katarina trycka assignater för 157,700,000 rubler. Om man därtill lägger resp. 47,739,130 rubler och 82,457,426 rubler utgörande utländska och inhemska lån åsamkade under samma tid, komma vi till en totalsiffra af 287,896,556 rubler eller nära en och en half milliard francs i växlar dragna på det ryska folkets förtroende. Därmed var det alltså som Katarina betalade.

Läsaren har redan gjort den reflexionen, att hennes kasus ej var ovanlig inom den tidens Europa, och det är sant. Liksom Peter III ej uppfann assignaterna, var Katarina ej den enda, som begagnade sig af dem. Men — och det är

här som undantaget, underverket och hemligheten, som vi antydt, uppenbarar sig i hennes historia — man vet. hvartill användningen af detta system ledde i de andra länderna: bankrutten, den förfärliga bankrutten, hvarom Mirabeau talade, gjorde snart slut på de illusioner, som så-INRE POLITIK.

lunda sattes i omlopp under statens officiella insegel, under afvaktan på att staten själf instämdes inför folkvedergällningens domstol och bragtes till bankrutt af revolutionen. Ryssland har emellertid ej varit utsatt för något sådant, hvarken under Katarinas eller hennes efterträdares regeringar. Och att ingenting dylikt inträffade, därtill finnes ett mycket enkelt skäl: hvad som hände på andra håll, det hände emedan missbruket af krediten ledde till ett mer eller mindre snabbt, men oundvikligt uttömmande af det material, de grundfonder, den metalliska kassan, de hypotiserade fastigheter, som tjänade till pant för emissionerna af pappersmynt eller för lånen. Detta kunde icke hända i Ryssland och kan ej hända där ännu i dag, emedan panten, den enda garantien, på hvilken den allmänna krediten, landets hela inre och yttre kredit hvilar och alltid har hvilat, där är oförgänglig. Denna garanti har inga gränser, åtminstone icke materiella. Hittills har det ej heller visat sig, att den har några moraliska gränser. Eller om något i den vägen synts till, har det på sin höjd, visat sig i en minskad tä njbarhet icke i ett ens tillfälligt omintetgörande af de resurser, som staten hämtat ur denna källa. Hvad är alltså denna pant? Den okammade filosof, den halfvilde tänkare, som under Peter I:s regering bearbetade dessa problem i sin föga odlade, men likväl djupgående intelligens, Possoschkof, har förklarat den på sitt målande språk: »Hvad som utgör värdet hos ett mynt är icke det guld, det silfver, den koppar, det mer eller mindre dyrbara ämne, som användts vid dess förfärdigande; nej, ingenting af allt detta gör, att detta mynt mottages i utbyte mot en skäppa säd eller ett stycke kläde. Hvad som utgör det är kejsarens i metallen präglade bild, kejsarens i denna bild uttryckta vilja att tilldela detta metallstycke en sådan kraft, att man utan tvekan mottar det i utbyte mot saker, som äga verkligt värde och fylla lifvets verkliga behof. Det ämne, hvaraf detta mynt är gjordt, har alltså föga betydelse. Om det vore kejsarens vilja att tilldela en bit läder eller ett pappersblad samma värde, skulle det vara tillräckligt, och det skulle bli så...»

Hela teorien för den offentliga krediten, sådan den funktionerade i Ryssland på Katarinas tid och ännu i det'332

närmaste funktionerar i våra dagar, inrymmes i dessa ord och äfven Katarinas hela finanspolitik. Genom att ha antagit denna teori, beslutsamt tillämpat den och ej tvekat att göra den hänsynslöst gällande gentemot sina fogliga undersåtar blef hon i stånd att uträtta hvad hon uträttade. Ty det förtroende hon grundlade i det inre fick ett återsken i utlandet, den sålunda på imaginär basis stödda krediten utbredde sig öfver rikets gränser, pengarna drogo andra pengar till sig, de bidrag, som lyftes i utlandet, lades till dem, som landet självt kunde åstadkomma, och totaliteten af dessa på konstladt sätt framkallade hjälpmedel eggade självfva nationens produktivitet och kommo pålagornas källsprång att flöda ymnigare.

»Man skulle göra orätt,» skref jag 1885, »i att kalla denna skapelse frukten af en tillfällig villfarelse. Med mera skäl skulle man kunna anse den som en naturlig produkt af andan hos det folk, som har sett dess uppkomst, och i alla händelser som ett ovanligt varaktigt och lifskraftigt fenomen, efter det ännu i dag behärskar det ofantliga kejsaredömets finansiella förhållanden. Den af Peter III med ett penndrag skapade banken har hvarken grundkapital eller metallisk kassa eller verkliga säkerheter i sina källare. Den reder sig dem förutan och kommer alltid att göra det.»

På bottnen af denna skapelse ligger för öfrigt äfven en annan tanke, utom föreställningen om suveränens obegränsade makt. Suveränen, hvars höga bild prunkar på baksidan af silfverrublerna och guldimperialerna, utgör där en personifikation af nationalrikedomen. Och denna rikedom, som aldrig blifvit och aldrig kunnat bli uppmätt, ter sig för folkets fantasi som måttlös. Det är egentligen den, som utgör säkerhet för emissionerna af pappersmynt och statsobligationer. Systemet är således fullständigt. Det har behärskat och skall i evighet komma att behärska massan af det ryska folket. Genom det har Ryssland ställt sig utanför den allmänna praxis och de villkor, som öfverallt annorstädes reglera nationernas liksom de enskildas ekonomiska förhållanden. Genom det,

genom det peremptoriska häf-dandet af de principer, som utgöra dess grundval, genom den tillit det förvärfvat sig inom de djupa leden, har detINRE POLITIK.

icke allenast kunnat försvara sin tillvaro, utan äfven hålla sig uppe på en höjd, som ej står i någon proportion till dess verkliga krafter. Hvad som alltid har vållat assig-naternas olycka, hvad som framkallade Laws bankrutt och tvingade en parisare, som ville äta en god middag under den första republikens år 111, att betala sin restaurant-räkning med 3,000 francs, är förtroendets rubbning. Men i Ryssland har förtroendet aldrig varit rubbadt. Det är det icke ännu i dag, tv det är med konstrikt flätade band fästadt vid tron på fäderneslandets öde. Man har här icke vädjat till det allmänna förtroendet, utan till lättrogenheten, och man har just därigenom undandragit sig all påverkan af de lagar, som råda öfver krediten, där man är tvungen att anlita den. Det behöfdes oerhörda missbruk, som ledde till ett vidunderligt hopande af pappersmynt, för att framkalla ett ingripande icke af dessa lagar, men af de svår-undkomligare lagar, som gälla förhållandet mellan tillgång och efterfrågan. Framför allt behöfdes en inblandning af främmande element, den oundgängliga sammandrabbningen med grannarnes finanssystem. Men nationens tillit blef ej rubbad för det. Man drog sig för öfrigt ur spelet genom att indraga det alltför skrymmande förrådet ur rörelsen och börja om på nytt. Och nationens tillit uthärdade mycket väl detta prof. År 1843, efter flera operationer af detta slag, erfordrades det blott en vädjan till denna tillit, en någorlunda fintlig reklam, för att polisen skulle se sig nödsakad att tjänstgöra vid bankernas expeditionsluckor, som belägrades af folkmassorna, ifriga att få byta ut sina tunga penningpåsar mot de packor af grönt papper man erbjöd i stället. Ett rykte var i omlopp, att guld och silfver hädanefter skulle förlora sitt värde, endast det gröna papperet skulle ha gällande kraft. Och detta rykte blef allmänt trodt!

»Då man kommer hit,» skref grefve de Ségur i Petersburg 1786, »måste man lägga bort de föreställningar om finansoperationer man bildat sig i andra länder. I Europas andra stater behärskar suveränen undersåtarnas handlingar, men icke opinionen; här är äfven opinionen honom underdånig, och mängden af sedlar, vissheten att staten ej kan inlösa dem, myntets förändring, som endast låter guld- och'334

silfvermynten behålla halfva sitt värde, med ett ord, allt hvad som i en annan stat skulle framkalla bankrutt och de olyckligaste omstörtningar, åstadkommer här icke allenast ingen skakning, utan ej ens den ringaste minskning i förtroendet, och jag är öfvertygad, att kejsarinnan skulle kunna få folket att ta emot skinnbitar som mynt, om hon befallde det.»

Detta var också Possoschkofs åsikt.

Katarinas regering hade några svåra ögonblick. År 1783 hade kejsarinnan gifvit storfurstinnan Paul en present af 50,000 rubler efter hennes barnsäng och en dylik på 30,000 rubler till storfursten, men då deras högheter skickade för att lyfta dessa anvisningar, befanns det, att kassan var tom. Garnofski, Patjomkins förtrogne, berättar i sina memoarer, att då hans herre 1788 begärt en jämförelsevis ringa summa i guld för utgifterna på Krim, hade han den största svårighet att i hela staden uppdrifva 80,000 dukater. Vid växling förlorade man ända till 50 procent på pappersrubeln. Då Falconet 1773 talade med Katarina om en finansmans planer, som erbjöd henne vinna 30 millioner på fyra månader, utan att någon blef lidande därpå, svarade hon fyndigt: »Jag har för vana att säga till guldmakare och penning-projektmakare: Mina herrar, gör guld för egen räkning, så att ni slippa begära almosor.» Hon var emellertid nyfiken att få veta, hvad frågan gällde. De 30 millionerna skulle ha varit välkomna vid det tillfället! Det hindrade henne icke att ge ut dubbelt så mycket på Krim och tredubbelt i det andra turkiska kriget, som ej inbragte Ryssland någon enda verklig fördel.

6.

Det är ej mycket att säga om arméen under Katarinas regering. Denna regering var krigisk, men den befordrade hvarken militarismen eller den militära andan. Den militära andan lefver af disciplin, af vördnad för hierarkien och äfven af ärelystnad. Genom att göra Alexej Orlof till amiral och Patjomkin till högste befälhafvare för

uppmuntrade Katarina just icke dessa känslor. På kongressen i Fokschany 1772 gjorde Gregor Orlof, som ej hade sett ett slagfält, anspråk på att tala i befallande ton till Rumiantsof, segraren vid Kagul, och det var nära att han verkligen fått öfverbefälet sig tilldeladt. Men för Rumiantsof blef det blott ett ombyte af rival. Några år därefter måste ban vika för en ny favorit. Då arméen ej längre hade Rumiantsof i spetsen för sig och ännu ej hade fått Suworof, var den i allmänhet illa kommenderad. Men soldaten var sådan man alltid har sett honom sedan dess, sådan som han ännu i våra dagar visat sig utanför Plewna, och han hade endast att strida med turkar, hvilka så att säga voro besegrade genom den europeiska taktiken, redan innan de hade kämpat, eller polackar, hvilka liksom turkarne i afseende på krigskonst voro två århundraden efter sin tid. Katarina undvek sorgfälligt alla sammanstötningar med Västerlandets disciplinerade trupper. Då hon försökte en brottning med svensken, som ändå var en obetydlig motståndare för Ryssland fick hon ångra det. På andra håll segrade hon för billigt pris, efter hvad prins Henrik af Preussen sade. Men det är höjdt öfver allt tvifvel, att hennes okufliga energi och hennes djärfhet bidragit till att skänka hennes fanor seger.

Sakkunniga domare ha beskyllt henne för att ha förfuskat Peter den stores verk, isynnerhet beträffande den militära förvaltningen. År 1763 stadfäste hon en reform, som belt och hållet öfverlämnade regementena i öfver-starnes händer; Peter hade anförtrott administrationen åt inspektörer, hvilka tjänstgjorde vid generalkommissariatet, d. v. s. en starkt centraliserad intendentur. Uppgifvandet af denna administration gaf anledning till talrika missbruk. Enligt grefve de Ségurs uppgift räknade ryska arméen 1785 en effektiv styrka af omkring 500,000 man, däraf 230,000 man stående trupper. Ségur anmärkte emellertid, att den på krigsbyråerna rådande oredan ej medgaf, att man kunde erhålla särdeles noggranna underrättelser och att de officiella siffrorna måste mottagas med försiktighet. Han till-lade: »Flere öfverstar ha tillstått för mig, att de förtjänade 3 à 4,000 rubler årligen på sina infanteriregementen och'336

att kavalleriregementena inbragte sina chefer 18,000.» Grefve de Yergennes skref vid samma tid: »De ryska flottorna vinna ej i ryktbarhet på att aflägsna sig från Östersjön. Den, som nyligen visat sig på Medelhafvet, har ej lämnat något godt rykte efter sig. Livorno beklagar sig isynnerhet öfver officerarne, som ha köpt mycket men sällan betalat.»

På det hela taget har Katarina börjat många företag, men fullbordade intet eller så godt som intet. Det låg i hennes natur att gå på utan att se efter, hvad hon lämnade bakom sig. Det var mycket spillror.

»Fore Katarinas död,» har någon skrifvit, »liknade redan de flesta af hennes regerings minnesmärken ruiner.»

Det fanns en dämon inom henne, som dref henne framåt, dref henne alltjämt bort från nuet och det redan vunna resultatet, utan att ens unna henne den tillfredställelsen att stanna och njuta af det fullbordade arbetet. Denna dämon var kanske ingen annan än ärelystnaden, en stundom lumpen och barnslig ärelystnad. Då hon hade uppgjort planen och lagt granden till en byggnad, lät hon slå en medalj däröfver, och då medaljen var färdig och inlagd i hennes skåp, tänkte hon ej längre på byggnaden. Den beryktade marinorkyrkan, som påbörjades 1780, var ännu tjugu år därefter i samma nybörjade skick.

Men det var kanske den stora tsarinnans af ödet bestämda roll att sålunda sätta en svindlande fart i detta folk, denne under snötäcket sofvande jätte, som Peter I ej lyckats helt och hållet väcka ur dess sekelgamla sömn och som endast behöfde ryckas upp ur sin dvala för att följa sin naturlag och rulla utför branten, likt en fors, som ingenting kan hejda, mot ett hemlighetsfullt öde. Och kanske hade Katarina ej helt och hållet orätt, då hon skref till Grimm dagen efter den dag, då det af henne uppresta monumentet öfver den store tsaren, hennes företrädare, aftäcktes:

»Då Peter I visade sig i fria luften, tyckte vi, att han såg lika liffull som stor ut, det såg ut, som om han varit ganska nöjd med sin skapelse. Jag kunde icke se på honom på en lång stund; jag kände mig rörd, och då jag såg

mig omkring, fann jag att alla människor hade tårar i ögonen. Ansiktet var vändt åt det håll, som är motsattINRE POLITIK.

Svarta hafvet, men hans min sade tillräckligt tydligt, att han ej var rädd för att vända sig åt hvilket håll som helst. Han var för långt bort för att kunna tala till mig, men han tycktes mig ha en belåten min, som gjorde äfven mig belåten och uppmuntrade mig till att försöka göra om min sak ännu bättre i framtiden, om jag kan.»

 TREDJE KAPITLET.

Yttre politik.

i.

Den utmärkte tyske historikern Sybel skref 1869:

»Ännu i våra dagar debatteras ingen brännande fråga i Tyskland utan att vi däri upptäcka spår af Katarina II:s politik.»

Denna iakttagelse skulle enligt vår tanke kunna utsträckas till nästan hela Europa. Mycket ärelysten, i hög grad kvinnlig, stundom litet barnslig, var Katarinas yttre politik en allmän utvidgningspolitik. Men början af hennes regering tycktes antyda något helt annat.

Då kejsarinnan uppsteg på tronen, förklarade hon sig vara en fredlig suverän, hågad att stanna hemma, om man blott icke oroade henne, och följaktligen böjd för att undvika alla konflikter med sina grannar och att ägna hela sin arbetsförmåga åt den inre styrelsen af ett rike, som erbjöd ett tillräckligt stort verksamhetsfält för hennes tilltagsenhet. Detta program harmonierade för öfrigt, till och med från synpunkten af förhållandet till utlandet, med en ärelystnad, som ej på något område afstod från sina rättigheter, men som styrdes af de ädlaste impulser. Till sin ambassadör i Warschawa, grefve Kayserling, skref Katarina:

»Jag säger er rent ut, att mitt mål är att vara vänskapligt förbunden med alla makter, för att alltid kunna ställa mig på den mest förtrycktes sida och bli skiljedomare i Europa.»YTTRE POLITIK.

Hon tänkte tydligen ännn ej på att dela Polen. Hon afvisade hvarje tanke på eröfring. Ej ens Kurland lockade henne. »Jag har tillräckligt många folk att göra lyckliga,» sade hon, »och denna lilla landsträcka skall ej öka min lycka.» Hon funderade på att ingå ett evigt fredsfördrag med Turkiet. Hon minskade eller lät minska sina regementens effektiva styrka. Hon gjorde sig ingen brådska att fylla luckorna i hennes arsenaler efter de föregående regeringarnas förödande krig. Hon påstod, att man framför allt måste återställa ordningen i landet och reparera finanserna.

Huru kom hon att så snart och så fullständigt öfverge denna ursprungliga kursriktning? Vi äro i stånd att härvidlag åberopa ett värdefullt vittnesbörd. Den man, som vi ha att tacka därför, är en af dem, som utgöra en ära för sitt land, och hans frimodiga ord äro ägnade att sprida ett klart ljus öfver denna mörka punkt af Katarinas lysande historia; de tyckas också antyda, att vissa känslor, som nu äro underskattade eller misskrediterade i Ryssland, ej alltid ha varit främmande för personer med hjärtat på rätta stället. Några år efter Katarinas död skref grefve Sitnjon Worontsof till Alexander I, som nyss bestigit tronen, följande rader:

»Salig kejsarinnan önskade fred och ville ha den långvarig; därpå var allt beräknadt. Det är Preussen, som uppmanade grefve Panin att omintetgöra de förbättringar, som nyss införts i Polens konstitution, för att bättre kunna bemäktiga sig detta land. Det är Preussen, som öfvertalade denne minister att fordra, att alla de polska dissidenterna skulle få tillträde till alla statsämbeten, hvilket var omöjligt utan att använda det starkaste våld mot polackarne. Så skedde, och det var orsaken till bildandet af konfederationer, hvilkas antal man med den största sorgfällighet sökte dölja för kejsarinnan. Man arresterade biskopar och senatorer midt under riksdagen och

skickade dem i landsflykt till Ryssland. Våra trupper ryckte in i Polen, ödelade allt, förföljde de konfedererade ända in i de turkiska provinserna, och denna kränkning framkallade det krig, som turkarne förklarade oss. Det är från tidpunkten för detta krig som statens skulder till utlandet härleda sig, äfvensom utsän-'340

dandet af pappersmyntet inom landet, två olyckor, hvarunder Ryssland suckar.»

Det är alltså Preussen, som, för att göra Ryssland till sin medbrottsling i planerna på Polen, ledt Katarinas politik in på det system af våldshandlingar och kränkningar af alla rättigheter, i hvars kugghjul hon sedan fastnade. Yi äro emellertid böjda för att tro, att det på sätt och vis var oundvikligt för henne att duka under för frestelsen. Oafsedt Preussens påverkan, hade Katarina alltifrån första stunden en alltför hög tanke om sin makt, för att hon ej endera dagen skulle bli frestad att begagna sig däraf, och äfven en alltför öfvermodig uppfattning af sin roll, för att hon skulle låta betvinga sig af något slags skrupler. I oktober 1762, då det danska hofvet föreslagit henne att afstå från för-mynderskapet öfver sin son beträffande hertigdömet Holstein, svarade hon med följande karakteristiska ord:

»Det är måhända ett enastående fall, att en suverän kejsarinna är förmynderska för sin son för ett af rikets län, men det är ännu sällsammare, att man säger till en dam, som har 500,000 man redo att handla för hennes pupill, att hon ej bör inlåta sig med ett Schwerdt (sic), som knappast kan underhålla 300 man.»

Det är emellertid ej mindre sannolikt, om icke säkert, att då Katarina kastade sig in på en väg, som skulle föra henne så långt bort från hennes första planer till fredligt arbete, visste hon ej, hvart den bar; strömmen ryckte henne med sig, hennes första framgångar berusade henne och sålunda råkade hon, litet mot sin vilja och utan att hon själf gaf akt därpå, i ett tillstånd af krigisk, eröfringslysten feber, som stundom liknade yrsel och hvarunder hon ej längre brydde sig om att beräkna de medel hon förfogade öfver eller att ta minsta hänsyn till klokheten eller rättvisan. Markis de Yérac skref till grefve de Vergennes 1782: »Man omfattar här med ifver och utan undersökning allt hvad som tycks lofva en ny glans åt riket och åt Katarina II: s regering. Man gör sig ej besvär med att beräkna medlen; det första man tänker på är att skaffa sig mycket att sköta...»

Att vara i farten, likgiltigt på hvad sätt, handla, likgiltigt hvar, göra mycket väsen, likgiltigt till hvad pris, det tycks i själfva verket ha varit Katarinas förnämsta sträfvan alltifrån det första turkiska kriget. Litande på sin »tur», blef hon allt mera fast i den öfvertygelsen, att det alltid skulle leda till något, som befordrade hennes ära och rikets storhet. »Den framgång, som kröner alla ryssarnes företag,» skrifver grefve de Vergennes 1784, omger dem så att säga med en strålande gloria, bortom hvilken de ej se någonting.» Politiskt system, ledande grundtanke i företagen, det får man ej begära af den djärfva tsarinnan. Då skulle hon svara: »Omständigheter, konjunkturer och gissningar.» Lika litet tänker hon på att bringa dessa företag i öfverensstämmelse med en högre lag för moral, humanitet eller internationell rätt. »Det är lika gagnlöst att här tala om Puffen-dorf eller Grotius,» skrifver den engelske ambassadören Macartney 1770 från Petersburg, »som om man talade om Clarke eller Tillotson i Konstantinopel.»

Katarina inför däremot i ledningen af de yttre angelägenheterna ett system af personligt initiativ, som redan i och för sig är ägnadt att påtrycka dem en äfventyrlig prägel, tv hon låter sig härvidlag ledas af sitt nervösa och lättantändliga kvinnliga temperament. I synnerhet i början ådagalägger hon en ofantlig verksamhetslust. Hon vill själf diktera hela den diplomatiska korrespondensen. Men hon märker snart, att hon ej ensam kan hinna med det och att expeditionen lider däraf. Men då beslutar hon sig för att för egen räkning förbehålla sig de viktigaste sakerna och öfverlämna grofgörat åt ministern, d. v. s. grefve Panin. Hon skrifver den 1 april 1763 till grefve Kay ser ling: »Hädanefter hoppas jag, att hemligheterna skola bevaras bättre, ty i allt hvad sådant heter skall jag ej inviga någon människa.» Hennes företrädare togo endast i korta utdrag kännedom om de i utlandet residerande sändebudens depescher, men hon vill se originalen. Hon läser dem och gör anteckningar. Dessa anteckningar äro egendomliga. I marginalen på en depesch från furst Galitzin, hennes ambassadör i Wien, som meddelar, att

hofven i Wien och Versailles uppegga Porten till att blanda sig i Polens angelägenheter, skrifver hon:'

»Han lefver icke i denna världen, ty han är okunnig om hvad till och med gatpojkarne veta, eller också säger han mindre än han vet.» Då furst Repnin skrifver från Warschawa, att under ett samtal, som han haft med preussiska sändebudet, baron Goltz, denne har erkänt, att hans herre kungens befallningar ej tycktes honom förenliga med hans undersåtars bästa, ehuru de kanske äro det med suveränens, antecknar hon: »Har han då en annan ära än sina undersåtars väl? Det är sådana där besynnerligheter jag aldrig kan få in i min skalle!» År 1780 under sitt första besök hos tsarinnan hör Josef II talas om denna arbetsmetod och förvånar sig däröfver. Men ända till detta sammanträffande, som spelade en afgörande roll i Katarinas historia, hade Panins inflytande som chef för utrikesdepartementet varit mycket stort. Det var det, som trots allt, ja till och med trots kejsarinnans personliga motvilja, bibehållit de band, hvilka förenade hennes politik med Preussens. Men Josefs ankomst blef anledningen till en omkastning. Katarina fattar ett djärft beslut, försätter sin minister i overksamhet och afslutar på egen hand det nya förbundet, som för henne öppnar strålande utsikter åt Svarta hafvet till. Och snart räknas Panin ej längre. Allt hvad som behöfs är en simpel skrifkarl, som fogligt utför den kejserliga tankens inspirationer. Det finns en förträfflig sådan handtlangare: det är Bezborodko. »Egentligen har kejsarinnan ej längre någon minister,» skrifver markis de Vérac i september 1781.

Huru öfverlägsna de intelligens- och i synnerhet karak-tersgåfvor än äro, som Katarina härvidlag lägger i dagen, har dock äfven denna personliga politik ofta sina svaga stunder. Hon har anfall af omotiverad entusiasm, som åtföljes af ett lika omotiveradt uppvaknande ur förtjusnings-febern. Hennes fantasi spelar hufvudrolen. Kvinnan framträder för ofta jämte regentinnan. Det är en kvinna, och en vredgad kvinna, som i juli 1796 uppsätter en instruktion för grefve Budberg, Rysslands minister i Stockholm, afsedd att bringa den svenske konungen att ta reson; han ämnar nämligen resa till Petersburg utan att på förhand förbinda sig att gifta sig med kejsarinnans sondotter. Må han då

stanna hemma, den där illa uppfostrade fursten! Man är trött på de griller, som förmörka hans hjärna. Då man har lust att göra en sak, skapar man inte svårigheter i hvarje ögonblick. — Dokumentet — ett officielt aktstycke, som skall gå genom kansliets händer — är belt och hållet i den tonen. Men är det verkligen en diplomatisk not? Man skulle snarare vilja kalla det ett konfidentielt bref till en förtrogen, inför hvilken man ger fritt utlopp åt sin otålighet och sin häftighet, blott för att få lisa sina nerver. Och för att likheten skall vara fullständig, finns det ett postskriptum. Det finns till och med fyra, det ena motsägande det andra, och resultatet af alltsamman är ett samtycke till resan, alls icke villkorligt, utan någon fordran på ett bestämdt löfte, som hon till en början påyrkat med sådan kraft.

Ibland är Katarina medveten om sitt lynnes inverkan på politiken och de föga väl afvägda element, som detta inflytande där inför. Angående sin väpnade neutralitet, som hon tillkännagifvit den 28 april 1780, skrifver hon till Grimm:

»Ni säger kanske, att detta är vulkaniskt, men det fanns ej längre någon möjlighet att handla annorlunda.»

Hon tillägger en reflexion, som vi redan ha funnit under hennes penna och som tycks ånge, att hon ej glömt sitt tyska ursprung och är angelägen att häfda det: »Denn die Teutschen,» skrifver hon, »hassen nicht so viel als wenn die Leute ihnen auf die Nase spielen wotten; das liebte der Herr Wagner aucli nicht.»

Men det är blott ett talesätt eller på sin höjd ett bevis, att hon tidtals ej förstår den förändring, som försiggått med henne och som knutit henne fast vid hennes nya fädernesland med hennes väsens innersta fibrer; ty hennes yttre politik liksom hennes inre är alltigenom rysk, liksom hennes sätt att känna och tänka, liksom hela hennes väsen. Ryska och icke tyska äro de personliga möjligheter till framgång, som hon ställer i sin ärelystnads tjänst, liksom äfven de fel, hvilka hämma dess flykt. Ty det är ingenting tyskt i hennes sätt att rusa framåt med tillslutna ögon eller att drömma med öppna ögon, som är egendomligt för henfle, att trotsa allt förnuft och alla beräkningar. Man

kan säga, att hon har lyckats just genom att använda de medel, som stodo'344

mest i strid med den tyska andan. En kall och metodisk tysk skulle ej ha börjat det första turkiska kriget. »Armén,» skrifver grefve S. Worontsof, »var decimerad, ofullständig, skingrad öfver hela riket. Man måste midt i vintern låta den marschera mot den turkiska gränsen och skicka kanoner, mörsare och bomber exprès från arsenalen i Petersburg till Kief.» Då det andra turkiska och det svenska kriget ut-bröto, var det ännu värre. Då brytningen med Porten 1783 tycktes oundviklig, ville man från Estland skicka efter ett regemente, som skulle bestå af 1,200 à 1,500 man. Man fann 700 man, 300 hästar och icke en enda sadel! Katarina blef icke orolig för det. Hon hade den tro, som föraktar alla hinder och ej erkänner några omöjligheter. Denna tro, som försätter berg och skickar kanoner från ena ändan till den andra af ett rike, som är flera tusen kilometer långt, är ingen tysk egenskap.

På den yttre politikens område har Katarina uträttat storverk med hjälpmedel, som hennes ständiga sangvinism fördubblade eller tredubblade, men som faktiskt voro medelmåttiga. Hon ifyllde deras otillräcklighet med en moralisk styrka, som var högst betydande.

Beträffande själfva skötseln af utrikesdepartementet lät hon Ryssland göra verkliga framsteg. Genom att ej rygga tillbaka för ett arbete, hvartill endast Eredrik bland hennes samtida suveräner ej visade sig oförmögen, och därtill lägga den myndighet, som följde henne öfverallt, gaf hon de under detta departement lydande byråerna en enhet i ledningen, som de aldrig förr ägt. På samma gång införde hon där vanor af redlighet och ämbetsvärdighet, som den närmast föregående tiden ej haft en aning om. I april 1763 ville den engelske ambassadören Buckingham förmå kansleren Worontsof att arbeta för afslutandet af ett handelsfördrag och fann det helt naturligt att ge eftertryck åt sin begäran genom att erbjuda en personlig gratifikation af 2,000 pund sterling. Men Worontsof svarade genast: »Jag öfverlämnar till dem, som känna till dessa skamliga knep, som man föreslår mig, att räkna ut, om 2,000 eller 200,000 pund kunna betala förrådandet af min härskarinnas intressen.»

. Bestuschef, Elisabeths kansler, talade ej det språket.YTTRE POLITIK.

2.

Den preussiska alliansen.

I sina anteckningar om Bulhières bok har Louis XVI anmärkt, att Katarina beträffande den utländska politiken på det hela taget endast följt det af Peter III införda systemet. Påståendet är endast sant till hälften. Den aflidne kejsarens system, som tog sin början med det den 19 juni

1762 afslutade fördraget med Fredrik II, var icke allenast en brytning med Rysslands gamla bundsförvanter, Österrike och huset Bourbon, utan det var också krig med Österrike och dess allierade samt krig mot Danmark i samråd eller maskopi med kungen af Preussen; det var slutligen en samverkan mellan de bägge makterna gentemot Kurland, där en prins af Holstein skulle insättas till regent, och gemensam aktion mot Polen, där de bägge suveränerna skulle förfäkta de religiösa dissidenternas sak. Katarinas politik var i vissa afseenden annorlunda. Att börja med hade hon föresatt sig att iakttaga fullständig neutralitet. Tschernischof, högste befälhafvaren för de ryska trupperna, på hvilkas medverkan Fredrik redan gjort sig räkning, fick order att dra sig tillbaka med sin armékår. Icke desto mindre blef resultatet ett närmande mellan Ryssland och Preussen, hvilket definitivt bekräftades genom fördraget af den 11 april 1764. Det var emellertid icke det förbund Peter III tänkt sig. England kom snart med, så som den aflidne kejsaren hade velat, men äfven Danmark ingick i förbundet, hvilket var tvärt emot Katarinas företrädares idéer. Det var det nordiska systemet, Katarinas eget verk. Men detta system ledde

1763 till ett ordnande af den kurländska frågan genom Birons återinsättande och 1764 till ett provisoriskt ordnande af Polens angelägenheter genom Poniatowskis val, allt i samråd med Preussen. Och det var i det

närmaste allt hvad Peter III hade önskat.

Det var också allt hvad Fredrik kunde önska och mycket mer än han hade kunnat hoppas vid tsarinnans tronbestigning. I det första manifest hon utgaf kallade hon honom'346

»dödsfiende». Durand har berättat i en af sina depescher, att då Katarina granskade sin gemåls papper, fann hon där ett bref från Fredrik, som talade om henne i mycket berömmande ordalag. Detta bref skulle ha framkallat en omkastning i hennes stämning.

Förnyadt genom fördragen af den 11 augusti 1764, den 24 oktober 1769 och 1 april 1777, varade det preussiska förbundet till 1781 utan att dock nå den slutpunkt, som det sista femårsfördraget hade bestämt. Den 21 april 1781 slet nämligen det österrikiska förbundet helt peremptoriskt de band, som efterhand slaknat. Fredriks förhållande till sin forna väninna blef hädanefter allt mera kyligt, och det blef ytterst olycksbådande under de sista åren före kungens död. Under Fredrik II:s efterträdare bröt stormen lös. Fredrik Wilhelm, Gu (Guillaume), tjocke Gu, som hon kallade honom i sina bref till Grimm, är säkerligen bland alla människor i världen den, för hvilken Katarina hyst mest afsky och förakt. De passager i hennes bref, där hon talar om honom, äro en hel ordbok af otidigheter. Det hindrade henne emellertid icke att 1792 (ett kritiskt år) den 7 augusti underteckna en ny allianstraktat med Preussen. Men det förstås, den 14 juli, nyss förut, hade hon undertecknat en annan med Österrike. Katarinas politik gentemot de bägge tyska hofven, hvilkas ständiga täflan befordrade hennes planer, var i många afseenden endast ett spegelfäkteri. Men hennes personliga känslor spelade äfven en roll. Hon beundrade Fredrik uppriktigt, allt under det hon nekade för att hon imiterade honom; hon afskydde af allt sitt hjärta tjocke Gu och tog på allvar Josef II för en stor man.

Den österrikiska alliansen.

Äfven den österrikiska alliansen var ett verk af henne personligen. Till och med 1789, efter det andra, på gemensamt konto företagna, turkiska krigets bittra missräkningar, fordrade hon högljudt att få bära ansvaret. Hon skref till Patjomkin:

»Huru tung denna allians än må bli för oss, skall den alltid vara lättare än det preussiska förbundet, som är det

skymfligaste och odrägligaste man kan tänka sig. Jag har olyckligtvis sett detta ok på mycket nära håll, och jag hoppade af glädje, det är ni vittne till, då jag såg den minsta lilla glimt af hopp att komma ifrån det.» Det var kongressen i Teschen — sammankallad i mars 1779 för att ordna den bayerska tronföljden — som förberedde närmandet mellan de bägge hofven. Men Katarina uppträdde där afgjordt till Preussens försvar. Josef II hade, som man vet, velat passa på vid kurfursten Maximilian Josefs död (30 december 1777) för att utvidga sina besittningar åt detta håll. Fredrik hade uppställt sig som försvarare af den germaniska konstitutionens okränkbarhet. Efter lång tvekan slöt sig Katarina till hans åsikt. Men inför ett hotande krig, »som hon fann smärtsamt att börja nu vid sin ålder,» lät Maria Theresia sin stolthet kapitulera; hon skref till Katarina och begärde hennes medling. Isen var bruten. Josef II:s resa till Ryssland gjorde det öfriga.

De tyska historieskrifvarne äro nu mera nästan ense om, att det rysk-österrikiska fördraget af 1781 hufvudsakligast gynnade Rysslands intressen. Den sålunda ingångna alliansen var förnämligast riktad mot Turkiet, och från detta håll kunde endast Ryssland hoppas verkliga fördelar. Är det riktigt säkert? Det förefaller oss, som om förhoppningarna 1781 voro åtminstone lika stora å ömse sidor. Förbundet hade faktiskt till hufvudresultat att förskaffa Ryssland Österrikes moraliska stöd vid ockupationen af Krim, men därom nämnde traktaten af 1781 icke ett ord. Där talades icke alls om Krim; man talade där om att dela det ottomanska riket, och Josef ämnade nog ta sin del däraf. Katarina tyckte till och med, att han ville ha den för stor, och det var den första anledningen till en oenighet, som förvärrades ända därhän att den först förlamade och sedan omöjliggjorde de åtgärder man uttänkt för planernas genomförande. Fredrik hade förutsett det, då han sagt, att så snart det blef

fråga om att dela Turkiet, skulle Österrikes och Rysslands intressen visa sig oförenliga. Josef tvekade att inlåta sig i strid, och Katarina begagnade sig däraf för att, som hon sade, »gå sin egen väg.» Krims eröfring, som Josef ej vågade motsätta sig och hvartill han just därigenom gaf sitt moraliska'348

stöd, blef följden. Han hoppades ännu, att vederlagsteorien, som då var på modet inom den europeiska statsrätten, endera dagen skulle inbringa honom en ersättning. Han skulle göra sina rättigheter gällande, när segern hade bekräftat dem, och han beslöt sig till sist för att rycka i fält just för att få kanonens vältalighet på sin sida. Men segern ville ej infinna sig. Kriget gick olyckligt för de bägge bundsförvanterna, men i synnerhet för Josef, och nu hade han endast rättighet att tiga. För öfrigt kunde det ej längre bli tal om någon delning: björnen ville ej släppa till sitt skinn.

Josef II hade alla misslyckade eröfrares öde. Men själfva hans språk under afslutandet af 1781 års fördrag bevisar, att han därvid behöll hela sin kallblodighet och uteslutande tänkte på sina egna intressen. Han ådagalade till och med så föga osjälfviskhet, offervillighet och tillmötesgående, att alliansen ej kunde få den reguliera formen af diplomatiskt aktstycke, emedan kejsaren envist vägrade att bevilja alternat, d. v. s. att den ene undertecknarens namn skulle inneha främsta platsen på det ena af de bägge alliansexemplaren och den andres namn stå först på det andra, så som Katarina ville ha det. Man nöjde sig med att växla några bref, hvari man räknade upp de ömsesidiga förpliktelserna. Den, som skenade i väg, om man tillåter oss begagna ett så hvardagligt uttryck, var vid detta liksom vid så många andra tillfällen den eldiga, häftiga Katarina. Vänskapen med Österrike öppnade för henne, det tviflade hon ej på, Konstantinopels portar, och Josef hade »örnblick», det var hon säker på. Ännu femton år därefter skref hon till Grimm: »De ha haft en örn, men icke uppskattat honom!» Josef skref till Kaunitz dagen efter sitt sammanträffande med kejsarinnan i Mohilef: »Man måste veta, att man har att göra med en kvinna, som endast frågar efter sig själf och bryr sig lika litet om Ryssland som jag gör det; därför måste man kittla henne.» Katarina svärmade och drog ut på äfventyr, Josef iakttog och beräknade sina ord liksom sina handlingar. Det var svärmeriet, som segrade öfver beräkningen; den mänskliga klokskapen har fått många sådana läxor.

England.

Katarina hade närmat sig England genom sitt förbund med Preussen och till och med direkt lierat sig därmed genom en handelstraktat, och ända till 1780 visar hon vid alla tillfällen en tydlig sympati för den brittiska nationen och en stark benägenhet för att befordra dess intressen. De minnen, som chevalier Williams har kvarlämnat i hennes själ och hennes hjärta, spela kanske en roll härvidlag. Denna vänskap skulle emellertid råka ut för besynnerliga omkastningar.

År 1779 befinner England sig, som bekant, i delo med de amerikanska upprorsmännens, Frankrikes och Spaniens förenade stridskrafter. I februari 1780 är Katarina ej rädd för att tillkännage offentligt, att hon skall göra en penningutdelning till de fattiga i Petersburg, om hon får höra, att Rodney slagit den spanska flottan. Några dagar därefter ger hon en bal och säger till den engelske envoyén Harris, att den är, »liksom ett förskott på Rodneys framgång.» Hon bjuder honom att supera på tu man hand med henne vid ett litet spelbord, där det dukas för två. Dagen därpå såg den famösa väpnade-neutralitetsförklaringen dagen. Katarina hade alltid smak för det teatraliska.

Men det erkännes, då var det ännu ingen, som förstod den rätta betydelsen af detta mycket omtalade aktstycke. Katarina förstår det icke själf. Allmänna opinionen råkar på villospår, uttyder till och med denna åtgärd som ett närmande till England; Frankrikes och Spaniens sändebud i Petersburg bli oroliga; grefve Panin, som bekämpar Katarinas förkärlek för Storbritanien och därvidlag motarbetar favoriten Patjomkins inflytande, tar så häftigt vid sig, att han blir sjuk. Kejsarinnan har faktiskt fattat sitt beslut efter ett brott mot navigationsfriheten, hvartill spaniorerna gjort sig skyldiga: ett ryskt, till Malaga stationeradt fartyg har blifvit uppfångadt af en kryssare med

hans katolska majestäts flagga. Katarina gaf genast befallning om utrustande af femton krigsskepp och gaf denna demonstration eftertryck genom en not riktad till kabinettet i Madrid,'350

hvari hon tillkännagaf sin afsikt att med alla medel, om så behöfdes med vapenmakt, göra sina rättigheter som neutral makt gällande. Den väpnade neutraliteten var ingenting annat till en början.

Katarina tillkommer emellertid äran att i detta aktstycke ha formulerat grundsatserna för den moderna sjörätten och därmed ha mot Englands supremati till sjös riktat ett hugg, hvarefter den aldrig rest sig. Dessa grundsatser voro egentligen redan fastställda i det franska reglementet af 1778, men de saknade det allmänna samtyckets bekräftelse. De neutralas liga, som blef en följd af den kejserliga förklaringen och den naturliga slutstenen i det verk Katarina utfört, fyllde denna brist. Längre fram uraktlät kejsarinnan icke att tillvälla sig hela äran och förtjänsten af detta verk. Då Denina tagit sig för att tilldela Fredrik faderskapet till denna idé, skref hon i marginalen i hans bok: »Det är osant, idéen spirade upp i Katarinas hufvud och icke i någon annans.» Och ändå — ty historien, och i synnerhet de kvinnliga regenternas historia, erbjuder sådana öfverraskningar — var det i själfva verket helt nära, att denna de neutralas liga, som sedan blef en fruktansvärd mur mot den britanniska ärelystnaden,' tagit en helt annan form och en helt annan riktning: blifvit en koalition riktad mot Frankrike och Spanien och under Rysslands anförande förenande under sitt banér Sverige, Danmark, Preussen, Österrike, Portugal, Bägge Sicilierna ...

Det var den smidighet, kabinetten i Versailles och Madrid ådagalade vid detta tillfälle, och den omedgörlighet, som kabinettet i London ej förstod att lägga bort, som gåfvo saken dess afgörande vändning. Frankrike och Spanien skyndade att instämma i den nya formeln för internationel rätt. England gjorde surmulet motstånd, krånglade och försummade det gynnsamma ögonblicket. En gång under detta samma år 1780 kunde utgången ännu ha blifvit en annan. Lydande Harris' föreställningar beslöt Londonkabinettet i december sig plötsligt för att slå ett stort slag. »Om ert hof ger mig ett bevis på sin goda vilja, skall jag betala det med samma mynt tillbaka,» hade Katarina sagt till det engelska sändebudet. Lörd Stormont, som då var chef förYTTRE POLITIK.

Forägn-Office, svarade med att — erbjuda Minorca. Betalningen för denna present skulle vara ett Rysslands ingripande, för att framkalla Frankrikes och Spaniens samtycke till det omedelbara undertecknandet af ett fredsfördrag på grundval af fördraget i Paris 1762. I början hade Katarina svårt för att dölja sin öfverraskning och sin glädje. Det var mer än hon hade vågat drömma, och Gud skall veta, att hennes drömmar gått ganska långt! Hennes nya neutralitetsförklaring tycktes visserligen utgöra ett hinder för det föreslagna arrangemanget. Men bah! hon skulle tala med Harris därom. Och det gjorde hon. »Den väpnade neutraliteten, hvad är den?» sade hon till honom. »Låt oss kalla den den väpnade nulliteten, om ni så vill, och sedan tala vi inte vidare därom.» Men snart greps hon af oro och betänkligheter. Patjomkin hade aldrig sett henne så upprörd. Hon kände ett behof att tala ytterligare om saken, innan hon lofvade något, och denna gång talade hon med favoriten. Var det möjligt, att man gaf henne denna skatt för intet, blott för en diplomatisk åtgärd, var det inte en snara? »Bruden är för vacker, man vill föra mig bakom ljuset.» Man ville bestämdt tvinga henne att blanda sig i detta olycksaliga krig. Och det ville hon inte höra talas om!

Hon ville det så mycket mindre som hennes brefväxling med Josef under tiden tog god fart och öppnade allt mer och mer förledande utsikter bortåt Svarta hafvet. Ett annat, långt mera inbringande krig förbereddes åt henne på det hållet. Och som Yersailleskabinettet samtidigt helt artigt erbjöd sig att ordna den spanska frågan, fick den väpnade neutraliteten åter första rummet i tsarinnans tankar. Så drog man ut på tiden ända till i mars 1781, då Harris plötsligt af kejsarinnan mottog den förklaringen, att hon bestämdt afstod från att göra några landvinningar i Medelhafvet och önskade stå fast vid sin egenskap af neutral makt.

Nu var det förbi, förtrollningen var bruten för alltid. Förolämpadt och besviket uppträdde England som afgjord motståndare till de neutralas liga, och denna antog hastigt sin färg, blef en fana, hvarunder alla de intressen, som

Englands öfvermakt till sjös länge hade kränkt och oroat, skulle samla sig. År 1 791 föreföll en direkt sammanstötning med'352

Storbritanniens flotta Katarina alldeles oundgänglig. Hon hade tillräckligt mod eller blind dumdristighet att ej bli förskräckt därför. Hon skref till Zimmermann:

»Ni ursäktar väl, att jag icke svarat på ert bref af den 29 mars: jag har haft för mycket att göra, i synnerhet under dessa dagar, då jag med hela den liflighet och verksamhetslust, hvaraf jag är mäktig, har varit upptagen med att ordna det mottagande jag måste ge den fruktansvärda engelska flottan, som kommer att aflägga besök hos oss. Jag försäkrar er, att jag gör allt hvad som står i mänsklig förmåga för att ta emot den värdigt, och jag hoppas, att mottagandet skall bli fullständigt i alla afseenden. Så snart den passerat Sundet, är det nog inte lämpligt, att ni skrifver vidare till mig. Jag tar därför afsked af er i dag.»

Men det var endast falskt alarm. Englands inblandning till förmån för Turkiet var och förblef endast en tom hotelse, och man tyckte sig höra liksom en suck af tillfredsställelse och lättnad i de glada ord, hvarmed Katarina meddelade sin tyske korrespondent denna goda nyhet. Hon tillade, att hon alltid hade satt stort värde på den engelska nationens aktning och påminde till och med om sin ständiga förkärlek för detta land, »som ej hade varit förgäfves».

Men den sekeltrotsande vänskapens goda dagar voro nu förbi och skulle aldrig mera återkomma. Bakom den österrikiska alliansen hade den franska visat sig som ett fältrop för en snar framtid.

3.

Frankrike.

»Jag ger er mitt hedersord på, att jag aldrig haft någon förkärlek för fransmännen, och det skall jag aldrig få. Men jag måste erkänna, att de visat sig långt mera hänsynsfulla mot mig än ni.» Så talade Katarina till Harris dagen innan hon bröt med hans vänner i England. Tyvärr, det var icke allenast en brist på förkärlek för deras land, som Frankrikes ambassadörer under tjugu år, som de aflöst hvarandraYTTRE POLITIK.

i Petersburg, funnit i Katarinas hjärta. I en depesch från 1772 skref en af dem: »Hon (Katarina) har ej och har aldrig haft någon annan bevekelsegrund än att hatfullt och utan undersökning göra motsatsen af hvad Frankrike vill. Hon hatar oss med alla slag af hat, som uppretad ryska, som tyska, som furstinna, som rival och till på köpet som kvinna.» Han påpekade emellertid den för alla märkbara motsägelsen mellan dessa tsarinnans öppet visade känslor och hennes icke mindre utpräglade smak för litteraturen, konsten, till och med moderna i ett land, som hon förföljde med ett så glödande hat.

Men Katarina generade sig ej för att motsäga sig eller att man märkte det. Hon fortfor att värdera Voltaire högt, men försummade intet tillfälle att visa sin illvilja mot den store mannens fädernesland. Då magistraten i Narva 1766 tillsändt henne en böneskrift på franska, förmanade hon dem att ej göra om det. De hade ju alltid den utvägen att skrifva på tyska, om de ej kunde ryska. År 1768 angrep hon franske konungen och hans premierminister. Hon skref till grefve Tschernischof, hennes sändebud i London:

»Jag skrattade mycket åt Vanloos allegoriska tafla, då jag såg, att alla dygder och alla talanger bilda hans allra kristligaste majestäts hufvud. Olyckligtvis inhämtade Vår herre ej Vanloos råd, då ban skapade detta hufvud, och som jag hvarken tycker om lögn eller allegori, köper jag icke denna sinnrika dikt. Om den vore i fransmännens smak, skulle de ej låta den gå till utlandet. Jag skall försöka skaffa mig till pendant hertigen af Cboiseul personifierande alla ministertalanger, som t. ex. förutseende, ädelmod, oegennytta, själsstorhet, öfverseende, redlighet, godt hjärta, lätthet att förlåta, glömska af oförrätter, med ett ord alla de goda egenskaper han inte har.»

Brefvet innehöll äfven ett postskriptum: »Jag beder för närvarande hvarje morgon en bön: 'Min Gud, rädda

Korsika ur de skälmarne fransmännens bänder.'» Några månader därefter var hennes brytning med Turkiet ett fullbordadt faktum. Katarina vältade genast ansvaret därför på fransmännen. Turkar och fransmän voro i hennes ögon ett och detsamma. Man skulle kunnat tro,

att hon ämnade dra i krig icke allenast mot sultanen, utan äfven mot hans allra kristligaste majestät. Och det var på franska hon skref till Tschernischof:

»Turkarne och fransmännen ha tagit sig det orådet före att väcka katten, som sof, och nu skall katten kasta sig öfver råttorna, och ni skall få se det ni får se, och man skall tala om oss, och man har inte väntat sig allt det kolorum vi skola ställa till, och turkarne skola bli slagna, och fransmännen skola öfverallt bli behandlade så som korsi-kanerna behandla dem ...»

Hon satte nu stort värde på korsikanerna, tydligen endast på grund af den behandling hon väntade att de skulle låta sina förtryckare undergå. I juli 1769 skickade hon efter ett porträtt af Paoli från London, och hon sade vid det tillfället: »Paolis porträtt skulle glädja mig ännu mera, om han själf fortfor att visa tänderna mot våra fördömda skurkar, de afskyvärda fransmännen.» Och liksom hon öfverallt sökte efter fiender till Frankrike, ansåg hon sig också alltjämt vara föremål för dess ovänskap.

De för öfrigt ganska fåtaliga fransmän, som vid den tiden vistades i Petersburg, hade ingen afundsvärd lott. Polisinspektören Longpré säger 1783, att de engelska undersåtare kraftfullt beskyddas af sina konsuler, som åtnjuta en betydande myndighet, fransmännen däremot äro utan försvar öfverlämnade åt godtycke och orättvisa.

»De flesta äro juvelerare och modehandlare. De förra få ganska lätt sälja till de förnäma herrarne hvad som behagar dem, men för att slippa betala tillsäga de senare köpmannen att komma tillbaka i morgon men behålla dock varorna. Köpmannen kommer igen, men får till svar, att nådig herrn inte är hemma. Sedan man länge låtit honom komma och gå, ger man honom en afbetalning, men om han förnyar sina besök ofta och det tröttar ut nådig herrn, låter han hälsa honom genom en af sina lifegna, att han skall få femtio käpprapp. Den olycklige köpmannen måste alltså vänta, tills det behagar hans gäldenär att betala honom halfva köpesumman, och med detsamma får han det beskedet, att det inte är värdt, att han kommer tillbaka, ty de saker, han sålt till honom, voro icke värda mera, och.

därmed måste köpmannen låta sig nöja. I allmänhet är den ryska adeln icke pålitlig i affärer. Jag undantar dock ett dussin familjer. Man täflar om att bedraga utländingarne. Till och med officerarne, ända upp till öfverstegraden, akta ej för rof att stjäla ens guldsnusdosa eller klocka ur fickan. Om han blir ertappad, slipper han undan med att bli transporterad till ett annat regemente, som ligger i garnison två à tre hundra lieuies från den ort, där ban har begått stölden. Hvad modehandlerskorna beträffar, var storfurstinnans hemkomst en ganska dålig affär för dem. De hade med tanke på hennes återkomst rekvirerat varor, för hvilka de måste skatta 30, 40, 50 eller 60 procent, men så snart storfurstinnan kom tillbaka, lät kejsarinnan utfärda en ukas, som förbjöd fruntimren att bära klädningsgarneringar bredare än två tum, mycket låg koaffyr och inga plymer i håret, hvilket fullständigt ruinerade denna handelsgren. De få konsthandtverkare, som komma till Ryssland, göra ej bättre affärer. En sådan artist kommer dit för att anlägga en fabrik; man granskar noggrant hans förslag, och om man finner det gynnsamt för införandet af en handelsgren, ger man honom de pengar och den mark ban behöfver för sin anläggning; han är mycket gynnad, ända tills man bemäktigat sig hans hemlighet. Har man den en gång i sina händer, utsätter man honom för trakasserier, man lagar så att han åsamkar sig skulder, för att hålla honom kvar i Ryssland, och från chef för en fabrik sjunker han slutligen ner till en kontorist eller simpel arbetare. Det är därför högst nödvändigt att hindra fransmännen från att bege sig till Ryssland för att idka affärer där,»

Det måste erkännas, att enligt vittnesbörd af de i Petersburg residerande franska ministrarne och af Longpré själf är de där boende fransmännens uppförande ej alltid så särdeles uppbyggligt. År 1776 blir en viss Champagnol,

en fransk undersåte, »nästan öfverbevisad om» att ha förfärdigat falska ryska sedlar. Under Longprés vistelse i Rysslands hufvudstad inträffa två obehagliga händelser. En ung man, som låter kalla sig chevalier de Perrières, uppehåller sig sedan någon tid i Petersburg. Hans verkliga namn (som bäres helt borgerligt af en fransk lifmedikus,'356

hans onkel) skrifves enklare, Poissonier-Deperrières. Han har en grad inom arméen och har nyligen blifvit attaché vid utrikesdepartementet. Starkt protegerad har han fått ett underhåll på 10,000 francs och skickats till Petersburg för att lära sig ryska. Markis de Vérac, Frankrikes dåvarande minister i Ryssland, har officielt presenterat honom såsom tillhörande legationen. Han lär sig ryska genom att deltaga i hufvudstadens umgängeslif. Polisrapporterna till-lägga, att ban, sannolikt för att bättre fullkomna sig i det slaviska språket, håller en faraobank, som flitigt besökes af hufvudstadens unga herrar. På väg till en jakt passerar han en by, som tillhör en grefve Schuwalof, och hans hund anfalles af andra hundar, som tillhöra bönderna på stället. För att försvara sin vaktelhund skjuter han af två skott laddade med hagel, hvaraf två träffa ansiktet på en gumma, som befinner sig på en åker i närheten. Då ban kommer tillbaka till Petersburg, skrifver han till grefve Schuwalof ett bref, som i Paris kanske skulle ha ansetts spirituelt, men i Petersburg betraktas soin oförskämdt. Enligt markis de Véracs omdöme är det litet familjärt, men korrekt. Grefve Schuwalof anser sig förolämpad och vill hämnas sin oförrätt genom att instämma de Perrières inför domstol, utan att ens vädja till franske ministern. Markis de Yérac å sin sida vänder sig till kejsarinnan. Han får ett föga tillfredsställande svar. Hon låter honom välja mellan att genast befalla chevalier de Perrierès att resa eller också låta processen ha sin gång. Han väljer det förra alternativet, men uttrycker sitt lifliga missnöje i den rapport han sänder till Versailles.

Några dagar därefter väntar honom ett ännu obehagligare äfventyr. Hans egen son, som är ute på promenad med hans sekreterare, herr Rozat, och två ryssar, furst Trubetskoj och herr Garnofski, Patjomkins faktotum, varseblir i fönstret till en bondstuga en ung flicka, som tycks småle mot de förbigående. Åtföljd af sina vänner går han in i huset, och allesamman ta de sig åtskilliga friheter mot den sköna. Hennes far kommer in och påstår, att man förolämpat henne. De unga herrarne vägra att ta reson, fortfara att nojsa med flickan och rifva af henne bröst-

duken. Bonden ropar på hjälp, hetsar upp grannarne, och franske ministerns son får sig ett väldigt kok stryk. Saken kommer till kejsarinnans öron, och hon tar den mycket kallt. Hon kan ej hindra käpprappen att hagla öfver ryggen på den, som utsätter sig därför. Om de bägge ryssarne, som åtföljde den unge fransmannen, hade fått armar och ben afslagna, skulle det gladt henne.

Men det är från denna tid som en ganska betydelsefull omkastning gör sig gällande i förhållandet mellan de bägge länderna och till och med i Katarinas personliga känslor. Redan 1776 trodde sig markis de Juigné, en af markis de Véracs företrädare, märka en förändring: »Jag tror icke alls,» sade han, »att Katarinas fördom mot Frankrike är outrotlig. Jag tror till och med, att den minskats gentemot franska regeringen och det i viktiga punkter. Hon tillåter sig gärna att skämta om nationen, men därtill berättigas hon sannolikt af uppförandet hos de flesta fransmän, som finnas här i landet, och den opassande tonen hos dem hon sett i Petersburg.» Han tillade: »Härvidlag måste jag rättvisligen erkänna, att de, som ha kommit hit i år, ha uppfört sig förträffligt. Vicomte de Laval och furst de Chimay ha personligen förvärfvat sig allmänhetens sympati och kejsarinnans ynnest.»

Det regentombyte, som ägt rum i Frankrike, utöfvar det lyckligaste inflytande på kejsarinnans stämning. Hon hyste ett djupt förakt för Louis XV, men för hans efterträdare har hon stor aktning. Hon skrifver 1779: »Jag har så goda tankar om allt hvad som göres under Louis XVI:s regering, att jag skulle ha lust att gräla på dem som göra anmärkningar däremot.» Samtidigt verkar den propaganda, som sedan ett tjugutal år utöfvats af de hänryckta beundrare Katarina har för sina fötter eller i sin sold i alla hörn af Europa, men i synnerhet i Paris — Voltaire, Grimm, Diderot, abbé Galiani och hundra andra —, och den kolossala reklam, hvarmed de täflat att omge hennes namn, har verkat, äfven den. En af dessa opinionsströmmar, som vi i våra dagar åter ha sett vältra

fram nästan på samma sätt, har plötsligt brutit lös, oemotståndlig och allsmäktig: Ryssland, ryssarne och Katarina i främsta rummet uppenbara'358

sig på Seines stränder omgifna af en ofantlig popularitet" En skräddare vid namn Fagot blir rik på en barndräkt' hvartill han hämtat modellen i ett bref från Katarina till Grimm. Katarina hade där gjort en pennteckning af den dräkt (ett slags vid blus af hennes uppfinning), som vanligen bars af hennes sonson, den blifvande kejsar Alexander I. De damer och herrar vid Petersburghofvet, som besöka Paris, mottagas där med den mest smickrande uppmärksamhet. Då drottningen under en jakt i Boulognerskogen varseblir en grefvinna Soltikofs ekipage, låter hon det köra förbi sitt eget, för att hon bättre skall kunna följa jägarne. En grefve Sergej Rumiantsof är favorit hos de sköna damerna i Versailles. Under våren 1782, då storfursten Paul och hans gemål, en prinsessa af "Wurtemberg, resa under namnet grefven och grefvinnan du Nord, gästa de Paris och Versailles. Marie-Antoinette nedtystar sin fördom mot Katarina och öfverträffar sig själf i älskvärdhet och förekommande artighet. I Sèvres beundrar storfurstinnan en präktig toalett af porslin i lapisblått och guld, ett nytt mästerverk af den kungliga fabriken: spegeln uppbäres af tre gratier, vid hvilkas fötter amoriner leka. »Det är troligen för drottningens räkning!» utropar prinsessan i beundrande ton. Hon närmar sig och varseblir sitt vapen på alla dithörande föremål; det är en present till henne från Marie-Antoinette. Då de högst uppsatta föregå med ett sådant exempel, kan man tänka sig, huru deras kejserliga högheter skola mottagas af massorna, hvilkas stämning för öfrigt ej behöfver hetsas upp i ett sådant fall.

Den förtjusning, hvarför Katarina själf är föremål bland parisarne, kallar Grimm en epidemi — Catarinen-Sucht, oder nach Andern die Miner ven-Krankh eit. Bland de intressantaste offren för sjukdomen uppräknar han herr de Montyon och marskalk de Noailles. Teatern spelar pjeser lånade ur ryska historien och de moskovitiska sederna: Voltaires Scyther, Dorats Peter den store, La Harpes Menzilcof och längre fram Desferges' Feodor och Lesinha. Paris vimlar af skyltar med namnet A Timpératrice de Jiussie. Där finnas »Hötels de Jtussie», »Cafés du Nord» vid alla gator. En modehandlerska helgar sin butik »Au Busse galant».YTTRE POLITIK.

Katarina betraktar i början dessa demonstrationer med mycken köld. »Fransmännen,» skrifver hon, »ha blifvit förtjusta i mig som i en ny hårklädsel, men tålamod, det kommer ej att räcka längre än alla andra moder hos dem. De ryska damerna känna sig säkerligen mycket smickrade af den artighet, hvarmed man öfverhopar dem i Versailles; man skämmer bort dem för mig, och då de komma tillbaka, äro de pretentiösa. Hvad herr Fagot beträffar, anser jag, att han endast handlat i sitt yrkes intresse, men det är egendomligt, att modet kommer från norden och ännu egendomligare att norden ocb i synnerhet Ryssland äro på modet i Paris. Hum! Sedan man tänkt, sagt och skrifvit så ondt därom! Man måste åtminstone erkänna, att det ej finns någon konsekvens i allt detta. Jag hoppas, att yrseln skall vara förbi, då detta bref anländer.» Yi ha redan berättat, huru kejsarinnan behandlade de prof på franska moder, som storfurstinnen Paul förde med sig hem till Petersburg. Mademoiselle Bertin, som mottog underrättelsen om denna olycka, just då hon lämnade Marie-Antoinettes rum, skrek af raseri.

»Hon försvarade sitt bjäfs,» berättar Grimm. »Men hon valde ej det rätta ögonblicket. Som det var den tid på året, då hon hade för vana att lämna in sina räkningar, blefvo damerna ense om att anse bjäfset öfverflödigt och att ge Katarina den stora rätt emot lilla Bertin.»

Det var grefve de Ségur förbehållet att framkalla en afgörande förändring i kejsarinnans sätt att bedöma Frankrike och fransmännen. Den franska diplomatien hade ändtligen funnit en lämplig skådespelare för den roll, som hans allra kristligaste majestäts representant måste spela i Petersburg. Ségur, som anländt till sin post den 12 mars 1785, skref den 3 juni följande: »I natt skall jag sofva på Tsar-skojezelo, och i morgon reser jag med kejsarinnan. Diplomatiska kåren är lika förvånad som afundsjuk öfver denna ynnest, och denna resa, som endast företages för roskull, ger onödigtvis anledning till många dåraktiga politiska spekulationer.» De politiska spekulatörerna hade icke helt och hållet orätt: denna resa var början till ett nytt kapitel i'360

den europeiska historien. Två år därefter, i november 1787, gjorde Katarinas premierminister Besborodko grefve de Ségur ett formligt alliansförslag — en trippelallians mellan Frankrike, Österrike och Ryssland. Det gällde olyckligtvis att gemensamt angripa Turkiet, Frankrikes gamla bundsförvant. Men följande år blef trippelalliansen, enligt Petersburgkabinettets allt mera enträgna förslag, en hvadrupel-allians mellan samma makter pius Spanien, — och denna gång var den riktad mot England.

Det var Frankrike, som ryggade tillbaka. Skrupler, hvilka måste betraktas som mycket berättigade, känslor, hvilkas ridderliga ädelhet, om man antar att de äro uppriktiga, måste tillvinna sig vår aktning, utgjorde den officiella förklaringen på Versailleskabinettets motstånd och motvilja. Ännu efter Otschakofs intagande (i december 1788) erbjöd Katarina en effektiv hjälp mot England som vederlag för det franska förbundet. På samma gång afstod hon från att begära, som hon hittills alltid gjort, garanti af den Polen påtvingade författningen, en ödesdiger Nessusklädnad för den olyckliga republiken. Hon nöjde sig med ett tyst erkännande af den första delningen 1772. Ségur hoppades ej slippa undan för så godt köp. Huru stor var ej hans förvåning och missräkning, då han från Versailles ej fick något annat svar än en befallning att fordra ett upphäfvande af den första delningen! Det var att göra narr af både honom och Ryssland. Var det verkligen att tjäna Polens sak? Var dettas återställande till sina gamla gränser i detta ögonblick tänkbart? Trodde man det i Versailles? Brydde man sig om det? Vi tro, att man framför allt var angelägen om att slippa göra något alls, men på samma gång rädda skenet genom en hållning, som var värdig monarkiens traditioner. Hade man någon utväg att ge en allvarlig karakter åt det uppdrag man gifvit Ségur? Denne hade ej ens någon tanke på att utföra det. Han sade ingenting, ty han hade ingenting förnuftigt att säga.

Och slutligen tröttnade kabinettet i Petersburg på att ha att göra med stumma människor. Patjomkin, den allsmäktige favoriten, hade genast varit beredvillig att arbeta

för den allians, för hvilken Frankrike drog sig. Han låtsade snart närma sig England.

»Hvarför icke ?» svarade han med sin vanliga, litet sträfva rättframhet, då Ségur tog sig för att i all vänlighet fråga honom därom. »låte kan väl en diplomat som ni förvåna er däröfver? Då jag såg franska konungariket förvandlas till ärkebiskopsdöme och en prelat visa ut två marskalkar af Frankrike ur konseljen och helt lugnt låta engelsmännen och preussarne ta ifrån er Holland utan ett svärdslag, erkänner jag, att jag tillät mig ett skämt: jag sade, att jag skulle ha rådt min härskarinna att sluta förbund med Louis den tjocke, Louis barnet, Louis den helige, den sluge Louis XI, den vise Louis XII, Louis den store, till och ined med Louis den högt älskade, men inte med Louis lydbiskopen.»

Gunstlingen sade icke allt. Den ärkebiskop, af hvars närvaro i • konseljen han tog en sådan anstöt, Loménie de Brienne, afskedades den 5 augusti 1788. Men oppositionen mot den föreslagna alliansen kom ej från honom ensam. Då Necker i maj 1789 åter kommit till makten, skref Marie-Antoinette till grefve de Mercy och meddelade honom, att alla ministrarne med undantag af Montmorin uttalat sig mot den ifrågavarande alliansen. »Först och främst,» sade hon, »är det klart, att vi under våra affärers nuvarande tillstånd ej kunna lämna någon hjälp vare sig i pengar eller trupper, och då vore det icke ärligt att ingå någon ny defensivallians.»

Hon antydde sålunda helt uppriktigt det förnämsta hindret för det föreslagna förbundet: vanmakten hos Frankrike, hvilket redan som en dödligt sårad fågel sprattlade mellan det revolutionära odjurets klor.

Ett handelsfördrag (11 januari 1787) var allt hvad Ségurs ansträngningar ledde till. Det berättas, att Ségur vid dess undertecknande begagnade en penna, som tillhörde hans engelska kollega, Fitz-Herbert. Anekdoten är endast sann till hälften; öfverraskad af ett plötsligt förslag, som Patjomkin hade gjort honom ombord på en galère, som förde dem till Moskwa i Katarinas sällskap, ville Ségur genast besvara det skriftligt, men kunde ej finna sitt skriftyg, som'

hans kammartjänare läst in. Han lånade då ett af Fitz-Herbert, som helt lugnt spelade trictrac med Österrikes minister Cobenzl i hytten bredvid hans.

Frankrike spelade i detta ögonblick och ända till 1789 ett högst besynnerligt spel. Medan det alltjämt underhandlade eller tycktes underhandla om ett fördrag med Ryssland och skickade talrika frivilliga till den ryska arméen, försåg det samtidigt Turkiet med officerare och ingeniörer. Dessa senares närvaro i Konstantinopel retade Katarina. Hon uppmanade Patjomkin, om han tog några af dem till fånga, att skicka dem allra djupast in i Sibirien, till Perm eller Tobolsk, »för att betaga dem lusten att lära turkarne krigskonsten». Hvad de frivillige beträffade, var det nätt och jämt att hon tålde deras närvaro i sina läger och var hvarken tacksam mot dem eller Frankrike. Hon misstrodde dem. Efter Otschakofs intagande hade grefve de Damas, som utmärkt sig där, begärt att få bli adjutant hos kejsarinnan; hon utnämnde honom visserligen till öfverste, men vägrade att låta honom komma i hennes närhet. »Hon ville ej ha någon fransk spion i sitt palats.» Hon skref till Grimm:

»Oaktadt allt hvad ni säger, är det min innersta öfvertygelse, att där ni är skulle man hellre, trots de örfilar man upprepade gånger fått, ingå förbund med broder Ge (kung Georges af England) och broder Gu (kung Wilhelm af Preussen), ja, med själfva den onde, än med mig ...»

Hon påstod sig vara öfvertygad om, att die armen Leute (så kallade hon nu vanligen fransmännen), trots sin fattigdom, ännu hade råd att understödja Falstaff (så kallade hon kungen af Sverige), som då låg i krig med henne. Hon vågade emellertid ett nytt försök för att åstadkomma sämja. Hon gick till och med så långt, att hon gaf Grimm själf ett slags diplomatiskt uppdrag:

»Det är alldeles säkert, att om die armen Leute ville höja tonen gentemot holländarne och icke låta sitt parti helt och hållet krossas i denna republik, skulle de göra mig stor nytta. Jag skulle gärna se, att ni hade ett vänskapligt samtal därom med herr de Saint-Priest och att ni lade råd, om det ej kunde finnas någon utväg att förmåYTTRE POLITIK.

363

det hof, där ni vistas, till någon åtgärd, som åtminstone visade att Frankrike ännu existerade bland de betydande makterna och att det, då det har åttio krigsskepp, ej har dömt dem till att murkna i hamnarna utan någon nytta för staten.»

Hvem vet, om hon ej på samma gång antydde det enda medel som den med döden kämpande monarkien ännu hade att segerrikt komma ur den kris, som hotade dess tillvaro?

»Detta hofs anseende går totalt förloradt genom dess overksamhet. Man har aldrig beskyllt mig för att ha varit särdeles partisk för det, men mitt och hela Europas intresse fordrar, att det återtar den plats, som tillkommer det, och det så fort som möjligt. Fransmännen älska äran; de skola göra allt för att rycka framåt, så snart man visar dem hvad deras fäderneslands heder fordrar; hvarje fransman måste erkänna, att det ej finns någon ära i detta tillstånd af politisk overksamhet, hvarunder de inre oroligheterna uäras, utvidga sig, växa och hopa sig vid hvarje steg. Om dessa krafter utbreda sig utom riket, skola de upphöra att underminera det och fräta det som masken ett skeppsskrof.. »

Men dessa råd blefvo ej åtlydda eller kommo för sent, och maskarna fullbordade sitt förstörelseverk. Men ända till 1792 blef det vänskapliga förhållandet mellan de bägge länderna ej afbrutet. Efter grefve de Ségurs afresa 1789 blef Genet Frankrikes representant i Petersburg. Denne G-enet var en bror till fru Campan. Han hade olyckliga anspråk på att vara litterär och utmärkte sig ej som diplomat. Han hade nyss offentliggjort två outgifna odén af Horatius, hvilka befunnos vara apokryfiska. Han hade på sin nya plats ännu obehagligare missöden. Det måste erkännas, att hans plats var nu ej lätt att sköta. Simolin, som representerade Ryssland i Paris, stannade kvar på sin post och behöll sin titel som ministre plénipotentiaire. I maj 1790 uppmanade vice kansleren Ostermann honom att utvidga sina förbindelser med nationalförsamlingens inflytelserika medlemmar. Då Simolin antydde en penningeutdelning som bästa sättet att lyckas däri, gillade Ostermann idén och begärde ett anslag att användas till detta ändamål.'364

Det gällde fortfarande »att förmå Frankrike till att göra rustningar, som kunde imponera på England». Man räknade i synnerhet på Mirabeau, Simolin skref därom :

»Herr de Mirabeau har fullkomligt uppfattat alla antydningar och låtit förstå, att nationalförsamlingen ej skall med likgiltighet åse en engelsk eskaders sändande till Östersjön och att dess afsikt i så fall vore att utrusta eskadrar i Frankrikes hamnar. Denne deputerade, som är själen i diplomatkåren och hvars åsikt är af stor betydelse, skulle ådagalägga en ännu handlingskraftigare välvilja, om den från alla håll stöttades med de medel, som England och den preussiske juden Efraim så rikligt använda gentemot jakobi-nerna. Det är kändt, att den senare sedan sin vistelse i Paris har lyft 1,200,000 francs. Det är ej lika lätt att veta beloppet af de summor, hvaröfver den engelske ambassadören förfogat. Men hvad som är säkert är, att man med pengar kan utverka allt af patriotismen hos de deputerade, som styra Frankrike, att herr de Mirabeau ej är omottaglig för denna lockelse, och att hans omgifning (sic), som är en ofantligt intelligent man och mig tillgifven, helt och hållet skulle öfvergå på vårt hofs sida, om jag kunde förespegla honom hoppet att bli belönad för sina tjänster.»

I marginalen på denna depesch skrifver Katarina: »Ypperligt, om han inte är död». Man visste verkligen redan i Petersburg, att den store tribunens lif var hotadt. Den 4 april 1791, efter katastrofen, skrifver Simolin till Ostermann: »Denne man borde ha dött för två år sedan eller lefvat två år till». Två år förut hade den ryske diplomaten ännu ej funnit några kanaler till denne allsmäktige folkrepresentant, som hade en så tjänstvillig »omgifning». Han kallade honom då aldrig annat än »en modern Catilina». Ostermann uppmanade honom nu att i nationalförsamligen uppsöka en annan inflytelserik man, som kunde ersätta Mirabeau och som var lika medgörlig. Men det var ingen lätt sak. Simolin gjorde sitt bästa för att dra fördel af en situation, som blef allt mera brydsam för hvarje dag, och att ta hänsyn till lagstiftande församlingen på samma gång som han bibehöll ett godt förhållande till hofvet. I juni 1791 fritog han offentligt fru Korff, en rysk dam, för all delaktighet i

kungens rymning, som planlagts af en svensk adelsman, grefve Fersen. Följande år i februari ansåg han, att det ej mera fanns något för honom att göra i Paris. Han visste förmodligen, att Katarina stod i begrepp att afskeda herr Genet. Han begärde sitt pass, men innan han reste, ansåg han lämpligt att ha ett förtroligt samtal med kungen och drottningen. Samtalet var hemligt. Drottningen mottog Simolin i sin sängkammare som en vanlig icke-officiel person. Han var klädd i »frack och öfverrock». Marie-Antoinette stängde själf dörren och sköt för rigeln, hvarefter hon talade i en timme om sina olyckor och sin tacksamhet mot kejsarinnan af Ryssland. Sedan kom konungen in och deltog i samtalet. Han försäkrade, att all hans lit stod till Katarina, »som hade varit lycklig i alla sina företag». Efter denna förklaring gick han ut, och Marie-Antoinette kvarhöll Simolin ännu i två timmar, talade upprepade gånger om de känslor hon och konungen redan uttryckt gentemot kejsarinnan af Ryssland och beklagade sig öfver sin brors »ombytlighet». Slutligen gaf hon Simolin ett bref till Katarina och ett annat till kejsaren. Simolin lofvade att fara öfver Wien för att där omtala Frankrikes och deras majestäters belägenhet. Med en egendomlig omkastning af rollerna blef han den franska monarkiens ambassadör hos den antirevolutionära koalitionen.

Genets vistelse i Petersburg blef ett långt martyrskap. Katarina vägrade att ta emot honom, och hennes ministrar talade knappt till honom. Hans sysslas privilegier och ära hade delats mellan en skara mer eller mindre auktoriserade ombud: baron de Breteuil, prinsen af Nassau, markis de Bombelies, Calonne, grefve Esterhazy, af hvilka somliga representerade grefven af Artois, andra grefven af Provence, andra kung Louis XVI själf. Denna sista roll innehades af grefve de Saint-Priest, som dock lät presentera sig af ombudet för Frankrikes konstitutionella regering, d. v. s. Genet. De andra hade vändt sig till den österrikiske ambassadören. I september 1791 blef Genet förbjuden att visa sig vid hofvet. I juli 1792 blef han utvisad. Katarina gjorde sig inga illusioner om dugligheten hos de improviserade diplomater, som intogo hans plats. I januari 1792, då markis de Bombelles'

till Ostermann skrifvit en not »om orsakerna till den oenighet, som råder mellan knngen och prinsarne», skref hon i marginalen: »I hela denna uppsats ser jag ingenting annat än ßreteuils hat till Calonne. Man borde skicka för hin i våld sådana rådgifvare som baron de Breteuil och äfven Calonne, ty han är bokstafligen taladt en väderhane.» Calonne antog högdragna miner, som gränsade till det oförskämda. Hos ministrarne och kejsarinnan själf tillät han sig att komma en timme efter den bestämda middagstiden. Sedan han i Tsarskoje hört till hennes majestäts förtroliga krets, ansåg han sig berättigad att äfven i Petersburg intränga i hennes privatrum, som omskansades af en sträng etikett. Han blef brutalt visad på dörren af vakthafvande oflicerarne. Castéra berättar, att man vanligen kallade honom »tjufven». Till och med grefven af Artois gjorde en slät figur. Esterhazy låtsade sig vara alldeles utblottad och satte lappade kläder på sina söner, som kejsarinnan ofta bjöd till hofvet, och tiggde sålunda om hjälp, som hon för öfrigt ej nekade. Bombelles däremot utvecklade en kortvarig prakt. Hela hofvet hade roligt åt rivaliteten mellan de bägge oäkta ambassadörerna. Saint-Priest, som ej utan glans hade representerat Frankrike i Konstantinopel, var den ende, som åtminstone förstod att ej göra sig löjlig. Katarina anförtrodde honom slutligen en hemlig mission i Stockholm.

Hon hade själf roligt åt den dumhet och de dårskaper, hvari Saint-Priests kolleger täflade. Hon lät lille Esterhazy sjunga revolutionära visor, ('a ira och Carmagnolen, och hon betalade detta nöje dyrt. Esterhazy fick årsunderhåll, ett palats i Petersburg och gods i Yolhynien och Podolien. Prinsarne fingo också betydliga subsidier. Då grefvarne af Provence och Artois i juli 1791 tackade kejsarinnan för den hjälp hon lofvat dem, gjorde de det i följande smickrande ordalag: »Det finns alltså intet slag af ära, som ers majestät icke eftersträfvat Ni delar med Peter den store äran att ha skapat ett stort rike, ty om han varit den förste, som låtit det framträda ur kaos, har ers majestät liksom Prometheus hämtat ner solens strålar för att ge det lif.» Katarina sväljde smickret och betalade det beredvilligt: följande månad skickade hon en anvisning på två millioner francs. Prinsarne

voro ense om att anse det otillräckligt: de måste ha en million rubler. »Då,» sade de, »skulle vi, om vi öfverginge Rhen om också endast med 10,000 man, snart få 100,000; Katarinas genius skall gå framför oss.» De ville, att denna genius skulle ha starkt förgyllda vingar. Louis XVI visade mera värdighet; då konungen arresterades, lät Katarina öfverflytta på honom 100,000 francs, som hon hade i Frankrike, och erbjöd sig att öka denna summa, blott den kunglige fången sade ett enda ord. Men Louis vägrade. Den million prinsarne önskade ville ej ut ur kejsarinnans kassaskåp. Efter att ha låtit be sig ganska länge, skickade hon genom Bombelles hälften af den begärda summan. Och hon tillade en förmaning, som kunde tyckas sårande: »Huru skall jag kunna vägra att ytterligare bistå er, då I sägen, att I med denna hjälp skolen befria ert fädernesland från dess grymma förtryckare? Men så är det också ett villkor, som hela Europa väntar, att I skolen uppfylla.» Hon ville ha valuta för sina pengar. Hon hade visat större beredvillighet att erkänna grefven af Provence som landets regent i september 1793 och som tronarfvinge efter Louis XVII:s död. »Jag anser skamligt att icke erkänna Louis XY1II, då Louis XVII är död,» skref hon till Grimm. Och hon uppeggade af all makt den nye kungen och hans anhängare till att genast draga i fält för att återupprätta monarkien i Frankrike. Det var för öfrigt, enligt hennes åsikt, ett ganska lätt arbete.

»Jag vidhåller,» skref hon till Grimm, »att man endast behöfver bemäktiga sig ett par tre fästningsruckel i Frankrike och att allt det öfriga skall ge sig frivilligt. Jag anser lika säkert som att två gånger två är fyra, att om två sådana ruckel intagas med väpnad hand af hvem ni behagar, skola alla dessa får hoppa öfver den käpp man sätter framför dem, från hvilket håll man behagar. Tjugu tusen kosacker skulle vara alldeles för mycket för att rensa hela trakten mellan Strassburg och Paris; två tusen kosacker och sex tusen kroater vore tillräckligt.»

Hertigen af Braunschweigs misslyckade expedition, kanonaden vid Yalmy och därpå följande cacade, som hon uttrycker sig, och slutligen de revolutionära arméernas under-'

bara framgångar bringa henne ej ur fattningen. Efteråt som förut är hon alltjämt i eld och lågor, då hon predikar ett kraftfullt ingripande mot det »jakobinska packet». Men hvarken förut eller efteråt har hon någon brådska att medverka till detta annat än i ord och med penningbidrag, och hennes två tusen kosacker dröja med att bryta upp mot Frankrike. Då hon beslutar sig för att underteckna deras marschorder, är det en annan bestämmelseort hon väljer för dem: hon skickar dem till Polen. Som vi redan ha anmärkt, är det egentligen Polen, som är hennes enda mål i bela denna stridsfråga. Hon tänker endast på Polen, i allt hvad som tilldrar sig på Seinens stränder ser hon endast ett gynnsamt tillfälle att skaffa sig fritt svängrum på Weichselns strand. Och hon har icke allenast själf sina ögon riktade åt detta håll, utan hon lagar också så, att hennes preussiska och österrikiska kamrater i det antirevolutionära fälttåget äfven börja se ditåt, först med oro, sedan med det fasta beslutet att ickc tillåta, att hon får ensam arbeta för sin egen fördel där borta, medan de kämpa för den europeiska ordningens och monarkiens sak i Frankrike. Sålunda förlamar de förbundnes rivaliserande ärelystnad koalitionens handlingskraft 1793. Polen får betala för Frankrike, och en hundraårig republiks undergång betryggar segern för den nya republiken, revolutionens dotter.

Först 1796, då Polens andra och tredje delning fullbordats, beslutar Katarina sig för att skicka till Frankrike den segrande general, som nyss återställt ordningen i Warschau öfver högar af lik: Suworof skall ändtligen mäta sig med revolutionens hydra. Men icke i spetsen för två tusen kosacker; det var kanske endast ett skryt för att sätta mod i dem man skickade före dit bort, utan någon lust att följa efter dem dit. Den polske segraren skall åtföljas af sextio tusen man. Katarina önskar, att Louis XVIII själf slöt sig till expeditionen »i stället för att spela död i någon tysk stad». Hvad är det för roll för en kung af Frankrike? »Gud gifve, att det inte måtte vara feghet helt simpelt! Med det kommer man icke långt.» Nu är hon fast besluten att ingripa, och ingenting skall kunna förmå henne att afstå därifrån. »Kungen af Preussen rustar, hvad tror ni om det? MotYTTRE POLITIK.

hvem? Mot mig. För att behaga hvem? Hans vänner kungamördarne. Om man genom dessa rustningar inbillar sig förmå mig att afstå från att låta mina trupper rycka ut under marskalk Suworofs befäl, misstar man sig storligen. Jag predikar och skall alltid predika för konungarne samfäld aktion mot dem, som störta troner och samhällen, trots alla anhängare af det usla motsystemet, och vi få väl se, hvem som får öfvertaget.»

Men vid denna tid har hon redan roat sig med att störta en granntron under förevändning att den är en skapelse af den revolutionära andan. Hon har kväft i blod Warschawas » jakobinnäste», som hon behagat kalla den stadens patriotparti. Och på mellanstunder har hon också sysslat med att bekämpa revolutionen i sitt eget land. Om man får tro den stackars Grenets uppgifter, skulle hon ha nödgats göra det i skötet af sin egen familj. Han skildrar i en af sina depescher ett ganska egendomligt samtal mellan storfursten Konstantin och en fransk målare vid namn Venelle, som fått i uppdrag att måla hans höghets porträtt:

Storfursten. Ni är demokrat, min herre, efter hvad man sagt mig?

Venelle- Monseigneur, jag älskar mitt land och friheten högt.

Storfursten (med den lifliga och tvära ton, som är karakteristisk för honom). Ni har rätt! Jag för min del älskar också friheten, och om jag vore i Frankrike, ja, då skulle jag slåss med lif och lust, men det vågar jag inte säga öppet. Det aktar jag mig nog för, för tusan! Och edra dumma emigranter ha ju rest ifrån er, nästan alla?

Venelle. Ja, monseigneur.

Storfursten. Det gläder mig ofantligt, ty jag kunde inte tåla dem.

G-enet spar ej på sin beundran för de känslor hans höghet sålunda uttryckte. I hans ögon är storfursten »en glödande demokrat».

Men det var i synnerhet bland de i Kyssland sig uppehållande fransmännen som Katarina sökte revolutionärer. Det beryktade ediktet af den 8 februari vittnar därom.

Se här formuläret till den ed, som Gen ets landsmän nödgades högtidligen aflägga, om de ej genast ville bli utvisade :

»Jag undertecknade svär vid Gud allsmäktig och hans heliga evangelium, att jag aldrig med handling eller vilja varit anhängare af de gudlösa och upproriska grundsatser, som nu predikas i Frankrike, att jag betraktar den regering, som nu införts där, såsom en usurpation och ett våldförande af alla lagar och hans högst kristliga majestät Louis XVI:s död som en afskyvärdt brottslig handling; att jag i djupet af min själ är genomträngd af heligheten i den religion jag ärft af mina fäder och af min plikt att vara trogen och lydig mot konungen, hvilken enligt successionsordningen Frankrikes krona tillhör. Att jag följaktligen, åtnjutande den trygga tillflykt, som hennes kejserliga majestät alla ryssars själfhärskarinna nådigt beviljat mig i sina stater, lofvar att där lefva under utöfvande af den heliga religion, i hvilken jag är född, och i ödmjuk underkastelse under de af hennes kejserliga majestät stiftade lagarna; att afbryta all gemenskap i mitt fädernesland med de fransmän, hvilka erkänna den nuvarande afskyvärda regeringen i Frankrike, och att ej återupptaga den förr än jag, efter den legitima myndighetens återupprättande, erhållit hennes kejserliga majestäts uttryckliga tillåtelse därtill. Om jag i handling bryter emot denna ed, underkastar jag mig all lagens stränghet i detta lifvet och i det andra Guds förskräckliga dom. Och till bekräftelse af denna ed kysser jag min Frälsares ord och kors. Amen.»

Petersburgsgazetten offentliggjorde en tid framåt förteckningen på de personer, som underkastat sig afläggandet af denna ed. -Det var ungefär ett tusen. Samtidigt var all gemenskap med Frankrike förbjuden, till och med alla handelsförbindelser, ända tills monarkien blef återinförd. Franska fartyg vägrades att inlöpa i de ryska hamnarna; Katarina satte republiken och revolutionen i karantän. Det är egendomligt att sammanställa dessa stränga åtgärder med följande reflexioner, som det af de historiska händelserna återställda förhållandet mellan de bägge länderna

några år senare aflockade en ryss, hvilken ville gå och gälla för filosof:

»Det var först mot slutet af det sista århundradet som det okunnighetens mörker, hvari vårt fädernesland varit insvept, började skingras, och denna gryning kom från Frankrike. Huru talrika än de människor må vara, som känna sig benägna att ropa: 'Korsfäst fransmännen!' måste man erkänna, att de senare ha gjort mera för vår upplysning än hela det öfriga Europa. Genom Peter den stores tillskyn-delse ställdt i mer än ett halft århundrade under tyskarnes färla, visade Ryssland ej ens till det yttre ett sken af något slags intellektuel odling. Det är Katarinas regering som den äran tillkommer att ha infört hos oss kännedomen om de nyttiga vetenskaperna, hvilkas inverkan på sederna genast uppenbarade sig på ett förvånande sätt. Också upprepar jag ännu en gång: Huru talrika de än må vara, de som omfatta gamla eller nya tron, och de, som utgöra ett eko af dem, då det gäller att ropa: Korsfäst fransmännen! så är dock en Voltaire icke en Marat, en Jean-Jacques Rousseau ej en Couthon och en Buffon ingen Robespierre.»

4.

Polen.

Man väntar säkerligen icke af oss, att vi angående Polens delning skola upprepa de lika retsamma som gagnlösa diskussioner, hvilka historien och diplomatien ömsom ha brukat och missbrukat utan att det tycks ha ledt till någon verklig nytta. Det har inträffat med ryska historieskrifvare, att de från den ena volymen till den andra helt och hållet bytt om uppfattning af denna kvistiga fråga och än förklarat delningen som en tillämpning af lagen för etnisk gruppering, än helt enkelt som en tillämpning af den starkares rätt. Så är det med Solowief, den mest ryktbare bland dem. Några tyska historieskrifvare ha gjort sig stort besvär med att rentvå Fredrik II:s minne från beskyllningen för att ha framkallat denna politiska åtgärd. Deras argument'

ha i ßysslaud grundligt vederlagts. En punkt tycks åtminstone sålunda å ömse sidor ha till fullo bestyrkts, nämligen transaktionens föga hederliga karakter. Nyttighets-om icke nödvändighetsskäl ha visserligen, såsom ingående i det stora, allmänna skälet, statsskälet, åberopats å ömse sidor, för att ursäkta den i och för sig fördömliga handlingen. Olyckligtvis — lyckligtvis för moralen, vågar jag säga — är detta återigen ett ganska omtvistligt påstående, till och med och i synnerhet med afseende på Rysslands intressen vid den tid, då Katarina sattes till att bevaka dem. Och det är också den enda sida af frågan, som faller inom ramen för denna studie och här kräfver en kort undersökning.

Vi hoppa öfver alla betraktelser från känslans och rättvisans synpunkt. Det är en känd sak, att de ej ha någon talan i en sådan fråga. Hvilken stoi' stat har någonsin konstituerats utan att dela någon eller något? Vi kunna blott finna ett undantag från regeln, och det är just Polen: det har aldrig annekterat annat än länder, som öfverlämnat sig frivilligt. Men också har det blifvit mer än tillräckligt be-bevisadt, att denna märkvärdiga stat icke var någon stat med lifskraft. »Den, som ej vinner något, han förlorar,» har Katarina sagt. En makt, som ej tar något från sina grannar, är en makt, som ej har sundt förnuft. Polens grannar ha bevisat det genom att ta det helt och hållet, och det är sannolikt bra gjordt.

Vi lämna också principfrågan å sido, ehuru det kan vara farligt för ett land att sätta sig öfver denna hänsyn, då den sålunda missuppfattade eller förfalskade principen är själfva ursprunget till dess tillvaro, d. v. s. det viktigaste af alla statsskäl. Panslavismen är enligt dess förfäktares åsikt icke blott en politisk lära, den är en geografisk och etnisk verklighet, som har framtiden för sig. Ända till det sjuttonde århundradet, säger man, hade Polen utsikter att en dag bli härden och verktyget för dess genomförande. Sedan var det förbi, och Ryssland uppträdde som laglig arftagare till Jagellonernas polsk-lithauiska monarki. Förfäktandet af den slaviska rasens rättigheter, försvaret af de gemensamma intressena, utgöra ännu i dag för Katarinas efterträdare ett oafvisligt program, nödvändigt för det natio-YTTRE POLITIK.

nella lifvet och utvecklingen. Må vara, vi antaga allt detta som bevisadt, som ett förvärfvadt faktum för historien om det förflutna och för vår tids rättsmedvetande. Men för en nation, som tillvällar sig ett dylikt program och säkerligen ej skulle kunna afstå därifrån utan att förlora mycket mer än två eller tre provinser, var det ju en besynnerlig början 1772, då man visserligen förenade vid den gemensamma härden ett visst antal slaver (hvilka för öfrigt ej visade sig angelägna att församlas där), men skänkte bort, afstod tre millioner slaver på ett håll och fem millioner på ett annat åt den gemensamme fienden och sålunda med sabeln skar stora stycken ur sitt eget kött. Man bör komma ihåg, att Galizien icke var uteslutande befolkadt af polackar. Där funnos också ruthener af grekisk trosbekännelse, följaktligen ryssar, riktiga ryssar, enligt den nu antagna etniska klassificeringen. Och de tillhöra ännu i dag Österrike, de bära det tyska oket, utan att man har tänkt på att frigöra dem. Slaverna i Sophia, som endast äro bulgarer, ha då haft bättre tur.

Vi vilja ej uppehålla oss längre vid denna sida af problemet. Det finns en annan, som ligger närmare till hands.

Det med en tredjedel af Polen tillökade Kyssland är nu en väldig makt. Men det var redan en väldig makt före 1772, och det hade då mindre besvärliga grannar. Sjuåriga kriget har bevisat, hvad Preussen, till och med under en sådan styresman som Fredrik, förmådde gentemot Ryssland, fastän detta styrdes af Elisabeth. Man såg då en rysk general helt ogeneradt rycka in i Berlin. En bragd i den genren tycks i våra dagar knappast höra till det tänkbara. En annan rysk general var vid samma tid mycket nära att hålla ett segerrikt intåg i Konstantinopel. Sedan dess har vägen mellan Petersburg och Konstantinopel blifvit förlängd, den går nu öfver Wien, och bland de hinder, som hopa sig på denna väg, äro först och främst de sju millioner slaver, som sedan 1772 äro förenade med den habsburgska monarkien.

Men det är icke allt. Tack vare förhållandena i Polen före dess första delning, var Ryssland där i besittning af en supremati, som, om den också ej skulle leda till en full-'374

ständig annektering af landet inom längre eller kortare tid, enligt hvad många historici medge, redan var ungefär liktydig med en sådan annexion. Då ett land lyckats påtvinga ett annat land sådana styresmän som Poniatowski. är det klart, att det sålunda under förmynderskap stående landets självständighet endast är en dikt. Eedan Peter I skulle ha kunnat i grannskapet af Wilna eller till och med af War-schawa slå under sig hvilket jordområde han funnit för godt. Han motstod frestelsen, ty han insåg, att ett folk sådant som det han regerade öfver borde lära sig konsten att vänta. Det var hvad Katarina ej förstod 1772. Hon hade kanske ännu icke haft tid att glömma sin härkomst. Hon behandlade frågan som en liten prinsessa af Zerbst och som ett barn lystet efter namnam. Päronet var icke moget; hon hade brådtom, lät till på köpet uppegga sig af Fredrik, bet i frukten, men var nära att bita tänderna af sig och beslöt ändtligen att dela den.

Beträffande det sätt, hvarpå saken tillgick, och faderskapet till idéen, är den frågan af underordnadt intresse, tycks det oss, och därtill redan fullständigt utredd, tack vare de aktstycken, som sedan lång tid tillbaka äro i hela världens händer. Den sist utkomna 72:a delen af Kejserliga ryska historiska sällskapets samlingar har offentliggjort vittnesintyg af Preussens ambassadörer vid hofvet i Petersburg, och inga nya omständigheter tyckas därmed ha kommit i dagen. Det är en tvistefråga, som är eller borde vara fullt utredd. Beträffande den första idéen känna vi redan till hvad Fredriks memoarer berätta om afsändandet 1769 till Petersburg af ett delningsförslag, författadt af grefve Lynar. Idéen finnes där, och borttagandet af denna passage i den upplaga af memoarerna, som utgafs 18G5, bevisar, att man i Berlin förstod dokumentets historiska och politiska betydelse. Men vi känna också, genom en redan gammal publikation, de närmare detaljerna af en ministerkonferens, hvarvid Katarina själf förde ordet, 1763, långt före grefve Lynars ankomst till Petersburg. Grefve Zahar Tschernischof förfäktade där nödvändigheten af att begagna första gynnsamma tillfälle, t. ex. polske konungens snart väntade död, för att fråntaga Polen Dwinas strategiska linie, från Polotsk

"till Orscha. Petersburg har således tänkt på saken, innan Berlin gjorde det, det är visst. Men hvad betyder denna visshet? En aldrig så ytlig kännedom om tidens politiska rörelser, de i kanslierna alltsedan århundradets början afhandlade problemen och de diplomatiska hemligheterna, som länge varit i hvar mans mun, leder till upptäckten af det faktum, att hvarken Fredrik 1769 eller Zahar Tschernischof 1763 behöfde anstränga sin hjärna för att utkläcka en idé — som redan var hela världens tillhörighet. Polens delning? Därom hade alla människor talat sedan den siste Jagellos död 1572. Det gällde endast att ta första steget, att finna någon, som ville hålla i skaftet. Yar det Katarina, som åtog sig det? Eller Fredrik? Ingendera, det är återigen en punkt, som är ofantligt lätt att fastställa. Den rollen tillföll den tredje tjufven, nämligen Österrike.

Genast i början efter sin tronbestigning sökte Katarina locka sin vän kungen af Preussen att, liksom hon, kasta förälskade blickar på Polen. Hon skref visserligen till Kayser-ling, sin ambassadör i Warschawa: »Säg till mina vänner och fiender, att jag är kejsarinna af Ryssland och att det icke är någon annan vilja än min som gäller, då jag vill»; hvilket var att anslå en ton lämpad efter den ställning Ryssland alltsedan Peter I förvärfvat sig på Weichselns stränder; men på samma gång visade hon sig otålig att få Fredrik till medspelare. Fredrik önskade tydligen ingenting högre och åtog sig att välja område för den gemensamma aktionen: det blef dissidentfrågan. Ryssland skulle ingripa till förmån för dissidenterna af grekisk trosbekännelse, Preussen för protestanterna; så skulle man bereda sig en möjlighet att ha ett finger med i ledningen af alla republikens inre angelägenheter. Yalet var icke gynnsamt för Preussen, och det insåg Fredrik snart. Det fanns få protestanter i Polen, men däremot många grekiska katoliker; de bägge medspelarne voro icke jämnspelta. Den, som kände sig mindre gynnad, ville afbryta spelet, men det var för sent, Ryssland ryckte framåt. Fredrik försökte att blanda bort korten; han öfvergaf dissidentfrågan och slog ner på frågan om konstitutionella reformer, men då gled Ryssland undan. Det envisades att vilja beskydda dissidenterna, men öfverlämnade åt polackarne'

att förändra sin konstitution efter behag. Så stodo sakerna vid slutet af år 1770, då Fredriks bror, prins Henrik af Preussen, uppträdde i Petersburg. Katarina hade fortfarande fördelen på sin sida, men hon hade onödigtvis dragit

in en tredje man i partiet, som hon mycket väl kunnat spela ensam. Fredrik hade förlorat det första spelet, men han hoppades vinna den sista, afgörande robberten, och det var just hvad han gjorde. Det gick sålunda till:

Prins Henrik af Preussen hade ingalunda till ärende, så som man antagit, att med kabinettet i Petersburg träffa öfverenskommelse om en delning af Polen. Hvarken hans instruktioner eller hans korrespondens med brodern visar något spår af en dylik afsikt. Där är icke fråga om att dela, utan om att återställa lugnet i Polen, där det ryska väldets litet för brådstörtade ingrepp framkallat en våldsam kris. Fredrik vill ha fred vid sina gränser. Han vill ha fred öfverallt, för att åter samla sina uttömda krafter. För öfrigt har grefve Lynars förslag alldeles nyligen erhållit ett bestämdt afböjande svar. Ryssland hade tillräckligt stora landområden för att icke begära några af andra. En enda gång vidrör prins Henrik i bref till sin bror frågan om en »ersättning», som Preussen kan erhålla i Polen, men det är för att komma till den slutsatsen, att saken är svår att genomdrifva vid det hof, där han befinner sig. »Nåväl,» svarar kungen, »låt oss ej tala vidare därom.» Och man talar ej vidare därom. Man talar däremot om den svåra roll Preussen som Rysslands bundsförvant skall nödgas spela tack vare den senare maktens konflikt med den ottomanska Porten, i synnerhet om Österrike tar sig för att, som det tycks hota, hjälpa Turkiet med att försvara den polska friheten. Fredrik förklarar och låter sin bror förklara, att han ej ämnar utsätta sig för att få Österrike och Frankrike på halsen »för ett sobelskinn». Plötsligt, under de första dagarna af januari 1771, anländer en häpnadsväckande nyhet till Petersburg: Österrike har med militärmakt ockuperat två polska starostlän!

Det är den teaterkupp, som löser den invecklade situationen, leder dramats handling in på en ny väg och brådstörtar händelserna. Det är hufvudfaktorn i denna sorgliga

historia. Det är kärnpunkten i det ansvar, som blir en följd däraf.

Man kan tänka sig prins Henriks förskräckelse. Han begär audiens hos kejsarinnan. Katarina låtsar ta saken lätt. Hon skämtar i glädtig ton om det österrikiska regent-husets omättliga snikenhet, men midt under skämtet låter hon undfalla sig följande ord:

»Om de ta för sig, hvarför skulle då inte alla göra det?»

Och så är Polens dom uttalad.

Ja, hvarför skulle ej Preussen å sin sida ockupera biskopsdömet Varmie? Det är grefve Zahar Tschernischof, som framställer denna fråga. Och då preussaren tvekar och ej vågar föra öppet språk och påpekar broderns fullständigt korrekta handlingssätt att endast förlägga truppkordonger utmed Polens gräns, utan att tillåta sig något ingrepp, gör Katarina en stormlöpning:

»Hvarför inte göra ett ingrepp?»

Längre fram, under sina samtal med grefve de Ségur, tillskref prins Henrik sig äran af att icke allenast ha tillmötesgått de sålunda gjorda antydningarna, utan också att ha framkallat dem. Då skulle Katarina ha utropat: »Det är en ljusglimt!» Han skröt; det bevisar hans korrespondens. Ljusglimten kom från Katarina själf, och det var Österrike, som framkallade den första gnistan.

Anmärkas bör, att Fredrik i första ögonblicket ej visar någon entusiasm för idéen, den nyss af honom själf omhuldade idéen, som sålunda kommer tillbaka till honom från det ställe, dit han skickat den, men i en för honom ny och ännu ej tillräckligt tilltalande form. Biskopsdömet Varmie? Hvad vill man, att han skall göra med det? »Det är inte värdt sex pfennige.» Han önskar fred och vill ej ha den grumlad för småsaker. »Österrikes förvärf? Ett polskt distrikt? Återigen en bagatell! Han har annat att göra än att tänka på sådant. Det angår honom icke.»

Gör han narr af sin bror, då han för detta språk i de bref han sänder honom? Kanhända. Förmodligen vill han också vinna tid att förbereda sig och sondera terrängen. Ty plötsligt, den 20 februari 1771, ändrar ban tankar. Den dagen dikterar han två till grefve Solms, hans representant'

i Petersburg, adresserade depescher, hvilka innehålla hans verkliga tanke. Den ena innehåller följande ord: »Glöm ingenting, utan använd snarare alla i mänsklig makt stående medel att skaffa mig någon del af Polen, om än aldrig så liten.» Den andra är ett fullständigt förslag till styckning.

Och nu släpper han ej sitt rof. Det hjälper icke, att Ryssland i sin tur vill dra sig tillbaka. Grefve Panin låter förgäfves Katarina höra det verkliga nationalintressets röst. Det är för sent. Stödjande sig på Österrikes medbrottslighet, tvingar JFredrik sin bundsförvant att välja: antingen att vara med om delningen eller också se Preussen gå i förbund med Österrike om att motarbeta de ryska planerna så väl i Polen som i Turkiet. Katarina har ingenting annat att göra än att underkasta sig, men det är i sista hand Österrike hon har att tacka för detta tvång, liksom Polen har Österrike att tacka för sin olycka. Sedan kan Maria Theresia gråta hur mycket hon vill öfver den hårda nödvändigheten »att vanära sin regering» och begära ett nytt landområde för hvarje gråtanfall. Fredrik hade också ansett, att biskopsdömet Varmie var för liten valuta för hans vanära.

Katarina däremot behöll sina ögon torra. Men hennes korrespondens med Fredrik under åren 1771—1772, huru förtrolig än dess ton må vara, innehåller ej en enda direkt häntydning på det verk, som håller på att fullbordas. Polens namn uttalas där aldrig, fastän det alltid är fråga därom. Man talar därom i förtäckta ordalag, liksom man sinsemellan" talar om en smärtsam familjehemlighet. Och Fredrik själf respekterar denna regel, trots sin cynism. Det första omnämnandet af den olyckliga, redan styckade republikens nya gränser förekommer i ett bref från kejsarinnan af 1774. Men detta bref är, ovanligt nog, icke skrifvet af Katarina själf.

Den andra och den sista delningen äro endast en följd af den första. Det är, som sagdt, ett system af kugghjul. Förgäfves skrifver grefve de Ségur 1787: »Hvad jag, oss emellan sagdt, är fullkomligt säker om, det är, att kejsarinnan är fast besluten att ej vidare tillåta någon delning af Polen. Den, som ägt rum och hvartill hon blifvit tvingad för att undvika krig med Tyskland, är den enda af hennes regerings-YTTRE POLITIK.

handlingar, som plågar henne och som hon ångrar.» Katarinas ånger är sannolikt uppriktig, och det är äfven uppriktigt som Patjomkin med henne öfverlägger om planer, hvilka ej åsyfta något mindre än att göra upp den gamla tvisten med den styckade republiken, nedtysta dess anspråk och afväpna dess harm genom att erbjuda den utvidgningar mellan Dnjestr och Bug. Det är gunstlingens idé. I februari 1788 tillkännager kejsarinnan verkligen för den senare det snara öppnandet af underhandlingar, hvartill hennes sammanträffande med Poniatowski i Kaniof sannolikt lagt grundvalen. Den 16 maj samma år skickas ett förslag till försvarsförbund från Petersburg till "VVarschawa. Men Preussen, som fattat fast fot i Polen, protesterar och vidtar sina åtgärder för att korsa dessa planer, och det är Preussen, som den 29 mars 1790 undertecknar ett försvarsförbund med republiken. Katarina gör ännu motstånd. Det preussiska förbundet är ingenting annat än en fälla för den olyckliga republiken, och det är denna gång från Berlin som förslaget till den andra styckningen utgår, 1793. Katarina skrifver då till Bezborodko:

»Förslaget är olämpligt, ty genom detta sköna förslag-skulle vi icke allenast ådraga oss hela polackarnes förbittring, utan också handla mot våra egna fördrag och vår garanti, särskildt beträffande Danzig. Jag röstar för att förslaget må förfalla.»

Men den onda gärningens förbannelse, (ler Fluch der bösen That, är öfver henne. Bezborodko anstränger sig att öfvertyga henne, att om hvad som återstår af Polen icke delas mellan de tre makter, som ha intresse af att där undertrycka den jakobinska andan, skall denna anda, tack vare frändskapen i ras och språk, finna vägen öppen för att utbreda sig i Ryssland. En not från samme minister, skickad till Lithauens generalguvernör, furst Repnin, förklarar hvad han menar med den jakobinslca andan. Dit hör äfven de polska herrarnes lust att frige sina bönder. Och Katarina låter öfvertyga sig. Hon är för öfrigt vid denna tid påverkad af andra olycksbringande inflytanden. Den andra delningen är icke blott en politisk handling. Yi anse oss ha förvärfvat oss en viss rätt att vara uppriktiga vid fram-'380

manandet af dessa pinsamma minnen och, åtminstone i förbigående kalla sakerna vid deras rätta namn. Denna delning är framför allt ett rofferi. Enligt Bezborodkos eget intyg utdelar Katarina på en enda dag 110,000 lifegna i de annekterade provinserna, representerande ett kapital af omkring 11 millioner rubler, om man uppskattar hvarje själ till 10 rubler.

De ryska författarne ha i våra dagar lyckats göra den upptäckten, att i de polska provinserna med blandad befolkning det polska elementet förstärkts efter den ryska annexio-nen, emedan införandet af den ryska lifegenskapen där fäst de fordom fria bönderna vid kulten af den gamla regimen, som för dem befunnits vara något mera och bättre än den politiska friheten.

Det är denna historias moral.

5,

Turkiet. — Sverige.

Det första turkiska kriget var också en följd af den politik Katarina drifvit i Polen, en politik, som lät det inflytande, Ryssland förvärfvat i detta land, tjäna den preussiska ärelystnaden. Den ottomanska Porten insåg, att Polens styckande var en nödvändig följd. Den var angelägen att behålla denna granne. Först protesterade den, sedan beslöt den sig för krig. Katarina var ingalunda beredd därpå. Yi ha sett, att hon uppstigit på tronen med fredliga afsikter. Hopsmälta och till hälften afväpnade, befunno sig hennes trupper i alla afseenden i ett föga tillfredsställande skick. Regementena voro ofullständiga, kavalleriet illa utrustadt, administrationen i oreda, leveranserna eländiga. Bland annat företedde krutet i allmänhet en blandning af alla slags ämnen, det ena mindre explosivt än det andra. Katarina var kanske den enda i Ryssland, som ansåg riket vara i besittning af en betydande militärisk makt. I det öfriga Europa var Voltaire kanske också den ende, som delade eller låtsades dela dessa illusioner. Men det blef, som Fredrik senareYTTRE POLITIK.

uttryckte sig, »ett krig mellan enögda och blinda». Då furst Galitzin hade intagit Chotim i september 1769, ansåg kejsarinnan sig i stånd att diktera lagar för hela världen.

»Det är säkert,» skref Sabatier de Cabre till hertig de Choiseul, »att kejsarinnan af Ryssland och .hela hennes omgifning har tappat hufvudet. Hon drömmer och talar icke om annat än att intaga Konstantinopel. Hennes yra går ända därhän, att hon inbillar sig, att denna ömkliga eskader (en flotta utrustad för att afgå till Arkipelagen under Blphinstones befäl) skall kunna sprida skräck i det ottomanska väldets hufvudstad; att hennes arméer endast behöfva visa sig för att slå turkarne på flykten och bemäktiga sig alla deras fästningar; att diversionen i Georgien skall åstadkomma den förfärligaste verkan i dessa trakter; att alla de oeniga grekerna, som äro hennes bundsförvanter, endast vänta på den hjälp, hon skall skicka dem, för att krevera; att så många förenade och kombinerade ansträngningars seger nästa år skall helt och hållet krossa Storturken och hans välde, hvaröfver Katarina II redan i sin fantasi förfogar som sin tillhörighet. Jag vill ej ens försöka påpeka det orimliga i dessa luftslott, som bevisa, huru man misstagit sig, då man tillerkänt denna furstinna administrativa och politiska talanger, hvilka skulle leda henne till mindre oförnuftiga beräkningar, om de vore lika verkliga som man kunnat inbilla sig på grund af vissa sinnrika fraser riktade till litterärt folk, en benägenhet för att använda konstgrepp, en viss skicklighet i att intrigera och den beundran man gratis ägnat de ytterst litet märkvärdiga händelser, som lyft henne upp på tronen, och hennes lyckliga stjärna, som håller henne kvar där.»

Sabatier gjorde orätt i att ej ta hänsyn till denna stjärna, som uträttade långt mera än att hålla Katarina kvar på tronen. Konstantinopel blef icke intaget, men efter en rad af segrar, hvartill de moskovitiska arméerna aldrig åstadkommit ett motstycke, bekräftade freden i Kutschuk-Kainardje (21 juli 1774) Rysslands triumf. Porten nedsjönk till en makt af andra ordningen. De kristna invånarne i det europeiska Turkiet ställdes på sätt och vis under Rysslands förmynderskap. Krim, som förklarades självständigt,'382 KEJSARINNAN.

kunde motse en snar eröfring. Ryssland erhöll Kabarda, Kertsch, Jenikale och Kinburn. Pruthfördraget, som 1711 varit så påkostande för Peter den stores storhet, var sönderrifven och Polen nämndes ej ens i den nya traktaten.

Turkiet gaf sin tysta bekräftelse af den första delningen.

»Då herr Romantsof var nog lycklig att afsluta fördraget i Kainardje,» skref grefve de Montmorin längre fram i en af sina till grefve de Ségur adresserade depescher, »hade han, enligt hvad man nu vet, endast en effektiv styrka af 13,000 man mot en armé på öfver 100,000 man. Sådana lyckokast upprepas icke två gånger på ett århundrade.»

Och det skulle i själfva verket ej upprepas. Men det oaktadt ville Katarina ej afstå från en ärelystnad, som, trots hennes lysande framgångar, endast blifvit till hälften tillfredsställd. Tanken på att uppvigla Turkiets grekiska undersåtar, att med deras tillhjälp bana sig väg till Konstantinopel och där återupplifva Paleologernas gamla monarki, upphörde ej att arbeta i hennes hjärna, ej ens efter freden. Det grekiska projektet skådar dagen. Ännu i döden invaggar Katarina sig i denna stolta dröm. Tanken i och för sig är för öfrigt ej ny. Redan i det sjuttonde århundradet hade en serber, Jurii Krischanitsch, uttalat den. Peter hade 1711 inspirerats däraf i sin fälttågsplan mot Turkiet. År 1736 påpekade Rysslands sändebud i Konstantinopel, Wjeschniakof, nödvändigheten af ett dylikt försök i händelse af en konflikt med Porten. Fältmarskalk Münnich skref 1762 till Katarina: »Jag är i stånd att bevisa med fast grundade argument, att från år 1695, då Peter den store för första gången belägrade Azof, ända till hans död 1725, alltså under trettio år, var det alltid hans förnämsta plan och syfte att eröfra Konstantinopel, fördrifva de otrogne, turkar och tartarer, från Europa och sålunda återupprätta den grekiska monarkien.» Ett särskildt skäl, som ej stod i samband med politiken, bidrog till att göra Katarina ännu mera förälskad i denna äfventyrliga fantasi. År 1769, under en rådssammankomst, tog favoriten Gregor Orlof helt oväntadt till ordet och utvecklade planen till en expedition till Arkipelagen, som skulle ha till mål en resning af den kringboende grekiska befolkningen. Katarina blef häpen: Gregor Orlof öppnadeYTTRE POLITIK. 383

sällan sin mun till att diskutera om statsangelägenheter. Han uttalade öppet sin likgiltighet för allt sådant och behöfde icke tillstå sin okunnighet. Det var en af Katarinas sorger: hon envisades att hos sin älskare se en ovanlig begåfning och skulle ha velat, att han användt den till hennes och sin egen ära. Denna gång tycktes han vara väl underrättad och lifvad af ett begär att göra sina insikter gällande. Katarina blef lika förtjust som öfverraskad. Hemligheten hade för öfrigt sin förklaring. En grek vid namn Papozoli, som var i tjänst hos en af Orlofarne, hade talat med dem vidt och bredt om sitt fädernesland och om hvad man kunde göra för dess befrielse. En S:t Marcoriddare, en fransk officer, som öfvergått ur republiken Venedigs till Rysslands tjänst, hade' instämt i dessa yttranden och lämnat några upplysningar. Slutligen hade en viss Tamara, ukrajnare till börden, deltagit i utarbetandet af den plan, som sålunda uppgjorts mellan de tre bröderna Gregor, Alexej och Fedor Orlof. Katarina behöfde ej öfvertalas för att låna sin hand till detta. Expeditionen till Arkipelagen blef beslutad. Men Gregor Orlof stannade i Petersburg.

Om icke Pugatschefs uppror utbrutit, skulle Katarina sannolikt ej 1774 ha gått in på att, ens för tillfället, afstå från fullföljandet af denna plan. Efter den förfärlige upp-rorsmakarens nederlag tar hon genast upp den igen. År 1777 granskar hon ett af Patjomkin framlagdt förslag, som åsyftar Konstantinopels eröfring. Panin anser det vanvettigt. Det är början till hans onåd. Efter Joseph II:s besök är kejsarinnans beslut fattadt. Den 10 september 1782 skref hon till kejsaren:

»I följd af det förtroende utan gräns jag har fattat för ers majestät, är jag fast öfvertygad om, att om våra framgångar i detta krig satte oss i stånd att befria Europa från det kristna namnets Sende och förjaga honom från Konstantinopel, skulle ers majestät ej vägra mig sitt bistånd till återupprättandet af den gamla grekiska monarkien på spillrorna af det barbariska välde, som nu råder där, under uttryckligt villkor å min sida att hålla denna återupprättade monarki i fullständigt beroende af min genom att där placera den yngste af mina sonsöner, storfurst Konstantin.»'384

Joseph gör sig ingen brådska med att svara. Han är sannolikt af samma åsikt som markis de Yérac, hvilken 1781 ber herr de Yergennes om ursäkt för att ban ännu ej talat om kejsarinnans favoritidé, på den grund att han aldrig funnit denna idé »värdig Katarina ll:s klokhet». En ansikts-ros, som kommer mycket lägligt, hindrar kejsaren

från att ägna sin bundsförvants begäran all den uppmärksamhet den förtjänar. Två månader därefter tar han ändtligen det påkostande steget, men Katarina har ej stor anledning att vara nöjd med de tämligen sväfvande fraser han skickar henne. Han anser, att endast krigshändelserna kunna afgöra, huruvida man bör verkställa kejsarinnans planer. Om de äro gynnsamma, skall han aldrig göra några svårigheter att uppfylla alla hennes majestäts önskningar, »om de stå i harmoni med hans egna».

Till och med vid denna tid händer det, att Katarina afböjer titeln »grekernas kejsarinna», hvarmed Grimm, som förstår konsten att smickra, envisas att uppvakta henne. Det är dock endast koketteri af henne. Men redan 1779, dagen efter Pauls andre sons födelse, skref hon till sin förtrogne: »Han är ömtåligare än den äldre brodern, så snart en kall fläkt kommer åt honom, gömmer han näsan i lindan; han vill ha varmt... hm ... ja, nog vet man hvad det betyder.» Men hon ville också inbilla honom, att det var af en ren slump, som detta barn fått namnet Konstantin och en grekisk amma vid namn Helena: »Hur kan man så kritisera ett stackars dopnamn! Måste man nödvändigt kalla herr A. och herr C. Nikodemus eller Thadæus? Hvar och en skall väl ha ett namn! Den äldste har sitt helgon i sin födelsestad, och den andre är född några få dagar före sitt helgons namnsdag; det är ju mycket enkelt. Dessa namn äro händelsevis ståtliga, hvarför göra ett sådant väsen af det? Är det mitt fel? Jag nekar alls icke för, att jag tycker om klingande namn; det sista namnet har satt rimsmidarnes fantasi i rörelse. Jag har sagt till dem att gå hem och lägga sig, att hvarken namnge gudfar eller gudmor och att låta mig vara i fred, efter jag, gudskelof, är en fredsälskande människa ... jag vill inte höra talas om sådant sladder, hvari det ej finnes sundt förnuft.»

Men är det för att nedtysta detta näsvisa »sladder» som hon 1781 låter prägla en medalj, där den lille Konstantin står mellan de tre teologiska dygderna på Bosporens stränder, medan Hoppet pekar på Österlandets stjärna och Tron tycks vilja leda honom till tröskeln af Sofiamoskén? Bulhakof, Rysslands minister i Konstantinopel, inflätar samtidigt i sin diplomatiska korrespondens af honom insamlade uppgifter om gamla profetior, hvilka ställa Antikrists ankomst i förbindelse med det ottomanska väldets snart förestående fall. Patjomkin framlägger 1787 ett formligt förslag till delning af detta rike. Han talar därom med grefve de Ségur, som skrifver: »Vi äro så vana att se Ryssland lättsinnigt kasta sig in i de mest riskabla företag, och lyckan har så troget gynnat det, att det ej är möjligt att beräkna denna makts handlingar efter den politiska vetenskapens regler.» Och 1789, efter intagandet af Otschakof, säger Katarina till engelska sändebudet Witworth: »Efter herr Pitt vill förjaga mig från Petersburg, hoppas jag han tillåter mig att dra mig tillbaka till Konstantinopel.»

Under loppet af år 1783 bemäktigar hon sig, att börja med, Krim. Det är Besborodko, som gör upp planen till detta företag, det är Patjomkin, som utför det, men det är Katarina, som är själen däri. Det är intressant att se, huru hon eggar och drifver på sina medarbetare, huru hon uppmuntrar dem att rycka framåt och ej fråga efter allmänna opinionen, »ty tiden är gynnsam för att våga mycket». Det är äfven hon, som för Patjomkin utpekar Akhtiars hamn, det blifvande Sevastopol. De åtgärder, som vidtagas i och för utförandet af denna djärfva kupp, äro för öfrigt af det slag, som den ryska politiken redan är van vid. De ha redan pröfvats i Polen. På Krim liksom i Polen har man ett underdånigt parti; man lagar så att man har en kandidat till den elektiva värdigheten af tatarernas khan, liksom man hade ställt om, att man kunde sätta upp Poniatowski på Polens tron; sedan denne kandidat, Schahim-Girai, blifvit väld trots all opposition från motpartiet, hvilket här liksom där representerade den nationella själfständigheten, och äfven trots Turkiet, köper man helt enkelt Krim af honom, liksom

England i våra dagar köper Indien af dess rajahs, och spelet är vunnet.

Porten ville protestera, men Katarinas förbund med Joseph bragte den att tiga tills vidare- Joseph underkastade sig »detta fullbordade faktum» i hopp om vederlag. Hans bror Leopold blef orolig; Katarina skall nu sätta sig i besittning af Konstantinopel när hon vill, sade han. Men han rådde icke. Storfursten Paul blef förskräckt: om Frankrike skulle ta illa upp?— »Än sedan ?» svarade Katarina. Frankrike inskränkte sig till en diplomatisk åtgärd: det erbjöd sig att medla för att Porten skulle finna sig i den nja ordningen, på villkor att Ryssland förband

sig att ej gå längre och att ej hålla någon flotta i Svarta hafvet. Katarina vägrade bestämdt, och icke nog med det: då Joseph II. i juni 1787 följde kejsarinnan till Krim, såg ban redan i Sevastopols hamn en eskader färdig att hissa segel. Han uppgaf ett utrop af beundran. Katarina å sin sida räknade ut, att från ßaktschisarai, de tatariska khanernas forna residens, där hon tillbragte en natt, var det endast fyrtioåtta timmars sjöresa till Konstantinopel. Och denna upplysning meddelade hon sin sonson Konstantin.

Det andra turkiska kriget har kejsarinnan i sitt sinne beslutat redan i detta ögonblick. Det är visserligen Turkiet, som i juli månad 1787 tar första steget genom att uppsätta ett ultimatum, som till andemeningen är detsamma som en utmaning, och sedan fängsla Bulhakof. Men Katarina och Patjomkin gjorde allt för att framkalla detta sista utbrott af förbittring. Genom ständigt nya anspråk, trakasserier och förödmjukelser trängdes den olyckliga Porten in i en af dessa situationer, då man ej längre väger utsikterna till seger och till och med själfmord tycks vara bättre än overksamhet. Joseph II på sitt håll åtog sig samvetsgrant att underblåsa elden, i hopp, att ej heller han skulle bli lottlös. Då grefve de Ségur gjorde honom vördnadsfulla föreställningar för att han eggade kejsarinnans krigiska tendenser, svarade han: »Hvad vill ni jag skall göra? Den där kvinnan är exalterad, det ser ni själf; turkarne måste ge efter på alla punkter. Ryssland har talrika, nyktra, outtröttliga trupper. Man kan få dem till hvad som helst; ni ser, huru

föga vikt man här fäster vid ett människolif. De anlägga vägar och hamnar sju hundra lieues från hufvudstaden, utan betalning och utan knot. Kejsarinnan är den enda suverän i Europa, som verkligen är rik. Hon ger ut mycket och öfverallt och är ingenting skyldig, hennes sedlar äro värda så mycket hon vill.»

Härvidlag hade Ségur samma uppfattning som Joseph. Det var emellertid blott en illusion, och det bevisade händelserna snart. De trupper Patjomkin samlar på Krim äro endast paradtrupper, flottan i Sevastopol är byggd af dåligt virke. Alexej Orlof vägrar att ta befälet däröfver. Kriget börjar med nederlag, och snart förlorar till och med Patjomkin modet. Han går ända därhän att föreslå Krims utrymmande. Katarina ensam fäller ej modet. Hon svarar sin favorit med rådet att intaga Otschakof: »Tag Otschakof, och du skall få se, huru de skola sjunka ihop som snön på stepperna, då våren är kommen, huru de skola krypa som vattnet utför sluttningarna ...» På samma gång fördubblar hon sina ansträngningar. Hon tänker på att i Medelhafvet upprepa 1770 års segrar. Hela södra Europa är fullt af ryska emis-sarier, en expedition förberedes ander general Zaborofski. Kriget med Sverige förhindrar dess fullföljande. Ställningen tycks i det ögonblicket alldeles förtviflad. Men Katarina uppger ej hoppet. Hon har för öfrigt intet val, säger hon. »Hon kan ej ge vika utan att kompromettera sin ära, och utan ära behöfver hon hvarken regera eller lefva.»

Intagandet af Otschakof i december 1788 eldar åter hennes stolthet och ger ny fart åt hennes ärelystnad. I januari månad följande år uttalar hon den öfvertygelsen, att Patjomkin före sommarens slut skall vara i Konstantinopel. »Om det går därhän,» tillägger hon, »får man inte tala om det för mig alltför oförberedt.» Hon tänker därpå ännu i april, men hennes bundsförvanters, österrikarnes, motgångar bringa dessa förtidiga förhoppningar om intet. Lyckan, som ånyo tycks gynna hennes egna vapen, ger henne åtminstone någon tröst. Suworof och prinsen af Koburg slå turkarne vid Fokschany; Suworof ensam utmärker sig vid ßymnik. Patjomkin intar Bender, och denna krigsbragd fördunklar i Katarinas ögon alla de andra. Då Ismail i sin tur öppnar'

sina portar för favoriten, blir hennes hänryckning nästan frenetisk, och hennes svindlande entusiasm gränsar till vanvett. Alla världshistoriens stordåd äro utplånade i ett enda drag! Men nu inträffar Joseph II:s död (20 februari 1790), och snart därefter ingås det preussisk-österrikiska fördraget i Reichenbach, som formulerar den själfständiga ställning Österrike hädanefter ämnar intaga gentemot de ryska intressena. Katarina är utom sig af harm. Hon är i synnerhet vred på kungen af Preussen; han är en förhatlig parveny, ett enfaldigt kräk (dummer TeufeH). Då Preussens chargé-d affaires, Hüttel, fått svindel under en mottagning på hofvet och skadat sig i fallet, säger hon, att »Preussen fått näsan klufven på den ryska tronens trappsteg».

Men då Fredrik Wilhelm i mars 1791 visar sig böjd för att göra gemensam sak med Turkiet, måste man underkasta sig. Katarina resignerar och begagnar sig af en ny seger af Repnin till att låta honom underteckna fredspreliminärerna. Men då kongressen i Sistowa redan samlats, väcker en af amiral Uschakof till sjös vunnen fördel ännu en gång hennes ifver. »Vägen till Konstantinopel är öppen!» utropar hon. »Vi måste dit, ögonblicket är inne!» Så tänker icke Patjom-kin, som är döende, lyckligtvis ej heller Besborodko, som blir hans efterträdare på konferenserna i Jassy. Freden undertecknas den 3 januari 1792, och Ryssland vinner därpå — ett obehöfligt erkännande af Krims annektering. Det tar emellertid också i besittning Otschakofs stepper, och där, mellan Bug och Dnjestr, på området för ett litet, förfallet turkiskt fort, som heter Hatschibei, skall snart resa sig en stad vid namn — Odessa! Det hör också till Katarinas tur.

Afstår hon på allvar denna gång från sin chimär? Nej. Den 20 mars 1794 skrifver Moskwas blifvande försvarare, den blifvande kejsaren Pauls favorit, Rostoptschin, till ryske ambassadören i London:

»Jag anser, att kriget är oundvikligt för Ryssland, efter kejsarinnan önskar det, trots Portens fredliga och hofsamma svar. Hon framhärdar i sin föresats att komma till målet och att fylla tidningarna med Konstantinopels belägring. Hon säger vid sin taffel, att hon en dag skall förlora tåla-YTTRE POLITIK.

modet och visa turkarne, att det är lika lätt att marschera till deras hufvudstad som att göra resan till Krim. Hon beskyller till och med ibland furst Patjomkin för att ej ha utfört sin plan och att ej ha visat god vilja, ty det var allt som behöfdes.»

Katarina har redan glömt, att hon under detta turkiska krig, som hon ämnar börja på nytt, varit färdig att lämna sin hufvudstad, emedan man befarade, att en fientlig armé skulle visa sig vid dess portar. Enligt ett vittnes intyg stodo hundra sextio hästar färdiga vid Tsarskoje, och kejsarinnan sof med en del af sina diamanter i fickorna. Och ändå tillhörde den fientliga armé, som vållade henne all denna oro, en motståndare, som hon djupt föraktade, nämligen kungen af Sverige.

Att detta krig med Sverige kom ihop sig med det andra turkiska och öfverraskade Katarina just då alla hennes stridskrafter voro upptagna på annat håll, var återigen en följd af hennes envisa optimism, som vi redan förut ha talat om. Med litet mindre inbilskhet och litet mera klokhet skulle hon mycket väl ha kunnat undgå denna öfverraskning. Ända till 1783 hade förhållandet mellan de bägge länderna varit det allra bästa. Vid den tiden koketterar Katarina till och med för sin granne i Stockholm. Hon tänker på att göra honom till en af stödjepelarne för ett nordiskt familjefördrag, som hon ämnar bilda. Den svenske ministern Nolcken, till hvilken hon gör framställningar i denna riktning, är föremål för en ovanlig uppmärksamhet från hennes sida. Det händer, att han ensam af hela diplomatiska kåren blir inbjuden till små förtroliga mottagningar på Eremitaget. Liksom Katarina skickat meloner till Fredrik, sänder hon ster-letter och hvass till svenskar, som under sin vistelse i Petersburg fått smak för dessa nationella läckerheter. Men underhandlingarna leda ej till målet: Gustaf III tvekar att slita de band, som fästa honom vid Frankrike. Det är den första anledningen till osämja. Det andra turkiska kriget ger en ny anledning. Sverige har sedan 1739 en defensivallians med Porten. Man kan antaga, att detta förfallit, efter Sverige ej rört sig ur fläcken 1768 och låtit sin bundsförvant dra sig ur spelet ensam och underkasta sig segrarens'390

villkor 1774. Men 1788 anser Gustaf tillfället lämpligt att påminna sig hvad han hittills glömt. I stället för Frankrikes stöd räknar han nu på Preussens och Englands. Nolckens rapporter ha ingifvit honom den öfvertygelsen, att han skall finna Rysslands västra kust blottad på allt försvar. Utan att yppa sina planer för någon lefvande varelse låter han utrusta sin flotta i Karlskronas hamn och går till segels den 9 juni 1788.

»Under liknande förhållanden lofvade kejsarinnan Anna att ej lämna sten på sten i Stockholm!»

Det är Katarinas utrop, då hon får höra, att den svenska flottan visat sig utanför Kronstadt. Men tyvärr, i närvarande ögonblick är det för henne knappast fråga om att bege sig till Stockholm. Hon måste försvara

Petersburg. »Förhållandena i detta krig och Petersburgs läge var sådant,» säger grefve de Langeron i sina memoarer, »att kungen af Sverige kunde komma dit utan stor risk. Han kunde hastigt tillryggalägga de fyrtio werst, som skilde honom från hufvudstaden, han kunde till och med låta sitt infanteri landstiga, ty kejsarinnan kunde mot honom endast uppställa hälften af de trupper han hade, och om han också icke var i stånd att öfvergå Newa, kunde han bombardera kejsarinnans palats från högra stranden. Jag kan icke förstå, hvarför han ej försökte det!» Om Gustaf hade väntat fyra dagar, skulle han ej ens ha fått tillfälle att växla ett enda kanonskott vid den ryska kusten, ty Katarina hade, mot alla sina ministrars råd, envisats att låta sina disponibla krigsskepp afgå till Medelhafvet. Och dessa skepp voro för öfrigt knappast sjödugliga. Hvad landttrupperna beträffade, lyckades man efter några veckor samla omkring 16,000 man; några regementen, som Patjomkin för sina operationer hade skickat till södra delen af riket, lät man återvända med postskjuts.

Lyckligtvis ger Gustaf sig till att prata i stället för att handla. Liksom fordom Peter III börjar han med en penn-fäktning, och på detta område är ban slagen på förhand. På hans skräfvel och förklaringar, hvari han fordrar de af-trädda finska provinsernas återlämnande och Rysslands af-väpning, svarar Katarina med franska verser och en rysk opéra-comique, hvari kungen af Sverige under spenamnet

Gore-Bohatyr (olyckshjälten) framställes på scenen och groft förlöjligas. Kejsarinnans agenter, hvaraf Sverige vimlar, och hennes anhängare, som äro talrika där, göra samtidigt sitt bästa, och snart ser sig Gustaf angripen på sitt eget område genom en resning bland sina undersåtar. Anjala-förbundet hotar hans tron. Han tror sig vara förlorad. Och det skulle han otvifvelaktigt ha varit, om ej Katarina, »för vredgad för att se klart,» enligt Ségurs anmärkning, i sin tur begått ett ohjälpligt fel: hon triumferar för tidigt öfver sin seger och erbjuder sin motståndare fred, men på villkor, att den upproriska finska armén skall tvinga sin konung att återställa de gamla privilegierna i Sverige. Det är för mycket för den svenska nationalstoltheten. Gustaf begagnar sig skickligt häraf för att väcka sina undersåtars patriotism. Han visar energi. Han sätter själf Göteborg i stånd att tillbakaslå ett anfall af danskarne, som låtsas vara neutrala, allt under det de skicka Ryssland hjälptrupper på grund af en defensivallians af år 1773. Han utverkar Preussens och Englands bemedling, och i slutet af 1789 är det Katarina, som har anledning att betrakta sin ställning som förtviflad.

Fälttåget 1790 börjar illa för henne. Den 23 och 24 maj hör man i Petersburg dånet af de svenska kanonerna. Man tänker ut ytterliga åtgärder. Man tänker på att skicka till armén ända till skiltvakterna, som bevaka hufvudstadens offentliga byggnader. Katarina måste läsa Plutarkus, för att där hämta den själsstyrka hon behöfver. Hon är nervös så som aldrig förr. Hon slites oupphörligt mellan den djupaste nedslagenhet och glädjeutbrott eller anfall af föga berättigad stolthet. Då en seger af amiral Tschitschagof bereder Nassau-Siegen tillfälle att blockera Gustaf med sin flottilj af roddbåtar, skyndar Katarina sig att sända emot kungen ett fartyg med munförråd och ett förslag till kapitulation. Men tyvärr, Gustaf lyckas bryta den kedja, som håller honom fången, och Nassau-Siegen blir den 28 juni, årsdagen af kejsarinnans kröning, slagen vid Svensksund. Det spanska sändebudet Galvez inleder då en underhandling, som Katarina hälsar med tillfredsställelse, och freden undertecknas den 14 augusti 1790 på grundval af status quo. Men en paragraf i fördraget innehåller, att Ryssland afstår'

från att garantera den svenska författningen före 1772, d. v. s. det erkänner den nya, genom statskuppen införda ordningen, som genom att göra Gustaf till oinskränkt monark förmodligen satt honom i tillfälle att rädda sitt lands hela tillvaro. Detta är en verklig af Gustaf vunnen fördel, och den egentlige segraren är han, det inser Katarina mycket väl. Men i ett bref till Patjomkin dagen efter fredens undertecknande skrifver hon, att alla hennes klädningar blifvit för vida på den sista tiden, men nu börjar hon fylla upp dem.

Utgången af detta krig borde ha visat Katarina faran af att vilja företaga sig för mycket och att lita för mycket på sin tur och andras otur. Men hon blef ej vis af skadan, som vi redan sett. I brist på en ny direkt expedition mot Konstatinopel, som hon påtänkt 1764, beslutas härtåget mot Persien 1796. Hvad är det fråga om? Egentligen

gäller det att arrangera en krigisk framgång åt Platon Subof, som sedan 1789 har efterträdt Patjomkin som favorit och, fastän endast tjugunio år gammal, också vill efterträda honom som president i krigskonseljen. Han förstår icke ett grand af krigskonsten och har aldrig sett ett regemente manövrera annat än vid parader, men han skall bli krigsminister och fältmarskalk, så snart en trupp, som han skall anses kommendera, fastän han stannar i Petersburg, har vunnit en seger, hvar som helst och öfver hvem som helst. Truppen är samlad och det effektiva befälet öfverlämnas åt favoritens bror, Valerian Subof, som är tjugufem år, har deltagit i polska fälttåget som simpel löjtnant och där har förlorat-ett ben i en förpostfäktning. Man ger honom tre millioner rubler till bestridande af de första omkostnaderna för expeditionen och fritar honom från att aflägga räkenskap för hvem det vara månde. Det är en klausul, som har blifvit en vana sedan Patjomkins tid. Fältmarskalkgraden i expectans för den ene brodern och de tre millionerna utan kontroll för den andre, det var hvad som var verkligt i detta företag. Allt det öfriga är endast dikt. Platon Subof har sin plan, som han tänkt ut i kejsarinnans toalettrum och med hvilken han, liksom fordom Patjomkin med sina planer, har tjusat härskarinnans fantasi. Patjomkins snuddade ofta vid det dåraktigas gräns, men hans befann sig ett långt stycke

utöfver denna gräns. Han har öfvergifvit det grekiska förslaget, som har det felet att vara skapadt af hans företrädare i Katarinas ynnest. Han sätter det indiska förslaget \ stället. Med de 20,000 man, som blifvit honom anförtrodda, skall Valerian Subof tåga genom Persien, framtränga ända till Tibet och kvarlämna garnisoner där, sedan skall ban vända om, marschera genom Mindre Asien och afskära Konstantinopels förbindelser med Asien. Därpå skall Suworof komma öfver Balkan och räcka honom handen under Stambuls murar, medan Katarina själf för befälet öfver en af sina flottor och angriper staden från sjösidan.

Expeditionen sättes i gång. Valerian Subof genomtränger icke Persien, men han närmar sig det, han ockuperar områden och vinner segrar. Han tar ej Ispahan, som det var bestämdt i den af hans bror uppgjorda planen, men han bemäktigar sig Derbent och andra städer. Han skickar af bulletiner nästan lika pompösa som de, hvarmed Napoleon snart skall fylla tidningarna, och då en af hans kurirer kommer, säger hans bror föraktfullt till en, som gjort en fråga: »Det är ingenting, bara en stad till, som vi ha tagit.» Men allt eftersom expeditionen rycker fram, hopa sig svårigheter omkring den. I början har Valerian Subof, för att förskaffa sig äran af att ha tagit en stad med storm, måst uppmana invånarne att försvara sig, hotande dem med att de annars skola få springa öfver klingan. Men snart möter han allvarligare motstånd. Han börjar högljudt pocka på förstärkning i manskap och pengar.

Katarinas död kommer lägligt för att hejda denna ruinerande fantasi. Paul inskränker sig till att skicka de generaler, som stå under Valerians kommando, order att så fort som möjligt vända tillbaka med de trupper de ha kvar. Favoritens bror underrättas ej ens om denna åtgärd och befinner sig en vacker dag belt oförmodadt utan befäl och utan armé. Det blef slutet på Katarinas sista politiska dröm.

Men så gynnade ödet henne och det folk hon var satt att styra, att det kom en dag, då denna dröm tog verklig gestalt, då offret af så mycket pengar och så många människolif ej befanns belt och hållet gagnlöst och då det dåraktiga tilltaget af den improviserade generalen, som lät Rysslands.'

fana vaja på dessa aflägsna stränder, tycktes ka banat vägen för storartade, mindre gagnlösa företag och kanske förberedt en lysande framtid. Det vanliga felet hos Katarinas idéer var, att de ej höllo sig inom verklighetens gränser. Hon stod därför snart vid ett tomrum, en afgrund. Men det ryska folket stod bakom henne, och det tålamod, som är en af dess dygder, och de ansträngningar, hvartill dess oerhörda massa sätter det i stånd, lyckades med tiden fylla detta tomma gap. Det arbetar ännu därpå.

Katarinas politik hade ett annat fel, som vi skulle ha litet svårt för att bestämdt formulera, om vi ej vore i tillfälle att låna ett omdöme, hvars gällande kraft är höjd öfver alla invändningar. I en rapport, som 1838 förelades kejsar Nikolai af baron Brunow, läsa vi följande rader:

»Vi kunna ej annat än erkänna, att de medel kejsarinnan Katarina valde till utförandet af sina planer långt ifrån öfverensstämma med den anda af ärlighet och redlighet, som nu mera utgör det oföränderliga rättesnöret för vår politik ...»

»Och vår verkliga styrka,» har kejsaren tillagt med egen hand.

Vi vilja gärna tro, att Ryssland i det afseendet en gång för alla afstått från arfvet efter Katarina den stora. TREDJE BOKEN.

Filosofernas väninna,

FÖRSTA KAPITLET.

Katarinas litterära, artistiska och vetenskapliga sympatier,

i.

Grefve Hård, en i den preussiska armén tjänande svensk, som blef tillfångatagen af ryssarne, har efterlämnat intressanta memoarer om sin vistelse i Petersburg. De fem första månaderna tillbragte han i ett fängelse. Det var under Elisabeths regering. Då Peter kom till makten, lät han frigifva fången och bjöd honom på middag.

»Ni har väl åtminstone blifvit väl behandlad under er fångenskap?» frågade kejsaren. »Tala utan fruktan.»

»Mycket illa,» svarade svensken. »Man gaf mig ej ens-böcker.»

Då hördes någon utropa:

»Det är i hög grad barbariskt!»

Det var Katarinas röst.

Yi skola en annan gång söka skildra det redan så ofta kommenterade, men ännu ganska litet kända förhållandet mellan kejsarinnan och de förnämsta skaparne af hennes'396

europeiska rykte. Voltaire och de, som täflade med honom om att smickra »Nordens Semiramis» kräfva en särskild studie. Här vilja vi endast sysselsätta oss med Katarina själf.

Hon tyckte om böcker. Det har hon bevisat. Det är kändt, att hon köpte Diderots bibliotek. Dorat har förhärligat denna handling i verser, som förekomma i hans Valda arbeten, prydda af en vignett, som föreställer amoriner klädda i pälsverk och åkande i släde. Diderot begärde 15,000 francs för sin skatt. Kejsarinnan bjöd 16,000 och tillade som villkor, att den store skriftställaren till sin död skulle ha de sålda böckerna i sitt föi-var. Diderot blef sålunda, utan att lämna Paris, Katarina den storas bibliotekarie vid sitt eget bibliotek. I denna egenskap hade han en pension af 1,000 francs om året. Det tilldrog sig 1765. Följande år utbetalades icke pensionen. Det var på den tiden någonting mycket vanligt äfven i andra länder än Ryssland. Underrättad därom af ßetzki lät Katarina honom skrifva till hennes bibliotekarie, att hon ej ville, »att en underordnads försummelse skulle förorsaka någon oordning i hennes bibliotek och att hon af den orsaken gifvit befallning, att man skulle skicka till herr Diderot för femtio år på förhand hvad hon bestämt till underhåll och ökning af sina böcker och att hon efter denna tids förlopp skulle vidtaga nya åtgärder.» Sn växel på 25,000 francs åtföljde brefvet.

Man kan tänka sig förtjusningen i det filosofiska lägret. Längre fram ökades Diderots bibliotek i Eremitagets samlingar med Voltaires. Det var Grimm, som, sedan patriarken på Fernev dött, gjorde upp denna affär med fru Denis. Villkoren voro: en summa efter kejsarinnans godtfinnande och en staty af Voltaire, som hon skulle anbringa i en af salarna i sitt palats. Fru Denis räknade på Katarinas frikostighet, som så mycket prisats af den ryktbare aflidne och hans vänner, och Katarina ville enligt Grimms utsago >hämnas den störste filosofs aska för de förolämpningar, som tillfogats honom i hans fädernesland». Den store mannens släktingar, i synnerhet hans systersonssöner herrar Mignot och d'Hornoy, protesterade mot en transaktion, som i deras tanke kränkte deras och äfven Frankrikes intressen. Herr d'Hornoy försökte till och med förhindra saken på

diplomatisk väg. Men kejsarinnan höll i sig. Yoltaires böcker utgöra ännu i dag en del af det kejserliga biblioteket. till hvilket Eremitaget har afstått dem. En särskild sal är reserverad för dem. Midt i rummet står Houdons staty, en kopia af den, som i Paris pryder Théatre-Fran c ais' foyer. Det är omkring 7,000 volymer, de flesta bundna med röd marokinrygg. Det är icke en, som ej har anteckningar af Yoltaires hand.

Man behöfver ej vara fransman för att, då man kommer in i detta rum, gripas af den obeskrifliga känsla, som väckes hos oss vid åsynen af någonting, som ej är på sin rätta plats. Dessa reliker, minnen af en bland Frankrikes ärofullaste män, borde i sanning ha sin plats på ett annat ställe.

Men det var icke dessa förvärf, som utgjorde grundstommen för den betydande samling af trycksaker och manuskript, hvarmed Katarina begåfvade Ryssland. Kung Stanislas Poniatowski var, som vi veta, en man med litterära intressen. Då han uppsteg på tronen, sökte han tillfredsställa sina böjelser och förmå sina undersåtar att dela dem. Polens hufvudstad fick nytta däraf. Den hade redan ett betydande bibliotek grundadt 1745 af bröderna Zaluski, hvilka voro framstående vetenskapsmän och goda medborgare. Poniatowski ökade det. Då Katarina tog Warschawa i besittning, lät hon föra kungen till Petersburg, och biblioteket följde med den afsatte monarken. Då polackarne ej längre hade någon politisk själfständighet, ansågos de ej längre behöfva några böcker.

Katarina tyckte alltså om böcker. Älskade hon lika mycket litteraturen? Frågan kan förefalla egendomlig. Men den ligger nära till hands, det skall man snart inse. Katarinas regering motsvarar en bestämdt begränsad epok inom den ryska litterära utvecklingens historia. Det föregående skedet, som domineras af Lomonossofs stora gestalt, skiljer sig skarpt därifrån. Så länge Elisabeth lefde och till och med några år efter hennes död var det en period, då främmande element i massa upptogos och assimilerades. Den europeiska kulturen strömmade in i nationens lif genom den port, man skulle nästan kunna säga den bresch, som Peter'398

den store hade huggit upp. En period af kamp och reaktion följde därpå. Den dränkta, förträngda och undertryckta nationalandan gjorde uppror och pockade på sina rättigheter. Den behandlade slutligen den utländska litteraturen och vetenskapen som fiender. Skalden Djerschawin och den satiriske journalisten och tänkaren Nowikof voro hjältarne i denna frigörelsestrid. Hvilken var Katarinas roll i denna kris? Vi veta redan, hvad hon gjorde med Nowikof: hon krossade hans penna och hans lif; femton års fästning var den sista belöning hon gaf honom för hans arbete. Djerschawin behandlade hon ännu sämre, honom gjorde hon till en tschinownik och en krypande hofman.

Detta har nog sin förklaring. Katarinas intelligens är särskildt, ja nästan uteslutande danad för politik och att leda människorna efter sin vilja. Det är en liten tysk prinsessa, som vid fjorton års ålder kommit till Ryssland med den föreställningen, att hon en dag skulle bli oinskränkt härskarinna öfver detta ofantliga rike, och samvetsgrant förberedt sig till denna roll, hvilken, att döma af de exempel hon hade för ögonen, ej hade något gemensamt med litterärt mecenatskap. Alla hennes idéer, alla hennes tycken underordnade sig följaktligen denna noga formulerade uppfattning af hennes bestämmelse och däraf följande rättigheter och skyldigheter. Hvad hon värderar hos Voltaire, då hans rykte och hans böcker finna väg till henne, är icke stilens behag — vet hon ens, hvad stil är? — utan det stöd, som författarens prosa, god eller dålig, och hans poesi, välljudande och känslofull eller torr och frånstötande för örat, kunna skänka utvecklingen af det regeringsprogram, som dunkelt föresväfvar henne. Hon har intet sinne för harmoni, och utom sina familjeförbindelser och sina anfall af kärlekslusta sätter hon föga värde på känslan. En kort tid i början af hennes regering, något påverkad af sin läsning och mycket af sin väninna furstinnan Daschkof, är hon angelägen att deltaga i det nyvaknande artistiska, vetenskapliga och litterära lif, hvars första sprittande rörelser hon iakttagit rundt omkring sig. Hon kastar sig till och med in i handgemänget med den glödande ifver, hvarmed hon omfattar allting. Hon blir författarinna. Hon blir journalist. Men vi ha redanLITTERÄRA, ARTISTISKA O. VETENSKAPLIGA SYMPATIER. 399

hört talas om hennes frisinnade idéers ömkliga bankrutt. Oeh hennes estetiska böjelser drabbas då af samma öde

som hennes idéer. Hela hennes kärlek till litteraturen drunknar i detta skeppsbrott, där till och med hennes Yoltairebeundran går till bottnen.

Men låt oss först göra oss reda för hennes smak. Om man undantar Voltaire, är den franska litteraturen i sin helhet, den enda bon ända till långt framskriden ålder känner till, alls icke föremål för någon förtjusning å hennes sida. Hon gör ett urval, och hennes val faller hufvudsakligast på Le Säges, Moliéres och Corneilles skrifter. Innan hon lärt känna Voltaire, har hon smakat litet på Rabelais och till och med Scarron. Men hon har ledsnat på dem, och hon nästan blygs öfver att någonsin ha tyckt om dem. Hvad Racine beträffar, förstår hon honom icke. Han är för litterär för henne. Hans författarskap är konst för konstens skull, och detta är nonsens för Katarina. Då hon i sin tur griper sig an med att skrifva lustspel och tragedier, tänker hon icke ett ögonblick på att skapa några konstverk: hvad hon åstadkommer är kritik, satir och framför allt politik. Hon angriper fördomar, de laster hon tycker sig skönja i landets seder, de åsikter och till och med de män, som stå henne i vägen. Hon för krig mot martinisterna och en gång äfven, som vi ha sett, mot kungen af Sverige. Hennes författarskap är endast en filial af hennes polis- och hennes militärmakt. Hennes vältalighet existerar icke, hon ersätter den med sin logik och sin myndighet som självhärskarinna öfver fyrtio millioner människor. Men bland Racines verk väljer hon dock ut ett, nämligen Mithridate: man förstår hvarför.

Hennes stridslystna instinkter och hennes moraliserande böjelser stöta emellertid på ständiga hinder i den omgifning, hvari hon lefver. Hennes historia med Sedaine är betecknande i det afseendet. Sedaine har slagit an på henne genom sin naturliga glädtighet och sina lediga kupletter, hvilkas värde förhöjdes af Philidors musik. Montesquieus och Voltaires beundrarinna hade smak för operetter. År 1779 kommer hon på den idéen att på sitt vis tillgodogöra sig den produktive och kvicke författarens talang. Han'

kunde ju för hennes räkning skrifva ett lustspel, afsedt att spelas på Eremitagets teater, ett motstycke till hennes egna satiriska arbeten. Underrättad härom af Griuim och uppmuntrad af Diderot, fogar Sedaine sig efter hennes vilja och skickar henne »L'Épreuve inutile».— »Säg honom,» skrifver Katarina genast till Grimm, »att om han, i stället för en pjes, skrifvit två, tre, ja hundra, skulle jag läsa dem alla lika begärligt. Näst patriarkens penna, finns det ingen, hvars alster jag så gärna gör bekantskap med som Sedaines.» Men Betzki, som har läst pjesen högt för sin höga välgörarinna, visar sig mycket mera kylig. Han förklarar, »att denna pjes, uppförd på ett hof, skulle göra ett obehagligt intryck på åskådarne och att härskaren där spelar en alltför obetydlig roll». Katarina slår i början bort dessa skuggrädda invändningar; hon ämnar låta uppföra pjesen, »om också bara för att visa, att hon har mera att säga öfver sin omgifning än Raymond». Betzki envisas, han anser detta »prof» icke allenast onödigt, utan farligt, och slutligen öfvergår kejsarinnan till hans åsikt. Hon låter hälsa Sedaine, att hon anser hans pjes vara mycket bra, hon skickar honom 12,000 francs för att ersätta honom för hans besvär, men säger honom tillika, att hans arbete ej skall bli uppfördt, »af klokhetsskäl». Det vederfares ej ens LÉpreuve inutile den äran att bli tryckt. Yi veta icke, om stycket finnes kvar i manuskript.

Några år senare, då en långt farligare polemiker uppträdt på scenen inför en i början öfverraskad och förskräckt publik, som dock snart till största delen ryckes med och öfverröstar det första mottagandets ovilja med sina applåder, håller Katarina med dem, som fortfarande känna sig kränkta eller uppskrämda af den nya pjesen.

»Om jag någonsin skrifver något lustspel,» skrifver hon, »skall Figaros bröllop ej tjäna mig som modell, ty sedan jag läste Jonathan Wilde le Grand, har jag aldrig befunnit mig i sämre sällskap än på detta mycket omtalade bröllop. Det är tydligen för att härma antikens komedi, som man på teatern återinfört denna smak, som man trott rensad sedan dess. Molierès uttryck voro fria och voro det naturliga utflödet af ett godt lynne, men hans tanke var aldrig lastbar,

däremot i denna så mycket beprisade komedi nöjer man sig aldrig med halfkväden visa, och det varar i tre och en baif timme. Dessutom är det en väfnad af intriger, som ständigt förråder arbetet och där det icke finns en skymt natur. Jag skrattade icke en enda gång under läsningen.»

Är det den dåliga tonen, som afskräcker henne i Beau-marchais' verk, och de själfsvåldiga tvetydigheterna, som såra henne? Hon har själf berättat ett missöde, som händt henne, i fråga om hennes litterära omdömen, och det kan upplysa oss härvidlag. Under loppet af år 1778 fann hon stort nöje i att se ett lustspel af Paul Weidmann, en obskyr tysk författare, kalladt »Die schöne Wiener in» »Tre dagar å rad (det är hon som talar) uppmanade jag alla människor att gå och se det. Slutligen en dag, då jag åt middag på mitt rum, sade jag, för att ha något att säga, till min öfverkock Bormann: 'Hvad tycker ni om Die schöne Wiener in? Har ni sett den pjesen?' — 'Ja, ober Gott weiss, (las ist zu grob'. — Jag önskar, att min kock hade lika kräsen ocb ömtålig gom som han har smak,» svarade kejsarinnan stött.

»Pigaros bröllop» tycks å andra sidan ägnadt att afväpna den kritik, som Katarina riktar mot alla den tidens franska teaterpjeser, hvilka, Sedaines undantagna, göra henne sömnig, »emedan de äro kalla som is och maniererade så att man kan dö. Det finns hvarken kraft eller salt i det där.» Hon vill ej sofva på teatern, men icke heller gråta. Hon låter på Eremitagets scen ändra slutet i Tancrède, som förefaller henne för hemskt. Hon tycker inte om »slaktande». Tancrède mår som pärla i guld, då ridån faller, och gifter sig med Aménaide. I det afseendet är väl Beaumarchais henne i smaken. Och det var icke frånvaron af »kraft» och »salt», utan snarare dessa kryddors rikliga förekomst och mustighet, som stöta henne för hufvudet i Figaros språk. Ögonblicket är inne, då Katarina tydligt inser faran af vissa experiment och nyttan af vissa försiktighetsmått. Hela den samtida franska litteraturen blir snart å hennes sida föremål för en sträng förkastelsedom. Under sina samtal med prinsen af Ligne 1787 stoltserar hon ännu med att vara en »nordens fransyska», men hon tillägger: »Jag förstår blott den gamla franskan och icke den nya. Jag har velat inhämta

lärdomar af edra lärda herrar och har gjort experiment därmed, jag har skickat efter några af dem hit och skrifvit till andra, men de ha tråkat nt mig och ha icke förstått mig. utom min gode vän Voltaire.» Hon har kvar Voltaire, som »gjort henne på modet», som hon säger, och »har lärt henne mycket, i det han roat henne», och äfven Corneille, »som alltid har böjt hennes själ». De öfriga äro ej värda att nämnas. Och det är också vid denna tid hon börjar göra ströftåg in i den tyska litteraturen, som hittills har för henne varit ett okändt och främmande område, trots hennes börd, som hon ibland blygs att erkänna — ett barbariskt område, ja, barbariskt, huru besynnerligt ett sådant epitet om Lessings, Schillers och Goethes andliga fädernesland än kan förefalla i jämförelse med f. d. prinsessans af Zerbst nya fädernesland. Men f. d. prinsessan af Zerbst känner inte och skall aldrig lära känna Lessing, Schiller och Goethe. Hon är fullkomligt obekant med dessa sina samtida och det skall bon förblifva äfven sedan bon på gamla dagar börjat intressera sig för den litterära rörelse, hvars anförare de äro. Ända till sin död tycks hon ej ha en aning om, att de finnas till. Saken är den, att ej heller där är det litteratur hon söker. Hon vill blott ha vatten på sin kvarn, som är ett maskineri, där idéer ocb människor malas om efter hennes ärelystnads mönster. Hon gör intressanta upptäckter. År 1781 kommer hon öfver en heroisk-komisk dikt af Mauritz Thümmel, utgifven 1764 under titeln Wilhelmine, öfversatt på flera språk och med nyfikenhet läst i hela Europa. Det är en pamflett. Samtidigt läser hon Nicolais efter Tristam Shandy imiterade roman Sebastian Nothanker. Det är en satir. »Om jag träfEar på många sådana tyska böcker,» skrifver hon, »struntar jag i den moderna franska strunten och skalfar mig ett tyskt bibliotek, trots hans preussiska majestät och hans nedsvärtande af den tyska litteraturen.» Hon erkänner emellertid, att det är Voltaire, som har lärt tyskarne att skrifva. Nicolai blir hädanefter hennes favoritförfattare. AUgemeine deutsclie Bibliothek efterträder Ency-klopedien. »Morgué, om allt detta icke är ett arkiv af snille, förnuft, ironi och allt hvad som är mest upplifvande för intelligensen och förståndet, så förstår jag ingenting. Denna

tyska litteratur lämuar hela den öfriga världen ett långt stycke bakom sig och går med jättesteg.» De tyska fraserna, som hon flätar in i sin brefväxling med Grimm, bli talrikare. I juli 1782 uppmanar hon honom att läsa en satirisk roman — återigen en satir! — af Wieland (Geschichte der Äbderiten). Det är allt hvad hon någonsin tycks ha lagt märke till af den utmärkte skaldens verk. Och det har suttit långt inne, ty Wielands bok kom ut

1773. »Stackars människor,» säger hon på tyska (man förstår, om hvilka hon talar), »de ha inte en enda bok att visa upp, som kan jämföras med denna, sedan min mästare är död.»

Sådana äro hennes litterära insikter, och så mycket är hennes omdöme i detta afseende värdt. Hon läser emellertid mycket, för öfrigt utan att någonsin tänka på att ordna sin läsning systematiskt. Det är i allmänhet slumpen, som leder hennes val. Hon läser Corneille och Shakespeare, Molierè och Gibbon, Cervantes och Diderot, abbé Galiane och Necker, Montesquieu och Pallas, La Harpe efter Pindarus och Lokmans indiska fabler efter Plutarkus. Är hennes omdöme alldeles värdelöst? Nej. Hon ådagalägger där en god egenskap, som, det ha vi redan antydt, enligt vår åsikt är den bästa sidan af hennes intellektuella begåfning: hennes sunda förnuft. Och detta sunda förnuft gör stundom underverk. Efter Voltaires död yrkar hon envist på, att hennes »mästares» arbeten skola ges ut i kronologisk ordning, »allt eftersom de sprungit fram ur hans hjärna». Hon har en häftig dispyt därom med Grimm. Hon påpekar till och med nödvändigheten af att stycka hans skrifter, om skriftställaren har styckat sitt arbete, »för att det skall utgå från tryckpressen som det har utgått ur hans penna. Annars skall ingen förstå något däraf.» Förfäktar hon ej därvid, nästan ett århundrade i förväg, de idéer, som börja göra sig gällande i fråga om litterär kritik?

Men hennes yrke är ej att idka kritik, det är att regera Ryssland, och Rysslands behof vid denna tid är icke att gå före det öfriga Europa på det intellektuella och konstnärliga framåtskridandets väg; det är att fylla ett ofantligt afstånd och följa dem, som ha gått förut, att söka hinna upp dem, icke genom att slafviskt härma dem, utan genom att låta'

inspirera sig af dem i och för utvecklingen af national-andens själfständiga resurser. Hvad gjorde Katarina för att underlätta denna uppgift, som det var hennes plikt och till och med hennes sträfvan under de lysande dagar, då hon tog emot titeln »Nordens Semiramis» och Voltaire påstod sig vara öfvertygad om, att den sol, som upplyser andens värld, hade bytt om brännpunkt? Vi tillhöra dem, som anse att det bästa sätt, hvarpå en suverän kan beskydda litteraturen, är att låta den lefva i fred och icke blanda sig i dess affärer. Men det var icke Katarinas åsikt. Hon ville på detta område liksom på alla andra häfda sitt personliga initiativ och ådagalägga sin allmakt. Hon påstod sig visserligen ha »en republikansk själ»; men litteraturens republik förvandlades i hennes ögon till en monarki, styrd af hennes despotiska vilja. Men har hon lockat fram en kraft, en ära, har hon ens bidragit till framträdandet af ett nytt litterärt verk, som i förtjänst och rykte kunde mäta sig med de skriftställares, på hvilka Elisabeths regering med rätta kan göra anspråk som sin skapelse? Ingen ny författare kan täfla med Lomonossof och Sumarokof, hvilka redan varit berömda under den föregående regeringen. Katarina inskränker sig till att mottaga detta arf och tillgodogöra sig det för sina egna intressen, hvilka äro fullkomligt främmande för konst och litteratur. Den föråldrade Lomonossof begagnade hon som skylt, Sumarokof med sina efterapningar af den franska teatern, som hon förlöjligar, får tjänstgöra som afskräckande exempel. Hos Djerschawin finns kanske ämne till en stor skald, men därom har hon ingen aning, och hon ställer så till, att han ej ens anar det själf. Félitsa, den dikt, hvarpå hans litterära rykte grundar sig, är endast en beställd tillfällighetsskrift, hälften panegyrisk och hälften satirisk. Panegyriken gäller naturligtvis kejsarinnan, satiren är riktad mot personerna vid hennes hof, som Katarina känner ett behof att kittla och till hvilka hon skyndar sig att sända exemplar af boken, sedan hon strukit under de passager, som röra dem. Vid slutet af hennes regering är Eelitsas författare endast en narr, som vräker sig i favoriten Platon Subofs antichamber. Lomonossofs verkliga medtäflare, de, som bemöda sig att motarbeta den ström af utländsk

import, i hvilken Sumarokof ryckts ned, likaså Kerasskof, då han rimmade ihop Rossiaden, och Bogdanowitsch, då han i sin Duschenka öfversatte de smaklösheter, som i århundraden hämtats ur Psyches kärlekshistoria; Kniajnin, Won-Wisin och Lukin ge nationalteatern några intressanta pjeser. Kniajnin skrifver Skräßaren, en komedi, som är klassisk inom den rent ryska litteraturen, och med Wadime i Nowgorod försöker han sig på det historiska dramat, hämtadt ur folktraditionens lefvande källa. Won-Wisin, Rysslands Moliére, förlöjligar i sin Brigadier de moskovitiska Trisotin'ernas uppfostran genom läsning af franska romaner och gycklar i Den

omyndige med den aristokratiska ungdomens lärare, som man med stora kostnader hämtar från utlandet. Men dessa nationella dramer äro icke Katarinas. Hon går aldrig och ser dem utom under sina sista år, då en nyck eller snarare politiken väcker hos henne en öfvergående böjelse för de ur landets historia lånade ämnenas iscensättning.

Litteraturen, vare sig nationell eller icke, känner sig emellertid så föga beskyddad af henne, att medarbetarne i Sobiessiednik, en tidskrift grundad af furstinnan Daschkof, ej våga underteckna sina artiklar och att till och med vissheten att ha kejsarinnan till medarbetare ej kan öfvervinna deras motvilja i det hänseendet eller lugna deras rädsla. Och de ha alldeles rätt, om man tänker på det öde, som drabbade furst Bjelossielski, hvilken skrifvit en så vacker »Epltre aux Frangais» och erhållit ett så smickrande svar från Voltaire om de »lagrar han kastat till hans landsmän och som återfallit på honom själf», och som, då han var minister i Turin, föll i onåd och återkallades utan att ha begått något annat brott än att vara spirituell, att visa det i sina depescher och svarfva till smakfulla verser. Kniajnin fick också pröfva på, hvad det kostar att odla den nationella historiska dramen. Hans Wadime i Nowgorod blef sönderrifven på kejsarinnans befallning och hade så när blifvit uppbränd af bödeln.

En akademi, grundad 1783 efter franska akademiens mönster på initiativ af furstinnan Daschkof, är den enda minnesvård den ryska litteraturen erhållit af en kejsarinna, hvilken Ryssland i andra afseenden har att tacka för så'

mycket. Man anförtrodde åt denna akademi uppdraget att bestämma reglerna för det ryska språkets stafning, grammatik och prosodi och att uppmuntra studiet af historien. Den började naturligtvis med att utarbeta en ordbok, i hvilket värf Katarina själf ej försmådde att deltaga.

2.

»Tragedien tycker hon icke om, komedien tråkar ut henne, hon älskar ej musik, hennes bord är utan den minsta förfining, spelet är för henne endast någonting som hon idkar därför att det brukas så, i trädgården tycker hon endast om rosorna, med ett ord, hon har endast smak för att bygga och styra sitt hof, ty den smak hon har för att regera och spela en roll i världshistorien är en passion.»

Så uppställde Frankrikes charge d'affaires Durand 1773 Katarina den storas intellektuella konto. Hans iakttagelser voro träffande, i synnerhet beträffande det estetiska. Yar det brist på kunskaper hos den beundrade härskarinnan, eller brist på naturlig begåfning? Lika mycket bägge delarna. Det visste hon själf. Då Falconet 1767 förelade henne en skiss till Peter den stores staty, förklarade hon sig bestämdt inkompetent att afge något omdöme; hon förstod sig ej det ringaste på sådant och hänvisade konstnären till sitt eget samvetes och eftervärldens dom. Falconet var nog oförnuftig att envisas:

»Ers majestät är min eftervärld. Den andra må komma när den vill.»

»Nej, visst inte!» svarade Katarina. »Hur kan ni vädja till mitt omdöme? Jag kan ju inte ens teckna! Det är kanske den första goda staty jag sett i mitt lif. Den minste skolgosse förstår sig bättre på er konst än jag.»

Man finner ofta i hennes mun och under hennes penna dessa bestämda inkompetensförklaringar, som så föga öfverensstämma med hennes temperament.

Hon har en opera, hvars förnämsta sujetter värfvas öfver hela Europa. Hon betalar stora löner till stjärnor, hvilkas anspråk redan då ej kände några gränser. Men hon erkänner,

att hon alls icke gör dessa utgifter för sitt eget nöje. »I musik,» skrifver hon, »är jag ej längre kommen än förr. Jag känner ej igen några andra toner än skallet af nio hundar, som turvis ha den äran att vara i min sängkammare och hvilkas röst jag till och med på afstånd kan skilja från de andras; men Gallupis och Paisiellos musik, den hör jag och är förvånad öfver de toner den sammanställer, men jag kan ej lära mig att känna igen dem.»

Några buffaoperor af Paisiello lyckas emellertid vinna hennes tycke. Hon har sinne och smak för det groteska. Hon är förtjust i Pulmonia och lyckas till och med komma ihåg några melodier, som hon gnolar, då hon träffar

kompositören.

Ibland pocka hennes despotiska instinkter på sin rätt äfven på detta område, där hon känner sig främmande, och liksom af ett underverk får hon då personliga ingifvelser, som ej sakna en viss friskhet. Så t. ex. skrifver hon i ett bref under sina första triumfer öfver Turkiet:

»Efter ni talar om fredsfesterna, så hör på hvad jag nu vill säga er därom, och tro icke ett ord af allt det löjliga, som tidningarna berätta. Man hade gjort ett förslag, som liknade alla fester: Janustempel, Bacchustempel, tempel åt fan och hans mormor, allegorier, som voro odrägliga och dumma, emedan de voro kolossala och liknade snillets ansträngningar att frigöra sig från allt sundt förnuft. Mycket förargad på alla dessa vackra och storartade förslag, som jag ej ville veta af, lät jag en vacker dag kalla min arkitekt herr Bajenof och sade till honom: Min vän, tre werst från staden ligger en äng; inbilla er, att denna äng är Svarta hafvet, att man från staden kommer dit på två vägar; nåväl, en af dessa vägar skall vara Tanais, den andra Borystenes: vid mynningen af den förra skall ni bygga en bankettsal, som ni skall kalla Azof, vid mynningen af den andra en teater, som ni skall kalla Kinburn; med sand skall ni afbilda halfön Krim och där inhägna Kertsch och Jenikale som balsalonger; till vänster om Tanais skall ni anbringa buffeten med vin och kött för folket; midt emot Krim skall ni göra illuminationer, som föreställa de bägge rikenas'

glädje öfver fredens återställande; bortom Donau skall ni placera fyrverkeriet, och på det område, som föreställer Svarta hafvet, skall ni strö ut illuminerade båtar och fartyg; ni skall garnera stränderna af de floder, som utgöra vägar, med landskap, kvarnar, träd, illuminerade hus, och sålunda skall ni få en fest utan fantasi, men kanske lika vacker som många andra och mycket mera naturlig.»

Det är verkligen karakter i detta festförslag, men det är också politik. Det är alltid politik i allt hvad Katarina tänker och gör. Alla hennes intressen, antingen de gälla litteratur, konst eller annat, leda till detta mål. Hon hopar i sitt Eremitage betydande konstsamlingar, men hon tillstår, att hon ej drifves därtill af smak för de vackra saker, som förvaras i de gallerier och de kabinett hon enkom låter bygga. Man kan endast tycka om hvad man förstår, och hon förstår ingenting af en vacker taflas eller en vacker statys förtjänster. Hon medger, att det tillhör en stor härskare att ha sådant i sina palats. Alla hennes ryktbara föregångare, alla de monarker i historien, hvilkas anseende hon afundas eller eftersträfvat främst Louis XIV, ha haft sådant. Men hon fäller ett yttrande, som, om det kom från någon annan än henne, skulle förefalla som ett bitande epigram för att karakterisera de, i synnerhet under förra hälften af hennes regering, mycket talrika inköp hon gör för att utveckla kejserlig prakt: »Det är icke kärlek till konsten, det är glupskhet. Jag är inte amatris, jag är en filfras.» Ar 1768 köper hon i Dresden för 180,000 rubier f. d. polske ministern grefve Brühls ryktbara galleri; 1772 lägger hon i Paris embargo på Crozat-samlingen. Diderot skrifver därom till Falconet: »Ack, min vän Falconet, hvad vi äro förändrade! Vi sälja våra taflor och våra statyer midt under freden, Katarina köper dem midt under kriget. Vetenskaperna, konsterna, smaken, visdomen dra sig åt norden, och barbariet med sitt följe drar sig åt södern. Jag har nyss gjort upp en betydande affär: inköpet af Crozat-samlingen, som med sina senare tillökningar nu är känd under namnet baron de Thiers' galleri. Det är taflor af Rafaël, Guido, Poussin, Van Dyck, Schidone, Carlo Lotti, Rembrandt, Wouwermans, Teniers o. s. v. till ett antal af

omkring1 1,100 stycken. Det kostar hennes kejserliga majestät 460,000 francs. Det är icke hälften af värdet.»

Katarina följes i dessa affärer af sin vanliga tur. Tre månader därefter säljas femtio taflor, hvilkas förtjänst ej är större än hennes, för 440,000 francs vid realiserandet af hertig de Choiseuls galleri. Hon betalar själf till fru Geoffrin 30,000 francs för två taflor af Van Loo: La conversation espagnole och La lecture espagnole. Men det är kanske å hennes sida ett sätt att vidmakthålla sitt goda förhållande till den inflytelserika matronan, som på denna affär vinner två tredjedelar af priset. Hon har 1771 ett missöde med Braancampsamlingen, som inköpts i Holland för 60,000 écus och går till bottnen vid Finlands kust med fartyget, som har den ombord. Men, säger Katarina, det är bara 60,000 écus, som gått förlorade. Hon tar för öfrigt skadan igen. Med Diderot och Grimm som

mellanhänder ger hon de franska konstnärerna beställning på beställning; hon begär landskap af Chardin och Vernet, en Diana af Houdon (som i Paris blir nekad äran att tas emot i Louvren, emedan man anser henne för oklädd), en plafond af Vien till stora trappan i Tsarskoie-Selo, ett artistiskt skriftyg för S:t Georgordens sal af emaljmålaren de Mailly, som fordrar 36,000 francs för sitt arbete och nästan måste tvingas att lämna ut det. Ar 1778 låter hon Gunterberger och Reiffenstein i Kom kopiera Rafaëls vatikanska fresker och låter i Eremitaget bygga ett galleri med loggier i samma dimensioner för att ta emot dessa kopior, hvilka, målade på duk, sedan äfven användts vid palatsets ombyggande och finnas där ännu. Då hon 1790 skickar Grimm sitt porträtt i pälsmössa, skrifver hon: »Här har ni återigen något att sätta upp i ert museum; mitt på Eremitaget består af taflorna och Rafaëls loggier för 38,000 francs, fyra ruin fulla med böcker och kopparstick, 10,000 graverade stenar, nära 10,000 teckningar och ett naturhistoriskt museum i två stora salar. Till allt detta kommer en charmant teater, där man ser och hör ypperligt och där man sitter bekvämt och utan drag. Mitt lilla näste är så stort, att det går åt 3,000 steg fram och åter till min sängkammare. Jag promenerar där bland en mängd saker,'

som jag tycker om och njuter af, och det är dessa vinter-promenader, som hålla mig uppe och vid god hälsa.»

Allt detta är hennes eget verk. För att kunna fullborda det, har hon haft att kämpa med allvarsamma svårigheter, ty om hon också kan göra guld så mycket hon vill, är dock hennes allmakt i det hänseendet oinskränkt endast inom hennes rikes gränser. Där utanför förlorar pappersmyntet alltför mycket vid växling. Också ser hon sig 1781 nödsakad att bromsa. Hon skrifver till Grimm: »Jag upprepar ännu en gång mitt beslut att ej köpa något mera, icke en tafla, ingenting alls; jag behöfver ingenting, jag afstår följaktligen också från 'den gudomliges' Correggio.» Det är en »filfras»-föresats, fullt lika mycket värd som en drinkareföresats. Från denna stund utkämpas inom Katarina en verklig strid mellan hennes samlarebegär, som har blifvit en riktig passion, och hennes nödtvungna sparsamhet, och det är oftast ej den senare, som segrar. Det bref till Grimm, som vi nyss citerat, är af den 29 mars; den 14 april träffa vi i kejsarinnans korrespondens med hennes artistiske skaffare följande passus: »Om 'den gudomlige' (Reiffenstein) skickade oss, direkt till Petersburg, några riktigt vackra antika graverade stenar i en, två eller tre färger, utomordentligt väl graverade och bibehållna, skulle vi vara oändligt tacksamma mot den, som skaffade oss dem. Detta kallas icke att köpa, men hur skall man bära sig åt?» Och den 23 april: »Ja, det hjälper inte hvad ni säger och gormar, jag måste ha två exemplar färglagda kopparstick (sic) enligt den förteckning jag nu går att sätta upp ... ty vi äro glupska, ja, så glupska på allt dylikt, att det ej längre finnes ett hus i Petersburg, där man kan bo anständigtvis, om där icke finns något, som på långt håll påminner om loggierna, Gud Fader eller hela ramsan, som jag nyss har räknat upp för er.»

»Allsmäktige, man skulle nästan kunna säga, att din smordas goda föresatser äro vacklande!» anmärker Grimm spetsigt i sitt svar. Han anar för öfrigt, hvad som framkallar detta recidiv af »glupskhet». Då Katarina begagnar det kollektiva »vi» på tal om sin lystnad, är icke denna pluralis i stället för singularis blott och bart en språklig egenhet. De »glupska», som hon talar om, äro för tillfället

verkligen två. Favoriten Korssakof, som endast var en bond-lurk, har från slutet af 1780 efterträdts af den vackre Lanskoi, som är en man med uppfostran och förfinad smak. Och den vackre Lanskoi bar på allvar fått en passion för kopparstick och graverade stenar. I juli 1781, då Katarina öfverhopar Grrimm med nja order om uppköp, förklarar hon, att dessa uppköp ej äro för henne, »utan för glupska varelser, som ha blifvit glupska, emedan de umgås med mig». Penningarna äro naturligtvis hennes, d. v. s. Rysslands. År 1784 förnjar hon sin föresats att ej köpa mera, »emedan hon är fattig som en kjrkråtta». Men Lanskoi skickar 50,000 francs till Grimm »att köpa taflor för» och säger sig snart skola skicka en ännu större summa. Denna nya hushållning fortgår ganska länge. Det blir visserligen ett uppehåll 1784, Katarina vill ej längre ha några graverade stenar eller något i den vägen. Lanskoi är nämligen död, och med honom har också dött hennes smak för saker, som hon själf — det erkänner hon frimodigt — ej förstår sig det ringaste på. Men i april 1785 börjar det om igen. Kejsarinnan vill ha — så fort som möjligt — herr de Breteuils rjktbara samling. Hvad har händt? Mamonof har intagit Lanskois plats och tjcks

på samma gång ha ärft den aflidnes artistiska böjelser. Först 1794 upphör definitivt denna intermittenta feber. »Jag köper ingenting vidare,» skrifver Katarina den 13 januari. »Jag vill betala mina skulder och samla pengar; säg därför nej till alla inköp man föreslår er.» Det är nu Platon Subof som regerar, och han tycker ej om andra graverade saker än guldplattor försedda med hans kejserliga älskarinnas bild.

Hittills har kejsarinnan icke allenast alltjämt ökat sina samlingar; hon har också byggt. Ja, hon har framför allt byggt. Och härvidlag har, som Durand antydde 1773, hela nöjet varit på hennes sida. Yi ha hört, hvad prinsen af Ligne tänkte om kejsarinnans insikter i fråga om arkitektur. Men i brist på omdöme och sinne för proportioner har hon åtminstone ett glödande intresse. Hon ersätter artistisk uppfattning med energiskt nit och kvaliteten med kvantiteten. »Yet ni,» skrifver hon 1779, »byggnadsraseriet hos oss är större än någonsin, och en jordbäfning har knappast någonsin slagit omkull så många hus som vi bygga upp.» Hon'

tillägger melankoliska reflexioner på tyska: »Byggnadsraseriet är någonting diaboliskt; det slukar pengar, och ju mera man bygger, desto mera vill man bygga; det är en sjukdom liksom begäret efter starka drycker.»

Nu skickar hon efter två arkitekter från Rom, Giacomo Trombara och Geronimo Quarenghi. Hon förklarar detta val sålunda: »Jag har velat ha två italienare, emedan vi ha fransmän, som veta för mycket och bygga hus, som äro fula både utvändigt och invändigt, emedan de veta för mycket.» Alltjämt hennes stolta förakt för studier och hennes förkärlek för det improviserade! Hon vänder sig emellertid ofta till den lärde Clérisseau, som skickar henne planritningar till palats i romersk stil. Perronnet ger henne plan till en bro öfver Newa, Bourgeois de Chateaublanc en ritning till en fyrbåk afsedd för Östersjökusten. År 1765 begär hon af Yassé planritning till en hörsal, som skall vara 120 fot lång och 62 fot bred.

Äro under allt detta konstnärerna, arkitekter, målare eller skulptörer, nöjda med henne? Därom bör man ej fråga Falconet vid hans återkomst från Petersburg; svaret skulle bli alltför bittert. Yi skola en annan gång berätta, hvilket lif han förde i Petersburg, denne man, hvilken Peter den stores och Katarinas stad ännu i dag har att tacka för sina vackraste prydnader. Yi skola också försöka visa. hurudant hans förhållande till kejsarinnan var och blef, huru det å hennes sida började med något mera och bättre än artighet och slutade med något mindre och sämre än likgiltighet. Här skola vi endast säga, att som Katarina ej hade den allra ringaste uppfattning af konst, hade hon naturligtvis lika litet förmåga att förstå en konstnärsnatur. 1'alconet slog till en början an på henne med sin originella och litet paradoxälskande kvickhet, kanske ännu mera genom sitt konstiga lynne, men han tröttade henne snart och retade henne slutligen. Han var alldeles för mycket artist för henne. Hon hade alltid sitt eget sätt att uppfatta den roll och den ställning i världen, som tillkom de talangfulla män hon värdigades använda till sin hufvudstads förskönande. Hon tillstår det helt naivt i ett af sina bref till Grimm: »Si il signor marcliese del Grimmo rolio mi fare (i stället för

vuol farmi) ett nöje, skall han vara god och skrifva till den gudomlige Reiffenstein, att han skaffar mig två bra arkitekter, italienare till börden och skickliga i sitt yrke, som han med kontrakt skall anställa i hennes kejserliga ryska majestäts tjänst för så och så många år och som han skall skicka från Rom till Petersburg som en knippa verktyg.» Verktyg, ja, det är just rätta ordet, verktyg, som man begagnar och kastar bort, då de äro utnötta eller då man träffat på bättre eller lätthandterligare. Så gör hon med Falconet. Hon tillägger följande förmaning till Grimm: »Han skall välja hyggliga och förståndiga karlar, inga sådana som Falconet, de skola gå på jorden, inte i luften.» Hon vill ej, att de skola ha någon högre flykt. »En Michelangelo,» har någon mycket riktigt sagt, »skulle ej ha stannat i tre veckor vid Katarinas hof.» Eör att kunna stanna där i tolf år, måste Falconet ha haft en föga vanlig motståndskraft och en riktig passion för det arbete han åtagit sig och hvari han inlade hela sin själ. Men då han slutligen reste, var han bruten. Utom honom behöll Katarina inga andra utländska konstnärer hos sig för längre tid än medelmåttor: Brompton, en engelsk målare, elev af Mengs; König, en tysk skulptör. Brompton målar allegorier, som kejsarinnan är förtjust i, ty det är politiska allegorier. »Han har målat mina bägge sonsöner, och det är en förtjusande tafla: den äldre roar sig med att hugga af den gordiska knuten, och den andre har helt fräckt svept in sig i Konstantins fana.» König gör en byst af Patjomkin. Då fru Vigée-Lebrun anländer till

Petersburg 1795 som en redan erkänd storhet, erhåller hon öfverallt ett smickrande mottagande, utom vid hofvet. Katarina finner hennes sällskap föga angenämt och hennes taflor så dåliga, »att man måste vara bra inskränkt för att kunna måla så».

Och de ryska konstnärerna, hvad gör hon med dem? Har hon någon tanke på att upptäcka infödda talanger, uppmuntra dem och hjälpa dem fram? De nationella celebriteterna under hennes regering äro på detta område lätt räknade. Det är Scorodumof, en gravör, som studerat sin konst i Frankrike, som hon 1782 skickat efter från Paris, för att anställa honom i sin tjänst, och som en resande (Fortia de'

Piles) några år därefter träffade på i en tom verkstad sysselsatt med att polera en bronsplatta till en tarflig tillfälligbets-gravyr; ban förklarade, att det ej fanns någon arbetare i Petersburg, som kunde utföra dessa grofsysslor i bans ställe, och förvånade sig öfver, att en främling intresserade sig för hvad han gjorde. Det är vidare Schubin, en skulptör, som samme besökande träffar på i ett trångt arbetsrum, utan modell, utan elever, utan andra beställningar än en byst, för hvilken en amiral erbjudit sig att betala 100 rubler, fastän endast marmorn kostar 80. Det är slutligen målaren Lossienko. Se här hvad Falconet säger om honom:

»Den stackars hederlige gossen var på förfall, utan mat för dagen och ville flytta från Petersburg; han kom och yppade sina sorger för mig, men af förtviflan förföll han sedan helt och hållet. Han kunde icke ana, hvad han skulle vinna på att dö! På hans grafsten står att läsa, att lian var en stor man!»

Katarinas ära kräfde ännu en stor man, och honom fick hon för godt pris. Sedan artisten väl var död, hade hon ingenting emot att öka sin egen storhet genom hans apoteos, men hon frågade ej efter att hjälpa honom till att lefva. Alla hennes konstintressen ha på det hela taget endast gått ut på tomt prål. Och för detta ändamål var säkerligen den »gudomlige» Reiffenstein, hvars namn var kändt öfver hela Europa, långt mera lämplig än den stackars Lossienko, fastän han, liksom denne, endast var en god kopist.

Den nationella konsten bar alltså Katarina att tacka för några modeller, som hon gifvit de ryska konstnärerna att studera och täfla med. Men för öfrigt har hon ej gifvit den ett stycke bröd.

3.

Hon har själf gifvit sig sken af att beskydda vetenskapen och de lärde. Ar 1785 upprepade hon gentemot Pallas den frikostighet, för hvilken Diderot varit föremål. Då hon föreslagit denne vetenskapsman att köpa in hans naturhistoriska samlingar och denne begärt 15,000 rubler

till hemgift åt sin dotter, svarade hon, att detta bevisade, att han förstod sig mycket bra på naturalhistoria, men mycket litet på affärer, och hon bjöd honom 21,000 rubler med löfte, att han själf skulle få behålla sina samlingar, så länge han lefde. Är det hennes fel, att man, då man söker efter de berömdheter, som hennes regering sett framträda på detta område, ej finner annat än utländska namn? Med Euler, Pallas, Boehmer, Storch, Kraft, Miiller, Bachmeister, Georgi och Klinger är listan nästan färdig. Man måste erkänna, att det hvarken var den stora härskarinnans plikt eller stod i hennes förmåga att nyskapa en inhemsk vetenskap och lärda män. ryssar till börd och uppfostran. En dag efterskickade hon från Tyskland fyra professorer, hvilka skulle undervisa kadettkåren i matematik, naturvetenskap, filosofi och litteratur. Då dessa herrar kommo, fingo de till sin häpnad veta, att deras blifvande lärjungar ännu ej kunde läsa på något språk! Det besynnerligaste är, att de ofvan uppräknade, ganska framstående tyska vetenskapsmännens vistelse i Petersburg knappast burit någon frukt. Om man undantar Pallas ryktbara resebeskrifningar, den flitige Müllers historiska forskningar och några arbeten i naturhistoria, finner man ingenting, icke en bok, som till ära för Katarinas regering utgått från denna vetenskapliga grupp, hvilken hon raed stora kostnader planterat som en fvrbåk i sitt rikes ännu djupa mörker. Men var det verkligen en fyrbåk hon ville ha bredvid sin tron, då hon vädjade till den utländska vetenskapen för att höja dess glans? »Hon älskade endast vetenskapen,» har man sagt, »för så vidt den syntes henne ägnad att utbreda hennes ära: hon ville hålla den i sin hand som en blindlykta och fördela dess sken efter sitt godtycke.»

Det är ett faktum, att t. ex. Storchs topografiska och statistiska arbeten skulle ha kunnat få ett stort värde — om ban fått publicera dem så som han skrifvit dem. Sådan den öfverlämnats åt eftervärlden, är hans Tafla öfver Petersburg ungefär jämförlig med Katarinas porträtt ommäladt af Lampi efter härskarinnans föreskrifter. Georgis skildringar äro framför allt rika på onödiga detaljer. Grefven af Anhalt har i samma stil lämnat en beskrifning af kadettskolan, hvars styresman han var; man finner där en fullständig inventarie-

förteckning öfver trappor, fönster, dörrar och skorstenar, som kunnat göra en sötare helt förtjust. För att undgå kompromisser, som skulle ha varit stridande mot hans samvete, nödgades Klinger låta trycka i Tyskland det han skrifvit i Ryssland. Likaså gjorde Kotzebue längre fram. Katarina har ej uppmuntrat och ej ens insläppt inom sitt rikes gränser någon annan vetenskap än den officiella. Bakom hvarje filosofiskt, historiskt eller till och med geografiskt problem ställde hon en polisfråga och bakom hvarje vetenskapsman en ordningens handhafvare. Man måste alltså afstå från att ur en sålunda klaf bunden kultur vilja åstadkomma något annat än tillgjordt lismeri och pompösa dumheter.

I det afseendet varsnar man för öfrigt en tydlig skillnad mellan hennes första regeringsår, som lifvades af de frisinnade idéer hon då ännu hyste, och reaktionstiden, som följde därpå och hvars sorgliga omslag vi redan skildrat. Året 1767 utmärkte sig i synnerhet i Yoltairelärjungens intellektuella lif för en liflig nyfikenhet, som drog henne till de forskningar och studier, hvarför alla Europas något så när begåfvade andar då svärmade. Katarina intresserade sig, liksom alla andra, för Venus' passage framför solen, som man väntade 1769 och för hvars iakttagande man öfverallt gjorde stora förberedelser. Hon ville, att hennes vetenskapsakademi skulle deltaga i studiet af fenomenet. Hon lät för sin räkning sätta upp rapporter i detta ämne. Det var också vid denna tid hon tänkte på att medels en guldbrygga locka den ryktbare Haller från Berlin till Petersburg. Men den store fysikern var på sin vakt. Beccaria, som hon också ville fresta genom att erbjuda honom »hvad han ville, tusen dukater eller mera», för hans resa och därefter ett fördelaktigt »arrangemang», följde den tyske vetenskapsmannens exempel. Man kan undra, hvilken roll den italienske filosofen skulle ha spelat i Petersburg efter misslyckandet af det lagstiftningsföretag, hvari han utan sin vetskap varit medarbetare.

Men det finns ett område af vetenskapen, som verkligen blifvit befruktadt under Katarinas regering och det till stor del genom hennes personliga initiativ. På en sammankomst i Kejserliga ryslta historiska sällskapet, hvilket vi redan ha att tacka för så värdefulla publikationer, har en af dess

medlemmar, herr Bytschkof, nyligen kunnat säga, att studiet af den ryska historien börjat med den stora härskarinnan. Ett betydande arbete i historisk forskning och exeges har verkligen fullbordats under hennes auspicier. Tack vare de gamla krönikor, som offentliggjordes i stort antal, har Schlötzer kunnat utföra sitt grundligt lärda verk. Hittills okända handskrifter, som t. ex. det af Mussin-Puschkin upptäckta unika exemplaret af Igors sång, sågo dagen. För att lyda kejsarinnans önskan, genomsnokade Stritter de bysantinska skriftställarne, och hans forskningar gåfvo Boltin material till märkvärdiga arbeten, hvilka voro det första i Ryssland utkomna verket i historisk kritik och hvartill Katarina själf skref en inledning med sina Anmärkningar om Stritters ryska historia och sin Antidote. Undersökningen af Peter den stores arkiv, som anförtrotts åt furst Schtscher-batof, ledde till utgifvandet af dennes Rysslands historia och de tolf volymer, hvari Galikof skildrat »Peter den stores handlingar». Komprometterad i en politisk process och benådad samma dag som Falconets monument invigdes, visade Galikof sin tacksamhet på detta sätt.

Historien, sådan som Schtscherbatof och Galikof skrefvo den vid foten af den kejserliga tronen, som bredde sin skugga öfver deras arbeten, kunde naturligtvis endast ha en aflägsen likhet med ett Sanningens tempel. Lätt kunde också den gamle Müller finna anledning att gyckla med den Peter den stores historia, som Voltaire sammansatte af material, för hans räkning »preparerade» på kejsarinnans befallning. »Det är en tysk,» svarade patriarken på Ferney, »jag önskar honom mera esprit och färre konsonanter.» Han bevisade därmed endast, att det är svårt för en man, om han också är den spirituellaste af alla fransmän, att vara spirituell gentemot en tysk,

som har rätt. Men hurudant dessa publikationers inneboende värde än var; hade de dock en oskattbar förtjänst: att vara en begynnelse och att öppna en väg, på hvilken det moderna Ryssland sedan gått med stora steg. En periodisk publikation, anspråkslöst börjad af Nowikof med uppmuntran af Katarina, under titel Förteckning öfver ryska antikviteter, har sålunda längre fram blifvit Ryska

antikvitetsbiblioteket, där de dyrbaraste minnesmärkena från nationens forntid blifvit samlade. Och redan under Katarinas lifstid uppträdde en mera själfständig historieskrifvare, Tatistschef.

Katarina har, som vi veta, för sin egen del afvisat alla anspråk på vetenskaplig begåfning. »Så snart det är fråga om något slags vetenskap,» skref hon till Grimm, »insveper jag mig i min okunnighets mantel och tiger. Jag anser det ytterst bekvämt för oss styrande.» Hon aflade emellertid stundom denna mantel, huru bekväm den än tycktes henne, och det oftare än som var nyttigt för hennes anseende. I synnerhet under åren 1783—1785 se vi henne ifrigt ströfva omkring på områden, som vanligen bruka vara de mest abstrakta vetenskapsmännens speciella område. Lanskois död 1785 stegrar ytterligare Katarinas forskningsifver, ty hon vill nu skingra sin sorg. Hon sysslar på allvar med att samla material till en ordbok, ett arbete i jämförande språkforskning. Hon hade redan då hon var storfurstinna fattat smak för detta slags studier, och under hennes auspicier hade pastorn vid engelska faktoriet i Petersburg Dumaresc, gifvit ut en Comparative Vocabulary of the Eastern Languages. År 1785 börjar hon korrespondera i detta ämne med Zimmermann ; hon skaffar sig Pallas och Arndt till medarbetare. Hon gör utdrag ur det filologiska arbete, som Court de Gibelin utgifvit mellan 1776 och 1781 i åtta tjocka band. Hon bemäktigar sig denne författares tanke, att alla språk skola kunna återföras till ett gemensamt ursprung, och nu rider hon på denna idé öfver stock och sten utan tanke på hinder eller bråddjup. Grimm, som vanligen var hennes förste förtrogne rörande dylika mandater, har säkerligen haft ögonblick, då hans beundran för sin härskarinnas snille haft att utstå svåra prof. Det ursprungliga språk, till hvilket man enligt Katarinas utsago har att återföra alla olika dialekter, är naturligtvis det ryska eller »slavoniska». Hon vill ej höra talas om något annat. Ösande ur alla källor, plundrande hela världen, vändande sig ömsom till Nicolai, den berlinske polygrafen, La Fayette och abbé Galiani, uppmanande grefve Cyril Easumofski att fråga sina bönder, åläggande sin minister i Konstantinopel Bulhakof, att vända

sig till patriarkerna i Antiochia och Jerusalem för att få 286 ryska ord öfversatta på assyriska och ethiopiska, gör hon en hel mängd fynd. Se här några prof:

»Jag har insamlat en massa upplysningar om de gamla slavonerna, och jag skall snart kunna bevisa, att de ha gifvit namn åt de flesta floder, berg, dalar, områden och trakter i Frankrike, Spanien, Skottland och andra länder.»

Några veckor senare:

»Detta är för er ensam, ty det är ännu icke fullt genom-forskadt: salierna, den saliska lagens män, Chilpéric I, Clodvig och hela den merovingiska ätten voro slaver, liksom alla Spaniens vandaliska kungar. Deras namn förråda det och äfven riktningen af deras framryckande.

»Så t. ex. är 'Ludvig' sammansatt af två slavoniska rötter: lud, som betyder 'folk', och div ig, som betyder 'gå'. Det vill säga: låta folken gå, sätta dem i rörelse.»

»Förvåna er nu ej längre,» tillägger Katarina, »öfver att Frankrikes konungar vid sin kröning i Reims aflade ed på ett slavoniskt nytt testamente.* Chilpéric I blef för-drifven från tronen, emedan han ville, att gallerna, som hade mottagit det latinska alfabetet af romarne, skulle därtill lägga tre grekisk-slavonska bokstäfver, nämligen th eller tell, X, som uttalas cher (sic), och xp, som uttalas psi. Visa ej detta bref hvarken för Bailly eller Buffon, det hör ej

till deras område, ehuru de varit de första, som påpekat tillvaron af ett folk, som de kanske helst ej skulle ha upptäckt. »

Allt det öfriga är lika klyftigt, och ehuru Katarina misstrodde Buffons förmåga att värdera hennes upptäckter, hade hon redan 1781 skickat honom guldmedaljer och präktiga pälsverk till tack för att han i sina Époques sökt fastställa, att konsterna voro födda i Sibirien på Irtischs stränder. Anmärkas bör, att den ryktbare vetenskapsmannen, sedan han mottagit hennes majestäts presenter, ej opponerade sig

* Det i Reims ända till revolutionen förvarade nya testamentet hade verkligen blifvit funnet i ett kloster i Prag, och under Nicolai I lät ryska regeringen taga en kopia däraf.'

emot att ha gjort sig förtjänt af dem på det sätt hon antydde.* Och Katarina skrifver genast till honom:

»De medaljer, som präglats af den metall dessa trakter skänkt oss, skola en dag kunna tjäna till att konstatera, om konsterna urartat där de ha sitt ursprung.»

Buffon, som sett, att medaljerna buro kejsarinnans bild, svarade i sin tur:

»Efter min första öfverraskning och beundran var min nästa ingifvelse att trycka mina läppar mot den sköna och ädla bilden af världens största personlighet. Sedan, i betraktande af denna gåfvas prakt, gjorde jag den reflexionen, att det var en lämplig skänk från en suverän till en annan, men att, om det vore en skänk från det ena snillet till det andra, var jag likväl långt underlägsen detta himmelska hufvud, som är värdigt att styra hela världen.»

Man kan ej förvåna sig öfver, att detta »himmelska hufvud», då det tilltalades så af en bland Europas mest lysande vetenskapsmän, kunde få anlag för yrsel i denna berusande atmosfär af rökelse. Katarinas optimism beträffande hennes folk och allt, som stod i närmare eller fjärmare samband därmed, förledde henne också att lämna verklighetens mark och förirra sig in på drömmens och hallucinationernas område. Hennes anteckningar i rysk historia, som offentliggjorts i »Interlokutören» (Sobiessiednih), äro vanvettigt fantastiska. Hon diktar »kungar af Finland», som aldrig ha existerat, låter dem äkta prinsessor af Nowgorod, som aldrig skådat dagen, sätter namnet ßurik i spetsen för det hela och gläder sig åt att ha spridt ett så klart ljus öfver det gamla moskovitrikets ursprung.

Den etnologiska och filologiska febern varar för öfrigt ej längre hos henne än någon annan feber. Kejserliga biblioteket i Petersburg förvarar en hel samling af manuskript, hvari kejsarinnan har testamenterat till eftervärlden frukterna af sina mödor inom denna gren af vetenskapen. Men en dag tillkallar hon Pallas och anförtror honom uppgiften

* Enligt den af Buffon utvecklade teorien ha växtligheten och djurlifvet börjat i norden, som först afsvalnat tillräckligt. Men i hans Èpoques dc la natura är det knappast fråga om konst.

att fortsätta hennes ordbok. »Hon hade själf tröttnat på att ständigt sysselsätta sig med samma sak.» Mot slutet af hennes regering slappas hennes vetenskapliga ifver synbart och dör slutligen bort helt och hållet. Hon hade tänkt sig akademikerna lugnt och taktfullt diskutera intressanta ämnen, till och med göra upptäckter och fastställa principer, men utan att lämna teoriernas område; hon såg nu plötsligt framför sig revolutionärer, som gjorde anspråk på att praktiskt tillämpa hvad de hade upptäckt och grepo sig an med att vilja vända upp och ner på världen. I början blef hon ledsen, sedan orolig och slutligen vred. Hon varseblef 1795, att Ekonomiska sällskapet i Petersburg plockade af henne 4,000 rubler om året för publikationer »den ena dummare än den andra»; hon blef häftig, kallade det lärda sällskapets ordförande och hans kolleger för »skälmar» och drog in anslaget. Samtidigt uppgingo de summor, som kejsarinnan utbetalade till hushållspengar för en af Patjomkins niècer till ungefär 100,000 om året!

Under de bägge sista åren af sitt lif är Katarina fördjupad i arbeten, hvilka — jämte den smak för tysk litteratur,

som vaknat hos henne på gamla dagar — tyckas utgöra en påminnelse om hennes germaniska härkomst, hvarifrån hennes intelligens så fullständigt frigjort sig. Hon sysslar med vidlyftiga »systematiska klassifikation er». En dag använder hon tre timmar till att klassificera omständigheter, dagen därpå lika lång tid för medel. Hon är mycket förtjust i detta arbete. Hon tänker oupphörligt ut nya kapitel. Det händer till och med, säger hon, att hon hittar på sådana i sömnen. Men så har hon också sedan 1765 varit »doctor och magister i de fria konsterna» vid universitetet i Wittenberg, som funnit, att hon saknades i dess ära, liksom Moliére saknades i Franska akademiens. Lyckligtvis för hennes minne har Katarina haft andra grunder till att göra anspråk på eftervärldens beundran. ANDRA KAPITLET.

Katarinas författareskap.

i,

Durand har säkerligen gjort ett räknefel, då han lämnat uppgift på de saker, hvari Katarina fann nöje. Han har glömt åtminstone ett af hennes favoritnöjen: hon var road af att skrifva. Vi tro till och med, att det var hvad som roade henne mest af allt. Det är icke allenast smak hos henne, det är ett behof, ja, nästan ett fysiskt behof. Det tycks, som om själfva det rent yttre faktum att hålla i en penna och ha framför sig ett pappersblad, där hennes fantasi kan ströfva omkring, förskaffat henne en angenäm sensation, som icke är uteslutande intellektuell, utan rent af som en rysning af vällust. Hon säger själf i ett af sina bref till Grimm, att det kliar i hennes fingrar, då hon får se en ny penna. Också dikterar hon aldrig. »Jag kan inte diktera», sade hon. Allt hvad hon skrifvit är skrifvet af hennes egen hand, och hvad är det hon icke har skrifvit? Utom hennes politiska korrespondens, som är ytterst flitig, och hennes privata korrespondens, som jämte de väldiga »plakat» hon regelbundet sänder till Grimm, antar oerhörda dimensioner, utom hennes arbete med att underskrifva handlingar och göra massor af anteckningar i marginalen på de rapporter man lämnar henne, utom hennes dramatiska och andra kompositioner, skrifver hon mycket ofta för sin egen räkning, för sitt eget nöje, ibland till och med utan ändamål, utan annat synligt skäl än för att stilla den klåda vi här ofvan

antydde. Hon gör ur gamla krönikor utdrag, som behandla den helige Sergejs lif och handlingar, för hvilka man ej kan antaga att hon hyser något särskildt intresse. Hon öfvar sig med att kopiera kyrklig gammalslaviska, som hon ju ej nödvändigt behöfver vara hemma i för att fullgöra sina plikter som ortodox härskarinna. Hon kan ej läsa en bok utan att klottra dess marginaler fulla med sin stora, oreger-liga stil. Hon gör upp fest- och konsertprogram. Liksom en viss statsman i våra dagar endast tänkte, då han talade, kan man tro om henne, att hon måste skrifva för att tänka. Och liksom han berusade sig med sina ord, berusade hon sig med sitt bläck. Pennan skenade i väg med hennes tankar och förde henne på irrvägar. Det visste hon själf. Hon skref till Grimm:

»Jag ämnade säga, att jag skall skrifva åt er, medan jag är i farten med att klottra, men då erinrade jag mig, att jag är här och ni i Paris. Jag råder er att diktera, ty det rådet har man gifvit mig hundra gånger; lycklig den, som kan begagna sig däraf, mig förefaller det omöjligt att skrifva oförnuftiga saker med en annans penna. Om jag sade till en annan det, som flyter ur min penna, skulle Iran ofta ej skrifva det jag sade honom.»

Huru kan hon få tid att skrifva allt hvad hon skrifver? Hon stiger upp klockan sex om morgnarna för att med pennan i handen prata ogeneradt med sin förtrogne. Oaktadt dessa arbetsamma vanor är frågan dock ännu en gåta för oss. Den 7 maj 1767 befinner kejsarinnan sig ute på en inspektionsfärd på Wolga i ett förskräckligt väder. Hon passar på att skrifva ett långt bref till Marmontel, som nyss har skickat henne sin Bélisaire. Det är att märka, att som hon är fullständigt oförmögen att låta det mekaniska ned-skrifningsarbetet föregås af ett intellektuelt arbete, som ordnar innehållet, måste hon i allmänhet börja om flera gånger, då det gäller att sammansätta en skrift, hvarvid hon fäster vikt. Så t. ex. äga vi två koncept till ett bref, hvilket hon 1768 skref till akademien i Berlin, som erbjudit henne hedersledamotstiteln. Ibland skrifver hon ännu flera koncept, ty hon tycker ej om att radera. Om uttrycket eller frasen, som flutit ur hennes penna, ej behagar henne, kastar hon

bort papperet — vanligen ett ark i stort format med för-gylldt snitt — och börjar om igen.

Hnru skrifver bon? Hvad värde har hennes stil och hennes skriftställaretalang? Abbé Maury tyckte, att hennes bref till Voltaire voro bättre skrifna än mästarens svar. Om man erkänner riktigheten af denna anmärkning, måste man dock ta hänsyn till omständigheterna. Man erinrar sig fru Sands svar till den berömde kåsören, som, då han träffade henne ute i sällskapslifvet, alltför tydligt förrådde sin besvikenhet:

»Ni kommer hit för att arbeta, min herre; jag kommer för att hvila mig.»

Korrespondensen med Katarina var visserligen något helt annat än en hvila för patriarken på Ferney, men det är i alla fall säkert, att ban där ej hufvudsakligast sökte ett tillfälle att lysa. Katarina för sin del såg däri ett medel att bekräfta det rykte för att vara ett universalsnille, som Voltaire och hennes andra västerländska vä nner höllo på att skaffa henne. Med Voltaire som mellanhand voro hennes bref adresserade till hela Europa. Men det är ännu något mera. Äro Katarinas bref verkligen skrifna af henne själf? Den frågan har redan blifvit framställd och besvarad på olika sätt. Den har af en fin kännare blifvit löst på följande sätt:

»Af alla bref från Katarina II, som man läser i Vol-taires korrespondens, är jag säker på, att det ej är ett enda, som är skrifvet af denna furstinna. Man måste aldrig ha sett ett bref af henne för att tro, att dessa äro hennes verk. Katarina kände föga till det franska språket; det märktes säkerligen mindre, då hon talade det än då hon skref det, men oriktigheterna voro antagligen mycket stora, att döma af de bref, skrifna af henne själf, som jag har läst. Staffel, grammatikfel, oegentliga uttryck, allt finnes där utom den kvickhet, den klokhet och den stil man beundrar i de bref, som utgifvas för att vara skrifna af Katarina till Voltaire. Jag har särskildt haft tillfälle att göra denna anmärkning, då jag läst de instruktioner, som kejsarinnan af Ryssland egenhändigt skrifvit till grefven af Artois (sedan Charles X), då denne furste reste till Petersburg. Katarina angaf i

dessa instruktioner medlet att kväfva i sin brodd den revolution, som nyss utbrutit i Frankrike. Dessa instruktioners innehåll var lika orimligt som barbariskt. Stilens bristfällighet var deras minsta fel.» (Quérard, »Afslöjade litterära bedrägerier».)

Man har emellertid undrat, hvem vid Katarinas hof som kunnat vara hennes ställföreträdare och hålla pennan under denna brefväxling, som väckte så stort intresse. Svaret har blifvit gifvet, man har utpekat Andrej Schuwalof, författaren till det berömda Brefvet till Ninon, som tillskrifvas Voltaire själf, en lärjunge, korrespondent och vän till patriarken på Ferney, en af de ryssar, som bäst förstått tillägna sig det franska språkets anda. Katarina kunde ej göra något bättre val. Längre fram skaffade hon sig också hjälp af Schra-powicki för sin ryska korrespondens. Katarina har ej skrifvit, eller åtminstone ej ensam skrifvit, brefven till Voltaire. För att bedöma hennes stil, hennes esprit och äfven de minnen hon hade af mademoiselle Cardels lektioner, måste man vända sig åt annat håll. Man måste, enligt vår tanke, framför allt rådfråga hennes brefväxling med Grimm. Där är det verkligen hon, som håller pennan. Man kan till och med säga, att hon finnes där hel och hållen, med sina staf-, grammatik- och syntaxfel liksom med sitt vanliga idéflöde, sitt sätt att uppfatta, bedöma, känna, sin kvickhet, sin karakter, sitt temperament, med ett ord hela sin inre varelse. Man har med anledning af denna korrespondens talat om fru de Sévignés bref. Jämförelsen är kanske för anspråksfull. En rysk författare har nyligen gjort en annan långt riktigare och påpekat en modell, af hvilken Katarina med långt större sannolikhet kunnat hämta inspiration. Hennes brefväxling med Grimm finnes, liksom i form af ett utkast, i hennes mors af Bilbassof utgifna bref till herr de Pouilly.

Kan Katarina verkligen franska, att döma af hvad hon sålunda visar? De talrika oegentligheter, som man påträffar i hvad hon skrifvit och som stundom förvrida meningen eller leda till fullkomlig meningslöshet, kunna ej tjäna som afgörande argument i detta afseende. De bero på hennes sätt att skrifva i allmänhet, och detta beror på hennes vårdslösa sätt att vara. Hon är aldrig noga med formen. Att'

ordet är exakt afpassadt efter tanken och att de använda uttrycken passa ihop, frågar hon ej mycket efter. Brist på sammanhang skrämmer henne ej. Hon säger, att hon har en hufvudvärk, »qui ne se mouche pas du pied». Hon säger, att »femte hjulet under vagnen ne saurait vien gâter à l'omeletten. Af de tre språk hon ständigt använder tycks franskan emellertid vara det, som hon är mest hemmastadd i, det verktyg, som hon lättast handterar. Hon behandlar det ogenera dt, hon misshandlar det till och med, tar sig alla slags friheter med grammatiken och syntaxen, hittar på vändningar, skapar till ord. Ett af hennes bref till grefve Kayserling, dateradt den 25 september 1762, innehåller följande fras: »Jag skrifver till er på franska, men om det generar er, skall jag hädanefter skrifva på lika dålig tyska som den jag talar.» Hennes tyska, säger en modern kritiker, påminner om G-oethes mors, med sina föråldrade vändningar, sina grammatiska fel och sina hvardagliga uttryck. Under den senare hälften af sin regering börjar Katarina försumma både franskan och tyskan för ryskan. Hon gör då följande reflexion: »Hvad jag skrifver är alltid mycket tafatt, då det tryckes på något annat språk än ryska.» Men ännu 1768 visar sig hennes nyförvärfvade slaviska ordförråd öfverlastadt med groft förryskade franska uttryck, som påminna om de moderna tyska författarnes och i synnerhet journalisternas sätt att utplåna franskan ur sitt språk.

Vare sig hon använder franska, tyska eller ryska, har hennes stil alltid ett fel: den är inkorrekt, knyckig och osammanhängande, men den har också nästan alltid en förtjänst : klarhet. Men då får Katarinas penna ej heller föras af någon annan, om icke af Andrej Schuwalof eller Schra-powicki. Då hennes öfriga omgifning blandar sig i saken, då det t. ex. är fråga om ett officielt bref, hvars ordalydelse blifvit bestämd i konseljen, leder detta samarbete ofta till en nästan obegriplig galimatias.

»Det finnes i hennes stil,» har prinsen af Ligneskrifvit, »mera klarhet än lätthet; hennes allvarliga arbeten äro djupa, men de små nyanserna, detaljernas behag, koloriten voro icke hennes starka sida.» Prinsen af Ligne hade godt omdöme, men nog skulle han ha blifvit öfverraskad — sådana

öfverraskningar beredas en till och med af mindre begåfvade kvinnor — om han läst följande passage i ett bref till Grimm (Katarina är i Kolomiensskoj, ett sommarresidens nära Moskwa, och hon sitter vid ett öppet fönster och skrifver till sin »souffre-douleur»):

»Men huru skall man kunna komma åt att skrifva? Nu vill ju Tom Anderson, att jag skall svepa täcket om honom; han har satt sig midtemot mig i en fåtölj, jag har vänstra armen och han högra tassen stödd mot ett öppet fönster, som man skulle kunna ta för en kyrkport, om det ej vore i tredje våningen. Från detta fönster betraktar sir Anderson primo Moskwafloden, som ringlar sig i tjugu bukter; han är orolig, han skäller: det är ett fartyg, som glider uppför floden; nej, nej, utom fartyget är det ett tjog hästar, som simma öfver floden för att beta på de gröna, blomsterströdda ängar, som utbreda sig på andra stranden ända till en kulle betäckt af nyplöjda tegar tillhörande de tre byar, som ligga framför mig. Till vänster är ett litet kloster byggdt af tegel, omgifvet af en liten lund, och vidare flodens krökningar och landtgårdar, hvilka utbreda sig ända till hufvudstaden, som man ser på afstånd. Den högra sidan erbjuder nu Tom Anderson till betraktande kullar beklädda af täta skogar, mellan hvilka man ser klocktorn, kyrkor af sten och äfven snö i fördjupningarna högst upp. Mr Anderson är tydligen trött på att betrakta en så vacker utsikt, ty nu sveper han in sig i sitt täcke och rustar sig till att sofva...»

Katarina gör också ibland fynd af uttryck eller bilder, som belysa hennes tanke med ett målande eller energiskt drag. Då hon af böjer Krims utrymmande, som Patjomkins klenmodighet tillråder henne 1788 och söker argument för att stödja sitt beslut, skrifver bon: »En man, som sitter i sadeln, stiger han af för att dra sin häst i svansen?» Hennes bref, i synnerhet hennes bref till Grimm, äro fulla af ord och vändningar, där tankens och språkets godmodighet, rättframhet och sorglöshet gränsa till det alltför ovårdade och stundom slå öfver i det simpla. Hon nöjer sig ej med att blanda upp sin inkorrekta franska med tyska eller italienska ord. hon skrifver ofta på slangspråket. Hon skrifver sti-là'

i stället för celui-là och ma i stället för mais. Hon talar förmodligen på det sättet. Hon är icke rädd för en viss

trivialitet. Yi våga här ej upprepa de frivola uttryck, som undfalla henne, då hon är i farten att skämta, och vi skulle helt säkert trötta eller till och med äckla våra läsare med det sladder, hvarmed hon oupphörligt kryddar sina bref.

Detta är hennes hvardagsstil, hennes språk på tu man hand. Låtom oss nu granska hennes författarestil, hennes sätt att skrifva för publiken.

2.

Vi ha redan talat om hennes vetenskapliga arbeten. Ett enda bland dem har blifvit utgifvet: »Motgift eller Granskning af den dåliga loken: Hesa i Sibirien». Det är en vederläggning af Chappe d'Auteroches alltför uppriktiga bok. Den lärde abbén, ledamot af Vetenskapsakademien i Paris, hade kommit till Ryssland 1761 på inbjudan af Vetenskapsakademien i Petersburg för att observera den detta år väntade Venuspassagen. (En annan dylik skulle äga rum 1769.) Elisabeth regerade ännu. Hon mottog resenären ganska väl och gaf honom 1,000 rubler i reseersättning; hon kunde ej rå för, att Sibirien gjorde ett dystert intryck på honom. Till sina astronomiska iakttagelser lade han andra, hvilka hade till föremål naturen, sederna och lagarna i de länder han for igenom, och offentliggjorde alltsamman i tre kvartband med planscher och kartor, som kommo ut i Paris 1768. Arbetet väckte mycken harm i Ryssland, liksom markis de Custines Russie 1839, och Katarina kom genast på den tanken att göra sig till tolk för den sårade nationalkänslan. Att börja med gaf hon sin Akademi befallning att leta upp de astronomiska misstag, som denna elaka människa, som talade illa om Ryssland och dess regering, helt säkert hade begått i sin bok. Det var att försätta Petersburgs vetenskapsmän i en grym förlägenhet. Då Katarina ej såg. något komma från det hållet, ansåg hon sina akademiker för dumhufvud, och den åsikten generade hon sig ej för att uttala högt. Därefter grep hon själf till pennan för att ge abbén en

läxa. Sedan hon väl kommit i farten, kunde hon ej hejda sig. De stora bladen med guldsnitt hopades i högar. Kejsarinnan lämnade naturligtvis Chappes astronomi å sido; hon höll sig till det, som rörde henne närmare, arbetets statistiska, politiska och historiska sida. Chappe hade ju vågat säga, att Sibirien var ett land utan växtlighet! Hon skickade Voltaire nötter af sibiriska cedrar för att bevisa motsatsen. Hon tog för gifvet, att denna bok var ett schackdrag af hertig de Choiseul för att bringa henne och hennes rike i misskredit. Hon skulle så gärna ha velat, att en fransk författare åtagit sig att svara. Men tyvärr, Falconet och Diderot spanade förgäfves efter någon lämplig person. Furstinnan Daschkof erbjöd sig att ge sin väninna en handräckning. Kejsarinnans raska penna bemäktigade sig frukten af deras gemensamma öfverläggningar. Men då de kommit i farten, hotade vederläggningen att bli tre gånger vidlyftigare än självfva den bok, hvars dumhet och nedrighet man ville uppvisa. De två första delarna kommo ut i präktig utstyrsel och annonserade en fortsättning, hvars slut man ej kunde förutse. Men plötsligt tröttnade Katarina som vanligt. Det turkiska kriget och Pugatschefs uppror hade för öfrigt kommit emellan. År 1773 meddelade hon sin väninna, fru Bielke, att det ej skulle bli någon fortsättning, emedan författaren blifvit dödad af turkarne, och det blef ej vidare tal om abbé Chappe och hans bok. Katarina erkände aldrig att hon författat Motgift. Faderskapet tillskrefs flera personer, bland andra en grefve Puschkin, som enligt Sabatier de Cabres vitsord aldrig i hela sitt lif hade en aning om abbé Chappes tillvaro och ännu mindre om hans skrifter. Originalmanuskriptet har för öfrigt aldrig återfunnits. Det, som finnes i Petersburgs statsarkiv, är skrifvet af statssekreteraren G. W. Kosnitski. Man har emellertid upptäckt några autografiska fragment, hvilka ej tyckas lämna rum för något tvifvel på arbetets höga ursprung. Hvad dess värde beträffar, har det aldrig, efter hvad vi tro, varit föremål för någon allvarsammare diskussion: det är en ganska medelmåttig pamflett. Chappes anseende kan det ej vålla något afbräck inför eftervärlden. Han hade i sin bok tagit in åtskilliga sväfvande och till och med direkt diktade påståenden, men'

äfven en hel mängd sanningar, som trotsade alla invändningar. Det var i synnerhet på att vederlägga de senare som Katarina lade an. och hon gick därvid till väga med mycken våldsamhet.

Thiébault talar i sina memoarer om ett annat af kejsarinnan författadt vetenskapligt arbete; en rysk personlighet, hvars namn han ej nämner, skulle under hans vistelse i Berlin ha lämnat honom manuskriptet och gifvit honom i uppdrag att låta trycka det endast i femtio exemplar och i största hemlighet. Det var en De romerska kejsarnes historia. Om kompositionen få vi följande upplysningar: »Arbetets hela innehåll var ett upprabblande, nästan i samma ordalag, att den och den mördades af den och den, att denne i sin tur mördade den och den, o. s. v. Denna förteckning på mord, begångna för att eröfra den kejserliga tronen, hade blifvit det märkvärdigaste, originellaste, djärfvaste och äfven mest kortfattade verk man kunde tänka sig.» Thiébault säger ingenting vidare om saken, och vi veta ej mera om den.

3.

Det är i de för scenen skrifna arbetena som Katarinas penna visat sig mest fruktsam. Hon har försökt sig på litet af hvarje i litteraturväg, men i synnerhet på dramatik.

»Ni frågar mig,» skrifver hon till Grimm, »hvarför jag skrifver så många komedier. Jag svarar liksom Pincé: * primo emedan det roar mig, seeundo emedan jag skulle vilja höja nationalteatern, som i brist på nya pjeser låg litet i lägervall, och tertio emedan det var nyttigt att prygla svärmarne, som började sticka upp hufvudet. Bedragaren och Den bedragne ha gjort en ofantlig lycka. Det lustigaste är, att man vid första representationen ropade in författaren ... som bibehöll det strängaste incognito, trots sin oerhörda framgång. Hvar och en af dessa pjeser inbringade i Moskwa direktören 10,000 rubler på tre representationer.»

* Person i Destouches' lustspel Tambonr nocturne.

Som det synes, behöfver man ej få sina pjeser uppförda i Paris för att göra sig en mycket smickrande föreställning om deras mottagande af publiken, och det kejserliga diademet skyddar ej mot denna lilla svaghet.

I Bedragaren och Den bedragne har Katarina velat framställa Cagliostro och hans offer på scenen. De flesta af hennes pjeser utgjorde polemik eller filosofisk, social och religiös satir. Hon stred där tappert mot de idéer och tendenser, de seder, till och med de personer, som misshagade henne eller voro henne i vägen. Man kan också säga, att hon däri nedlagt sin bästa författareinspiration. Men hon hade icke den minsta grad af sinne för det teatraliska. Det dramatiska elementet saknas helt och hållet i hennes lustspel liksom i hennes dramer. Hvarken kompositionstalang eller förmåga att framkalla effekter eller skapande kraft; icke en enda typ bland alla hennes figurer, men här och där lefvande drag hämtade ur landets seder, fyndighet, godt lynne, verklig iakttagelseförmåga. Den allmänna tendensen var Voltaires anda dämpad af vördnaden för vissa känslor, bland annat den religiösa, som hon ej nog kunde ta hänsyn till i den omgifning, där hon lefde. Hufvudsyftet var en kamp mot de mystiska strömningarna, som börja tränga in i samhällets högre lager och i det ryska lynnets naturliga böjelser finna en kraftig bundsförvant. Frimureriet och martinismen vill hon ofta åt. En dag likställer hon frimurarne med den sibiriska schamansekten, som hon försöker göra löjlig och förhatlig genom att beskylla dem för att narra pengar af de enfaldiga och ockra på deras lättrogenhet. Det är ämnet i Schamane Sibiriskt, en pjes, hvartill en artikel i Encyklopedien (le Théosophe) har gifvit henne uppslag; samma ämne behandlas också i Obmanschtschik (Bedragaren) och OboIschtscJienie (Illusionen). Men hon angriper också vid tillfälle andra villfarelser och löjligheter. En af personerna i O Wremia! (öfversatt på franska under titeln O temps! ö mæursl), fru Hanjahina, är sysselsatt med att inför en helgonbild göra femtio knäfall, som hon ålagt sig i sin ortodoxa ifver. En bonde inträder, kysser hennes fötter och lämnar henne ett papper. Hur vågar han störa henne i ett sådant ögonblick? »Gå din väg, satan, afgrundens'

redskap!» ropar hon till honom. »Frukta Guds och min vrede!» Hon kastar emellertid en blick på papperet, det är en böneskrift, och supplikanten är en förälskad, som vill gifta sig, men i sin egenskap af lifegen måste ha sin härskarinnas tillåtelse för att få göra det. Huru kan man komma och med en sådan begäran störa en trälägarinna, som förrättar sin andakt! Fru Hanjahina kör den ovälkomne supplikanten på dörren och återtar sina knäfall. Men

hon har tappat bort räkningen. Måste hon börja om från början? Hon gör det, men först tillkallar hon sitt folk och befaller att man skall ge femtio gånger femtio käpprapp till bonden, som satan själf har skickat till henne och som naturligtvis aldrig skall få gifta sig, så länge hon lefver och fortfar att böja knä för helgonbilderna.

Katarina har hedrat sig, då hon skrifvit denna scen, som för öfrigt präglas af den yppersta komik. Man har trott sig kunna påstå, att denna kvickhet liksom den i allmänhet upphöjda och ädla andan i de lustspel kejsarinnan skänkt nationalteatern, ej härrörde från henne själf. Genom att anställa jämförelser med några af hennes öfriga skrifter, äldre eller yngre än O Wremia! — t. ex. med den klumpiga satiren i hennes »Litet af hvarje» (Wsiakaja Wsiatschina) — har man kommit till den slutsatsen, att för att kunna en gång skrifva så bra och en annan gång så medelmåttigt, har Katarina ej kunnat vara ensam om att författa sina lustspel. Man har utpekat Nowikof. Kejsarinnans stora period af dramatisk verksamhet motsvarar i själfva verket tiden för hennes förbindelse med denne begåfvade man och hans medarbetareskap i de af henne ledda periodiska publikationerna. De idéer, som utvecklas i hennes lustspel, äro Nowikofs. Är den talang, man där finner, också hans? Det kan vara tillåtet att tvifla. Fore närmandet mellan Katarina och honom (samtidigt med att hon förbjöd utgifvandet af hans »Stormklocka») skref kejsarinnan inga lustspel. Ej heller skref hon några sådana efter sin brytning med den ryktbare publicisten. Hon arbetade ännu för scenen, men i en annan genre och med mycket mindre framgång. De stora historiska dramer, som hon då roade sig med att låta uppföra, äro intressanta i och för studiet af hennes idéer,

men de äro icke egentligen pjeser. Man skulle snarare kunna kalla dem historiska och politiska teser, hvilkas syfte är att bevisa, hvilken betydande roll furstarne, folkens ledare, spelat här på jorden. Furstarne, sådana författaren tänker sig dem, ha alla rättigheter och all makt, till och med den att efter godtfinnande förändra sina undersåtars idéer, vanor och seder. Till och med då de kalla sig Rurik eller Oleg, äro de ett slags filosofer, som trona på en svindlande höjd öfver folkets dumma massa. Detta folk föreställer Katarina sig som en samling barn, icke elaka, men naiva, dumma och olydiga och följaktligen i behof af att styras af en fast hand. Hon visar sig för öfrigt full af sympati för dessa underlägsna varelser. Hon intresserar sig för deras sätt att lefva och tala, för deras tro, deras poesi. Hon sätter gärna i scen deras pittoreska bondaktighet, deras danser och sånger. Å andra sidan äro de öfverlägsna varelser, som äro kallade att styra dem, furstarne, hvilkas ideala gestalter hon företar sig att skildra, milda, mcdlidsamma, lätt tillgängliga, sannings-älskande, öfverseende, ehuru stränga i att kufva det onda. De bägge slutpunkterna af denna inbillade parallelism passa icke alltid riktigt ihop, men det bekymrar henne icke som vanligt. I detta slags kompositioner förfäktar hon också sin gamla vanliga optimism, som ej ryggar tillbaka för några osannolikheter. I första akten af Oleg grundlägger dramats hjälte Moskwa; i andra akten gifter han sig och sätter upp sin myndling Igor på Kiefs tron; i den tredje håller han sitt intåg i Konstantinopel, där kejsar Leo, som är tvungen att gå in på en vapenhvila, mottar honom präktigt; i den sista akten se vi honom vara närvarande vid de Olympiska spelen och hänga upp sin sköld på en pelare för att ge intyg på sin närvaro i Österlandets hufvudstad. Detta sätt att göra historia och dramatik är minst sagdt fantastiskt, men Katarina sätter helt frimodigt under titeln; Imitation efter Shakespeare. Nåja, hon menar ingenting ondt med det, och det finns i Oleg en ström af patriotism, som godtgör många misstag. Däremot är hennes Olyckshjälte, hvarom vi redan talat och som skrefs och uppfördes 178ü under kriget med Sverige, endast dumheter. Martinis musik förmådde ej dölja

torftigheten och plattheten i denna burleska skapelse, hvartill Katarina hämtat idéen från en folksaga.

Men vi ha så mycket större skäl att visa oss öfverseende, som kejsarinnan själf aldrig fäste någon större vikt vid dessa mer eller mindre lyckade försök. Yi ha hört, i hvilken nonchalant ton hon vanligen talade om sina skrifter. Hennes lustspel och dramer voro beundransvärda i hennes egna ögon, liksom allt hvad hon gjorde, medan hon var i farten med att skrifva dem. Men sedan verket var färdigt och den upp hetsning, hvari nedskrifningsarbetet

hade försatt henne, hade stillat sig, återfick hon sitt säkra och sunda omdöme och uppskattade till deras rätta värde dessa frukter plockade af henne i en trädgård, som ej hörde till hennes rättaområde, det kände hon. Utan att bli stött tog hon emot den kritik Grimm dristade sig att sända henne. Hon skref:

»Nåväl, nu äro mina dramatiska arbeten krossade i smulor, inte sant? Yisst icke. Jag vidhåller, att de alltid äro bra där det ej finns något bättre, och efter man har velat se dem och skrattat åt dem och de ha haft till verkan att hejda sektoväsendet, är det pjeser, som trots sina fel ha haft just den framgång man beräknat. Gör bättre den som kan, och då den mannen uppträder, skola vi ej skrifva flera pjeser, utan ha roligt åt hans.»

Enligt en åsikt, som förefaller grundad, skref Katarina de flesta af sina pjeser på tyska. Det är nästan säkert beträffande Olyckshjcilten. För de pjeser, som hon ville ha uppförda på ryska, fann hon sålunda lättare öfversättare. Djerschawin tjänstgjorde ofta. För dem hon lät spela på franska på sin teater i Eremitaget undvek hon faran af en alltför inkorrekt form genom att ej själf ge dem deras franska klädnad. Leclerc, en fransk läkare anställd hos kosackhetmanen Rasumofski, öfversatte hennes lustspel O Wremia! Bibliofilsällskapet i Paris utgaf den franska öfversättningen 1826 i endast 30 exemplar. Den samling, som är känd under namnet Théâtre de l'Ermitage, innehåller sex dramatiska kompositioner af Katarina jämte ett stort antal andra, härrörande från grefve Schuwalof, grefve Cobenzl, prinsen af Ligne, grefve Strogonof, favoriten Mamonof och d'Estat, en fransman anställd vid kejsarinnans kabinett. National-

biblioteket i Paris äger en samling från 1792 innehållande tre komedier, hvilka tillskrifvas kejsarinnan och äro på ryska.

Katarina lär också ha skrifvit romaner. I den tredje delen af sin Tyska litteraturens historia uppräknar Kurtz kejsarinnan bland sjuttonhundratalets tyska skriftställare, som författarinna till den orientaliska romanen Obidach, hvilken hon skulle ha skrifvit 1786. Han tillskrifver henne flera andra arbeten, äfven skrifna på hennes modersmål, men uppger ej titlarna.

Vi äga ännu prof på kejsarinnans förmåga som fabel-dikterska. Men då hon för sina sonsöner skref en af de sagor, som Grimm 1790 meddelade läsarne af hennes Korrespondens, adresserade hon dem till oriktig person. Tsareivitsch Chlore liksom hans kusin Tsarewitsch Febej äro filosofiska sagor i Yoltaires manér med allegoriska vändningar, moraliserande syften och vetenskapliga anspråk, som äro fullkomligt ofattliga för barnasinnet. Katarina hade emellertid hvad vi skulle vilja kalla talang för det barnsliga, hon förstod konsten att afpassa sig efter den unga, friska och naiva fantasien; hon hade också kärlek till barn. Men då hon hade pennan i handen, hände det, att bon glömde det hon kände till allra bäst. Å andra sidan ådagalade hon ej i sina kompositioner någon rik uppfinning, fyndighet eller självständighet. Ännu en gång åstadkom hon här en utvattning af grannens idéer, i detta fall Jean Jacques' och Lockes.

Slutligen var Katarina också poetissa på lediga stunder. Det är en böjelse, som vaknat ganska sent hos henne. »Kan ni tänka er,» skrifver hon 1787 till Grimm, »att medan vi färdades på Borysthenes, ville han (grefve de Ségur) ombord på min galère lära mig att skrifva vers. I fyra dagar satt jag och smed rim, men det tar för mycket tid, och jag har börjat för sent.» Redan året förut hade hon emellertid bedt Schrapowicki skicka henne ett ryskt rimlexikon, om det fanns något.

Vi veta ej, om hennes sekreterares spaningar ledt till något resultat, men från 1788 se vi kejsarinnan ganska ofta smida rim både på ryska och franska. I augusti 1788 skrifver hon burleska verser om kungen af Sverige, samtidigt'

med att hon författar en fransk komedi: Les Voyages de M:me JBontemps, hvilken hon ämnar låta uppföra som en öfverraskning i favoriten Mamonofs rum på hans födelsedag. I januari 1789 skickar hon Schrapowicki två ryska quatrain'er om intagandet af Otschakof. Den ena är ganska märkvärdig för tankarnas och uttryckens kraft. Den poetiska formen kunna vi ej bedöma.

Yi meddela bär en odaterad fransk quatrain, som skall ge läsaren tillfälle att bilda sig ett eget omdöme om Katarinas anlag för detta slags litterära produktion. Det är ett epitafium, författadt öfver grefve I. I. Schuwalof, som sedan 1777 varit förste kammarherre bos henne:

Si git

Monseigneur le grand chambellan A cent ans blanc comme milan; Le voilà qui fait la moue Vivant il grattait la joue.

Denna smakbit är säkerligen tillräcklig.

Katarina sysslade också med att öfversätta Iliaden. I statsarkivet finnas tre konceptblad därtill af hennes hand. Hon försökte sig på litet af hvarje, som man ser.

4.

Det skulle ha varit en brist hos henne, om hon ej varit litet journalist på en tid, då tidningarna började spela en roll i världen. Hon var det mera än »litet», ty hon gjorde ej något till hälften. Det är i våra dagar bevisadt, att hon icke allenast lämnade bidrag till Piekarskis tidning, som började utgifvas 1769 under den nästan oöfversättliga titeln Wsiakaja Wsiatschina- (Potpourri, litet af hvarje), utan att hon till och med var dess hufvudredaktör. Denna tidnings förnämsta syfte vid tiden för dess uppträdande är att bekämpa |Nowikofs »Stormklocka». »Stormklockan» klandrar åtskilliga ganska klandervärda förhållanden inom det dåtida ryska samhället. Redaktörens skeptiska och litet tungsinta

lynne afspeglar sig i de däri intagna artiklarna. Man fäster sig där företrädesvis vid den allmänt utbredda falheten hos regeringens ämbetsmän. Katarina svarar i en ton af glädtigt gyckel. Skall man nödvändigt gråta öfver allt och se allt i svart? Hon vill, att man skall vara glad och ta lifvet gladt. Det är naturligtvis mycket fult och afskyvärdt att vara fal, men de stackars tjänstemännen ha så många frestelser! Skall man döma dem utan hänsyn till mildrande omständigheter? Bör man i allmänhet vara så fordrande och af mänskligheten begära en fulländning, som den ej kan nå? »Vi vilja gå på jorden,» låter Katarina sin tidning säga, »och inte svävfa i luften, ännu mindre flyga upp till himlen. — Dessutom,» tillägger hon, »tycka vi inte om melankoliska skrifter.» Nowikof är icke svarslös, det kan man tänka sig. Men Katarina har i reserv ett alldeles omotståndligt argument: en vacker dag tystar hon munnen på sin motståndare —- genom att röja honom ur vägen. Utgifvandet af »Stormklockan» förbjudes 1770.

Egendomligt nog begynner nu mellan den despotiska kejsarinnan och den sålunda nedtystade journalisten det förhållande, som snart antar karakteren af stor förtrolighet och leder till en verklig gemenskap i tanke och handling för det allmänna bästa. Katarina antar Nowikof till sitt litterära biträde och anförtror honom till utgifvande de historiska skrifter hon författat. Hon bemyndigar honom snart att ge ut en ny tidning, som börjar utkomma under titel Målaren (Jiwopiissietz), och hon blir själf medarbetare däri. Ett utbyte af åsikter och inflytanden äger rum mellan dessa bägge varelser, som förefalla så föga skapade att förstå hvarandra. Nowikof ger slutligen kejsarinnan rätt i, att den skarpa kritiken, den skoningslösa satiren, bitterhet och vrede ej äro de bästa moraliseringsmedel man kan använda; att det är bättre att söka förbättra sitt lands seder på ett mildare sätt, icke genom tråkiga, stränga föreläsningar, utan genom goda exempels lockelse. Han lägger bort sin bitande och ilskna polemik. Katarina å sin sida skrifver under loppet af år 1772 sina lustspel Fru Wortschalkinas namnsdag och O tempora, o mores! hvilka tydligen bära prägel af de idéer Nowikof hyllar. Hon förlöjligar där vunnen för allt'

fransyskt och följer, ehuru med mera varsamhet, sin unge väns exempel och belyser den ryske bondens ömkliga ställning.

Denna besynnerliga vänskap är, som man kan förstå, ej af dem som vara länge. Kejsarinnan finner snart, att

hennes medarbetare går för långt i sitt försvar af de gemensamma grundsatserna och i synnerhet af de lifegnes. År 1775 misstänkes Nowikof för att ha anslutit sig till frimurarne, som börja göra talrika proselyter i Ryssland. Nu blir det brytning. Utgifvandet af den nya tidningen blir nu förbjudet, och det är endast början af en rad fientligheter, som en dag skall föra den olycklige publicisten till Schlüsselburgs fängelse.

Det blef nu ett stillestånd i den spirande ryska pressens utveckling. Först 1779 börjar Petersburgs Budbärare utkomma. Han lefver i två och ett halft år och delar sedan sina föregångares öde. Men 1783 intar Ryslca språkets vänners inter-lokutör de försvunnas plats med en hittills ej anad glans och myndighet. Tidningen tryckes inom Vetenskapsakademien under ledning af furstinnan Daschkof, som styr denna inrättning. Det blir snart kändt, att kejsarinnan deltar i redaktionen, granskar de insända manuskripten och själf lämnar bidrag. Byli i Niebylitsi (Verklighet och Dikt), ett af Katarinas egendomligaste arbeten, skådar sålunda dagen. Det är en serie artiklar utan sammanhang, endast förenade genom sitt allmänna syfte, att vara ett muntert gyckel öfver de samtida sederna, med moraliserande afsikter. Katarina förråder där en märkvärdigt djup kännedom om de lägre klassernas hvardagslif, sannolikt beroende på hennes förtroliga bekantskap med den henne omgifvande massan af parvenyer, hvilka utgått så godt som från folkets led. Hon visar där på samma gång ett godt lynne, en friskhet i tankar och känslor, som är förvånande hos en person af hennes ålder: hon är öfver femtio år! Men detta medarbetarskap i Interlokutören sammanfaller också med den lyckligaste tiden i hennes lif: den fredliga ockupationen af Krim och Lanskojs gunstlingstid. För en kort tid var Katarina liksom omgifven af en strålande gloria af prakt, lycka ocb glädje. Allt små-KATARINAS FÖRFATTARESKAP.

439

log emot henne, allt lyckades för henne, allt antog för hennes ögon en prägel af fest. Början af dessa artiklar lyder sålunda:

»röretal. Stor lycksalighet! En väg öppnar sig för mig och mina kamrater, som ådragit oss den sjukdomen att vilja svärta ner papper med en penna doppad i bläck. In-terloJcutören tryckes! Skrif, skicka, och det skall bli tryckt. Jag är så glad däröfver. Jag försäkrar, att fast jag inte kan skrifva något språk korrekt och inte har lärt mig någon vetenskap, skall jag ej försumma detta tillfälle att offentliggöra min Verklighet och Dikt. Jag vill ha det nöjet att se det tryckt.»

Allt det öfriga är i samma ton af medvetet naiv munterhet. Katarina debuterar med karrikerade porträtt, hvilka i början tillskrifvas hennes gamle ceremonimästare Tschoglokof och där de förnämsta personligheterna vid hofvet efterhand passera revy. Hon tycks gärna vilja härma Sterne. Liksom han använder hon parenteser och N. B. i tid och otid. Hon har själf ofantligt roligt åt hvad hon skrifver och tror verkligen, att hennes läsare ha lika roligt. Härom säger hon i ett af sina bref till G-rimm: »Ni må tro, i Petersburg utkommer sedan fyra månader en rysk tidning, där sådana N. B. och anmärkningar förekomma, att man kan skratta ihjäl sig. Denna tidning är på det hela taget en röra af de roligaste saker.»

Ett af de originella påhitten i denna publikation är den polemik, som utkämpas mellan redaktionen och läsarne. Den förra har lofvat att offentliggöra de kritiker och anmärkningar, som insändas beträffande förut intagna artiklar. Snart komma sådana insändningar, där medarbetarne och i synnerhet författaren till Verklighet och Dikt tagas för hufvudet. Stor uppståndelse. Huru kan man låta alla ryssars själfhärskarinna bli så illa åtgången? Man söker låta läsarne förstå, hvem de ha att göra med, likväl utan att lyfta den slöja af anonymitet, som Katarina är angelägen att behålla. Så går det särskildt för Won-Wisin, som insänder en serie näsvisa frågor till den okände författaren. Det är egendomligt att läsa Katarinas svar:'440

KEJSARINNAN.

»Hvarför,» frågar Won-Wisin, »se vi i närvarande stund så många hederliga män ntan anställning, då de dock synas dugligare än de, som innehafva deras platser?»

»Tydligen,» svarar kejsarinnan, »emedan de ha ansett förmånligast att dra sig tillbaka.»

»Hvarför fingo hofnarrar, gycklare och arlekiner fordom inga ämbeten, då de nu ha högst betydande sådana?»

Frågan åsyftar tydligt Leo Narischkin, som är en personlig vän till Katarina och, allt under det han spelar hofnarr, öfverhopas med värdigheter och ordnar. Katarina svarar först med en otydlig fras, hvars mening vi ej förstå:

»Våra företrädare voro ej alla litterära,» står där, och det har intet tydligt sammanhang med ämnet. Sedan rinner sinnet på henne och hon tillägger: »Denna fråga härrör från den yttrandefrihet, som våra förfäder ej hade.» Det är en varning, men Won-Wisin lägger den ej på hjärtat.

»Hvarför», frågar han vidare, »är det så, att utmärkelser, hvilka alltid borde beteckna stora tjänster mot fäderneslandet, för det mesta ej inbringa dem, som erhålla dem, något anseende?»

Kejsarinnan svarar litet kyligt:

»Hvar och en högaktar blott dem, som likna honom.»

Won-Wisins sista fråga:

»Hvarför tänker under en tid som vår, då man öfverallt sysselsätter sig med lagstiftning, ingen bos oss på att utmärka sig på detta område?»

»Emedan det inte är ett göra för hvem som helst.»

Nu märker Won-Wisin, att han gått för långt, eller också öppnar man kanske hans ögon för farorna af dessa näsvisheter. Han skyndar sig att sända tidningen ett bref hvari han ber om ursäkt. Han har missuppfattat sin frågare-roll, säger han. Han afstår därifrån för alltid. Om man fordrar det, skall han aldrig mera ta en penna i sin hand. Brefvet offentliggöres under titeln: »Frivillig bikt af den ångerfulle författaren».

Men en allvarsammare tvist utbryter mellan den höga medarbeterskan och tidningens redaktris. Fortsättande sin satiriska mönstring med de mest bemärkta personligheterna vid hofvet och i staden, kunde kejsarinnan ej underlåta att

en dag ta i tu med furstinnan Daschkof själf och hennes vetenskapsakademi. Denna gång sökte hon emellertid, till och med för furstinnan, maskera det dristiga gycklet. Det var Leo Narischkin, som under pseudonymen Kaniken tillsände denna den artikel, som behandlade henne själf. Katarina omtalar saken för Grimm i följande ordalag:

»För att roa er skulle jag vilja skicka er några öfversättningar af bric-à-brac-tidningens skämt; där finns bland andra en uppsats om ett Ignorantsällskap deladt i två kamrar: den ena med väderkorn eller instinkt, ty det ryska ordet tschutio betyder jakthundarnas lukt eller fina näsa; den andra kammaren utan väderkorn. De bägge kamrarna syssla med allting kors och tvärs; den andra bedömer efter sitt sunda förstånd och den förra ger den ämnen; allt detta är behandladt med ett allvar, en äkthet, som kommer läsaren att kikna af skratt, och det finns uttryck, som komma att öfvergå till ordspråk.»

Ett manuskriptfragment, som ännu finnes i behåll, bevisar, att Katarina verkligen författat artikeln. Furstinnan Daschkof kiknade ej af skratt, då hon läste den, hon blef utom sig af förbittring. Hon tryckte artikeln, men hon rådde författaren, Leo Narischkin, efter hvad hon antog, att ej ägna sig åt författareskap, därtill hade han ingen talang. Nu var det Katarinas tur att bli stött. Hon hade redan skickat tidningen fortsättning på sin Verklighet och Dikt, men nu tog hon tillbaka manuskriptet. Djerschawin göt olja på elden genom att berätta för kejsarinnan, att furstinnan i allmänhet tillät sig att göra anmärkningar på och skämta med hennes skrifter, ja, hon gick ända därhän att öppet göra narr af dem inför främmande. Den olyckliga redaktrisen gjorde hvad hon kunde för att reparera det onda, stilla den kejserliga vreden och rädda sin tidning. Men det var förgäfves. Ett år därefter skref Katarina till Grimm:

»Denna tidning är icke längre så bra, ty dess skämtare ha råkat i oenighet med redaktionen, men det är värst för den senare, ty tidningen var stadens och hofvets glädje.»

Kejsarinnan fortsatte emellertid ännu någon tid att lämna bidrag, men hon afstod från Verklighet och Dikts'

humoristiska genre, som utgjorde dessa bidrags egentliga behag. Hon ersatte dessa artiklar med sina Anteckningar i rysk historia. Förgäfves förklarade hon sig ännu mycket belåten, förgäfves skref bon till Grimm, att framgången var fullständig och att endast blygsamheten hindrade henne att begagna starkare uttryck; läsarne tycktes denna gång ej dela hennes förtjusning. Tidningen förde ett tynande lif till i juni 1784. Vid denna tid kom Lanskojs död Katarina att helt och hållet nedlägga pennan för någon tid, och i september hade Interlokutören upphört att lefva.

I afslutningen af Verklighet och Bikt, då hon beslöt sig för att ej fortsätta med dessa artiklar, uttalade Katarina sina åsikter om konsten att skrifva. De må tjäna som epilog till detta kapitel:

»Jag afträder min egendom, Byli i Niebylitsi, till... och ber honom eller den, åt hvilken ban skänker, anförtror eller säljer dem eller hvilken han ger det förtroendet att fortsätta dem, att icke skrifva dem tungt eller mödosamt, som om det gällde att hissa upp tunga bördor med en lyftkran. — Välj hellre korta och klara uttryck än långa och invecklade. — Tänk på ryska, då ni skrifver på ryska. — Ersätt de utländska orden med ryska och låna ej af främmande språk, ty vårt eget är tillräckligt rikt. — Sök aldrig efter vältaligheten, hon bör själf erbjuda sig att föra skriftställarens penna. — Tråka aldrig ut läsaren, i synnerhet icke med illa använd lärdom. — Munterhet är det bästa af allt; det är bättre att skratta än att gråta. — Men jäkta ej efter skratt, kvickhet eller språkliga prydnader. — Klif ej upp på styltor, då ni kan använda edra egna ben, d. v. s. undvik svulstiga uttryck där enklare talesätt äro lämpligare, behagligare och klinga bättre för örat. — Om ni vill moralisera, så försök åtminstone att blanda in behagliga reflexioner för att undvika det ledsamma. — Försköna idéernas djupsinnighet med uttryckens klarhet och tankarnas allvar med stilens lätthet, för att göra dem tillgängliga för alla. Betrakta hvarje idé från alla sidor och icke blott från en enda, för att kunna träffa den synpunkt, som är lättast åtkomlig för förnuftet. — Önskvärdt är, att författaren

döljer sitt eget jag och att hans person ej synes eller höres på någon punkt af hans skrifter.»

Detta är sannerligen ypperliga föreskrifter; Boileau och Voltaire i kompani skulle ej ha kunnat gifva bättre. Vi äro dock ej öfvertygade, att Katarina alltid har själf lyckats tillämpa dem, hvarken i Interlokutören eller annorstädes.

TREDJE KAPITLET.

Katarina som pedagog,

i.

De af Katarina skapade institutionerna för nationens uppfostran samt hennes pedagogiska idéer och skrifter upptaga för stor plats i hennes regerings historia och i historien om hennes folks intellektuella utveckling, för att vi skulle kunna förbigå dem i denna studie, om vi också endast kunna ägna den några få sidor. Då Katarina kom till makten, kunds hon ej annat än erkänna den nytta hon i den kamp, hvarur hon utgått segerrikt, haft af sin andliga odlings öfverlägsenhet och siua jämförelsevis många och omväxlande kunskaper. På samma gång var hon i tillfälle att bedöma, huru besvärligt det var i Kyssland, till och med på tronens trappsteg, att förvärfva sig den smula vetande hon ägde. Slutligen skulle maktens utöfning snart visa henne tydligt och klart, hvilka oerhörda svårigheter till och med de mest välmenta suveräner alltid haft att bekämpa, tack vare sina undersåtars okunnighet. Reformen eller rättare sagdt grundandet af nationens uppfostran var följaktligen från första början ett af kejsarinnans hufvudsyften. Men härvidlag var allt eller så godt som allt ogjordt. Som det lägre folket icke räknades och någon medelklass nästan icke existerade, kunde det ännu så länge endast på allvar bli fråga om att höja bildningsgraden på samhällets spetsar. Men denna bild-

ningsgrad var ofantligt låg. Adelns barn uppfostrades af lifegna eller af utländska lärare. Man kan väl tänka sig,

hvad de skulle få lära af de förra; och hvad de senare beträffar, kan man väl också ana, af hvad slag de subjekt voro — mest fransmän — som på den tiden sökte sin utkomst som privatlärare i det fjärran Ryssland. Méhée de la Touche berättar en historia om en guvernant, som af sina blifvande elevers föräldrar blef tillfrågad, om hon talade franska »Sacrédié, tror jag det, det är ju mitt språk,» svarade hon. Och man engagerade henne utan att inhämta vidare upplysningar. Men hon fick behålla namnet mademoiselle Sacrédié.

Katarina ville som vanligt gå grundligt och raskt till väga. Betzki, den medarbetare hon valt för detta ändamål, fick redan i det andra året af hennes regering order att utarbeta ett förslag till ett nytt uppfostringssystem, ägnadt att tjäna till grundval för de skolanstalter man sedan ämnade grunda. Resultatet blef offentliggörandet (1764) af ett allmänt reglemente för uppfostran af barn af bägge könen. Betzki har erkänt, att de tankar, som utvecklades i detta aktstycke, voro kejsarinnans egna. Djärfva äro de åtminstone, om de ej äro originella: det är ungefär samma idéer som Lockes och Jean-Jacques Rousseaus, i synnerhet den senares, huru föga Katarina i allmänhet uppskattade hans snille. Det gällde att i ett slag skapa till män och kvinnor, som i intet afseende liknade dem man hittills sett i Ryssland, som fullständigt skilde sig från den ras och den jordmån, hvarifrån de ledde sitt ursprung, uppryckta med roten ur sin vanliga omgifning och utvecklade i en atmosfär på konstladt sätt preparerad för den odling man tilämnade dem. Man tar dem om hand vid fem eller sex års ålder och håller dem inspärrade och afstängda från allt yttre inflytande ända till minst tjugu år.

Katarina tänkte allvarsamt på att tillämpa detta program. Att hon ej lyckades, åtminstone i den utsträckning som hon tänkt sig och önskat, d. v. s. på den offentliga undervisningens hela område, berodde därpå, att hon äfven här stötte på stora svårigheter och att hon ej hade lika'

mycket tålamod, uthållighet och energi som god vilja. Svårigheterna härrörde först och främst från det motstånd hon mötte icke allenast bland sin omgifning — denna var i allmänhet själf föga bildad och följaktligen principielt likgiltig, om icke rent af fientlig mot genomförandet af en sådan plan — utan också bland de mera begåfvade och upplysta personer hon vände sig till, utom det officiella området, för att få deras medverkan i företaget. Jean-Jacques Eousseaus åsikter delades t. ex. ej af Nowikof eller de kretsar, där han utöfvade inflytande. Och det var ungefär Bysslands dåvarande mest intelligenta kretsar. Nowikof hade sina egna, fullständigt afvikande åsikter i fråga om pedagogik; i fråga om nationell uppfostran ville han inrymma ett stort fält åt lokalandan, landets traditioner och seder, och han ogillade det godtyckliga införandet af utländska element. Hvad beträffar den officiella personal Katarina förfogade öfver, var dess ståndpunkt sådan, att den undrade, om offentlig undervisning och skolor i allmänhet tjänade till något. På en aftonmottagning hos kejsarinnan 1785, där Patjomkin satt i gång en diskussion om nödvändigheten af att begåfva Ryssland med ett större antal universitet, anmärkte Zawadofski, direktören för de nyligen bildade normalskolorna, att universitetet i Moskwa icke sedan sin uppkomst frambragt en enda man, som utmärkt sig inom vetenskapen. — »Det är emedan ni hindrade mig att fortsätta mina studier där,» svarade Patjomkin. Favoriten hade verkligen blifvit relegerad och tvingad att gå in vid ett regemente, hvilket var början till hans uppkomst. Han glömde säga, att hans lättja och dåliga uppförande med rätta ådragit honom detta straff. Katarina tog nu till ordet och konstaterade, att hon själf stod i stor tacksamhetsskuld till universiteten: alltsedan hon fått i sin tjänst några män, som fullbordat sina studier i Moskwa, kunde hon förstå något af de rapporter och andra officiella dokument, som man förelade henne till undertecknande. Efter detta samtal beslöts grundandet af universiteten i Nischni-Nowgorod och Jekaterinoslaf. Men den senare staden återstod ännu att skapa.

En annan svårighet yppade sig vid valet af undervisningspersonalen. Då Betzki organiserade kadettskolan, tog han

till föreståndare en f. d. sufflör vid franska teatern och till klassinspektör en f. d. kammartjänare hos Katarinas mor. En af lärarne, Faber, hade varit lakej hos två andra franska lärare, Pietet och Mallet, hvilkas ämbetsbroder han sålunda blef. Då Pietet och Mallet dristat sig göra föreställningar, nöjde Betzki sig med att ge Faber grad af

löjtnant i ryska arméen, och därmed tycktes saken vara afhjälpt. Det fanns också en inspektris för kadettkåren, hvars funktioner vi ej kunna så noga uppgifva. Sysslan tillföll en fru Zeitz, hustru till en af Peter III:s förtrogna, en dam af tvetydig moral. Men generalskan Lafort, hvilken som direktris för en annan af kejsarinnan särskildt beskyddad inrättning på detta område utöfvade ett allsmäktigt inflytande, var skyldig fru Zeitz en större summa; hon betalade sin skuld på detta sätt. Slutligen var inrättningens ordningsman en viss Lascaris, en äfventyrare rätt och slätt, som längre fram blef direktör med titel af öfverstlöjtnant.

En stor frihet rådde vid denna skola, om man får tro Katarinas naturlige son Bobrinski, som uppfostrades där; man tillämpade där Jean-Jacques' idéer i stor skala.

Katarina blef sålunda tvungen att grena ut sitt program för skolorganisationen; hon måste först och främst tänka på att uppfostra lärare för de blifvande eleverna. Till universitetet i Oxford, akademien i Turin och Tysklands skolor skickade hon unga män, som där skulle förbereda sig till lärarekallets ömtåliga uppgift. Men det fattades henne ännu mycket annat för att kunna grunda nationella skolor, först och främst insikt om, huru det skulle gå till. Hon tillstod det helt naivt för G-rimm:

»Hör på, mina herrar filosofer, ni skulle vara ofantligt hyggliga och älskvärda, om ni vore så barmhärtiga att sätta upp en studieplan för de unga, från a-b-c ända till universitetslärdomen. Man säger mig, att det behöfs tre slags skolor, och jag, som icke har studerat och aldrig varit i Paris, jag har hvarken vetande eller förstånd, och följaktligen vet jag icke, hvad man bör lära sig, ej ens, hvad man kan lära sig och hvar man skall inhämta det, om icke af er. Jag har mycket svårt för att få en idé om ett universitet'

och dess ledning, ett gymnasium och dess ledning, en skola och dess ledning...»

Hon antydde emellertid det medel hon tills vidare valt för att hjälpa sig ur förlägenheten:

* Medan jag väntar på, att ni skall uppfylla eller icke uppfylla min bön, vet jag hvad jag ämnar ta mig till: jag skall bläddra i Encyklopedien. Å, där skall jag säkert snoka upp allt hvad jag behöfver och icke behöfver.»

Då filosoferna tego, var det verkligen Encyklopedien, som fick ge stoff till de idéer, hvarmed Katarinas universalgeni försökte sig på detta område.

2.

Dessa idéer blefvo utan frukt med ett enda undantag. Några skolinrättningar datera visserligen sin uppkomst från något år af hennes regering. Men det är specialskolor som t. ex. artilleri- och fortifikationsskolan af 1762, handelsskolan af 1772, bergsskolan af 1773 och akademien för fria konsterna af 1774. År 1781 gjordes till och. med ett försök till folkskolor, och 1783 fick Jankowitz i uppdrag att skapa normalskolor efter den i Österrike antagna typen. Man inrättade genast sex i Petersburg, hvilka följande år hade 1,000 lärjungar. Katarina var förtjust och skref till Grimm: »Vet ni, vi åstadkomma verkligen mycket goda saker, och vi rycka hastigt framåt, icke i luften (ty af fruktan för eldsolyckor har jag bestämdt förbjudit luftballonger), utan krypande på händer och fötter, för att öka upplysningen.» I sitt svar gaf Grimm henne titeln Unkersalnormalsdnä-meisterin.

Men allt detta var icke den nationaluppfostran à la Locke och Jean-Jacques, som kejsarinnan drömde om och som enligt hennes uppfattning skulle pånyttföda Ryssland. Denna dröm realiserades först någorlunda fullständigt i den anstalt för unga flickors uppfostran, som grundlades 1764-, det beryktade Smolnyi Monastir, som blef en af Katarinas

käraste skapelser, vid hvilken hon var fäst med den ihärdigaste trohet och hvars storartade byggnad på Newas stränder ännu i dag väcka beundran hos resande från Västern, Unga adelsdamer erhålla där fortfarande en ytterst vårdad uppfostran, och nyligen ha furstens af Montenegro bägge döttrar växt upp inom dessa murar, som så ofta sett kejsarinnan omgifven af sina elever, oroligt följande deras öfningar och arbeten, intresserande sig för deras lekar. Sträng helpension i tolf års tid, obevekligt förbud mot alla yttre inflytanden, till och med och i synnerhet familjeinflytanden, ja, religiös påverkan ... alla punkterna i programmet af 1764 återfunnos i planen för denna

inrättning. Inga besök utomhus annat än vid hofvet, dit kejsarinnan ofta kallade de elever hon ville utmärka. Nästan inga ferier. Hvar sjette vecka fingo föräldrarna se sina barn, i det de bevistade offentliga uppvisningar, som satte dem i stånd att bedöma deras framsteg. Det var allt. Lärarinnorna talade endast i allmänna ordalag med sina elever om Gud och till och med om den onde, utan att tänka på proselytmakeri; prästerna hade visserligen tillträde till detta egendomliga kloster och sin andel i den undervisning man där meddelade, men deras inflytande var noga begränsadt. Det var ett kloster, som hade en filosofisk kejsarinna till abbedissa; ett klosterlif med en dörr öppen till det kejserliga palatsets prakt och lockelser; ett Saint-Cyr, men utan fru de Maintenons stränga och surmulna kristendom. Ibland såg man där en långskäggig pope; men den kristliga andan saknades. Själfva anstaltens plan stred däremot, ty låg det ej något afgjordt icke-kristligt i pensionärernas skarpt iakttagna indelning i två särskilda kategorier, ett af stiftelsens utmärkande drag? I denna anstalt, som kan rymma fem hundra elever, finns det unga adelsfröknar och unga borgareflickor. De ha ingenting gemensamt, hvarken lefnadssätt eller uppfostran eller dräkt. De förra ha fina kläder, godt bord och präktiga rum, och i deras undervisning intaga sällskapstalangerna en stor plats; de senare ha kläder af groft tyg, lefva af enkel kost och få lära sig sy, tvätta, laga mat. Allt detta är hedniskt liksom själfva studieplanen, där Diderot ville införa lektioner i

anatomi, och liksom utflykterna till hofvets frivola och fördärf våde värld.

Katarina är, som man har anmärkt, den första ryska suverän, som tänkt på kvinnornas uppfostran. Hon gaf sitt verk den storartade omfattning, som man återfinner i alla hennes skapelser och som tycks vara en naturlig utströmning af hennes personlighet. Men hon har där också försöksvis tillämpat grundsatser, hvilkas värde och innebörd hon ej tillräckligt mätt. Af de element hon sålunda infört i sitt köns intellektuella och moraliska utveckling, ser man ännu frukterna i Ryssland, och det är kanske icke det bästa man där finner.

Af kejsarinnans förtroenden till Grimm ha vi för öfrigt kunnat bedöma, huru långt hon efter femton års regering kommit i sina studier och sin personliga uppfattning af denna svåra fråga: hon handlade helt och hållet på måfå, samlade principer och idéer för sina uppfostringsplaner, lik- • som hon samlade soldater för sina eröfringsplaner. I de mycket talrika pedagogiska skrifter hon efterlämnat omväxla sunda tankar och sinnrika iakttagelser med de mest paradoxala påståenden, t. ex. att »studiet af språken och vetenskaperna bör innehafva den sista platsen i uppfostran», eller att »kroppens hälsa och själens böjelse för det goda äro hela uppfostran». Den upplysta despotismens idé, som tar sig uttryck i lärjungens blinda lydnad under läraren, sammanjämkas i hennes tankar och skrifter endast någorlunda hjälpligt med idéen om den progressiva utvecklingen af den självständighetsanda man bör arbeta på att bibringa barnet. Det hela är osammanhängande. Katarina insåg tydligt, att det sätt att uppfostra de unga ryssarne, som brukats på hennes tid, hvarken gjorde dem eller Ryssland någon nytta, och hon erkände villigt nödvändigheten af en systemförändring som absolut villkor för den nationella utvecklingen. Men det var också det enda hon hade klart för sig beträffande hela detta ämne. På hennes tid och på den plats hon intog, efter Anna, Elisabeth och Peter III, var det redan någonting att ha gjort denna upptäckt och bibehållit denna öfvertygelse. Men äran att ha lagt grun-

den till nationens uppfostran tillkommer ej henne. Eftervärldens dom har fäst denna ära vid ett långt anspråkslösare namn än hennes, nämligen en mans, hvilken hon behandlat som fiende och gifvit en fängelsecell och järnkedjor i belöning förarbeten, hvaraf Ryssland ännu skördar frukten. Det är i de af Nowikof i Petersburg grundlagda pedagogiska anstalterna man utarbetade det undervisningsprogram och den skolorganisationsplan, som ännu äro gällande i landet.

3.

Bland kejsarinnans pedagogiska skrifter intages första platsen af den hon författat för sina sonsöners uppfostran. Hon sysslade redan flitigt därmed 1780, då den äldre var tre år och den yngre endast två. Hon tänkte på att

utarbeta åt dem ett litet bibliotek af skrifter, som hon själf författat. Hon lät trycka en första samling omfattande en abcbok, ett slags moralkatekes och två af hennes sagor, de bägge förut omtalade. Hon ville därtill lägga en elementar-bok i rysk historia. De i InterloJcutören intagna fragmenten skulle just användas till detta ändamål. Hon talade ständigt om sitt »Alexandro-Konstantinska bibliotek». Hennes första samling hade dessutom i hennes tanke en mera allmän bestämmelse: hon ämnade sprida den öfver hela sitt rike och gaf sin moralkatekes en titel, som i våra dagar skulle göra lycka i Frankrike; hon kallade den: Medborgerlig elementar -lärdom. Hon uppfann hundra år i förväg vårt sekelsluts lekmannaundervisning. Hon skref därom till G-rimm : »Alla, som se detta, berömma det i högsta grad och säga, att det är nyttigt för de små och äfven för de stora. Jag börjar med att säga barnet midt i ansiktet, att det är en liten parfvel född spritt naken och som icke vet någonting, att alla småttingar födas så, att alla människor äro lika genom födseln, att de genom studier bli ofantligt olika hvarandra.» Hon omtalade icke utan stolthet, att inom fjorton dagar 20,000 exemplar af hennes samling sålts i Petersburg. Hon sökte för öfrigt tillägna sig alla de insikter, som möjligen'452

kunde leda till fullkomnande af hennes pedagogiska metod. Innan hon skref sin Instruktion för sina sonsöners uppfostran, kopierade hon egenhändigt den, som kung Fredrik Wilhelm af Preussen 1729 gifvit löjtnant von Bochow, då han anförtrodde honom den otuktade lärjunge, som sedan blef Fredrik II. Ar 1781 skickade Grimm henne Les conversations d'Émilie, och hon greps genast af beundran för denna bok, för de lärdomar hon däri fann och för författaren, som hon ännu ej kände. Hon skref till sin förtrogne: »Var god och bemöt författaren till Emilies samtal väl å mina vägnar; jag använder hans metod med den äldste af mina sonsöner, och det lyckas mycket bra.» Författaren var, som man vet, fru d'Epinay, och »Emilie» var en lefvande person, Emilie de Belsunce, fru d'Epinays dotterdotter, som hon uppfostrat. Det var början till det intresse Katarina hyste för denna familj, som för öfrigt längre fram blef den kejserlige förtrognes adoptivfamilj. Vi skola en annan gång återgå till detta ämne, då vi tala om kejsarinnans förhållande till sina korrespondenter.

Katarina var, som vi redan berättat, den bästa och kärleksfullaste farmor. Mellan 1780 och 1784 spelade hon verkligen för sina sonsöner en skollärarinnas roll och hade ofta, måhända vägledd af sin varma kärlek, förträffliga idéer beträffande deras uppfostran. Då Grimm undrade, hvad man skulle lära dem eller icke, svarade hon: »Hvad Alexander beträffar, skola vi öfverlämna honom åt sig själf. Hvarför skall ban tänka och veta precis som man har tänkt eller hvad man har vetat före honom? Att lära sig är icke svårt, men enligt min åsikt måste ett barns hufvud och intelligens vara utvecklade, innan man gör honom hufvudyr med misch-masch från det förflutna, och af detta miscbmasch måste man tänka ut hvad man skall bibringa honom. Herre Gud, hvad naturen icke gör kan ingen undervisning göra. men undervisningen kväfver ofta den naturliga begåfnin-gen.» Ännu två år därefter återkom hon till samma idé, som hon enligt sin vana öfverdref: »Det är någonting egendomligt djupt som spirar i denne bytings hufvud» (den blifvande kejsar Alexander I), »och därtill är han mycket gladlynt; också är jag mycket angelägen att icke tvingaKATARINA SOM PEDAGOG.

honom till något slags arbete: han gör hvad han vill, man hindrar honom blott från att göra sig själf och andra illa.»

Det finns också förträffliga saker i Instruktionen, som vi förut talat om och hvaraf Katarina till hvem som kom utdelade af de tryckta exemplar, som alltid lågo i packor på hennes skrifbord. Att följa och befrämja barnens fantasi under deras lekar, för att upptäcka deras böjelser; hindra dem från att bli lata till kropp och själ; väcka hos dem kärlek till nästan och deltagandets känsla; undvika att göra narr af dem; tvärtom, inge dem självförtroende; icke söka göra sig fruktad af dem, för att ej göra dem till pultroner: allt detta är förträffligt och vittnar om en mycket fin och säker psykologisk instinkt.

Olyckligtvis inträdde under loppet af år 1784 en katastrof, som afledde Katarina från de ömma och kloka omsorger hon slösade på de unga prinsarne, på hvilka enligt hennes åsikt (Paul räknades icke eller räknades endast som ett hinder och en fara) Rysslands framtid berodde. Och denna katastrof var Lanskojs död. Farmodern

och lärarinnan hade försvunnit. Det återstod endast en femtioårig kvinna, som begrät sin älskares död! Hon skulle dock snart trösta sig och återfå bela sin glädtighet. Men under de följande åren — Lanskojs efterträdare blef den vackre och ystre Mamonof — var det alldeles för mycket glädje, larm och dåraktig yrsel i Katarinas lif för att pedagogen inom henne skulle kunna göra sig hörd. En lärare efterträdde farmodern. Det var lyckligtvis La Harpe.

Kejsarinnans nit för nationens uppfostran svalnade betydligt från denna tid. Furst Dolgorukof försäkrar i sina memoarer, att han hos en sonson till grefve Peter Soltikof, som var guvernör i Moskwa, sett ett till den senare adresseradt bref från Katarina, hvari hon med anledning af ett folkskoleprojekt, som hon förkastat, skrifver följande: »Man bör ej ge det lägre folket några kunskaper; då de veta lika mycket som ni och jag, herr marskalk, vilja de ej längre lvda oss så som de lyda i dag.» Äktheten af detta bref förefaller misstänkt. Peter Soltikof dog 1773, och vid den tiden harmonierade Katarinas åsikter ingalunda med denna'454

så hänsynslöst uttalade officiella obskurantism. Men vi vilja ej påstå, att icke den tanke, hvilken man sålunda gifvit ett alltför tidigt datum, varit den sista tanken under de sista åren af den stora härskarinnans regering, åtminstone en tyst tanke, som motsvarade hennes ursinniga häftighet under kampen mot revolutionen. FJÄRDE BOKEN.

Katarina i hvardagslag,

FÖRSTA KAPITLET.

Hemlif.

i.

Vi skola försöka skildra en dag af den stora kejsarinnans af så trägna och omväxlande göromål upptagna lif, en vanlig dag, en af dem, då hennes hvardagslif gick sin jämna gång. Det är vinter, ungefär midt i hennes regering, t. ex. 1785, ett fredsår. Kejsarinnan bor i Zimnyi Dwariets, vinterpalatset. Hennes enskilda våning en trappa upp är icke särdeles stor. Då vi gå uppför lilla trappan, komma vi in i ett rum, där ett bord med skrifsaker väntar på sekreterarne och andra i hennes majestäts omedelbara tjänst anställda personer. Vi gå igenom detta rum och komma in i toalettrummet, hvars fönster vetta utåt slottsgården. Det är där kejsarinnan låter kamma sig inför en trång krets af förtrogna eller höga ämbetsmän, som ha tillträde till morgonaudienserna. Det är hennes majestäts lilla lever. Det finns ingen stor lever. Vi ha två dörrar framför oss; den ena leder till den s. k. Diamantsalen, den andra till sängkammaren. Sängkammaren står längst bort i förbindelse med'456

ett toalettrum och till vänster med ett arbetsrum, som har utgång till Spegelsalen och de andra mottagningsrummen.

Klockan är sex på morgonen. Det är den timme, då Katarina vaknar. Bredvid hennes säng står en korg med spetsprydda kuddar af skärt siden, där en hel familj små hundar sofver, Katarinas oskiljaktiga följeslagare. Det är engelska vindthundar. Doktor Dimsdale, som kejsarinnan 1770 efterskickade från London för att låta vaccinera sig af honom, skänkte henne ett par af dessa djur. De ha sedan ynglat af sig till den grad, att deras afkomlingar finnas i alla aristokratiska hus i Petersburg. Kejsarinnan har alltid ett halft dussin med sig, ibland ännu flera. Då slottets ringare ringt sex, inträder Marja Sawischna Pjerekusihina, hennes majestäts första kammarjungfru, i sängkammaren. Förr kallade Katarina ej någon till sig vid dagens början; hon steg upp ensam och tände själf sin brasa om vintern. Åren ha ändrat denna vana, och i dag dröjer hennes majestät att slå upp ögonen. Hon har lagt sig kvällen förut mindre tidigt än annars. Ett intressant samtal har hållit henne kvar i Eremitaget till öfver tio. Marja Sawischna går helt ogeneradt till en divan midt emot kejsarinnans säng, sträcker ut sig där och passar på tillfället att ta sig ännu en liten lur. Men nu sätter kejsarinnan sig upp i sängen. Hon stiger upp. Det är hon, som om ett ögonblick väcker den redan insomnade Marja. Fort, till toalettrummet! Litet ljumt vatten att skölja

munnen med och litet is att gnida ansiktet med, det är allt hvad hennes majestät för tillfället behöfver. Men hvar är Katarina Iwanowna, kalmuckflickan, som skall hålla morgontoalettens små förnödenheter i beredskap? Alltid kommer Katarina Iwanowna för sent! Klockan är ju redan en kvart öfver sex! Kejsarinnan blir otålig och stampar i golfvet. Nå, där kommer hon ändtligen; nu må hon akta sig för hennes majestäts vrede! Katarina har hastigt tagit vattenkannan af förgylldt silfver ur tjänarinnans händer, och i det hon skyndsamt tvättar sig, apostroferar hon den lata flickan:

»Hvad tänker du på, Katarina Iwanowna? Tror du, att detta kan bära sig i längden? En dag skall du lämna min tjänst och gifta dig, och din man kommer inte att likna

mig, det kan du vara säker på, han blir långt mera pockande. Tänk på din framtid, Katarina Iwanowna!»

Det är alltsamman, och det kommer att upprepas i morgon. Härskarinnan går emellertid hastigt ut i sitt arbetsrum, följd af sina hundar, som ända till nu legat kvar på sin mjuka bädd. Det är frukostdags. Kaffet är serveradt, nå, det är bra. Men är det tillräckligt starkt? Ett skålpund går åt till fem koppar, så vill kejsarinnan ha det. En dag, då en af hennes sekreterare, en viss Kosmin, kom för att hämta order, var han alldeles blåfrusen. Kejsarinnan ringde. »En kopp kaffe åt den här stackaren, som hackar tänderna!» Hon vill, att han skall tömma den ångande drycken i ett drag. Men hvad nu då, han mår ju illa, han får hjärtklappning! Nåja, man har ju också gifvit honom af det kaffe, som är tillagadt åt hennes majestät och som ingen annan än hon kan förtära. Man visste icke, att kaffet var åt sekreteraren, man trodde icke, att hennes majestät ville dela sin måltid med en simpel tschinownik som han. Vanligen delar Katarina endast sin frukost med sina hundar. Det kejserliga kaffet tycka de inte om, men det finns tjock grädde, skorpor och socker. Allt sockret går åt, skorporna också.

Nu har hennes majestät ej längre behof af någon. Om hennes hundar vilja lufta på sig, skall hon själf öppna dörren för dem. Hon önskar vara ensam och ostörd med sitt arbete eller sin korrespondens, till klockan nio. Men hvar är hennes favoritsnusdosa, den som alltid skall stå på hennes arbetsbord? Locket prydes af ett porträtt af Peter den store, som skall påminna henne om, att hon skall bemöda sig att fortsätta den store tsarens verk. Katarina snusar mycket. Men hon bär aldrig snus på sig. Det måste finnas sådant till hands i alla vrår af hennes palats. Hon använder endast ett slags tobak, som odlas för hennes räkning i trädgården vid Tsarskoje-Sjelo. Då hon skrifver, måste hon nästan oupphörligt snusa. Hon ringer. »Var god,» säger hon till en kammartjänare, som inträder, »och gå efter min snusdosa.» — »Var god» ... »Får jag besvära med att» ... äro de uttryck hon använder till sina tjänare, äfven de ringaste.

Då klockan slår nio, går Katarina åter in i sin sängkammare. Där tar hon emot de funktionärer, som komma'

för att ta emot förhållningsorder. Polismästaren inträder först. Hennes majestät är nu klädd i en hvit morgonrock och en mössa af hvitt crëpe, som råkat komma på sned under arbetets ifver. Hennes hy är frisk, ögonen klara, men för att kunna läsa de papper, som föreläggas henne till underskrift, tar hon på sig glasögon.

»Ni, Gribofski, behöfver inte de här grejorna,» säger hon till sin sekreterare. »Hur gammal är ni?»

»Tjugusex år.»

»Ni har inte som jag hunnit förstöra edra ögon i rikets tjänst.»

Då Gribofski inträder, bugar han sig mycket djupt. Kejsarinnan svarar med en lätt böjning på hufvudet, hvarefter hon med ett älskvärdt leende räcker sekreteraren handen. Gribofski lägger märke till, att det fattas en framtand i härskarinnans för öfrigt välförsedda mun. Han böjer sig för att kyssa den hvita och feta kejserliga handen och känner en tryckning af denna höga band, medan den sedvanliga uppmaningen: »Tag plats», anmodar honom att börja sitt arbete — ett ofta afbrutet arbete. Ministrarne, generalerna, de höga funktionärerna, hvilka man beviljat audiens, låta anmäla sig, och kejsarinnan besparar dem ofta obehaget att vänta. Nu införes general Suworof. Utan att se på härskarinnan gör han med sina automatiska militärsteg en svängning till höger, där en ständigt

brinnande lampa lyser i en vrå framför bilden af Vår fru af Kasan. Han stannar framför ikonen, knäfaller tre gånger och berör golfvet med pannan. Sedan denna ceremoni är fullbordad, gör han plötsligt helt om som under en exercis, går fram några steg och gör ett fjärde knäfall vid kejsarinnans fötter.

»Nej, för all del... blygs ni inte?» mumlar hon. Hon bjuder honom sitta ner, gör honom ett par spörsmål, hvilka han besvarar i samma ton som en soldat besvarar sin korporals frågor, och efter ett par minuter får han gå. Andra personer aflösa honom. Men plötsligt hviskar man ett par ord i kejsarinnans öra, hon böjer på hufvudet, och alla aflägsna sig; det är ordinarie favoriten, Patjomkin, Lanskoj eller Mamonof, som ber om företräde. För honom är hennes majestät alltid visibel, och då han visar sig, försvinna alla andra.

Detta fortgår ända till klockan tolf, till klockan ett längre fram, då middagstimmen blifvit framflyttad från ett till tu. Sedan kejsarinnan afskedat sin sekreterare, beger hon sig till sitt inre toalettrum, där hon gör fullständig toalett och låter koaffera sig af sin gamle hårfrisör Kozlof. Hennes dräkt, utom på galadagar, är ytterst enkel: en öppen, vid klädning »à la moldavie» med dubbla ärmar: de undre af lätt tyg, veckade kring handleden, och de öfre mycket långa af samma tyg som kjolen och uppfästade nedanför ryggen. Klädningen är af violett eller grått siden; inga smycken, inga emblem af hennes höga rang; bekväma, mycket lågklackade skor. Endast beträffande koaffyren visar Katarina någon behagsjuka: hon låter kamma upp håret bak, och fram lämnar det hela pannan fri; hon vill kanske visa, huru hög den är. Hennes hår är tjockt och mycket långt; då hon sitter vid sitt toalettbord, räcker det till golfvet. På festdagar kröner ett diadem dess konstnärliga byggnad, som uppförts af Kozlofs skickliga händer, men då utbytes siden-klädningen mot en af högröd sammet, och den sålunda förändrade dräkten, som dock i det närmaste bibehåller samma bekväma snitt, kallas »den ryska dräkten». Den är obligatorisk hofdräkt, men utgör en bitter uppoffring för de unga damerna, som äro förtviflade öfver att ej få kläda sig efter parisermode.

Sedan de första påklädningsbestyren äro fullbordade, går Katarina ut i sitt officiella toalettrum, där man klär henne färdig. Det är le petit lever. Antalet af dem, som ha privilegiet att vara närvarande därvid, är inskränkt, men det oaktadt är rummet fullt. Först och främst äro kejsarinnans sonbarn där, de föras alltid dit in i detta ögonblick; vidare ordinarie favoriten och några förtrogna vänner som t. ex. Leo Narischkin. Dessutom hofnarren, som är en mycket klok människa; Matrena Danilewna innehar denna befattning, men hon är på samma gång nyhetskrämerska. Hon roar kejsarinnan med sitt skämt, och Katarina blir genom henne underkunnig om allt hvad som säges vid hofvet och i staden, om de rykten, som satts i omlopp sedan gårdagen, ja, till och med om de bäst förvarade familjehemligheter. Matrena Danilewna har ögon och öron med sig öfverallt'

och har utmärkta polisanlag. En dag for hon ut inför kejsarinnan mot Ryleief, chefen för den kejserliga polisen. Katarina kallar denne till sig och ger honom vänligt det rådet att skicka gödda höns och gäss till Matrena Danilewna, som lär önska sig sådana, för att värdigt kunna fira Prasdnik (påsk). En vecka går. »Nå, Ryleief?» frågar kejsarinnan pratmakerskan, som är i farteu med att rabbla upp sina nyheter. Matrena Danilewna utgjuter sig i en ström af loford om ämbetsmannen, som hon för åtta dagar sedan förtalade af all makt. »Aha,» afbryter Katarina. »Jag förstår, hur det är: han har skickat dig höns och gäss.»

Men nu sitter kejsarinnan framför sin toalett, en präktig möbel af massivt guld. Hennes fyra kammarjungfrur fjäska omkring henne. Det är fyra gamla mör, som hon behållit i sin tjänst sedan sin tronbestigning och som, liksom hon själf, ha kärleksåren bakom sig. De ha för öfrigt alltid varit mycket fula. En af dem, Marja Stjepanowna Alexejewna, sminkar sig tjockt. Alla äro ryskor. Katarina har endast ryska tjänare; detta exempel ha hennes undersåtar ej följt till våra dagar. Marja Stjepanowna räcker härskarinnan en isbit, hvarmed hon ännu en gång offentligt gnider sina kinder, för att bevisa, att hon själf ej använder de konstgrepp, som hennes kammarjungfru begagnar; gamla Pala-kutschi sätter på hennes hår en liten crëpemössa, de bägge systrarna Zwieref räcka henne några knappnålar, och hennes majestäts toalett är fullbordad. Ceremonien har sammanlagdt räckt i tio minuter, hvarunder Katarina riktat några ord till en och annan af de närvarande.

Nu till bords. Ända till det svenska kriget intog hennes majestät sin middag klockan ett. Men då var Katarina så

öfverhopad af göromål, att middagen måste framflyttas, och klockan tre blef sedan den ordinarie middagstimmen. I hvardagslag har hennes majestät vanligen ett halftjog gäster vid sitt bord: först och främst den ordinarie favoriten, som alltid är självskrifven; vidare några förtrogna vänner: grefve Rasumofski, fältmarskalken furst Galitzin, furst Patjomkin, grefven af Anhalt, de bägge bröderna Narischkin, tjänstgörande generaladjutanten grefve Tschernischof, grefve Strogonof, furst Bairatinski, grefvinnan Bruce, grefvinnanHEMLIF.

461

Branicka. furstinnan Daschkof och under de sista regeringsåren: tjänstgörande generaladjutanten Passek, grefve Stro-gonof, hoffröken Protassof, vice amiral Ribas, generalguvernören öfver de polska provinserna Tutolmin och två af de franska emigranterna, grefve Esterhazj och markis de Lambert. Middagen räcker i ungefär en timme. Mycket enkla rätter. Katarina har i det afseendet ingen förfinad smak. Hennes favoriträtt är kokt oxkött med saltgurkor. Krusbärssaft och vatten är hennes dryck. Längre fram dricker hon enligt läkarnes föreskrift ett glas madeira eller rhenskt. Till dessert litet frukt, vanligen äpplen eller körsbär. Bland hennes kockar finnes en, som lagar ohyggligt dålig mat. År ha gått, utan att hon märkt det. Då man gör henne uppmärksam därpå, vägrar hon att afskeda honom; han har varit för länge i hennes hus, säger hon. Hon tar blott reda på, hvilken dag hans tjänstgöring börjar, cch säger då, i det hon sätter sig till bords: »Mina damer och herrar, vi måste vara tåliga, nu ha vi en fastevecka framför oss.»

Två gånger i veckan, fredag och lördag, äter hennes majestät icke kött, och då har hon endast två eller tre personer vid sitt bord.

Tilläggas bör, att hennes gäster ej behöfva lämna palatsets område för att få bättre kost. Hennes majestäts mathållning är ganska tarflig, och Katarina är noga med, att den ej skall kosta mycket; men de respektive tafliarna hos favoriten Subof, hans beskyddare grefve N. I. Soltikof och grefvinnan Branicka, Patjomkins nièce, hvilka alla tre betalas ur den kejserliga kassan, sluka 1792 400 rubler (2,000 francs) om dagen, oberäknadt dryckesvarorna, hvilka med te, kaffe och choklad uppgå till 200 rubler om dagen.

Efter middagen en kort stunds samtal, hvarefter alla dra sig tillbaka. Katarina tar sin tapisseribåge, ett arbete, hvari hon är mycket skicklig, och Betzki läser högt för henne. Då Betzki blir äldre och börjar se illa, utnämner hon ingen i hans ställe; hon läser själf med tillhjälp af glasögon. Så förflyter en timme, hvarefter hennes sekreterare anmäles; två gånger i veckan kommer han med posten, som genast expedieras. De andra dagarna är det återigen'462

KEJSARINNAN.

tjänstemän, som aflösa hvarandra, inlämna rapporter och begära instruktioner. Kejsarinnan har nu ofta hos sig sina barnbarn, med hvilka hon leker på de lediga stunderna mellan statsaffärerna. Kloekan slår fyra, och hon har gjort sig väl förtjänt af den hvila och förströelse hon nu unnar sig. Genom det långa galleri, som förenar Yinterpalatset med Eremitaget, beger hon sig till denna sin käraste vistelseort. Lanskoj eller Mamonof eller Subof följa henne dit. Hon betraktar sina nya samlingar, öfvervakar deras ordnande, spelar ett parti biljard och roar sig ibland med att svarfva elfenben. Klockan är sex, det är dags att återvända till sällskapsrummen, där mottagning skall äga rum. Katarina vandrar långsamt omkring i salongerna, säger några älskvärda ord här och där och sätter sig sedan till sitt spelbord. Hon spelar whist à 10 rubler robberten, rocambole, piquet eller boston. Alltid mycket låg insats. Hennes vanliga medspelare äro: grefve Kasumofski, fältmarskalken grefve Tschernischof, fältmarskalken furst Galitzin, grefve Bruce, grefve Strogonof, furst Orlof, furst Wjasemski och de utländska ministrarne. Katarina ger företräde åt de bägge första, emedan de spela med eftertanke och ej lägga an på att låta henne vinna. Själf uppbjuder hon hela sin skicklighet-Kammarherre Tschertkof, som hon stundom väljer till motspelare, blir regelbundet ond, förebrår sin härskarinna, att hon spelar galet, och ibland slår ban korten i bordet midtför hennes majestät. Hon blir aldrig stött, försvarar sitt spelsätt så godt hon kan och tar de omkringstående till skiljedomare. En dag vädjar hon till två franska emigranter, som se på spelet.

»Snygga domare!» utbrister Tschertkof. »De ha bedragit sin egen kung!»

Den gången befaller Katarina den ondsinte och taktlöse spelaren att tiga. Som man ser, bar hon mycket svårt för att vid sitt hof bibehålla den ton, som borde vara rådande där. En annan gång, då bon spelar whist med grefve Strogonof, general Ararof och grefve Stackelberg, förlorar Strogonof oupphörligt. Till sist står han ej ut längre, glömmer all konvenans, reser sig häftigt, öfverger partiet, innanHEMLIF.

det är slut, går af och an i den stora Diamantsalen, eldröd i synen, och ger med hes röst fritt lopp åt sin harm:

»Alla mina pengar stryka med! Er gör det ingenting att förlora... men mig ? Jag står snart på bar backe!»

Ararof, som tycker, att detta går för långt, vill ingripa, men Katarina hejdar honom.

»Låt honom hållas. I femtio år har han gått på så där. Ni lär inte kunna förändra honom, och inte jag heller.»

Spelet slutar alltid klockan tio. Då drar hennes majestät sig tillbaka. Det är ingen supé utom på mottagningsdagarna, och till och med då sätter Katarina sig endast till bords för syns skull. Då hon kommit in i sin privatvåning, går hon genast in i sin sängkammare, dricker ett stort glas kokt vatten och går till sängs. Hennes dag är slut.

2.

Detta är ju ett mycket lugnt lif, och den skildring vi nu gifvit öfverensstämmer kanske föga med de helt olika taflor, som de — det måste erkännas, högst trovärdiga — legenderna upprullat. Vi ha emellertid bemödat oss att rådfråga de bästa källor; men det finnes en helt naturlig förklaring på den olikhet, som härvidlag förefinnes mellan historien och legenden. Den senare bar å ena sidan hämtat sin inspiration från en verkligen klandervärd sida af kejsarinnans privatlif, hvarom vi längre fram skola tala; å andra sidan har den särskildt fäst sig vid vissa perioder af utsväfningar, hvilka dock endast voro tillfälliga och öfvergående i den stora kejsarinnans historia, t. ex. tiden efter hennes stora kris af förtviflan strax efter Lanskojs död. Katarinas hvardagslif framstår i en helt annan dager, och om man vill breda en slöja öfver vissa nöjen, som för öfrigt aldrig på något varaktigare sätt stört den harmoniska jämvikten mellan hennes förmögenheter eller det klokt uppgjorda schemat för hennes arbeten, voro hennes öfriga förströelser i högsta grad fredliga och oskyldiga. De, som föreställt sig hennes lif som en ständig orgie, skulle få svårt att peka på ett bestämdt faktum som stöd för denna upp-'464

fattning. Historien är ej i stånd att inregistrera ett enda sådant. Men är historien väl underrättad? Kejsarinnans privatiif hade en mer eller mindre uppbygglig utansida, men gömde sig ej skandalösa saker därunder? I Petersburg och Tsarskoje-Sjelos palats, i Eremitagets våningar funnos kanske mörka vrår, där förströelser, som sky dagens ljus, gömde sig? Vi tro det icke, af skäl, som lika mycket grunda sig på Katarinas karakter som på själfva det sätt, hvarpå hennes hemlif var inrättadt: i ett visst afseende var det visserligen skandalöst, men det var en officiell, cyniskt och frimodigt -erkänd skandal. Kejsarinnan åtog sig för öfrigt själf att ge — icke i ord, men i handling — en lysande dementi åt de vanhedrande beskyllningar, som under hennes lifstid angrepo hennes rykte. Engelsmannen Harris skref i januari 1779: »Kejsarinnan blef med hvarje dag allt mera regellös och utsväfvande, och hennes societet består af hofvets lägsta dragg; kejsarinnans hälsa har alldeles säkert lidit af det lif hon för.» Men om Foreign Office drog den slutsatsen, att kejsarinnan, »utmattad af utsväfningar», endast hade kort tid kvar att lefva, fick hela Europa snart, till sin egen nackdel, veta af, att Katarina ännu var vid lif och frisk till kropp och själ. Hon har aldrig mått bättre, kroppsligt och andligt, än vid denna tid.

Katarina var visserligen lättfärdig, till och med utsväfvande, men det fanns ingenting af en bacchant hos henne. Hon var omättlig i sin kärlek, liksom i sin ärelystnad, men hon lät både sin kärlek och sin ärelystnad foga sig efter vissa konvenansregler, hvaremot hon aldrig bröt. Gunstlingarne ha upptagit stor plats i hennes palats och i hela den materiella, moraliska, till och med politiska ekonomien i hennes lif; men suveränen har alltid bibehållit sin plats, ja, till och med, huru besynnerligt det än må låta, den stilla och blida kvinnan, hemmets genius, har ingenting förlorat af sin värdighet.

Katarina var ofantligt förtjust i barn och tyckte om att leka med dem. Det var ett af hennes käraste tidsfördrif. I ett bref till Iwan Tschernischof 1769 skildrar hon sig själf och det sällskap, med hvilket hon vanligen tillbragte sina lediga stunder; vi se henne, Gregor Orlof, grefve RasumofskiHEMLIF.

och Zahar Tschernischof, Iwans bror, leka och rasa med lille Markof, som kejsarinnan nyss adopterat, rulla sig på golfvet, göra tusen galenskaper och skratta så att tårarna rinna. Lille Markof, som då var sex år, ersattes sedan af amiral Ribeaupierres son. Denne är svår att tina upp, han har fått alla möjliga hemska idéer i sitt lilla hufvud, bland annat, att man endast kallat honom till palatset för att hugga hufvudet af honom. Men Katarina får honom slutligen att känna sig hemmastadd. Hon klipper ut gubbar åt honom, gör leksaker åt honom. En dag rycker hon ett band ur sin krage för att få tömmar till ett ekipage, som hon klippt åt honom af en bit papp. Hon behåller honom hos sig i timtal, skickar bort honom, då man söker henne i statsaffärer, men hämtar honom sedan tillbaka igen; vid fem års ålder gör hon honom till officer vid sitt garde. Han är för öfrigt icke den ende, som åtnjuter den förmånen: två små gossar Galitziti, fyra af Patjomkins brorsonsöner, en son till fältmarskalken grefve Soltikof, som sedan åtföljde Napoleon till Elba, och den unge Valentin Esterhazy erhöllo samma ynnestbevis. Lille Bibeaupierre växer upp i hennes majestäts våning, ända tills han är elfva år. Då hon vid den tiden sänder honom ifrån sig, vill Katarina, att han skall skrifva till henne, och hon besvarar egenhändigt ett bref han till-skrifver henne. Men hennes bref är så fullt af öfverkors-ningar — den gången hade hon ej gjort sig besvär att göra om sitt arbete — att hon låter skrifva om det af sin sekreterare Popof, som längre fram lämnar adressaten originalet.

I sina Minnen talar ßibeaupierre äfven om ett porträtt af Katarina, som han fått vid nio års ålder. Kejsarinnan frågade honom då, om han redan ägde ett sådant, och då han skakade på hufvudet med bedröfvad min, utbrast hon:

»Och du säger, att du håller af mig!»

Hon skickade genast efter ett af sina porträtt, och gossen ville strax föra det med sig hem. Man lät en hofvagn köra fram. Han placerade med allvarlig min porträttet inuti vagnen och satte sig själf på kuskbocken. Detta drag gjorde Katarina alldeles förtjust.

Lille Ribeaupierres plats vid hofvet var föremål för mycken afund, och då han lämnade den, fikade många efter

att bli hans efterträdare. Subof försökte föra in lille Valentin Esterhazy. Men kejsarinnan märkte snart, att den nykomne endast upprepade för henne mer eller mindre väl inlärda läxor. Han omtalade hjärtskärande detaljer om den nöd, som rådde i hans fädernehem, och beklagade sig öfver att endast ha skjortor af groft lärft. En dag hände det honom, att han lät ett opassande naturljud undslippa sig.

»Ändtligen,» utbrast Katarina, »har jag hört något naturligt. »

Lille Valentin gjorde ej samma lycka som sina företrädare.

Näst efter barnen — vi våga ej säga före dem, men det vore kanske riktigare — spela hundar och djur i allmänhet en viktig roll i Katarinas hvardagslif. Sir Tom Andersons familj är säkerligen af alla rikets familjer den, hvars ställning vid hofvet är solidast grundad. En förteckning på den förekommer i ett bref från kejsarinnan:

»I spetsen står rasens öfverhufvud, sir Tom Anderson, hans maka, hertiginnan Anderson, deras barn: den unga hertiginnan Anderson, monsieur Anderson och Tom Thomson; den senare har slagit sig ner i Moskwa under skydd af furst Wolkonski, stadens generalguvernör. Utom dessa, hvilkas anseende är stadgadt, finnas också fyra eller fem ynglingar, som äro ofantligt lofvande och som uppfostras i de finaste hus i Moskwa och Petersburg, som t. ex. furst Orlofs, herrarne Narischkins och furst Tufiakins. Sir Tom Anderson är i andra giftet förmäld med mademoiselle Mimi, som sedan dess har antagit namnet Mimi Anderson. Men ännu ha de ingen afkomma. Utom

dessa legitima äktenskap (man måste ju omtala ett folks fel så väl som deras dygder, då man skrifver deras historia), har herr Tom haft flera illegitima förbindelser: storfurstinnan har flera vackra tikar, som vållat honom hjärtekval, men ännu så länge känner man ej till några bastarder af honom, och det ser ut, som om det ej funnes några; det är förtal, hvad man än må säga.»

I ett annat bref, där Katarina för sin förtrogne omtalar sin sorg öfver Pauls första gemåls, storfurstinnans, död,HEMLIF.

finna vi följande passage, som på detta ställe gör en besynnerlig effekt:

»Jag har alltid tyckt om djur; de ha mycket mera förstånd än man tilltror dem, och om något djur haft rättighet att tala, så är det sir Tom Anderson. Han tycker om sällskap, i synnerhet sin egen familj. I hvarje kull väljer han ut de mest begåfvade och har roligt med dem. Han uppfostrar dem, låter dem antaga sina seder och vanor; under fult väder, då alla hundar helst vilja sofva, fastar han och hindrar dem, som äro mindre erfarna än han, från att äta. Om de det oaktadt skaffa sig ondt i magen och han ser dem kräkas, brummar han och grälar på dem. Om han hittar på något, som kan roa dem, underrättar han dem, om han träffar på något gräs, som passar för deras tillstånd, för han dem till platsen, där det växer. Allt detta har jag sett hundra gånger med mina egna ögon.»

Och längre ner:

»Ert bref n:o 29 (Katarina använder för sin korrespondens med Grimm ett numreringssystem, som är alldeles nödvändigt för att hon ej skall begå misstag) kom två dagar efter edra handskar (Grimm uträttar också kommissioner åt hennes majestät), hvilka, allt sedan de burits in i mitt rum, ha legat på en stor turkisk soffa, där de oändligt roat sir Tom Andersons barnbarn och i synnerhet lady Anderson, som är ett litet underverk på fem månader, och vid den åldern förenar hon hos sig alla dygder och alla fel hos sin berömda ras. Hon sliter redan sönder allt hvad hon kommer öfver, rusar fram och biter alla, som komma in i mitt rum, i benen, jagar fåglar, flugor, hjortar och andra djur fyra gånger större än hon och ställer ensam till mera oväsen än hennes bröder, systrar, tant, föräldrar, farfar och farfars far tillsammans. Hon är en nyttig och nödvändig möbel i ett rum, ty hon bemäktigar sig alla onödiga saker, som man skulle ha kunnat bära ut utan att rubba den vanliga gången i mitt lif.»

Men Katarina har ej nog af hundarna. Ar 1785 förälskar hon sig i en hvit ekorre, som hon själf uppföder och matar med nötter och ungefär samtidigt skaffar hon sig en apa, hvars täcka och muntra upptåg hon ofta prisar. »Jag'468

måste berätta för er,» skrifver bon till Grimm, »om huru förvånad prins Henrik (preussiske kungens bror) blef en dag, då furst Patjomkin släppte ut i rummet en apa, med hvilken jag började leka i stället för att fortsätta en fin konversation, som vi hade började. Han spärrade upp ögonen, men det hjälpte icke, apans skälmstycken segrade.» Samtidigt äger hon också en katt, present af furst Patjomkin: »mera katt än någon annan katt, glad, kvick, icke envis». Hon har fått denna present i utbyte mot en Sèvres-servis, som hon låtit göra åt sin favorit under uppgift att det var åt henne själf, »för att den skulle bli vackrare». Familjen Anderson förlorar icke sina rättigheter för det: »Ni får ursäkta mig,» skrifver kejsarinnan i ett af sina bref, »om bela den föregående sidan är illa skrifven; jag är i detta ögonblick ytterst besvärad af en viss ung och vacker Zemire, som af hela Tomfamiljen är den, som är mest påträngande och som går ända därhän i sina pretentioner att hålla tassarna på mitt papper.»

Följande är ett utdrag ur fru Vigée-Lebruns Minnen: »Då kejsarinnan återvändt till staden, såg jag henne hvarje morgon öppna ett fönster och kasta ut bröd till hundratals kråkor, som dagligen på bestämd tid kommo för att få sin ranson. Om kvällarna vid tiotiden, då hennes salonger voro upplysta, såg jag henne tillsammans med sina barnbarn och några af hoffolket leka ;budi budi benne' och 'kurra-gömma.»

Fru Vigée-Lebrun bodde under sin vistelse i Petersburg i ett hus midt emot det kejserliga palatset. Obekymrad om lokalfärgen har legenden sedermera förvandlat de svarta fåglar, som den kejserliga banden sålunda matade,

till dufvor, men allt detta, som legenden eller historien meddelar oss om Katarinas tycken eller vanor, påminner det på minsta sätt om en Messalina? Det tvifvel vi ofvan uttalat, stärkes ytterligare. Hvad vi kunna veta om det inre lifvet i ett palats, där Katarina bodde i sällskap med en Orlof eller en Patjomkin, är det verkligen hela sanningen, den sanna sanningen, som italienarne säga? Tviflet är historikerns första dygd, det få vi icke glömma. Katarina var, som sagdt, ingen hycklerska; hon lefde i stora ljusa dagen, och honHEMLIF.

var nog stolt eller oblyg att ej söka hemlighetsfullbet och misstänka klander ens på de områden, där vår vördnad och vår beundran nödvändigt måste lämna henne i sticket.

3.

Till det yttre erbjöd kejsarinnans lif föga ämne till skvaller, välvilligt eller ej. Oberäknadt de långa resor, som bildade epok i hennes historia, stängde hon gärna in sig i sina stora och luxuösa residens. Ibland under karnevalen, en vacker, solig dag, ser man henne företaga längre promenader. Då far hon ut med sin vanliga omgifning i tre stora slädar, dragna af tio eller tolf hästar. Vid hvar och en af dessa slädar fäster man baktill med rep ett dussin mindre, där hofvets herrar och damer äro instoppade huller om buller, och denna besynnerliga cortège ger sig nu af i galopp. Man far och äter middag i Tschesmépalatset nära hufvudstaden, man far öfver Newa till Gorbilewo, en kejserlig villa, där det finns rutschbanor, och man superar i Taurispalatset. Under en af dessa utflykter kommer Katarina, sedan hon ätit middag och återtagit sin plats i en af dé stora slädarna, där hon sitter ensam, på den idén att fråga stallmästaren, om de medföljande kuskarne och lakejerna också ha ätit. Vid stallmästarens nekande svar stiger hon ur släden. »Folket behöfver middagsmat liksom vi», säger hon. Och som det ej finns någon mat i ordning åt dem, väntar hon tåligt, tills den blifvit anrättad och de stackars tjänarnes hunger stillad.

Men dessa utflykter äro sällsynta. Tsarinnan tycker ej om att visa sig för ofta utom sitt palats och den dekorativa omgifningen där; hon är rädd att minska sin nimbus som afgud. En dag har hon haft ondt i hufvudet, men blifvit bättre efter en promenad i fria luften; dagen därpå kommer det onda tillbaka, och man föreslår henne att göra om promenaden. »Hvad skulle folket säga,» svarar hon, »om det såg mig ute på gatan två dagar å rad?» Två gånger under vinterns lopp går hon på maskerad. De, som hon inbjuder att vara henne följaktiga, erhålla dräkter och masker'470

på hofvet. Vid dessa tillfällen åker Katarina vanligen ej i sitt eget ekipage, för att bättre behålla sitt inkognito. Hon kläder sig också gärna till karl och roar sig med att kurtisera vackra damer, hvilkas nyfikenhet hon lyckas leda på villospår. Hennes litet grofva röst passar till denna förklädnad. En af dem, hvilkas fantasi hon satt i lågor genom att drifva sin inbillade eröfring mycket långt, fastnar så i snaran, att hon slutligen rycker masken af den hemlighetsfulle kavaljeren. Katarina blir mycket förargad, men inskränker sig till att förebrå den allt för eldfängda skönheten, att hon brutit mot skick och bruk vid dylika tillfällen.

Hon tar ej gärna emot inbjudningar. Den praktälskande fursten af Tauris, grefve Rasumofski, fältmarskalken furst Gralitzin, de bägge herrarne Narischkin, grefvinnan Bruce och fru Batjuschkin äro nästan de enda personer, som stundom ha den äran att ha henne till gäst. Men oftast låter hon ej anmäla sig och njuter af den förvirring, som hennes oväntade ankomst framkallar.

Om våren utbyter hon vinterpalatset mot slottet Tauris, sedan hon köpt denna af Patjomkin uppbyggda praktfulla bostad af den mäktige favoriten. Hon flyttar vanligen dit Palmsöndagen och firar påsken där. Hon stannar där till i maj, då hon beger sig till det skuggiga Tsarskoje-Sjelo. Detta lustslott, som hon skapat och som efterträdt Peterhof och Oranienbaum, vid hvilka residens allt för hemska minnen äro fästa, är det ställe, där hon trifs bäst. Där är det slut med alla mottagningar, hofceremonier och tråkiga audienser. Till och med statsaffärerna äro där uppskjutna eller åtminstone inskränkta till det minsta möjliga. Kejsarinnan stiger upp klockan sex eller sju och börjar sin dag med en promenad. Lätt klädd, med en käpp i handen, genomströf-var hon sina trädgårdar. Endast

den trogna Pjerekusihina, en kammartjänare och en pikör åtfölja henne. Men familjen Anderson är naturligtvis också med, och tsarinnans annalkande tillkännages redan på långt håll af det glada skallet från hundarna, som tumla om framför henne på gräsmattorna. Katarina sysslar lidelsefullt med trädgårdsskötsel, och plantomanien, som hon kallar denna böjelse, täflar medHEMLIF.

byggnadsvurmen om hennes ynnest. I det afseendet följer hon för öfrigt endast tidens mod.

»Jag älskar nu ända till galenskap,» skrifver hon 1772, »trädgårdar à l'anglaise, krokiga linier, svaga sluttningar, dammar fasonerade som sjöar, ögrupper på fastlandet, och jag hyser ett djupt förakt för raka linier. Jag hatar fontäner, som göra våld på vattnet för att tvinga det att ta sitt lopp emot naturen; med ett ord, i min plantomani är anglomanien förhärskande». Fem år därefter skrifver hon: »Jag gör ofta mina trädgårdsmästare ursinniga, och mer än en tysk trädgårdsmästare har sagt till mig: 'Aber mein Gott, was wird das tcerden!' Jag har funnit, att de flesta endast äro slentrian dyrkande pedanter: de afvikelser från slentrianen, som jag föreslår dem, göra dem utom sig, och då jag ser, att rutinen helt och hållet behärskar dem, använder jag första bästa läraktiga trädgårdsdräng jag har till hands. Ingen skrattar så mycket åt min plantomani som grefve Or] of. Han observerar mig, han härmar mig, men då han går, ber ban mig ta hand om hans trädgård i sommar, och i år är det jag, som där skall göra galenskaper på mitt manér. Hans ägor ligga tätt intill mina; jag är helt stolt •öfver, att han har erkänt min förmåga som trädgårdsmästare.»

Tsarskojes trädgårdar äro öppna för allmänheten. En dag, då Katarina sitter på en bänk med Pjerekusihina, ser hon en man gå förbi, en herre från Petersburg, som, då han får se de bägge gummorna och ej känner igen kejsarinnan, kastar en föraktfull blick på dem och fortsätter sin väg visslande. Pjerekusihina blir förargad, med Katarina tillrättavisar henne: »Än sedan, Marja Sawischna? För tjugu år sedan skulle detta inte ha händt oss; vi ha åldrats, det är alltså vårt fel.»

Sedan promenaden är slutad klockan nio, sätter kejsarinnan sig till sitt arbete, och ända till klockan sex på kvällen förflyter dagen ungefär på samma sätt som i staden, utom att det kommer färre ämbetsmän och folk med tråkiga pappersluntor och att omgifningen är fåtaligare. Vid bordet visa sig stundom ett par gäster från hufvudstaden. Klockan sex ny promenad, denna gång i talrikare sällskap,'472

men under den fullständigaste tvångsfrihet. Kejsarinnan ser på, huru hennes barnbarn leka kungarike, och grefve Kasumofski afdömer tvistigheterna. Om det regnar, samlar Katarina sällskapet i det beryktade glasinklädda kolonngalleriet, där det finns byster af antikens och den nyare tidens store män, för hvilka hon hyser en särskild beundran.

De utländska ministrarne få ibland deltaga i det kejserliga sommarnöjets förlustelser. Grefve de Ségur, hvilken denna ära vederfors, berättar på följande sätt sina minnen: »Katarina II hade den utomordentliga godheten att själf visa mig allt skönt i detta praktfulla lustslott, hvars klara vatten, svala lundar, eleganta paviljonger, ädla arkitektur, dyrbara möbler och skåp inlagda med porfyr, lapislazuli och malakit hade en sagolik prägel och påminde de beundrande resenärerna om Armidas palats och trädgårdar. Den fullständiga friheten, den glädtiga konversationen, frånvaron af all ledsnad och af allt tvång skulle kunnat — om jag vändt bort mina blickar från det imponerande majestätet hos Tsarskoje-Sjelos palats — hos mig framkalla den tanken, att jag befann mig på landet hos den älskvärdaste godsägarefamilj. Herr de Cobenzl ådagalade den outtröttligaste munterhet, herr Fitz-Herbert en fia och bildad kvickhet,, general Patjomkin en originalitet, som alltid gjorde honom ny, till och med under hans ofta påkommande anfall af dåligt lynne eller tankspriddhet. Kejsarinnan pratade förtroligt i alla ämnen utom politik, hon tyckte om att höra sagor, roade sig själf att dikta sådana, och om händelsevis konversationen afstannade litet, väckte hofstallmästaren Na-rischkin genast skrattet och infallen till nytt lif genom sina något pajasartade galenskaper. Katarina arbetade nästan hela förmiddagen, och hvar och en af oss hade då sin frihet att skrifva, läsa, promenera, med ett ord, göra allt hvad han hade lust. Middagen med föga

talrika rätter och gäster var god, enkel, utan prål; eftermiddagen användes till att spela och prata. Om kvällen drog kejsarinnan sig tillbaka tidigt, och då samlades Cobenzl, Fitz-Herbert och jag antingen hos en af oss eller i furst Patjomkins våning.»

Katarina hvilade sig i denna behagliga stillhet från sitt kalls strapatser, i synnerhet från det nödtvungna represen-

terandet på hofvets fester och högtidligheter. Hurudana dessa fester voro under hennes regering och hvilken glans hon förstod att ge dem, skola vi försöka omtala en annan gång. Men här måste vi säga läsaren några ord om hennes så beryktade soaréer på Eremitaget.

Med sina storartade proportioner och prakten i sin inre dekorering motsvarade det så uppkallade palatset föga sitt namn. En rad af salonger och gallerier ledde till en cirkelrund teatersal, en förminskad kopia af den antika teatern i Vicenza. Mottagningarna voro af tre olika slag: de stora, de medelstora och de små. Till de bägge förra slagen hade vanligen alla framstående personer och de utländska ministrarne tillträde. Balen omväxlade där med spektakler, hvarvid alla berömda artister uppträdde: Sarti, Cimarosa, Paisiello anförde orkestern; Biotti, Puniani, Dietz, Lulli, Michel visade sina talanger på olika instrument; sångerskorna Grabrielli och Todi, barytonen Marchesi och tenoren Major-letti sjöngo; i pantomimen excellerade Pic, Eossi, Santini och Canucciani. Efter konserter och italienska operor uppfördes ryska lustspel eller danser; man applåderade då Wol-kof, Dmitrefski, Schumski, Krutiski, Tschernikof, Sandunof och fru Trepolskaja. Den franska komedien och operan representerades af Sedaine, Philidor, Grétry, hvilkas arbeten hade ypperliga tolkar, t. ex. Aufresne. Under balen hade hvarje dam två kavaljerer, som superade med henne. Efter supén dansade man en polonäs och drog sig tillbaka före klockan tio.

De medelstora mottagningarna skilde sig endast från de stora genom det mera inskränkta antalet deltagare.

Helt annorlunda voro de små mottagningarna. Däri deltogo endast den kejserliga familjens medlemmar och några få utvalda, inalles ungefär tjugu personer. En inbjudning till en utländing var en stor ynnest, på hvilken man satte det största värde. Då det var spektakel, hvilket var mycket vanligt, utgjordes orkestern endast af tre eller fyra utvalda musici; Dietz med sin viol, Delfini med sin violoncell, Cardon med sin harpa. Sedan spektaklet var slut, gjorde man hvad man ville. I de för gästerna tillgängliga salongerna såg man verkligen »ej en skymt af någon kejsarinna», som man'

låtit henne uttrycka sig i sina Mémoires, hvilka för öfrigt äro lika litet exakta som autentiska. På väggarna var ett reglemente uppslaget: där förbjöds man bland annat att resa sig för kejsarinnan, äfven om man ser henne komma emot sig och hon vill fortsätta samtalet stående. Det är förbjudet att se surmulen ut, att uttala sårande ord, att tala illa om någon, hvem det- vara må. Det är förbjudet att minnas de tvister man kan ha utom hus; man bör lämna dem kvar vid dörren, då man lägger bort sin värja och sin hatt. Det är också förbjudet att ljuga och prata nonsens. De, som bryta mot dessa regler, plikta tio kopek i en sparbössa, hvars innehåll tillfaller de fattiga. Besborodko tjänstgör som kassör. Bland habituéerna är det en, som genom sina ständiga dumheter tvingar kassören att oupphörligt räcka honom sparbössan. En dag, då denne plågoande gått före de andra gästerna, säger Besborodko till kejsarinnan, att hon borde förbjuda honom tillträde till Eremitaget, annars ruinerar han sig på böter. »Låt honom hållas,» svarar Katarina, »sedan jag tillbragt hela dagen med att höra edra och edra kollegers rapporter, behöfver jag hvila, och till och med detta dumma prat är välkommet.» — »Kom då till oss, mat lischka,» svarar Besborodko, »i första senatsdepartementet kan ni få höra dumt prat så mycket ni vill.»

Sällskapslekar äro mycket omtyckta på dessa mottagningar, Katarina är rolighetsminister, lifvar upp sina gäster och tillåter alla friheter. Panterna inlösas genom att dricka ur ett glas vatten i ett drag, läsa upp ett stycke ur Telemachiden (af Trediakofski) utan att gäspa o. s. v. Man afslutar kvällen med ett spelparti. Ofta midt under en robbert afbryter man kejsarinnan med en påminnelse om, att hon skall inlösa en pant. »Hvad skall jag göra då?»

frågar hon fogligt. — »Sätta er på golfvet, matuschka.» Hon lyder genast.

Allt detta är belt olika de orgier, som hennes samtida fantiserat om. Katarina har dock på sätt och vis gifvit de onda tungorna anledning att prata. Hon hade alltid ett sätt, som är föga vanligt bland suveräner. Då baron de Breteuil 1763 skulle lämna sin post, mottog han från henneHEMLIF.

följande bref, hvars stil var ägnad att öfverraska en diplomat van vid hofvets stela former:

»Herr baron de Breteuil torde vara god och bege sig till Hyddan, beträffande hvars skönhet han svurit att iakttaga evig tystnad, om söndag klockan elfva på förmiddagen, samt hafva godheten att stanna där till efter supén, under .förevändning att vara på besök hos grefve Orlof.»

Denna biljett utan datum och underskrift var skrifven af kejsarinnan själf. Den däri omtalade Hyddan var en nyligen uppbyggd paviljong i närheten af Moskwa. Breteuil gaf följande svar:

»Baron de Breteuil förnyar sina eder om den okränk-bara hemligheten beträffande Hyddan, där man bevisar honom den nåden att mottaga honom offentligt om söndag klockan elfva. Han skall begifva sig dit, genomträngd af tacksamhet och vördnad, och han skall begagna sig af den smickrande tillåtelsen att stanna där hela dagen, men herr grefve Orlof får vara god och ursäkta, att han ej använder förevändningen att göra honom ett besök.»

Det ser ut, som om dessa rader vore dikterade af fru de Breteuil. Men om denna verkligen har sett något misstänkt i kejsarinnans inbjudning, misstog hon sig grundligt, och hennes man måste också ha stått där tämligen lång i synen, då han fick veta, hvad meningen var. ANDRA KAPITLET.

Familjelif. Storfursten Paul.

i,

Katarina ådagalade ingen särdeles djup känsla för sina föräldrar, hvarken för fadern eller modern; hon tycks ha glömt, att hon hade en bror; hon lefde i osämja med sin man, om hon ej rent af hade direkt eller indirekt del i hans tragiska slut; hennes son, det enda af hennes äkta barn, som blef vid lif, hade ingen anledning att glädja sig åt det sätt, hvarpå hon behandlade honom, om hon också ej, som det påståtts, tänkte på att göra honom arflös. Detta är fakta. Man har häraf dragit den slutsatsen, att hon var otillgänglig för familjekänslor i allmänhet, och att till och med moderskärleken, en känsla, som man tinner äfven på de lägsta trappstegen af moralisk utveckling, ja, också hos djuren, varit främmande för hennes kalla själ, som var fördärfvad af ärelystnad eller laster. Det är en fråga, som är ganska omtvistlig.

Vi ha redan omtalat, hurudant Katarinas förhållande till sin gemål var. Det har talats olika om hennes förhållande till tronföljaren. Man har ansett sig kunna påstå, att det var förträffligt ända till Pauls första giftermål. Från den stunden skulle en främmande kvinnas närvaro ha utöfvat den upplösande verkan, som man återfinner i många familjers historia. Därtill skulle under det första året af detta äktenskap, 1774, en sammansvärjning ha upptäckts, som haft till ändamål att sätta upp storfursten på tronen och störtaFAMILJELIF. STORFURSTEN PAUL.

hans mor, och denna komplott skulle ha till ledare eller åtminstone till sin hufvudsakligaste tillskynderska Katarinas nya sonhustru, storfurstinnan Nathalja Alexejewna, född prinsessa af Darmstadt. En sekreterare hos grefve Panin, Bakunin, förrådde denna hemlighet för kejsarinnan, som brände upp listan på de sammansvurna, bland hvilka hon funnit sin premierminister och sin för detta väninna, furstinnan Daschkof.

Denna berättelse, som endast stöder sig på en familjetradition, har mötts med misstro. Den ger verkligen anledning till många invändningar. De verkliga eller förmenta komplotter, som hade sitt syfte att tillvarataga Peter IILs sons obestridliga rättigheter, stodo på dagordningen under hela Katarinas regering. I sin depesch af den 26 juni 1772 omtalar grefve Solms för Fredrik upptäckten af en intrig i denna riktning uppgjord af några lägre officerare vid regementet Preobrajenski. Men han talar också om knutning och afskurna näsor och öron. Det var

det vanliga tillvägagåendet. Det är ett faktum, att en nästan fientlig spänning mellan mor och son efterträdt den forna goda sämjan, om denna också icke kunnat kallas någon förtrolig och innerlig ömhet; men denna omkastning har man gifvit en annan förklaring och ett annat datum. Den resa i Europa, som Paul ville göra i sällskap med sin andra gemål, storhertiginnan Maria af Wurtemberg skulle ha framkallat denna kris. Katarina hade endast ogärna gifvit sitt samtycke till denna resa och fordrat, att hennes son åtminstone ej skulle göra något uppehåll i Berlin. Hon stod just i begrepp att slita de band, som ännu bundo henne vid detta hof. Det frågade Paul ej efter. Han lät fjäsa, smickra och kurtisera sig af Fredrik, och då han kom till Wien, märkte man med förvåning, att han ännu ingenting visste eller ville veta om det förbund, som redan ingåtts mellan detta hof och hans. För öfrigt uppträdde han öfverallt som sträng censor af moderns politik. Då han i Florens samtalade med Leopold, Josephs bror, uttalade han sig utan den minsta hänsyn om Katarinas förnämsta medhjälpare, furst Patjomkin, Bes-borodko och själfve Panin och förklarade, att de alla utan'

undantag stodo i österrikiske kejsarens sold. »Jag skall utrota dem allesammans>, sade han vredgad.

Vi anse, att denna andra version är lika godtycklig som den första, och bägge synas oss ha en felaktig utgångspunkt: det gäller att bevisa, att Katarina vid någon tidpunkt verkligen behandlat sin son bättre än hon gjorde det efter tsarewitsch.? giftermål eller efter hans stora europeiska resa. I sina bref till fru Bielke af 1772 skildrar kejsarinnan visserligen i de vackraste färger det lif hon för på Tsarskoje i sällskap med Paul; men vi veta redan, hvad Katarinas uppriktighet i bref är värd. Och under september månad samma år omtalar den preussiske envoyén, grefve Solms, flera gånger den stegring i ömhetsbetygelser, som inträdt hos kejsarinnan gent emot hennes son. »Hon tar icke ett steg utan att ha honom med sig», skrifver han. Men det är midt under en kris, som, i det den skiljer härskarinnan från hennes förste ordinarie favorit och åstadkommer oenighet med den mäktiga släkten Orlof, inger henne allvarliga farhågor för hennes trons säkerhet. »Jag vet ur säker källa,» tillägger Solms,' »att storfursten själf ej tror särdeles på detta öfvermått af ömhet från sin fru mor. Han skulle sannerligen göra oklokt i att tro därpå. Ungefär samtidigt skrifver hon följande rader till sin son, efter att ha satt upp två olika koncept:

»Jag har tyckt mig märka, att du varit nedstämd eller vid dåligt lynne i dag; bägge delarna skulle göra mig ledsen som mor, men hvad det dåliga lynnet beträffar, tillstår jag, att jag inte frågar mycket efter det, hvarken som mor eller kejsarinna.»

Hon ref sönder detta bref och skref ett nytt:

»Jag har tyckt mig märka, att du varit nedstämd eller vid dåligt lynne i dag; hvad nedstämdheten beträffar, skulle den göra mig ledsen, men angående det dåliga lynnet kan du själf bedöma, huru stor vikt jag fäster vid det.»

Men den första stiliseringen uttryckte förmodligen hennes tanke mera exakt, och den antydde ej, enligt hvad det tyckes oss, något särdeles hjärtligt förhållande. Katarina antog för öfrigt, att storfurstens bedröfvelse eller missnöje härledde sig därifrån, att hon nekat honom inträde i hennes

konselj, och denna vägran var ju i och för sig intet bevis på förtroende eller ömhet.

Kedan 1764 hade Bérenger skrifvit från Petersburg till hertig de Praslin:

»Denne unge furste (Paul) visar olycksbådande och farliga anlag. Det är kändt," att hans mor ej älskar honom och att hon, alltsedan hon kom till makten, på ett föga passande sätt nekar honom alla de ömhetsbetygelser, som hon förr slösade på honom. Han frågade för några dagar sedan (Bérenger har detta från en af storfurstens kammartjänare), hvarför man hade tagit lifvet af hans far och gifvit hans mor tronen, som rätteligen tillhörde honom. Han tillade, att då ban blef stor, skulle han nog veta att kräfva räkenskap för detta. Det påstås, att detta barn alltför ofta tillåter sig dylikt tal, för att det ej skulle ha kommit fram till kejsarinnan. Och ingen tviflar på att ej denna furstinna vidtar alla möjliga åtgärder, för att hindra utförandet däraf.»

Det är emellertid mycket möjligt, att den resa Paul företog mot sin mors vilja och den hållning han därvid flera gånger visade, bidrogo till att göra kejsarinnan missnöjd och drifva henne vidare på den väg, hvarpå hon slagit in genom själfva sin tronbestigning, d. v. s. usurperandet af hennes sons rättigheter.

Men förtroligheten och ömheten hade upphört långt förut. De voro oförenliga med förhållandet mellan dessa bägge varelser, af hvilka den ena våldsamt inkräktat den andres plats. Men hade dessa känslor och detta ömma förhållande någonsin existerat? Hade Katarina någonsin haft ett modershjärta för detta barn, som man ryckt ur hennes armar några minuter efter det hon gifvit honom lifvet, som hon ej ammat, ej uppfostrat och som hon endast sett någon gång, med långa mellantider? Slösade hon verkligen någonsin på honom de smekningar, hvarom Bérenger talar? Kanske innan hon blifvit kejsarinna, då detta barn, som var hennes son, ännu en dag kunde bli hennes lcejsare och herre. Om någon förändring inträffat i detta förhållande, hade denna visat sig samtidigt med förändringen af den 5 juli 1762,'480

hvilket för öfrigt tydligt framgår af den franske envoyéns rapport, och skälet ligger i öppen dag.

2.

Yi ha redan flera gånger talat om grefven och grefvinnan »du Nords» resa. Affärden, som ägde rum den 5 oktober 1781. framkallade stor uppståndelse i Petersburg. Folket omgaf vagnen, som förde bort tronarfvingen, under tårar, jämmer och alla tecken till den varmaste tillgifvenhet. Entusiaster kastade sig framför åkdonet för att hindra det att rulla bort. Redan detta borde ha gjort Katarina missnöjd. Men till en början blef hon snarare smickrad än retad af den hyllning, hvarmed Paul mottogs i Berlin. Ett samtal, som hon hade med sin son efter hans återkomst, framkallade ett omslag i hennes stämning. Då först tyckte hon, att han blifvit alldeles för firad af Fredrik. Då Paul ej gjorde sig besvär att dölja sina åsikter eller sympatier, blef hon häftig och förklarade i sin förbittring, att efter hennes död »skulle Ryssland bli en preussisk provins».

Storfurstens resa hade ägt rum under det strängaste inkognito. Deras högheter gingo till och med så långt, att de vägrade att begagna de rum, som man ställt i ordning åt dem, de bodde »en garni» med sin svit, som måste ba varit ansenlig, efter den behöfde sextio hästar på gästgifvar-gårdarna. Paul och hans gemål höllo emellertid till godo med att några dagar vara gäster i Versailles, där deras vistelse tycks ha efterlämnat ganska behagliga minnen. »Storfursten,» skref Marie-Antoinette dagen efter deras afresa, »förefaller som en eldig och häftig natur, som lägger band på sig. Kungen har icke märkt, att han antagit öfverdrifna åsikter.» Man gaf en mytologisk och allegorisk fest i Trianon, där en ung Hébe särskildt tjusade de höga åskådarne. Det var — huru skall man kunna frammana detta minne utan att känna sig beklämd? — det var madame Elisabeth! Den kungliga familjen ville riktigt visa, att den franska gästfriheten var värd sitt rykte. I Mouceaux (sic), i hertigen af Chartres' trädgårdar, »efter att hafva genom-

ströfvat tusen slingrande labyrinter öfver hvälfda af sykomorer, syrenträd, italienska popplar och tusen indiska buskar, efter att hafva inandats frisk luft och njutit litet hvila på gräsmattor af timjan och mynta, besett hyddor och gotiska byggnader nära att ramla, delade grefven och grefvinnan du Nord de från sina fält hemvändande herdarnes enkla måltid...»

Deras högheters vistelse i Paris, som inträffade samtidigt med det förut omtalade uppflammandet af de ryska sympatierna, hade nästan karakteren af en triumf. De mottogos öfverallt med smickrande artighet och angenäma öfverraskningar. Yi ha redan omtalat den, för hvilken storfurstinnan blef föremål i Sèvres' fabriker. Paul blef icke mindre väl behandlad. I det kungliga biblioteket visade bibliotekarien Desolnais honom på en hop ryska böcker, som för hans räkning tagits ner från hyllorna, där de troligen ej funno många läsare; därefter fäste han storfurstens uppmärksamhet på en bok, hvilken enligt hans uppgift tjänstgjort som lärobok för en furste, som Paris redan lärt sig att beundra och som det nu höll på att lära sig älska. Det var en handbok utarbetad för Pauls räkning af ärkebiskop Platon. Deras högheter bemödade sig för öfrigt att besvara all denna artighet. Efter att ha

åsett en revy med marskalk Birons franska garde, sände storfurstinnan denne en ytterst nådig hand skrifvelse jämte tio växlar å 1,200 francs hvardera, för att soldaterna skulle få dricka en välgångsskål för sin chef. Man mindes ännu i Berlin, sedan 1776, den för öfrigt nödtvungna snålhet, som Paul där hade visat, då han kom till denna stad för att förmäla sig med sin andra gemål. Kejserliga order från Petersburg hade då satt en gräns för hans af naturen frikostiga tendenser. Det pratades länge därom, till och med i Paris, och den gifmildhet han nu lade i dagen uppskattades så mycket mera. Men så inträffade den obehagliga historien med Clérisseau. Paul var, som man kan förstå, i litteraturens och konstens stad särskildt uppvaktad af de litterära och artistiska klienter, som hans mor där skaffat sig. Han lyckades ej alltid ta tillräcklig hänsyn till deras lättretlighet. Om icke »Paris legat så långt ifrån Petersburg, skulle Katarina själf kanske ej Katarina ii. 31'482

ha lyckats däri. Fru d'Oberkirch skildrar i sina memoarer uppträdet, som hade till skådeplats herr de la Reynières hus, där konstnärsföreningens klubb nu är inrymd. Herr de la Reynière var en rik generalförpaktare, och hans bostad, som var dekorerad af de förnämsta artisterna i Paris med Clérisseau i spetsen, ansågs för en af stadens märkvärdigheter. Paul ville bese den. Man hade redan presenterat den ondsinte arkitekten för honom, och han hade icke bemött honom särdeles väl. Det var åtminstone Clérisseaus åsikt, och han hade till furst Bariatinski, storfurstens adjutant, skrifvit ett — enligt Grimms utsago mycket värdigt — bref, hvari han emellertid djärfts förklara, att han skulle omtala för kejsarinnan af Ryssland, huru hennes son bemötte de personer, som hon hedrade med sin aktning. Några dagar därefter möttes arkitekten och prinsen i hotel de la Reynières matsal. Detta rum var ett af Clérisseaus mästerverk. Då grefve du Nord inträdde där, varseblef han en man, som bugade sig utan att säga ett ord. Paul besvarade hälsningen, men mannen spärrade vägen för honom. »Hvad vill ni mig, min herre?» »Känner ni inte igen mig, ers höghet?» »Jag känner mycket väl igen er, ni är herr Clérisseau.»-»Hvarför talar ni då inte till mig?» »Emedan jag inte har något att säga er.» »O9I1 ni ämnar göra här liksom hemma hos er, misskänna mig, behandla mig som en främling, mig, kejsarinnans arkitekt, inig, som brefväxlar med henne! Också har jag skrifvit till er fru mor för att beklaga mig öfver det ovärdiga sätt, hvarpå ni bemöter mig.»

»Skrif då också till min fru mor, att ni hindrar mig från att passera, min herre. Hon skall säkert tacka er.» • Grimms sätt att omtala denna händelse i sin korrespondens med Katarina är betydligt olika. Det förefaller oss också mera sannolikt. Paul skulle ha först tilltalat Clérisseau i afsikt att godtgöra sina försummelser mot honom; han visade sig mycket älskvärd, påminde om de smickrande ord ban redan sagt till konstnären vid deras första sammanträffande. Men Clérisseau afbröt dessa vänskapligheter post festum:

»Herr grefve, det är möjligt, att ni har tänkt säga mig allt detta, men inte har jag hört något däraf.»

»Då måtte ni hvarken ha öron eller minne,» svarade Paul otåligt.

Dessa ord och de närvarandes inblandning gjorde slut på samtalet. »Aldrig har jag blifvit så illa bemött,» sade storfursten skrattande till dem, som omgåfvo honom. »Jag svettas ännu, så att skjortan sitter fast på ryggen.» Storfurstinnan gjorde ett försök att medla, men Clérisseau visade sig omedgörlig och blef slutligen ohöflig. Då storfurstinnan bad honom skicka henne modell och ritningar till en salong, som hon hade beundrat, svarade han vresigt:

»Jag skall skicka modellen och ritningarna till min höga beskyddarinna; hos henne kan fru grefvinnan få dem.»

Katarina gaf naturligtvis icke vid detta tillfälle sin arkitekt rätt gent emot tronarfvingen, bättre förstod hon att tillvarataga sin rangs och sin värdighets intressen; men historien gjorde förmodligen i alla fall ett obehagligt intryck på henne, och hon lutade starkt till den åsikten, att hennes son och arftagare var en tölp. De bref hon skref till resenärerna under deras frånvaro voro emellertid alltid moderligt ömma. Det förefaller till och med, som om skilsmässan utöfvat ett stillande och blidkande inflytande på hennes känslor. Då Paul befann sig i hennes närhet, utgjorde han en hotelse och en anledning till ständig oro. Det hade ju sagts offentligt, att hon endast väntade på,

att han skulle bli myndig, för att återställa till honom hans egendom, d. v. s. den plats hon intog.

3.

Vid återkomsten tilltog osämjan. Paul och hans gemål beklagade sig öfver att kejsarinnan hindrade dem från att uppfostra sina barn. Under Krimresan ville Katarina föra de små storfurstarne Alexander och Konstantin med sig. Nu blefvo föräldrarnes protester så lifliga, att hon tvekade att sätta sig öfver dem. Men regeringsfrågor spelade också en betydande roll i denna tvist, som dag för dag blef allt mera'484

förbittrad. Då markis de Vérac, Frankrikes dåvarande minister i Petersburg, 1783 ville bindra en konflikt mellan Ryssland ocb Turkiet ocb upprepade de föreställningar, som hofvet i Versailles ej tröttnade på att göra, omtalade han, hvilket föga smickrande, ja, nästan föraktfullt mottagande dessa föreställningar rönt hos kejsarinnan och hennes ministrar och uttalade sig i följande ordalag om en antagonism, hvari hon såg en förhoppning för framtiden: »Storfursten är afgjord motståndare till bela detta system af idéer; denne furste, som är uppfostrad i salig herr grefve Panins visa grundsatser, tänker endast med bitter sorg på det beklagliga tillstånd, hvari riket skall blifva försatt genom kejsarinnans gränslösa slöseri. Han betraktar anfallsplanen mot turkarne som ett förslag, hvilket kan föra Ryssland till fullständig undergång, och ban är personligen mycket förgrymmad på (österrikiske) kejsaren, hvilken han betraktar som upphofvet till denna plan.»

Sedan kriget utbrutit, opponerade Katarina sig mot att storfursten skulle deltaga däri. »Det vore ett nytt bryderi», skref bon till Patjomkin. Hon tillät honom att bege sig till Finland under kriget med Sverige, men Knorring, som anförde den ditsända armékåren, försäkrade sig sedan ha erhållit order att ej meddela hans höghet någon operationsplan. År 1789, då det var fråga om en brytning med Preussen, fick Pauls ställning en för Katarina irriterande, men i synnerhet för honom själf hotande likhet med Peters under de sista åren af Elisabeths regering. Hemska rykten voro i omlopp. Kejsarinnans mycket omtalade grekiska plan utgjorde ännu en orsak till ständig konflikt; den möttes af storfursten med öppen fientlighet.

Under de ständiga förändringar, som år efter år inträffade i kejsarinnans omgifning, lät Paul ibland förleda sig att glömma sina skyldigheter som vördnadsfull son, och favoriterna, antingen de hette Patjomkin eller Subof, ansågo sig ej heller förpliktade att ta hänsyn till hans höghet. Då storfursten en dag vid bordet gillade en af Subof uttalad tanke, frågade denne högt:

»Har jag sagt en dumhet?»

Det unga hofvet var ofta i penningknipa. Ar 1789, då Katarina sysslade med att gå igenom hofbankiren Suther-lands stat — han hade gjort dåliga affärer och stod i begrepp att inställa sina betalningar — kom hennes sekreterare Djerschawin under uppläsningen af hans fordringar till en summa, som bankiren lånat ut »åt en mycket högt uppsatt person, men som har den olyckan att icke vara älskad af kejsarinnan». Katarina hade icke svårt för att räkna ut, hvem det var fråga om. »Ja, sådana galenskaper gör han!» utbrast hon genast. »Hvartill behöfver han sådana summor?» Djerschawin vågar göra den anmärkningen, att salig furst Patjomkin hade för vana att låna upp långt större summor; han påpekar några i Sutherlands stat. Tsarinnan fäster sig icke därvid, och läsningen fortfar. Man kommer till ett item för den »mycket högt uppsatte». — »Återigen!» utropar Katarina ännu mera förbittrad. »Det är då inte underligt, att Sutherland måste göra konkurs!» Djerschawin anser nu ögonblicket inne att företaga ett utfall mot den nye favoriten, Platon Subof, af hvilken han ej anser sig tillräckligt rikligt betalad. Han pekar på en ofantlig summa, som nyligen uppförts på dennes konto i den olycksaliga konkursstaten. Kejsarinnan ringer, utan att svara. »Finns det någon i sekreterarnes rum?» frågar hon. — »Ja, Wassili Stjepanowitsch Popof.» — »Låt honom komma in.» — Popof inträder. -— »Sätt er där och sitt kvar bela tiden, medan de här papperen läsas upp. Denne herre (hon pekar på Djerschawin) vill slå mig, tror jag.»

Vid denna tid bodde storfursten med sin gemål i Gat-schina eller Pawlowsk, fullständigt skild från sin mor och äfven från sina barn, hvilka äro hos henne och som han ibland ej får se på hela månader. För att få träffa dem måste han ha tillstånd af deras guvernör, grefve Soltikof. Yi ha redan talat om den under Katarinas sista år ganska

allmänt utbredda åsikten, att hon ämnade göra sin son arf-lös. Denna åtgärd var efterlängtad af många. Man väntade ett manifest, som skulle ordna denna viktiga sak. Man trodde, att det skulle utfärdas den 1 januari 1797. Enligt en version skulle detta manifest ha uppsatts och varit bestämdt att införa en konstitutionell styrelse i Ryssland under'486

Alexanders spira, emedan Pauls karakter ej lämpade sig för en sådan styrelseform. I Engelhardts memoarer och i ett fragment af Djerschawins memoarer, som ännu finnes kvar, är det däremot fråga om ett testamente af kejsarinnan, hvilket haft samma syfte utom det gåtlika och tvifvelaktig införandet af konstitutionalismen, som så föga öfverensstämde med de idéer, hvilka då voro de förhärskande hos Katarina. Det af Djerschawin skrifna odet om Alexanders uppstigande på tronen tycks antyda därpå, likaså en egendomlig skrift, som var i omlopp efter kejsarinnans död under titeln: Katarina II på Elyseiska fälten. Kejsarinnan förebrår där Besborodko, till hvilken hon skulle ha anförtrott ifrågavarande testamente, att ha påtvingat landet en sådan regent som Paul.

Säkert är, att då Katarina, som hon ofta gör, i sina bref talar om den framtid, som väntar Ryssland efter hennes död, talar hon aldrig om sin sons regering. Det är alltid Alexander hon utpekar som sin arftagare. Enligt åtskilliga vittnesutsagor skulle hon också i sista stunden vidtagit kraftiga åtgärder för att hindra en kupp, som hon ansåg sig ha att befara från den legitime arfvingens sida.

Mor och son träffas endast vid officiella högtidligheter. De skrifva ceremoniösa bref till hvarandra. Under storfurstens mycket kortvariga vistelse vid arméen i Finland, där han snart märker att han ej har något att göra, växlas nästan dagliga skrifvelser. De påminna litet om spanske kungens bref till Maria af Neuburg i Victor Hugos Buy Bias. Se här ett prof:

»Min goda och kära moder, brefvet från ers kejserliga majestät har beredt mig en innerlig glädje och hvad ers majestät däri säger rör mig oändligt. Jag ber ers majestät vara god och mottaga uttrycket af min tacksamhet och på samma gång af den vördnad och tillgifvenhet, hvarmed jag framhärdar ...»

»Katarinas svar:

»Jag har mottagit, min käre son, ert bref af den 5 dennes med uttrycket af edra känslor, hvilka motsvaras af mina. Adjö, må väl.»

Så följa brefven på hvarandra nästan utan variationer.

Hvems var skulden i denna tvist, som så fientligt åtskilde två varelser, hvilka naturen förenat ? Många författare ha skildrat Paul till det yttre och det inre. Några af dessa porträtt äro smickrande; men det är minsta antalet. Man känner till prinsen af Lignes; det är troligen det mest lika.

»Han är i stånd att arbeta; byter för ofta om åsikt och favoriter för att ha en favorit, en rådgifvare eller en älskarinna; han är rask, ifrig, inkonsekvent och skall kanske bli farlig en dag. Hans kvickhet är oäkta, hans hjärta ärligt, hans omdöme en slump. Han är misstrogen, misstänksam, älskvärd i sällskap, omöjlig i affärer, passionerad för rättvisa, med förledd af sin häftighet, som ej gör det möjligt för honom att urskilja sanningen. Han spelar frondör och förföljd, ehuru hans mor vill, att man skall göra honom sin kur och man ger honom tillfälle att roa sig så mycket han vill. Ve hans vänner, hans fiender, hans bundsförvanter och hans undersåtar! Han är för öfrigt i yttersta grad om-bytlig, men under den korta tid han vill en sak i sitt inre eller älskar och hatar, är det med våldsamhet eller hård-nackenhet. Han afskyr sin nation och sade mig förr i världen på Gatschina saker, som jag ej kan upprepa.»

Men har ej den älskvärde målaren af sin entusiasm för Katarina låtit förleda sig att använda för mörka färger? Låt oss höra ett mindre misstänkt vittne, det trovärdigaste af alla. Bland personerna vid Katarinas hof hade Paul valt

sig en vän, en förtrogen, en rådgifvare. Öfverhopad med artighet och bevis på tillgifvenhet, nästan på vördnad, kan denne med godt skäl anse, att han efter Katarinas död skall bli allsmäktig. Storfursten döljer ej sin afsikt att göra honom till sin premierminister; det är grefve Rastoptschin. Se här hvilket värde han sätter på sin ynnest och i hvilka ordalag han talar om den, som ansett honom förtjänt däraf. I ett af sina bref till grefve Worontsof, ambassadören i London, förklarar han, att »näst vanäran kan ingenting vara honom förhatligare än Pauls välvilja.» Han kritiserar'488

sedan bittert den blifvande kejsarens uppförande, säger, att ban söker gräl med alla människor, skaffar sig fiender öfverallt, bemödar sig att härma Peter III, sorglig i åminnelse, leker liksom ban kung af Preussen med den lilla armé, han har till sitt förfogande. Han skrifver: »Storfursten är i Pawlo-vvsk med hufvudet fullt af hjärnspöken, omgifven af personer, af hvilka den hederligaste skulle förtjäna galgen utan dom och ransakning.» Han har afskedat Narischkin och Lewowitsch, hvilka voro honom uppriktigt tillgifna. Han har grymt förolämpat furst A. Kurakin, hvilken han nyss-förut kallat »sin kära själ». Mademoiselle Nelidof, som han förföljer med sin hyllning, har bedt kejsarinnan att få lämna hofvet och draga sig tillbaka i ett kloster för att undgå den.

Mademoiselle Nelidof, hoffröken hos storfurstinnan, »liten ful, svartmuskig, men full af esprit», om man får tro Ribeau-pierre, har haft flera företräderskor i storfurstens ynnest: först och främst en annan hoffröken vid namn Schkurin, men äfven hon tänkte på att taga slöjan och underkastade sig det verkligen till sist. Hon påstods vara dotter till en stopnik (eldare), som ansågs ba varit Katarinas älskare, medan hon ännu var storfurstinna. Fröken Schkurin efterträddes af en fröken Lapukin. Alla dessa förbindelser voro ej platoniska, som förhållandet till fröken Nelidof tycks ha varit. En furstinna Czartorvska, som var omgift med grefve Gregor Rasumofski, sades ha haft en son med Paul, som hette Simjon Wjelikoi.

Men alla dessa kärleksförhållanden ha ej skaffat Paul en enda vän. Enligt Rastoptchins uppgift gör fröken Nelidof narr af honom och visar honom öppet sitt förakt. Sedan hon definitivt gifvit honom afsked, stannar hon vid hofvet, där hennes framgångar »försätta honom i raseri» och göra honom löjlig.

Bref från Paul själf, som vi ha framför oss, visa honom emellertid i en annan dager. De, som mellan 1776 och 1782 skrefvos af honom till baron Charles Säcken, en af hansungdoms uppfostrare, likna en bikt: en känslig, öm, tacksam själ, en viss upphöjdhet i idéer och till och med en viss portion sundt förnuft visa sig ofta däri. Baron Charles Säcken

är då Rysslands minister i Köpenhamn. Paul skrifver till honom:

»Som ni ser, är jag icke af marmor, och jag har icke ett fullt så hårdt hjärta som många tro. Mitt lif skall bekräfta det. ..

»Jag vill hellre vara hatad, i det jag gör godt, än älskad, i det jag gör ondt.

»Om jag någonsin förtjänar något godt, så var säker om, att jag skall i tysthet skrifva det på er räkning, liksom på alla deras, som bidragit till att odla min torra natur.

»Det lysande är ingenting för mig; man blir tafatt, då man vill vara det man icke är.»

Paul tycks ej heller ha saknat en viss naturlig fyndighet. Under hans vistelse i Paris, vid en middag, som han gaf för några litterära personer, förvånade La Harpe sig öfver att höra honom kalla sin läkare Scheffer excellence. Då Paul förklarade, att denna titel i Ryssland motsvarade Scheffers plats på rangskalan, sade La Harpe:

»Men om läkarne äro excellenser i Ryssland, hvilken rang skulle då tillkomma en författare där?»

»Om min mor vore här,» svarade Paul, »skulle hon säkert kalla er ers höghet.»

Då grefven af Artois bad honom hålla till godo med en af de engelska värjor, som ban beundrat hos honom, sade storfursten:

»Jag ville hellre be er om den, med hvilken ni skall ha intagit Gibraltar.»

Som man vet, beredde grefven af Artois sig på en expedition till de spanska kusterna, som utföll illa.

Men kanske man ej bör sätta mycken tro till dessa anekdoter. Arfvingarne till kejserliga kronor ha ej svårt för att få låna. Hvad som inverkade ofördelaktigt både på Pauls intelligens och hans goda hjärta, var den ytterliga nervositet, om hvilken det talats så mycket. I oktober 1770 skref Sabatier till hertigen af Choiseul, att storfursten hade haft »en förfärlig kramp och otvetydiga tecken till ett anfall af mycket svår epilepsi». Sabatier ansåg sig veta, att man, då Peter III störtades från tronen, kommit och skrämt lille Paul med underrättelsen, att hans far ville ta lifvet af'490

honom. Denna hemska nyhet, som man slungat honom i ansiktet utan minsta hänsyn, hade hos honom framkallat en sinnesskakning, hvaraf hela hans fysik fått men. Dellon-ville lämnar i sina memoarer en annan förklaring, som han säger sig ha fått af hellenisten de Villoison, »en allvarlig man, som i lång tid haft träget umgänge med storfursten». Pauls själsförmögenheter skulle ha grumlats af starka opiumransoner, som gifvits honom in under egendomliga omständigheter. »Grefve Andrej, sedermera furst ßasumofski, hans hjärtevän, men som var ännu mera intim vän med storfurstinnan, född prinsessa af Darmstadt, superade hvarje kväll ensam med det ädla paret och hade ej kunnat hitta på något annat sätt att förvandla trion till en tëte-à-tète.»

Att ett varmare förhållande än vänskap existerat mellan grefve Andrej och Pauls första gemål, tycks ej vara tvifvel underkastadt. Enligt en rapport från Durand till grefve de Vergennes i oktober 1774, skulle Katarina ha åtagit sig att i det afseendet öppna ögonen på sin son, men utan att lyckas. Men vid storfurstinnans död fann man bland hennes papper bref, som bragte sanningen i dagen, ßasumofski fick befallning att ge sig ut på resor. Spelade opium någon roll i denna brottsliga intrig? Det kunna vi ej säga. Men ett faktum är, att Pauls själstillstånd tidigt blef föremål för tvifvel och besynnerliga utläggningar. Då han 1781 passerade Wien och man ville uppföra Hamlet för honom på hofteatern, vägrade skådespelaren Borkman att spela sin roll, det skulle då finnas två Hamletar på teatern, sade han. Joseph skickade honom femtio dukater för hans omtänksamhet. Paul visade sig ständigt nervös, retlig och känslig i yttersta grad. Ar 1783 skref markis de Vérac från Petersburg, att storfursten hade svimmat, då han fått veta grefve Panins hastiga död. Den hemska fantasi, som satte sin prägel på den ceremoni, hvarmed Paul vid sitt uppstigande på tronen ansåg sig återupprätta sin fars minne, är för öfrigt ett tillräckligt bevis för sanningen af de beskyllningar för sinnesrubbning, som ha följt honom i hans förtidiga graf efter att förut ha varit honom följaktiga i hela lifvet. Det förefaller mindre sannolikt, att Paul gräft upp Peter III:s lik och satt det ett ögonblick på den tron han självFAMILJELIF. STORFURSTEN PAUL.

skulle intaga. Den olycklige kejsaren kade aldrig varit balsamerad, och efter trettiofyra år innehöll hans graf endast ett benrangel. Men Katarinas son satte dock på altaret i kyrkan S:t Peter och Paul en grinande dödskalle, som han krönte med det kejserliga diademet.

Man känner också till, huru han handhade makten, denne arfvinge, som Katarina med vrede och oro tänkte på att hon lämnade efter sig. Är det icke ursäktligt, om hon sökte bespara sitt land en framtid, som hon anade skulle bli så sorglig? Men å andra sidan ... ha ej de hjärnspöken, som hemsökte denna sjuka intelligens, framkallats af Katarina själf? Härstammade de ej från slottet Ropschas blodröda mörker?

5.

Hvad som talar emot henne i denna sorgliga tvistefråga, som är en af skuggsidorna i hennes lysande lefnad, det är det sätt, hvarpå Katarina uppfyllde andra modersplikter, hvilka dock ej på minsta sätt hotade hennes ärelystnad eller hennes ansvar som regentinna. Hon hade, som vi veta, en son till, en oäkta son, som hette Bobrinski. Höll hon af honom? Det ser icke så ut. Hade hon någon tanke på honom ? Hon gaf honom ett rikligt underhåll, satte honom i stånd att resa i utlandet och till och med att begå dårskaper. Han gör oerhörda galenskaper, och då hon

får veta det, visar hon en häpnadsväckande liknöjdhet.

»Hvad är det för historier om Bobrinski?» skrifver hon till Grimm. »Den unge mannen är märkvärdigt tanklös. Om ni kunde ta reda på hans affärer i Paris, skulle ni göra mig en tjänst. Han har för öfrigt god råd att betala: han har 30,000 rubler i årligt underhåll.»

Två år därefter skrifver hon:

»Det är beklagligt, att herr Bobrinski skuldsätter sig; han vet sitt årliga anslag, det är ganska hederligt. Utom det har ban ingenting.»

Hon tillkännager sitt beslut att ej infria sin sons namnteckning; utom det anspråkslösa underhåll hon anvisat honom,'

ha han och hans kreditorer intet att hoppas af henne. Och hon håller ord. Vid slutet af 1787 har den unge ßobrinski skuld för flera millioner i Paris, för att ej tala om hans kreditorer i London, från hvilka han måst rymma. Han har bland annat gifvit markis de Ferrières en revers på 1,400,000 francs. Katarina har hittills ingenting gjort för att hejda denna regellöshet. Hon fattar emellertid sitt beslut, skickar efter den unge mannen hem till Ryssland och internerar honom i Rewal, där hon låter strängt bevaka honom, dock utan att göra något försök att träffa honom eller ta reda på, hvad det blir af honom. Bara han lämnar henne i fred och inte begär några pengar af henne och hon slipper höra talas om honom, är hon nöjd.

Detta är häpnadsväckande. Är denna mors hjärta känslolöst för naturens röst? Man vet ej, om man skall svara ja eller nej. Sålunda behandlar hon alltså sina söner. Mot barnbarnen är hennes sätt helt annorlunda. Från 1779 för man hvarje dag klockan half elfva till henne den lille Alexander. »Jag har redan sagt er, och jag säger er det ännu en gång, att jag är alldeles tokig i den lille parfveln. Yi göra hvarje dag nya bekantskaper, d. v. s. vi förvandla hvarje leksak till tio eller tolf, och vi täfla i uppfinningsrikhet. Det är märkvärdigt, så händiga vi äro. På eftermiddagen kommer min lille parfvel tillbaka så ofta han vill, och han tillbringar tre à fyra timmar om dagen i mitt rum.» Samma år börjar hon läsa abcd »med herr Alexander, som ännu inte kan tala och bara är halftannat år». Som vi sett, låter hon också sy hans kläder: »Så här har han varit klädd allt sedan han var ett halft år gammal», skrifver hon till Grimm och skickar denne en teckning af en dräkt, som hon själf hittat på. »Allt detta är sydt i ett stycke ocb är lätt att taga på och knäppes baktill med fyra fem små öglor. Det finns inga sömmar, och gossen vet knappast, att man kläder på honom: man sticker på en gång in hans armar och ben i plagget, och så är det gjordt; den dräkten är en snillrik uppfinning af mig. Kungen af Sverige och prinsen af Preussen ha begärt och erhållit en modell af herr Alexanders dräkt.» Sedan komma de oundgängliga anekdoterna, som man återfinner i alla mödrars bref och där det lilla

underverkets bedrifter omtalas dag för dag, hans genialiska infall, bevisen på en intelligens, som är ovanlig för hans ålder. En dag, då den förtjusande lille älsklingen är sjuk och skälfver af frossa, finner Katarina honom utanför sin dörr insvept i en stor kappa. Hon frågar, hvad det skall betyda. »Det är en skiltvakt, som håller på att frysa ihjäl,» svarar gossen. En annan dag frågar han en af kejsarinnans kammarjungfrur, hvem han är lik. »Er mor,» säger hon, »ni har samma drag som hon, precis samma näsa och mun.» — »Det är inte det jag menar, mitt lynne, mitt sätt, hvems likna de?» — »Hvad det beträffar, liknar ni mera farmor än någon annan.» Den lille storfursten kastar sig nu om den gamla flickans hals och kysser henne ömt. »Det var just det jag ville höra!»

Detta drag är betecknande för den plats, som Paul och Katarina intogo inom denna familj, där Peter Ill:s änka slagit under sig all makt. Låt oss ytterligare läsa denna passage i ett bref till Grimm, där det är fråga om den lilla tillbedda varelsen: »Han kommer enligt min åsikt att bli en utomordentlig människa, bara icke secondateriet fördröjer hans framsteg.» Secondat, secondaterie, åter igen ord af Katarinas fabrik, som hon använder om sin son och sonhustru, äfvensom om alla de idéer i fråga om uppfostran, politik och allt annat, som äro rådande på Pawlowsk och som i allmänhet äro helt och hållet motsatta hennes egna, åtminstone dem hon nu antagit, ty det är

från baron Charles Secondat de Montesquieu hon har lånat Pauls och hans gemåls öknamn.

Lille Konstantin åtnjöt ej till en början sin farmors ynnest i lika hög grad som brodern. Katarina tycker att han har för bräcklig hälsa och för klen kroppskonstitution för att vara sonson till en kejsarinna. »För den andre,» säger hon, sedan hon talat med hänförelse om Alexander, »vill jag inte ge tio sous; jag skulle misstaga mig mycket, om han blef vid lif.» Men den yngre tar revanche en dag. Då gossen växer till och blir kraftigare och drömmarna om ett byzantinskt välde hägrar i fjärran, vaknar så småningom Katarinas ömhet för det barn, som grekinnan Helena ammat.'494

Tyvärr, det måste erkännas, politiken spelar åter en hufvudroll till och med i detta kapitel af den stora kejsarinnans historia. Politiken! Den är man säker på att träffa öfverallt, då man följer Katarina i hennes känslor och tankar, i hennes sympatier och antipatier, och till och med hennes ömma familjekänslor utgöra ej något undantag från regeln. På allt det osäkra och gåtlika, som kan yppa sig i den undersökning vi företagit oss, tro vi, att lösningen ligger där. Hos denna kvinna, som genom vissa sidor af sin karakter och vissa enskildheter i sitt uppförande, förtjänade allt klander, liksom hon å andra sidan förtjänade allt beröm, var den moraliska känslan visserligen icke af yppersta slag, men den var därför ej fullständigt frånvarande, som somliga ha trott, ej heller förslöad, förskämd och neddragen till de lägsta drifters nivå. Hennes hjärta stod i jämnhöjd med hennes intelligens, hvilken, som vi ha antydt, ej uppnådde någon större höjd. Hon förstod att älska, men hon underordnade sin kärlek liksom allt annat under sitt lifs stora drifkraft, som ägde en utomordentlig kraft: hon lefde först och främst för och genom politiken. Hon älskade en gång den vackre Orlof, emedan han var vacker, men också emedan han förklarade sig beredd att offra sitt lif för att skänka henne en krona och hon ansåg honom i stånd att hålla ord. Hon visade sig kall eller till och med hätsk mot Paul, till en liten del emedan hon ej fått tillfälle att utveckla sina moderskänslor, hvilka hållits nere redan från vaggan, men mest därför att hon i honom såg en farlig rival för det närvarande och en ynklig efterträdare för framtiden. Hon fattade en häftig ömhet för den lille Alexander under inflytande af motsatta bevekelsegrunder tillhörande samma tanke- och känslokategori.

De bref hon skref till sina barnbarn under den tid hon var skild från dem, 1783, då hon vistades i Finland, 1785, då hon tillbragte någon tid i Moskwa, och 1787 under Krimresan, äro fulla af friskhet, smittande värme och öm förtrolighet. Det var en stor sorg för henne att ej få ha dem vid sin sida på de med sagolik prakt dekorerade vägarna i Tauris. Det var ett ekonomiskt skäl, som förmådde henne att offra sitt nöje och afbryta de ändlösa underhand-

lingarna därom mellan Petersburg och Pawlowsk: hvarje dags dröjsmål kostade henne 12,000 rubler. Däraf kan man sluta sig till kostnaderna för hela denna resa, som hade hela Europa till häpen åskådare.

Medan hon ledde Alexanders och Konstantins uppfostran, hade Katarina tillfälle att tillämpa de idéer hon i det afseendet gjort till sina. Framgången af detta försök tycks ba varit tvifvelaktig. Kejsarinnan synes nästan ha varit den enda, som var nöjd med de framsteg hennes lärjungar gjorde. La Harpe bland andra delade ej hennes åsikt. Han beklagade sig flera gånger öfver de dåliga anlag och de fel han upptäckte hos den äldre. Han har anfört flera ganska fula drag af honom. Den unge svenske konungens ankomst 1796 gaf hofvet anledning till jämförelser, som ej voro till de bägge ynglingarnes fördel. Katarina gjorde emellertid sitt bästa, lät ej ens vilseleda sig af sin kärlek och iakttog nog äfven erforderlig stränghet. En dag märkte hon, att man vid vaktombytet under det kejserliga palatsets fönster höll truppen under vapen längre än som behöfdes; det var till de små storfurstarnes förnöjelse. Hon skickade genast efter deras guvernör och grälade duktigt på honom. Stats-göromålen, framför allt de militära göromålen, voro ej för barns nöje. Om storfurstarne beklagade sig, behöfde man endast säga, att farmor hade förbjudit det. Det var att åtminstone vid ett tillfälle tillämpa en mycket klok princip. Men kanske hela systemet ej var genomsyradt af samma vishet.

Katarina var den, som belt och hållet skötte om sina sonsöners och sondöttrars bortgiftande. Föräldrarne blefvo ej

ens frågade till råds. Det blef Paul knappast, då det gällde hans eget giftermål. Elfva tyska prinsessor kallades i tur och ordning till Ryssland af kejsarinnan, som var angelägen att skaffa sin son och sina sonsöner någonting riktigt bra: tre prinsessor af Darmstadt, tre prinsessor af "Wurtemberg, två prinsessor af Baden och tre prinsessor af Koburg. Man valde i högen. Prinsessorna af Wurtemberg reste endast till Berlin, emedan Fredrik varit nog ridderlig att fordra, att Paul skulle resa mer än halfva vägen för att möta sin trolofvade. Det var prins Henrik af Preussen,'496

som, då han 1776 befann sig i Petersburg, gjorde upp denna förening. Den äldsta af prinsessorna var redan förlofvad med prinsen af Darmstadt, men det öfverenskoms, att den senare skulle draga sig tillbaka, »om han», som prins Henrik skref till sin bror, »hade den minsta heder kvar och inte ville grumla två staters lycka». Prinsen af Darmstadt visade sig verkligen »hederlig». Då den äldsta gick honom ur händerna, riktade han sina planer på den yngre, »emedan det på det bela taget kom på ett ut». För öfrigt hade, som Fredrik förutsåg, prinsessans far ej rådfrågat honom först, innan han »begärligt sagt ja till de större fördelar, som erbjödos hans dotter». Det enda kinkiga var att få fatt i en tillräckligt »upplyst» luthersk präst, som kunde öfvertyga den blifvande storfurstinnan, att hon gjorde en gudi behaglig gärning, om hon bytte om religion. Men som hofvet i Petersburg hade skickat 40,000 rubler till prinsessornas reseomkostnader, »en riktig uppkomst» för familjens ruinerade finanser, sade deras mor, var denna svårighet lätt afhjälpt.

Två år därefter i'este prinsessorna af Darmstadt ända till Petersburg. Sedan kom turen till de bägge prinsessorna af Baden-Durlach. Som de voro moderlösa, skickade man med dem som duenna grefvinnan Schuwalof, änka efter författaren till Epitre u Ninon, och henne hade man gifvit till medhjälpare en viss Strekalof, hvilken lär ha uppfört sig som en kosack, som fått i uppdrag att hämta haremsdamer från Georgien. Men hofven i Tyskland voro ej så noga på den tiden. Vid prinsessornas ankomst tog kejsarinnan deras utstyrsel i betraktande. Sedan det var gjordt, sade hon:

»Mina vänner, jag var inte så rik som ni, då jag kom till Ryssland.»

Den äldsta stannade i Ryssland och gifte sig med Alexander, den yngre återvände till sitt land; Konstantin ville ej ha henne. Hon var endast fjorton år och var icke utväxt. Hon blef senare gift med kungen af Sverige. De fester, som gåfvos vid Alexanders bröllop, voro de sista lysande och glada stunderna af Katarinas regering.

Prinsessan af Sachsen-Koburgs ankomst med sina tre döttrar följande år var mindre glänsande. Denna gång

tyckte Katarina, att deras högheters koffertar voro alldeles för klent försedda. Hennes egen fattigdom vid ankomsten till Ryssland var öfverträffad. Man måste skaffa hela familjen nya toaletter, innan de kunde visa sig vid hofvet, och det oaktadt rynkade Konstantin på näsan. Till sist bestämde han sig emellertid för den yngsta.

Katarina frigjorde sig sålunda beslutsamt från vissa •ömhetsband och familjebördor, som naturen och konvenansen ålade henne; beträffande andra ådagalade hon däremot så mycket ömmare ifver. Yi ha antydt den enligt vår åsikt antagligaste lösningen af detta psykologiska problem: vi påstå dock ej, att den besvarar alla invändningar. Men inför historiens mest lysande gestalter uppstå ofta sådana olösliga tvister, hvari ingen får sista ordet.

Favoritsystemet.

i.

Det har bildat sig en legend om Katarinas kärleksförhållanden. Vi skola försöka ersätta den med några historiska

data. Det är säkert ej som historiker Laveanx har skildrat Katarinas debut på galanteriets bana vid en tidpunkt, som är äldre än den blifvande kejsarinnans ankomst till Kyssland. ßedan i Stettin skulle hon ha haft till älskare en grefve de B., som till och med trott sig få henne till hustru, då han förde en af hennes väninnor till altaret. Det är endast en löjlig saga. De små hofven i Tyskland voro säkerligen inga dygdens tempel, men vid fjorton års ålder rände prinsessorna icke ute på gatorna. Längre fram, i Moskwa eller Petersburg, påstår Laveaux, att Katarina öfverlämnat sig så godt som till hvem som helst i en grefvinna D:s hus, där otaliga älskare åtnjutit hennes ynnest utan att veta, hvem de hade att göra med. Soltikof efterträdes af en komediant från Venedig vid namn Dalolio, som i sin tur skaffar sin tillfälliga älskarinna nya kärleksmöten i Jelagins hus. Laveaux gör sig härvid till språkrör för rykten, hvilka ej hvila på en skyint af sanning. Sabatier de Cabre är ett långt bättre underrättadt vittne, som också föga kan misstänkas för partiskhet. I en rapport af honom från år 1772 läsa vi: »Utan att vara klanderfri, är hon långt ifrån skyldig till de excesser, för hvilka man anklagar henne; ingenting har kunnat bevisas utom de tre kändaFAVORITSYSTEMET.

förbindelserna: med herr Soltikof, kungen af Polen och grefve Orlof.»

Då Katarina kom till Ryssland, fann hon där en socie-tet och ett hof, jag vågar ej säga mera fördärfvade än i de andra stora europeiska hufvudstäderna, men minst lika mycket, och högst upp, på själfva tronens trappsteg, en kejserlig omoral analog med — ehuru med omkastade roller — de exempel, som företeddes af de samtida sederna, bland annat af Frankrikes regent. Det är favoritsystemet. Efter Peter l:s död är tronen i Ryssland ständigt upptagen af kvinnor; dessa ha älskare, liksom Louis XV har älskarinnor, och då den kejserlige älskaren heter Biron, är han lika mäktig i Ryssland som en kunglig mätress, då hon heter Pompa-dour, kan vara det i Frankrike. Liksom Louis XIV äktade fru de Maintenon, gifter Elisabeth sig med Rasumofski. Denne är endast son till en bonde från Lill-Ryssland och började som sångare vid det kejserliga kapellet; men änkan Scarron var ej heller af någon lysande börd. Schubin, Ra-sumofskis företrädare, var blott soldat vid gardet, men alltid gick han upp mot Dubarry. Och om man går litet längre tillbaka i tiden, då under Louis XIY:s minderårighet kungavärdigheten hade öfvergått på spinnsidan, kunde ej signor Mazarinis paraderande på tronens trappsteg väcka större förargelse hos dem, som ha lätt för att ta vid sig, än Patjomkins liknande roll hundrafemtio år därefter. Och då det är fråga om Katarinas favoriter, behöfver man ej gå så långt tillbaka i historien. Struensee, Grodoy och lörd Acton äro hennes samtida.

Favoritsystemet är i Ryssland detsamma som på andra håll, ehuru i större proportioner. Det är till och med endast de mera storslagna proportionerna, som under Katarinas regering ger detta system en särskild karakter. Här har man framför sig en kvinna, för hvilken det är en egenhet att i allt öfverskrida de vanliga måtten. Hon har gunstlingar liksom Elisabeth och Anna, men som hennes temperament och hennes karakter alltid egga henne att göra allt i stor skala, ger hon ovanliga dimensioner åt denna vanliga och traditionella sakernas ordning eller oordning. Anna hade endast utnämnt stalldrängen Biihren till hertig'500

af Kurland; Katarina gör Poniatowski till kung af Polen. Elisabeth hade nöjt sig med två ordinarie favoriter: Rasu-mofski och Schuwalof; Katarina har flera dussin. Men icke nog med det. Hon är icke allenast en måttlös natur, som frigör sig från den vanliga begränsningen, hon är framför allt en härsklysten ande, som föraktar alla fastställda regler och gärna upphöjer sin egen vilja eller nyck till lag. Under Anna och Elisabeth är favoritväsendet endast en fantasi, men under Katarina blir det nästan en statsinstitution.

Men det är endast småningom som det går därhän. Ända till 1772 är Katarina endast en suverän, som skaffar sig förströelser på samma sätt som alla hennes företräderskor på tronen. Man talar om hennes kapriser, liksom man talade om Elisabeths, utan att ta större anstöt däraf. Tvärtom. Då grefve de Solms skrifver till Fredrik, gör han visserligen beträffande Gregor Orlof den anmärkningen, att »man kanske nu skulle kunna namngifva handtverkare och lakejer, som ha suttit vid samma bord som han», men han tillägger: »Man är i Ryssland så van vid favoritväsendet, blir så föga förvånad öfver en snabb upphöjelse, att man gillar valet af en blid och artig ung

man, som hvarken gör sig skyldig till högmod eller fåfänga, som lefver på samma förtroliga fot som vanligt med sina gamla bekanta och till och med känner igen dem ute på gatorna samt undviker att blanda sig i statens angelägenheter, om icke för att någon gång rekommendera en vän.» Gregor Orlof nöjer sig dock ej länge, eller rättare sagdt, Katarina nöjer sig för hans räkning ej länge med denna anspråkslösa och tillbakadragna roll, och grefve de Solms skrifver: »Hennes majestäts passion är i tilltagande, och hon vill nu ha honom (Orlof) in i politiken. Hon har låtit sätta in honom i de kommittéer, som utnämnts till att reformera styrelsen.» Och det är nu, om man får tro den preussiske ambassadören, som missnöjet utbryter. Hetmanen Rasumofski ocb grefve Buturlin, bägge två generaladjutanter, finna det plötsligt otillständigt, att en man, som så kort tid förut stått så långt under dem, blifvit deras like. Andra höga herrar, furstar och generaler, äro skandaliserade öfver att nödgas vänta i munsjör Orlöfs antichambre för att vara med vid hans lever. Förste kammar-

herren Scheremetief, en af landets förnämsta och rikaste herrar, liksom äfven många andra, hvilka å tjänstens vägnar måste till häst åtfölja kejsarinnans vagn, se med grämelse favoriten sitta inne i vagnen hos kejsarinnan, medan de rida bredvid.

Men allt detta är gammalt nytt, och de bland de ryska stormännen, som erinra sig, huru det var under Birons gunstlingsskap hos kejsarinnan Anna — Bironowschtschina, som det kallas med ett städse afskydt namn — finna säkerligen vid jämförelsen de nuvarande förhållandena ganska drägliga. Så mycket mera som Grregor Orlof vanligen ej visar någon lust att begagna sig af det inflytande på landets styrelse, som den förälskade Katarina äflas att påtvinga honom. Hans anfall af ärelystnad äro tillfälliga och öfvergående. Oftast lyder han härvidlag endast härskarinnans befallningar och det med tvungen och missnöjd min. Han håller sig undan. Han är en njutningslysten, lat och oskadlig människa. På de svindlande höjder, dit lyckan plötsligt lyft honom upp, lefver han nästan som i en dröm, och det kommer en dag, då hans förstånd alldeles råkar vilse där uppe och står vid vansinnets svarta afgrund.

Beträffande honom har dessutom Katarinas svaghet en ursäkt och ett förgyllande skimmer: denne man har vågat sitt lif för henne, han har gifvit henne en krona, och hon älskar eller tror sig älska honom med en kärlek, som ej är uteslutande sinnlig. Skild från honom, utstår hon bittra lidanden, och då han dör, gråter hon uppriktiga tårar, tårar som komma från hjärtat.

Skandalen börjar i själfva verket ej förr än efter denne förste favorits onåd. Med Wassiltschikof, 1772, är det den grofva och brutalt oblyga lättfärdigheten, som förnedrar den kejserliga sängen. Med Patjomkin, 1774, visar sig för första gången i Katarinas historia en maktens delning med tillfälliga älskare. Sedan kommer den långa raden af kort-lifvade kärleksförhållanden: i juni 1778 tillkännager engelsmannen Harris Korssakofs upphöjelse; i augusti talar han om medtäflare, hvilka redan fika efter att få efterträda honom, somliga understödda af Patjomkin, andra af Panin och Orlof; i september är det en viss Strabof, »en man af'

värsta slag», som tycks segra; fyra månader därefter är det en major vid Simjonowski-regementet, en viss Lewaschof, som spelar första fiolen; en ung man, protegerad af grefvinnan Bruce, Swieikowski, ger sig ett värjstyng i förtviflan öfver att se sig öfvervunnen af denne rival. Ett ögonblick tycks Korssakof dyka upp igen. Han kämpar med en ny medtäflare, Stianof, drar sig sedan definitivt tillbaka för Lanskoj, som efterträdes af Mamonof, hvilken i sin tur får täfla med Miloradowitsch och Miklaschefski, o. s. v. Det är en stigande flod, som ej mera låter hejda sig: 1793, vid sextiotre års ålder börjar Katarina om med Platon Subof och förmodligen också med hans bror samma roman, som hon redan genomgått med tjugu företrädare.

Men att hon sålunda sjunker djupt i smutsen, är det endast fräck liderlighet å hennes sida, lider hennes klokhet, hennes höga intelligens skeppsbrott tillika med hennes blygsamhet och värdighet i den våldsamma strömhvirfvel, hvari hon råkat in? Nej, det tro vi icke. Det är ett fenomen af helt annat slag, påminnande om det gamla och alltid nya problem, som ännu i dag är föremål för lidelsefulla tvister, nämligen sexualitetsfrågan. Yi se framför oss en

ovanlig kvinna, sällsynt begåfvad både andligt och kroppsligt och äfven i ovanligt hög grad fri från den osjälfständighet, som är hennes köns arfvedel. Hon har fullständig frihet och oinskränkt makt. Hvad gör hon med den? — Nej, det är icke endast sinnenas tyranniska, omättliga törst, som ömsom kastar henne i en Subofs och en Patjomkins armar. Ett annat behof, ett annat kategoriskt imperativ gör sig äfven gällande i den kärleksodyssé, hvars olika skeden vi ha antydt. Eörst och främst, huru energisk och beslutsam hennes karakter än må vara och huru goda tankar hon än må ha om sina egenskaper, anser Katarina ej att dessa hennes personliga egenskaper i och för sig äro tillräckliga; hon inser nödvändigheten att ge dem en manlig intelligens och vilja till stöd, om den än är underlägsen i absolut värde. Och hon bevisar denna nödvändighet! Då hon skrifver till Patjomkin, att hon utan honom är »liksom utan armar», är det icke en fras. Då favoriten 1788 befinner sig på Krim, äro de bref, som hans förtrogne, Garnofski, sänder

honom från Petersburg, fulla af enträgna böner, att han skall komma hem, både emedan hans frånvaro har bragt statens angelägenheter i oordning och emedan kejsarinnan själf befinner sig i ett beklagligt tillstånd, »nedslagen, offer för ständig förskräckelse, vacklande af brist på stöd». Och det är däri Krimeröfrarens och hans medtäflares historiska roll skiljer sig från de exempel den kvinnliga favoritismen samtidigt ger i andra ändan af Europa: Louis XV underkastar sig sina mätressers inflytande och tål deras inblandning i regeringsangelägenbeter; Katarina tigger och ber därom.

Men icke nog med det. Lanskoj och Subof äro tjugutvå år, då de ta upp arfvet efter Patjomkin. Då Nikolai Soltikof, som bibehåller sin frispråkighet gent emot kejsarinnan, beträffande Subof förvånar sig öfver ett val, som är så föga i öfverensstämmelse med härskarinnans egen ålder, ger hon honom följande svar, som kan framkalla ett småleende, men som utgör ett otvetydigt utslag af det evigt kvinnliga: »Än sedan? Jag gör landet en tjänst, då jag uppfostrar unga, begåfvade män.» Och hon säger det med full öfvertygelse. I det besvär hon gör sig att inviga sina elever i behandlingen af statens angelägenheter och i den oro, hvarmed hon följer deras framsteg, har det moderliga säkerligen en stor andel. Den kvinnliga naturens obotliga svagheter samverka sålunda hos henne med hennes mest upphöjda pliktkänslor till att göra en mans bistånd nödvändigt för den stolta och viljekraftiga själfhärskarinnan.

Naturligtvis — ty annars skulle Katarina ej vara sig själf — gör den politiska beräkningen härvid också sig gällande, huru sällsamt ett sådant påstående än kan förefalla. Det bekräftas af de faktiska förhållandena. Huru underlig den stora uppfostrarinnans beräkning än må tyckas, ger verkligheten henne rätt: vägledd af henne, afhyflad, hastigt framknuffad från grad till grad inom de höga administrativa och militära ämbetenas hierarki, fyller Patjomkin slutligen ganska försvarligt sin plats som allsmäktig minister. Då Zoritsch tack vare en nyck af kejsarinnan för några månader får flytta in i den särskilda våning, som genom en hemlig trappa står i förbindelse med kejsarinnans, är'

han endast major vid husarerna. Men längre fram befinnes han intaga en ganska framstående plats i det nationella uppfostringsväsendet historia. Det är icke ett påfund af oss: denne gunstling var den förste, som gjorde upp plan till en militärskola efter mönster af liknande inrättningar i utlandet. På Schklof, ett ståtligt gods nära Mohilef, som blifvit honom anvisadt till vistelseort efter det han fallit i onåd, har en af honom grundad skola för fattiga adelsfamiljers barn tjänat som stomme till kadettakademien i Moskwa, hvilken i våra dagar är den förnämsta militärskolan i denna stad.

För att åstadkomma sådana underverk måste Katarina dock ha hjälp af alldeles särskilda omständigheter, hvilka befordrade den nationella och andliga utvecklingen af det stora rike, som hon gjort till sin leksak. Men hela hisorien om hennes lif blir endast begriplig inom denna ram. Med sin Zoritsch, sin Patjomkin; Mamonof och ett halft tjog andra är Katarinas hof visserligen ett Gerolstein, men ett Gerolsfcein, där det komiska, groteska och besynnerliga samverkar med de allvarliga element, som göra detta mischmasch till ett af de egendomligaste skedena inom världshistorien. Ryssland är ännu ett högst egenartadt land, som så att säga lefver på utkanten af

det europeiska samhället, och Katarina var också en högst egenartad kvinna. På en samverkan af dessa omständigheter beror det, att dessa operettfigurer kunnat vid hennes sida, på en af världens stora scener, spela hufvudrollerna i det mänskliga dramat.

Kort och godt, favoritismen, sådan Katarina idkade den, var icke endast resultatet af en vanvettig sinnlighet, som blindt jagade efter ständigt nya njutningar. Det fanns metod i Hamlets galenskap, och det fanns litet danskt blod i Katarinas ådror. Som sagdt, hon gjorde favoritväsendet till en institution.

2,

Yi läsa följande i en depesch, som herr de Corberon den-17 september 1778 skickade från Petersburg till grefve de Vergennes:FAVORITSYSTEMET.

505

»Man kan i Ryssland iakttaga ett slags interregnum i statsaffärerna, nämligen under den tid, då en favorit affärdas och en annan intar hans plats. Denna händelse fördunklar alla andra. Den drar allas intresse till sig, till och med ministrarne påverkas däraf, de afbryta sin verksamhet ända tills valet är afgjordt och sinnena återtaga sitt vanliga esse, så att maskinen kan åter gå sin jämna gång.»

Här är alltså ett viktigt kugghjul i regeringsmekanismen. Om det stannar ett ögonblick, afstannar alltsamman. Dessa interregna äro för öfrigt vanligen af mycket kort varaktighet. Ett enda utsträckes i flera månader, mellan Lanskojs död (1784) och Jermolofs utnämnande till hans efterträdare. Det är i allmänhet en affär på tjugufyra timmar, och den minsta ministerkris vållar i våra dagar långt större hufvudbry. Kandidater saknas icke. Platsen är god, och de, som eftersträfva den, äro legio. Vid gardesregementena, denna traditionella plantskola för ivremjentschtschiks {favoriter), finns det alltid två, tre vackra officerare, som snegla bort till det kejserliga palatset med mer eller mindre ofördäckt lystnad. Då och då presenteras en af dem vid hofvet af någon förnäm personlighet, som vill skapa sig ett verktyg och placera en sig tillgifven vän på en plats' som är källan till alla rikedomar och all ära. År 1774 stryker en nevö till grefve Zahar Tschernischof — en furst Kantemir, ung, vacker, utsväfvande och med skulder öfver öronen — i flera veckor omkring kejsarinnan. Två gånger låtsar han gå vilse och intränger i härskarinnans enskilda våning. Den tredje gången lyckas han träffa henne, faller till hennes fötter och besvär henne att anställa honom i sin tjänst. Hon ringer, man arresterar honom, hon låter sätta honom i en kibitka och föra honom hem till hans onkel, hvilken hon förmanar att tala förnuft med systersonen; hon är öfverseende mot detta slags dårskaper. Patjomkin har bättre tur, han lyckas tränga sig fram genom en nästan liknande kupp. I allmänhet är denna så eftersökta post ett byte för intrigörer. Allt ifrån 1776 är det Patjomkin, som i egenskap af emeritus-favorit ställer fram vikarier, upptäckta, instruerade och handledda af honom, och bjuder härskarinnan att välja mellan dem. Men de utvalda och han själf ha'262

KEJSARINNAN.

stort besvär med att kunna behålla den eröfrade ställningen: ett uteblifvande, en sjukdom, ett tillfälligt illamående är nog för att göra deras position vacklande. Självfva namnet, som är så betecknande på ryska (tvremja, tid, ögonblick; wremjenschtschik, ögonblickets man) antyder för de utvalda, att ynnesten är af tillfällig natur. År 1772 har Gregor Orlof begifvit sig till JFokschany som fredsunderhandlare med Turkiet, och där får han veta, att Wassiltschikof intagit den plats han så oförsiktigt lämnat. Han kastar sig upp i en vagn och färdas tre tusen kilometer i ett sträck, reser med en kurirs hastighet och unnar sig knappast att sofva eller äta, innan han kommer fram till hufvudstaden. Men ändå kommer han för sent. År 1784 är Lanskoj sjuk och tillgriper, för att undvika onåd, konstlade stimulerings-medel, hvilka ohjälpligt förstöra hans hälsa. Ibland gripas också dessa slumpens bortskämda barn af svindel på den höjd, dit de så hastigt svingat sig upp: Zoritsch tror, att allt är honom tillåtet, till och med att trotsa henne, som lyft honom upp ur hans intet. Mamonof tänker nästan på att låta henne dela sin kärlek med en hofdam, för hvilken han tagit sig för att flamma. Då är det snart expedieradt: vid en aftonmottagning lägger man märke till, att kejsarinnan envist fixerar en obetydlig löjtnant, som presenterats dagen förut eller hittills varit bortblandad i skaran af hoffolk; dagen därpå får man veta, att han blifvit utnämnd

till hennes majestäts adjutant. Man vet, hvad det vill säga. Under dagens lopp kallas den unge mannen till hofvet genom en lakonisk order och mottages där af hennes majestäts lifmedikus, engelsmannen Kogerson. Sedan öfverantvardas han åt grefvinnan Bruce eller längre fram åt mademoiselle Protassof, hvars delikata uppgift ej kan förklaras närmare. Sedan han genomgått dessa förberedelser, föres han till den särskilda våningen, där favoriternas vistelse är lika kortvarig som i våra dagar ministrarnes i deras hotell. Våningen är redan tom och färdig att mottaga den nykomne. All upptänklig komfort och lyx, en lysande inredning och en utvald tjänarskara väntar honom där, och då han öppnar en sekretär, finner han där 100,000 rubler i guld (500,000 francs) som en första present, en försmak till den guldflod, som nuFAVORITSYSTEMET.

skall utgjuta sig öfver honom. Om kvällen visar sig kejsarinnan inför det församlade hofvet, förtroligt stödd på hans arm, och då spelpartiet slutar på slaget tio och hon återvänder in i sina rum, följer den nye favoriten henne dit.

Han lämnar nu aldrig palatset annat än vid den höga kejsarinnans sida. Från detta ögonblick är han en fågel i bur. Buren är vacker, men strängt vaktad; kejsarinnan vidtar sina försiktighetsmått mot de missöden, som de nyvaldes vanligen föga lugnande autecedentia ge henne anledning att befara. Och därför har man endast att som en fabel betrakta historien om bakporten åt gatan, som gör Katarinas alkov tillgänglig så godt som för hvem som helst. Det rum, där Patjomkin och Lanskoj och så många andra ha aflöst hvarandra, är visserligen icke någon okränkbar helgedom, men därför är det ej öppet för kreti och pleti. Man kan ej gå in och ut där efter behag som i en butik. I början af sin regering begick Katarina några oförsiktigheter, det är sant, hvilka skaffade henne ganska stora obehag. År 1762 blef en officer vid namn Hwastof, som hade i uppdrag att inventera salig kejsarinnan Elisabeths garderob, antastad på grund af en beskyllning för att ha förskingrat 200,000 rubler. Man hade sett en kvinna prydd med den aflidna tsarinnans diamanter. Hon igenkändes som en af de otaliga mätresserna till ordinarie favoriten Gregor Orlof, hvilken sannolikt delade den skönas ynnest med Hwastof. Och den senare tillhörde sedan någon tid, enligt den franske ambassadören Bérengers utsago, den nya tsarinnans förtrogna krets, om han ej rent af åtnjöt hennes alldeles speciella ynnest.

Sedan tog Katarina itu med detta: den ordinarie favoriten är en person, hvars minsta rörelse är underkastad oföränderliga regler och en noggrann vaksamhet. Han besöker ingen, tar ej emot några inbjudningar. En enda gång, då Mamonof nyss tillträdt sin syssla, tillåter man honom att mottaga en middagsbjudning till grefve de Ségur. Och Katarina visar sig redan orolig: då franske ministern och hans gäster resa sig från bordet, varsebli de nedanför palatsets fönster kejsarinnans vagn, som långsamt far af och an på ett sätt. som förråder hela oron hos en älskarinna,'508

som ett ögonblick blifvit lämnad ensam. Ett år därefter riskerar gunstlingen att förlora sin plats för en ganska oskyldig öfverträdelse af disciplinen. På sin namnsdag bar tsarinnan tillåtit bonom att skänka benne ett par örhängen, som hon själf köpt för 30,000 rubler. Storfurstinnan får se smycket och beundrar det mycket. Katarina skänker det genast till henne. Hon pryder sig därmed, och dagen därpå kallar hon Mamonof till sig för att tacka honom för att ban, ehuru indirekt, gifvit anledning till denna oväntade frikostigbet. Han vill gå dit, ty han anser sig böra lyda en order från så hög ort, men kejsarinnan, som får veta det, blir utom sig af förbittring; hon ger sin älskare en uppsträckning i häftiga ordalag och skickar storfurstinnan en grundlig tillrättavisning: hon skall icke understå sig att göra om detta! Paul anser sig handla rätt genom att i sin tur skicka favoriten en snusdosa prydd med diamanter; Katarina tillåter Mamonof att gå och tacka storfursten, men icke utan eskort: hon utväljer själf den pålitliga person, som skall vara honom följaktig; men Paul tar icke emot visiten.

Låt oss tillägga, att favoriterna å sin sida försvara sig på bästa sätt mot faran af en om också blott tillfällig otrohet, som skulle ge dem en rival, hvilken kanske vore i stånd att tränga ut dem. Sin makt, och den är stor, använda de till en icke mindre energisk vaksamhet än Katarina. Så länge Patjomkins inflytande varar, och det räcker i fjorton år, mellan 1774 och 1789, långt efter det han upphört att faktiskt vara kejsarinnans älskare, reser

hans tyranniska vilja oöfverstigliga hinder för hvarje kapris, som ej är honom i smaken. Han är i stånd att, om så behöfs, bruka våld mot tsarinnan, som denna gång åtminstone skaffat sig en verklig husbonde.

Slutligen måste man ta hänsyn till en omständighet, som ej saknar betydelse. Katarinas utvalda äro utan undantag män i blomman af sin ålder, vanligen af herkulisk växt. Katarina väljer dem allt yngre, ju äldre hon blir. Af de bägge bröderna Subof är den ene tjugutvå år, den andre aderton, då hon kastar sina ögon på dem. Vi veta, huruFAVORITSYSTEMET.

gammal Lanskoj var, vi veta äfven orsakerna till hans förtidiga bortgång.

Huru stort var antalet af Katarinas utvalda, från hennes tronbestigning till hennes död? Det är ej lätt säga med bestämdhet. Endast tio ha officielt beklädt sysslan med alla dess privilegier och skyldigheter: Gregor Orlof 1762—72, Wassiltschikof 1772—74, Patjomkin 1774—76, Zawadofski 1776—77, Zoritsch 1777—78, Korssakof 1778—80, Lanskoj 1780—84, Jermolof 1784—85, Mamonof 1785—89 och Subof 1789—96. Men på Korssakofs tid ägde en kris rum, som framlockade många aspiranter och åtminstone gaf en af dem, Strahof, stort insteg hos kejsarinnan. Strahof bodde aldrig i favoriternas särskilda våning, men det är nästan säkert, att han till en tid utgjorde den ordinarie favoritens ställföreträdare. Då en resande några år efter Katarinas död besökte Yinterpalatset, frapperades han särskildt af dekoreringen i två små förmak, som gränsade till kejsarinnans sängkammare: väggarna i det ena af dessa rum voro betäckta från golf till tak af dyrbara miniatyrer i guldramar behandlande diverse lättfärdiga ämnen; det andra rummet var dekoreradt på samma sätt, men här voro miniatyrerna porträtt af män, som Katarina känt eller älskat.

Några bland dessa män ha ganska illa lönat Katarina för de välgärningar hon utan åtskillnad slösade på dem alla. Själf har hon icke behandlat någon af dem illa, och ej ens de, som bedragit eller öfvergifvit henne, ha fått känna tyngden af hennes vrede eller hennes hämnd. Ty hon blef bedragen och öfvergifven som hvilken annan älskarinna som helst: all hennes makt, all hennes tjusningsförmåga och alla de oerhörda fördelar, som voro förknippade med hennes ynnest, kunde ej skydda henne för de missöden, hvilka allt sedan världens skapelse ha kommit så väl kejsarinnors som grisetters hjärtan att blöda. Ar 1780 öfverraskar hon Korssakof i grefvinnan Bruces armar; 1789 är det Mamonof, som afstår från henne för att gifta sig med en hofdam. På det hela taget var hon den, som var minst flyktig. Då Mamonof blifvit föi-visad till Moskwa med sin sköna, med hvilken han snart blef ganska olycklig, skref grefve de Ségur i en depesch till grefve de Montmorin:'510

»Man kan öfverseende blunda för villfarelserna hos en kvinna, som är en stor man, då hon till och med i sin svaghet visar så stort herravälde öfver sig själf, så mycken mildhet och högsinthet. Det är sällan man finner oinskräkt makt, svartsjuka och hofsamhet förenade, och en sådan karakter kan ej dömas strängt om icke af en man utan hjärta eller en furste utan svaghet.»

Grefve de Ségur var kanske för öfverseende. Kanske Sainte-Beuve ej var det tillräckligt, då han uttalade den tanken, att detta för Katarina egendomliga"sätt att behandla sina älskare, då de upphört att behaga henne, och som var så olikt Elisabeths af England och den svenska drottning Kristinas, just talar emot henne. Att hon öfverhopar dem med skänker i stället för att låta mörda dem, »det är just det, som är för mycket, det uttrycker för tydligt hennes förakt för männen och mänskligheten». Denna stränga dom innehåller åtminstone ett misstag: hvarken Korssakof eller Mamon of hade upphört att behaga Katarina, då hon fick veta deras förräderi. Hon var ännu fäst vid dem, i synnerhet vid den siste, och det var icke endast hennes stolthet, som led af den förödmjukelse de tillfogade henne. Hennes svagheter voro ofta, alltför ofta, en kvinnas, som tar sitt nöje hvar hon finner det, men den engelske diplomat, som skrifvit: »She was a stranger to love», var visst ej någon kännare af kvinnohjärtat.

3.

Innan Katarina beslöt sig för att öfverge Gregor Orlof, tålde hon af honom hvad få kvinnor skulle vara i stånd att

tåla. Redan 1765, sju år före brytningen, skref Bérenger från Petersburg till hertig de Praslin:

»Denne ryss kränker öppet kärlekens lagar gent emot kejsarinnan. Han har mätresser i staden, hvilka, långt ifrån att ådraga sig sin härskarinnas vrede genom sitt tillmötesgående mot Orlof, tvärtom tyckas göra henne en tjänst. Senator Murawief, som hade öfverraskat sin hustru tillsammans med honom, ämnade ställa till skandal genom attFAVORITSYSTEMET.

begära skilsmässa, men kejsarinnan blidkade honom genom att ge honom gods i Livland.»

Men till sist är måttet rågadt. Katarina begagnar sig af favoritens frånvaro till att bryta sin kedja. Då Orlof kommer sprängande med gästgifvarskjuts och bereder sig att träda inför henne för att göra sina rättigheter gällande, hejdar en order honom några hundra werst från Petersburg och förvisar honom därefter till hans gods. Han anser sig ännu ej slagen; ban ömsom tigger och hotar, sedan ber han om tillåtelse att få återse kejsarinnan, om också blott ett ögonblick. Hon behöfver blott säga ett ord för att göra sig af med den efterhängsne: Patjomkin har redan uppträdt på skådeplatsen, och han kan åtaga sig att skrämma bort alla Orlofarne. Detta ord, denna befallning, som man slutligen besvär Katarina att gifva, kan hon ej få öfver sina läppar. Hon parlamenterar, söker åstadkomma en uppgörelse i godo, och slutligen förelägger hon sin älskare —- som blifvit så lindrigt straffad för en hel serie otroheter, för hvilka han säkerligen skulle ha förtjänat ett långt strängare straff — ett förslag till fredlig uppgörelse, som är ett belt poem af gränslös mildhet: glömska af det förflutna, vädjan till den felandes sunda förstånd, för att bespara dem bägge pinsamma förklaringar, nödvändigheten af en skilsmässa tills vidare, påpekad i en mild, nästan ödmjuk och bönfallande ton; ingenting fattas. Han skall ta permission, slå sig ned i Moskwa eller på sina gods eller annorstädes, hvar ban vill. Han får behålla sitt årsanslag på 150,000 rubler och erhåller 100,000 rubler extra att inreda sig ett hus för. Under tiden får han bebo alla kejsarinnans residens nära Moskwa, använda hofvets ekipage som förut, behålla sina domestiker med kejserligt livré. Katarina erinrar sig, att hon lofvat honom 4,000 lifegne för segern vid Tschesmé, i hvilken han för öfrigt ej haft någon andel; hon lägger därtill ytterligare 6,000, som ban efter eget val kan ta från något af kronogodsen. Och som om hon fruktat att ej ha gjort nog, att stå i skuld till honom, mångdubblar hon bevisen på sin frikostighet, ger honom praktfulla presenter: en silfverservis och ytterligare en till dagligt bruk, vidare ett hus vid Troitskaja Pristagne, möbler, alla saker, som i'268

det kejserliga palatset prydde favoritens våning och »hvilkas värde hon ej själf vet». I utbyte begär Katarina endast ett års frånvaro. Efter ett år skall för detta favoriten bättre förstå situationen. Katarina för sin del »skall aldrig glömma, hvad hon har Gregor Orlofs familj att tacka för, ej heller de talanger, hvaraf han personligen prydes, och huru nyttiga de kunna vara för fäderneslandet». Hon söker endast »det ömsesidiga lugn, som hon vill helt och hållet bevara».

Det är möjligt, att det i detta sätt att göra upp saken finns en viss farhåga för att ådraga sig fiendskap af en familj, som hon själf gifvit så stor makt i sitt rike ; men finns det ej också en kvarlefva af rörd ömhet? Elfva år därefter, då Katarina får underrättelse om för detta favoritens död, skrifver hon:

»Förlusten af furst Orlof kom mig att gå till sängs med stark feber och så häftig yrsel om natten, att de måste låta mig åder.»

Det är i juni månad 1783 hon erhåller den olyckliga nyheten, och två månader därefter, då hon far till Fredrikshamn, för att möta den svenske kungen, förbehåller hon sig, att denne ej skall tala om katastrofen, som ännu gör henne helt uppskakad. Hon är för öfrigt den första, som talar därom, men hon gör våld på sig själf för att dölja sin rörelse och den storm, som påminnelsen om ett så gammalt förflutet alltjämt framkallar i hennes hjärta. Hon har emellertid gifvit flera efterträdare åt denne älskare, som i det afseendet ersatts långt före sin död. Var det, som Grimm tror, blott en nyck, som 1778 kastade henne i Korssakovs armar?

»Nyck? Nyck?» svarar hon sin förtrogne. »Vet ni, det passar inte, då man talar om Pyrrhus, kung af Epirus (det är

det tillnamn hon ger den nye favoriten), målarnes stötesten, skulptörernas förtviflan. Det är beundran, min herre, det är hänförelse, som naturens mästerverk ingifva! Allt vackert faller till marken och krossas som afgudabelätena inför Herrens ark, inför den Stores (sic) karakter. Aldrig gjorde Pyrrhus en åtbörd, en rörelse, som ej var ädel eller behaglig. Han är strålande som solen, han breder glans omkring sig. Allt detta är icke förkvinnligadt, utan manligt

och som man vill att en man skall vara: med ett ord, det är Pyrrhus, kung af Epirus. Allt är i harmoni; det finns inga enskildheter, det är en effekt af dyrbara gåfvor hopade af naturen i sin skönhet; konsten har här ingenting gjort, det manierade är på tusen mils afstånd...»

Vi kunna ju antaga, att den känsla, som dikterat detta språk, ej är särdeles djup eller fin. Och Korssakof är ingenting annat än en vanlig Adonis. Men nu uppträder en annan primo amoroso: Patjomkin, den genialiske mannen. Låt oss läsa följande. Det är ett bref från favoriten, skrifvet efter en brytning på några dagar. Katarina har svarat i marginalen, punkt för punkt. Ett slags öfverenskommelse om evig kärlek och sämja har sålunda undertecknats mellan de försonade älskande:

Patjomkin:

»Tillåt mig min älskling, att slutligen säga dig, huru jag tror, att vår tvist skall sluta.

Förvåna dig icke öfver, att jag är orolig för vår kärlek.

Förutom de otaliga välgär-

O O

ningar, hvarmed du öfverhopat mig, har du också placerat mig i ditt hjärta. Jag vill vara ensam där och öfver alla dem som gått fore mig, emedan ingen har älskat dig som jag. Och som jag är dina händers verk, önskar jag också ha dig att tacka för mitt lugn; jag önskar, att du skall glädjas, i det du gör mig godt; att du skall bry din hjärna med att göra mig lycklig och att du däri skall finna en förströelse efter de allvarliga arbtten, som din höga ställning ålägga dig.

Amen.»

Karalina II.

Katarina:

»Ju förr desto bättre. Oroa dig inte.

Den ena bör hjälpa den andra.

Starkt och stadigt.

Han är där och skall han vara där.

Jag ser det och tror det.

Det gläder mig i själen.

Det är min största glädje.

Det skall komma af sig själft.

Låt lugn inträda i tankarna, så att känslorna återfå sin frihet; de äro ömma och skola på egen hand finna den bästa vägen. Slut på tvisten.

Amen.»

Man måste erkänna, att detta är ett föga hvardagligt utbyte af förklaringar och att de båda varelser, som, ställda

på höjden af mänsklig storhet, tala i dessa ordalag om sin kärlek, ej äro vanliga vällustingar. Patjomkins hela drömmande, oroliga och despotiska natur återfinnes för öfrigt i detta bref, liksom äfven Katarinas på samma gång besinningsfulla och exalterade lynne. Det är genom reflexioner, som tsarinnan vanligen behärskar favoriten, och det är genom sin häftighet, som denne ofta segrar. En stor del af deras korrespondens har blifvit offentliggjord. Den är sådan, att troligen aldrig en liknande brefväxling förts mellan två personer förenade af samma öde och förhållanden. De uttryck, som Katarina vanligen begagnar, i synnerhet under de första åren af deras kärlekshistoria, skulle i sin ytterliga förtrolighet kanske ej ens kunna förekomma i bref skrifna af hvilken kurtisan som helst på denna tid. Vi fästa oss ej vid sådana fraser som: »Jag kysser er tusen gånger, min vän»... »Förlåt, om jag faller er besvärlig, mitt hjärta»... »Förstår du, min själ?», huru oväntade dessa uttryck af ömhet än kunna vara. från en kejsarinna. Men det finns bref, som sluta med: »Farväl, min lilla vovvov» ... »farväl, min guldfasan» ... eller »farväl, pappa». Man grälar ofta, Patjomkin har ett svårt lynne, han är surmulen eller blir häftig vid minsta anledning. Då skrifver hon till honom: »Om du inte visar dig mera älskvärd i dag än i går, skall jag ... skall jag .. .ja, då äter jag ingen middag.» Är det i följande biljett fråga om den plan, som den retlige älskaren en gång tillkännagifva, att gå i kloster? Det veta vi icke. »En plan,» skrifver Katarina, »uppgjord under fyra à fem månader (och märk väl, som bela staden kände till), för att stöta dolken i sin väninnas bröst, denna plan af den person, som håller mest af oss, som endast åsyftade vår verkliga och ständiga lycka, hedrar den dens förstånd och hjärta, som tänkt ut den och verkställer den?»

Favoriten ger, som man kan förstå, ej efter i fråga om ömt och bildrikt språk. Likväl — och det är ett af de egendomliga dragen i denna sällsamma idyll — glömmer ban under sin kärleksglöd icke ett enda ögonblick att markera afståndet. Hans uttryck, som ofta äro mera lidelse-FAVORITSYSTEMET.

fulla och skälfvande, bibehålla alltid en viss högtidlighet, härmar aldrig Katarinas något hvardagliga nonchalans. »Om min bön blir hörd, skall Gud förlänga edra dagar ända till den aflägsnaste tidpunkt, och du, barmhärtige Guds moder ...» Det är hans vanliga stil. Han kallar henne aldrig du annat än i invokatoriska passager, där han talar till henne, hvars »verk» han erkänner sig vara, som om han talade till Gud. Vi äga andra prof af Patjomkins erotiska bref, som ej äro riktade till Katarina; han visar sig där som en fulländad virtuos, blandar en orientalisk fantasi med det nordiska svärmeriet och med finkänsligheten hos de utsöktaste modeller i den genren, som Västerlandet har att bjuda:

»O, mitt lif, o, min själs systersjäl, huru med ord skildra min kärlek till dig? Kom, o min härskarinna (sudarka ma/ia), skynda dig, o min väninna, min glädje, min ovärderliga skatt, ojämförliga gåfva, som Gud själf har gifvit mig! Lilla kära mor [matuschka galubuschka), skänk mig den glädjen att se dig, skänk mig det nöjet att glädjas åt din skönhet. Jag kysser med all min ömhet dina vackra små händer och dina vackra små fötter...»

Det är icke till Katarina som Patjomkin skrifver så. Matuschka, ja, det skrifver han till henne också, men på samma gång och alltid gassudarinja (härskarinna), för hvilken man faller i stoftet, till och med då man talar med henne om kärlek, och aldrig galubuschka (älskling), aldrig sudarka (älskarinna).

Utnämnd till favorit 1774, lämnar Patjomkin två år därefter sin plats åt Zawadofski. Älskaren försvinner i detta ögonblick, men vännen återstår, och den förbindelse de från början ingått är ännu ej bruten. Den blir det knappast den dag, kort före den lysande Taurisfurstens död, då Subof drar in som härskare i palatset liksom i kejsarinnans hjärta och där ej lämnar någon plats åt den, som fordom gjorde anspråk på att där få råda ensam. Ända till dess kan man knappt märka någon skillnad i Katarinas sätt mot den häpnadsväckande äfventyrare, hvilken får styra hennes hof, kommendera hennes arméer, regera hennes rike, allt under det hon har förvisat honom från sin säng, och af hvilken hon tar emot nya älskare, i det hon slösar på'516

honom icke allenast rikedomar och värdigheter, utan äfven de minst otvetydiga bevis på en trogen ömhet:

»Farväl, min vän, må väl, jag omfamnar er af hela mitt hjärta. Sascha hälsar dig.»

Detta är skrifvet 29 juni 1783, och Sascha är Mamonof, tjänstgörande favoriten, Patjomkins kreatur.

»Sasclienka hälsar dig och älskar dig som sin själ,» läsa vi i ett annat bref af 5 maj 1784; »han talar ofta om dig.»

I september 1777 mottar Patjomkin af kejsarinnan en gåfva af 150,000 rubler. År 1779 får han ett förskott af 570,000 rubler på sin årliga pension, som uppgår till 75,000. År 1783 låter Katarina utbetala till honom 100,000 rubler, för att påskynda fullbordandet af ett palats, som han bygger åt sig, som hon köper af honom för flera millioner, då det blifvit färdigt, och som hon strax därefter skänker honom. Han är fältmarskalk, han är premierminister, han är furste, han har alla grader, alla ordnar, all heder och all makt. Då Krim annekteras, under det andra turkiska kriget, för han befälet som härskare utan instruktioner och utan kontroll. Han handlar efter sitt godtfinnande, han lyder sin nyck, och Katarina förefaller som en liten flicka, hvilken lyder en öfverlägsen andes vilja. Han lämnar henne inga underrättelser om sig på flera månader; han värdigas ej besvara hennes bref. Då beklagar hon sig, men blygt, nästan ödmjukt:

»Jag har sväfvat mellan lif och död hela denna tid, som jag varit utan underrättelser om dig. För Guds skull, för min skull, var mera rädd om dig än du hittils varit. Jag är icke rädd för något, utom för att du skall vara sjuk. I detta ögonblick, min käre vän, är ni ej en obetydlig privatman, hvilken lefver som han vill och gör hvad han be hagar: ni tillhör staten, ni tillhör mig.»

De ömma smeknamnen, bland annat »pappa», förekomma ännu i för detta älskarinnans skrifvelser. Men ofta är det kejsarinnan, som ingriper under de täta anfall af modlöshet, som vid hvarje motgång öfverväldiga Krims eröfrare. I september 1787, då turkarne angripa Kinburn, tänker banFAVORITSYSTEMET.

på att nedlägga sitt kommando. Katarina vill icke höra talas därom:

»Stålsätt er själ mot alla händelser och var öfvertygad om, att ni skall öfvervinna dem alla med litet tålamod, men det är en svaghet att vilja lämna er post och gömma er.»

Några veckor därefter förstör en storm delvis den flotta Patjomkin samlat vid Sevastopol. Denna gång vill han icke allenast öfverge arméen, ntan till och med utrymma Krim.

»Hvad vill det säga?» skrifver Katarina. »Du har naturligtvis kommit på den tanken i första ögonblicket, i den tron, att hela flottan var förstörd. Men hvad skulle det bli af det återstående af denna flotta efter utrymningen? Och huru kan man börja en kampanj med att utrymma en provins, som icke är hotad? Det vore bättre att angripa Otschakof eller Bender och sålunda till offensiv förbyta en defensiv, som, efter hvad du själf säger, anstår oss mindre. För öfrigt har väl icke stormen drabbat endast oss, förmodar jag! Mod! Mod! Jag skrifver allt detta till dig som till min bäste vän, min myndling och min lärjunge, som dessutom visar större beslutsamhet än jag själf, men i detta ögonblick har jag mera mod än du, emedan du är sjuk och jag är frisk. Jag tror, att du är otålig som ett fem års barn, då däremot den uppgift du för närvarande åtagit dig kräfver ett orubbligt tålamod.»

Hon tillägger, att han för någon tid kan återvända till Petersburg. Är han rädd att bli förtalad under sin frånvaro? »Hvarken tiden eller afståndet eller något i världen kau förändra mina tänkesätt eller mina känslor gent emot dig.»

Denna frihet, som Katarina beviljar den man, till hvilken hon satt sin lit, detta sätt att blunda för de åtgärder, hvarigenom han begagnar sig af denna frihet, är för öfrigt endast tillämpningen af ett system, som vi redan känna till. Så går det icke till i de fall, där kejsarinnans vilja och hennes personliga ingripande kunna göra sig direkt och följaktligen mera verksamt gällande. Konflikterna bli då täta mellan de bägge medarbetarne, och hvarken vänskap eller kärlek hindra Katarina från att begagna sin myndighet. Vid dessa'518

tillfällen lägger favoriten vanligen sitt dåliga lynne i dagen, han visar sig ömsom häftig och surmulen: »Jag antyder,» skrifver han, »hvad som är nyttigt för edra intressen; sedan får ni göra som ni behagar.» — »Det

hjälper inte, att du blir ond,» svarar Katarina, »du måste erkänna, att jag har rätt.» Orsakerna till missämja äro ibland af ganska ömtålig natur. En arméinspektör har föreslagits af Potjemkin. Katarina motsätter sig detta val, som hon anser vara dikteradt af ett skäl, som icke kan öppet tillstås. Hon förklarar sig på följande sätt:

»Tillåt mig säga er, att hans hustrus fula figur ej är tillräckligt vederlag för den börda ni tar på er genom att skaffa er denne man på halsen. Där finns intet för er att hämta, ty frun är visserligen älskvärd, men man vinner icke det minsta på att göra henne sin kur. Det är en allmänt känd sak, och en ofantligt talrik familj vakar öfver hennes anseende. Min vän, jag är van att säga er sanningen. Ni säger mig också sanningen, då tillfälle erbjuder sig. Gör mig den glädjen att till denna syssla välja en person, som är mera lämplig därför och som kan sköta tjänsten, så att allmänhetens och arméens bifall kröner ert val och min utnämning. Jag vill gärna göra er till viljes, jag tycker ej om att säga nej till er, men jag skulle vilja, att hela världen sade beträffande en sådan plats: det var ett godt val och icke ett uselt val af en man, som ej har en idé om hvad man vill använda honom till. Slut fred, sedan kan ni komma hit och roa er så mycket ni behagar.»

Katarina glömde att tillägga, att hon under tiden roade sig på sitt håll och att hon denna gång ej hade rådfrågat sin »vän» angående arten af den nya förströelse hon skaffat sig. Subof visade sig på skådebanan och tycktes vara en fruktansvärd medtäflare både om den kejserliga ynnesten och till och med den andel, som vänskapen ännu lämnat kvar åt hans företrädare. Upptagen i andra ändan af riket, skälfde Patjomkin af vrede; han meddelade, att han snart skulle komma tillbaka till Petersburg »för att rycka ut en tand (sub betyder tand på ryska), som vållade honom plågor». Men det skulle ej lyckas honom. Han återkom endast för att bevittna fiendens afgörande triumf. Han vändeFAVORITSYSTEMET.

tillbaka till södern med sammanbitna tänder, men träffad i hjärtat, och snart kom döden i rättan tid för att bespara honom onådens bittraste förödmjukelser. Katarina hade emellertid gjort allt i världen för att förmå honom att gilla hennes nya val, och de bref, som bära prägel af denna sträfvan, äro ej de minst egendomliga i den samling, hvarur vi redan lånat åtskilligt. Komplimanger, älskvärda uppmärksamheter, fint smicker, till och med oväntade utbrott af ömhet riktas där till den redan undanträngde vännen från den segrande älskaren, från »gossen», »lille svarten», som hon gärna kallar den nye favoriten. »Gossen,» skrifver hon, »tycker, att ni har mera esprit och är roligare och älskvärdare än hela er omgifning, men säg inte ett ord om detta, ty han vet inte, att jag vet det.»

Men Patjomkin låter ej tjusa sig. Han ser sitt inflytande försvinna; han känner, att denna gång är hela fästningen tagen och icke blott det hörn af det kejserliga palatset, näst intill hennes majestäts enskilda våning, som ban så beredvilligt afstått, utan också den andra helgedomen, där han, tack- vare de forna ederna, alltid hoppats äga så säker tillflykt. Äfven den skulle tas ifrån honom.

Han hade redan förut en gång blifvit allvarsamt uppskrämd. Bland hans rivaler fanns det en före Subof, som Katarina tycks ha älskat så som hon hvarken älskat förr eller eenare. Den kärlek, som Lanskoj ingaf henne, liknar hvarken den hon visade Patjomkin eller någon af de känslor, som ha fyllt hennes på växlande intryck så rika lif. Men Lanskoj var icke ärelysten, och det blef ej Katarina förunnadt att behålla honom länge. Den vackre, unge mannen, som i fyra år utgjort hennes lifs glädje och i hvilken alla hennes tankar, känslor och önskningar koncentrerade sig som i en strålande brännpunkt, den mest afhållne, bortkelade och firade af favoriter, kände sig den 19 juni 1784 angripen af en hemlighetsfull sjukdom. Den tyske läkaren Weikard kallades skyndsamt från Petersburg till Tsarskoje-Sjelo. Det var en vetenskapsman af den äkta tyska sorten, en rättfram natur, föga i stånd till någon hänsynsfull skonsamhet. Katarina, som satt vid den sjukes säng, frågade oroligt:

»Hvad är det?»'520

»En allvarsam febersjukdom, som han inte går igenom.»

Han ville nödvändigt ha bort kejsarinnan, tj han ansåg sjukdomen smittsam. Det var, så vidt vi kunna förstå, difteri. Katarina tvekade ej ett ögonblick mellan klokhetens ingif-velser och hjärtats. Hon kände snart oroande

halssymptom, men hon trotsade faran. Tio dagar därefter dog Lanskoj i hennes armar. Han var då tjugusex år. Låt oss lyssna till den af döden öfverraskade älskarinnans klagan:

»Då jag började detta bref, simmade jag i ett haf af lycka och glädje, och mina tankar gingo så fort, att jag ej visste, hvart de togo vägen. Nu är det ej längre så; jag tillstår, att jag är försänkt i den lifligaste smärta, och min lycka är ej mer: jag trodde, att äfven jag skulle dö af den oersättliga förlusten af min bäste vän för åtta dagar sedan. Jag hoppades, att han skulle bli min ålderdoms stöd; han beflitade sig därom, han utvecklade sig, ban hade tillägnat sig alla mina tycken. Det var en ung man, som jag uppfostrade, som var tacksam, mild, rättskaffens, som delade mina sorger, då jag hade sådana, och äfven mina fröjder. Med ett ord, jag har gråtande den olyckan att säga er, att general Lanskoj ej är mer... och mitt rum, som förr var mig så kärt, har blifvit en tom håla, där jag släpar mig fram som en skugga: strax före hans död fick jag ondt i halsen och en förfärlig feber; sedan i går är jag dock uppstigen, men matt och så djupt bedröfvad, att jag i närvarande stund ej kan se ett mänskligt ansikte utan att mina ord kväfvas af gråt. Jag kan hvarken sofva eller äta, att läsa tråkar ut mig och skrifva orkar jag icke. Jag vet icke, hvad det skall bli af mig, men hvad jag vet, det är, att jag aldrig i mitt lif har varit så olycklig som sedan min bäste och älskvärde vän sålunda öfvergaf mig. Jag har öppnat min låda, funnit detta påbörjade bref ocb. skrifvit dessa rader, men jag förmår ej mera ...»

Detta är dateradt 2 juli 1784. Först två månader därefter återtar hon sålunda sin korrespondens med G-rimm:

»Jag tillstår, att jag hela denna tid varit oförmögen att skrifva till er, emedan jag visste, att det skulle plåga oss bägge två. Åtta dagar sedan jag skref mitt bref till er i .juli, fick jag besök af grefve Fedor Orlof och furstFAVORITSYSTEMET.

521

Patjomkin. Ända till dess hade jag ej kunnat uthärda att se människoansikten; de valde det bästa sättet: de började gråta med mig, och då kände jag mig obesvärad gent emot dem, men därmed var icke allt vunnet, ty genom att känna för mycket hade jag blifvit okänslig för allt utom för smärtan; den ökades och närdes vid hvarje steg och hvarje ord. Men tro icke, att jag oaktadt denna fasansfulla belägenhet försummat den minsta sak, som kräft min uppmärksamhet. I de förfärligaste ögonblick begärde man mina befallningar angående allting, och jag gaf dem med ordning och klokhet, någonting som särskildt förvånade general Soltikof. Mer än två månader ha gått utan någon lindring; slutligen ha några lugna mellanskof kommit, först af timmar, sedan af dagar. Som årstiden framskred och blef fuktig, måste man värma upp rummen i Tsarskoje-Sjelo. De mina blefvo mycket onda, ja, så häftigt förgrymmade, att jag den 5 september på kvällen, då jag ej visste, hvart jag skulle ta vägen, lät en vagn köra fram och begaf mig, oförmodadt och utan att någon här anade det, hit till staden, där jag tog in i Eremitaget, och i går var jag för första gången i mässan och såg följaktligen för första gången alla människor, och alla människor sågo mig, men det var sannerligen så påkostande, att då jag begaf mig tillbaka till mitt rum, kände jag mig så matt, att hvilken annan som helst skulle ha svimmat. Jag borde läsa om edra tre sista bref, men jag kan sannerligen inte ... jag har blifvit en djupt nedstämd varelse, som till och med endast talar enstafvigt. Allt gör mig sorgsen, och jag har aldrig tyckt om att väcka medlidande ...»

En engelsk talare, lörd Kamelford, har sagt, att Katarina hedrade tronen med sina laster, medan den engelske kungen (George III) vanhedrade den med sina dygder. Uttrycket är litet starkt, men man skall kanske finna, att laster, som är i stånd att ta sig uttryck i en så rörande form, förtjäna något annat än en smädlig och föraktlig förkastelsedom.'522

KEJSARINNAN.

4.

Favoritsystemet, sådant Katarina bedref det, hade naturligtvis sina svåra skuggsidor. Den 1 december 1772 skrifver franske ministern i Petersburg, Durand, till hertig d'Aiguil-lon, att enligt rapporter från det inre af palatset, »kejsarinnan är så märkvärdigt upptagen af herr Orlofs historia, att hon ej på nära två månader tänkt på något annat, ej heller läst något eller expedierat några angelägenheter». Två månader därefter räcker ännu krisen.

»Denna kvinna gör ingenting,» säger en hofman till Durand, »så länge man understöder Orlofarnes parti och sysslar med detta, är intet att göra » Men kriserna förekomma ofta. Då den engelske ministern Harris i februari 1780 infinner sig hos furst Patjomkin för att fråga honom efter en viktig inlaga, som ban för någon tid sedan lämnat kejsarinnan, får han till svar, att ögonblicket är illa valdt: Lanskoj är sjuk, och kejsarinnan är så uppskakad i sin oro att han skall dö, att hon är urståudsatt att rikta sina tankar på något annat. Alla hennes ärelystna idéer blekna, all tanke på fördelar eller värdighet äro borta, hon uppgår helt och hållet i sin oro. Och fust Patjomkin uttalar sin farhåga, att grefve Panin skall passa på tillfället och genomdrifva sina idéer och ge den utländska politiken en annan riktning. Tre år därefter är fursten själf sjuk, och tsarinnan har nu så förlorat fattningen, att markis de Sérac, som står i begrepp att lämna Petersburg, ej kan erhålla sin afskedsaudiens. Då kejsarinnans omgifning ser hennes drag förvridna och hennes ögon röda af de tårar hon oupphörligt gjuter, uppmanar man henne att ej visa sig offentligt och audiensen blir uppskjuten.

Då favoritismen ej kommer statsangelägenheterna att afstanna, händer det, att den lägger ledningen däraf i händer, som äro alldeles odugliga att hålla styret, t. ex. Ma-rnonofs eller Subofs. Och det är icke nog med, att favoriterna självfva befordras så brådstörtadt och helt hufvudstupaFAVORITSYSTEMET.

523

bli generaler, marskalkar, ministrar: de sålunda genom ett trollslag tillskapade högdjuren ha också sina kreatur. De ha äfven fiender, som de söka hålla i skuggan. Så gör Patjomkin med den berömde Rumiantsof och beröfvar sålunda landet dess bäste krigare. Ibland knuffa de fram en ärelysten för att göra sig af med en rival. Ar 1787 drar Mamonof öronen åt sig, då en ung furst Kotschubey uppträder vid hofvet; han lagar, att ban blir skickad till Konstantinopel som ambassadör. Det kan man kalla en ambassad, som blir lyckligt lottad!

Sedan favoriten är försvunnen, händer det, att följderna af hans upphöjelse ännu göra sig gällande. Efter Patjomkins död ersätter hans sekreterare Popof honom som chef för förvaltningen af guvernementet Jekaterinoslaf. Han bestämmer godtyckligt allt medels trollformeln: »Det var salig furstens vilja.» Han innehar hemligheten af denna vilja, han är ett verktyg för sin »skapare», som han kallar den aflidne. Men grefve Rastoptschin, en skarpsynt iakttagare, påstår, att fastän denne man under Patjomkins lifstid i hans namn nästan styrt hela riket i tio år, har han ingen vana vid statens angelägenheter. För öfrigt har han annat att göra. Rastoptschin har aldrig kunnat upptäcka mer än en god egenskap hos honom: en stark kroppskonstitution, som tillåter honom tillbringa både nätter och dagar vid spelbordet. På det sättet har han blifvit general, riddare af tre ordnar och titulär innehafvare af ämbeten, hvilka inbringa honom 50,000 rubler om året.

I februari 1796 skrifver Rastoptschin: »Aldrig ha brotten varit så talrika som nu. Strafflösheten och fräckheten ha stigit till sin höjd. För tre dagar sedan har en viss Eowa-linski, som varit sekreterare i krigskommittén och afsatts af kejsarinnan för förskingring och falhet, blifvit utnämnd till guvernör i Rjazan, emedan han har en bror, en odugling som ban själf, som är lierad med Gribofski, chefen för Platon Subofs kansli. Ribas ensam stjäl 500,000 rubler om året.»

Favoritsystemet är dyrt. För tio af sysslans förnämsta innehafvare jämte en gåtfull kompars, Wysotski, har Castéra kommit till en oerhörd slutsumma:'524

KEJSARINNAN.

De fem bröderna Orlof..... ...... 17,000,000 rubler. Wysotski............. ..... 300,000 » Wassiltschikof........... ...... 1,110,000 » Patjomkin............ ..... 50,000,000 » Zawodofski .... 1,380,000 » Zoritsch.............. ...... 1,420,000 » Korssakof............. ...... 920,000 » Lan skoj.............. ...... 7,260.000 » Jermolof............ . ... 550,000 » Mamonof............. ...... 880,000 » Bröderna Subof .... 3,500,000 » Favoriternas utgifter....... ...... 8.500,000 »

Summa 92,820,000 rubler.

Eller, efter den tidens kurs, mer än 400 millioner francs. Det är ungefär samma slutsumma som engelske ministern Harris kommer till.

Mellan 1762 och 1783 erhöll, enligt hans uppgift, familjen Orlof 40 à 50,000 lifegna och 17 millioner rubler i pengar, palats, juveler, bordssilfver. Wassiltschikof erhöll på tjugutvå månader: 100,000 rubler i pengar, 50,000 i juveler, ett möbleradt palats vardt 100,000 rubler, bordssilfver för 50,000, en lifränta på 20,000 och 7,000 lifegna. Patjomkin fick på två år: 37,000 lifegna och omkring 9,000,000 i juveler, palats, lifränta och bordssilfver. Zawodofski på aderton månader: 6,000 lifegna i Ukrajne, 2,000 i Polen, 1,800 i Ryssland, 80,000 rubler i juveler, 150,000 rubler kontant, bordssilfver för 30,000 och en lifränta på 10,000 rubler. Zoritsch på ett år: ett gods på 500,000 rubler i Polen, ett annat på 100,000 rubler i Livland, 500,000 kontant, 200,000 i juveler och ett ordensgods i Polen med 12,000 rublers afkastning. Korssakof på sexton månader: 150,000 rubler och vid sin afresa: 4,000 lifegna i Polen, 100,000 rubler för att betala sina skulder, 100,000 rubler till sin utrustning, 20,000 rubler i månaden till en utländsk resa.

Dessa siffror behöfva inga kommentarier. I juli 1788 skref chevalier de Corberon från Petersburg till grefve de Vergennes:FAVORITSYSTEMET.

525

»Den nye favoriten Corsak (det tycks ha varit mannens namn från början) har nyss blifvit utnämnd till kammarherre. Han har erhållit 150,000 rubler, och hans lycka, som ej skall bli varaktig, kommer att bli lysande åtminstone för honom, ehuru betungande för staten, som lider däraf. Detta sår, som förnyas så ofta, sprider bitterhet och missnöje bland allmänheten, och resultatet skulle kunna bli farligt, om ej Katarina den andra vore mera klok och förutseende än sin omgifning. Man knotar i tysthet, men hon fortfar att regera, och hennes andliga öfverlägsenhet är hennes räddning. Härom dagen gjorde man i en rysk familj en beräkning, hvad favoriterna kostat under den nuvarande regeringen; totalsumman anslogs till 48 millioner rubler.»

Men detta är icke blott en penningfråga. Furst Schtscherbatof bar i berömvärda ordalag påpekat den demoraliserande arten af en institution, som ställde dylika excesser i stark belysning öfverst på samhällets höjder. Katarinas gunstlingar kunna visserligen från abstrakt synpunkt endast förefalla som en motsvarighet till Ludvig XV:s mätresser, men det abstrakta hör hvarken till moralen eller politiken, olikheten i kön skall förmodligen alltid i det afseendet utgöra en ofantlig skillnad i den relativa betydelsen af samma fakta, och om Marie-Antoinette blef pinsamt öfverraskad, då hon kom till sin svärfars hof, var det troligen ett intet mot det intryck Pauls andra gemål, Marja Feo-dorowna erfor, då hennes vistelse i Petersburg hade bragt henne i beröring med det kejserliga palatsets offentliga skandaler. Louis XV:s mätresser anses för öfrigt ej ha befordrat konungadömets långvarighet i Frankrike.

En af Kosciuszkos vapenbröder, Njemcewicz, säger sig i sina memoarer 1794 ha besett de hus, som uppfördes för kejsarinnans räkning utmed den väg hon följde under sin Krimresa 1787. Härskarinnans sängkammare var öfverallt inrättad på samma sätt. Bredvid sängen fanns en trymå, som svängde sig på en fjäder: då visade sig en säng numro två: Mamonofs. Och Katarina var då femtiotvå år! Att drifva oblygheten därhän, var det ej att befordra lasten?

Härvidlag har denna egendomliga kvinna säkerligen missuppfattat sin ställning till kvinnlighetens eviga lagar.'526

KEJSARINNAN.

Ty märkas bör, att hon aldrig skyltade med någon cynism eller brist på moralisk känsla eller depraverad fantasi. Från-sedt favoritismen med alla sina konsekvenser, är Katarina sträng i fråga om moral och hennes blygsamhet är mycket lätt sårad. Hon sätter värde på kyskhet, ja, hon är nästan pryd. En dag, på väg till Kief, ber hon grefve de Ségur, som befinner sig i hennes vagn, att läsa upp verser för henne. Han gör henne till viljes och läser upp ett stycke, »litet fritt och muntert», berättar han, »men likväl tillräckligt anständigt för att ha blifvit väl emottaget i Paris af hertig de Nivernais, prins de Beauveau och damer lika dyg-diga som älskvärda». Katarina rynkar genast ögonbrynen, hejdar den oförsiktige med en fråga, som alls icke hör dit, och leder in samtalet på ett annat ämne. Amiral Paul Jones, som hon från England inkallat i sin tjänst, beskylles 1788 för att ha tagit sig friheter mot en

ung flicka vid hofvet. Han afskedas genast, huru stor än för tillfället bristen är på män, som duga till att föra befäl. Af liknande anledning ser sig engelska sändebudet Macartney tvungen att lämna sin post. Då Katarina 1790 talar med sin sekreterare om händelserna i Frankrike, far hon ut emot aktriserna, som hon beskyller för att ha fördärfvat nationens seder. »Hvad som är detta lands undergång,» sade hon, »det är att man gräft ner sig i smuts och laster. Opera-buffan har fördärfvat bela världen. Jag tror, att edra döttrars franska guvernanter äro h—. Vaka öfver sederna!»

Hon är medveten om att själf ej ha kommit i beröring med någon smuts och att ej ha gjort något för att fördärfva sitt lands seder. Men hon finner det belt naturligt att skrifva till Patjomkin, att hans efterträdare, Mamonof — Saschenka, som hon kallar honom —- »älskar honom och betraktar honom som en verklig far». Och hon känner ingen förlägenhet, då hon frågar sin son och sin sonhustru efter kung Poniatowski, som de träffat i Warschawa på sin genomresa. »Jag tänker,» skrifver hon, »att hans polska majestät hade mycket svårt att återfinna mitt ansikte för tjugufem år sedan i de porträtt, som ni visade honom.»

En ukas, som befaller innehafvarne af offentliga badbus att bygga skilda afdelningar för de olika könen ocb ej i kvinnoafdelningen insläppa andra män än läkarne eller dem, som behöfvas för uppassningen, bär Katarinas underskrift. Ett besynnerligt undantag göres dock för målare, som vilja studera sin konst på fruntimmersafdelningen.

Katarinas plötsliga död — den träffade henne oförmodadt i hennes klädkammare — var kanske en försoning. Som vi hört, hade de excesser, hvaråt härskarinnan öfver-lämnat sig, länge ansetts inverka menligt på hennes starka hälsa. I en depesch, hvari franske ministern Durand 1774 talar om de farhågor, kejsarinnans tillstånd väcka hos ordinarie favoriten, skrifver han:

»Han är ej okunnig om hvad emellertid högst få personer veta, att kejsarinnan de sista dagarna haft ett svimningsanfall, som räckt i flera timmar, just som hon ämnade ta sig ett kallt bad, att hennes tillgifnaste domestiker iakttagit, det hon sedan någon tid varit besynnerlig i sitt sätt att vara, och att hon genom användande af kalla bad och tobak haft stunder af själsfrånvaro och infall, som strida emot hennes lynne. Alla slutsatser jag hittills kunnat draga af dessa omständigheter, är att hon lider af hysteri.»

Dessa gissningar voro för tidiga 1774. Men tjugu år därefter bekräftades de af de faktiska förhållandena.

Vi bedja våra läsare och i synnerhet våra läsarinnor om ursäkt för att vi lyft upp den slöja, som tiden och glömskan bredt öfver dessa enskildheter. Vi ha därtill blott haft ett skäl och söka blott en ursäkt: den ärlighet, som vi, i brist på andra förtjänster, velat inlägga i dessa forskningar, hvilkas vanskligheter och faror yi till fullo insett, men som likväl lockat oss, liksom vi hoppas, att de intresserat andra än oss genom den måhända allenastående, mångskiftande och originella arten af det strängt historiska materialet, som likväl öfverbjuder den mest fruktsamma fantasis sinnrikaste arbete. Sammanfattning.

Det skulle nu återstå oss att skildra Katarina i den miliö, där hon lefvat och regerat, med den lysande omgifningen af dem, som skapat, deltagit i och dragit fördel af hennes sällsamma öde, och den bländande ram hon förstod att gifva sin ära. Yi hoppas en dag kunna utföra detta kompletterande arbete. Men då vi nu kommit till den gräns vi tills vidare måst sätta för vårt företag, är det måhända lämpligt att försöka ge en kort sammanfattning af de resultat, hvartill vi kommit.

Katarina var en privilegierad varelse. Bland andra privilegier har hon också haft det att till sin fördel eller nackdel uttömma hela berömmets eller klandrets ordförråd. Hon har i sina försvarares eller vedersakares mun ömsom varit sitt köns ära eller skam. Yi ha bemödat oss att skipa rättvisa mellan dessa ytterliga åsikter. Genom historiens och legendens ovissheter, motsägelser och villfarelser ha vi sökt nalkas och bestämma den moraliskt och materielt sanna bilden af den kvinna, som af Voltaire kallades »Katarina den stora» och som otaliga smädeskrifvare ha brännmärkt med namnet »Messalina». Och se här ungefär hvad vi ha funnit.

Katarina var en liten tysk prinsessa, som af sina föräldrar var bestämd att gifta sig med någon mer eller mindre

rik landtjunkare i grannskapet; som hennes franska guvernant, mademoiselle Cardel, uppfostrade i stil därmed, men som slumpen förde till Ryssland och genom ett sammanträffande af icke mindre oförutsedda omständigheter jämte hennesSAMMANFATTNING.

529

ihögst ovanliga medfödda och förvärfvade gåfvor fördes till att där intaga en ställning, för hvilken hon ingalunda tycktes vara bestämd. Ställd mellan en blifvande kejsare, hvars besynnerliga och dåliga karakter tycktes göra honom fullkomligt oduglig till att bekläda en tron, och en regerande kejsarinna, som på ett mycket ofullkomligt sätt beklädde sin, kände Katarina sig snart kallad till att fylla en helt annan plats än som en dekorativ eller till och med dynastisk uti-litet. Hon upptäckte utan svårighet hos sig en ärelystnad, som gick långt utöfver denna roll. Den var på samma gång förenad med en energi, som var alldeles ovanlig hos •en person af hennes ålder och kön. Medan hon arbetade på att skaffa sig eventuelt bistånd af en allt talrikare skara tillgifna vänner, bemödade hon sig också att göra sig värdig denna tillgifvenhet. Hon stöpte om sin uppfostran i en ny form. Genom träget arbete tillägnade hon sig både national-andan hos det folk, hon en dag skulle styra, och de element af västerländsk kultur, som Peter I hade försökt att införa i Ryssland. Hon lärde sig ryska genom att ta lektioner af Adadurof och samtala med de gamla damerna i sin omgifning, och hon lärde sig historia och politik genom att läsa Voltaire och Montesquieu. Hon läste äfven Bran-töme och Beyle och inhämtade där lärdomar, hvaraf hon förstod att dra fördel för sin ärelystnad, om också ej för sin moral. Hon fann sig sålunda i besittning af en öfverlägsenhet och en makt, som redan under Elisabeths lifstid började göra sig gällande och väckte oro och förhoppningar, svartsjuka och farhågor. Hennes gemål kallade henne »madame la Ressource» eller såg i henne en orm, som det var nödvändigt att krossa. Elisabeth betraktade henne med afund och förskräckelse. Men styrelsens män, statens ministrar och de utländska diplomaterna vände sig åt hennes håll, och arméen — denna ojämförliga kraft, denna skapare af suveräner inom det ofantliga och barbariska riket — riktade slutligen sina ögon på henne. Sålunda blef hon politisk bundsförvant till Bestuschef och Williams och väninna till några ståtliga gardesofficerare. Hennes ungdom och eldiga temperament pockade på sina rättigheter gent emot en make, som för öfrigt var föga angelägen att göra sina gäl-

Katai-ina.IL 34530

SAMMANFATTNING.

lande, och mot en för öfrigt föga sträng etikett, och hon njöt af sina mer eller mindre tillåtna förströelser och knöt mer eller mindre ljusskygga intriger. Hon försjönk allt mer och mer i det njutningsfulla lifvet vid ett hof, som i fråga om självsvåldiga seder ej gaf Västerlandet efter. Men hon hade den sällsporda turen att lyckas förlika sina intressen med sina passioner, sin kärlek med politiken, och i sitt hjärtas eller sin sinnlighets kapriser finna mäktiga bundsförvanter för sin kommande storhet. Sålunda lärde hon känna den vackre Sergej Soltikof, den elegante Poniatowski och den hänsynslöse Gregor Orlof. Och vid Elisabeths död tycktes allt förberedt till en revolution, som syntes bringa allt i den rätta ordningen, då den uppsatte den unga kvinnan på den tron, som lagligen tillhörde hennes gemål. Därtill behöfdes endast några män tillräckligt oförvägna att våga sitt hufvud i en af dessa statskupper, som började bli vanliga vid det ryska hofvet. Orlofarne erbjödo sig, och »Peter III lät afsätta sig likt ett barn, som man skickar till sängs».

Katarina hade kommit till Ryssland vid femton års ålder; hon var trettiotre, då denna händelse inträffade. Hennes skönhet tycks alls icke varit historiskt bevisad, huru vältaligt den än prisats af legenden. Men hon var något bättre än vacker. »Jag slog an, det var min styrka», sade hon, och därvidlag behöfver hon ej frukta några motsägelser af historien. Det måste erkännas att hon med tiden fick andra medel att behaga än sitt vackra ansikte, och det är tydligen ej med detta som hon 1789, vid nära sextio års ålder, tjusade Subof.

Beträffande sina själsegenskaper har Katarina gifvit en skildring, där man jämte några träffande drag ser andra, som förefalla mindre sanna. Hon skänker där sanningen en gärd, då hon frånkänner sig »skapareförmåga»; hon talar för självbelåtet om sitt milda lynne och sina grundsatsers stränga dygd. Hon tycks framförallt ha varit en ärelysten natur, som hade det slags reflekterande, beräknande, men likväl oförvägna djärf het och den frånvaro af

skrupler, som är utmärkande för detta slags utvalda andar. Den fatalistiska tro på sig själf, som längre fram eldade Napoleon, finner

man äfven hos henne. Också hon hade sin »stjärna». Men den förblef henne mera trogen. Endast då och då såg hon den blekna ett litet grand. Hon kunde sålunda vara och förblifva »oomkullrunklig». Hon var optimist i hela sitt lif. Hon var äfven fåfäng. Hon trodde sig i besittning af en så att säga obegränsad makt; hon såg gärna, att andra voro öfvertjgade därom, och tyckte ej illa om att höra det sägas. Det mest öfverdrifna beröm och smicker föreföll henne naturligt och välförtjänt. Hon yfdes dock öfver att vara alldeles fri från egenkärlek och behagsjuka. Hon tillät gärna — frånsedt hennes egenskap af kejsarinna — att man betraktade henne som en helt vanlig kvinna. Hon blef ej ond på Lavater för att han hyste den åsikten. Den hyllning hon kräfde gällde endast alla ryssars själf härskarinna. Hon gjorde sig beträffande denna höga titel en måttlös föreställning, som ej stod i något rimligt förhållande till verkligheten, men tack vare en mer än trettioårig illusion påtvingade hon hela Europa denna uppfattning. Det var den verkliga hemligheten af den makt hon utöfvade. Enligt en nyligen utvecklad teori tillhör ju världen de självmed-vetna, till och med de inbillningssjuka. Den inbillning, hvari Katarina så länge höll sin samtid fången, berodde emellertid icke, hvad hennes lefnadsöde beträffar, uteslutande på en sinnesvilla. Skenet var där uppblandadt med verklighet, och till den hörde härskarinnans personliga egenskaper.

Först och främst en föga vanlig viljekraft, som dock försvagades och kastrerades af en brist på konsekvens, hvilken nedflyttade den »store man», man ville se i henne, till hennes naturliga köns nivå. Hon ville alltid starkt, men det hände henne ofta att byta om vilja. Hon var enligt sitt eget uttryck en »påbörjerska ex professo». Det ser ut, som om det var allt hvad det dåvarande Ryssland behöfde. Till och med efter Peter I fanns där mycket att »börja». Katarina spelade rollen af en drifkraft begåfvad med en ovanlig styrka och ihärdighet. Kroppslig eller andlig afmattning, trötthet eller modlöshet funnos ej till för henne. Genom sin stora självbehärskning ersatte hon den brist på kallblodighet och den ytterliga liflighet, som voro utmärkande för henne. Hennes arbetsförmåga var betydlig. Hon

var, enligt en poets uttryck, »en vakt, som aldrig aflöses». En frisk glädtighet, som småningom blef en vana och liksom hennes rätta lifsluft, hjälpte henne att bära den förkrossande bördan af hennes mångfaldiga sysselsättningar. Yid sextiofem års ålder var hon ännu road af barnlekar; »blindbock» hade ej förlorat sitt behag för henne. Hon ägde en förträfflig själens hälsa. I privatlifvet var henne» sätt med sin obesvärade nedlåtenhet, sin sorglösa naturlighet och älskvärda glädtighet alltid mycket omtyckt. Hon ansåg sig ha ett af naturen godt och känsligt hjärta och beklagade sig, att politikens tvång ej alltid tillät henne att ge fritt lopp åt sina böjelser. Det är möjligt, att dessa verkligen voro sådana hon själf ansåg dem vara. Men politiken bestämde tidigt de flesta af hennes handlingar, till och med hennes familjeförhållanden. Man kan säga, att den slutligen bemäktigade sig Katarinas hela själ och hjärta. Hon har i sin historia inryckt flera blad, där man ej ser en skymt af vare sig godhet eller känslighet. Hennes frikostighet har blifvit ett ordspråk; den saknade måtta. Hon gaf bort mycket, men förstod ej konsten att ge. Men de, som tjänade henne, trifdes i hennes tjänst; hennes domesti-ker voro bortskämda barn. Trots oregelbundenheten i hennes lif, kan man ej i hennes lifliga, blodfulla, våldsamma temperament upptäcka något organiskt fel. Hon är icke hysterisk. Kärleken är hos henne en naturlig funktion. Hennes andra böjelser äro en varelses, som kroppsligt och andligt äro i jämvikt. Hon bar ingenting af ett vidunder, men hon har många, om ej alla sidorna hos en intagande kvinna.

Hennes öfverlägsenhet låg framför allt i hennes karakter. Hennes intelligens är af jämförelsevis underordnad art. Den originalitet hon smickrade sig med att äga visade sig mera i hennes sätt att handla än i hennes sätt att tänka. Man skulle förgäfves söka efter en ny tanke i alla hennes skrifter. Mycket sundt förnuft i förening med en stor portion fantasi — det förra dämpande den senares öfverdrifter — sådan är grundstommen af hennes intellektuella förmögenheter. Den trollmakt hon utöfvade med sin esprit tycks således endast ha varit konstlad, en produkt af en befallande

vilja, en öfverlägsen konst att sätta i scen och en blixtrande liflighet. Hon har för öfrigt aldrig gjort anspråk på att kallas någon spirituell kvinna. Hennes germaniska ursprung röjde sig i hennes sätt att skämta och göra ordlekar. Hennes skämt var klumpigt. Hennes kvickhet var öfvervägande af det drastiska slaget med en grundton af godt humör och outtömlig munterhet. Lika litet gjorde hon anspråk på någon verkligt solid eller mångsidig bildning. Hon påstod sig gärna vara okunnig. Hennes läsning var tidtals ganska omfattande, allt för omfattande och oregelmässig för att vara grundligt smält. Hennes vetande, liksom i flera afseenden också hennes regering, var enligt hennes eget uttryck någonting »ryckvis». Hennes försök till vetenskapliga forskningar komma en att dra på munnen. Hon talade och skref alltid tämligen tafatt de tre språk hon vanligen begagnade. Men hon gjorde något bättre än att lära sig ryska: hon tillägnade sig nationens egen själ.

Hannes tankar och planer göra sig liksom hennes handlingar skyldiga till det felet att sakna konsekvens. Hennes bestämda åsikter och grundsatser äro mycket få till antalet. Ehuru tyska, sätter hon intet värde på doktrinarism och doktrinärer. Hon är en empirisk natur. Den tanke hon var mest orubbligt trogen var idéen om hennes egen storhet, som hon för öfrigt identifierade med sitt lands. Hon hade också en politisk plan, som hon fasthöll med aldrig svikande ståndaktighet; det var hennes regerings stora tanke, »den grekiska planen», med andra ord Konstantinopels eröfring. Allt öfrigt är endast kaos och ovisshet. Det händer, att hon talar om sin »republikanska själ», på samma gång hon förklarar, att det despotiska styrelsesättet är det bästa af alla. På filosofiens område förklarar hon sig vara Yoltaires väninna, men äfven jesuiternas. Hennes åsikter eller snarare hennes tycken, frukten af hennes uppfostran och hennes intellektuella umgänge med århundradets filosofiska och frigörande andar, tyckas också ha undergått en betydande förändring under loppet af hennes regering. I början omfattade hon liberala åskådningar med mycken värme, men så fick hon göra bekantskap med makten, och till och med de mest människoälskande idéer antogo ett oväntadt utseende534

inför hennes förvånade ögon, då de tillämpades i verkligheten. Hon blef först öfverraskad, sedan förskräckt. Så förmåddes hon att i eld och blod kväfva den folkrörelse, vid hvilken Pugatschef har fäst sitt namn, och den franska revolutionen ück i henne en oblidkelig motståndare.

Som suverän var Katarina en beundransvärd virtuos i konsten att regera. Lyckan gynnade henne visserligen, då den nästan ständigt skänkte henne framgång till och med i hennes mest vågade företag, men hon räckte också lyckan en kraftigt hjälpande hand. Hennes värdiga hållning, beslutsamhet, välde öfver sig själf och andra och hennes stolta lugn under de bittraste pröfningar äro kanske utan motstycke i den moderna historien. Hennes skicklighet i att handtera människor tycks trotsa alla jämförelser, ty hon förstod att därvid begagna sig af kvinnans alla hjälpmedel och lockelser. Hon var en förtrollerska, en kejserlig Circe. Mindre skicklig visade hon sig i fördelningen af de uppgifter hon ålade dem, som tjänade henne. Hennes val var i sådana fall ofta olyckligt. Men hon förstod alltid att låta dem hon använde ådagalägga den största ansträngning och driftighet, hvartill de voro i stånd. Hennes egen arbetsamhet utgjorde ett föredöme. Under kritiska tider var hon så att säga allestädes närvarande och åstadkom en intensitet och en omväxling i hjälpmedlen, som var rent af underbar. Hon införde också i sin regeringspraxis några personliga och tämligen nya procedurer. Hon gjorde den samtida politiken och diplomatien förbryllad genom ett djärft språk och en afsiktlig barskhet och frispråkighet, som i vissa fall öfverträffade det moderna Tysklands store statsmans. På samma gång gjorde hon en begynnelse till att använda den stora drifkraft, som politiken i våra dagar bemäktigat sig: hon gjorde en kraftfull vädjan till allmänna opinionen, hon tog pressen i sin tjänst, hon satte reklamen i gång, hon införde på sätt och vis den politiska journalismen. För praktiska behof förenade hon dessutom därmed de gamla metoderna, hon hade ett cabinet noir. Denna öfverlägsna konst hade emellertid sina svaga punkter. Redan hennes optimism var en sådan, ty den förmådde henne icke allenast att drömma vaken, utan också att blunda för fakta,SAMMANFATTNING. 535

som påkallade hennes uppmärksamhet. Under sin beryktade Krimresa, som endast var en vacker dröm, såg hon icke det elände och armod, som dolde sig bakom den granna dekorationen af det jättelika féeri man improviserat

för att tjusa hennes fantasi. Tack vare den energi hon utvecklade där och annorstädes och summan af de individuella ansträngningar hon satte i gång öfver sitt ofantliga rike, blefvo emellertid resultaten af hennes styrelse betydande så väl i det inre som i det yttre,

I det inre hade hon att försvara sin tron mot tilltag mer eller mindre lika dem hon själf hade att tacka för sin makt. Hon kom ifrån dessa pröfningar med seger. Iwan dödades i sitt fängelse, och den falske Peter III fördes i en bur till Moskwa för att där afrättas. Mindre lycklig var Katarina i sina försök till lagreformer. Hennes stora kommitté, som skulle begåfva Ryssland med en lagbok utan like i Europa, blef ett fullständigt fiasko. Den stora »på-börjerskan» behöfde denna gång lång tid för att inse, att den af henne drömda reformen kräfde en oundviklig utgångspunkt, nämligen lifegenskapens upphäfvande. Då hon gjorde denna upptäckt, ryggade hon tillbaka. Det var ej henne gifvet att afhugga denna gordiska knut. Hon införde några beaktansvärda förbättringar i rättsskipningen, hon sänkte straffens förfärligt höga skala, men hon upphäfde ej knutstraffet. Hennes initiativ gjorde sig på ett mera fruktbringande sätt gällande på den civila förvaltningens område. Ryssland har henne i det afseendet att tacka för de första försöken till metodisk och ordnad styrelse. Härskarinnans finanspolitik förtjänar mindre loford. Den var egentligen endast en politik af nödfallsåtgärder. Katarina behöfde mycket pengar till sina företag, till den prakt, hvarmed hon gärna omgaf sig, och äfven till sina kapriser; hon skaffade sig sådana antingen genom att låna eller genom att göra pappersmynt. Hon har i det afseendet infört en metod, som varit af blott allt för lång varaktighet. Men Ryssland har hittills alltid funnit sig i att betala sin ära dyrt.

De yttre resultaten af Katarinas politik ligger ännu i öppen dag. De heta det ottomanska rikets definitiva tillintetgörande, eröfringen af Krim och hamnarna vid Svarta536

hafvet samt Polens delning. Säkert är, att Katarina för att åstadkomma dem snarare rådfrågat sin obegränsade och tygellösa ärelystnad än någon känsla af rättvisa och ridderlighet eller ens en riktig uppfattning af sitt adoptivfosterlands verkliga intressen. Hon äflades framför allt att förvåna världen och ge Farna anledning att blåsa i trumpeten; hon tillfredsställde ett nästan sjukligt behof af att åstadkomma buller och rörelse. De nederlag, hvaraf hennes brist på förutseende gjort sig förtjänt, förvandlades under det första turkiska kriget, tack vare hennes tur, till lysande segrar. Det var ett »krig mellan enögda och blinda». Men vid Polens första delning gick hon Fredriks ärenden; vid den andra och den tredje tvingades hon fram, emedan hon velat gapa öfver för mycket på en gång. Hon förlorade därvid, kanske för alltid, utsikten att kunna småningom och gradvis utsträcka den ryska suprematien öfver hela det stora slaviska området, som genom henne blef en tummelplats för grannarnes kif, och hvad hon skördade därpå var det nedsättande eftermälet att ha varit den ledande kraften i detta orättfärdiga dåd, som var hennes århundrades skamfläck. Hennes företag mot Polen och Turkiet hade till na turlig följd att aflägsna henne från Frankrike. Det var emellertid hon, som, i det hon slet de sekelgamla banden mellan Ryssland och England, utstakade det första vägstycket till det närmande, som nu pågår. Liksom i förkänsla af någonting, som ännu i våra dagar ej inträffat, drömde hon om att ända borta i Indien angripa en rivaliserande öfvermakt, som sårade hennes fåfänga. Hon lämnade i alla händelser sin efterträdare ett i öfverraskande grad förstoradt arf. Rikets befolkning ökades under hennes regering från 20 till 37 millioner invånare, och gränserna hade flyttats ut i proportion därefter.

Hon var väninna till Voltaire och till filosoferna i allmänhet. Hon trifdes eller tycktes trifvas i sällskap med författare, lärda och konstnärer. Hon älskade eller tycktes älska böcker, målfirekonstens, skulpturens och arkitekturens mästerverk. Hon köpte Diderots och Fer ney patriarkens bibliotek, och de ordinarie skaffarne för hennes museer hade stor möda att tillfredsställa henne nog. Emellertid hadeSAMMANFATTNING.

hvarken den nationella litteraturen eller vetenskapen eller konsten någon anledning att prisa henne. Hennes litterära, konstnärliga och vetenskapliga smak hvilade hufvudsakligast pä ett behof af europeisk reklam. De första tecknen till intellektuellt lif och de första försöken till själfständig utveckling i denna riktning, som då spårades hos det ryska folket, hade i henne endast en likgiltig åskådare eller en misstänksam vaktare. Hon fann

emellertid ett verkligt nöje i att skrifva, vurmade för att bygga och ägnade sig med passion åt studiet af den nationella historien. Hon utförde sålunda, äfven i denna riktning, sin roll af en »påbörjerska», som sporrade de slumrande krafterna hos sin omgifning.

Hon skref historieböcker, hon skref lustspel, historiska dramer, romanser, fabler och buffaoperor; framför allt skref hon en massa bref. Hennes korrespondens med Grimm är en egendomlig minnesvård. Hon var journalist, poet, pedagog. Hennes skolinrättningar voro bättre än hennes verser; några af dem äga ännu bestånd. Men den store grundläggaren af nationell uppfostran på hennes tid hette icke Katarina den stora, utan Nowikof, den man, som hon dömde.

Hennes enskilda lif tycks, huru stor skandal det än framkallade i ett visst afseende, emellertid ej ha motsvarat de smutsiga föreställningar, som satte allmänhetens fantasi i rörelse och gåfvo näring åt onda tungor. Hon var en arbetsmyra och en kvinna skapad för hemmets lilla värld. En plikttrogen regentinnas samvetsgrant utförda göromål och oskyldiga förströelser intogo alltid en stor plats i hennes lif. Hon gick tidigt upp och tidigt till sängs och uppfriskade sig efter sitt arbete genom att höra läsas högt, bese sina samlingar i Eremitaget eller, allra helst, leka med barnen, af hvilka hon gärna såg sig omgifven. Gärna njöt hon också af landtlifvets behag på sitt vackra sommarresidens Tsarskoje-Sjelo, som hon skapat och ständigt förskönade. Vid de till en förtrolig krets inskränkta mottagningarna i Eremitaget lärde man sig att uppskatta hennes enkelhet och vänlighet och den älskvärda glädtigheten i hennes lynne och sätt.

Hennes familjeförhållanden fördystrades af ett äktenskap, som snart blef henne förhatligt och ledde till ett blodigt

drama. Ett ofullständigt moderskap, så att säga stympadt och ohjälpligt förgiftadt redan vid vaggan, blef en följd däraf. Ärelystnaden och politiken, som gjorde Katarina till inkräkterska först af makens och sedan af sonens rättigheter, gynnade tydligen ej utvecklingen af hennes känslor i den riktning, som naturen och moralen kräfva. Det är emellertid ej bevisadt, att hon hade någon andel i sin mans död, lika litet är det bevisadt, att hon velat göra sin son arflös, och det är en känd sak, att hon var den bästa bland farmödrar.

Då hon kom till Ryssland fann hon på tronens trappsteg en form af härskare-ffėiawcAe, som motsvarade liknande företeelser vid de andra europeiska hofven. Favoriter regerade där allt sedan Peter I:s död vid sidan af kejsarinnor, hvilka af en sällsam slump befriats från äktenskapets band och stolt satte sig öfver moralens bud.

Ensam på den höjd, dit några djärfva unga män hjälpt henne att klättra upp, följde Katarina sina företräderskors exempel, men i större stil. Hon sökte också att i denna nya form fortsätta det förbund mellan politik och kärlek, hvarmed hon gjort försök redan före sitt uppstigande på tronen, ock det lyckades henne också till en del. Krims eröfrare var hennes gunstling och premierminister. Hon älskade honom uppriktigt. Likaså älskade hon Lanskoj, kanske också Mamonof och måhända ännu flera. Var hon älskad tillbaka? Det vet man icke bestämdt. Motsatsen trädde åtminstone aldrig fram i öppen dag. I brist på kärlek visste hon alltid och ända till sin död att ingifva respekt.

Det var en ovanlig kvinna och en stor regentinna. Som kvinna har hon bevisat, att hennes kön var i stånd att svinga sig upp i jämnhöjd med den högsta ställning och de högsta plikter; som suverän har hon gjort lika mycket för Rysslands storhet som själfve Peter I. Dock icke, som man sagt, genom att föra in sitt adoptivfosterland på den europeiska civilisationens vädjobana: Ryssland är ej mera europeiskt i dag än det var för två hundra år sedan. Det är, som man mera träffande sagt, hvarken Europa eller Asien, det är den sjette världsdelen. Detta Ryssland, som är och tycks skola förblifva någonting för sig, som, medan det

kommer i beröring med de stora europeiska intressenas sfer, tycks följa sin egen rörelse och lyda en särskild utvecklingslag, som hämtar ingifvelser från den västerländska kulturen, men ej visar någon tendens att låta upptaga sig i den; detta Ryssland har Peter I skapat nytt, men genom Katarina har det blifvit medvetet af sin

styrka, sin begåfning och sin blifvande roll.